

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE
REDAKTOR BOHUSLAV CHROPOVSKÝ
Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 150,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР БОГУСЛАВ ХРОПОВСКИ

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Кчс 150,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTLEITER BOHUSLAV CHROPOVSKÝ
Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 150,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
XXVII-1, 1979

Hlavný redaktor
BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

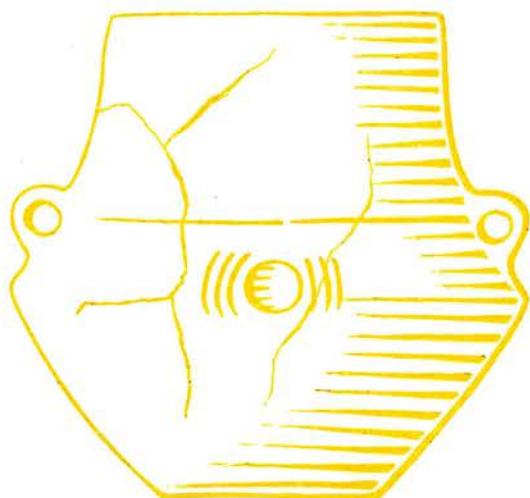
Redakčná rada

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Jan Filip, Alojz Habovštiak, Josef Paulík,
Miroslav Richter, Alexander Ruttka, Miroslav Štěpánek, Jozef Vladár

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ROČNÍK XXVII

ČÍSLO 1

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED BRATISLAVA

1979

K PROBLEMATIKE PROVENIENCIE SUROVÍN NA VÝROBU ŠTIEPANEJ KAMENNEJ INDUSTRIE V PALEOLITE SLOVENSKA

JURAJ BÁRTA
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

Kamenná surovina ako základný materiál na výrobu štiepaných pracovných nástrojov v staršej, strednej i mladšej dobe kamennej môže byť prameňom niektorých historicko-spoločenských poznatkov. Pretože zisťovanie proveniencie litickej suroviny z čisto archeologického aspektu je obmedzené, bádatelia doby kamennej aj z iných, hlavne stratigraficko-chronologických dôvodov už dávno spolupracujú alebo volajú po spolupráci predovšetkým s prírodovednými disciplínami.

Moderný výskum najstaršej vývojovej epochy ľudstva — obdobia paleolitu — vyžaduje komplexnú metódu, závislú od poznatkov ďalších vedných disciplín. Na Slovensku, kde je v tomto spôsobe výskumu zatiaľ len slabá domáca tradícia, sa rozvíja dobrá spolupráca s petrografom prof. dr. Milanom Mišikom, DrSc. (1969, 1975), ktorý na základe svojich analýz umožnil získať aspoň predbežný obraz o lokálnych, ale aj importovaných litických surovinách na Slovensku. Výsledky bádania prof. Mišika, týkajúce sa najmä obdobia paleolitu, pokúsime sa aplikovať na chronologicko-spoločenskú archeologickú problematiku Slovenska.

Základnou surovinou na výrobu pracovných nástrojov v paleolite boli niektoré štiepateľné druhy kameňa, najmä rozličné odrody silicítov. Vzhľadom na ich hojný výskyt v prírode, tvrdosť a ľahkú štiepateľnosť, využívali sa v maximálnej miere ako polotovary a neskôr — po opracovaní retušovaním — ako pracovné nástroje. Silicítové suroviny, upozorňujúce na seba často aj svoju pestrofarebnosťou, používali sa od začiatku na zhodenie výrobnych nástrojov, pri love a zbere, pri výrobe drevených častí zbraní, kostených zbraní a rukoväť kamenných nástrojov, na dlabanie nádob z kôry i pri výrobe ozdobných súčiastok odevu a umelecko-kultových predmetov.

Štiepané kamenné nástroje nepodliehajú v zemi skaze ako ostatné organické látky, z ktorých sú vyhotovené pamiatky materiálnej kultúry z najstaršej epochy vývoja ľudstva. Sú preto najvýraznejšie zachovanými dokladmi o vývoji celého paleolitu, keď technika štiepania kameňa, ale aj výber najvhodnejšej suroviny, dosiahli vrchol dokonalosti.

Okrem východových ložísk rádiolaritu alebo limnokvarcitu, ktoré môžu mať aj charakter vrstiev veľkých hlúz alebo platní, väčšinu silicítových surovinových zdrojov tvorili okruhliaky riečnych štrkov, čo je typické najmä pre starý a stredný paleolit. Kdekoľvek bolo ložisko jur ského vápenca alebo neovulkanických hornín vystavené vetru a kolísaniu počasia, silicit, keďže je odolnejší, obnažoval sa iba postupne, zostával na povrchu a až pri vodných prívaloch sa dostával do riečnych štrkov a iných povrchových nánosov. Povrch väčšiny silicítových surovín po odlúčení sa od pôvodnej materskej horniny je pokrytý tuhou a často aj drsnou, farebne od svojho vnútra odlišnou kôrou. Pôvod z okruhliakového materiálu sa dá dokázať zo zachovaného odpadu pri výrobe artefaktov. Podľa M. Mišika (1975) riečne štrky ako zdroj suroviny mali pre paleolitického prospektora viacero predností. Poskytovali pestrejšiu paletu hornín ako východové ložiská v okolí a boli obyčajne bližším zdrojom než vyššie položené skalné ložiská, pretože paleolitické osídľovanie postupovalo pozdĺž schodnejších riečnych údolí. Napokon transport vyradil menej odolné, technologicky nevhodné horniny tým, že sa nárazmi poškodili alebo rozdrobili a stali sa na výrobu nástrojov nepoužiteľnými. Nevýhodou takýchto zdrojov štiepateľnej suroviny je predovšetkým nedostáčajúca veľkosť okruhliakov, ktorá ovplyvňovala aj veľkosť nástrojov niektorých paleoli-

tických kultúr. Preto po nadobudnutí „petrografických skúseností“ od mladého paleolitu badať náznaky poznávania primárnych ložísk silicítov a vyčlenenie osobitných prospektorov silicítových surovín, ktorí ich aj vymieňali za iné materiály.

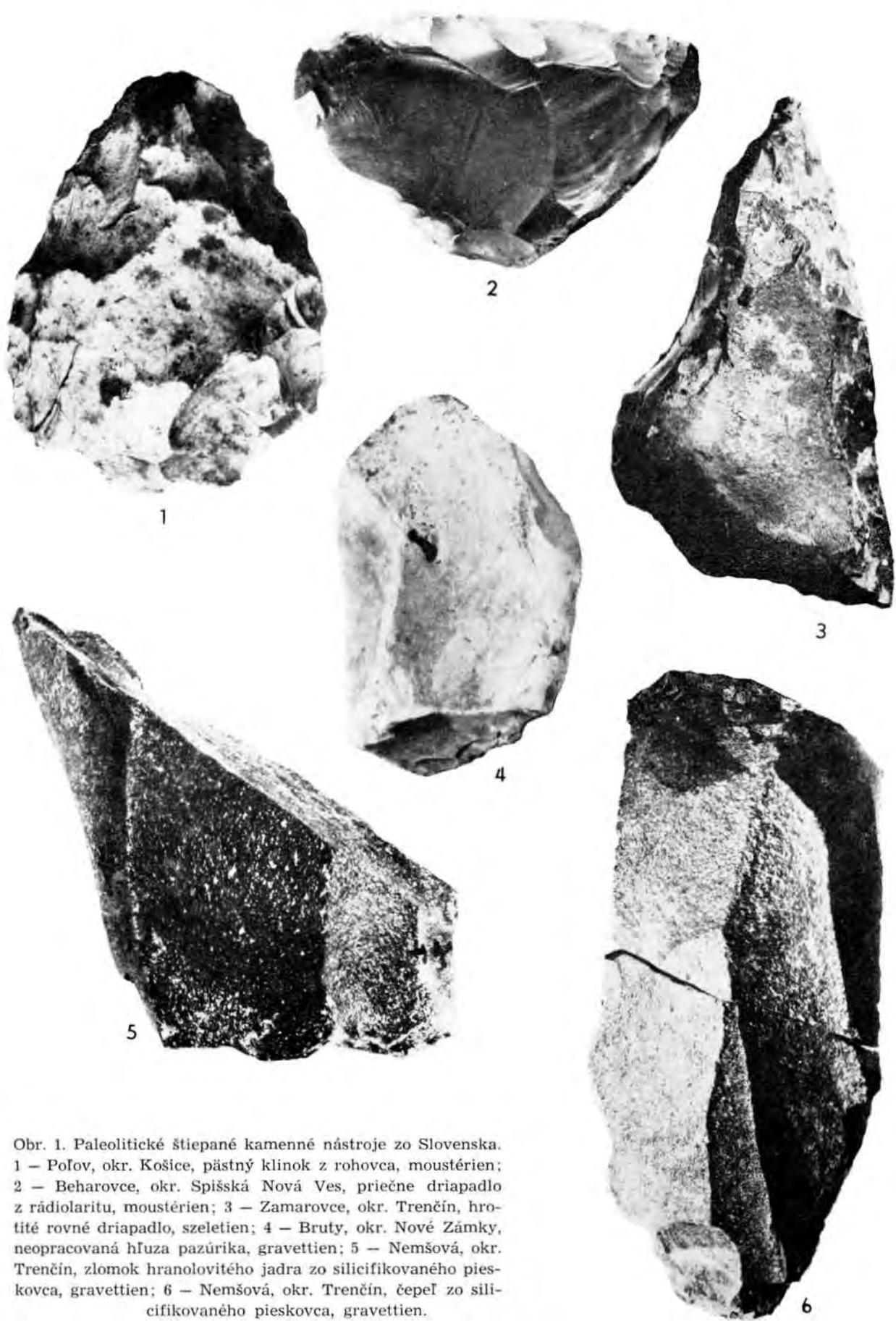
Na nepočetných staropaleolitických náleziskách Slovenska, podobne ako v ostatnej Európe, zdrojom surovín boli najmä blízke lokálne ložiská tvrdých štiepateľných kameňov, hlavne z terás riek. Dosvedčujú to nálezy rádiolaritu a silicifikovaného pieskovca v Novom Meste nad Váhom-Mnešiciach, pohronský limnokvarcit v Želiezovciach či rádiolarit zo Sene. Prevahu lokálnych surovín (žilné kremene a rádiolarity) dokazujú spišské mikromoustierske travertínové náleziská Beharovce (obr. 1: 2), Gánovce, Hranovnica, Hôrka-Ondrej a Vyšné Ružbachy (Bárta 1974b). Podobné moustierske žilné kremene v Bešeňovej na Liptove majú pôvod vo väčšom štrku, ktorý sa sem dostal z tatranských východových žíl. Aj na mikromoustierskom travertínovom nálezisku v Bojniciach III — hradnej priekope prevládajú artefakty vyrobené zo žilného kremeňa Malej Magury, hoci sa tu vyskytujú v menšom množstve rádiolarity importované z Považia i andezitové tufity z Handlovskej kotliny, dotransportované do hornej Nitry jej prítokom Handlovou (Bárta 1972). Kontakt stredného Ponitria s Považím v strednom paleolite dosvedčujú nálezy rádiolaritových artefaktov, ako aj artefakty zo silicifikovaného pieskovca v staršom moustériene z jaskyne Čertova pec pri Radošine (Bárta 1972b).

Andezitové tufity (obr. 2: 4) tvoria prevahu aj na mladomoustierskom nálezisku Bojnice I — Prepoštská jaskynka, a to spolu so spomenutým magurským žilným kremeňom, ktorý neandertálci získvali z prítokov Nitry. Práve preto mladý moustérien z Bojníc (Bárta 1972, 1974b) a jemu veľmi blízky z nedalekej Prievidze (Bárta, v tlači) poskytli pozoruhodné poznatky o proveniencii kamennej suroviny na výrobu artefaktov. Z dobre štiepateľných silicítov okrem zriedkavo sa vyskytujúcich západoslovenských rádiolaritov, ojedinelých opálov z blízkeho Vtáčnika a silicifikovaného sladkovodného vápenca prevažovali svetlofarebné limnokvarcity, ktoré poukazujú na kontakty bojnických a prievidzkých neandertálcov so Žiarskou kotlinou, ústiacou do údolia stredného Hrona, kde sa doteraz nezistili žiadne paleolitické náleziská. Kontakt hornej Nitry

s Pohroním, prípadne aj so severným Maďarskom ešte vypuklejšie potvrdzuje nález kremenného porfýru z moustierskeho náleziska v Prievidzi (obr. 2: 1); tento porfýr podľa rozboru M. Mišika (Bárta, v tlači) pochádza z aluvia Hrona. Hoci na typologicky i časove blízkych mladomoustierskych náleziskach Bojnice I—Prepoštorská jaskynka a Prievidza—Mariánsky vršok prevažovali nástroji vyrobené zo surovín z blízkych miestnych zdrojov, predsa ojedinele použité suroviny, ako kremenný porfýr a rádiolarit dosvedčujú pozoruhodný (vyše 40 km) akčný rádius.

Nový pohľad na vzájomné styky Slovenska s územím západne od rieky Moravy v období szeletienu prinášajú petrografické rezby listovitých hrotov z Ivanoviec, kde sa v prevažne lokálnom rádiolaritovom nálezovom celku vyskytol hrot zo spongolitu, ktorý pochádza z českého kriedového útvaru. Z tejto suroviny boli vyrobene aj ďalšie, pravdepodobne szeletske artefakty z nových zberov v širšom okolí Kunova na Myjavskej pahorkatine — hroty z pazúrika sú blízke moravským listovitým hrotom. Keďže zatiaľ ide len o povrchové zbery novoobjavených szeletských (možno však už aj moustierskych) nálezisk v tejto oblasti západného Slovenska, možno len predbežne vysloviť predpoklad o spoločnej genéze moravskoslovenského szeletienu (možno aj moustérienu) v povodí rieky Moravy, čo však môže overiť iba systematický výskum so stratigrafickými poznatkami.

Nálezy importovaného pazúrika v niektorých szeletských staniciach na Záhorí (jaskyňa Deravá skala pri Plaveckom Mikuláši) a na Myjavskej pahorkatine (Kunov) umožnia azda v budúcnosti vyčleniť a časove určiť ďalšiu skupinu szeletienu, ktorá sa líši surovinou používanou na výrobu pazúrikových hrotov od nálezisk používajúcich na túto výrobu len rádiolarit. Kontakt nositeľov szeletienu s maďarským územím (pravdepodobne v oblasti Bukových vrchov) prekvapivo dokazujú aj dva listovité hroty z Moravian nad Váhom-Dlhej, vyrobené zo zelenosivého sericitického metakvarcitu (porfyroidu?), ktorého používanie je známe v bukovohorskom szeletiene (obr. 2: 2); v literatúre sa uvádzajú aj pod názvom kvarcporfýr (Uértes 1965). Tento poznatok M. Mišika je neobyčajne pozoruhodný, pretože v Moravanoch nad Váhom-Dlhej ide o zatiaľ najpresvedčivejšie dokázanú szeletskú dielňu na Slovensku, spracúvajúcu prevažne štrkový väčšky rádiolarit, ktorá výskytom vyše 200

Obr. 1. Paleolitické štiepané kamenné nástroje zo Slovenska.
1 – Poľov, okr. Košice, pästný klinok z rohovca, moustérien;
2 – Beharovce, okr. Spišská Nová Ves, priečne driapadlo
z rádiolaritu, moustérien; 3 – Zamarovce, okr. Trenčín, hrotité
rovné driapadlo, szeletien; 4 – Bruty, okr. Nové Zámky,
neopracovaná hluza pazúrika, gravettien; 5 – Nemšová, okr.
Trenčín, zlomok hranolovitného jadra zo silicifikovaného pieskovca,
gravettien; 6 – Nemšová, okr. Trenčín, čepeľ zo silicifikovaného
pieskovca, gravettien.

listovitých hrotov (*Zotz 1951, Bárta 1960, 1965, 1970*) patrí na čelné miesto európskych mlado-paleolitických nálezísk.

Pri kontaktoch s maďarským bukovohorským szeletienom nemožno nespomenúť prvý nález listovitého hrotu typu Moravany, zistený r. 1905 v Miškolci na Petőfiho ulici. Tento hrot bol vyrobený z červenohnedého, akiste tiež slovenského rádiolaritu. Pravdepodobnejšie je, že v tomto prípade nejde o rádiolarit z Považia, ale z jurských bradlových ostrovčekoch v Lúbovnianskej vrchovine alebo z Čerchovského pohoria. Okrem primárnych východiskových ložísk na východnom Slovensku a na Považí, ktorým sa zatiaľ nevenuje dostatočná pozornosť, zdrojom rádiolaritu tu boli predovšetkým terasy riek pretekajúcich cez tieto pohoria.

Doteraz neboli detailne rozriešený vzájomný časový vzťah szeletienu a aurignacienu na východnom Slovensku, pričom je zaujímavé, že v Barci I v objekte 3, datovanom *F. Prošekom (1955)* do štadiálu W2, sa ojedinele našli hrubo plošne retušované nástroje, podobné niektorým szeletským tvarom. Tieto nástroje boli vyrobené z rádiolaritu, nejde však o také výrazné rádiolaritové listovité hropy, ktoré sa našli v severnej časti východného Slovenska — v Spiškom Podhradí, Veľkom Šariši a Pošti. Podľa stratigrafie z Veľkého Šariša (*Bánesz 1960*) ide o geologicky starší nález z interštadiálu W1—2, preto nás výskyt spomenutých hrotov nútí uvažovať o existencii szeletienu aj v tejto časti Slovenska (*Bárta 1965*). Na dokázanie existencie szeletienu a jeho vplyvov na východnom Slovensku sú naďalej potrebné širšie stratigrafické poznatky, na ktoré je táto oblasť zatiaľ chudobná.

Z hľadiska petroarcheológie sme dostatočne nedocenili východoslovenské ložiská rádiolaritu, ktorý bol známy ako vhodná surovina na výrobu štiepaných kamenných nástrojov už v strednom paleolite na Spiši (*Bárta 1974*). Ďalšie exportné kontakty cez východoslovenské karpatské prechody na sever v staršej fáze mladého paleolitu dosvedčujú nálezy rádiolaritových artefaktov na szeletských a aurignackých sídliskách v okolí Krakova (*Kowalski — Kozłowski 1959*). Súvisí to pravdepodobne aj s tým, že hoci v Poľsku bolo dostatočné množstvo vhodných domácich zdrojov silicítov, práve pestrofarebnosť rádiolitov spolu s ich štiepateľnosťou a opracovateľnosťou vyvolala do istej miery aj módny záujem o výmenu alebo aj exploatačné výpravy vtedajších obyvateľov Poľska na východné Slovensko.

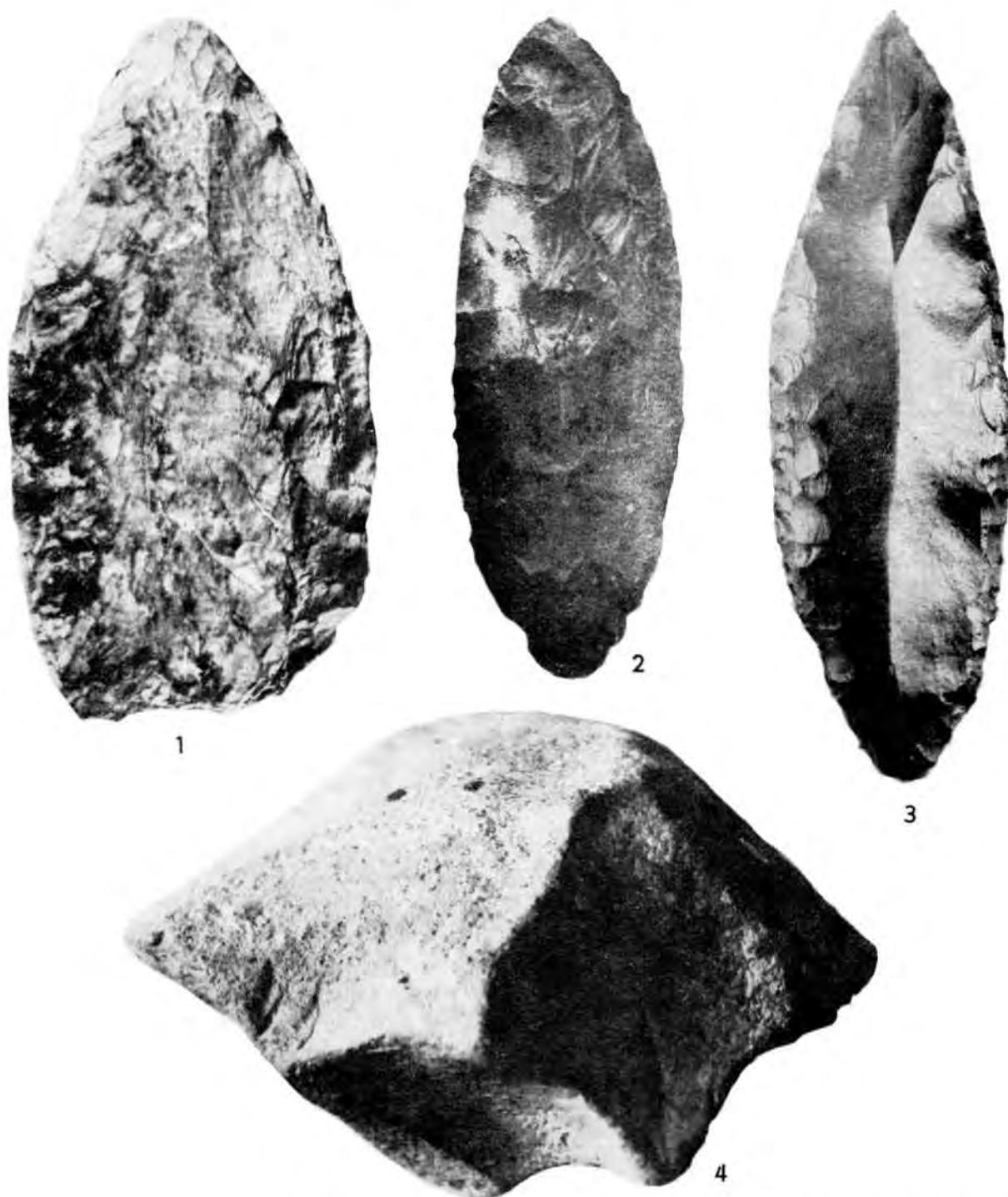
Z toho vyplýva aj reálnejší predpoklad, že i rádiolarit v maďarskom bukovohorskom szeletieni je východoslovenského pôvodu, na rozdiel od maďarského zadunajského szeletienu, v ktorom mohol byť rádiolarit z dunajského štrku považského, ale aj alpského pôvodu.

Doterajšie poznatky o slovenskom szeletieni na Považí, ktorý z hľadiska stratigrafickej pozicie patril medzi tzv. starší szeletien, ukazujú, že pracovné nástroje tohto obdobia boli väčšinou štiepané z domáceho považského rádiolaritu (obr. 1: 3), ojedinele aj z považského dioritového porfyritu (Trenčín IV). Teraz sa však získali dôkazy aj o mimopovažskej proveniencii suroviny, svedčiace o prekvapivo veľkom okruhu kontaktov s moravskými i východomáďarskými zdrojmi.

Na nedávno objavenom szeletskom sídlisku v Žabokrekoch nad Nitrou (*Bárta 1965*), kde sa vyskytuje i považský rádiolarit (z ktorého bol vyrobený aj listovitý hrot), prevažujú v nálezovom celku artefakty vyrobené z opálových výlúčení z Ponitria a limnokvarcitu z Pohronia.

Stretávame sa teda v období szeletienu na Slovensku s druhovou špecializáciou výroby kamenných nástrojov, charakteristickou pre mladý paleolit. Táto špecializácia zvýšila nároky na dobre štiepateľné odrdy silicítov, nenachádzajúcich sa na každom území, ktoré poskytovalo možnosť obživy lovom a zberom. Predpokladáme teda aj na Slovensku prvotnú výmenu surovín z oblastí, v ktorých ich bol dostatok, do oblastí, v ktorých sa vyskytovali iba v nedostatočnom množstve alebo sa nevyskytovali. Táto činnosť podmienila vzápatí vznik skupín obhospodarovateľov prírodných ložísk silicítov, ktorí na náleziskách alebo v ich blízkom okolí prvotne opracúvali žilnú alebo okruhliakovú surovinu na hrubé jadrá. Takéto zhruba opracované ľahšie polotovary transportovali potom paleolitickí ľudia do svojich vzdialenejších sídlisk alebo ich podobne ako farbivo a mušle, vymieňali za iné suroviny alebo výrobky zo vzdialených území iných kmeňov.

Obhospodarovanie ložísk silicítov na úpatí ľadovcových morén alebo na vulkanických či vápencových pohoriach s vložkami silicítov, ako aj v odkrytých terasách riek, dosvedčujú niektoré náleziská s bohatým výskytom odštefov, otláčkov a iného odpadu, ktorý vznikol pri výrobe spomenutých polotovarov; nástroje na týchto lokalitách chýbajú, alebo ich je iba málo. Takýmito lokalitami, zatiaľ bližšie nedatovateľnými,

Obr. 2. Paleolitické štiepané kamenné nástroje zo Slovenska. 1 — Prievidza, hrotitě oblúkovité driapadlo z kremenného porfýru, moustérien; 2 — jaskyňa Domica, Kečovo, okr. Rožňava, listovitý hrot zo sericitického metakvareitu (?) szeletien; 3 — Trenčianske Bohuslavice, okr. Trenčín, gravettský hrot z rádiolaritu, gravettien; 4 — Prepoštorská jaskyňa, Bojnice I, okr. Prievidza, disk z andezitového tufitu.

ale už mladopaleolitickými, sú azda náleziská Veľká a Malá Čalomija i Vrbovka v Poiplí, kde, podobne ako na iných, pravdepodobne mladoaurignackých, ale aj bezpečne gravettských sídliskách, prevládajú artefakty vyrobené z miest-

nej poipeľskej suroviny — numulitových silicítov (Bárta 1961b, Mišik 1969, 1975). Známou dielňou na výrobu polotovarov v oblasti bohatého výskytu jurského rádiolaritu v Bielych Karpatoch pred vchodom do Vlárskeho priesmy-

ku je Nemšová. Jej zaradenie do starého gravettienu potvrdilo aj datovanie zistené analýzou C14 — $28\ 570 \pm 1345$ pred n. l. (Bárta 1961a, 1965). Z tejto lokality pochádzajú aj silicifikované pieskovce, známe z viacerých západoslovenských nálezisk už od starého paleolitu (obr. 1: 5, 6).

Na Slovensku sú zatiaľ hojnejšie objavy dielni s prvotnou i druhotnou výrobou kamenných nástrojov v blízkosti prírodných ložísk silicito-vých surovín. Často tu badať náznaky istej špecializácie s tendenciou hromadif výrobky, z čoho vyplýva potreba ich výmeny. Na východnom Slovensku sa takéto dielne na spracúvanie importovaného rohovca z obdobia aurignacienu zistili v Kechneci a v Seni (Bánesz 1965). Na aurignackých, ale aj ojedinelých starších náleziskách východného Slovenska prevláda rohovec (obr. 1: 1); okrem neho sa používal rádiolarit a obsidián. V Tibave a Barci I sa ojedinele vyskytujú z Poľska dovezené ffkané święciechowské silicity, v Barci I i maďarské sericitické metakvarcity, v literatúre uvádzané aj ako chalcedóny (Kozłowski 1959).

Výskyt severského zakarpatského pazúrika v starej vrstve gravettienu v Kašove prispel aj k riešeniu otázky genézy gravettienu na východnom Slovensku. Na tomto dvojvrstvovom gravetském sídlisku prevládajú artefakty vyrobené z miestneho obsidiánu až v mladšej vrstve. V dôsledku toho predpokladáme (Bárta 1970a), že prvá fáza tunajšieho osídlenia reprezentuje skupinu, ktorá sem prišla pravdepodobne od severovýchodu spoza Karpát, odkiaľ si jej príslušníci priniesli aj suroviny na výrobu štiepaných artefaktov. Udomácnený ľud gravettskej kultúry po vyčerpaní zásob pazúrika pravdepodobne prerušil výmenné kontakty so Zakarpatskom a preorientoval sa na výrobu artefaktov z miestneho obsidiánu. Nie je však vylúčené, že mladšia vrstva predstavuje celkom novú mladšiu gravetskú skupinu (Bárta 1970a), ktorá reprezentuje mladší východoslovenský obsidiánový gravettien. Tento obsidián preslávil slovensko-maďarskú vulkanickú surovinu z predhorí Slanského a Tokajského pohoria. Jeho význam pre paleolit Slovenska, ale aj celej strednej Európy — vzhľadom na jeho export do Rakúska, na Moravu, do Poľska a problematicky aj na Ukrajinu — neboli doteraz docenený. Využitie obsidiánu na výrobu artefaktov siaha hlbšie než do počiatku mladého paleolitu, aj keď bol veľmi oblúbený predovšetkým v gravettiene. Používal sa i v novozistených

slovenských epipaleolitických staniciach (Bárta 1977), značne vzdialených od ložísk prírodného výskytu.

Kým v staršej fáze západoslovenského gravettienu (najmä na Považí) prevládajú nástroje vyrobené z miestnych rádiolaritov, v mladšej fáze gravettienu treba rátať s intenzívym dovozem severského a východoeurópskeho pazúrika na územie Slovenska cez najstaršie praveké prechody v Karpatoch. Na vyznačenie konkrétnych smerov výmeny pazúrika prístupovými priesmykovými cestami zatiaľ nemáme zistené konkrétné náleziská, aj keď novši nález sídliska s pazúrikovou gravettskou industriou v Žiline podstatne priblížil vzdialenosť výskytu pazúrika ku karpatským prechodom. Najjužnejšie sa zistilo používanie pazúrika v Brutoch (obr. 1: 4), na hranici Podunajskej nižiny a Pohronskej pahorkatiny, kde sa našli okrem gravettských artefaktov aj neopracované hluzy pazúrika; poukazuje to na import primárnej suroviny, ktorá sa na Slovensku prvotne nevyskytuje, zo vzdialenejších oblastí (Bárta 1974a).

Bohaté náleziská rádiolaritu, najmä v oblasti pásma Myjavskej pahorkatiny a Bielych Karpát, podmienili značnú hustotu paleolitickeho osídlenia západného Slovenska, kde sa rádiolarit získaval v oblasti od Nového Mesta nad Váhom po Púchov, ale aj priamo zo štrkovísk riečok Myjavskej pahorkatiny, najmä však z Váhu a jeho pravobrežných prítokov. Váh potom transportoval rádiolarit až do Dunaja. Výskyt rádiolaritov sa viaže na jurské vápencové bradlové pásmo i na ďalšie ostrovy jurských vápencov, preto je samozrejmé, že túto surovinu nachádzame aj v nánosoch Kysuce, Oravy, Popradu, Torysy a Laborca. Údolia týchto riek tiež pretínajú útesové pásmá, v ktorých sa vyskytujú vápence bohaté na silicito-vých surovinu.

V západoslovenskom gravettiene je po rádiolarite (obr. 2: 3) najpočetnejšie zastúpený importovaný pazúrik, ktorý spolu s niektorými typmi nástrojov svedčí o východoeurópskych vplyvoch. Na niektorých náleziskách v Trenčianskej kotline (napr. Stankovce), na dolnom Považí vo Vlčkovciach (Bárta 1962), v okolí Nitry, vo Svodíne na Pohronskej pahorkatine i na početných sídliskách Poiplia zistili sa artefakty vyrobené z limonokvarciu. Jeho primárnym zdrojom je Kremnické pohorie a príahlá Žiarska kotlina, kde sa vo zvodnatených depresiach zarastených vlhkomilnými rastlinami v tefohorách nahromadila eruptujúca kyselina kremičitá (Ciesarik 1967).

Obr. 3. Zdroje hlavných domácich artefaktových hornín v paleolite Slovenska (podla M. Mišika).

Sekundárnu provenienciu limnokvarcitu kladie M. Mišík (1969) na dolný tok Hrona. V jeho okolí je rozpoznanie gravettských sídlisk zatiaľ na počiatku, hoci blízkym Poiplím prechádza významný východo-západný a tiež opačný stredoeurópsky komunikačný paleolitický prechod (Bárta 1965). Pohronskej limnokvarcitu, zistený na strednom Považí v Stankovciach, poukazuje na pozoruhodný akčný rádius kontaktov nositeľov gravettienu s juhzápadným Slovenskom. Použitie limnokvarcitu na Poiplí, dolnom Pohroní, dolnej Nitre i strednom a dolnom Považí ho stavia medzi popredné silicitové suroviny Slovenska.

Najobľúbenejšou západoslovenskou surovinou v staršej, ale aj v mladšej dobe kamennej bol už spomenutý jurský rádiolarit, ktorý mal významnú úlohu aj v mladom paleolite Moravy. Z hľadiska slovenského je najpozoruhodnejšie jeho používanie v magdaléniene Moravského krasu. Pri doterajšej absencii magdalénienu na Slovensku, ak jeho najvýchodnejšou hranicou v Československu mal byť práve Moravský kras (Valoch 1960), by spomenutý rádiolarit predsa len dokazoval isté kontakty nositeľov magdalénienu práve so západným Slovenskom. Z tohto hľadiska zostáva nezodpovedaná otázka, či magdalénien prekročil hranicu Malých a Bielych Karpát a či v jaskyniach týchto pohorí bolo (hoci skromné) osídlenie magdalénske alebo epigravettiské.

Pestré geologické zloženie územia Slovenska umožnilo sebestačnosť niektorých jeho oblastí v zdrojoch silicitoých surovín, najmä v staršej dobe kamennej. Vzhľadom na hojnosť vulkanického obsidiánu a rádiolaritu sa stalo Slovensko v niektorých fázach mladého paleolitu dokonca aj ich vývozcom do okolitých krajín. Najvýznamnejšie zistené vývozné cesty rádiolaritu viedli cez bielokarpatské priesmyky a Moravskú bránu do strednej časti južného Poľska, kde — najmä na magdalénskych sídliskách — možno predpokladať použitie rádiolaritu zo západného Slovenska. Sledujeme však aj ďalšie, doteraz nedocenené paleolitické prechody v severovýchodných častiach západných Karpát, ktorými sú Dunajecký, Popradský a Muszynský prielom, ako aj Tyličský priesmyk, keďže v ich blízkosti sa na poľskej strane zistili šwiderské artefakty vyrobené z rádiolaritu. Novší objav prvého šwiderského náleziska na území Československa

— vo Veľkom Slavkove (Bárta 1977) na južnom úpätí Vysokých Tatier — umožňuje nový pohľad aj na zdroje silicitoých surovín v epipaleolite. Rádiolaritové artefakty zistené na tomto sídlisku pochádzajúce z jurských útesov Lubovnianskej vrchoviny a Čerchovského pohoria boli pravdepodobne aj zdrojom suroviny na viacerých náleziskách šwiderienu južného Poľska (Kowalski — Kozłowski 1959).

Výskyt artefaktov i ústupov vyrobených z tzv. podkrakovského jurského a čokoládového kremeňa, ako aj zastúpenie Štieciechowského fríkaného kremeňa, dokazuje zasa vzájomné vplyvy a kontakt šwiderienu južného Poľska so šwiderským náleziskom vo Veľkom Slavkove. Pozoruhodná je tu aj prítomnosť tmavého, málo prievidného obsidiánu.

Z uvedeného prehľadu vidno, že najpoužívanejšou domácou surovinou v paleolite Slovenska boli rádiolarity — obľúbené na západnom a severovýchodnom Slovensku, limnokvarcity v oblasti stredného a juhzápadného Slovenska. Východné Slovensko bolo doménou obsidiánu. Nedávno rozpoznanou lokálnou surovinou sú numentové silicity zo severných prítokov Ipľa na južnom Slovensku. Okrem ojedinele sa vyskytujúcich českých, poľských a maďarských silicitorov najdôležitejšou importovanou surovinou boli pazúriky — pravdepodobne z Poľska, Ukrajiny, prípadne z morénových nánosov Moravskej brány. Okrem rádiolaritov z jurských útesových pásiem Karpát najviac surovín (čo najrozmanitejších) na výrobu štiepaných kamenných nástrojov sa viaže na oblasti neovulkanických pohorí Slovenska (Mišík 1975).

Nedoriešeným problémom aj ďalej zostáva genéza niektorých mladopaleolitických kultúr strednej Európy na základe predpokladu o domácom vzraste počtu a expanzite pôvodného, vývojom aj kvalitatívne zmeneného obyvateľstva. Zmenu kultúr však mohli ovplyvníť či podmieniť aj novoprišlé etniká. Za predpokladu, že tieto etniká priniesli so sebou aj importované silicitové suroviny, ich zmapovanie v závislosti od jednotlivých kultúr môže podstatne prispieť k riešeniu zásadnej spoločensko-historickej otázky genézy najstarších ľudských kultúr strednej Európy. V tejto problematike môže mať sľubné pole pôsobnosti aj petroarcheológia (Štelcl — Malina 1974).

Literatúra

- BÁNESZ, L.: K otázke listovitých hrotov z Veľkého Šariša. Archeol. Rozhl., 12, 1960, s. 313—318.
- BÁNES L.: Staršia doba kamenná. In: Pravek východného Slovenska. Košice 1965, s. 11—48.
- BÁRTA, J.: K problému listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 295—324.
- BÁRTA, J.: K problematike paleolitu Bielych Karpát. Slov. Archeol., 9, 1961a, s. 9—32.
- BÁRTA, J.: Nové poznatky o paleoliticom osídlení južného Slovenska. In: Anthropos, 14, 1961b, s. 167—171.
- BÁRTA, J.: Vičkovce — sprášový profil a jeho paleolitickej industrie. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 285—318.
- BÁRTA, J.: Slovensko v staršej dobe kamennej. Bratislava 1965.
- BÁRTA, J.: Zur Problematik der gravettezeitlichen Besiedlung der Slowakei. Slov. Archeol., 18, 1970a, s. 207—215.
- BÁRTA, J.: Sídliská zo staršej doby kamennej na okolí Moravian nad Váhom. In: Almanach Balneologického múzea v Piešťanoch. Piešťany 1970b, s. 31—40.
- BÁRTA, J.: Pravek Bojníc od staršej doby kamennej po dobu slovanskú. Bratislava 1972a, s. 1—38.
- BÁRTA, J.: Jaskyňa Čertova pec pri Radošine. Slovenský kras, 10, 1972b, s. 72—85.
- BÁRTA, J.: K niektorým historicko-spoločenským otázkam paleolitu na Slovensku. Slov. Archeol., 22, 1974a, 22—1.
- BÁRTA, J.: Sídliská pračloveka na slovenských travertínoch. In: Nové obzory, 16. Prešov 1974b, s. 133—175.
- BÁRTA, J.: Výskum na šwiderskom sídlisku vo Veľkom Slawkove v rokoch 1975 a 1976. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra 1977, s. 33—36, 303.
- BÁRTA, J.: Stredopaleolitické nálezy na Mariánskom vršku v Prievidzi. In: Horná Nitra. 9. Bojnice, v tlači.
- CIESARIK, M.: Geologické a ložiskové pomery limnokvarcitov v Žiarskej kotline. Rigoróz. práca. Prírodoved. fakulta Univerzity J. E. P. Brno 1967.
- KOZŁOWSKI, J. K.: Z najnowszych badań nad paleolitem na terenie Czechosłowacji. Sprawozdania archeol., 8, 1959, s. 67—80.
- KOWALSKI, S. — KOZŁOWSKI, J. K.: O użytkowaniu jaspisu w epipaleolicie Polski południowej. In: Mater. archeol. I. Kraków 1959, s. 7—12.
- MIŠÍK, M.: Petrografická príslušnosť silicitorov paleoliticých a neoliticých artefaktov Slovenska. Acta geolog. et geograf. Univ. Comenianae. Geologica 18, 1969, s. 117—135.
- MIŠÍK, M.: Petrograficko-mikropaleontologické kritériá pre zistovanie proveniencie silicitorových nástrojov na Slovensku. In: Sborník příspěvků I. petroarcheologickeho semináře. Folia Facultatis Sci. natural. Univ. Purkiniana Brunensis, 16, Geologia 27, op. 10. Brno 1975, s. 89—107.
- PROŠEK, F.: Paleolitické sídelní objekty na nalezišti Barca I. Archeol. Rozhl., 7, 1955, s. 721—729.
- STELCL, J. — MALINA, J.: Základy petroarcheologie. Brno 1974.
- VALOCH, K.: Magdalénien na Moravě. Anthropos, 12. Brno 1960.
- VÉRTES, L.: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest 1965.
- ZOTZ, L.: Altsteinzeitkunde Mitteleuropas. Stuttgart 1951.

К проблематике происхождения сырья для производства колотых каменных изделий в период палеолита в Словакии

Юрай Барта

В сотрудничестве с петрографом проф. д-р M. Мишиком автор получил новые сведения о происхождении домашних ресурсов силицидов применяемых в производстве каменных артефактов на территории Словакии.

С нижнего палеолита наиболее применяемым сырьем являлся цветной радиолярит. Его первичные ресурсы были в юрских утесах Бельых Карпат, Пьенин, Любовнянской возвышенности и Черховских гор. Ресурсами радиоларита кроме его поверхностных залежей в Бельых Карпатах были террасы р. Ваг и ее правобережных притоков. Гальки радиолярита находятся в р. Ваг от Илавской котловины до Дуная. В долине р. Ваг с нижнего до верхнего палеолита для производства артефактов применялся также силицированный песчаник. Ресурсом кремня (кварца) являлись террасы рек протекающих ядерными горными массивами Карпат. Кремень был популярен особенно в среднем палеолите в т. н. эпоху микромустье на травертиновых поселениях. В области Спиша в этот период использовали небольшие гальки радиолярита и кремня. В долине Верхней Нитры на стоянках нижнего а также верхнего мустье кроме кремня, радиолярита и лимнокварцита преобладал андезит и андезитовые туфиты из горного массива Втачник. Оттуда происходят также единичные опало-халцедоновые силициды. С эпохи мустье использовали богатые ресурсы лимнокварцита из Жьярской котловины и террас Нижнего Грана. Отсюда единично импортировали также кремневый порфир на стоянку позднего мустье в Прьевидзе в верхнем течении р. Нитра.

В селетскую эпоху в Западной Словакии преобладает применение местного радиолярита. Новейшие анализы силицидов показывают на меновые контакты западнославацкого селета с поставщиками чешского сырья (спонголит), но на основе метакварцита (порфириода) также с венгерскими буковогорским селетом. Новейшие находки листовидных остроконечников в западнейшей части Словакии, в которых наличие кремня чаще, позволяет, может быть, выделить новую

локальную группу селета, которая отличается от местонахождений применявших лишь радиолярит.

Взаимное временное отношение селета и ориньяка в Восточной Словакии окончательно не решено. В ориньянскую эпоху много селетских артефактов изготавливались преимущественно из восточнославацкого радиолярита, который представлен также в венгерском селете. В оринянскую эпоху в Восточной Словакии использовали роговик и обсидианы. Единично были обнаружены также польские швенцеховские силициды и венгерские метакварциты. Отличие применяемого сырья в восточнославацком граветте (сначала кремень, потом обсидиан) внесло вклад в решение вопроса генезиса граветта и его периодизации. Обсидиан принадлежит к третьей большой группе домашнего сырья, которая по преимуществу имеет свое происхождение особенно в Сланской и Земплинской возвышенности. Он был наиболее популярным в граветтский период. В Южной Словакии были в начала верхнего палеолита богатым местным сырьем нуммулитовые силициды из долины р. Ипель и ее северных притоков. В многих областях Словакии были обнаружены верхнепалеолитические мастерские близ природных залежей силицидного сырья.

В западнославацком граветте после радиолярита наиболее многочисленно представлен импортный кремень, который вместе также с некоторыми типами орудий свидетельствует о восточноевропейских влияниях. Словацкий радиолярит вывозили через коммуникационные переходы в Карпатах в Моравию и в Польшу. О контактах Словакии с Моравией в мадленский период свидетельствует импорт радиоляритов и единично также обсидиана. Но в Словакии пока он не представлен. В эпоху эпипалеолита проявляется также интенсивный экспорт радиолярита особенно через восточнославацкие переходы Карпат, через которые передвигался также импорт польских силицидов, представленных особенно на швидерском поселении в Вельком Славкове, где впрочем преобладает радиолярит.

Перевод Е. Голой

Zur Problematik der Provenienz der Rohstoffe zur Spaltindustrieproduktion im Paläolithikum der Slowakei

Juraj Bárta

In Zusammenarbeit mit dem Petrographen Prof. Dr. M. Mišik gewann der Autor neue Erkenntnisse über die Provenienz heimischer Quellen von Siliziten, die zur Herstellung von Artefakten in der Slowakei verwendet wurden. Seit dem Altpaläolithikum bildete buntfarbiger Radiolarit den am meisten verwendeten Rohstoff. Seine natürlichen Quellen bilden die Jurafelsen der Weißen Karpaten, die Gebirgslandschaften der Pieniny, das Lúbovňa-Bergland und das Čerchov-Gebirge. Eine Quelle für Radiolarit repräsentieren außer den Oberflächenlagern in den Weißen Karpaten auch die Terrassen der Waag und ihrer rechten Zuflüsse. Radiolaritgeröll befindet sich in der Waag beginnend vom Ilava-Becken bis zur Donau. Im Waagtal wurde vom Alt- bis zum Jungpaläolithikum zur Herstellung der Artefakte auch silifizierter Sandstein benutzt. Eine Quelle für Quarz bilden die Terrassen der Flüsse, die durch die Kerngebirge der Karpaten fließen. Quarz war namentlich im mittleren Paläolithikum im sog. Mikromoustérien in Travertinsiedlungen beliebt. In der Zipser Gegend wurden in dieser Zeit kleine Radiolarit- und Quarzgerölle ausgenutzt. Im oberen Nitratal dominierte auf den Fundstellen des alten wie auch jungen Moustérien außer Quarz, Radiolarit und Limnoquarzit der Andesit und Andesittuffite vom Vtáčnik-Gebirge. Von dort stammen auch vereinzelte Opal-Chalzedon-Silizite. Seit dem Moustérien wurden die reichen Limnoquartzlager im Žiar-Becken und die Terrassen der unteren Gran ausgenutzt. Von hier wurde vereinzelt auch Quarzporphyr in die Jungmoustier-Station von Prievidza im oberen Nitratal importiert.

Im Szeletien der Westslowakei herrschte die Verwendung von örtlichem Radiolarit vor. Neuere Silizitanalysen deuten auf Austauschkontakte zwischen dem westslowakischen Szeletien und den Lieferanten der böhmischen Rohstoffe (Spongolit), aber aufgrund des Metaquarzits (Porphyroid?) auch mit dem ungarischen Bükk-Szeletien. Neuere Blattspitzenfunde im westlichsten Teil der Slowakei, zwischen denen häufiger Feuerstein vorkommt, werden vielleicht die Her-

ausgliederung einer weiteren Lokalgruppe des Szeletien ermöglichen, die sich von den Fundstellen nur mit Radiolaritartefakten unterscheidet.

Die gegenseitige zeitliche Beziehung zwischen dem Szeletien und Aurignacien in der Ostslowakei ist noch nicht ganz gelöst. Im Aurignacien existieren viele Artefakte, die überwiegend aus ostslowakischem Radiolarit angefertigt sind, der auch im ungarischen Szeletien vertreten war. Das Aurignacien der Ostslowakei nutzte Hornstein und Obsidian aus. Vereinzelt erfaßte man ebenfalls polnische Święciechow-Silizite und ungarische Metaquarzite. Die unterschiedliche Verwendung von Rohstoffen im ostslowakischen Gravettien (zuerst Feuerstein, dann Obsidian) trug zur Lösung der Frage der Genese des Gravettien und seiner zeitlichen Stufen bei. Der Obsidian gehört zur dritten großen Gruppe des heimischen Rohstoffes, der seine Herkunft vor allem in den Slanec- und Zemplíner Bergen hat; er war in der Epoche des Gravettien am beliebtesten. In der Südslowakei waren seit dem Jungpaläolithikum die Nummulitsilizite aus dem Eipetal und seinen nördlichen Zuflüssen ein reicher örtlicher Rohstoff. In mehreren Landschaftsgebieten der Slowakei erfaßte man jungpaläolithische Werkplätze in der Nähe natürlicher Silizitrohstofflager.

Im westslowakischen Gravettien ist nach dem Radiolarit am zahlreichsten importierter Feuerstein vertreten, der zusammen mit manchen Gerätetypen osteuropäische Einflüsse bezeugt. Der slowakische Radiolarit wurde über die Karpatenpässe nach Mähren und auch nach Polen exportiert. Kontakte zwischen der Slowakei und Mähren im Magdalénien belegt der Import von Radiolariten und vereinzelt auch von Obsidian. In der Slowakei fehlt jedoch bislang das Magdalénien. Für das Epipaläolithikum skizziert sich ebenfalls ein intensiver Export von Radiolarit namentlich durch die ostslowakischen Karpatenübergänge, über die auch der Import polnischer Silizite führte, die hauptsächlich in der Swidriensiedlung in Veľký Slavkov vertreten sind, wo ansonsten Radiolarit dominiert.

Übersetzt von B. Nieburowá

POCIATKY BOLERÁZSKEJ SKUPINY NA SLOVENSKU

VIERA NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

Ešte v rokoch 1965—1966 počas výskumu sídliska Ľudu s lineárной keramikou a želiezovskej skupiny v Štúrove sa získali z troch objektov (1/65, 97/65 a 200/66) i nálezy bolerázskej skupiny. Nálezy som stručne zhodnotila len ako celok, pričom som uverejnila len niekoľko celých nádob (*Némejcová-Pavúková 1973*, s. 300 a nasl., obr. 1 a 2). Zvyšok materiálu a jeho podrobnejší rozbor zostal zatiaľ nespracovaný.

V roku 1972 sa k nálezom zo Štúrova pridružil obsah dvoch objektov (106/72 a 91/72) zo Svodína, ktorý sa svojou osobitosťou vydeľuje z okruhu známych nálezov kultúry s kanelovanou keramikou i bolerázskej skupiny. V tejto práci vyberám z nich objekt 91/72. Výskum sídliska badenskej kultúry vo Svodíne s viacerými horizontmi osídlenia nie je ešte ukončený, preto možno predpokladať, že uvedené dva objekty nezostanú osamotené.

Obe spomenuté lokality vrátane niektorých ďalších nálezov, a to objektu 7D/70 v Červenom Hrádku a štyroch objektov objavených počas záchranného výskumu v Komjaticiach v roku 1956, by mali slúžiť ako podklad pri skúmaní počiatkov bolerázskej skupiny (obr. 1).

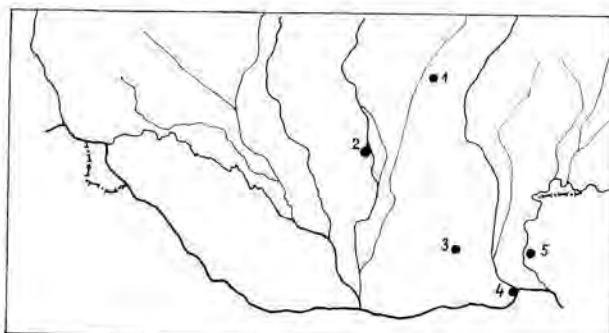
Je paradoxné, že taký výrazný kultúrny útvar, ako bola badenská kultúra, zaujímavý nielen po stránke svojho kultúrneho vývoja alebo vzťahov navonok, ale i svojou veľkou vnútornou silou a organizáciou, s ktorou zaujal a zjednotil také rozsiahle a kultúrne rôznorodé územie (*Symposium 1973*, príloha), nie je ešte stále pevne zakotvený. Týka sa to najmä procesu a všetkých komponentov jeho genézy i podielu na nasledujúcom vývoji, najmä v centre Karpatskej kotliny.

Problém vzniku badenskej kultúry je spoločný pre celý s ňou súčasný kultúrny horizont v juhovýchodnej Európe, t. j. okrem Karpatskej kotliny minimálne pre prilahlé územie Rumunska (Sedmohradsko a oblasť dolného Dunaja), ak zatiaľ

neprihliadame na južnejšie oblasti, t. j. Bulharsko, prípadne Juhosláviu južne od línie Sava-Dunaj. Tu sa problém komplikuje navyše neúplnými poznatkami o vývoji. V Bulharsku nevieme, čo konkrétnie a bezprostredne predchádzalo kultúru Ezero, v Juhoslávii zasa, čo nasledovalo po horizonte Bubanj-Hum Ia, prípadne po kultúre Lasinja.

Ak sa sústredíme len na dve najbližšie kultúry — badenskú a Cernavoda III-Coțofeni, vidíme, že rozmanitosť ich predchádzajúceho kultúrneho podložia je viac ako zrejmá, a nemôžu pochádzať z jedného kultúrneho celku. Už sme poukázali na to, že k čiastočnému zjednoteniu vývoja došlo pred vznikom skupín Cernavoda III a Bolera. Máme na mysli predchádzajúci horizont Băile Herculane-Lažňany-Hunyadi halom-Vajska-Balaton II-Retz. Postupné vyčlenenie tohto horizontu na takom rozsiahлом území veľmi prispelo k riešeniu spomenutého problému, hoci ani tak nemožno skupiny Bolera a Cernavoda III považovať za jeho pokračovanie v zmysle priamej evolúcie či transformácie jednej kultúry v druhú. V každom prípade sú však oba kultúrne celky — Bolera-Baden a Cernavoda III-Coțofeni — vo svojich počiatkoch a čiastočne i v ďalšom vývoji (Coțofeni I — počiatky staršej klasickej fázy badenskej kultúry, horizont Tekovský Hrádok-Fonyód) také blízke až identické (*Némejcová-Pavúková 1974*, s. 348, 349; *Roman 1976*, s. 53—54, 99, obr. 8, tab. 53 a nasl.), že ich vznik treba posudzovať vo vzájomnej súvislosti a závislosti. S najväčšou pravdepodobnosťou sú výsledkom istých širších historických udalostí, ktoré mali za následok zlom vo vývoji celej juhovýchodnej a časti strednej Európy a pôsobili bezprostredne až po hranice kultúry lievikovitých pohárov.

Sledovaniu genetických väzieb bolerázskej skupiny k predchádzajúcemu obdobiu bránili

Obr. 1. Výsek z mapy s vyznačenými niektorými lokalitami bolerázskej skupiny, ktoré sa spomínajú v texte. 1 — Červený Hrádok, 2 — Komjatice, 3 — Svodín, 4 — Štúrovo, 5 — Letkés.

v minulosti na Slovensku jednak nedostatočné poznatky o vyznievnej lengyelskej kultúre (konkrétnie ludanickej skupiny) a s tým súvisiaci problém skupiny Retz, jednak neznalosť celého priebehu vývoja bolerázskej skupiny.

Medzera týkajúca sa skupiny Retz na juhozápadnom Slovensku chceli by sme v dohľadnom čase vyplniť publikovaním nových výrazných a tentoraz i dosť početných nálezov spomenutej skupiny z Čataja, okr. Trnava (Pavúk 1976). Na základe týchto nálezov treba skupinu Retz považovať za samostatný horizont medzi ludanickou a bolerázskej skupinou. Jej vzťah k ludanickej skupine i ku kultúre lievikovitých pohárov bude treba znova definovať, prípadne určiť ďalšie spoluzácastnené komponenty. Samostatne treba posúdiť otázku keramiky zdobenej brázdeným vpichom, resp. výskyt tejto výzdobnej techniky vo vzťahu k ludanickej skupine i k skupine Retz, prípadne doznievanie brázdeného vpichu po zániku skupiny Retz. Zdá sa, že tieto dva javy — výskyt techniky brázdeného vpichu a existenciu skupiny Retz — na západnom Slovensku nemožno úplne zlučovať.

Hlavným zdrojom poznania bolerázskej skupiny na Slovensku sú až dodnes nálezy zo sídliska v Nitrianskom Hrádku-Vysokom brehu (Němejcová-Pavúková 1964, s. 163 a nasl.). Škoda, že sa neuskutočnil ďalší rozsiahlejší výskum, venovaný len problematike tejto kultúrnej skupiny. Preto i naše poznatky v tejto oblasti nepokročili veľmi nad úroveň z roku 1964. Všetky ostatné známe nálezy zo Slovenska pochádzajú len z menších záchranných výskumov (Vojnice, Bešeňov, Boleráz, atď., Němejcová-Pavúková 1964, tab. XXII, XXIII, XXV), z výskumov venovaných inej problematike (Iža; Ně-

mejcová-Pavúková 1968, obr. 14), alebo sú iba náhodné.

Pri postupnom spracúvaní poznatkov o kultúre s kanelovanou keramikou bolo stále zrejmäjšie, že komplex nálezov z Nitrianskeho Hrádku predstavuje už vyzretý, plne sformovaný prejav bolerázskej skupiny, inklinujúci skôr k mladšej polovici jej vývoja, než k staršej. Ukázalo sa, že dôležitá je najmä oblasť ornamentiky, v ktorej postupne pribúdajú všetky druhy výzdoby — plastická, rytá i kanelovaná — i percento zdobenej keramiky. Tento vývoj vrcholí v horizonte Fonyód-Tekovský Hrádok, t. j. už v postbolezskom období v najstaršom subhorizonte staršej klasickej fázy badenskej kultúry. V neskôršom období množstvo výzdoby postupne ubúda (Němejcová-Pavúková 1974, s. 333). Je pravdepodobné, že tento fakt bude mať všeobecnú platnosť nielen pre Slovensko a z tohto aspektu bude možné hodnotiť i postavenie iných, napr. moravských nálezov z Jevišovic alebo Brna-Lišne vnútri bolerázskej skupiny. Tento poznatok je jedným zo základov, z ktorého vychádza táto práca. Pri známom nedostatku vertikálnych stratigrafii na sídliskách badenskej kultúry možno nálezové celky z nich hodnotiť len na základe detailnej typológie. Nálezy zo Štúrova sa natoliko odlišujú od materiálu z Nitrianskeho Hrádku, že už krátky čas po ich získaní sme sa pokúsili o predbežný náčrt vnútorného triedenia bolerázskej skupiny, lebo malá rozloha a geografická jednotnosť južného Slovenska nedovoľujú uvažovať o rozdieloch lokálneho charakteru (Němejcová-Pavúková 1968, s. 371; 1973, s. 300, 302). Pretože nám dovtedy chýbal materiál, ktorý by výrazne a jednoznačne predchádzal nálezy z Nitrianskeho Hrádku-Vysokého brehu, posudzovali sme vzhľah bolerázskej skupiny k predchádzajúcemu vývoju len s vedomím istej — ako sa napokon ukázalo dosť veľkej — medzery medzi nimi. V tomto príspevku by sme chceli túto medzera systematickejšie zaplniť, aj keď nie na celom území rozšírenia bolerázskej skupiny.

Opis nálezov

Štúrovo

Objekt 1/65

1. Fragment tenkostennej leštenej šálky so zaoblenou spodnou časťou, hrdlo je od tela oddelené ryžkou, farba sivočierna; v. 7,5 cm (obr. 2: 4).

2. Okrajový leštený črep z malej šálky, hrdlo je od tela oddelené ryžkou, farba svetlohnedá; v. 3,5 cm (obr. 2: 1; 3: 2).

3. Okrajový, leštený a šikmo kanelovaný črep z veľmi tenkostennej šálky, farba svetlosivohnedá; v. 3,3 cm (obr. 2: 2; 3: 1).

4. Okrajový leštený črep z väčej šálkovitej nádoby s hrdlom, oddeleným od tela plytkou ryhou, farba svetlosivohnedá; v. 6,6 cm (obr. 2: 7; 3: 5).

5. Okrajový črep zo šálky s valcovitým hrdlom, oddeleným od tela ryhou.

6. Okrajový leštený črep z džbánka s vyšším hrdlom, farba sivočierna; v. 4,4 cm (obr. 2: 3; 3: 4).

7. Okrajový črep z vefkého džbánka alebo amfory.

8—10. Tri leštené črepy z džbánkov, z toho dva okrajové s vyšším ubiehajúcim hrdlom, farba čierna.

11. Zlomok úzkeho pásičkového uška.

12. Tri leštené okrajové črepy z misy s lievikovitým ústím, so skupinkami ryžiek na lome, pôvodne čierne; v. 8 cm (obr. 2: 9; 3: 6).

13. Dva okrajové črepy z väčej misy s lievikovitým ústím, pôvodne leštené, farba svetlohnedá; v. 5,7 cm (obr. 2: 10; 3: 8, 9).

14. Okrajový črep z lievikovitej misy s ostrým lomom, farba tmavosivohnedá; v. 6 cm (obr. 3: 10).

15. Črep zo spodku misky s časťou dna, zdobeného na vnútornnej strane, leštený, farba hneda; Ø dna ca 2,8 cm (obr. 2: 5).

16. Črep z hrdla leštej lievikovitej misy s oválnym výčnelkom na lome, farba čierna; v. 5 cm (obr. 2: 8).

17—47. Tridsať jeden črepov z lievikovitých misí, väčšinou leštených, čiernych, z toho jeden s jamkou na lome a jeden s presekávaným lomom.

48—51. Štyri okrajové črepy z misiek rôznej veľkosti s nízkou, slabo profilovanou alebo temer valcovitou horou časťou.

52. Okrajový leštený črep z väčej nádoby, azda amfory, s nízkym, mierne odsadeným šikmým hrdlom, farba svetlohnedá; v. 4,7 cm (obr. 2: 11; 3: 3).

53. Okrajový črep z amfory alebo väčšieho džbánka.

54. Črep z vydutia hrubostennej amfory alebo amforovitej nádoby so zvislými žliabkami; v. 5,8 cm (obr. 2: 14).

55. Črep z vydutia amforovitej nádoby, spolovice leštený, spolovice zdrsnený, čiernohnedý.

56. Črep z hrubostennej nádoby so zlomkom ucha na stene.

57, 58. Dva črepy z hrubostenných amforovitých nádob so silným výčnelkom na vydutí.

59. Črep z tenkostennej hrncovitej nádoby s dvoma radmi trojuholníkovitých vrypov, hladený; v. 3,8 cm (obr. 3: 7).

60—62. Tri črepy z hrncovitých nádob — dvoch hrubostenných a jednej tenkostennej, jeden s dvoma radmi vrypov a dva s jedným radom vrypov na vydutí.

63. Okrajový zdrsnený črep z hrncovitej nádoby s uchom tesne pod okrajom ústia, farba čiernohnedá; v. 5,7 cm (obr. 2: 12; 3: 13).

64. Okrajový hladený črep z veľkej hrubostennej nádoby s plochým okrajom, členeným vrypmi, farba sivá; v. 5 cm (obr. 2: 15; 3: 14).

65. Okraj z hrubostennej nádoby s jamkami na vonkajšom obvode, hladený, farba sivochnedá; v. 6,1 cm (obr. 2: 18; 3: 15).

66. Okrajový črep z hrncovitej nádoby s radom vrypov pod okrajom, hladený, farba tmavosivá; v. 6,2 cm (obr. 2: 17).

67. Fragment malej hrncovitej nádoby s priečne presekávaným okrajom a uškom, hladený, farba svetlohnedá; v. 5,4 cm (obr. 2: 13; 3: 16).

68. Črep z tenkostennej hrncovitej nádoby, hrdlo má leštené a pod ním je šikmo rytá výzdoba, farba čierna; v. 5,9 cm (obr. 2: 16; 3: 11).

69. Črep z hrubostennej zásobnicovej nádoby s odtlačkami mušle, dosť hladký, farba sivá; v. 4,1 cm (obr. 2: 6; 3: 12).

70—74. Päť črepov z hrncovitých nádob, jeden s okrajom presekávaným zhora, tri s uškom alebo jeho zlomkami.

75. Okrajový hladený črep z hrnca alebo veľkej misy.

76—229. Stopäťdesiat štyri atypické črepov, z toho pätnásť od dna rôznych nádob.

O b j e k t 97/65

1. Okrajový črep zo šálky, leštený, farba sivočierna; v. 4,1 cm (obr. 4: 2).

2. Fragment šálky s ubiehajúcim nízkym hrdlom, oddeleným od tela ryhou, s radom vpichov pod uškom, leštený, farba svetlosivá; v. 4,8 cm (obr. 4: 3; 7: 1).

3. Fragment šálky s hrdlom nevýrazne oddeleným od tela, leštený, farba čierna; v. 4,9 cm (obr. 4: 1; 7: 2).

4. Okrajový črep zo šálky s odsadeným vydutím, leštený, farba čierna; v. 3,4 cm (obr. 7: 5).

5. Okrajový črep zo šálky s nízkym prehnutým hrdlom, oddeleným od tela ryhou, leštený, farba tmavosivá; v. 3,5 cm (obr. 7: 4).

6—17. Dvanásť črepov zo šálok (okrajové, z vydutia a jedno dno), väčšinou čierne, leštené, tenkostenné; sedem z nich by mohlo pochádzať i z džbánkov.

18. Fragment džbánka s hrdlom oddeleným od tela ryhou a odlomeným nepravým subkutanným uškom na vydutí, povrch sivý, matný; v. 6,3 cm (obr. 4: 6; 7: 6).

19. Okrajový črep z džbánka s ubiehajúcim kónickým hrdlom a pásičkovým uchom, leštený, svetlohnedo-čierny; v. 4,4 cm (obr. 4: 5; 7: 10).

20. Fragment džbánka s úzkym pásičkovým uškom, hrdlo je od tela oddelené ryžkou, na vydutí sú krátke zvislé žliabky, leštený, sivočierny; v. 5,2 cm (obr. 4: 4; 7: 7).

21. Okrajový črep z podobného, alebo toho istého džbánka ako predehádzajúci, leštený, farba sivočierna; v. 5,4 cm (obr. 7: 8).

22. Fragment väčšieho čierneho lešteného, celkom tenkostenného džbánka; v. 7 cm (obr. 7: 9).

23—32. Desať črepov z džbánkov, z toho štyri okrajové (jeden by mohol pochádzať i zo šálky), jeden z hrdla, päť z vydutia (jeden z nich so zvislými širšími žliabkami), všetky väčšinou tenkostenné, čierne, leštené, dve vydutia z väčších nádob, farba svetlohnedá.

33, 34. Dva okrajové črepy z malých neprofilovaných kónických misiek.

35. Štyri črepy z misky s vtiahnutým, mierne zosilneným ústím, leštené, akoby jemne nepravidelne kanelované, farba hnedočierna; v. 4,7, 2,9 a 5 cm (obr. 4: 8; 7: 11, 13).

36. Okrajový črep z misky s vtiahnutým, mierne zosilneným okrajom, zdobený, leštený, s rytým, vodorovne řafoványm trojuholníkom, farba svetlohnedá; v. 3 cm (obr. 4: 7; 7: 12).

37. Okrajový črep z misky s vtiahnutým, mierne zosilneným okrajom, leštený, farba svetlohnedo-čierna.

38. Dva okrajové črepky pravdepodobne z tej istej misky s vtiahnutým, mierne vyhnutým neprofilovaným okrajom a nízkymi plochými výčnelkami pod lomom, leštené, farba čierna; v. 4,4 a 5 cm (obr. 4: 9, 10).

39, 40. Dva okrajové črepky z misiek s vtiahnutým ústím, jeden s neprofilovaným, druhý s mierne zosilneným okrajom.

41. Miska s prehnutým lievikovitým ústím, radom vrypov na lome a s výzdobou na vnútorej strane dna, leštené, farba tmavosivá; v. 6,2 cm, Ø ústia 17 cm, Ø dna 4 cm (obr. 4: 13).

42. Tri okrajové črepky z tej istej misy s lievikovitým ústím, jeden s oválnym nízkym výčnelkom na lome, leštené, farba čierna; v. 6,7 a 5,8 cm (obr. 4: 12; 7: 22).

43. Okrajový črep z lievikovitej misy, leštený, farba čierna; v. 6,5 cm (obr. 7: 23).

44. Okrajový črep z veľkej lievikovitej misy s oválnym výčnelkom na lome, leštený, farba sivá; v. 9,1 cm (obr. 4: 17; 7: 19).

45. Okrajový črep z tenkostennej lievikovitej misy, leštený, farba sivočierna; v. 5 cm (obr. 7: 16).

46. Okrajový črep z väčšej tenkostennej misy, leštený, farba svetlohnedá; v. 5,8 cm (obr. 7: 20).

47. Okrajový črep z malej tenkostennej lievikovitej misy, spodná časť je akoby jemne ryhovaná, leštený, farba čierna; v. 4 cm (obr. 7: 14).

48. Spodná časť misy s dnom jemne vypuklým na vnútorej strane (obr. 5: 2).

49. Okrajový črep z malej lievikovitej misky s výčnelkom na lome, hladený, farba svetlohnedá; v. 4 cm (obr. 4: 14).

50. Okrajový črep z výrazne profilovanej lievikovitej misy, leštený, pod lomom sú nezreteleľné jemné žliabky, farba čierna; v. 5,8 cm (obr. 4: 18).

51. Okrajový črep z lievikovitej misy, na vnútorej strane okraja sú nepravidelné žliabky, leštený, farba čierna; v. 4,3 cm (obr. 4: 11).

52. Črep zo spodnej časti misky s malým pupčekovitým výčnelkom, hladený, farba svetlohnedá; v. 4,5 cm (obr. 7: 15).

53. Fragment spodnej časti menšej misky s dnom ozdobeným na vnútorej strane, leštený, zvonku sivý, znútra čierny; zachov. š. 9,6 cm (obr. 5: 1).

54. Okrajový črep z misy s lievikovitým ústím, hladený, farba sivá; v. 6,8 cm (obr. 4: 15).

55. Okrajový črep z lievikovitej misy s dvoma malými pupčekovitými výčnelkami na oblot lome, leštený, farba svetlosivá; v. 5,2 cm (obr. 4: 16).

56. Okrajový črep z hlbšej, esovite profilovanej misovitej nádoby s odlomeným, pravdepodobne nepravým subkutánym uchom na zaoblenom lome, leštený, farba svetlosivá; v. 14 cm (obr. 6: 2).

57. Okrajový črep z lievikovitej misy s plýtkymi zvislými kancírami na vnútorej strane okraja, leštený, farba svetlosivá; v. 6 cm (obr. 4: 19).

58. Okrajový črep z tenkostennej misky, leštený, farba čierna; v. 4 cm (obr. 7: 17).

59. Okrajový črep z lievikovitej misky so zvislou kanclúrou na vnútorej strane ústia; v. 3,6 cm.

60—119. Šesťdesiat väčšinou okrajových črepov z lievikovitých mis, z toho dva s presekávaným lomom a tri s výčnelkom na lome; sú väčšinou čierne, prípadne sivé, ojedinele svetlohnedé, leštené, rôznej veľkosti.

120. Niekoľko črepov z okraja i vydotia svetlohnedej leštenej amfory s vyšším hrdlom a plynulou profiláciou (obr. 6: 3).

121. Črep z amforovitej nádoby s plastickým pretláčaným páskom, lešteným hrdlom a zdrsnou spodnou časťou, farba svetlohnedá; v. 7 cm (obr. 5: 6; 8: 2).

122. Črep z veľkej hrubostennej amforovitej nádoby s plastickým pretláčaným páskom, pod ktorým je výčnelok, hladený, farba svetlohnedá; v. 5,8 cm (obr. 5: 3).

123. Črep z vydotia amforovitej nádoby so zlomkom ucha, zdobený na uchu šikmými a pod ním zvislými ryhami, farba sivá; v. 5,8 cm (obr. 8: 8).

124. Okrajový črep (snáď z amforovitej nádoby) s vyhnutým okrajom, hladený, farba tmavosivá; v. 3,8 cm (obr. 8: 4).

125. Črep z vydotia amforovitej nádoby, drsný, nad uchom hladený, zdobený rytým vetvičkovitým ornamentom, farba tmavosivá; v. 8,3 cm (obr. 8: 3).

126. Črep z vydotia amforovitej nádoby s rytou vetvičkovitou výzdobou a plochým výčnelkom, korodovaný, farba sivá; v. 5,2 cm (obr. 8: 5).

127. Črep z vydotia hrubostennej sivej amforovitej nádoby so silným uchom, korodovaný; v. 7 cm (obr. 8: 7).

128. Črep z vydotia amforovitej nádoby s temer zotretou široko rytou vetvičkovitou výzdobou a plochým výčnelkom, farba hnedá; v. 8,9 cm (obr. 5: 4).

129. Malý črep z amforovitej nádoby s plastickým pretláčaným páskom, hrdlo je leštené, spodná časť zdrsnená, farba hnedá; v. 10 cm (obr. 8: 1).

130—136. Sedem črepov z amforovitých nádob, z toho dva okrajové, dva z hrdla, dva z vydotia (aj so zlomkom silného ucha) a jeden z vydotia s jazykovitým podlhovastým výčnelkom, farba svetlohnedá a sivá.

137. Okrajový črep z hrncovitej nádoby s okrajom členeným zhora vrypmi, hladký, farba svetlosivohnedá; v. 4,3 cm (obr. 5: 7).

138. Dva okrajové črepky z hrncovitej nádoby s rovno zrezaným, zhora pretláčaným okrajom a s uškom pri okraji, drsné, farba svetlohnedá; v. 9,2 cm (obr. 6: 1; 8: 13).

139. Okrajový hladký črep z hrncovitej alebo zásobníckovej nádoby s okrajom pretláčaným zvonku, farba hnedá; v. 4,4 cm (obr. 5: 10; 8: 10).

140. Okrajový hladký črep z hrubostennej nádoby s okrajom pretláčaným zvonku, farba svetlohnedá; v. 7 cm (obr. 8: 9).

141. Okrajový leštený črep z menšieho tenkostenného hrncea, okraj má jemne presekávaný, farba čierna; v. 6,7 cm (obr. 5: 12; 8: 12).

142. Okrajový črep z malej tenkostennej hrncovitej nádoby s priečne presekávaným nízkym rebierkom pod okrajom, leštený, farba svetlohnedá; v. 3,5 cm (obr. 5: 8).

143. Črep z vydotia hrncovitej nádoby s rytou vetvičkovitou výzdobou, farba sivá; v. 3,7 cm (obr. 8: 6).

144. Okrajový hladký črep z hrncovitej nádoby s nízkym pretláčaným páskom pod okrajom, horný obvod okraja je tiež pretláčaný, farba tmavosivá; v. 4,2 cm (obr. 5: 11).

145. Okrajový črep z neveľkej čiernej leštenej hrncovitej nádoby so zvislým tunelovitým uškom pri okraji; v. 3,4 cm (obr. 5: 9).

146—153. Osem črepov z hrncovitých nádob rôznej veľkosti, z toho sedem okrajových, dva z nich majú pretlá-

čaný okraj, jeden má rad jamôk pod okrajom a iný rad trojuholníkovitých jamôk 4 cm pod okrajom, na dvoch čreporach je pri okraji odlomené uško, farba svetlohnedá, sivochnedá až sivočierna.

154. Črep s plochým okrúhlym výčnelkom.

155. Pásikové ploché sivočierne ucho.

156. Silné, pôvodne leštené široké pásikové ucho, farba sivá; v. 10,4 cm (obr. 8: 11).

157—159. Tri fragmenty širších masívnejších pásikových úch.

160—541. Tristoosemdesiatdva atypických črepov, z toho štyridsaťšesť od dna.

542. Úštep z kremeňa; v. 4,2 cm.

O b j e k t 200/66

1. Tenkostenná leštená šálka s valcovitým, ryžkou od tela oddeleným hrdlom, zaoblenou spodnou časťou a plochým pásikovým uškom, farba hnedočierna; v. 6 cm, Ø ústia 10,5 × 10,9 cm (obr. 10: 2).

2. Črep z tenkostennej leštenej šálky, farba sivočierna; v. 3,7 cm (obr. 12: 1).

3—6. Štyri črepy z leštených džbánkov, z toho tri okrajové a jeden z vydutia, tri čierne, jeden sivočierny.

7. Pohárovitá tenkostenná leštená nádoba s prehnutým, ryžkou od tela oddeleným hrdlom a štvrťmi plochými pupčekovitými výčnelkami na vydutí; v. 10,9 cm, Ø ústia 9,6 cm, Ø dna 6,2 cm (obr. 10: 3; obr. 11).

8. Okrajový črep z leštenej lievikovitej misy, farba sivočierna; v. 5 cm (obr. 12: 2).

9, 10. Dva črepy z lievikovitých misí, jeden okrajový, sivý, druhý z rozhrania ústia a spodnej časti, čierny.

11. Plynule profilovaná leštená amfora s dvoma uškami na pleciach, okraj chýba, farba hnedá; zachov. v. 18,3 cm (obr. 10: 1).

12. Okrajový črep z tenkostennej hrncovitej nádoby s okrajom členeným vrypmi, hladený, farba hnedá; v. 3,6 cm (obr. 12: 4).

13. Okrajový črep z hrncovitej nádoby s presekávaným okrajom a uškom odlomeným pri okraji, hladený, farba svetlohnedá; v. 4,2 cm (obr. 12: 3).

14—66. Päťdesiattri atypických črepov, z toho štyri od dna.

Svodín

O b j e k t 91/72

1. Okrajový črep z tenkostennej leštenej šálky, farba sivochnedá; v. 4,5 cm (obr. 13: 1; 14: 4).

2. Fragment leštenej šálky s hrdlom oddeleným od tela ryžkou, farba sivočierna; v. 5,3 cm (obr. 13: 3; 14: 1).

3. Tri fragmenty z leštenej šálky s hrdlom oddeleným od tela ryžkou, farba hnedočierna; v. 4,6 cm (obr. 13: 2; 14: 2, 3).

4—9. Šesť črepov zo šállok, z toho dva z hornej časti a štyri z plochého dna.

10. Črep z hrubostenného džbánka alebo šálky so zlomkom uška, zle hladený, sivočervený; v. 3,3 cm (obr. 14: 5).

11, 12. Dva nevýrazné črepy, azda z vydutia džbánkov.

13. Okrajový črep z leštenej lievikovitej misy s výčnelkom na lome, farba čierna; v. 7,1 cm (obr. 13: 6; 14: 6).

14. Črep zo spodnej časti leštenej lievikovitej misy s plytkými jamkami na lome, farba čierna; v. 4,6 cm (obr. 13: 5; 14: 7).

15. Črep zo spodnej časti leštenej lievikovitej misy s dvoma ryhami na vnútornej strane, farba čierna; v. 5,5 cm (obr. 13: 4).

16. Okrajový črep z leštenej lievikovitej misy, farba čierna; v. 6,1 cm (obr. 14: 9).

17. Okrajový črep z tenkostennej misy, pôvodne leštený, farba čierna; v. 5,2 cm (obr. 14: 8).

18. Okrajový črep z misy, leštený, farba čierna; v. 6 cm (obr. 14: 12).

19—38. Dvadsať črepov z kónických misí, z toho trinásť okrajových.

39. Črep zo spodnej časti amfory alebo misy.

40. Tri svetlohnedé leštené črepy z hrdla amfory; v. 11,7 cm (obr. 14: 18).

41. Štyri zle hladené črepy z hrdla amfory, farba sivá; v. 7,4 cm (obr. 13: 11; 14: 13, 15).

42. Črep z amfory s uškom na pleciach, zle hladený, farba sivochnedá; v. 6,7 cm (obr. 13: 8; 14: 17).

43. Črep z amfory alebo amforovitej nádoby so zlomkom ucha, dosť drsný, farba hnedá; v. 5,6 cm (obr. 14: 26).

44—53. Desať okrajových črepov z amfor.

54. Dvadsaťtri črepov (z toho deväť okrajových) pravdepodobne z jednej svetlohnedej hladenej amfory.

55, 56. Dva črepy z vydutia amfor so zlomkom ucha.

57. Okrajový tmavosivý črep z amforovitej nádoby s lešteným hrdlom a zdrsnenými plecami; v. 10,6 cm (obr. 13: 12).

58. Črep z vydutia amforovitej nádoby, s nízkym širokým výčnelkom, drsný, farba sivá; v. 6,8 cm (obr. 14: 24).

59. Črep z amforovitej nádoby, s nízkym plochým výčnelkom, drsný, farba svetlohnedá; v. 6,6 cm (obr. 14: 25).

60. Okrajový črep z amfory alebo amforovitej nádoby, leštený, farba svetlohnedá; v. 8,9 cm (obr. 14: 16).

61. Okrajový črep z amforovitej nádoby, drsný, farba tmavosivá; v. 7,9 cm (obr. 14: 21).

62. Črep z vydutia amforovitej nádoby s odlomeným uchom, leštený, farba svetlohnedo-tmavosivá; v. 7,2 cm (obr. 14: 22).

63. Črep z vydutia hrubostennej, na povrchu drsnej amforovitej nádoby s časťou rytej vetyčkovej výzdoby, farba tmavosivá; v. 5,5 cm (obr. 14: 20).

64, 65. Dva zlomky z úch amforovitých nádob, leštené, farba svetlohnedá; v. 3,5 a 6 cm (obr. 14: 14, 19).

66. Črep z amforovitej nádoby so silným širokým pásovým uchom.

67. Zlomok väčšieho hrubšieho ucha z amfory alebo amforovitej nádoby.

68. Okrajový črep z hrubostennej hrncovitej nádoby s dvoma pretláčanými plastickými páskami, dosť hladký, farba svetlosivochnedá; v. 4,2 cm (obr. 13: 10; 14: 27).

69. Okrajový črep z hrubostennej zásobnicovej nádoby s jamkami pod okrajom; v. 3 cm (obr. 13: 9; 14: 23).

70. Okrajový črep z hrncovitej nádoby s plastickým páskom pod lešteným okrajom, zdrsnený, farba čierna; v. 6,7 cm (obr. 13: 7; 14: 28).

71, 72. Dva zlomky pásových úch, leštené, farba sivá; v. 4,8 a 6,3 cm (obr. 14: 11).

73—278. Dvestošesť atypických črepov z rôznych nádob, z toho dvanásť črepov od dna.

279. Fragment plochého praslena; zachov. Ø 3,6 cm.

280. Kamenný úštep; d. 3,1 cm.

Odlišnosť nálezov zo Štúrova i Svodína od do teraz známych nálezov nielen na Slovensku je očividná, a to v typológií i vo výzdobe. Ako celok patria nesporne do bolerázskej skupiny, hoci u niektorých tvarov keramiky — ak by šlo o ojedinelé nálezy alebo o menší súbor nálezov, kultúrne zaradenie by bolo problematické (napr. súbor celých nádob z obj. 200/66 v Štúrove — obr. 10). Ich chronologická vypovedacia schopnosť je umožnená tým, že ide o väčšie kolekcie v istom konkrétnom zložení.

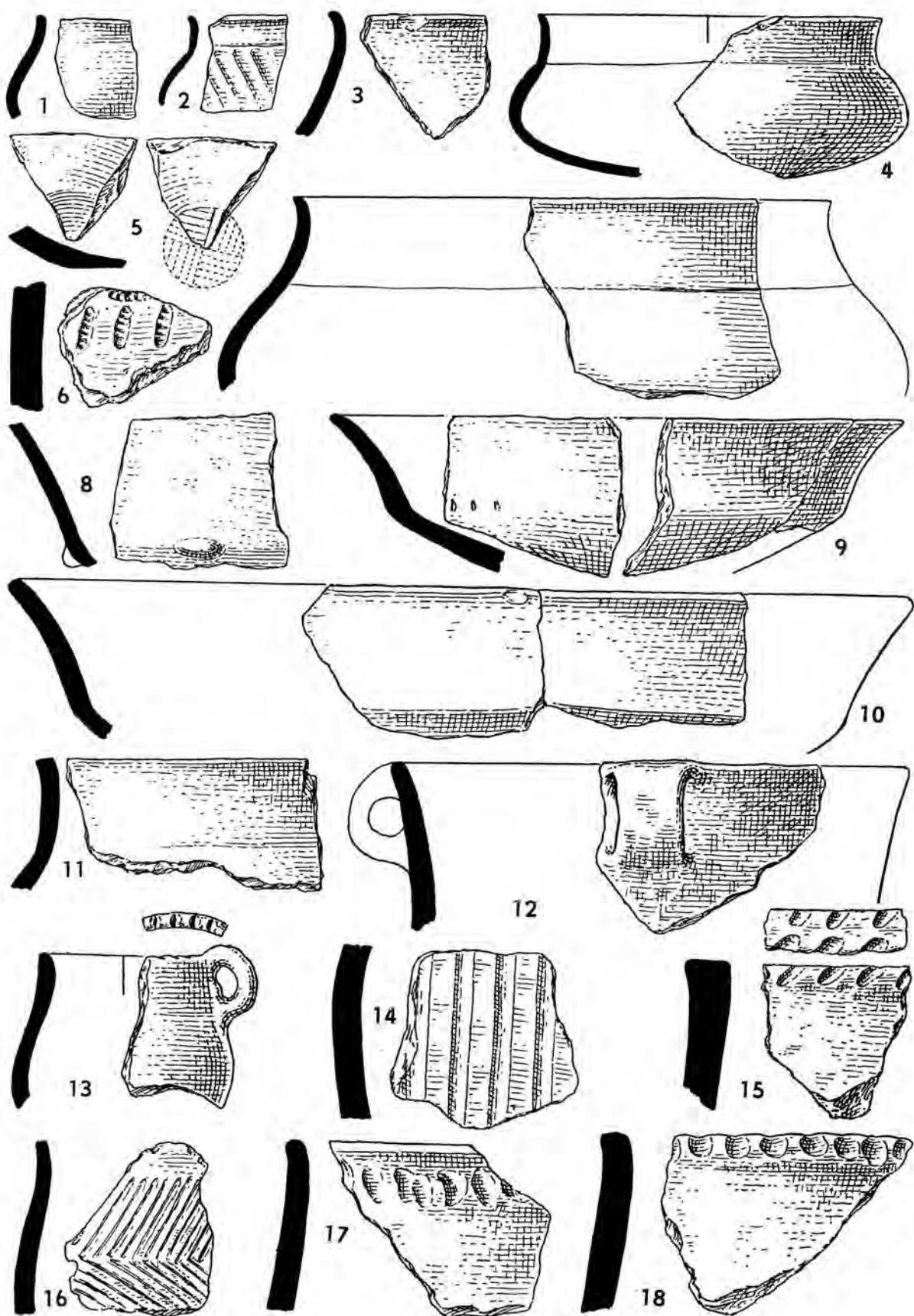
Rozdiely v typológií sa týkajú predovšetkým nerovnakej intenzity zastúpenia určitých tvarov keramiky na jednotlivých lokalitách, a len v menšej miere tvarov vyskytujúcich sa iba v tej či onej skupine nálezov. Podobne je to i s výzdobou. Nemôžeme uviesť žiadny nový alebo výlučný výzdobný prvok, rozdiel je v množstve použitej výzdoby a v počtoch zdobenej keramiky s použitím tých istých výzdobných prvkov. Nálezy bolerázskej skupiny zo Štúrova i Svodína prekvapujú veľmi malým percentom zdobenej keramiky, ako aj nápadnou striednosťou vo výzdobe a veľkým množstvom nezdobenej keramiky.

Najpozoruhodnejším tvarom v opísanom materiáli sú šálky — jednak pre svoj tvar a vyhotovenie, jednak preto, lebo sa s nimi systematicky stretáme v každom nálezovom celku použitom v tejto práci (obr. 2: 1, 2, 4; 3: 1, 2; 4: 1–3; 5: 1–5 atď.). Z postbolerázskeho obdobia, t. j. zo starzej klasickej kanelovanej keramiky, sú nám známe až dva typy šálok, ktoré sa v nálezovom materiáli objavujú dosť často a sú pre tento úsek vývoja badenskej kultúry typické. Ide o malé, esovite profilované šálky so zaobleným dnom a výčnelkom nad uchom, ako aj o šálky s lievikovitým hrdlom a pásikovým uchom. Nás zaujímajú tie prvé, vyskytujúce sa len v oboch starších subhorizontoch starzej klasickej fázy badenskej kultúry (Fonyód-Tekovský Hrádok a Červený Hrádok), ktoré by mali vyrastať z predchádzajúceho obdobia, t. j. z bolerázskej skupiny (Némecová-Pavúková 1974, obr. 53: 1, 61: 1, 70: 2). Šálky podobného typu, no bez špecificky stvárneného ucha, sú v bolerázskej skupine oveľa častejšie na Morave (Medunová 1964, obr. 14: 10, 13; 17: 11; 25: 4 atď.) než na Slovensku (napr. malá, výrazne profilovaná šálka so šikmo žliabkovanou, do trojuholníkov usporiadanou výzdobou a pásikovým, trikrát zvisle žliabkovaným ušom z Bíne [Némecová-Pavúková 1970, tab. LXVIII: 2]). Vo veľkom množstve nále-

zov z Nitrianskeho Hrádku-Vysokého brehu sú šálky také zriedkavé a výlučne vo fragmentoch zastúpené, že sme ich v roku 1963, keď išla práca (Némecová-Pavúková 1964) do tlače, ako zvláštny tvar nerozlíšili a zostali zaradené v kategórii džbánkov. Vo všetkých troch objektoch zo Štúrova i v objekte zo Svodína sa šálky ako zvláštny tvar prejavili veľmi markantne, a to na úkor džbánkov so subkutánnymi uchami, ktoré sú pre bolerázsku skupinu na iných lokalitách zvlášť typické.

Šálky v Štúrove sú oproti tým, ktoré sme spomínali v mladších horizontoch relatívne veľké, všetky tenkostenné až mimoriadne tenkostenné (šírka steny v niektorých prípadoch necelé 2 mm), väčšinou čierne, sivočierne a sivé, leštené, veľmi dobre vypálené. Majú nízke, temer valcovité, v niektorých prípadoch dnu zaklonené hrdlo s vyhnutým okrajom, prípadne majú prehnute hrdlo; väčšinou býva od vydutia oddelené jemnou ryžkou. Spodná časť je zaoblená, bez vytvoreného dna (obr. 2: 1, 2, 4; 3: 1, 2; 4: 1–3; 7: 1–5 atď.). Uško je pásikové, rovné, neprofilované a nezdobené. Chcela by som zdôrazniť, že všetky uchá, nielen na šálkach, ale aj na iných nádobách, sú v opisovaných nálezových celkoch ploché, neprofilované a nezdobené, na rozdiel od iných lokalít bolerázskej skupiny, kde sú pásikové uchá (najmä na džbánkoch) často so žliabkom, prípadne zvisle kanelované alebo s plastickými rebierkami; tunelovité uchá bývajú členené viacerými, obvykle troma žliabkami (Némecová-Pavúková 1964, obr. 15: 18, tab. VII: 6, XIV: 14, XV: 2, XVIII: 4, XX: 4, 7 atď.). Aj šálky samotné sú zdobené len výnimcoľne: fragment z objektu 1/65 v Štúrove má šikmo kanelovanú spodnú časť (obr. 2: 2; 3: 1) a ďalší z objektu 97/65 má rad malých vpichov tesne pod uškom (obr. 4: 3; 7: 1). Šálky zo Svodína sú všetky nezdobené (obr. 13: 1–3; 14: 1–4).

Pri revizii nálezov z Nitrianskeho Hrádku-Vysokého brehu sme dodatočne vyčlenili šálky ako zvláštny typ aj v inventári z tamojších objektov (Némecová-Pavúková 1964, obr. 15: 1, 3, 7, 16, tab. III: 14, VI: 6, IX: 9, 11, XVI: 1, 18). Hoci je pravdepodobné, že sme početne nezachytili všetky exempláre (revíziu materiálu bolo možné z technických príčin robiť len na základe veľmi podrobnej nálezovej správy), prevaha džbánkov nad šálkami je úplne jasná, pričom v troch z piatich sledovaných objektov, ktoré sme si na porovnanie vybrali (obj. 54/53, 61/53, 105/54, 128/55 a 128b/55), sme šálky nezistili.

Obr. 2. Stúrovo. Objekt 1/65. Bolerázská skupina.

Tab. I. Výskyt hlavných tvarov keramiky v Štúrove, Svodíne a Nitrianskom Hrádku-Vysokom brehu

Keramické nálezy	Štúrovo		Svodín	Nitriansky Hrádok-Vysoký breh					
	objekt číslo								
	1/65	97/65	200/66	91/72	54/53	61/53	128/55	105/54	128B/55
% z celkového počtu keramických nálezov v objekte									
šálky	2,18	3,14	3,03	3,23	?	?	0,41	0,19	?
džbánky	2,18	2,77	6,05	1,07	4,23	4,51	1,65	4,78	5,22
poháre	—	—	1,51	—	—	—	—	—	—
misy s vtiahnutým ústím	—	1,11	—	—	1,74	5,26	0,82		4,25
misy s lievиковitým ústím	15,72	14,60	4,54	9,71	4,47	12,03	5,17	5,57	9,09
amfory	1,31	0,18	1,51	6,11	?	?	?	?	?
amforovité nádoby	1,75	3,14	—	3,95	1,24	0,75	1,86	1,79	7,15
hrncovité nádoby	7,42	3,14	3,03	1,07	3,98	6,01	4,96	3,78	2,32
iné tvary	1,75	0,37	—	—	0,49	—	0,62	0,59	0,58
uchá	0,43	0,92	—	0,75	1,74	3,76	0,62	0,59	1,74
atypické črepy a dná	67,25	70,61	80,30	74,10	82,09	67,66	83,84	79,68	69,63
Spolu ľepov (počet)	229	541	66	278	402	133	483	502	517

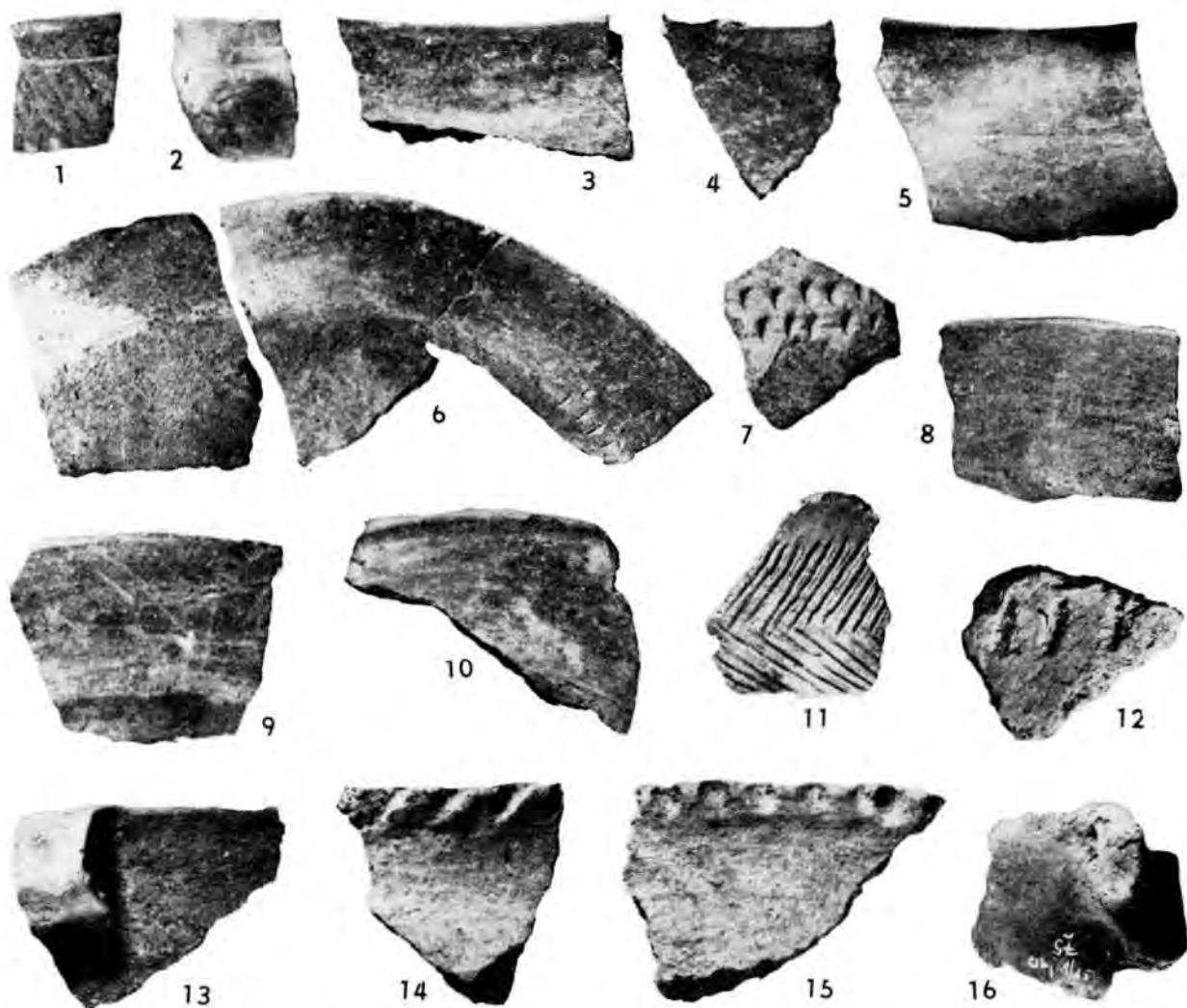
Ak vyjadrimo číselne výskyt šálok v jednotlivých nálezových celkoch, tvoria v Štúrove v objekte 1/65 2,18 % z celkového počtu nálezov, v objekte 97/65 3,14 % a v objekte 200/66 3,03 %. Objekt 200/66 nemožno však v tomto ohľade využiť, lebo obsahoval len málo nálezov, ktoré sice tvoria typologicky reprezentatívny výber, nehodia sa však na štatistické spracovanie. Aj vo Svodíne v objekte 91/72 predstavujú šálinky 3,23 % zo všetkých nálezov, kým v Nitrianskom Hrádku-Vysokom brehu v objekte 105/54 len 0,41 % a v objekte 128/55 dokonca 0,19 %. V objektoch 54/53, 61/53 a 128b/55 sme šálinky nezistili. Percentuálne porovnanie výskytu jednotlivých tvarov keramiky v Štúrove, Svodíne a Nitrianskom Hrádku pozri na tabuľke I.

Ako sme už uviedli, džbánky sú v Štúrove i Svodíne menej početne zastúpené než šálinky. Na rozdiel od Nitrianskeho Hrádku ani v jednom prípade nemali pravé subkutánne ucho, iba na jednom fragmente z objektu 97/65 v Štúrove je na vydutí džbánka, alebo hlbokej šálinky, odlomené, zvisle prevŕtané nepravé subkutánne či tune-

lovité uško (obr. 4: 6; 7: 6). Profilácia džbánkov nedosahuje vždy tú typickú a výraznú formu s ubehajúcim hrdlom (obr. 4: 5; 7: 10), ktorú poznáme z Nitrianskeho Hrádku. Pretože profilácia džbánkov i šálok je temer zhodná, u niektorých tvarov je zaradenie do tej alebo onej kategórie nádob dosť problematické — napr. na obr. 4: 4, 6; medzi džbánky sme ich zaradili preto, lebo sa zdá, že ich šírka je menšia než výška. Zásadný rozdiel medzi oboma tvarmi bude pravdepodobne vo sformovaní dien, ktoré sa v našom materiáli, žiaľ, zachovali len málokedy. Kým u šálok tohto druhu je i v neskoršom vývoji spodná časť zaoblená, bez vytvoreného dna, džbánky bolerázskej skupiny, pokiaľ ich z iných lokalít poznáme celé, majú obvykle riadne dno.

Ušká na džbánkoch, podobne ako na šálkach, sú pásikové, rovné, bez profilácie alebo výzdoby. Džbánky sú vôbec väčšinou nezdobené, len na dvoch fragmentoch z obj. 97/65 v Štúrove sú na vydutí zvislé žliabky (obr. 4: 4; 7: 7, 8).

Počet džbánkov v objekte 1/65 v Štúrove bol rovnaký ako počet šálok, v objekte 97/65 a najmä

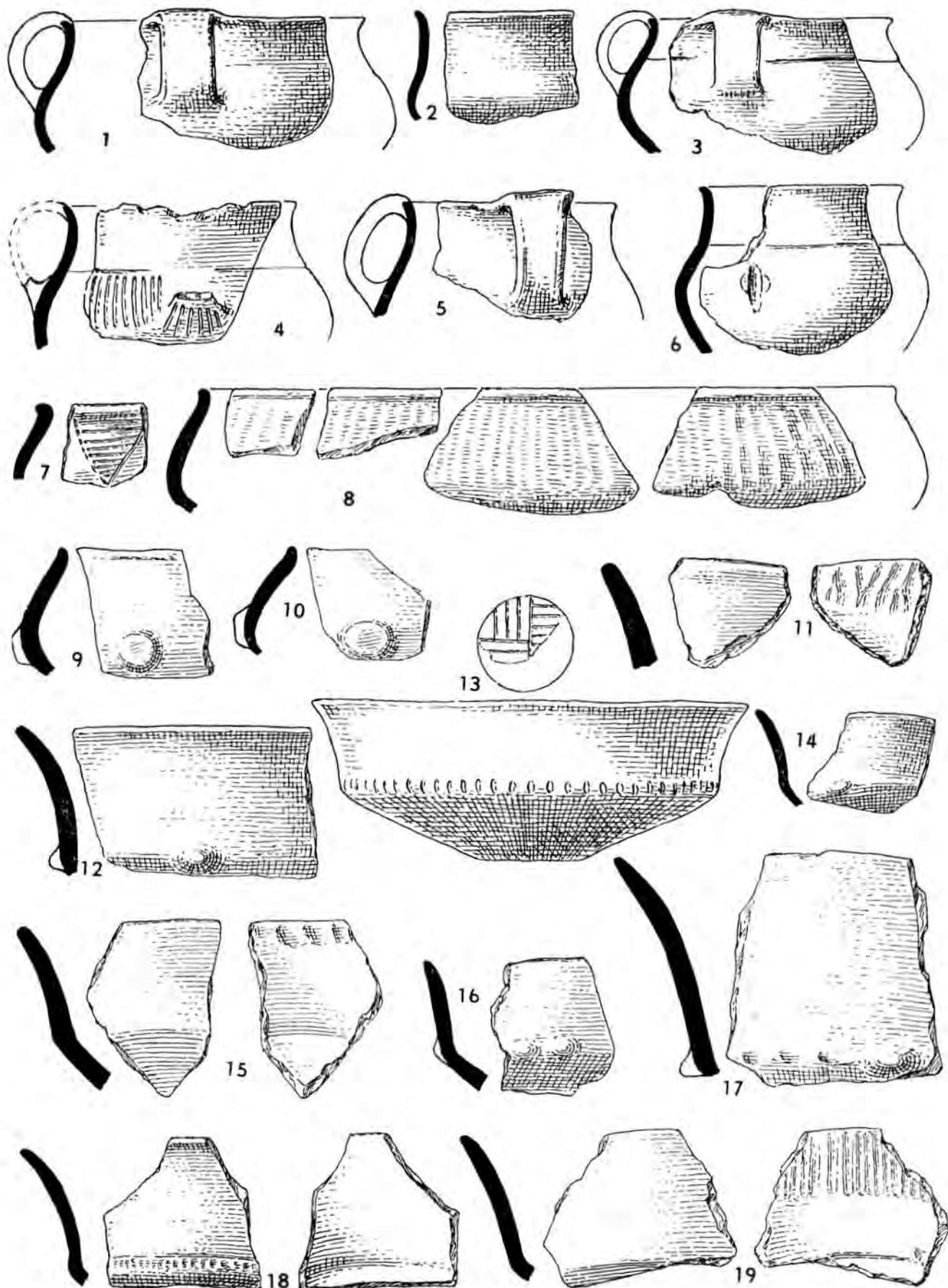
Obr. 3. Štúrovo. Objekt 1/65. Bolerázská skupina.

v objekte 91/72 zo Svodína dokonca výrazne menší. Výnimku tvorí len objekt 200/66 zo Štúrova, no ten, ako sme už spomenuli, nemožno v tomto smere využiť. V Nitrianskom Hrádku tvoria džbánky (okrem obj. 105/54) 4,2–5,2 % podiel z nálezov, t. j. ako šálky a džbánky v Štúrove a Svodíne dovedna (tab. I).

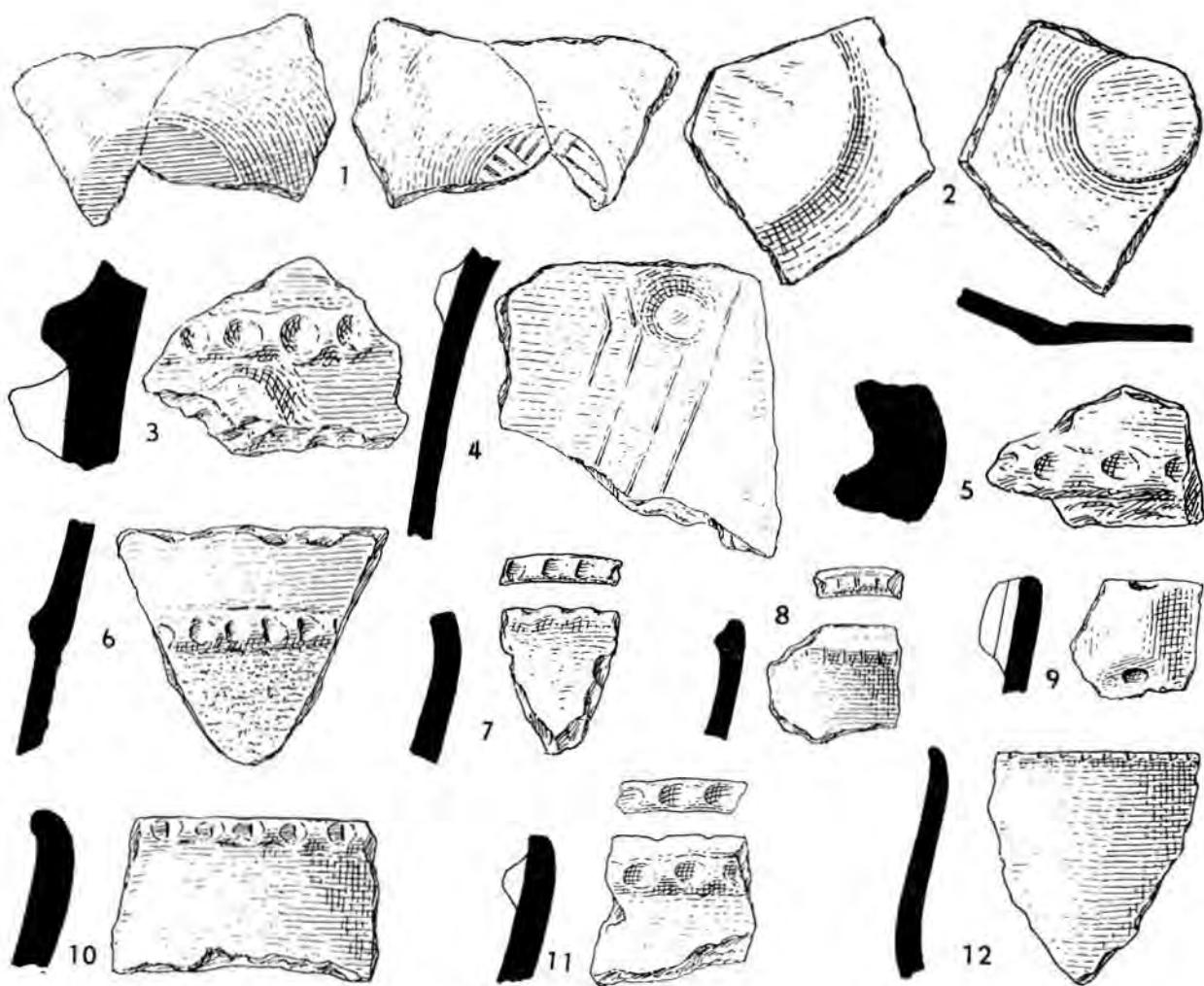
Ojedinelým tvarom v bolerázskej skupine je tenkostenná pohárovitá nádoba z objektu 200/66 v Štúrove. Je bezuchá, so štyrmi plochými výčnelkami na vydutí (obr. 10: 3, obr. 11). Hrdlo je oddelené od vydutia jemnou ryžkou ako na šálkach. Typologicky nadvázuje na pohárovité nádoby z neskorých stupňov lengyelskej kultúry, menovite ludanickej skupiny. Pretože medzi ludanickú a bolerázsku skupinu sa vsúva horizont nálezov skupiny Rezt, treba predpokladať existenciu tohto tvaru a rovnako aj mliečnikovitých nádob (Medunová 1967, obr.

2: 6; 3: 11; 5: 1, 2; Nemejcová-Pavúková 1964, obr. 20) i v spomenutom horizonte, inak ich výskyt v bolerázskej skupine fažko zdôvodniť. Hoci opisaný pohár geneticky tkvie nespornie ešte v predchádzajúcim vývoji, opracovaním povrchu zodpovedá plne ostatným nálezom zo Štúrova. Malá pohárovitá nádobka, z väčšej časti doplnená (pôvodne mohla mať i ucho), pochádza z mohyly II na lokalite Pozořice-Jezera; má valcovité hrdlo a mierne stlačené vydutie, nemá však výčnelky ako pohár zo Štúrova (Medunová 1967, obr. 2: 3).

Misy s vtiahnutým ústím a zosilneným okrajom sú v Štúrove výrazne menej zastúpené ako v Nitrianskom Hrádku. V objekte 1/65 sa nevyskytli vôbec, podobne ani v objekte 91/72 zo Svodína. Len v objekte 97/65 zo Štúrova ich bolo viac. Na jednej z nich je na povrchu nepravidelné kanelovanie (obr. 4: 8; 7: 11, 13), na inej

Obr. 4. Stúrovo. Objekt 97/65. Bolerázka skupina.

Obr. 5. Štúrovo. Objekt 97/65. Bolerázská skupina.

je rytá výzdoba — vodorovne šrafované trojuholníky (obr. 4: 7; 7: 12). Pozoruhodné sú dva fragmenty s väčšími plochými výčnelkami na vydutí (obr. 4: 9, 10).

Markantnú, percentuálne najpočetnejšie zastúpenú skupinu nálezov tvoria misy s lievikovitým ústím. V Štúrove v objekte 1/65 tvoria 15,72 %, v objekte 97/65 14,60 %, v objekte 91/72 vo Svodíne 9,71 %. V Nitrianskom Hrádku sa k tomuto množstvu približuje len objekt 61/53 s 12,03 %, v ktorom bol i pozoruhodne vysoký počet misí s vtiahnutým ústím: menej ich bolo v objekte 128b/55—9,09 %, kým v ostatných troch sledovaných objektoch ich počet činí 4,7—5,7 %, t. j. len o niečo viac ako džbánkov.

Misy s lievikovitým ústím zo Štúrova sú tiež prevažne nezdobené. Ako výzdobný prvok sa najčastejšie objavujú nízke, malé, zväčša oválne výčnelky na lome hrdla a spodnej časti misí. Väčšinou sú po jednom (obr. 2: 8; 4: 12, 14), len

ojedinele v skupinke (obr. 4: 16). Niekoľko je lom presekávaný (obr. 2: 9; 4: 13), prípadne miesto výčnelku alebo spolu s výčnelkom sú na ňom malé jamky (obr. 4: 17, 18; 5: 14: 7). Výčnelky na misách majú korene tiež ešte v lengyelskej kultúre, kde sa vyskytujú nepretržite od jej počiatku. Nachádzame ich aj v Nitrianskom Hrádku (*Némecová-Pavúková 1964*, obr. 17: 2, 6—9 atď.) alebo v Radošinej (*Némecová-Pavúková — Bárta 1977*, obr. 3: 1—3), zdá sa však, že už nie v takom počte, a pretrvávajú ešte aj na staršej klasickej kanelovanej keramike (*Némecová-Pavúková 1974*, obr. 21: 1; 27: 13; 40: 15; 47: 18>).

Napriek veľkému počtu misí, ktoré sú — hoci len fragmentárne zachované — zo Štúrova k dispozícii, veľmi málo z nich má na vnútornej strane tú typickú kanelovanú výzdobu, ktorá v Nitrianskom Hrádku vystupuje už vo svojej rozvinutej podobe s početnými variantami usporiadania. Pokiaľ sa vôbec vyskytla, bola umiestená

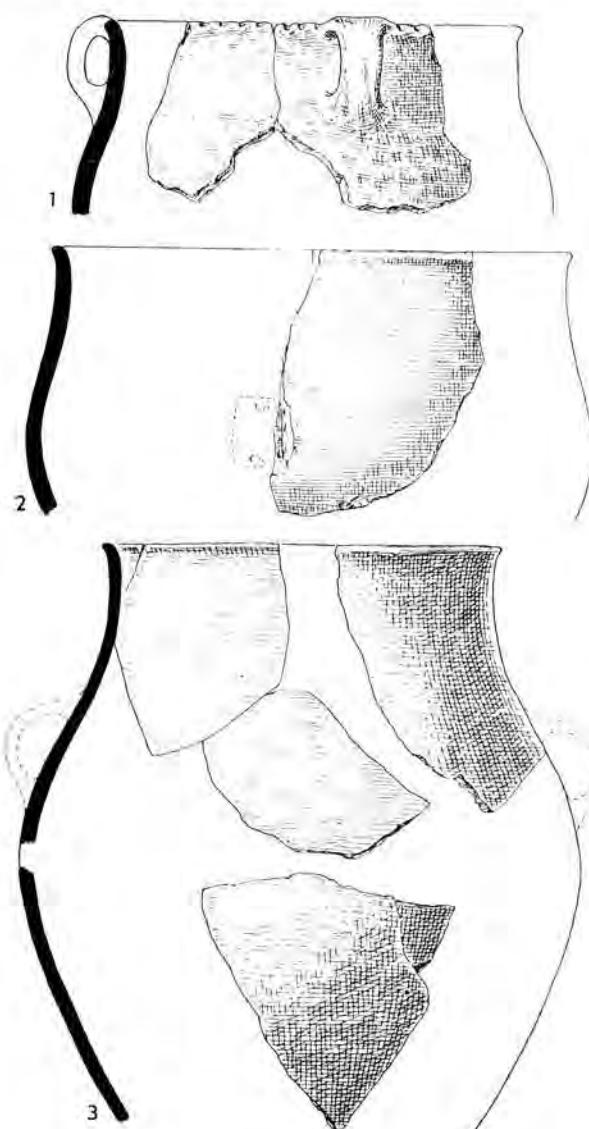
len na vnútorenej strane okraja a na dne. Kanelovanie celej vnútorenej strany misy t. j. i stien medzi okrajom a dnom, sa v Štúrove nevyskytlo ani raz a vo Svodíne len v jednom spornom prípade (obr. 13: 4). Pokrytie celej vnútorenej strany misy žliabkovaným ornamentom sa aj v Nitrianskom Hrádku vyskytuje dosf zriedkavo (*Nemejcová-Pavúková 1964*, obr. 18), podobne ako na nálezoch z Radošinej (*Nemejcová-Pavúková — Bárta 1977*, obr. 3: 3, 4) a Bolerázu (*Nemejcová-Pavúková 1964*, tab. XXII: 1), no plné rozvinutie a časté použitie dosahuje vlastne až v postbolerázskom vývoji badenskej kultúry (*Nemejcová-Pavúková 1974*, obr. 8; 9: 2, 4; 10; 18: 2, 3; 19: 18; 26: 9; 31: 6, 9, 12; 58: 1; 66; 67: 1, 7).

Kanelovanie vnútorenej strany okraja sa vyskytlo len v objekte 97/65 v Štúrove na štyroch fragmentoch (obr. 4: 11, 15, 19). Dno zdobené na vnútorenej strane sa zistilo raz v objekte 1/65 a dva razy v objekte 97/65. Vždy je to motív štyroch do seba zasunutých šrafováných trojuholníkov (obr. 2: 5; 4: 13; 5: 1). Išlo zrejme o menšie nádoby s úzkym dnom, kanely sú tiež úzke a blížia sa skôr k ryhám. Z objektu 97/65 pochádza ešte fragment misky s dnom vypuklým na vnútorenej strane (obr. 5: 2). Vo svodínskom objekte sa výzdoba na vnútorenej strane okraja alebo dne nezistila vôbec, len na zlomku steny jednej misy sú dve šikmé ryhy (obr. 13: 4). Misy s lievkovitým ústím sú väčšinou tmavé — čierne alebo sivočierne, leštené a veľmi dobre vypálené.

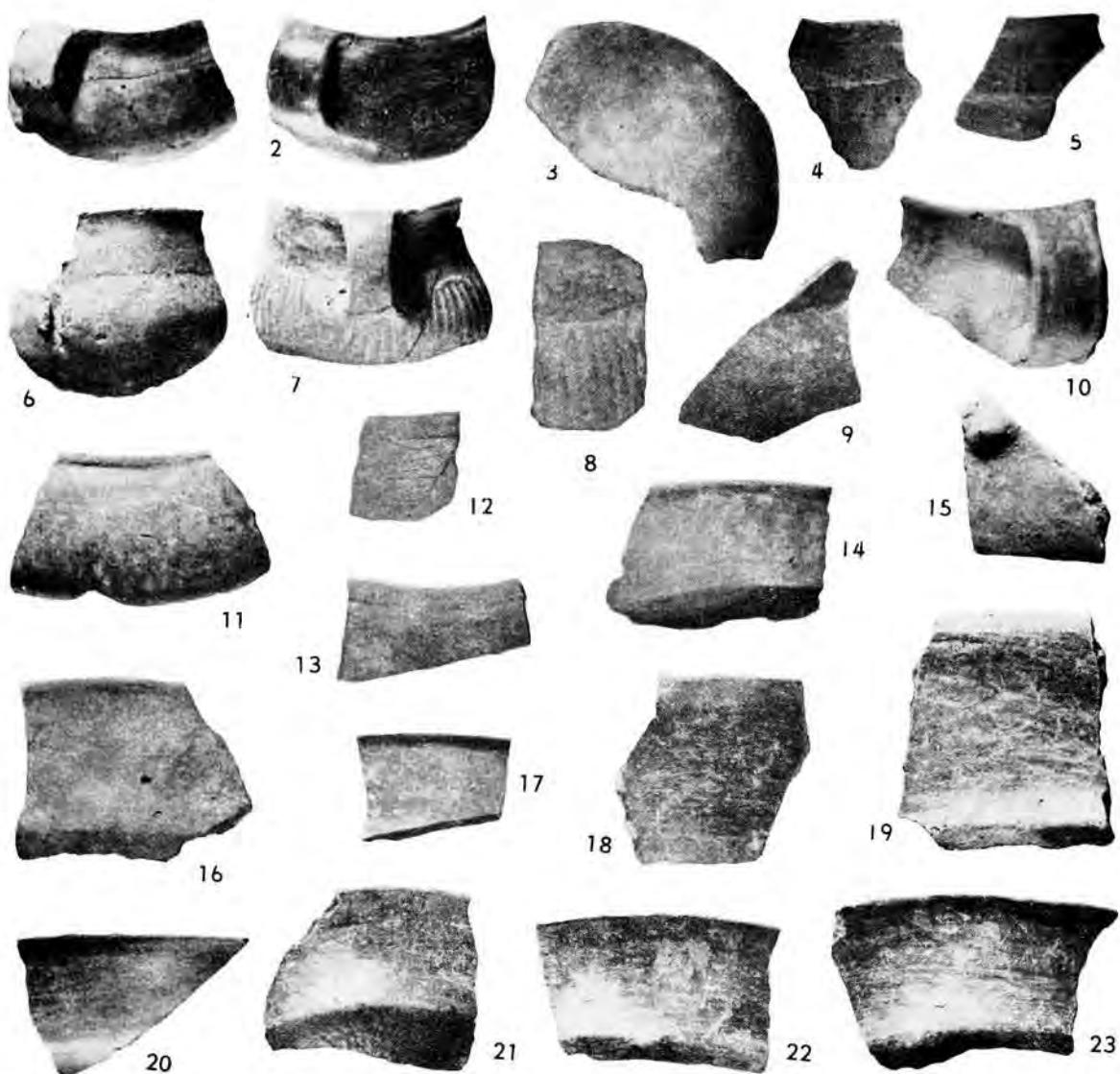
Ďalším tvarom keramiky zo Štúrova, ktorý sme v Nitrianskom Hrádku tiež ako zvláštnu formu nezaregistrovali, sú amfory. Ide o nezdobené svetlohnedé až sivohnedé, väčšinou leštené amfory s vyšším, mierne prehnutým hrdlom, plynulou profiláciou a dvoma uškami na pleciach. Takmer celý exemplár pochádza zo štúrovského objektu 200/66 (obr. 10: 1), zlomky ďalších amfor sú z objektu 1/65 (obr. 2: 11) a 97/65 (obr. 6: 3). Relatívne veľmi početné sú zlomky amfor z objektu 91/72 vo Svodíne (obr. 13: 8, 11; 14: 13, 15, 17, 18). Zdobený je len úlomok z vydutia väčšej, dosf hrubostennej amfory alebo amforovitej nádoby z objektu 1/65 v Štúrove, pokrytý výraznými zvislými žliabkami (obr. 2: 14).

Je pravdepodobné, že aspoň v malom počte sa amfory vyskytujú aj v Nitrianskom Hrádku. Fragment amfory pochádza totiž aj z objektu 71/64 v Iži (*Nemejcová-Pavúková 1968*, obr. 15: 10), ktorý je približne súčasný so sídliskom v Nitrianskom Hrádku-Vysokom brehu. Dve ďalšie amfory, typologicky celkove zhodné s amforou zo Štúrova, pochádzajú z objektu v Bajči (*Točík 1964*, tab. LI: 6, 7), ktorý je mladší ako komplex nálezov z Nitrianskeho Hrádku. Treba preto predpokladať, že jednoduchá nezdobená dvojuchá amfora sa udržuje počas celého trvania bolerázskej skupiny — s rozdielnou kvantitou v rôznych fázach vývoja. Práve pre nevýraznú tektoniku a nezdobený povrch, pokiaľ sa zachovala iba v zlomkoch, sa v materiáli pomerne zle sleduje.

Do kategórie amforovitých nádob sme zaradili nádoby s vyším hladeným alebo lešteným hrdlom, oddeleným od zdrsneného vydutia plastickým pretláčaným pásiakom. Sú prototypom početných amforovitých nádob z obdobia po zániku

Obr. 6. Štúrovo. Objekt 97/65. Bolerázska skupina.

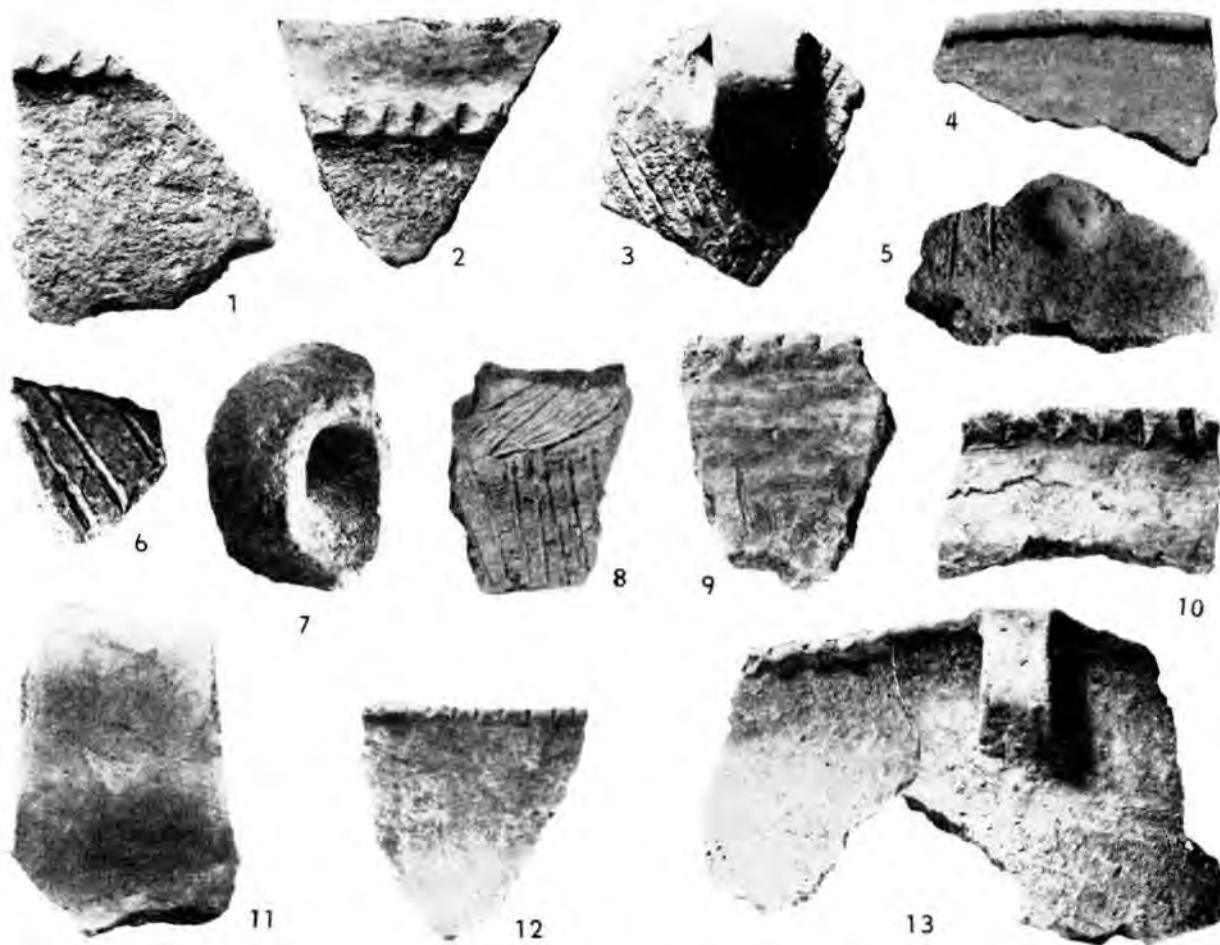
Obr. 7. Štúrovo, Objekt 97/65. Bolerázská skupina.

bolerázskej skupiny (Nemejcová-Pavúková 1974, s. 274 a nasl.). Ich veľkosť môže byť rôzna, od menších tenkostenných až po veľké hrubostenné zásobnicové tvary. Pri spracúvaní výsledkov výskumu sídliska v Nitrianskom Hrádku-Vysokom brehu sme ich označili ako nádoby s vyšším hrdlom, prípadne sme ich zaradili ako zvláštny typ zásobnicových nádob (Nemejcová-Pavúková 1964, s. 184—185, obr. 21). V relatívne hojnom počte, zodpovedajúcim zhruba ich množstvu v Nitrianskom Hrádku, vyskytli sa amforovité nádoby v Štúrove najmä v objekte 97/65. Na rozhraní hrdla a vydutia majú vždy len jeden plastický pásik. Vy dutia sú zväčša len zdrsnené, niektoré exempláre majú však i typickú rytú vetyčkovitú výzdobu (obr. 5: 3—6; 8: 1—5, 7, 8). Na vydutí mali pravdepodobne dve uchá.

Okrem malých výčnelkov, ktoré sú na nádobách tohto typu bežné, vyskytli sa v materiáli i črepky s dosť veľkými výčnelkami; pochádzajúce zrejme tiež z nejakého druhu amforovitých nádob.

Niektoré z veľkých amforovitých nádob mali hrdlo preklenuté uchami; svedčí o tom nález širokého veľkého pásikového ucha z objektu 97/65 v Štúrove (obr. 8: 11).

Hrncovité a zásobnicové nádoby tvoria poslednú skupinu nálezov, ktorími sa chceme bližšie zaoberať. V nálezovom fonde sú po lievikovitých misach najpočetnejšie, hoci zdáleka nedosahujú počet mis. Typologicky ide o tvar bežný v celej badenskej kultúre. V bolerázskej skupine je pre ne typická výzdoba nie jednou, ale veľmi často dvoma, prípadne troma plastickými pásikmi pod okrajom. Štúrovské nálezy sa v tomto ohľade vý-

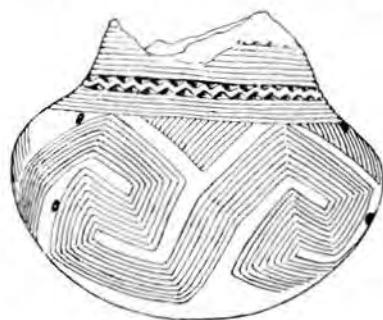

Obr. 8. Štúrovo. Objekt 97/65. Bolerázská skupina.

razne líšia od väčšiny iných nálezov tohto druhu na Slovensku. Okraj nádob je len zaoblený a tak pretlačený (obr. 2: 18; 5: 12), prípadne je členená jeho horná plocha (obr. 2: 13; 5: 7; 6: 1) alebo vonkajšia i vnútorná hrana (obr. 2: 15), niekedy je okraj zosilnený a tak pretláčaný (obr. 5: 10). S nalepeným plastickým páskom sme sa v Štúrove stretli veľmi zriedkavo (obr. 5: 8, 11), inak väčšinou býva na amforovitých nádobách.

Len v objekte 91/72 zo Svodína, v ktorom boli hrncovité nádoby, žiaľ, nepočetné, jeden z okrajových črepov má zosilnený pretláčaný okraj a pod ním nalepený ešte ďalší plastický pásek (obr. 13: 10; 14: 27). V Štúrove boli však hrncovité nádoby také početné, že tam zastúpený výber nemôžno považovať za náhodný a striednosť v plastickej alebo innej výzdobe je charakteristikom danej etapy vývoja.

Nezvyklý typ hrncovitej nádoby predstavuje malý fragment z obj. 97/65 v Štúrove. Nádoba mala leštený povrch a zvisle prevŕtané tunelovité uško pri okraji (obr. 5: 9). Zvislé tunelovité ušká na hrncovitých nádobach sa zriedkavo vyskytujú aj na iných lokalitách bolerázskej skupiny (Nemejcová-Pavúková 1964, tab. VIII: 7; XXII: 21, 22). Pozornosť si zasluhuje i úlomok hrubostennej zásobnicovej nádoby, zdobený radom podlhovastých oválnych odtlačkov mušle (obr. 2: 6; 3: 12); takáto výzdoba je na území Slovenska nezvyklá a paralelky k nej nachádzame až v oblasti dolného Dunaja.

Obr. 9. Szerencs. Nádoba so subkutánymi uchami, zdobená brázdeným vpichom. Poďa M. Wosinského (1904, tab. VIII: 6).

Obr. 10. Štúrovo. Objekt 200/66. Bolerázska skupina.

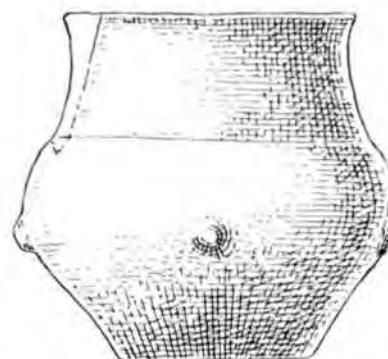
V nálezovom fonde oboch lokalít (Štúrova a Svodína) sa vyskytli ešte ďalšie, menej výrazné a slabo zastúpené tvary, ako napr. zlomky malých kónických neprofilovaných misiek a pod., ktoré pre túto prácu nie sú podstatné, a preto sa nimi bližšie nezaoberáme. Číselne sú na tabuľke I zachytené v rubrike „iné tvary“. V Nitrianskom Hrádku sme medzi ne zaradili aj tzv. popolníkovité nádoby, nádoby s vpichovanou výzdobou, a i., ktorými sa v tomto príspevku tiež nezaoberáme.

Z ďalších slovenských lokalít možno v týchto súvislostiach azda uviesť ešte dve; z oboch pochádza pomerne málo nálezov, ale ich príslušnosť k spracúvanému nálezovému horizontu je pravdepodobná. Ide o objekt 7D/70 v Červenom Hrádku a nálezy zo záchranného výskumu v Komjaticiach z roku 1956.

Výber nálezov z objektu 7D/70 v Červenom Hrádku sme už publikovali v súvise s ostatnými nálezmi z tejto lokality s poznámkou, že otázka jeho presnejšieho datovania zostáva zatiaľ nezodpovedaná (Némecová-Pavúková 1974, s. 334). Objekt predstavoval zásobnicovú jamu s kónickými stenami, porušenú a prekrytú neškôr hliniskom. Je totiž nepravdepodobná opačná následnosť, t. j., že obilná jama bola vykopaná do hliniska zahrnutého sídliskovým odpadom. Na lokalite sa uskutočnila iba neveľká odkrývka a viac objektov spomenutého druhu sme nenašli. Nálezový materiál z objektu 7D/70 (obr. 15) pôsobí starobylým dojom a je temer nezdobený. Len jeden črep z tenkostenného džbánka má jemnú zvislú kanelúru. Spomenutý objekt obsa-

hal znova kombináciu šálok, džbánka, misky s výčnelkom na lome a amfor — podobne ako opísané nálezové súbory. Fragment väčšej hrncovitej nádoby s plastickým pásiakom pod lešteným pásmom niže okraja (obr. 15: 10) má analógiu vo Svodíne (obr. 14: 28) s tým rozdielom, že črep z Červeného Hrádku má leštený pás i pod plastickým pásiakom.

Nemožno úplne vylúčiť, že objekt 7D/70 predchádza ostatné objekty hliniska 7/70, menovite objekt 7/P alebo 7/W (Némecová-Pavúková 1974, obr. 27—33), len v rámci tohto istého subhorizontu staršej klasickej fázy badenskej kultúry. Materiál nie je súčasťou početný, napriek tomu sa však domnievame, že najskôr sa radí k nálezom zo Štúrova alebo Svodína. V každom prípade sa líši najmä výzdobou od nálezov z Nitrianskeho Hrádku i od nálezov typu Fonyód-Tekovský Hrádok.

Obr. 11. Štúrovo. Objekt 200/66. Bolerázska skupina.

Obr. 12. Štúrovo. Objekt 200/66. Bolerázská skupina.

Objekt 3/56 z Komjatic (poloha „Homoky“) sa v slovenskej neolitickej a eneolitickej spisbe dosť často spomína. Tento objekt sa zistil počas záchranného výskumu a celý súbor piatich objektov (obj. 3a/56 patril ludanickej skupine a obj. 1—4/56 bolerázskej skupine) publikuje súčasne s touto prácou B. Novotný (1977). Z celove bolerázskeho, temer nezdobeného materiálu spomenutých štyroch objektov sa vydeľuje objekt 3/56 tým, že obsahoval jednak nálezy ludanickej skupiny (obr. 16: 4—9), jednak nálezy bolerázskej skupiny, svojím spôsobom jedinečné v slovenskom nálezovom fonde. Časti ludanickej mliečnikovitej nádoby (obr. 16: 4—9) nemožno priradiť k ostatnému bolerázskemu inventáru z objektu; nádoba pravdepodobne bola pôvodne súčasťou obsahu ludanického objektu 3a/56 (obr. 16: 1—3), ktorý bol neskôr porušený bolerázskou jamou, prípadne zvyšky nádoby sa dostali sekundárne inak do jej obsahu. Nálezovú situáciu, žiaľ, dnes už nemožno presne zrekonštruovať (použité údaje pochádzajú z archívu AÚ SAV) a tiež samotný nálezový materiál častým sfahovaním značne utrpel a nie je už kompletný; je uložený v Okresnom múzeu v Nových Zámkoch. V súbore, ktorý sa zachoval, sme z objektu 3/56 našli:

1. Fragmentárne zachovanú tenkostennú šálku (zrekonštruovateľnú len kresbou) s nízkym prehnutým hrdielkom a zaoblenou spodnou časťou, pravdepodobne bez vytvoreného dna; na vydutí má výzdobu usporiadanú pravdepodobne do štyroch tupých trojuholníkovitých alebo pol-

kruhovitých plôch, vyplnených husto rytou, pôvodne bielo inkrustovanou mriežkou; nízke hrdlo je slabo zdrsnené, upravené pre súvislý pás inkrustácie; povrch je sivočierny, leštený; rekonstr. v. ca 7,8 cm (obr. 17: 7; 18: 5a-i).

2—4. Tri okrajové črepy z dvoch šálok (jednej s nižším stlačeným vydutím; obr. 17: 1; 18: 2) a dva črepy z druhej, tenkostennej baňatejší řešálky (obr. 17: 3; 18: 1).

5. Okrajový črep pravdepodobne z väčšieho džbánka.

6. Jednoduchý, fragmentárne zachovaný väčší džbán. Časť s páskovým, pôvodne údajne tiež zdobeným uchom (podľa láskevej informácie B. Novotného) je stratená, kresbová rekonštrukcia celej nádoby sa uskutočnila podľa dochovanej fotografie (obr. 17: 8; 18: 7); džbán mal vyššie hrdlo a subkutánné ušká na vydutí sčasti zdvihnuté nad povrch, sčasti vyduté dovnútra nádoby; zdobený je pod okrajom a pod rozhraním hrdla a vydutia väčšími trojuholníkovitými, technikou vruborezu vyhlbenými plôškami, slúžiacimi ako podklad pre inkrustáciu; povrch je tmavosivý, hladený; zach. v. ca 15,6 cm.

7—11. Dva okrajové črepy z mis s lievikovitým ústím a tri črepy zo spodnej časti misy (obr. 17: 5, 6).

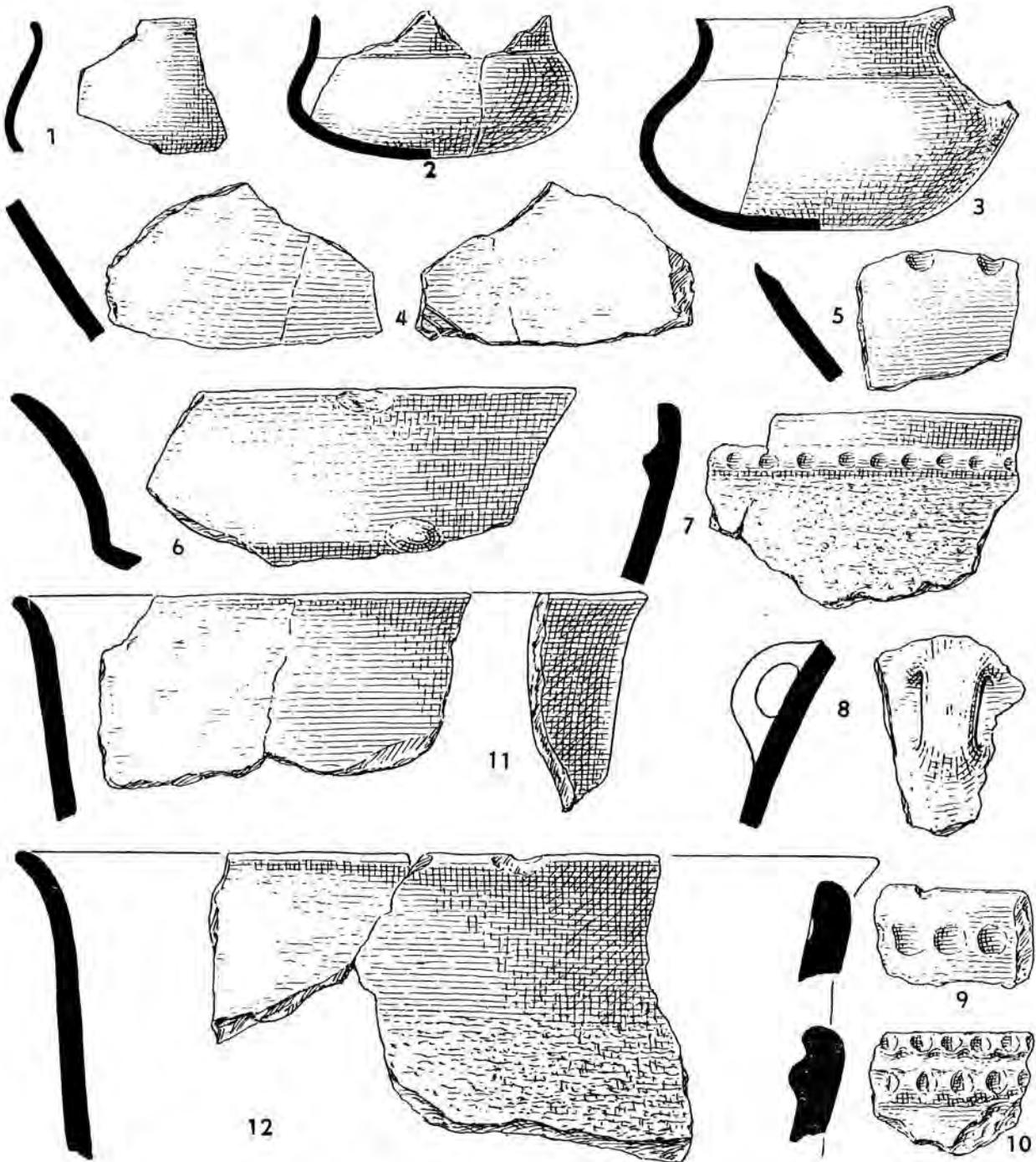
12. Závesná bezučá leštená amforovitá nádoba s typicky ubiehajúcim hrdlom, stlačeným odsadeným vydutím, vytvoreným dnom a troma nepravými subkutánnymi uškami tesne nad najväčším vydutím, farba čierna; v. 14,5 cm (obr. 18: 6).

13. Okrajový črep z väčšej nádoby (pravdepodobne amfory) s kónickým, mierne prehnutým hrdlom (obr. 17: 2, 18: 4).

14. Ucho z vydutia amforovitej nádoby (obr. 17: 4; 18: 3).

15—16. Dva atypické črepy.

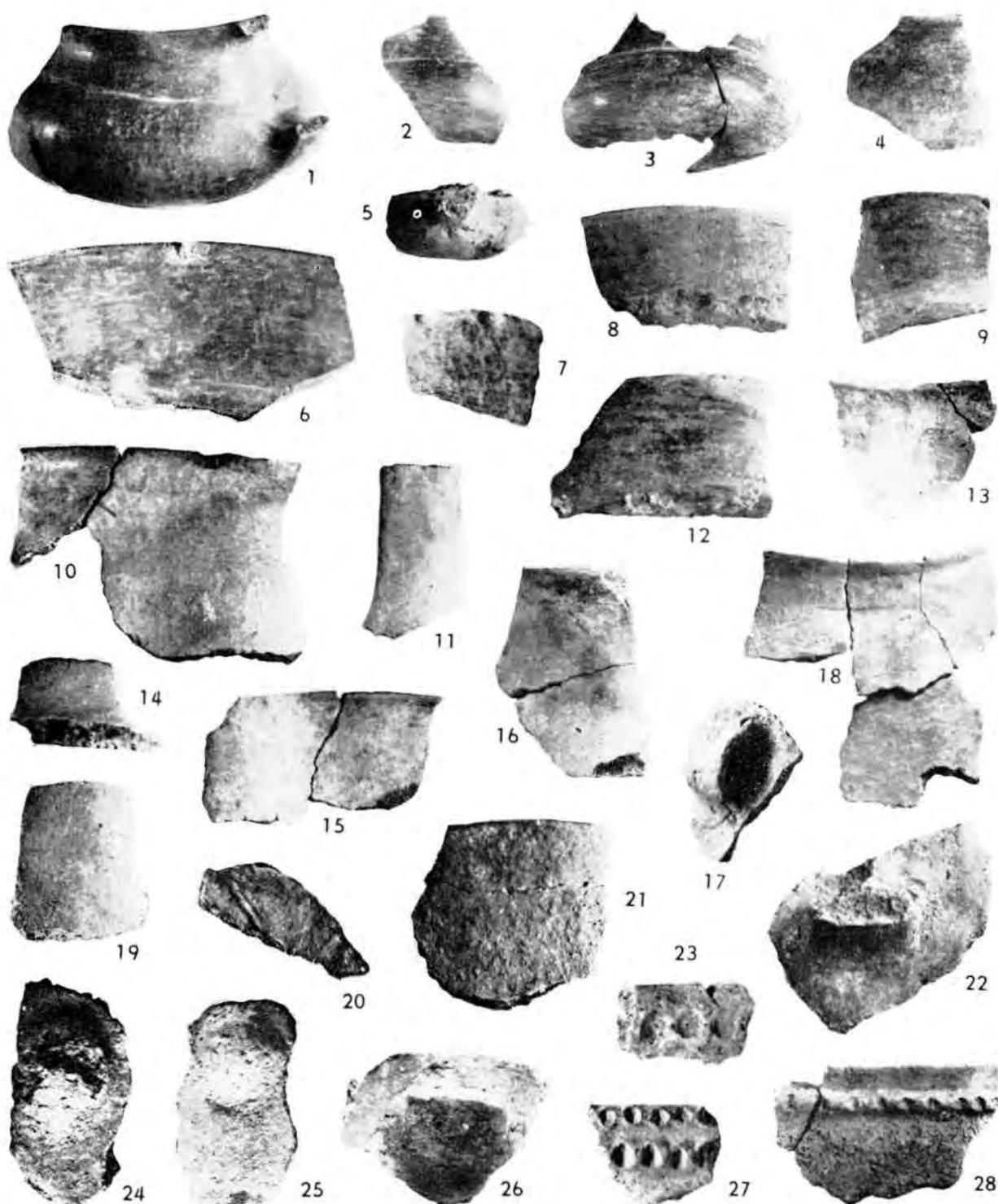
Materiál z Komjatic typologicky zapadá medzi doteraz uvádzané nálezy. Pozoruhodná je v ňom najmä zdobená řešálka a džbán. Šáločku sme doteraz považovali za import bodrogkeresztúrskej kultúry a spájali s ludanickou nádobou z objektu. Popri existencii napr. celého zdobeného mliečnika bodrogkeresztúrskej kultúry z pohrebiska ludanickej skupiny v nedalekých Ludaniciach (*Nischer-Falkenhof 1932, tab. LIII: 1*) by jej prítomnosť v ďalšom objekte tej istej skupiny nebola v okolí Nitry prekvapujúca. Tvar nádoby, opracovanie jej povrchu i usporiadanie výzdoby sa však odlišujú od toho, čo v bodrogkeresztúrskej kultúre poznáme. Tvar zodpovedá početným řešálkam, o ktorých sme sa v tejto práci už zmienili, a tiež povrchová úprava sa zhoduje s bolerázskou keramikou. Samotné usporiadanie výzdoby zdá sa vychádzat z tradície keramiky zdobenej brázdeným vpichom, na ktorej ju relativne často nachádzame vo forme šrafovanych, v spodnej časti zahrotených alebo zaoblených trojuholníkov práve na řešálkowych tvaroch (*Tocák 1964, tab. XV: 19, XX: 6, XXVI: 13 atď.*). Podobne sú zdobené i řešálky bolerázskej skupiny z Brna-Líšne (*Medunová 1964, obr. 14: 11, 14;*

Obr. 13. Svodín. Objekt 91/72. Bolerázská skupina.

30: 7, 8); na tej istej lokalite sa okrem keramiky zdobenej brázdeným vpichom aj zlomky nádoby zdobenej veľmi podobnou drobnou mriežkou ako šálka z Komjatic (Medunová 1964, obr. 29: 5, 6). Keďže sa na lokalite Brno-Líšeň zistilo osídlenie staršie i mladšie než bolerázská skupina, ľahko tento nález dávať s istotou do súvislosti s niektorým z týchto osídlení. Črep s drobnou rytou mriežkou sa našiel i v hrobe

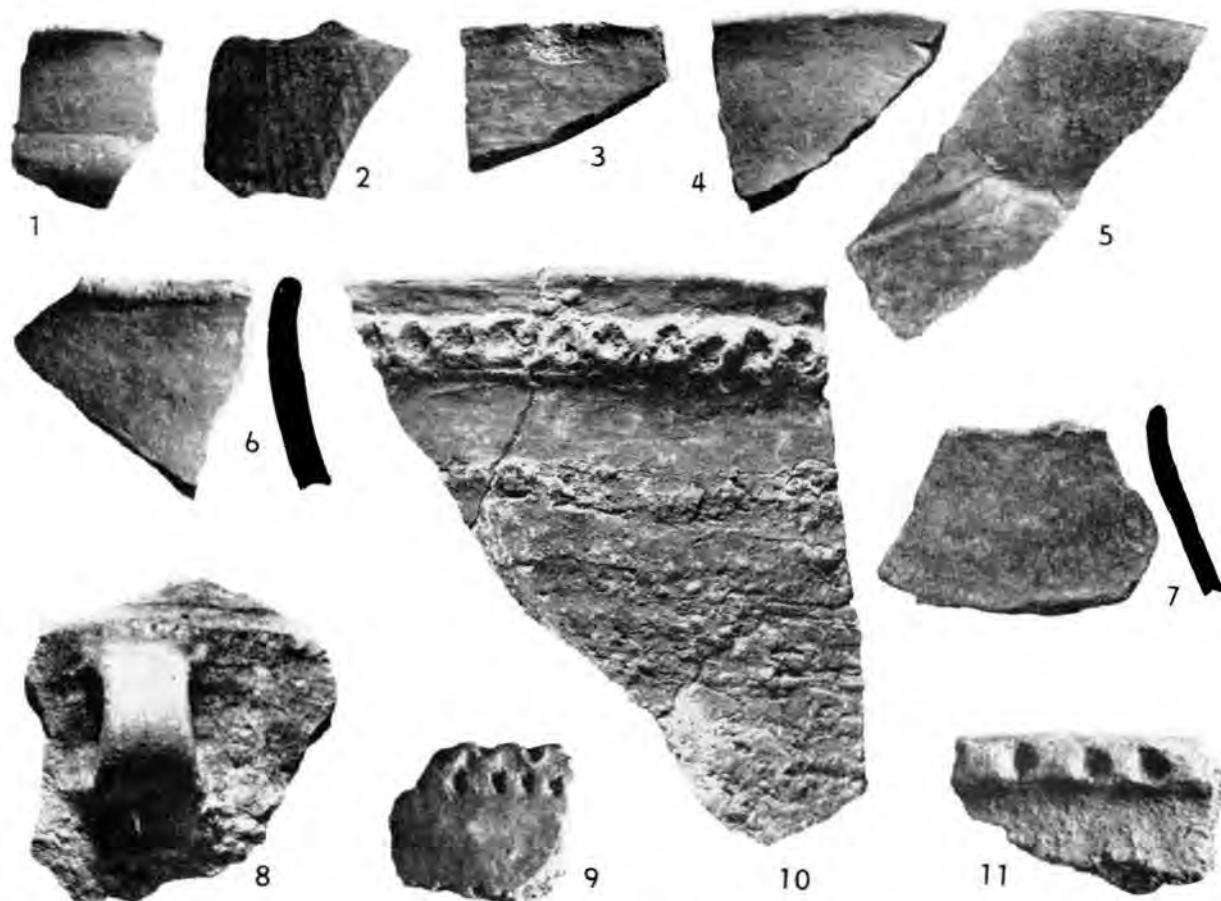
390 v Pilismaróte-Basaharci, no ani v tomto prípade jeho spolupatričnosť k ostatnému bolerázskemu inventáru hrobu nie je zaručená (Torma 1973, s. 503). Z Letkésa v Maďarsku pochádza i celá nádoba s podobnou výzdobou (Torma 1973, s. 504) spolu s nádobami zdobenými vruborezom, brázdeným vpichom a so šálkovitou nádobou s troma subkutánymi uchami (Kalicz 1973, obr. 18); žiaľ, doteraz nebola publikovaná.

Obr. 14. Svodín. Objekt 91/72. Bolerázská skupina.

Z tradiíí predchádzajúceho obdobia vychádza čiastočne i fragment džbána, zdobený vruborezom. Rozmermi podstatne presahuje typické malé bolerázske džbánky, známe z mnohých lokalít. Celková tektonika džbána i subkutánne uchá na vydutí svedčia o jeho príslušnosti k bolerázskej skupine. Problém pretrvávania rôznych

hlbených techník (brázdený vpich, vruborez) v bolerázskej skupine je stále predmetom diskusie. Okrem moravských nálezov, ktoré sa aspoň sčasti zdajú byť spojené s bolerázskou skupinou, a to ani nie s jej starším obdobím (Brno-Lišen), poznáme na Slovensku okrem Komjatic len dve ďalšie náleziská — Nitriansky Hrádok a Ižu.

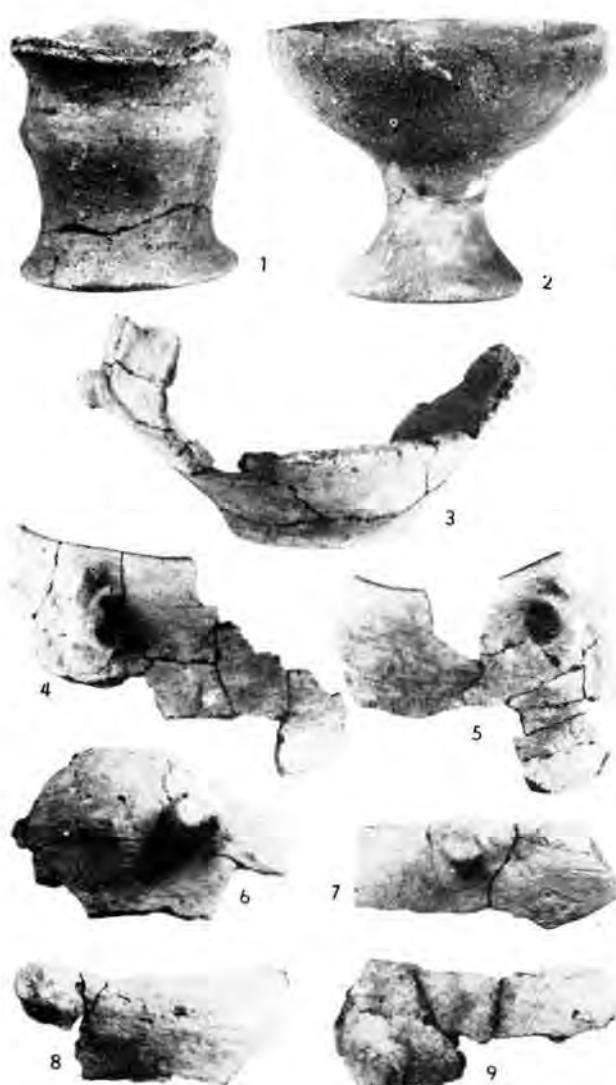

Obr. 15. Červený Hrádok. Objekt 7D/70. Bolerázská skupina.

V Nitrianskom Hrádku sice časť nálezov zdobených brázdeným vpichom a vruborezom pochádza z vrstvy (Némecová-Pavúková 1964, obr. 24: 2, 5), ale sú i nálezy priamo z objektov (Némecová-Pavúková 1964, obr. 24: 1, 4, 3, tab. XIV: 1, 2, XV: 24). Z Iže — z objektu 71/64 — je zlomok šálky s jemnou perličkovou výzdobou (Némecová-Pavúková 1968, obr. 15: 8); hoci sa vyskytli pochybnosti o kultúrnej príslušnosti tohto objektu (Torma 1973, s. 505), o jeho spolupatričnosti k bolerázskej skupine nemôžu byť pochyby. Môže sa, samozrejme diskutovať o jeho bezprostrednom časovom vzťahu k ďalšiemu, na materiál bohatšiemu a výraznejšiemu objektu 4/64 z tej istej lokality (Némecová-Pavúková 1968, obr. 14), túto otázku však pre relatívne chudobný obsah objektu 71/64 nemožno zodpovedne riešiť. Zlomok ucha zdobeného veľmi jemným brázdeným vpichom poznáme i z Gbelieca, ide však o zberový materiál v spoločnosti nálezov z najstaršieho horizontu staršej klasickej kanelovanej keramiky, s ktorými by už nemal byť súčasný (Némecová-Pavúková 1974, obr. 51: 3). Najstarší z uvedených nálezov je pravdepodobne

džbán s vruborezom z Komjatic. Hoci sa spolu so šálkou s rytou výzdobou vymykajú spomedzi ostatných slovenských nálezov, komjatický objekt 3/56 ako celok, s prihliadnutím na jeho vnútornú typologickú skladbu, ako i materiál z ostatných troch objektov z Komjatic, zdá sa zapadať do horizontu nálezov typu Štúrovo. Ako najbližšiu paralelu — najmä z výzdobného hľadiska — z mimoslovenských nálezov možno uviesť súbor nálezov z Letkésa v Maďarsku (Kalicz 1973, obr. 18), ku ktorým sa ceste vrátim.

Zhrnujúc doteraz povedané, domnievame sa, že opísané nálezy reprezentujú s najväčšou pravdepodobnosťou najstaršie prejavy badenskej kultúry na Slovensku. Typologicky majú medznú pozíciu na samej hranici spolupatričnosti k badenskej kultúre. Ich štruktúra je sčasti odlišná od klasickej bolerázskej keramiky typologicky i kvantitatívne, s dôrazom na šálky, lievikovité misy, dvojuché amfory a hrncovité nádoby. Spomenuté tvary keramiky sú do takej miery oprostené od toho, čo považujeme za charakteristické pre badenskú kultúru, že časť z nich by mohla izolované vystúpiť i v iných, najmä starších cel-

Obr. 16. Komjatice. 1, 2 — objekt 3a/56; 3 — objekt (?); 4—9 — objekt 3/56. Ludanická skupina.

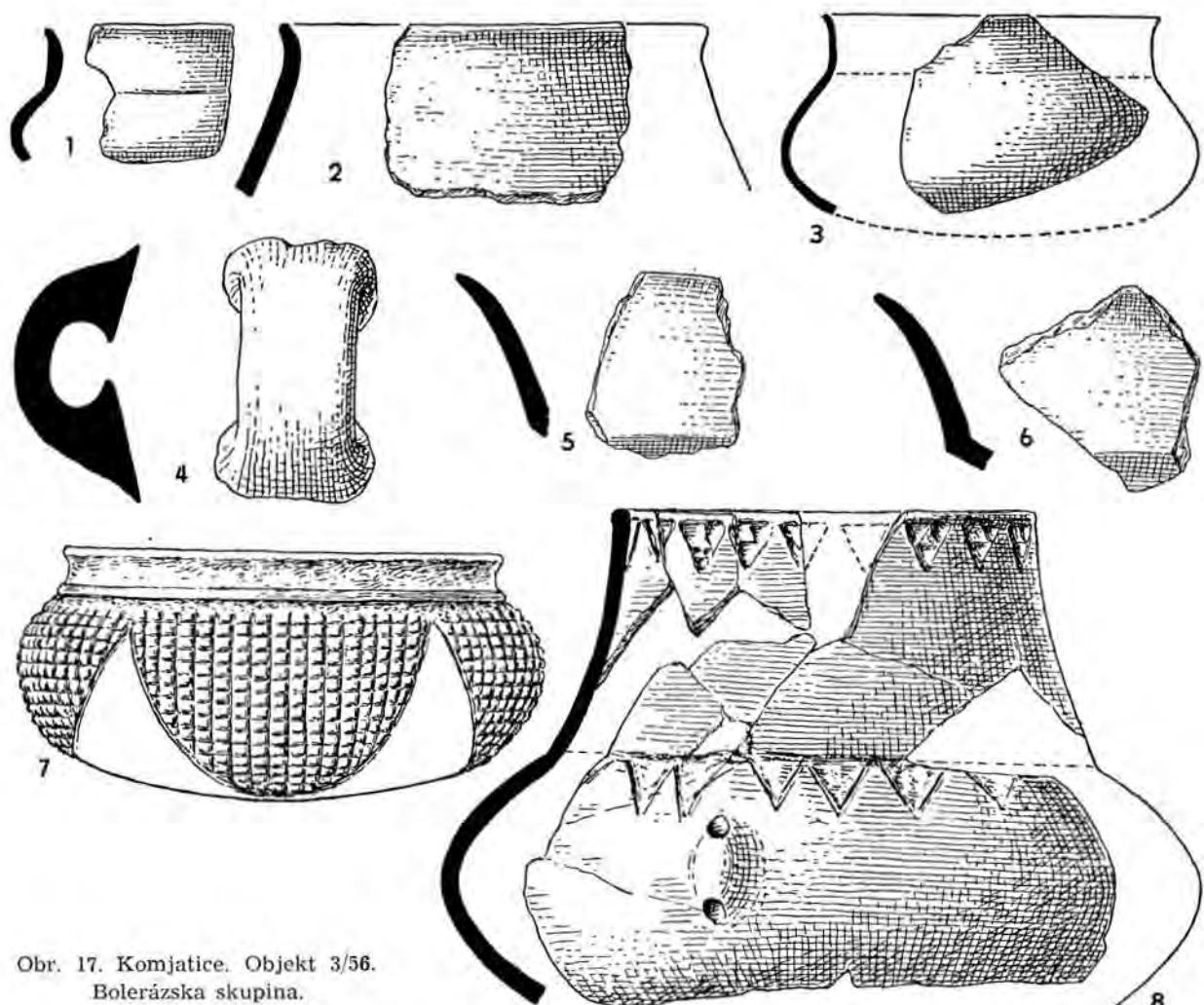
koch bez toho, žeby ich s badenskou kultúrou bolo treba spájať. Vonkajšou charakteristikou keramiky je veľmi striedme používanie všetkých druhov výzdoby, malý výskyt ako subkutálnych (prevažne len nepravých) úch, tak aj iných elementov (napr. výzdoby na vnútorenej strane nádob atď.), neskôr takých typických pre vyvinutú bolerázsku skupinu.

Z tohto hľadiska sa zdá, že k vytvoreniu bolerázskej skupiny v tej — možno povedať — uniformnej forme, v ktorej je nám dnes už z mnohých lokalít rozsiahleho územia jej rozšírenia známa, neprišlo náhle, ale že jej vyzretý homogénny prejav je výsledkom určitého predchádzajúceho procesu, počas ktorého postupne došlo k prenikaniu a udomáčneniu tých prvkov, ktoré napokon vytvorili jej definitívnu podobu. Z hľa-

diska riešenia genézy badenskej kultúry vobec a bolerázskej skupiny zvlášť považujeme tento jej najstarší horizont za mimoriadne dôležitý, lebo práve v ňom by sa mali prejavili domáce korene a lokálne odlišnosti, vyplývajúce z rozdielneho kultúrneho podložia v tom-ktorom regióne. Neskôr, pri ujednotenej typologickej náplni a stále pribúdajúcej výzdobe sa tieto znaky podstatne fažie hľadajú, prípadne úplne strácajú.

Je otázne, ktoré z doteraz známych mimoslovenských nálezov sem možno začleniť. Ak tento horizont nebude typologicky ešte jednotný, bude sťažené porovnávanie dvoch predtým kultúrne odlišných regiónov, resp. bude obmedzená možnosť prenášať isté typologické kritériá na širšiu oblasť. Názorne to vidieť pri porovnávaní slovenských a moravských nálezov. Geograficky — ale nielen geograficky — najbližšie k južnému Slovensku je nesporne severné Zadunajsko, kde môžeme predpokladať totožný vývoj. O rozšírení bolerázskej skupiny v Maďarsku sme dobre informovaní z práce I. Tormu (1969, 1973); dopĺňajú ich — najmä čo sa týka oblasti Potisia — práce P. Pataya (1971, 1973) a I. Ecsedyho (1973). Menej sme informovaní o detailnejšej náplni, resp. charakteristike jednotlivých lokalít v Zadunajsku, ktoré sú publikované len v stručnom výbere. I. Torma sa pri ich spracovaní pokúsil aj o vnútorné členenie bolerázskej skupiny a vo svojej trojfázovej koncepcii pred jej klasické prejavy, reprezentované lokalitami, ako Nitriansky Hrádok-Vysoký breh, Iža, Celdömölk-Sághegy, Sárisáp atď., predsunul ešte staršiu fázu, ktorú by mali charakterizovať nálezy z Kopányszántó-Timárvölgy, prípadne z Magyarkeszi (Torma 1973, s. 496). Nálezy z Magyarkeszi, žiaľ, nepochádzajú z uzavretého nálezového celku; ani na jednej z publikovaných nádob sa nevyskytuje niekterý vyslovene mladý prvak, ktorý by ich príslušnosť k staršiemu horizontu vylučoval. Keďže nejde o uzavretý celok, nevieme, aký bol ostatný sprievodný materiál (Torma 1973, obr. 3: 9—15). Čo sa týka nálezov z Kopányszántó-Timárvölgy (Torma 1969, obr. 4: 17—20), tie by azda v kombinácii, v ktorej sú publikované, mohli byť pomerne staré. Výber štyroch črepov však nie je postačujúci na také detailné datovanie.

Z iných nálezov, domnievame sa, do staršieho horizontu patria, a to typologicky i úpravou povrchu keramiky, nálezy z Letkésa. Lokalita sa nachádza bezprostredne pri slovensko-maďar-

Obr. 17. Komjatice. Objekt 3/56.
Bolerázská skupina.

ských hraniciach, na ľavej strane Ipľa (obr. 1), teda už nie v Zadunajsku. Šálkovitá nádoba s pravými subkutánnymi uškami zo spomenutej lokality (Kalicz 1973, obr. 18: 3) mohla mať pôvodne i pásikové ucho, lebo je z veľkej časti doplnená. Obe ďalšie šálky, zdobené vruborezom (Kalicz 1973, obr. 18: 1, 4), svojou výzdobou korešpondujú s výzdobou na džbáne z Komjatic. Okrem vyobrazených nálezov pochádza z Letkésa i nádoba s jemne rytou siefovou výzdobou a ďalšia keramika zdobená brázdeným vpichom (Torma 1973, s. 504). Podobne aj väčší jednouchý džbán (Kalicz 1973, obr. 18: 2) svojou profiláciou zapadá do bolerázskej skupiny. Plochý výčnelok na črepe (Kalicz 1973, obr. 18: 11), aspoň podľa vyobrazenia, zdá sa podobaný výčnelkom na miske z obj. 97/65 v Štúrove (obr. 4: 9, 10).

N. Kalicz rozpoznal výnimočnosť nálezov z Letkésa a priradil ich k svojmu III. stupňu balatonskej skupiny.

V nálezoch zo staršej fázy bolerázskej skupiny, ktorú sme sa práve snažili charakterizovať, stretli

sme sa prevažne iba s nepravými subkutánnymi uchami, aj to nie často. Nechceme sa pri tejto príležitosti zaoberať otázkou ich pôvodu, hoci vyriešenie tohto čiastkového problému by mohlo byť zaujímavým prínosom k hľadaniu jednotlivých koreňov bolerázskej skupiny. V oblasti dolného Dunaja, v náplni súčasnej kultúry Cernavoda III, kde by sme ich v prvom rade hľadali, ich totiž — aspoň zatiaľ — nenachádzame. Naopak, ukazuje sa, že ich prvý výskyt v Karpat斯kej kotlinе sa neviaže až na bolerázsku skupinу. Črep so subkutánnym uchom sa zistil medzi nálezmi skupiny Retz v Čataji a viaceré exempláre sú známe z horizontu Balaton III v Maďarsku. Nádoby so subkutánnymi uchami patria v podstate do kategórie závesných nádob. V tejto súvislosti chcem upozorniť na závesnú pokrývku zo žiarového hrobu 1 v Žerúvach na Morave, ktorá je v našom prostredí úplne ojedinelá (Medunová 1967, obr. 1: 10; 22: D4).

Na širšom území, hlbšie v Karpat斯kej kotlinе, zatiaľ nálezy typu Štúrovo bezpečnejšie sledovať

nemôžeme, aj keď je pravdepodobné, že po systematickom spracovaní najmä maďarských nálezových fondov sa ich počet podstatne zvýši. Problematický zostáva najmä vývoj v Potisí, kde je bolerázská skupina nesporne doložená, no jej nálezy sú stále nepočetné. Z nich najstarobylejším dojmom pôsobia nálezy z Kétegyházy. I. Ecsedy ich označil ako včasného kultúru Cernavoda III, prípadne používa presné označenie Cernavoda III-Boleráz (Ecsedy 1973, s. 6 a nasl., obr. 11, 13—15, tab. VIII-X). Keramiku podobnú nálejom z Nitrianskeho Hrádku-Vysokého brehu získal P. Patay v Poroszló-Rábolyi (Patay 1971, s. 15; 1973, s. 358) a ďalej z neďalekej lokality Poroszló-Aponhát (Patay 1971, s. 15, pozn. 22).

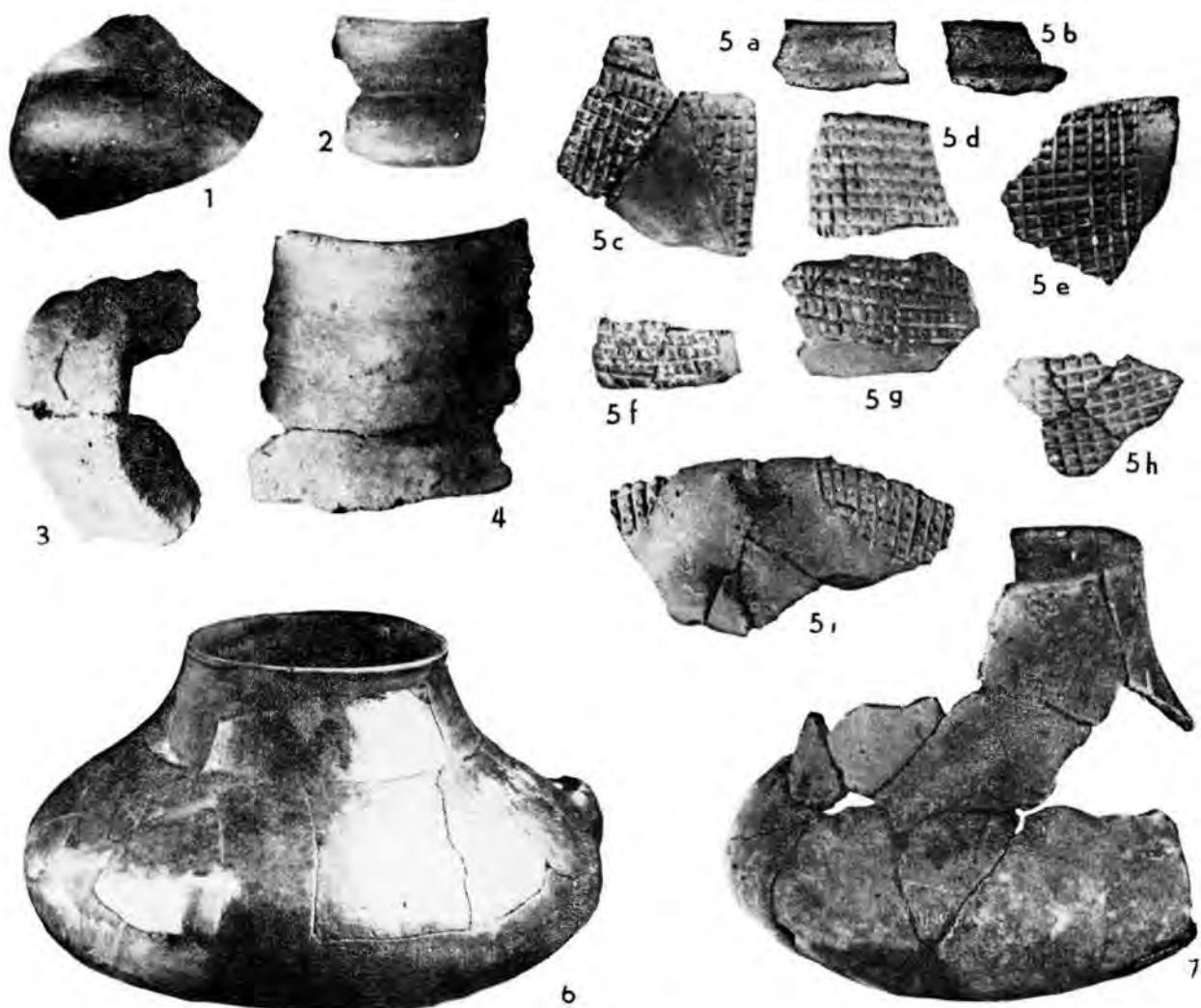
Na východnom Slovensku sme do bolerázskej skupiny zaradili nálezy z Barce IV-Svetlej (Bánesz 1970, s. 326 a nasl., Němejcová-Pavúková 1973, s. 313). Pri hodnotení ďalšieho vývoja kultúry s kanelovanou keramikou sa zdalo, že bude správnejšie zaradiť ich už na začiatok staršieho klasického stupňa badenskej kultúry, do horizontu Fonyód-Tekovský Hrádok, hoci ich časť má ešte zrejmý bolerázsky charakter (Němejcová-Pavúková 1974, s. 237). Ďalšie nálezy, ktoré by mali patriť ešte do bolerázskej skupiny, pochádzajú z Barce I (Šiška 1977), pravda, i medzi nimi sa vyskytol črep z misy s lievikovitým ústím a s rytou vetvičkovitou výzdobou na spodnej časti nádoby pod presekávaným lomom. Z tej istej lokality pochádza i celá, už dávnejšie publikovaná misa s tou istou výzdobou, typickou najmä pre nálezy typu Fonyód-Tekovský Hrádok (Hájek 1961, obr. 4). Treba však povedať, že izolovaný výskyt tohto druhu výzdoby na misách, ak nie je sprevádzaný ešte inými elementmi mladšieho charakteru, nie je do tej miery chronologicky presvedčivý, ako sa doteraz zdalo. V poslednom čase som získala na spracovanie rozsiahly materiál z uzavretého nálezového celku vo Vrbovom na západnom Slovensku, v ktorom je spolu s výrazne neskorobolerázskymi nálezmi misa s vtiahnutým zosilneným ústím a s vetvičkovitou rytou výzdobou na vonkajšej strane, ako i zlomok ďalšej lievikovitej misy s podobnou výzdobou (Němejcová-Pavúková 1979). Zdá sa teda, že misy s touto výzdobou sa objavujú ojedinele už v záverečnej fáze bolerázskej skupiny. Je preto možné, že i nálezy z Barce I a IV patria predsa ešte do bolerázskej skupiny, v každom prípade však až na jej koniec.

S. Šiška (1976, s. 95) sa vo svojej poslednej práci znova vrátil k problematike datovania

konca lažnianskej skupiny a predpokladá jej kontakty s kultúrou kanelovanej keramiky, najmä s bolerázskou skupinou. Dokladá to jednak staršími nálezmi lažnianskej skupiny, ktoré by snáď mohli byť v nejakej súvislosti s badenskou kultúrou, napr. nález lažnianskeho pohára v už spomenutom materiáli z Barce-Svetlej IV (Bánesz 1970, obr. 2: 2), jednak novšími nálezmi z Prešova-Šarišských Lúk.

Možnosť spoločného výskytu v Barci-Svetlej IV by sme úplne vylúčili, pretože nálezy badenskej kultúry z tejto lokality stoja až na konci vývoja bolerázskej skupiny a s takým dlhým pretrvávaním lažnianskej skupiny ľahko možno rátať. Navyše v Barci-Svetlej IV sa nachádzajú i samostatné objekty lažnianskej skupiny, teda možnosť sekundárneho pomiešania nálezov je reálna, najmä pri nevýraznosti objektov, z ktorých boli získané, a pri celkovej nejasnosti nálezovej situácie (Bánesz 1970, s. 326).

Podobne aj na sídlisku v Prešove-Šarišských Lúkach sa nachádza osídlenie oboch skupín. Objekt 14 lažnianskej skupiny, v ktorom sa našli dva črepy s kanelovanou výzdobou a jeden črep z hrncovitej nádoby s presekávaným okrajom (Šiška 1976, tab. XIII: 20—22), vlastne nie je uzavretý objekt, ale komplex viacerých jám, v ktorých jednotlivé nálezy neboli presnejšie lokalizované. Na lokalite sa zistilo aj intenzívne osídlenie kultúry s kanelovanou keramikou. Ide prevažne o nálezy typu Viss. Pri spracúvaní staršej klasickej fázy badenskej kultúry zaradili sme nálezy spomenutého typu do jej rámca, s najväčšou pravdepodobnosťou do jej mladšej časti, t. j. ako súčasné s horizontom Nevidzany na západnom Slovensku (Němejcová-Pavúková 1974, s. 338). Poukázali sme pritom na početné veľmi starobylé elementy, ktoré sa na keramike typu Viss ešte vyskytujú (napr. subkutánne uchá, vetvičkovitá výzdoba a ī.). Preto napr. črep s nepravým, priečne žliabkovaným subkutánnym uchom i črep s nedbalo rytou vetvičkovitou výzdobou zo Šarišských Lúk (Šiška 1976, tab. XIV: 23, 28) by mohli súvisieť s osídlením skupiny Viss. Fragment džbánka s pravým subkutánym uchom, črep s husto rytou, zvisle orientovanou vetvičkovitou výzdobou i črep so štyrmi plastickými pásikmi (Šiška 1976, tab. XIV: 26, 27, XV: 1) by mohli byť staršie, pravdepodobne nie však už bolerázske — vzhľadom na aplikáciu štyroch plastických pásikov. Nálezy kanelovanej keramiky z objektu 14 nie sú presnejšie datovateľné, podľa druhu širokej plynkej kane-

Obr. 18. Komjatice. Objekt 3/56. Bolerázská skupina.

lúry sú však skôr staršie než mladšie. Aj keby súviseli s predpokladaným starším horizontom badenského osídlenia lokality, predchádzajúcim nálezy typu Viss, analogicky situáciu v Barci-Svetlej IV nepredpokladáme možnosť ich priameho a bezprostredného kontaktu s osídlením lažnianskou skupinou. Medzi ne mal by sa vsúvať minimálne celý, alebo temer celý mladší horizont bolerázskej skupiny typu Nitriansky Hrádok-Vysoký breh. To znamená, že kým sa v Potisí nedokáže s istotou i starší horizont bolerázskej skupiny, možno s prípadným pretrvávaním lažnianskej skupiny rátať len v tomto časovom úseku. Zatiaľ túto možnosť nemôžeme apriórne odmietnuť, no nemožno ju ani niečím bezpečne doložiť.

Z tohto aspektu sú dôležité nálezy bolerázskej skupiny z Kétegyházy vo východnom Maďarsku (Ecsedy 1973, tab. VIII-X), ktoré sú určite

z toho, čo je nám z tohto obdobia v Potisí známe, typologicky najstaršie, hoci podľa dosiaľ publikovaného výberu nálezového materiálu neopovažujeme sa jednoznačne súdiť, či ide už o horizont nálezov typu Štúrovo (chýba nám lepšia znalosť tenkostennej keramiky). Ak by to tak skutočne bolo, potom o prípadnej súčasnosti časti lažnianskej skupiny s počiatkami bolerázskej skupiny netreba viac uvažovať, lebo vývoj badenskej kultúry v Potisí by bol — podobne ako v podunajskej oblasti — ucelený.

Ešte by sme radi poukázali na pokrývku z Kétegyházy so špirálovitou, v bolerázskej skupine nezvyklou výzdobou (Ecsedy 1973, obr.). Podobná pokrývka, no s koncentrickými, od seba odčlenenými kruhmi, je známa z Juhoslávie, zo sídliska bolerázskej skupiny na nálezisku Brza vrba pri Kovine (Medović 1976, tab. II: 9ab). Ďalší neúplný exemplár so špirálovitou výzdobou

pochádza z Moravy, priamo z Jevišovíc; je publikovaný s nálezmi z vrstvy C₂, no nepochybne patrí až vrstve C₁ (*Pavelčík 1973, tab. 3: 10*).

Ďalšie nálezy z Potisia, ktoré *J. Ecsedy (1973, obr. 21 a 22, tab. XIII—XV)* uvádzajú ako bolerázske, a to zo Szeghalomu-Dióéru, patria až do staršieho horizontu staršej klasickej fázy badenskej kultúry, prípadne sú ešte mladšie (*Ecsedy 1975, tab. 4: 2*). Zvláštnu zmienku si zasluhuje zlomok sauciérovitej nádoby, rozmnožujúci nevelký počet doteraz známych sauciér v badenskej kultúre (*Ecsedy 1973, obr. 21*).

S istými rozpakmi pristupujeme k bolerázskym nálezom zo susednej Moravy. *A. Medunová* pri hodnotení nových i dnes už klasických nálezisk tejto skupiny na Morave, či nálezov typu Jevišovice C₁ alebo ohrozimského typu, pokúsila sa určiť aj ich vzájomnú chronologickú pozíciu. Stručným typologickým rozborom dospela k zaradeniu pohrebisk ohrozimského typu na rozmedzie jevišovických vrstiev C₂ a C₁. Okrem iného upozornila aj na chudobnú plastickú výzdobu keramiky (*Medunová 1973, s. 210—211*). Je nesporné, že podiel kultúry lievikovitých pohárov na pohrebiskách ohrozimského typu je viac než výrazný. Popri tejto zložke objavujú sa na nich i ďalšie tvary, ktorých kořene tkvejú nesporne v neskorolengyelskom prostredí. Sú to napr. typické dvojuché mliečnikovité nádoby, niektoré so žliabkovanou výzdobou na vydutí (*Medunová 1967, obr. 2: 6; 5: 1, 2; 6: 2*), ale najmä rôzne hrncovité nádoby s plastickými výčnelkami na hrdle alebo na vydutí (*Medunová 1967, obr. 1: 3; 5: 4; 7: 9; 11: 3; 16: A4, B4, D2; 17: B2, E3, F2 atď.*). Hrncovité nádoby tohto typu sa na Slovensku v obsahu bolerázskej skupiny nevyskytujú, hoci ide o typický tvar lengyelskej kultúry, v tomto stvárnení príznačný najmä pre jej mladšie stupne, prípadne retzskú skupinu V tomto ohľade sa zdá byť územie Moravy konzervatívnejšie. Pokial sa na pohrebiskách ohrozimského typu vyskytli hrncovité nádoby s plastickým pásikom, v žiadnom prípade nejde o zdvojený pásik.

Uvedené skutočnosti by svedčili o relatívnej starobylosti nálezov ohrozimského typu, aj keď dosť časté použitie kanelovanej, dokonca komplikované usporiadanej výzdoby na rôznych nádobách zdá sa svedčiť o ich o niečo neskôršom datovaní než u nálezov zo Štúrova alebo zo Svodína. Ich detailnejšie typologické porovnanie a najmä priame nadviazanie na slovenské nálezy toho druhu však prakticky nie je možné.

Jav, ktorý sa zdá nezapadať do uvedenej konceptie, je výzdoba na niektorých džbánkoch alebo amforkách. Máme na mysli kanelovanú výzdobu, ukončenú radom alebo dvoma radmi vpichov, samostatne použité vpichy bez kanelovanej výzdoby alebo vodorovnú kanelúru na spodnej časti hrdiel džbánkov (*Medunová 1967, obr. 15: D1; 17: H1; 19: B, D; 20: B2; 22: D3*). Z týchto prvkov nenachádzame na keramike bolerázskej skupiny na Slovensku ani jeden. Vodorovné kanelúry na hrdlach džbánkov alebo amfor v dnes známom materiáli sa po prvý raz objavujú až v najstaršom horizonte staršej klasickej badenskej kultúry, t. j. v horizonte Fonyód-Tekovský Hrádok (*Banner 1956, tab. I: 1—3; Nemejcová-Pavúková 1974, obr. 60: 6, 7, 9*), a vpichy v uvedenej kombinácii dokonca ešte neskôr, niekedy na rozhraní staršej a mladšej klasickej fázy badenskej kultúry, prípadne až v horizonte Úny, t. j. na počiatku mladšej klasickej kanelovanej keramiky. Také neskoré datovanie ohrozimských mohyl však neprichádza do úvahy. Je preto možné, že vývoj niektorých výzdobných prvkov na Morave mohol mať iný priebeh než v Karpatskej kotline. Ďalej treba azda rátať aj s istými časovými rozdielmi vnútri spomínaných pohrebisk alebo medzi nimi. Zdá sa nám nesporné, že napr. džbán z hrobu 1 v mohyle XII v Ohrozime (*Medunová 1967, obr. 19: B*) musí byť mladší ako obsah hrobu z Lutotína (*Medunová 1967, obr. 2: 6—9; 15: C1—4*). Súhlasíme s *A. Medunovou*, že isté skreslenie obrazu môže spôsobovať skutočnosť, že ide výlučne o dosť uniformnú hrobovú keramiku a že chýbajú poznatky o sídliskách zodpovedajúcich týmto pohrebiskám (*Medunová 1967, s. 374, 376*). Nedomnievame sa, že ide len o regionálny rozdiel voči južnej Morave. Na sídlisku v Pietrowiciach Wielkych v Poľsku, na ktorom väčšina nálezov patrí kultúre lievikovitých pohárov, zdá sa, že tú časť inventára, ktorú možno priradiť k bolerázskej skupine, možno porovnať až s jej vykryštalizovanou formou (*Bukowska-Gedigowa 1963, obr. 5; 1975, s. 83 a nasl.*).

Ak by sa potvrdila teória chronologickej osobitosti aspoň časti nálezov ohrozimského typu, potom z terminologického hľadiska považujeme za najvhodnejší názov *horizont*, nie *skupina* (*Medunová 1973, s. 212*). Výraz *typ* tu používame na vyčlenenie istého druhu z ostatného materiálu, nie v zmysle zvláštnej skupiny (podobne ako nálezy typu Štúrovo atď.).

Inak celkový trend vývoja bolerázskej kera-

miky na Morave zdá sa zodpovedať situácii zistenej na Slovensku. Overiť si túto skutočnosť môžeme zatiaľ len na náleزوach z opevneného sídliska v Brne-Lišni, ktoré majú už všetky znaky vyvinutej bolerázskej skupiny. Časť ich zodpovedá zrejme sídelnému horizontu v Nitrianskom Hrádku-Vysokom brehu, prípadne by mohli byť i o niečo mladšie. Časť nálezoov badenskej kultúry z Brna-Lišne, najmä z vrstvy I (nie však všetky nálezy z tejto vrstvy, ktorá zjavne nie je kultúrne ani chronologicky jednotná), je pravdepodobne už mladšia ako bolerázska skupina a mohla by patriť do obdobia bezprostredne po nej nasledujúceho, t. j. do horizontu Fonyód-Tekovský Hrádok (*Medunová 1964*, obr. 22–24). Na Slovensku by im mohli zodpovedať nálezy z Malej nad Hronom (*Němejcová-Pavúková 1974*, obr. 53–56) atď. Takéto datovanie by potvrdzoval napr. výskyt vodorovného žliabkovania na spodnej časti hrdla džbánkov (*Medunová 1964*, obr. 23: 6; 24: 2, 6), výskyt rytých trojuholníkov vyplnených vpichmi (zvlášť alebo spolu s predchádzajúcou výzdobou; *Medunová 1964*, obr. 23: 6, 12; 24: 10, 11), ktoré sa na Slovensku vôbec nevyskytujú, zato ich nachádzame napr. v Ossanne v Rakúsku (*Bayer 1928*, tab. XIV: 7, 8), ďalej dvojité rady vpichov na lome misiek (*Medunová 1964*, obr. 23: 13, 14), vetylčkovitá rytá výzdoba na dolnej časti misiek (*Medunová 1964*, obr. 24: 14) a iné. A. *Medunová* (1964, s. 113) spomína, že len v opise, i malé percento keramiky zdobenej rytou mriežkou z vrstvy I v Brne-Lišni. Ak by išlo o typ výzdoby, ktorý sa objavuje na hrncovitých nádobách starzej klasickej fázy kultúry s kanelovanou keramikou (*Němejcová-Pavúková 1974*, obr. 20: 13; 27: 15; 30: 3, 17; 20; 40: 6; 45: 5–9; 52: 4, 8; *Točík 1964*, tab. LII: 10), bola by ich prítomnosť pre datovanie časti nálezoov zo spomenutej vrstvy rozhodujúca. Obdobnú rytú mriežkovanú výzdobu ako zo Slovenska nachádzame i na časti keramiky z Grešlového Mýta (*Medunová 1973*, tab. 45: 3–16; 78: 5).

A. *Medunová* (1964, s. 112) upozorňuje na stále pribúdajúce množstvo plastickej i ritej výzdoby na keramike zo všetkých troch vrstiev v Brne-Lišni, čo zodpovedá našim zisteniam z obdobia trvania bolerázskej skupiny i bezprostredne po ňom. Je pozoruhodné, že v moravskom materiáli sa vyskytujú na keramike subkutánne uchá podstatne menej ako na Slovensku; na nádobách z pohrebisk ohrozimského typu nie sú ani v jednom prípade a tiež v neskoršom sídliskovom keramickom materiáli z Brna-Lišne sú

len zriedkavé; v najstaršej vrstve III boli v troch prípadoch, vo vrstve II bol ich počet rovnaký, len v najmladšej vrstve I boli početnejšie (*Medunová 1964*, s. 107, 110, 113).

Malé množstvo náleزوov kultúry s kanelovanou keramikou z Grešlovského Mýta neumožňuje ich podrobnejší rozbor. Časť materiálu pravdepodobne zodpovedá ešte bolerázskej skupine (*Medunová 1973*, tab. 43: 7–19; 44), črepy zdobené rytou mriežkou by mali byť už mladšie.

Nálezy z vrstvy C₁ v Ješoviciach sú publikované len zlomkovite. Pokiaľ sú nám známe, rámcove ich môžeme porovnať so staršími bolerázskymi vrstvami v Brne-Lišni, čo napokon vyplýva aj z rozboru A. *Medunovej* a jej odkazov na situáciu v Ješoviciach. Pre sledovanie problematiky staršieho horizontu bolerázskej skupiny nebudú mať preto asi podstatnejší význam.

Otzádzna je aj nadväznosť počiatkov bolerázskej skupiny na vývoj v oblasti dolného Dunaja, hoci práve toto spojenie sa z hľadiska sledovania prenikania jednotlivých prvkov juhovýchodného charakteru či pôvodu javí ako mimoriadne závažné. Vzhľadom na úplne rozdielne podložie je pravdepodobné, že rozdiely v náplni počiatkov kultúry Cernavoda III a bolerázskej skupiny budú dosť výrazné, aj keď v ďalšom vývoji je prejav oboch skupín temer totožný. Známym spojivom medzi nimi je najmä bohatá plastická zdobená úžitková keramika, ako i tvar lievokovitých mís s výzdobou na vnútornnej strane. Ako sme uviedli, oba typické druhy výzdoby v samotných začiatkoch badenskej kultúry takmer chýbajú. Náznak podobného vývoja i na území dolného Dunaja by vyplýval z krátkych zmienok S. *Morintza* a P. *Romana* v súvislosti s nálezmami z Rácaru Mare a Rácaru Mic, ktoré by mali predstavovať včasné fázy kultúry Cernavoda III. Spomenutí autori nálezy nezobrazujú, len v opise uvádzajú, že sú pre ne charakteristické misy zdobené na vnútornnej strane a nádoby s jedným plastickým pásiakom. Väčší počet plastických pásiakov by mal na keramike zo sídlisk včasnej kultúry Cernavoda III chýbať (Dobrotešti, Slobozia, Malul Roșu-Giurgiu; *Morintz — Roman 1969*, s. 63, pozn. 9). Uvedené konštatovanie nie je však úplne presné, lebo v náleزوach z Dobrotešti, Slobozie a Malul Roșu-Giurgiu popri hrncovitých nádobách s okrajom len presekávaným, prípadne len s jedným plastickým pásiakom, nachádzame dosť početné črepy s dvoma plastickými pásiakmi (*Morintz — Roman 1968*, obr. 28: 3, 6; 29: 1–3; 30: 23, 25; 34: 1, 2).

Množstvo zdobenej keramiky, výskyt profilovaných úch členených zvislými rebierkami či kanelúrami, ako aj celkový charakter nálezov zdajú sa zodpovedať už plne sformovanej bolerázskej skupine. V tomto ohľade zdá sa správna formulácia oboch spomenutých autorov, ktorí konštatujú, že ide asi o včasný stupeň plne vyvinutej kultúry Cernavoda III (*Morintz — Roman 1968*, s. 124). Uvedené lokality (okrem Rácaru Mare a Rácaru Mic, z ktorých materiál nám nie je známy a môže byť skutočne ešte starší) môžu prípadne predchádzať sídlisko na eponymnom nálezisku Cernavoda, prípadne Celei (*Morintz — Roman 1968*, obr. 36—44), je však otázne, či zodpovedajú horizontu nálezov typu Štúrovo.

Kultúru Cernavoda III by mali predchádzať dva ďalšie útvary Cernavoda II a Cernavoda I. Zatiaľ sa predpokladá ich vzájomná následnosť, ukončená horizontom Cernavoda III, kým ich pozíciu voči kultúram Karpatskej kotliny možno len predpokladať na základe predchádzajúceho a nasledujúceho vývoja. Na istý vzťah medzi kultúrou Cernavoda II a Cernavoda III poukazujú napr. lievikovité misy s kanelúrou na vnútornej strane okraja, ako aj prítomnosť hrncovitej nádoby typu Cernavoda II v spodnej vrstve sídliska Cernavoda III (*Morintz — Roman 1968*, s. 128). Črep zdobený odtlačkami mušle z objektu 1/65 v Štúrove (obr. 2: 6; 3: 12) by mohol poukazovať na vzťah k niektorému z týchto starších horizontov na dolnom Dunaji, ide však o ojedinelý nález, ktorý ľahko plne využiť.

Spoľahlivé prepojenie sledovaného horizontu je želateľné na čo najširšom území, najmä smerom na Balkánsky polostrov. Okrem podielu domáceho podložia na ďalšom vývoji by sa osvetlilo postupné prenikanie nových alebo cudzích prvkov. Tu bude treba starostlivo rozlíšiť, ktoré z nich sú skutočne cudzieho, v tomto prípade mimoeurópskeho pôvodu, a ktoré iba istým civilizačným prejavom širšej oblasti juhovýchodnej Európy. Je možné, že ich výskyt na celom sledovanom území nebude rovnomerný a že na južnejších územiaci sa uplatňovali niektoré elementy skôr než v severnejších oblastiach. Názorne možno tento posun sledovať napríklad na rozšírení a datovaní bezhlavých plochých idолов (*Nemejcová-Pavúková 1974*, s. 352—354).

Z doteraz známeho materiálu badenskej kultúry a možnosti jej detailnejšieho triedenia je zjavné, že jednotlivé južné elementy sa dostávali do jej obsahu po etapách, nie sú teda viazané

len na jej začiatok. Prichádzali vo viacerých vlnách, začínajúc málo výraznými prejavmi na počiatku bolerázskej skupiny a pribúdajúc v priebehu jej trvania. Nový výrazný prílev južných elementov pozorujeme na počiatku staršej klasickej fázy badenskej kultúry (*Nemejcová-Pavúková 1974*, s. 350—354). To znamená, že so živým kontaktom badenského prostredia s juhovýchodnou Európou možno rátať do stredu staršej klasickej fázy badenskej kultúry. V tejto dobe dochádza zároveň k teritoriálnemu rozpadu vývoja v rámci badenskej kultúry i k odklonu vývoja kultúry Cołoseni koncom jej I. stupňa, a tak celkové uvoľnenie vzťahov k územiam ešte južnejším (t. j. južne od pohoria Balkán) sa nám javí zrozumiteľnejším.

Bolo by však mylné domnievať sa, že vznik a vývoj badenskej kultúry je iba akýmsi súhrnom týchto kontaktov, prípadne rôzne sa križujúcich vplyvov, ktoré len obohatili náš domáci, viacmenej plynulý vývoj. Postavila som sa skepticky k predpokladu priamej migrácie obyvateľstva z Prednej Ázie cez Balkánsky polostrov až do strednej Európy. O presunoch tohto druhu nemáme predbežne v materiálnej kultúre žiadne doklady, naopak, typologické väzby najstaršej badenskej keramiky na predchádzajúci vývoj, ako sme ukázali, sú v niektorých prípadoch dosť silné. Ak aj priupustíme, že územie južného Bulharska inklinuje výrazne k anatolskej oblasti, južné Rumunsko a pravdepodobne i severné Bulharsko, ktoré je zatiaľ pomerne málo preskúmané, sú už od spomenutej oblasti dosť vzdialené, dalo by sa povedať periférne, a ich vývoj je skôr spojený s vývojom v Karpatskej kotlinе.

Detailne sledovať antropologický profil obyvateľstva je, žiaľ, nemožné, pretože z obdobia predchádzajúceho vzniku badenskej kultúry väčšie pohrebiská — okrem bodrogkersztskéj kultúry a lažianskej skupiny — prevažne chýbajú a pohrebiská bolerázskej skupiny sú výlučne žiarové.

Napriek tomu je jasné, že na začiatku badenskej kultúry došlo k hlbokým zmenám, ktoré v širšej oblasti stredného Dunaja ukončili súvislý, viac ako dve tisícročia trvajúci vývoj od počiatkov rolnickej civilizácie až po záverečné fázy vývoja lengyelskej kultúry a ostatných s ňou súčasných a príbuzných kultúr v Karpatskej kotlinе. Názorne to vidieť v rapídnej zmene tvárnosti sídlisk, menovite sídliskovej architektúry. Charakteristické neolitické dlhé domy, konštrukčne veľmi náročné a neustále sa zdokona-

Iujúce, ktoré sa budovali i po zániku kultúry s li-neárной keramikou nepretržite počas celého vývoja lengyelskej kultúry (vrátane pravdepodobného najnovšieho nálezu dlhého domu skupiny Retz v Cataji), zrazu sa zo sídlisk strácajú a sú nahradené domami úplne iného typu. Názorným príkladom tejto premeny je sídlisko v Štúrove. Pri výskume neolitickej osady bola tu odkrytá súvislá plocha vyše 1,5 ha. V pomerne veľkých vzdialenosťach od seba tu boli rozmiestené tri v tejto práci už opísané objekty bolerázskej skupiny, z ktorých len objekt 200/66, zemnými prácamami veľmi porušený, predstavoval pravdepodobne obvyklý menší kruhovitý sídliskový objekt. Ostatné dva objekty — 1 a 97/65, vzdialené od seba ca 50 m, mali nepravidelné obrisy a najmä objekt 97/65 typické nerovné dno s početnými ďalšími plytkými priehlbínami. Oba tie-to objekty mali charakter hlinísk menších až stredných rozmerov. Je nanajvýš pravdepodobné, že k nim patriace obydlia museli stáť niekde v ich blízkosti, avšak ani jeden ďalší objekt, predovšetkým však ani jedna z množstva kolových jám, nepatrili k tomuto sídliskovému horizontu, všetky boli staršie — neoliticke. Treba predpokladať, že obydlia bolerázskej skupiny tu boli nadzemné, úplne alebo prevažne bez kolovej konštrukcie, pravdepodobne zrubového charakteru, situované v hornej vrstve ornice, ktorá bola úplne alebo temer celá na lokalite odstránená ešte pred výskumom.

Podobnú situáciu ako v Štúrove zistila A. Medunová v Brne-Líšni, kde vďaka tomu, že šlo o sídlisko s viacerými vrstvami, sa vnútri sú-vrstvia zachovali hlinené deštrukcie (Medunová 1964, s. 96). Pri výskume sídliska bošáckej skupiny v Ivanovciach, hoci ide o skupinu nasledujúcu po badenskej kultúre, sme zistili okolo relatívne dobre zachovaných zvyškov početných pecí s kopulou tiež rozsiahlejšie hlinené deštrukcie bez náznakov ďalšej kolovej konštrukcie. Pôvodná situácia sa tu zachovala až do dnešných dní len vďaka tomu, že celé eneoliticke sídlisko v Ivanovciach bolo prekryté silnou vrstvou maďarovskej kultúry. Ak to bol bežný spôsob budovania domov badenskej kultúry, potom v našich podmienkach, kde nejestvujú sídliská tellového charakteru, možno očakávať objavenie zvyškov tých-to stavieb len vo výnimcochých prípadoch, lebo vtedajšia a dnešná úroveň terénu, ak nedošlo k nejakým dodatočným alebo umelým presunom zeminy, je (aspöň na južnom Slovensku) približne tá istá. V južnej časti Karpatskej kotliny

možno na základe známeho nálezu z Vučedolu očakávať i domy apsidového typu. Staviam sa preto veľmi rezervované k rôznym nálezom stupňovite alebo inak upravených jám, prípadne s kolovou konštrukciou, ktoré sa interpretujú ako obydlia. Proti vyspejšej drevenej architektúre predchádzajúcich kultúr, ktorá v slovenskom praveku v podstate už nebola prekonaná, bol by to fažko zdôvodniteľný krok nazad.

Nedostatok objektov, ktoré možno interpretovať ako príbytky, je markantný najmä pri veľkých odkrývkach. V posledných rokoch sme na južnom Slovensku uskutočnili tri výskumy takého rázu, všetky sice z obdobia mladšej klasickej fázy badenskej kultúry, čo však v tejto súvislosti nie je podstatné. Ide o záchranný výskum v Hurbanove-Bohatej, z ktorého pochádza temer sto objektov badenskej kultúry, ďalej rozsiahly záchranný výskum v Komjaticiach so súvisle od-krytou plochou ca 30×80 m, na ktorej sa zistilo 114 objektov, a napokon viacročný systematický výskum vo Svodíne, s odkrytou plochou temer 1 ha, na ktorej bolo do dnešného dňa objavených 418 objektov, z toho dve tretiny patriace badenskej kultúre. Ani na jednej z uvedených troch lokalít sme — aspoň zatiaľ — nenašli útvar, ktorý by bolo možné označiť ako príbytok. Jedine kolové konštrukcie sme zistili v niektorých kruhovitých menších plytších i veľkých hlubokých objektoch vo Svodíne, s kolovými jamkami na dne, usporiadanými do kruhu. Ide však nesporne o prístrešky hospodárskeho charakteru. V budúcnosti bude treba problematike obydlí pri výskume sídlisk badenskej kultúry venovať zvýšenú pozornosť, najmä ak sa šťastnou náhodou jej sídliskový horizont nájde pod príkrovom iného, mladšieho osídlenia.

Zmeny charakteru sídlisk sú len jedným z via-cerých sprievodných javov vznikajúcej novej kultúry. Pristupuje k nim zmena v pohrebnom rite, pozoruhodná preto, lebo v priebehu staršej klasickej fázy badenskej kultúry badať návrat ku klasickému kostrovému spôsobu pochovávania, zmeny vo frekvencii medenej industrie a početné ďalšie javy, ktorých sledovanie sa už vymyká z rámca tejto práce. Celkovo možno povedať, že bez ohľadu na rôzne zaužívané terminológie, zo-hľadňujúce tú alebo inú črtu vývoja, v istom zmysle vznik badenskej kultúry znamená koniec neolitickej civilizácie v Karpatskej kotline. V niektorých prejavoch pôsobí skôr ako základ ďalšieho, než ako výsledok predchádzajúceho vývoja.

Napriek tomu, že vznik badenskej a s ňou príbuzných ďalších kultúr znamenal zreteľný prelom vo vývoji celej juhovýchodnej Európy, faktory, ktoré viedli k tomuto procesu, pôsobili kultúrotvorne len po hranice kultúry lievikovitých pohárov. V tejto skutočnosti viďno späťosť s predchádzajúcim vývojom, lebo ide o územie, na ktorom sa v minulosti nachádzal rozsiahly komplex kultúr s maľovanou keramikou. Kultúra lievikovitých pohárov, rozšírená už mimo tejto oblasti, zostala, zdá sa, hlbšie nedotknutá a len obohatená o niektoré výzdobné prvky, prípadne importy alebo napodobeniny bolerázskej keramiky, vyvijala sa ďalej, paralelne s bolerázskou skupinou. V nasledujúcom období však veľká masa výraznej klasickej badenskej keramiky, dnes už triediteľná detailne do početných fáz s charakteristickou náplňou, takže nejde o zanedbateľný úsek vývoja, nenachádza západne a severne od územia svojho súvislého rozšírenia žiadne protipól. Úvahy o prípadnom ďalšom vývoji kultúry lievikovitých pohárov, konkrétnie jej salzmündského stupňa, alebo o skoršom počiatku kultúry guľovitých amfor, prípadne iných kultúr, sú skôr snahou o riešenie tohto problému než jeho skutočným riešením. Predbežne nenachádzame, najmä smerom na západ, žiadnu kultúru, ktorá by zodpovedala badenskej kultúre v plnom jej rozsahu. Je to o to pozoruhodnejšie, že predchádzajúci i nasledujúci vývoj sa dnes už bežne reťazi do rozsiahlych, naprieč celou Európu sledovateľných chronologických horizontov, ktoré sú zväčša i horizontmi kultúrnymi. V období badenskej kultúry sa juhovýchodná Európa vymyká z tejto schémy, alebo obrátene, ostatná časť európskeho kontinentu ju nenasledovala v obdobnom vývoji. Nezvyčajné zblíženie vývoja na rozsiahlych územiach od Karpatského oblúka na severe až temer po brehy Čierneho mora smerom na východ a pravdepodobne po grécke hranice smerom na juh, v čase vzniku badenskej kultúry je zvláštnym úkazom, ktorý sa viackrát v praveku nezopakoval. Preto o badenskej a s ňou príbuz-

ných kultúrach považujeme nielen ako o kultúrnom, ale v istom slova zmysle azda i historickom celku, ktorého jednota sa však rozpadla ešte počas trvania týchto kultúr.

Dnes už vieme relativne presne, že k postupnému rozdvojeniu vývoja v Karpatskej kotline dochádza počas staršej klasickej fázy badenskej kultúry, v čase objavenia sa prvých dvojdielnych mis, keď pravdepodobne v celej jej západnej časti (t. j. v Zadunajskej a na juhozápadnom Slovensku) vzniká keramika typu Nevidzany, kým v Potisí s najväčšou pravdepodobnosťou vzniká keramika typu Viss. Do tohto času bol vývoj v celej Karpatskej kotlinie jednotný nielen počas trvania bolerázskej skupiny, ale ešte i v starších horizontoch (Fonyód-Tekovský Hrádok a Červený Hrádok) staršej klasickej fázy badenskej kultúry. Približne v tej istej dobe sa odkláňa i vývoj kultúry Cočofeni v Sedmohradsku a južnom Rumunske; časť jej I. stupňa podľa posledného triedenia (*Roman 1976*) zodpovedá ešte spomenutým dvom horizontom badenskej kultúry, najmä keramike typu Fonyód-Tekovský Hrádok, kým ďalší vývoj kultúry Cočofeni nadobúda už svojské rysy, odlišné od badenskej kultúry.

V tejto práci publikované nálezy zo Štúrova, Svodína, Komjatíc a Červeného Hrádku reprezentujú najstaršiu vývojovú fazu badenskej kultúry, konkrétnie staršiu fazu bolerázskej skupiny na Slovensku. Vedľa nich sa možno radia ešte niektoré nálezy z Maďarska, ako napr. z Letkésa, prípadne Kétegyházy, a aspoň časť nálezov označovaných ako ohrozimský typ na Morave. Detailnejšia špecifikácia genetických a chronologických vzťahov bude možná len po novom komplexnom zhodnotení predchádzajúceho horizontu skupín charakterizovaných keramikou zdobenou brázdeným vpichom, resp. s terčovitými uchami (Báile-Herculane—Vajska—Hunyadi halom—Lažňany—Balaton II—Retz), a najmä po objavení ďalších nálezov štúrovského charakteru.

Literatúra

- BÁNESZ, L.: Eneoliticke nálezy z Barce-Svetlej IV. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. vied. 18. Nitra 1970, s. 326—330.
- BANNER, J.: Die Péceler Kultur. Budapest 1956.
- BAYER, J.: Die Ossarner Kultur, eine änolithische Mischkultur im östlichen Mitteleuropa. Eiszeit und Urgeschichte, 5. 1928, s. 60—92.
- BUKOWSKA-GEDIGOWA, J.: Badania neolitycznej osady w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1960—1961. In: Spraw. archeol., 15. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, s. 32—46.
- BUKOWSKA-GEDIGOWA, J.: Kultura pucharów lejkowatych w dorzeczu górnej Odry. In: Przegl. archeol., 23. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 83—186.
- ECSEDY, I.: Újabb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez. In: A Békés megyei Múz. Közlem. 2. Békéscsaba 1973, s. 3—40.
- ECSEDY, I.: Überreste einer prähistorischen Siedlung in Szeghalom. In: Mitt. des Archäol. Inst. der Ung. Akad. d. Wiss. 4. Budapest 1975, s. 15—18.
- KALICZ, N.: Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 131—166.
- MEDOVIĆ, P.: Cernavoda III-Kultur im jugoslawischen Donaugebiet. In: Istraživanja, 5. Novi Sad 1976, s. 105—110.
- MEDUNOVÁ, A.: Zur Frage des Ohrozimer Types in Mähren. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 207—214.
- MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ, A.: Eneolitické výšinné sídlisko Staré Zámky v Brně-Líšni. Památ. archeol., 55, 1964, s. 91—155.
- MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ, A.: Eneolitické mohyly ohrozimského typu na Moravě. Památ. archeol., 58, 1967, s. 341—380.
- MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ, A.: Grešlové Mýto. Fontes archaeol. Moravicae, 5. Brno 1973.
- MORINTZ, S. — ROMAN, P.: Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau. In: Dacia, 12. Bucureşti 1968, s. 45—128.
- MORINTZ, S. — ROMAN, P.: Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien. In: Dacia, 13. Bucureşti 1969, s. 61—72.
- MORINTZ, S. — ROMAN, P.: Über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 259—296.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Sídisko bolerázského typu v Nitrianskom Hrádku. Slov. Archeol., 12, 1964, s. 163—268.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Äneolithische Siedlung und Stratigraphie in Iža. Slov. Archeol., 16, 1968, s. 353—433.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Bolerázska skupina. In: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970, s. 183—192.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Zu Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 297—316.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur. Slov. Archeol., 22, 1974, s. 237—360.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. — BARTA, J.: Äneolithische Siedlung der Boleráz-Gruppe in Radošina. Slov. Archeol., 25, 1977, s. 433—448.
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V.: Nálezy bolerázskej skupiny z Vrbového. 1979 (v tlači).
- NISCHER-FALKENHOF, L.: Kupferzeitliche Keramik von Nyitraludány. Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem archaeol. Intéz., 8, 1932, s. 271 a nasl.
- NOVOTNÝ, B.: Eneoliticke nálezy z Komjatic. V tlači.
- PATAY, P.: Die jüngere Stein- und die Kupferzeit im südlichen Teil des Komitatus Borsod. In: Acta antiqua et archaeol. 14. Szeged 1971, s. 7—16.
- PATAY, P.: Probleme der Beziehungen der Bodrogkeresztrér und Badener Kultur. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 353—366.
- PAVELČÍK, J.: Zur Problematik der mährischen kanellierten Keramik. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 367—392.
- PAVÚK, J.: Záchranný výskum na trase autostrády v Čataji. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975. Nitra 1976, s. 177—184.
- ROMAN, P. I.: Cultura Coțofeni. Bucureşti 1976.
- SYMPORIUM = Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973.
- ŠIŠKA, S.: Der Polgár-Kulturbereich in der Ostslowakei. In: Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nord-europa. V tlači.
- ŠIŠKA, S.: Sídisko z mladšej doby kamennej v Prešove-Sárišských Lúkach. Slov. Archeol., 24, 1976, s. 83—117.
- TOČÍK, A.: Záchranný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959—1960. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 12. Nitra 1964, s. 5—186.
- TORMA, I.: Adatok a badeni (péceli) kultúra bolerázi csoportjának magyarországi elterjedéséhez. In: A Veszprém megyei Múz. Közlem. 8. Veszprém 1969, s. 91—108.
- TORMA, I.: Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, s. 483—512.
- VLADÁR, J. — LICHARDUS, J.: Erforschung der früh-äneolithischen Siedlungen in Branč. Slov. Archeol., 16, 1968, s. 263—352.
- WOSINSKY, M.: Az őskor mészbetétes díszítésű agyag-művessége. Budapest 1904.

Зачатки болеразской группы в Словакии

Вера Немецова-Павукова

В 1965—1966 гг., в течение исследований поселения культуры с линеарной керамикой и жельезовской группы в Штуреве, были обнаружены также находки болеразской группы, происходящие из объектов 1/65, 97/65 и 200/66. В 1972 г. присоединились к ним и находки объектов 91/72 и 106/72 в с. Сводин. Вместе с объектом 7D/70 в с. Червены Градок и четырьмя в 1956 г. обнаруженными объектами в с. Комятице они являются основой для исследования зачатков болеразской группы в Словакии.

Проблема возникновения болеразской группы является общей для всего современного ей культурного горизонта в Юго-Восточной Европе, а именно для смежных областей Румынии, пока не учитывая областей более южных, т. е. Болгарию или Югославию южнее от линии Сава—Дунай, развитие которых достаточно не прослежено. В Болгарии не отмечено, что конкретно и непосредственно предшествовало культуре Эзера, в Югославии — что навязывало на горизонт Бубань-Хум Ia или на культуру Ласинья. У двух самых близких друг другу культур Болераз-Баден и Чернавода III-Коцофени очевидна разнообразность им предшествующей культурной базы и следовательно очевидно, что они не исходят из одного культурного целого. Выделение горизонта Байле Геркулане—Лажняны—Хуняды халом—Вайска—Балатон II—Рец в значительной мере способствовало решению данной проблемы, хотя даже в таком случае нельзя группы Болераз и Чернавода III считать его непосредственным продолжением в смысле прямой эволюции или трансформации одной культуры в другую. Обе культуры (Болераз-Баден и Чернавода III—Коцофени) как в своих зачатках, так частично и в дальнейшем развитии, до той степени близки, даже идентичны друг другу (*Nemejcová-Pavúková 1974*, с. 348—349; *Roman 1976*, с. 53—54, рис. 8, табл. 53 и сл.), что их возникновение должно обсуждаться в взаимной связи и зависимости. По всей вероятности они являются результатом некоторых более широких исторических событий, вследствие которых произошел перелом в развитии всей

Юго-Восточной и части Центральной Европы, и которые непосредственно воздействовали вплоть до границы культуры воронкообразных кубков.

Главным источником познания болеразской группы в Словакии долгое время служили именно находки из Нитранского Градка-Высокого брега и из некоторых меньших раскопок или комплексов находок (*Nemejcová-Pavúková 1976; 1968*, рис. 14). Все они представляют собой зрелую форму болеразской группы, включающуюся скорее в ее позднюю fazu. Чрезвычайно важной для опознания болеразской группы оказалась область орнаментации, в которой постепенно повышается количество всех ее видов, как пластического, так резного и канеллированного орнаментов, и процент орнаментированной керамики вообще повышается. Это развитие достигает своей вершины в горизонте Фоньод—Тековски Градок, т. е. уже в послеболеразском периоде. Позднее количество орнаментации понижается. Этот факт создает одно из оснований, из которого при недостатке вертикальных стратиграфий эта статья исходит.

Находки из Штурева и Сводина отличаются от до сих пор отмеченных находок болеразской группы в Словакии частично в типологии и частично в орнаментации. Различия в типологии касаются прежде всего неравномерного наличия некоторых форм керамики в отдельных местонахождениях, а только по меньшей мере форм встречающихся лишь в той или другой группе находок. Также в орнаментации различия проявляются, главным образом, в количестве украшений керамики с применением тех же самых элементов орнаментации.

Самой интересной формой в обоих местонахождениях (Штурево и Сводин) являются тонкостенные чашки, большей частью без орнаментации (рис. 2: 1, 2, 4; 3: 1, 2; 4: 1—3; 7: 1—5; 13: 1—3; 14: 1—4 и т. д.), отличающиеся по своей профилировке от чашек более позднего периода с вогнутым горлом и вертикально канелированной выпуклостью. В горизонте типа находок Нитранский Градок—Высоки брек чашки в Словакии — в отличие

от Моравии — кажется, не так часты (смотри статистический обзор на таблице 1).

Кувшины (рис. 4: 4—6; 7: 6—10) встречаются реже чем чашки и ни в одном случае не были на них отмечены настоящие, чрезвычайно частые в дальнейшем развитии болеразской группы субкутанные ручки. Все ленточные ручки, встречающиеся на чашках или кувшинах в опубликованных комплексах находок из Штурова или Сводина, плоские, непрофилированы и неукрашены, в отличие от других местонахождений болеразской группы, в которых главным образом на кувшинах отмечены ручки с ложбинкой посередине, вертикально каннелированные или с налепными ребрышками. Также туннелевидные ручки часто расчленены несколькими, обычно тремя, ложбинками (*Nětejcová-Pavúková 1964*; рис. 15: 18; табл. VII: 6, XIV: 14, XV: 2, XVIII: 4, XX: 4, 7 и т. д.). Единичен тонкостенный кубковидный сосуд, напоминающий подобные формы поздней фазы лендельской культуры (рис. 10: 3 и рис. 11).

Миски с вогнутым внутрь и усиленным венчиком (рис. 4: 7—10; 7: 11—13) значительно реже встречаются в Штурове, чем в Нитранском Градке. В Сводине они вообще не встречаются. Наоборот, миски с воронковидным устьем (рис. 3: 6, 8—10; 4: 11—19; 5: 1—2; 7: 14—23; 12: 2; 13: 4—6 и т. д.) более количественны и в комплексе находок процентно представлены в самой большей мере (табл. 1). Частейшим украшением на них являются выступы на изломе. Каннелированная орнаментация на внутренней стороне сосуда встречается редко (рис. 4: 11; 15: 19), большей частью на венчике или на дне (рис. 2: 5; 4: 13; 5: 1).

Типичной формой являются двуручные неукрашенные амфоры (рис. 2: 11, 14; 6: 3; 10: 1; 13: 8, 11; 14: 13, 15, 17, 18).

Многочисленны также амфоровидные сосуды (рис. 5: 3—6; 8: 1, 5, 7, 8), но главным образом горшковидные или корчаговидные сосуды. На амфоровидных сосудах встречается лишь один налепной валик. Также на горшковидных сосудах венчик только закруглен (рис. 2: 18; 5: 12), или верхний край венчика расчленен (рис. 2: 13; 5: 7; 6: 1), или венчик усилен (рис. 5: 10). Налепной валик под венчиком встречается редко (рис. 5: 8, 11; 13: 10; 14: 27), удвоенный налепной валик не был отмечен ни в одном случае. Необычна

орнаментация на обломке от толстостенной корчаги с полоской овальных отпечатков раковины (рис. 2: 6; 3: 12).

К детально анализированным объектам из Штурова и Сводина принадлежит объект 7D/70 в Червеном Градке (рис. 15; *Nětejcová-Pavúková 1974*, с. 334) и несколько объектов в селе Комятице. Наиболее выразительным можно считать объект 3/56 (рис. 17 и 18) с интересной находкой кувшина, украшенного резным орнаментом с белой инкрустацией (рис. 17: 7; 18: 5a—i). Так как объект кроме находок болеразской группы содержал также вторично примешанные обломки керамики луданицкой группы (рис. 16: 4—9), автор первоначально считала фрагмент чашки импортом бодрогкерестурской культуры и связывала его с сосудом луданицкого типа. Форма чашки, отделка ее поверхности и устройство ее орнаментации отличаются от того, что отмечено в бодрогкерестурской культуре. Форма соответствует многочисленным чашкам, о которых говорит статья, а также их отделка сходна с болеразской керамикой. Орнаментация, кажется, исходит из традиций керамики, украшенной борозденными наколами, которые появляются в форме заштрихованных, в нижней части заостренных или закругленных треугольников, особенно на чашковидных сосудах (*Točík 1964*, табл. XV: 19, XX: 6, XXVI: 13 и т. д.). Обломок сосуда, украшенного мелким сетчатым орнаментом с неопределенными обстоятельствами находки, происходит из погребения 390 могильника болеразской группы в Пилишмарот-Башарц (*Torma 1973*, с. 503), а также из Брюно-Лишень (*Medinová 1964*, рис. 14: 11). Из Леткеша в Венгрии происходит также пока неопубликованный сосуд с подобной орнаментацией (*Torma 1973*, с. 504). Он был обнаружен вместе с сосудами с резной орнаментацией, борозденным наколом и с чашковидным сосудом с тремя субкутанными ручками (*Kalicz 1973*, рис. 18). Объекты из с. Комятице автор включает в горизонт находок типа Штурово и самый близкий параллель к ним — главным образом с точки зрения орнаментации — видят в комплексе из Леткеша.

Автор полагает, что в статье отмеченные находки представляют, вероятно, самые древние проявления баденской культуры в Словакии. Типологически они занимают позицию на самой границе принадлежности к баден-

ской культуре. Их структура частично отличается от классической болеразской керамики. Некоторые формы, именно чашки, воронкообразные миски, кубковидные сосуды, двуручные амфоры и горшковидные сосуды, до такой степени лишены того, что считается характеристическим для баденской культуры, что часть из них могла бы изолированно выступать и в других, главным образом раннейших комплексах находок, без потребности связывать их с баденской культурой. Внешние характеристические черты керамики представляют: умерное применение всех видов орнаментации, незначительное наличие субкутанных ручек (в большинстве случаев только ложных), орнаментации внутренней стенки сосуда и других, позднее таких типичных для развитой болеразской группы элементы.

Кажется, что возникновение болеразской группы в такой, можно сказать, однородной форме, в какой ее теперь можно отметить из многочисленных местонахождений на территории ее распространения, не осуществилось сразу, но что ее зрелое однородное проявление является результатом какого-то предшествующего процесса, в течение которого постепенно проникали и освоились те элементы, которые способствовали созданию ее окончательной формы. С точки зрения решения генезиса баденской культуры вообще и болеразской группы именно, автор считает этот ранний горизонт чрезвычайно важным, поскольку именно в нем могли бы проявиться домашние корни и локальные различия, вытекающие из не одинаковой культурной базы в той или другой области.

Сомнительно, которые из до сих пор за пределами Словакии обнаруженных находок можно включить в ранний горизонт болеразской группы. О распространении болеразской группы в Венгрии дают подробные информации статьи И. Тормы (*Torma 1969, 1973*), которые — что касается, главным образом, области Потисье — дополняют статьи П. Патай (*Patay 1971, 1973*) и И. Эчеди (*Ecsedy 1973*). В меньшей мере известна более детальная характеристика отдельных местонахождений в Задунавье, которые опубликованы лишь вкратце. И. Торма в их разработке стремился к внутреннему расчленению болеразской группы и во своей трехфазовой концепции перед фазу ее классического

проявления, представленную местонахождениями, как напр. Нитрански Градок-Высоки брег, Ижа, Целдемелк-Шагхель, Шаришап и т. д., включил еще более раннюю фазу, представленную находками из Копаньсанто-Тимарвельдь, или находками из Мадьяркеси (*Torma 1973, с. 496*). Ни на одном из опубликованных сосудов из Мадьяркеси (*Torma 1973, рис. 3: 9—15*) не наблюдается определенный поздний элемент, который исключал бы их принадлежность к раннему горизонту. Но нельзя говорить о закрытом комплексе находок, а остальной сопровождающий материал не отнесен. Находки из Копаньсанто-Тимарвельдь (*Torma 1969, рис. 4: 17—20*) в опубликованной комбинации можно считать относительно ранними. К сожалению, выбор четырех обломков для детальной датировки не достаточен. Из других, на территории Венгрии обнаруженных находок, по мнению автора настоящей статьи, в этот ранний горизонт болеразской группы включаются находки из Леткиша (*Kalicz 1973, рис. 18*).

На более широкой территории в глуби Карпатской котловины находок типа Штурово до сих пор точно проследить нельзя, хотя кажется вероятным, что после систематической разработки фонда венгерских находок их число значительно повысится. В Потисье, где уже в настоящее время болеразская группа несомненно отмечена, древнейшими кажутся находки из Кетедъхаза (*Ecsedy 1973, с. 6 и сл., рис. 11, 13—15, табл. VIII—X*). На основе опубликованных материалов автор статьи не решается судить однозначно, если можно говорить о горизонте типа Штурово.

В Восточной Словакии С. Шишка (*1976, с. 95*) предполагает контакты лажнянской группы еще с культурой каннелированной керамики, главным образом, с болеразской группой. Он иллюстрирует это ранними находками лажнянской группы, которые, может быть, были в какой-то связи с баденской культурой, например, находки из местонахождения Барца-Светла IV (*Bánesz 1970, с. 326 и сл.*), а также последними находками из местонахождения Прешов-Шаришске Луки. Возможность совместных находок лажнянской группы и баденской культуры в местонахождении Барца—Светла IV автор настоящей статьи исключает. Баденские находки из этого местонахождения принадлежат лишь к заключительной фазе развития болеразской группы,

так что продолжительное переживание лажнянской группы трудно предполагать. В местонахождении находились также самостоятельные объекты лажнянской группы и вообще, обстоятельства находки были не ясны (*Bánesz 1970*, с. 326). Подобно и поселение в Прешове—Шаришке Луки можно считать местонахождением, в котором было обнаружено заселение обеих групп. Объект 14 лажнянской группы, в котором нашлись три обломка сосудов культуры с канелюрованной керамикой (*Šiška 1976*, табл. XIII: 20–22), не является целым в полном смысле слова, но комплексом нескольких ям, в которых места находок не так точно установлены. Заселение баденской культуры в местонахождении принадлежит, главным образом, типу Виш. Отдельные обломки, которые можно считать более ранними (*Šiška 1976*, табл. XIV: 26, 27, XV: 1), можно в общем включить в заключительную фазу болеразской группы, или лучше в период, наступивший непосредственно после нее. Поэтому автор настоящей статьи не предполагает возможность их прямого контакта с лажнянской группой. Между них включается минимально весь поздний горизонт болеразской группы типа Нитрьянски Градок—Высоки брег. С этой точки зрения важны находки из Кетедъхаза в Восточной Венгрии, поскольку если действительно покажется их принадлежность к раннему горизонту болеразской группы, потом развитие баденской культуры в Потисье было бы таким же комплекстным, как на территории Подунавья.

A. Медунова в своих статьях в оценке новых, и в настоящее время уже классических, местонахождений болеразской группы в Моравии, находок типа Евишовице C₁ или огроziмского типа, стремилась определить также их хронологическое взаимоотношение. Формой краткого типологического анализа пришла к включению огроziмских могильников на границу евишовицких слоев C₂ и C₁. Кроме другого она обратила внимание также на небогатую пластическую орнаментацию керамики (*Medunová 1973*, с. 210–211). Доля культуры воронкообразных кубков на могильниках этого типа выразительна. Рядом с характеристическими для этой культуры формами керамики на могильниках встречаются формы, корни которых можно искать в позднелендељской среде (*Medunová 1967*,

рис. 1: 3; 2: 6; 5: 1, 4; 6: 2; 7: 9; 11: 3; и т. д.). На сосудах с налепным валиком ни в одном случае не был отмечен удвоенный налепной валик. Но детальное навязывание на словацкие находки практически исключено. Хотя лишь частично, часть находок огроziмского типа будет, по всей вероятности, совпадать с находками типа Штурово, но несколько из них (*Medunová 1967*, рис. 15: D₁; 17: H₁; 19: B, D; 20: B₂; 22: D₃) правдоподобно принадлежит к значительно позднему периоду.

Подобно сомнительно навязывание зачатков болеразской группы на развитие на Нижнем Дунае. *П. Роман* и *С. Моринц* (1968, с. 124; 1969, с. 69, заметка № 9) выделили несколько находок, представляющих раннюю степень вполне развитой культуры Чернавода III. Но по общему характеру этих находок кажется, что они более позднего происхождения, чем горизонт находок типа Штурово. Об их отношении к Нижнему Дунаю, может быть, свидетельствует обломок из объекта 1/65 из Штурова, украшенный отпечатками раковины (рис. 2: 6; 3: 12). К сожалению, это лишь единичная находка.

Надежное продолжение упомянутого горизонта на территорию Балканского полуострова должно объяснить постепенное проникновение новых или инородных элементов в Карпатскую котловину. Возможно, что их наличие не будет равномерным, и что более южные территории принимали некоторые элементы раньше, чем более северные (смотри проблему датировки и распространения плоских безголовых идолов: *Nětejcová-Ravíková 1974*, с. 352–354). Из до сих пор известного материала баденской культуры и возможностей ее детальной классификации очевидно, что отдельные южные элементы входили в ее содержание по этапам. Именно в зачатках болеразской группы они лишь мало выразительны и увеличиваются постепенно в течение ее существования — с новым приливом в зачатках ранней классической фазы баденской культуры. Итак, оживленные контакты баденской культуры с Юго-Восточной Европой можно предполагать до середины ранней классической фазы баденской культуры. В этот период происходит одновременно раздробление развития в рамках баденской культуры, отклонение развития культуры Коцофени в заключительной фазе ее I степени. Таким образом, ослабление отношений к тер-

риториям более южным, т. е. к югу от Балканов, кажется более понятным.

Было бы ошибочным предполагать, что возникновение и развитие баденской культуры является лишь каким-то сочетанием этих контактов или встречающихся влияний, которые только обогатили более или менее равномерное развитие на территории Словакии. Автор приступает скептически и к возможности прямой миграции населения из Передней Азии через Балканский полуостров в Центральную Европу. К передвижениям этого характера нет до настоящего времени никаких доказательств в материальной культуре. Наоборот, типологическое навязывание наиболее ранней баденской культуры на предшествующее развитие кажется в нескольких случаях достаточно сильным. Территория Болгарии, а именно ее южные части, сильно связана с областью Анатолии. Но территории Нижнего Дуная, т. е. Южная Румыния и, вероятно, и Северная или Северо-Западная Болгария (она до сих пор подверглась лишь незначительному исследованию) от выше упомянутой области значительно отдалены, можно сказать, что они периферны и скорее связаны с развитием в Карпатской котловине.

В зачатках баденской культуры происходят глубокие изменения, которые в широкой области Среднего Дуная закончили непрерывное, более чем два тысячелетия продолжавшееся развитие с зачатков земледельческих цивилизаций вплоть до заключительной фазы лендъельской и остальных с ней одновременных культур в Карпатской котловине. Наглядным примером этому может служить быстрое изменение облика поселений, именно их селицкой архитектуры. Типические, очень сложные по конструкции и неустанно усовершенствовавшиеся неолитические дома, которые строились даже после исчезновения культуры с линеарной керамикой беспрерывно в течение всего развития лендъельской культуры (включая вероятно последнюю находку длинного дома группы Рец в с. Чатай), сразу из поселений начинает вытеснять архитектура совсем другого типа. По всей вероятности можно говорить о домах срубного характера с глиняными стенами (*Medinová 1964*, с. 96),

поэтому ни в раскопках широкой площадью (Штурово 1,5 га и т. д.) не находим их следов.

К изменениям характера поселений приступают еще другие, главным образом в погребальном обряде. В течение ранней классической фазы баденской культуры опять очевиден поворот к классической форме хоронения трупоположением. Одновременно наблюдается значительное снижение наличия медной индустрии. Не принимая во внимание различно использованных терминологий, учитываяших ту или другую черту развития, вообще можно сказать, что, в определенном смысле слова, появление баденской культуры представляет конец неолитической цивилизации в Карпатской котловине. В определенных отношениях баденская культура является скорее основой наступающего, чем результатом предыдущего развития.

Вопреки тому, что возникновение баденской культуры и других ей близких культур представляло значительный перелом в развитии всей Юго-Восточной Европы, в западном или северном направлениях до сих пор не обнаружилась культура, в полной мере соответствующая баденской культуре. Это кажется более интересным в том, что предыдущее и последующее развитие в настоящее время уже обычно сцепляются в широкие, поперек Европы наблюдаемые хронологические горизонты, которые по большей части являются также культурными горизонтами. Большое количество выразительно баденской керамики уже можно расчленить в многочисленные фазы с характеристическим содержанием, так что нельзя говорить о незначительном периоде развития. Необыкновенное сближение развития на обширной территории от Карпат вплоть до берегов Черного моря на востоке, и, вероятно, до границы Греции на юге, представляет во время возникновения баденской культуры необычное явление, которое в древней истории более не повторялось. По этой причине автор настоящей статьи считает баденскую и к ней близкие культуры не только одним культурным, но в определенном смысле слова и историческим целым, единство которого распалось еще в течение развития этих культур.

Перевод Э. Громовой

Die Anfänge der Boleráz-Gruppe in der Slowakei

Viera Némecová-Pavúková

In den J. 1965—1966 wurden bei der Abdeckung einer Siedlung der Träger der Linear-Keramik und der Želiezovce-Gruppe in Štúrovo auch Funde der Boleráz-Gruppe gewonnen, die aus den Objekten 1/65, 97/65 und 200/66 stammen. Im J. 1972 kam zu ihnen noch der Inhalt zweier Objekte (91/72 und 106/72) in Svodín hinzu. Sie bilden zusammen mit dem Objekt 7D/70 in Červený Hrádok und den vier Objekten aus dem J. 1956 in Komjatice die Unterlage für die Erforschung der Anfänge der Boleráz-Gruppe in der Slowakei.

Das Problem der Entstehung der Boleráz-Gruppe ist ein gemeinsames für den ganzen, mit ihr zeitgleichen Kulturhorizont in Südosteuropa, besonders für die anliegenden Gebiete Rumäniens, wenn wir einstweilen von den südlicheren Gebieten absehen, d. h. Bulgarien evtl. Jugoslawien südlich der Linie Save — Donau, deren Entwicklung nicht vollauf bekannt ist. In Bulgarien weiß man nicht, was unmittelbar der Ezero-Kultur vorangegangen ist, in Jugoslawien wieder, was nach dem Horizont Bubanj-Hum Ia evtl. nach der Lasinja-Kultur folgte. Bei zwei einander am nächsten stehenden Kulturen, und zwar Boleráz-Baden und Cernavoda III-Coțofeni, ist eine Verschiedenheit der ihnen vorangehenden Unterlagen wahrscheinlich, und so ist es klar, daß ihr Ursprung nicht in ein und derselben Kultureinheit wurzelt. Die Herausgliederung des Horizontes Băile Herculane-Lažňany — Hunyadi halom — Vajska — Balaton II — Retz hat viel zur Lösung des gegebenen Problems beigetragen, obzw. man auch trotzdem nicht die Gruppen Boleráz und Cernavoda III als seine direkte Fortsetzung im Sinne einer direkten Entwicklung oder als Transformierung einer Kultur in die andere betrachten kann. Beide Kultureinheiten (Boleráz-Baden und Cernavoda III-Coțofeni) sind in ihren Anfängen wie auch teilweise in der weiteren Entwicklung dermaßen nahe verwandt bis identisch (*Némecová-Pavúková 1974, S. 348—349; Roman 1976, S. 53—54; Abb. 8, Taf. 53 u. a.*), daß ihre Entstehung in gemeinsamem Zusammenhang und gegenseitiger Abhängigkeit beurteilt werden muß. Mit größter Wahrscheinlichkeit sind sie ein Ergebnis

gewisser breiterer historischer Ereignisse, die einen Bruch in der Entwicklung ganz Südost- und eines Teiles Mitteleuropas herbeiführten und unmittelbar bis zur Grenze der Trichterbecherkultur spürbar wurden.

Als Hauptquelle für das Kennen der Boleráz-Gruppe dienten in der Slowakei lange Zeit namentlich Funde aus Nitriansky Hrádok-Vysoký breh und aus einigen weiteren kleineren Grabungen oder Fundkomplexen (*Némecová-Pavúková 1964; 1968, Abb. 14*). Sie alle stellen eine schon gereifte, voll gestaltete Äußerung der Boleráz-Gruppe dar, die eher in ihren jüngeren Abschnitt zu reihen ist. Es zeigte sich, daß für das Kennen der Entwicklung der Boleráz-Gruppe besonders die Ornamentik wichtig ist, in der allmählich alle Verzierungsarten hinzukommen, wie plastische, so auch geritzte und kannelierte, und der Prozentsatz der verzierten Keramik steigt an. Diese Entwicklung gipfelt im Horizont Fonyód-Tekovský Hrádok, d. h. bereits in der Postboleráz-Epoche. Später nimmt die Menge der Verzierung wieder ab. Diese Erkenntnis ist eine der Grundlagen, auf welcher im weiteren, bei dem bekanntlichen Mangel an vertikaler Stratigraphie, diese Arbeit fußt.

Die Funde aus Štúrovo und Svodín unterscheiden sich von den bis jetzt bekannten Funden der Boleráz-Gruppe in der Slowakei teils in der Typologie und teils in der Verzierung. Die Unterschiede in der Typologie betreffen vor allem die ungleiche Frequenz bestimmter Formen auf einzelnen Lokalitäten und nur in kleinem Maße die Formen, welche nur in dieser oder jener Fundgruppe vorkommen. Auch in der Verzierung besteht der Unterschied vor allem in der Menge von verzierten Keramik bei der Anwendung der gleichen Verzierungselemente.

Die bemerkenswerteste Form beider Fundorte sind dünnwandige, größtenteils unverzierte Tassen (Abb. 2: 1, 2, 4; 3: 1, 2; 4: 1—3; 7: 1—5; 13: 1—3; 14: 1—4 usw.), die sich in der Profilierung von den späteren Tassen mit einschwingendem Hals und senkrecht kannelierter Bauchung unterscheiden. Im Horizont der Funde vom Typus Nitriansky Hrádok-Vysoký breh kommen Tassen in der Slowakei — zum Unter-

schied von Mähren — offenbar nicht sehr häufig vor (siehe die statistische Übersicht Tabelle I).

Krüge (Abb. 4: 4—6; 7: 6—10) sind weniger zahlreich als Tassen, und in keinem einzigen Falle befanden sich auf ihnen echte subkutane Henkel, die ungewöhnlich oft in der weiteren Entwicklung der Boleráz-Gruppe vorkommen. Alle Bandhenkel, die auf Tassen oder Krügen in den publizierten Fundkomplexen von Štúrovo oder Svodín vorkamen, sind flach, unprofiliert und unverziert, zum Unterschied von anderen Fundstellen der Boleráz-Gruppe, wo die Henkel besonders auf Krügen oft ausgekehlt, senkrecht kanneliert sind oder plastische Rippen haben; ähnlich pflegen auch Tunnelhenkel durch mehrfache, gewöhnlich drei Reifen gegliedert zu sein (*Néméjcová-Pavúková 1964*, Abb. 15: 18, Taf. VII: 6, XIV: 14, XV: 2, XVIII: 4, XX: 4, 7 usw.).

Vereinzelt ist ein dünnwandiges becherförmiges Gefäß, das an ähnliche Formen der Spätstufen der Lengyel-Kultur erinnert (Abb. 10 und 11).

Schüsseln mit eingezogener verdickter Mundung (Abb. 4: 7—10; 7: 11—13) haben in Štúrovo deutlich schwächere Vertretung als in Nitriansky Hradok. In Svodín kommen sie überhaupt nicht vor. Schüsseln mit Trichtermündung (Abb. 3: 6, 8—10; 4: 11—19; 5: 1—2; 7: 14—23; 12: 2; 13: 4—6 usw.) sind im Gegensatz zahlreicher, prozentuell im Fundfond überhaupt am stärksten vertreten (Tab. I). Am häufigsten befinden sich als Verzierung auf ihnen Buckel am Umbruch. Kannelierte Verzierung an der Innenseite erscheint nur sehr selten (Abb. 4: 11; 15: 19), und zwar am Rand oder auf dem Boden (Abb. 2: 5; 4: 13; 5: 1).

Eine recht typische Form sind doppelhenkelige unverzierte Amphoren (Abb. 2: 11, 14; 6: 3; 10; 13: 8, 11; 14: 13, 15, 17, 18).

Stark frequentiert sind weiters amphorenförmige Gefäße (Abb. 5: 3—6; 8: 1—5, 7, 8) und besonders Topf- evtl. Vorratsgefäßformen. Auf den amphorenförmigen Gefäßen pflegt nur eine einzige plastische Leiste zu sein. Auch auf den topfförmigen Gefäßen ist der Rand nur gerundet und eingedrückt (Abb. 2: 18; 5: 12) oder ist die obere Fläche des Randes gegliedert (Abb. 2: 13; 5: 7; 6: 1) bzw. der Rand verdickt und eingedrückt (Abb. 5: 10). Eine aufgeklebte plastische Leiste unter dem Rand erscheint nur selten (Abb. 5: 8, 11; 13: 10; 14: 27), eine doppelte

plastische Leiste wurde in keinem einzigen Falle festgestellt. Ungewöhnliche Verzierung trägt die Scherbe eines dickwandigen Vorratsgefäßes mit Reihen ovaler Muschelabdrücke (Abb. 2: 6; 3: 12).

Zu genauer analysierten Objekten in Štúrovo und Svodín gehört wahrscheinlich das Objekt 7D/70 in Červený Hradok (Abb. 15; *Néméjcová-Pavúková 1974*, S. 334) und einige Objekte in Komjatice; das charakteristischste von ihnen ist das Obj. 3/56 (Abb. 17 und 18) mit dem bemerkenswerten Fund eines kerbschnittverzierten Kruges (Abb. 17: 8; 18: 7) und einer Tasse mit geritzter, weißkrustierter Verzierung (Abb. 17: 7; 18: 5a-i). Da das Objekt außer Funden der Boleráz-Gruppe auch sekundär beigemischte Keramikscherben der Ludanice-Gruppe (Abb. 16: 4—9) aufwies, hielt vorher die Autorin das Tassenfragment eher für einen Import der Bodrogkeresztúr-Kultur und verband es mit dem Ludanice-Gefäß. Die Form der Tasse, die Oberflächenbearbeitung und Anordnung ihrer Verzierung weicht jedoch davon ab, was aus der Bodrogkeresztúr-Kultur bekannt ist. Die Form entspricht zahlreichen Tassen, von denen in der Arbeit geschrieben wird und auch die Oberflächenzurichtung stimmt mit der Boleráz-Keramik überein. Die eigentliche Anordnung der Verzierung scheint eher aus der Tradition der Furchenstichkeramik zu kommen, auf welcher sie in Form schraffierter, auf dem unteren Teil zugespitzter oder gerundeter Dreiecke auf tassenförmigen Gefäßen begegneten (*Točík 1964*, Taf. XV: 19, XX: 6, XXVI: 13 usw.). Ein Gefäßbruchstück mit der Verzierung eines ähnlichen feinen Gittermusters, nur mit unsicherem Fundumständen stammt aus Grab 390 des Gräberfeldes der Boleráz-Gruppe in Pilismarót-Basaharc (*Torma 1973*, S. 503) und auch aus Brno-Líšeň (*Medunová 1964*, Abb. 14: 11). In Letkés (Ungarn) fand sich auch ein ganzes, bis jetzt unpubliziertes Gefäß mit ähnlicher Verzierung (*Torma 1973*, S. 504); es war mit kerbschnitt- und furchenstichverzierten Gefäßen und einem tassenförmigen Gefäß mit drei subkutanen Henkeln vergesellschaftet (*Kalicz 1973*, Abb. 18). Die Objekte aus Komjatice reiht die Autorin in den Horizont von Funden des Typus Štúrovo und die nahestehende Parallele zu ihnen — besonders hinsichtlich der Verzierung — erblickt sie in der Fundkollektion von Letkés.

Die Autorin ist der Ansicht, daß die in dieser Arbeit beschriebenen Funde mit größter Wahr-

scheinlichkeit die älteste Äußerung der Badener Kultur in der Slowakei darstellen. Typologisch nehmen sie eine Grenzposition in der Zusammengehörigkeit mit der Badener Kultur ein. Ihre Struktur weicht teilweise von jener der klassischen Boleráz-Keramik ab. Einige Formen, hauptsächlich Tassen, Trichterrandschüsseln, becherförmige Gefäße, Doppelhenkelamphoren und topfförmige Gefäße, sind dermaßen dessen ledig, was man für die Badener Kultur als kennzeichnend hält, daß ein Teil von ihnen isoliert in anderen, besonders älteren Fundkomplexen auftreten könnte, ohne daß man sie mit der Badener Kultur verbinden müßte. Das äußere Charakteristikum der Keramik ist die sehr nüchterne Verwendung aller Verzierungsarten, das geringe Vorkommen subkutaner (überwiegend unechter) Henkel und anderer Elemente, z. B. Innenverzierung der Gefäße usw., welche später für die entwickelte Boleráz-Gruppe so typisch ist.

Es scheint, daß es zur Entstehung der Boleráz-Gruppe in jener, man kann sagen homogenen Form, in welcher sie heute aus vielen Fundorten ihres ausgedehnten Verbreitungsgebietes bekannt ist, nicht so rapid gekommen ist, sondern daß ihre reife Äußerung das Ergebnis eines vorangegangenen Prozesses ist, im Verlauf welchen es allmählich zu einem Eindringen und einer Aufnahme jener Elemente kam, die letzten Endes ihre definitive Gestalt prägten. Vom Gesichtspunkt der Lösung der Genese der Badener Kultur überhaupt und der Boleráz-Gruppe im besonderen, ist dieser ihr ältester Horizont ungemein wichtig, denn gerade in ihm müßten sich heimische Wurzeln und lokale Abweichungen, aus verschiedenen Kulturunterlagen dieser oder jener Region kommend, äußern.

Es ist jetzt ein Problem, welche der bis jetzt bekannten Funde außerhalb der Slowakei in den ältesten Horizont der Boleráz-Gruppe einzugliedern wären. Über die Verbreitung dieser Gruppe in Ungarn informieren gut die Arbeiten I. Tormas (1969, 1973), die — besonders was das Theißgebiet betrifft — durch die Arbeit P. Patays (1971, 1973) und I. Ecsedy (1973) ergänzt wurden. Weniger bekannt ist eine detailliertere Charakteristik der einzelnen Fundstellen in Transdanubien, die nur in kurzer Auswahl publiziert sind. I. Torma versuchte bei ihrer Aufarbeitung auch eine innere Gliederung der Boleráz-Gruppe, und in seiner dreiphasigen Konzeption schob er vor ihre, durch Fundstellen, wie

Nitriansky Hrádok-Vysoký breh, Iža, Celdömölk-Sághegy, Sárisap usw., repräsentierten klassischen Äußerungen noch eine ältere Phase, die durch Funde aus Kopányszántó-Timarvölgy evtl. aus Magyarkeszi (*Torma 1973, S. 496*) charakterisiert ist. Auf keiner der publizierten Gefäße aus Magyarkeszi (*Torma 1973, Abb. 3: 9—15*) kam ein ausgesprochen junges Element vor, das ihre Zugehörigkeit zum älteren Horizont ausschließen würde. Es handelt sich aber um keinen geschlossenen Fundverband und man weiß nicht, wie das übrige Begleitmaterial beschaffen war. Die Funde aus Kopányszántó-Timarvölgy (*Torma 1969, Abb. 4: 17—20*) könnten, in der Kombination, in welcher sie publiziert sind, verhältnismäßig alt sein. Leider ist die Auswahl von vier Scherben für eine so detaillierte Datierung nicht ausreichend. Aus anderen ungarischen Fundorten gehören nach Ansicht der Autorin in diesen älteren Horizont der Boleráz-Gruppe die Funde aus Letkés (*Kalicz 1973, Abb. 18*). Diese belegen zugleich als die einzigen das Vorkommen echter subkutaner Henkel schon ganz am Anfang der Boleráz-Gruppe. Dabei zeigt es sich aber, daß ihr erstes Vorkommen im Karpatenbecken nicht erst an die Boleráz-Gruppe anknüpft. Ein Fragment mit subkutanem Henkel wurde zwischen den Funden der Retz-Gruppe in Čataj gefunden und mehrere Exemplare sind aus dem Horizont Balaton III in Ungarn bekannt.

Auf breiterem Gebiet, tiefer im Karpatenbecken, kann man einstweilen die Funde vom Typus Štúrovo nicht verläßlicher verfolgen, wenn es auch wahrscheinlich ist, daß sich ihre Zahl nach der systematischen Aufarbeitung der ungarischen Fundfonds wesentlich vergrößern wird. Im Theißgebiet, wo heute zweifellos die Boleráz-Gruppe bereits belegt ist, erwecken die Funde aus Kétegyháza den alttümlichsten Eindruck (*Ecsedy 1973, S. 6 ff., Abb. 11, 13—15, Taf. VIII-X*). Aufgrund der publizierten Auswahl wagt es die Autorin jedoch nicht, eindeutig zu beurteilen, ob es sich hier bereits um einen Horizont von Funden des Typus Štúrovo handelt.

In der Ostslowakei setzt S. Šiška (1976, S. 95) Kontakte der Lažňany-Gruppe noch mit der Kultur mit kannelierter Keramik voraus, namentlich mit der Boleráz-Gruppe. Er belegt dies teils mit älteren Funden der Lažňany-Gruppe, die vielleicht in irgendeinem Fundzusammenhang mit der Badener Kultur waren, z. B. Funde aus Barca-Svetlá IV (*Bánesz 1970, S. 326 ff.*), teils mit

neueren Funden aus Prešov-Šarišské Lúky. Die Möglichkeit eines gemeinsamen Vorkommens von Funden der Lažňany-Gruppe und der Badener Kultur in Barca-Svetlá IV schließt die Autorin aus. Die Badener Funde dieser Fundstelle stehen erst am Entwicklungsende der Boleráz-Gruppe und mit so einem langen Fortleben der Lažňany-Gruppe ist schwer zu rechnen. Auf der Fundstelle befanden sich auch selbständige Objekte der Lažňany-Gruppe, und die Fundsituation war im ganzen unklar (Bánesz 1970, S. 326). Ähnlich ist auch die Siedlung in Prešov-Šarišské Lúky eine Lage, auf der Besiedlung beider Gruppen vorliegt. Das Objekt 14 der Lažňany-Gruppe, in welchem drei Scherben der Kultur mit kannelierter Keramik gefunden wurden (Šiška 1976, Taf. XIII: 20—22) ist kein geschlossenes Objekt in wahren Sinne des Wortes, aber ein Komplex mehrerer Gruben, in denen die Funde nicht genauer lokalisiert sind. Die Besiedlung mit Badener Kultur auf der Fundstelle gehört überwiegend zum Typus Viss. Ver einzelte Scherben, die älter sein könnten (Šiška 1976, Taf. XIV: 26, 27, XV: 1), lassen sich rahmenhaft entweder ganz an das Ende der Boleráz-Gruppe oder eher schon in den ihr unmittelbar nachfolgenden Zeitabschnitt verweisen. Deshalb setzt auch die Autorin nicht die Möglichkeit eines direkten Kontaktes mit der Lažňany-Gruppe voraus. Zwischen sie schiebt sich minimal der ganze jüngere Horizont der Boleráz-Gruppe vom Typus Nitriansky Hrádok-Vysoký breh. Von diesem Aspekt sind die Funde aus Kétegyháza in Ostungarn von Wichtigkeit, denn wenn sich tatsächlich ihre Zugehörigkeit zum älteren Horizont der Boleráz-Gruppe erweist, dann wäre die Entwicklung der Badener Kultur im Theißgebiet ähnlich komplett wie im Donau gebiet.

In Mähren versuchte A. Medunová in ihren Arbeiten, bei der Wertung neuer oder heute schon klassischer Fundstellen der Boleráz-Gruppe in Mähren — der Funde des Typus Jevišovice C₁ oder des Ohrozim-Typus — auch ihre gegenseitige chronologische Position zu bestimmen. In einer kurzen typologischen Analyse kam sie zu der Ansicht, die Gräberfelder des Ohrozim-Typus an die Grenze der Jevišovice-Schichten C₂ und C₁ zu reihen. Außer anderem machte sie auch auf die spärliche plastische Verzierung der Keramik aufmerksam (Medunová 1973, S. 210—211). Der Anteil der Trichterbecherkultur auf den Gräberfeldern des angeführ-

ten Typus ist deutlich. Neben den für die angeführte Kultur charakteristischen Formen kommen auf diesen Gräberfeldern auch solche vor, die im Spätengyel-Milieu wurzeln (Medunová 1967, Abb. 1: 3; 2: 6; 5: 1, 4; 6: 2; 7: 9; 11: 3 usw.). Auf Gefäßen mit plastischer Leiste kam in keinem einzigen Falle eine Doppelleiste vor. Eine detaillierte Anknüpfung der slowakischen Funde ist jedoch praktisch nicht möglich. Ein Teil der Funde vom Ohrozim-Typus korrespondiert wahrscheinlich, wenigstens teilweise, mit Funden vom Typus Štúrovo, einige jedoch (Medunová 1967, Abb. 15: D₁; 17: H₁; 19: B, D; 20: B₂; 22: D₃) sind wahrscheinlich wesentlich jünger.

Ahnlich fraglich ist die Anknüpfung der Anfänge der Boleráz-Gruppe an die Entwicklung im unteren Donaugebiet. P. Roman und S. Morantz (1968, S. 124; 1969, S. 69, Anm. 9) gliederten gewisse Funde aus, die die Frühstufe der voll entwickelten Cernavoda III-Kultur darstellen. Dem Gesamtcharakter dieser Funde nach scheint es jedoch, daß sie später als der Fundhorizont vom Typus Štúrovo sind. Auf eine Beziehung zum unteren Donaugebiet dürfte vielleicht die mit Muschelabdrücken verzierte Scherbe (Abb. 2: 6; 3: 12) aus Obj. I/65 in Štúrovo deuten. Es handelt sich leider nur um einen Einzelfund.

Die verlässliche Fortsetzung des erwähnten Horizontes bis auf die Balkanhalbinsel müßte das allmähliche Eindringen neuer oder fremder Elemente in das Karpatenbecken beleuchten. Es ist möglich, daß ihr Vorkommen nicht gleichmäßig sein wird, und daß südlicher gelegene Gebiete einige Elemente früher geltend machten als nördlichere Gebiete (siehe das Problem der Datierung und Verbreitung der kopflosen flachen Idole, Nemejcová-Pavúková 1974, S. 352—354). Aus bisher bekanntem Material der Badener Kultur und den Möglichkeiten ihrer detaillierten Aufgliederung ist ersichtlich, daß einzelne südliche Elemente in ihren Bereich etappenweise gelangten. Gerade am Anfang der Boleráz-Gruppe sind sie am wenigsten ausgeprägt und im Verlauf ihres Bestehens nahmen sie zu, mit einem neuen Zustrom am Anfang der älteren klassischen Phase der Badener Kultur (Nemejcová-Pavúková 1974, S. 350—354). Das bedeutet, daß man mit einem regen Kontakt des Badener Milieus mit Südosteuropa bis in die Mitte der älteren klassischen Phase der Badener Kultur rechnen kann. In dieser Zeit kam es zu-

gleich zur Aufsplitterung der Entwicklung im Rahmen der Badener Kultur selbst, zu einem Abneigen der Entwicklung der Cořofeni-Kultur Ende ihrer Stufe I, und somit scheint die allgemeine Lockerung der Beziehung zu noch südlicheren Gebieten, d. h. südlich vom Balkan-Gebirge, verständlicher zu sein.

Es wäre falsch anzunehmen, daß die Entstehung und Entfaltung der Badener Kultur nur irgendein Ergebnis dieser Kontakte evtl. sich kreuzender Einflüsse wäre, die nur mehr oder weniger die kontinuierliche Entwicklung auf dem Gebiet der Slowakei bereichert hätten. Die Autorin stellt sich skeptisch auch zu der Voraussetzung einer direkten Bevölkerungsmigration aus Vorderasien über die Balkanhalbinsel nach Mitteleuropa. Für Verschiebungen dieser Art gibt es in der materiellen Kultur vorläufig keine Belege. Im Gegenteil, die typologischen Bindungen der ältesten Badener Keramik zur vorangehenden Entwicklung, wie es gerade dargelegt wurde, sind in einigen Fällen ziemlich stark. Wenn auch zugegeben wird, daß das Gebiet Bulgariens, besonders seine südlichen Teile, stark zum anatolischen Gebiet inklinieren, sind die Räume des Donauunterlaufes, d. h. Südrumänien und wahrscheinlich auch Nord- bzw. Nordwestbulgarien, das bis jetzt verhältnismäßig wenig erforscht ist, von dem erwähnten Gebiet ziemlich entfernt, man könnte sagen kulturell peripher gelegen, und ihre Entwicklung hängt eher mit jener im Karpatenbecken zusammen.

Am Anfang der Badener Kultur kam es zu tiefen Wandlungen, die im breiteren mitteldonauländischen Raum die zusammenhängende, mehr als zwei Jahrtausende dauernde Entwicklung von den Anfängen der bäuerlichen Zivilisationen bis zu den Endphasen der Lengyel- und der anderen mit ihr zeitgleichen Kulturen im Karpatenbecken abschlossen. Anschaulich ersieht man dies aus der rapiden Veränderung des Besiedlungsbildes, besonders der Siedlungsarchitektur. Die bekannten charakteristischen neolithischen, konstruktiv sehr anspruchsvollen und sich ständig vervollkommennden Häuser, die auch nach dem Untergang der Kultur mit Linearkeramik unaufhörlich im ganzen Entwicklungsablauf der Lengyel-Kultur verfolgbar sind (samt wahrscheinlich dem neuesten Fund eines Langhauses der Gruppe Retz in der Gemeinde Čataj), schwanden plötzlich aus den Siedlungen und wurden durch Architekturen von vollkom-

men anderem Typus ersetzt. Es handelt sich hier mit größter Wahrscheinlichkeit um Häuser vom Blockbaucharakter mit Lehmmauern (*Medunová 1964, S. 96*), deswegen werden von ihnen auch bei ausgedehnten Flächenabdeckungen (Štúrovo 1,5 ha, Svodín ca. 1 ha usw.) keine Spuren angetroffen.

Zu den Wandlungen im Siedlungsgepräge kommen noch weitere hinzu, besonders ein Wechsel im Bestattungsritus, der dadurch bemerkenswert ist, daß im Verlauf der älteren klassischen Phase der Badener Kultur von neuem eine Rückkehr zur klassischen Skelettbestattung zu sehen ist. Zugleich ist eine markante Abnahme der Kupferindustrie zu beobachten. Im allgemeinen kann gesagt werden, daß ohne Rücksicht auf die verschiedene eingelebte Terminologie, die diesen oder jenen Zug der Entwicklung berücksichtigt, die Entstehung der Badener Kultur gewissermaßen das Ende der neolithischen Zivilisation im Karpatenbecken bedeutet. In mancher Hinsicht wirkt sie eher als Grundlage der weiteren als ein Ergebnis der vorangehenden Entwicklung.

Trotz der Tatsache, daß die Entstehung der Badener Kultur und der mit ihr verwandten weiteren Kulturen einen sichtlichen Bruch in der Entwicklung ganz Südosteuropas bedeutete, wurde westwärts bzw. nordwärts vorläufig keine andere Kultur entdeckt, die der Badener Kultur in ihrem vollen Ausmaß entspräche. Dies ist umso bemerkenswerter, weil die vorangehende und nachfolgende Entwicklung heute schon zu ausgedehnten, quer durch Europa verfolgbaren chronologischen Horizonten verkettet ist, die größtenteils auch Kulturhorizonte darstellen. Die große Menge der kennzeichnenden Badener Keramik läßt sich heute schon in zahlreiche Phasen mit charakteristischem Inhalt aufgliedern, so daß es sich nicht um einen nicht zu übersehenden Entwicklungsabschnitt handelt. Dabei ist die ungewöhnliche Annäherung der Entwicklung im weiten Raum vom Karpatenbogen bis zu den Ufern des Schwarzen Meeres im Osten und wahrscheinlich bis zu den griechischen Grenzen im Süden, in der Entstehungszeit der Badener Kultur eine eigenartige Erscheinung, die sich in der Urzeit nicht wiederholte. Aus diesem Grunde hält die Autorin die Badener und die mit ihr verwandten Kulturen nicht nur für eine Kultur-, sondern auch historische Einheit, deren Komplexität sich jedoch noch im Verlauf der Entwicklung dieser Kulturen auflöste.

Übersetzt von Berta Nieburová

ŽIAROVÉ POHREBISKÁ LUŽICKEJ KULTÚRY V OBLASTI ZVOLENA

JOZEF BÁTORA

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Oblasť stredného a horného Pohronia a povedia riek Štiavnice a Krupinice nebola doteraz systematicky skúmaná a o jej pravekom vývoji sa vyslovujú iba hypotetické závery. Archeologický výskum sa tu uskutočnil iba na pohrebisku lužickej kultúry vo Zvolene na lokalite Balkán v roku 1954. Pri riešení problematiky lužických pohrebísk sme mali k dispozícii iba materiál z tohto pohrebiska a z pohrebísk, resp. hrobov, ktoré vykopal A. Kmet (bez publikovaných nálezových okolností).

Lužická kultúra má v spomenutej oblasti pomerne intenzívne osídlenie a najmä od mladšieho vývojového stupňa špecifický charakter, preto sme ju označili ako zvolenskú skupinu. Jej špecifikum sa vytvorilo najmä bezprostredným stykom lužickej kultúry s oblasťou mladopilinskou a kyjatickou, stredodunajskými popolnicovými poľami (čačianskou a podolskou kultúrou) a v záverečnom období aj východohalštatským kultúrnym okruhom. Pohrebisko Zvolen-Balkán najlepšie vystihuje uvedenú skutočnosť a na ňom sledovateľná kontinuita vývoja tvorí základ poznania lužickej kultúry v skúmanej oblasti.

Zvolenská skupina lužickej kultúry bola rozšírená v juhovýchodnej časti stredného Slovenska, v povodí horného a stredného toku Hrona, Slátiny, Štiavnice a Krupinice. Západnú hranicu jej rozšírenia vytvára Pohronský Inovec, pohorie Vtáčnik a Kremnické pohorie, severnú hranicu tvoria južné svahy Nízkych Tatier, na východe je ohraničená Slovenským rudohorím a Krupinskou planinou, na juhu Pohronskou a Ipeľskou pahorkatinou. Územie zvolenskej skupiny nie je geograficky úplne uzavretou oblasťou, na juh je otvorené, a tak spojené s Podunajskom. Osídlenie lužickej kultúry sa koncentruje v južnej časti vymedzenej oblasti, v povodí riek Štiavnice a Krupinice a v okolí Zvolena (obr. 1).

Prvé nálezy lužickej kultúry sa v tejto oblasti zistili už v prvej polovici 19. stor. zásluhou zbera-

teľskej činnosti nadšencov archeológie (S. Chalupka, G. K. Zechenter-Laskomerský). Prvé výskumy na pohrebiskách lužickej kultúry sú spojené s menom A. Kmeťa, ktorého činnosť sa koncentrovala hlavne na oblasť Štiavnických vrchov a Krupinskej planiny. Už v roku 1887 uskutočnil výskum na pohrebisku lužickej kultúry v Domaňoch a neskôr v Medovarciach, Prenčove, Honťianskych Nemciach a Lišove. Výsledky svojich výskumov zhrnul v práci Starožitnosti v Honte (Kmeť 1895, s. 195—222).

Ďalším bádateľom bol S. Petrikovich, ktorý uskutočnil viaceré výskumy na Veľkom Hrádku pri Malachove (Petrikovich 1903, s. 105—107). V okolí Zvolena zachraňoval materiál lužickej kultúry J. Tomka (1891, s. 296—301), ktorý spolupracoval s L. Leustáhom (1888, s. 433). Obaja sledovali lužické osídlenie na Pustom hrade a Pod Borovou horou pri Zvolene, na Sklenom zámku pri Sielici, na Dapsinej, Hrabkovej a Kochulke pri Detve.

Príchodom J. Eisnera na Slovensko po prvej svetovej vojne výskum lužickej kultúry výrazne pokročil. Výsledky tohto výskumu sú zhrnuté v práci Slovensko v pravčku (Eisner 1933). V medzivojnovom období sa výskumu lužických hradísk (Chochulka pri Hrochoti, Priekopa pri Zvolene, Krivín pri Psiaroch a ī.) venoval Š. Janšák (1930, 49—52). Ďalšie spracovanie lužickej kultúry podal U. Budinský-Krička (1947, s. 77—87), ktorý vychádzal vo svojom hodnotení z predchádzajúcej práce J. Eisnera i z výsledkov svojich vlastných výskumov (zatiaľ neboli detailne publikované). Oblasti Pohronia je venovaná jedna z jeho štúdií (Budinský-Krička 1948, s. 12—61; 1949a, s. 3—10), v ktorej sa prvý raz stretneme so zhrnutím materiálu z mladšej a neskorej doby bronzovej. Po druhej svetovej vojne sa o výskum lužickej kultúry v tejto oblasti zaslúžil G. Balaša, ktorý ako prvý uskutočnil spomínaný archeologický výskum na pohrebisku

Zvolen-Balkán v roku 1954 v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV v Nitre (*Balaša 1964*). Materiál z tohto pohrebiska bol čiastočne zhodnotený aj v niektorých ďalších prácach (*Pivovarová 1965*, s. 107—162), najmä v súvislosti s vypracovaním celoslovenského mohylového horizontu lužickej kultúry.

S interpretáciou kultúrnych pomerov skúmanej oblasti v mladšej a neskorej dobre bronzovej sa prvý raz stretávame v štúdiu *J. Paulíka (1962b*, s. 113—136), v ktorej autor na základe starších výskumov vymedzil v bývalej oblasti pilinskej kultúry novú kultúrnu skupinu — kyjatickú.

Pohrebiská a pohrebný ríitus zvolenskej skupiny lužickej kultúry

Pohrebiská zvolenskej skupiny sa nachádzajú nedaleko vodných tokov na miernych svahoch (Domaníky, Krupina, Medovarce, Zvolen-Balkán) alebo na návršiach (Lišov, Zvolen-Borová hora). Sú pomerne rozsiahle, o čom svedčí aj pohrebisko Zvolen-Balkán, kde bolo odkrytých 143 hrobov. Pochovávalo sa na ňom dlhší čas, preto má pre nás základný význam. Ani na jednom z pohrebísk sme nepozorovali usporiadanie hrobov do radov. Rozlíšili sme niekoľko druhov hrobových úprav, ktorými sa budeme v nasledujúcim teste postupne zaoberať.

Prvú skupinu predstavujú hroby pod mohylou. Na pohrebisku Zvolen-Balkán boli odkryté štyri mohyly (10, 25, 62, 127), ktorých priemer sa pochyboval od 5,5 do 9,5 m. Pôvodne mala každá mohyla kamenný prstenec z riečnych kameňov, ktorý sa úplne zachoval iba v mohyle 10. U všetkých mohýl predpokladáme násypy, ktoré však boli neskôr pri kultivácii pôdy rozorané. Dokladom existencie násypov sú ploché hroby súčasné s mohylami a rešpektujúce priestor kamenného prstenca. Násypy museli byť pomerne dlho viditeľné, pretože ich rešpektovali aj hroby z neskorej fázy zvolenskej skupiny. Iba v mohyle 25 bol do jej kamenného venca zapustený hrob 26, pozostávajúci z veľkej bezuchej amfory už mladohalštatského charakteru.

Ďalšie mohyly sú známe zo Zvolenskej Slatiny (*Budinský-Krička 1949a*, s. 3—10), Trubína (*Balaša 1960*, s. 52), Baďana (*Budinský-Krička 1947*, s. 79), Hronca (fotoarchív Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici), Kremničky (nálezová správa č. 289/47 v archíve AÚ SAV v Nitre) a Očovej (*Leustáč 1888*, s. 433). Nie je

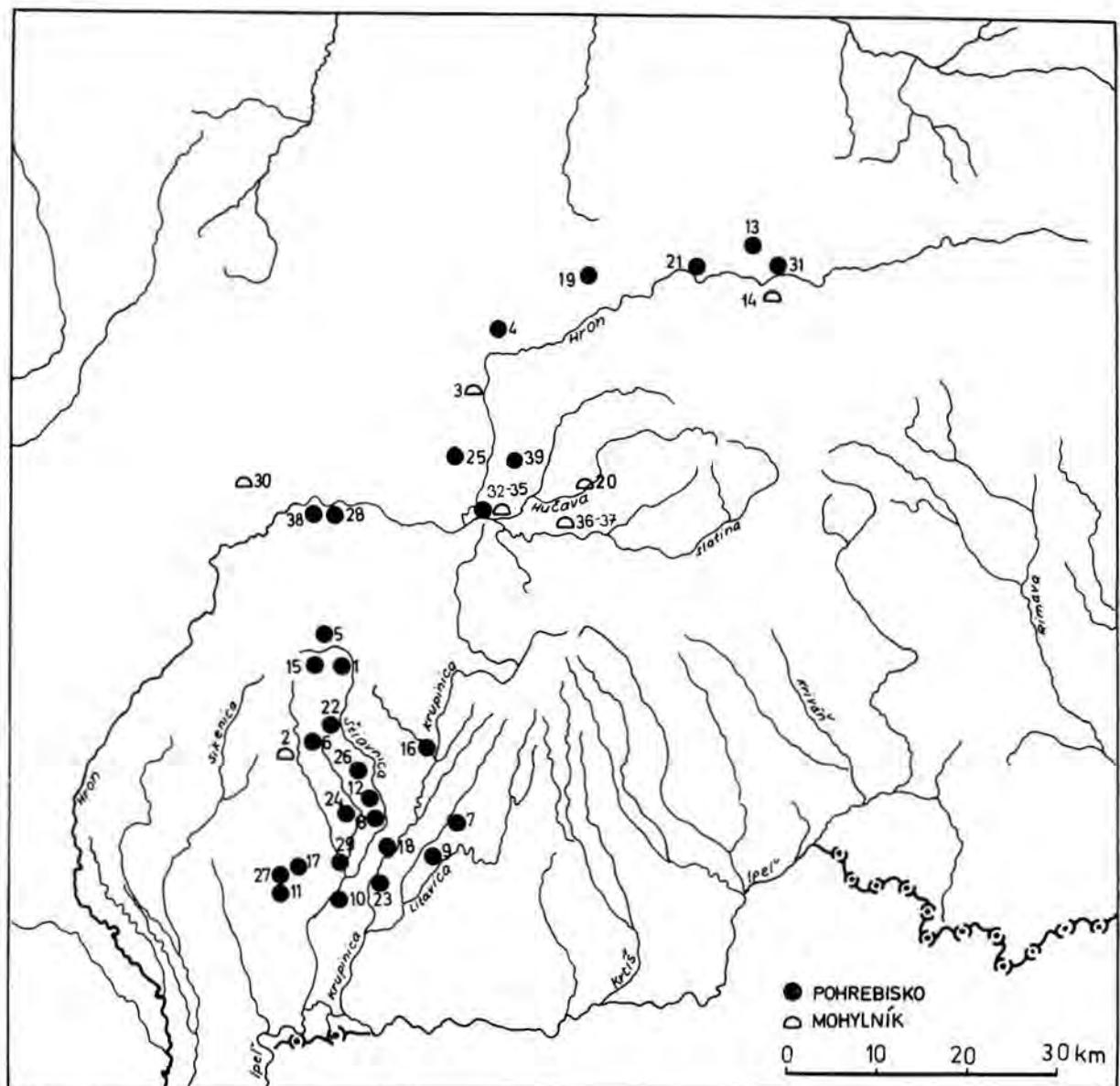
vylúčené, že mohyla bola aj v Krupine, kde *G. Balaša (1960*, s. 48) odkryl skrinkový hrob pod tromi vrstvami kameňov. Na všetkých spomenu-tých lokalitách, okrem Zvolenskej Slatiny, sa do teraz výskum nerobil; domnievame sa, že aj v týchto prípadoch ide pravdepodobne o mohyly lužickej kultúry, pretože zvolenské akiste nie sú v tejto oblasti ojedinelé. Správnosť tohto predpokladu však overí až budúci výskum.

Konštrukciu mohýl tvoril prstenec, v ktorého strede bola kamenná skrinka s vlastným hrobom. Hrob pozostával z veľkej amfory-popolnice, ktorá obsahovala nedohorené kosti. So skrinkovým hrobom pod mohylou sme sa na pohrebiskách slovenskej vetvy lužickej kultúry stretli iba v hrobe 1 v Partizánskom (*Porubský 1958*, s. 84—85).

Ak porovnávame mohyly na Pohroní s lužickejmi mohylami z ostatných oblastí Slovenska, zistíme určité rozdiely. Pozorovateľný rozdiel je v umiestnení pohrebnej hranice. V Dolnom Kubíne, Krásnej Vsi, Veľkej Lehote a Mikušovciach sa spálenie mŕtveho uskutočňovalo priamo v kamennom vencu mohyly (*Pivovarová 1965*, s. 122). Na pohrebisku Zvolen-Balkán boli žiaroviská mimo mohýl, no v priestore pohrebiska. Mar kantný rozdiel je aj vo vybavení hrobov pod mohylami. V mohylách zvolenskej skupiny sa bronzová industria takmer nevyskytuje (iba v mohyle 10 na pohrebisku Zvolen-Balkán bol zlomok prepáleného bronzového náramku). Naproti tomu mohyly z ostatných oblastí Slovenska sú pomerne bohaté vybavené bronzovými predmetmi. Ak porovnávame lužické mohyly s mohylami čačianskej a velatickej kultúry, vystupujú tu ešte väčšie rozdiely v ich konštrukcii i vybavení.

Na základe uvedených rozdielov sa ukazuje, že mohyly na pohrebisku Zvolen-Balkán sú o niečo mladšie ako mohyly z iných oblastí Slovenska a môžeme ich datovať už do stupňa HA₁.

Početnú skupinu predstavujú ploché hroby bez kamenného obloženia, zastúpené na všetkých pohrebiskách zvolenskej skupiny. V hroboch staršej a strednej fázy bola obvykle centrálna popolnica postavená na plochom kameni a pri nej jeden až dva črpáky, šálky a ī. Niekoľko boli tieto malé nádoby vložené priamo do popolnice (*Kmeť 1902*, s. 158). V Prenčove bola malá nádobka s kostičkami diefaľa vložená do väčšej nádoby a obrátená hore dnom. Podobné pohreby detí boli aj na pohrebiskách v Domaníkoch a Medovarciach (*Kmeť 1895*, s. 202).

Obr. 1. Mapa pohrebisk a mohylníkov zvolenskej skupiny lužickej kultúry. 1 – Antol, 2 – Badaň, 3 – Banská Bystrica (časť Kremnička), 4 – Banská Bystrica (časť Sásová), 5 – Banská Štiavnica, 6 – Beluj, 7 – Čabradský Vrbovok, 8 – Domaníky, 9 – Drienovo, 10 – Dvorníky, 11 – Hontianske Moravce (časť Opátovce Moravce), 12 – Hontianske Nemce, 13 – Horná Lehota, 14 – Hronec, 15 – Ilija, 16 – Krupina, 17 – Lišov, 18 – Medovarce, 19 – Moštenica, 20 – Očová, 21 – Predajná, 22 – Prenčov, 23 – Rykynčice (časť Horné Rykynčice), 24 – Sebechleby, 25 – Sielnica, 26 – Sitnianska Lehôtka, 27 – Súdovce, 28 – Sášovské Podhradie, 29 – Sipice, 30 – Trubín, 31 – Valaská, 32–35 – Zvolen, 36–37 – Zvolenská Slatina, 38 – Žiar nad Hronom (časť Horné Opatovce), 39 – Veľká Lúka.

Popolnice bývali prikryté misou obrátenou hore dnom, ktorá sa niekedy tlakom zeminy došala až na jej dno. Popolnicou bol zvyčajne hrniec vaječného tvaru (Prenčov) alebo dvojkónická nádoba (Medovarce). V popolniciach sa nachádzali neúplne spálené ľudské kosti, ktoré boli rozdrvené, aby sa zmestili do nádoby. Popolnice mávajú v dne otvor, prerazený už po vypálení nádoby; býva zvyčajne v strede dna,

zriedkavo je posunutý do strany. Funkcia otvoru na dne nie je doteraz spoľahlivo objasnená; podľa J. Paulika má pôvod v súbore zvykov zahrnujúcich aj úmyselné rozbijanie keramiky pri pohrebných obradoch (Paulik – Novotná – Benadik 1962, s. 56).

V neskorej fáze zvolenskej skupiny lužickej kultúry sú hroby jamkové. Popolnicou sa stáva súdkovitý hrniec zdobený plastickým presekáva-

ným pásikom. Nápadne vzrástá v hroboch počet keramiky — na 5—6 nádob. Vedľa popolnice sa objavuje rovnako veľká nádoba, ktorá nebola v dovedajšom vývoji lužického pochovávania obvyklá. Možno to považovať za nový prvak, ktorý sa stal typickým a pravidelným až v hroboch z halštatského obdobia (*Nekvasil 1970*, s. 84). Otvor v dne popolníc sa vyskytuje aj v neskorej fáze, no v menšej miere. Kosti a popol v mnohých prípadoch sú už rozsypané vedľa popolnice, čo svedčí o uvoľnení prísnosti v ukladaní telesných pozostatkov do nádoby. V niektorých hroboch sa našla keramika z väčnej časti rozbitá. Je možné, že sa do hrobov dávali pri pochovávaní len črepy, a nie celé nádoby.

Dalšou skupinou hrobou, objavujúcou sa už v starnej fáze zvolenskej skupiny, sú hroby obložené kameňmi; vyskytli sa takmer na všetkých pohrebiskách. V usporiadani kameňov sledujeme rôzne odlišnosti. V niektorých hroboch na pohrebisku Zvolen-Balkán boli kamene usporiadané do polkruhu (hrob 22) alebo do pravého uhlá (hrob 20). Mnoho hrobov je umiestnených v zhluku kameňov.

Od mladšej vývojovej fázy vystupujú popri hroboch v prostých jamkách aj hroby v podlhovastých kamenných skrinkách (Lišov, Hontianske Nemce); tieto hroby môžeme podľa keramiky nájdenej v nich datovať do stupňa HB. V skriniovom hrobe 35 vo Zvolene bolo päť celých nádob, črepy z ďalších troch nádob a po celej ploche hrobu rozsypané nedohorené kosti; nie je vylúčené, že ide o malú mohylu, ktorých opäťovný početný vzrast badať na začiatku stupňa HC.

Hroby sa na pohrebiskách navzájom nenarúšovali (okrem dvoch prípadov na pohrebisku Zvolen-Balkán, kde sa superpozícia zistila v hroboch 53 a 96), hoci tu medzi pochovaním prvého a posledného jedinca uplynulo niekoľko storočí. Je možné, že hroby boli na povrchu nejakým spôsobom označované a na pohrebiskách existoval určitý poriadok (*Podborský 1970*, s. 39). *U. Uokolek* (1959, s. 640) zistil v sliezsko-platnickom hrobe 1/58 v Lukovne pri Pardubiciach 34 cm severne od nádob oválnu jamku (priemer 63 × 30 cm, hĺbka 40 cm), vyplnenú červeno-hnedým pieskom; podľa neho s najväčšou pravdepodobnosťou ide o označenie hrobu kolom. Viac príkladov takéhoto označenia hrobov je známych z pohrebiska lužickej kultúry v Opatoviciach nad Labem (*Rataj — Uokolek 1962*, s. 22, 46). Kolové jamky uvádzajú *U. Spurný* (1955,

s. 19) z Hradiska pri Kroměříži. Na podobné označenie hrobov v Lužici upozornil už *J. Neustupný* (1946, s. 47).

V súvise s pohrebným rítom vystupuje do predia otázka krémacie zomrelého, ktorá sa uskutočňovala alebo na samostatnom žiarovisku mimo hrobov, alebo priamo na mieste hrobu. Vo zvolenskej skupine je doložený iba prvý spôsob (Zvolen-Balkán, Prenčov). Žiaroviská mali rôzne rozmery. V Domamysliciach na Morave bolo žiarovisko dlhé 5,5 m a široké 4 m a vytváralo nepravidelný štvoruholník, ktorý bol vyplnený hlinou a popolom. Žiaroviská mávajú prevažne oválny tvar, čo podľa *J. Paulíka* (1966, s. 385—387) možno považovať za vplyv čačianskeho prostredia na lužické susedstvo.

Súpis pohrebísk zvolenskej skupiny lužickej kultúry

1. Antol, okr. Žiar nad Hronom. V roku 1894 boli v polohe Dolinky vykopané črepy z popolnice. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Kmet, A.: Starožitnosti v Honte*. V knihe Andrej Kmeť, jeho život a diela, s. a., s. e., s. 223—226.

2. Badaň, okr. Žiar nad Hronom. V polohe Tlhajec sa v roku 1896 našla mohyla s kamenným prstencom (Ø 5,26 m), bez nálezov. Literatúra: *Kmet, A.: Sitno a čo z neho vidieť*. V knihe Andrej Kmeť, jeho život a diela, s. 136—138.

3. Banská Bystrica (časť Kremnička). Prof. *J. Bojsa* objavil v roku 1947 v polohe Líšči kopec tri mohyly, z ktorých jedna bola nepatrne viditeľná, druhá vysoká 70 cm, Ø 14 m, tretia vysoká 80 cm, Ø 20 m. Nálezy z mohýl nie sú známe. (Nálezová správa *U. Budinského-Kričku č. 289/47* v Archeologickom ústave SAV, Nitra.)

4. Banská Bystrica (časť Sásová). V roku 1957 sa v inštravilane obce pri stavbe obytného domu našiel žiarový hrob. Uloženie nálezov z neho nie je známe. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 51.

5. Banská Štiavnica, okr. Žiar nad Hronom. V polohe Vlčia jama sa našli popolnice. Miesto ich uloženia nie je známe. Literatúra: *Kmet 1902*, s. 152—155.

6. Beluj, okr. Žiar nad Hronom. Podľa správy *G. Balašu* sa v katastri obce nachádza popolnicové pohrebisko. Miesto uloženia nálezov nie je známe. (Podľa kartotéky Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.)

7. Čabradský Vrbovok, okr. Zvolen. Podľa správy *P. Bujnáka* bola v katastri obce vykopaná popolnica, ktorá obsahovala bronzové krúžky. Miesto uloženia nálezov nie je známe. (Podľa kartotéky Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.)

8. Domaníky, okr. Zvolen. V roku 1887 vykopal *A. Kmeť* v polohe Konopiská niekoľko žiarových hrobov, v ktorých sa našli amfory, amforky, bezuché amforky, pokrývky, šálky, bronzové krúžky, okuliarovité závesky a zlomok bronzovej sedlovitej spony. V apríli roku 1975 sa počas archeologickej prieskumu Archeologickeho ústavu SAV v Nitre podarilo lokalizovať spomenuté pohrebisko a zachrániť zlomky z amforovitých nádob a polovicu poluhovitej šálky, zdobenej radom řafovanych trojuholní-

kov. Pohrebisko sa nachádza 600 m juhozápadne od obce, tesne na pravom brehu rieky Štiavnice. Uloženie nálezov: Slovenské národné múzeum, Martin (materiál A. Kmet) a Archeologický ústav SAV, Nitra. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 47, 56; *Kmet, A.*: Starožitnosti v Honte. V knihe Andrej Kmet, jeho život a diela, s. 206—211.

9. Drienovo, okr. Zvolen. Okolo roku 1910 pri klčovaní lesa v polohe Blaškovičových pašienky sa našlo množstvo popolnic s nedohorenými kostami. Miesto uloženia nálezov nie je známe. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 47.

10. Dvorníky, okr. Zvolen. V miestnom cintoríne boli pri kopaní hrobových jám porušené žiarové hroby, v ktorých sa údajne našla amfóra s otvormi pod okrajom, dvojkónické nádoby, misa s výčnelkami nad uchom, pokrývka s otvormi, dva bronzové, špirálovite stočené drôty, malé bronzové krúžky a tordovaný náhrdelník s koncami stočenými do očiek. Uloženie neznáme. (Podľa kartotéky Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.)

11. Hontianske Moravce (časť Opátové Moravce), okr. Zvolen. V katastri obce je popolnicové pohrebisko lužickej kultúry. Materiál z neho nám nie je známy. Literatúra: *Budinský-Krička 1947*, mapa VII.

12. Hontianske Nemce, okr. Zvolen. V polohe Brodné lúky vykopal A. Kmet koncom minulého storočia žiarové hroby, ktoré boli zo všetkých strán obložené plochými kameňmi. V hroboch sa našli bezuché amfory, amfory a šálky. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Kmet 1895*, s. 207—208.

13. Horná Lehota, okr. Banská Bystrica. V polovici minulého storočia v polohe Na Hrádku vykopal národovec Samo Chalápku niekoľko žiarových hrobov. Uloženie nálezov nie je známe. Literatúra: *M.*: Rozpomienky na Sama Chalupku, Slovenské pohľady, 7, 1887, s. 237.

14. Hronec, okr. Banská Bystrica. Pri ceste z Hronca smerom na Osrlík objavil G. Balaša v roku 1962 ojedinelú mohylu. (Podľa kartotéky a fotoarchivu Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.)

15. Ilia, okr. Žiar nad Hronom. Koncom minulého storočia vykopal A. Kmet na Tatárskej lúke na Sitne niekoľko žiarových hrobov, v ktorých sa našli hrnce a nádobka s výlevkou. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 47.

16. Krupina, okr. Zvolen. Pri kopaní kanála počas stavby garáží CSAD bolo v roku 1957 rozrušené žiarové pohrebisko. Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici pod vedením G. Balašu tu uskutočnilo záchranný výskum. Odkrylo sa niekoľko skrinkových hrobov pod niekoľkými vrstvami kameňov. Z hrobov pochádzajú amfory, šálky, džbány a misy. Uloženie: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 48; *1963*, s. 190—193.

17. Lišov, okr. Zvolen. V polohe Striebornica vykopal A. Kmet koncom minulého storočia žiarové hroby, v ktorých sa našli hrnce, amfory, šálky, pokrývka, kúsky bronzových drôtov, krúžkov a špirály. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Kmet 1895*, s. 205—211; *Balaša 1960*, s. 49.

18. Medovarce, okr. Zvolen. V rokoch 1894 a 1895 vykopal A. Kmet v polohe Popálenica niekoľko žiarových hrobov. Našli sa v nich veľké amforovité nádoby, amfory, amforky, hrnce a šálka. V aprili 1975 pri archeologickej prieskume Archeologického ústavu SAV v Nitre sa zachránil obsah dvoch žiarových hrobov. Hrob 1/75 obsahoval

amforku s popolom, prekrytú profilovanou misou obrátenou hore dnom. Ako milodary boli v hrobe kónický črpák a miniatúrna mištička. Ústie amforky (popolnice) bolo prekryté črepom z veľkej amforovitej nádoby. V hrobe 2/75 sa našla bezuchá amfóra s popolom, prekrytá profilovanou misou obrátenou hore dnom. V spodnej časti hrobu boli roztrúsené črepy z hornej časti hrncovitej nádoby. V amfore sa nachádzali okrem popola a kostí dva zlomky bronzovej ihlice s nezachovanou hlavicou. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin (materiál A. Kmet) a Archeologický ústav SAV, Nitra. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 49; *Kmet, A.*: Starožitnosti v Honte. V knihe Andrej Kmet, jeho život a diela, s. 214—218; *Bátor 1978*, s. 241—249.

19. Moštenica, okr. Banská Bystrica. V roku 1948 rozrušil R. Kollár pri kopaní jamy na stĺp elektrického vedenia pred svojím domom žiarový hrob, ktorý obsahoval popolnicu s množstvom nedohorených kostí, prekrytú misou a kameňom. Uloženie: Vlastivedné múzeum, Zvolen. Literatúra: *Budinský-Krička 1949b*, s. 56—57.

20. Očová, okr. Zvolen. V lese patriacom do katastra obce sa koncom minulého storočia zistili početné 4—5 m dlhé, 1 m široké a 1 m vysoké kopy kameňov. V jednej z kôp sa pri rozoberaní kameňov našli rozličné bronzové predmety, z ktorých časť sa dostala do majetku miestneho statkára Juraja Plattyho. Je zrejmé, že ide o mohylové hroby. Miesto uloženia nie je známe. Literatúra: *Lenstach 1888*, s. 433.

21. Predajná, okr. Banská Bystrica. V polohe Hrádok sa v minulom storočí našli žiarové hroby. Miesto uloženia nálezov z nich nie je známe. Literatúra: *Rizner 1903*, s. 45.

22. Prenčov, okr. Žiar nad Hronom. V polohe Bardínová u Krásneho dreva vykopal A. Kmet začiatkom tohto storočia viaceré žiarové hroby, v ktorých boli okrem hrncov, dvojkónických nádob a amfor aj šálky, misy a nádobka s výlevkou. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Kmet 1902*, s. 155—161; *Eisner 1933*, s. 130—141; *Balaša 1960*, s. 49.

23. Rykynčice (časť Horné Rykynčice), okr. Zvolen. Začiatkom päťdesaťtych rokov sa pri kopaní jám na elektrické stĺpy v intraviláne obce našiel žiarový hrob a v ňom zlomky amfóry, v ktorej bol popol a bronzové okuliárovité ozdoby. Hrob zachránil učiteľ Michal Jankovič. Miesto uloženia nálezov nie je známe. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 47.

24. Sebechleby, okr. Zvolen. V polohe Mladá hora boli pri zemných práciach narušené žiarové hroby. Miesto uloženia nálezov z nich nie je známe. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 51.

25. Sielnica, okr. Zvolen. V roku 1932 sa pri kopaní kanalizácie v intraviláne obce zistil žiarový hrob, ktorý obsahoval urnu s nedohorenými kostami. Hrob bol robotníkmi zničený. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 51; katalóg Stredoslovenského múzea, Banská Bystrica.

26. Sitnianska Lehôtka, okr. Zvolen. Na viacerých miestach v katastri obce boli v minulosti objavené žiarové hroby. Miesto uloženia nálezov z nich nie je známe. Literatúra: *Kmet 1895*, s. 214.

27. Súdovce, okr. Zvolen. V literatúre sa spomína pohrebisko lužickej kultúry v katastri obce. Materiál nám nie je známy. Literatúra: *Niederle 1910*, s. 499.

28. Šášovské Podhradie, okr. Žiar nad Hronom. V minulom storočí našiel G. K. Zechenter-Laskomerský pod

tunajším hradom mnoho zlomkov z popolníc. Miesto uloženia popolníc nie je známe. Literatúra: *Rizner 1903*, s. 46.

29. Šipice, okr. Zvolen. V katastri obce našiel A. Kmet črep z popolníc. Uloženie neznáme. Literatúra: *Kmet 1895*, s. 214; *Balaša 1960*, s. 47.

30. Trubín, okr. Žiar nad Hronom. K. Andel zistil v polohe Na Sitienci 5–6 mohylových násypov a pri Delenickej studienke 1 mohylový násyp. Mohyly sú vysoké ca 1 m. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 52; nálezové správy *U. Budinského-Krička* č. 725/48 a 789/48, archív Archeologickejho ústavu SAV, Nitra.

31. Valaská, okr. Banská Bystrica. MUDr. A. Haninec našiel roku 1950 v polohe Diel v profile zárezu cesty v hlbke 50 cm žiarový hrob — dve nádoby, z ktorých väčšia obsahovala popol. Uloženie: Archeologický ústav SAV, Nitra. Literatúra: *Balaša 1960*, s. 52. Nálezová správa č. 1834/50 v archíve Archeologickejho ústavu SAV, Nitra.

32. Zvolen. Na svahu pod Borovou horou rozrušili v roku 1940 pri práciach Stavebnej správy bývalých Slovenských železníc žiarový hrob. Podľa správy L. Kiszeľyho z hrobu boli zachránene zlomky hrnca, misy a šálky. Uloženie: Vlastivedné múzeum Zvolen. Od roku 1953 sa pod Borovou horou uskutočňovali rozsiahlejšie zemné práce, pri ktorých sa narazilo na vrstvu pravidelne uložených kameňov s hrobmi lužickej kultúry, z ktorých sa zachránilo torzo urny a misy. Miesto uloženia nie je známe.

33. Zvolen. V polohe Červený medokýš boli v roku 1944 pri kopaní protitankových prekážok rozrušené žiarové hroby. Materiál z nich nie je známy. Literatúra: *Budinský-Krička 1948*, s. 60–61; *Balaša 1960*, s. 44; kartotéka Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.

34. Zvolen. V roku 1954 boli pri kopaní základov rodinných domov v polohe Krivá púť-Balkán (parcela č. 3895) rozrušené žiarové hroby. Materiál z nich zachránil G. Lehotský, pracovník ONV vo Zvolene. Pretože parcela mala byť v najbližšom období zastavaná, uskutočnil tu Archeologický ústav SAV v Nitre v spolupráci so Stredoslovenským múzeom v Banskej Bystrici záchranný výskum, pri ktorom bolo pod vedením G. Balašu odkrytých 143 žiarových hrobov. Ich hlbka sa pohybovala od 15 po 85 cm. Plytké hroby tvorili asi 50 % z celkového počtu a boli čiastočne poškodené orbou. Podarilo sa zrekonštruovať len keramiku asi zo 60 hrobov, ktoré sa nachádzali v hlbke viac ako 50 cm. Na pohrebisku boli hroby ploché, skrinkové a mohylové, pomerne chudobné na keramiku a bronzové predmety. Uloženie: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica; Vlastivedné múzeum, Zvolen. Literatúra: *Balaša 1955*, s. 751–769; *Balaša 1960*, s. 41–60; *Balaša 1964*.

35. Zvolen. Pri stavbe chodníka po obvode Zvolenského zámku sa na južnom a juhovýchodnom svahu našli zlomky z popolníc. Uloženie neznáme. Literatúra: *Húsečka 1976*, s. 219.

36. Zvolenská Slatina, okr. Zvolen. V roku 1935 bolo pri stavbe cesty na úpäti vrchu Krvavník rozrušené žiarové pohrebisko. Podľa správy R. Poledňáka boli na povrchu viditeľne ca 3–16 m dlhé a 30–150 cm vysoké vyvýšeniny, ktoré sa fahali v smere severozápadnom. Pri prerazávaní kopcov sa našlo pomerne veľké množstvo keramiky: veľké bezuché amfory, amfory, amforky, hrnce, misy, šálky a džbány. Bronzové predmety sa nezistili. Z množstva nálezov sú kompletné iba 3 hrobové celky

(hrob 1, 3 a 5). Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Budinský-Krička 1948*, s. 12–61.

37. Zvolenská Slatina, okr. Zvolen. V októbri 1959 sa pri stavbe maštali JRD zistili žiarové hroby. G. Balaša z nich zachránil niekoľko hrncovitých nádob, štvoruhú amforu, dve šálky, misu a amforku. Uloženie: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica. Literatúra: *Balaša 1963*, s. 190–193.

38. Žiar nad Hronom (časť Horné Opatovce). V roku 1947 sa pri melioračných prácach v polohe Dlhé diely zistili žiarové hroby, z ktorých B. Pilko, pracovník Štátneho vodohospodárskeho stavebného úradu v Banskej Bystrici, zachránil bronzovú ihlicu s dvojkónickou hlavičou a torzo spony s osmičkovite vinutým lúčikom. Uloženie: Slovenské národné múzeum, Martin. Literatúra: *Budinský-Krička 1948*, s. 57–58; *Balaša 1960*, s. 47.

39. Veľká Lúka, okr. Zvolen. Pri obhliadke melioračných prác medzi železničnou traťou a cestou Sliač–Veľká Lúka zistil v roku 1976 externý spolupracovník Archeologickejho ústavu SAV v Nitre J. Macák rozrušené žiarové pohrebisko a sídlisko, z ktorých zachránil zlomky keramiky. Uloženie: Vlastivedné múzeum, Zvolen. Nálezová správa J. Macáka č. 7901/76 v archíve Archeologickejho ústavu SAV v Nitre.

R ozbor nálezov

1. Keramika

Základom nasledujúcej analýzy je rozbor keramického materiálu z pohrebiska lužickej kultúry na lokalite Zvolen–Balkán (143 žiarových hrobov), na ktorom sa začalo pochovávať už koncom stupňa BD, prípadne začiatkom stupňa HA, a prestalo sa až začiatkom stupňa HC. Vo vývoji pohrebiska sme rozlíšili štyri fázy, do ktorých sme sa pokúsili začleniť starší materiál bez nálezových okolností, pochádzajúci prevažne z výskumov A. Kmeľa.

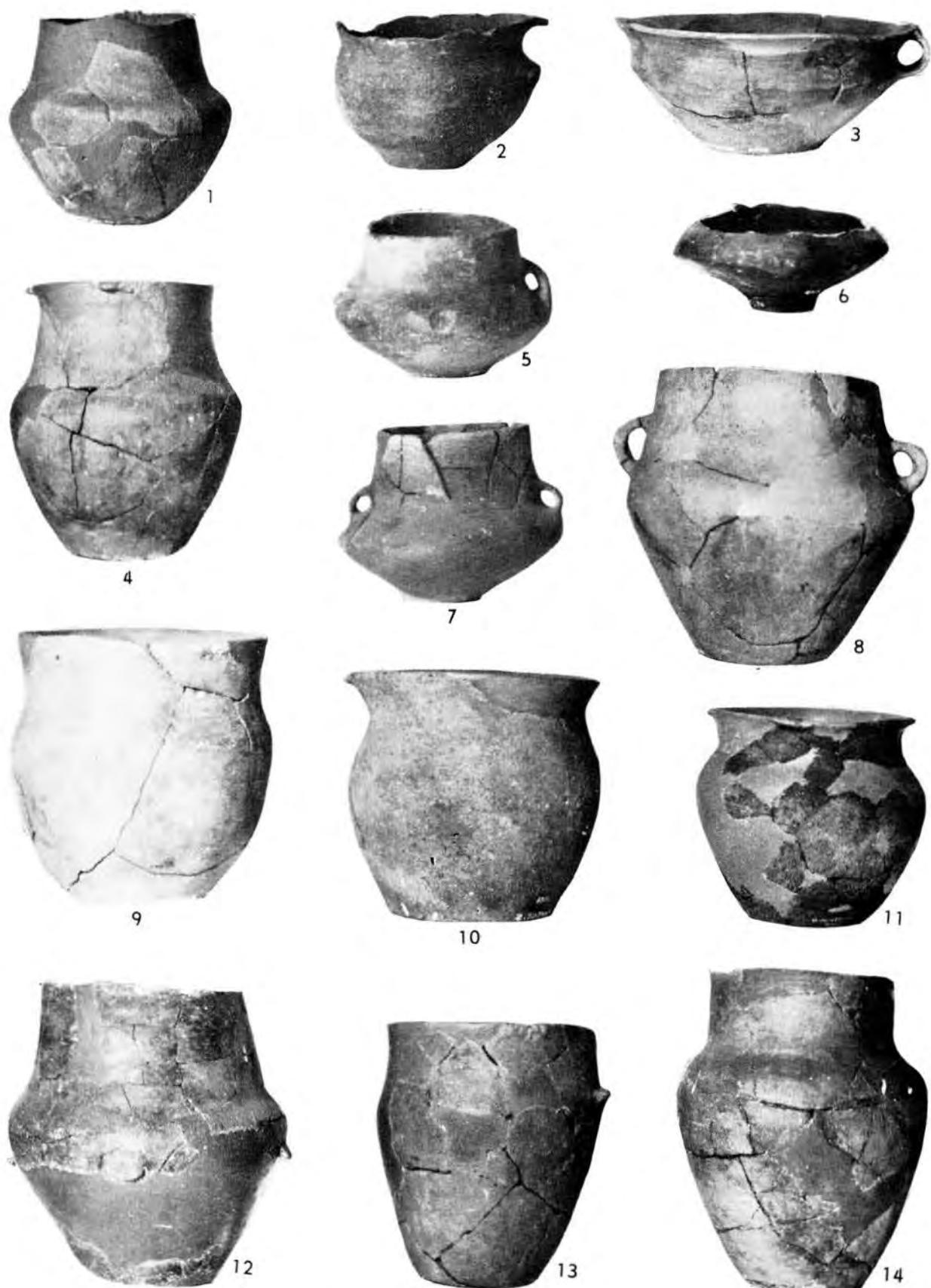
Keramiku z pohrebísk zvolenskej skupiny lužickej kultúry môžeme podľa druhov rozdeliť na trinásť skupín.

Hrnce

Najčastejším keramickým tvarom na pohrebiskách zvolenskej skupiny sú hrnce. Nachádzajú sa skoro vo všetkých hroboch a majú tu funkciu popolníc.

Prvú skupinu predstavujú hrnce s ovoidným telom a vyhnutým hrdlom, ktoré býva na okraji vytiahnuté do štyroch jazykovitých výčnelkov (Žiar nad Hronom, časť Horné Opatovce, obr. 2: 11). Ovoidné telo niekedy prechádza vo valcovité hrdlo — tiež so štyrmi jazykovitými výčnelkami na okraji. Niektoré hrnce majú na dne prerazený otvor, ktorý je buď v strede dna, alebo posunutý do strany.

Hrnce prvej skupiny patria k starším formám keramiky lužickej kultúry. Na Morave, v Če-

Obr. 2. Výber keramiky zo žiarových hrobov zvolenskej skupiny lužickej kultury. 1–10, 12–14 – Zvolenská Slatina, výskum v r. 1935; 11 – Žiar nad Hronom (časť Horné Opatovce).

chách, Sasku, západnom Veľkopoľsku i v Sliezsku sa s nimi stretávame v starolužickom stupni (*Jisl 1955*, tab. VI: 5, VII: 1), prechádzajú však i do stredolužického stupňa s postupným zmäkčovaním profilácie, prípadne i zdrsňovaním povrchu (*Plesl 1961*, s. 50). Vyskytli sa aj na strednom Považí v mohyle 156 v Mikušovciach a v mohyle 33 v Trenčianskych Tepliciach; obe spomenuté mohyly reprezentujú mohylový horizont lužickej kultúry (*Pivovarová 1965*, tab. VIII: 3, 14). Ich nálezový horizont na pohrebisku Zvolen-Balkán tvoria kónické misy s jedným uchom v strede steny a bronzová ihlica s miskovitou hlavicou. Prvú skupinu hrncov môžeme relatívne datovať na koniec stupňa BD a do stupňa HA. Ich vývoj bol nasledovný: prehnuté hrdlo sa postupne menej prehýna a prechádza vo valcovité, z okraja sa strácajú aj výčnelky.

Druhú skupinu tvoria hrnce tvarom blízke predchádzajúcej skupine, majú však na rozhraní hrdla a tela dve páskové uchá (Medovarce, obr. 8: 8; Zvolen-Balkán, obr. 9: 11, 14). Hrdlo je viac alebo menej prehnuté, prípadne valcovité. Na okraji bývajú štyri výčnelky, prípadne je horizontálny výčnelok pod okrajom. Osobitné miesto majú hrnce, ktorých páskové uchá spájajú okraj s koreňom hrdla (Medovarce, obr. 3: 5).

Druhá skupina hrncov je na Morave známa už v neskoršej fáze vývoja mohylovej kultúry (*Hrubý 1949*, obr. 12) a nechýbajú ani doklady o spoločnom výskyti prvých dvoch spomenutých foriem hrncov v starolužickom stupni (*Trnáčková 1960*, obr. 7: 1—4). Aj v Mikušovciach (mohyla 156) sa zistili spoločne hrnce oboch skupín (*Pivovarová 1965*, tab. VIII: 3—5). Podľa *U. Podborského (1956*, s. 30) dvojuché hrnce strácajú v mladolužickom období vajcovitý tvar a uchá, ktoré pôvodne vybiehali z okraja, sa posúvajú pod okraj. Tento tvar prechádza bežne do sliezskeho stupňa a vyvíja sa ďalej i v platenickom stupni. Nálezový horizont hrncov druhej skupiny na pohrebisku Zvolen-Balkán tvoria profilované šálky s uchom vybiehajúcim nad okraj. Datujú väčšinu hrncov do stupňa HA s presahom aj do stupňa HB. Takéto datovanie na rozhranie stupňov HA a HB podporujú šálky s plastickými výčnelkami nad uchom, ktoré tvoria sprievodný materiál v hroboch s hrncami druhej skupiny. Šálky s výčnelkami nad uchom svedčia o skorom ovplyvnení lužickej kultúry podolskou — už vo velaticko-podolskom horizonte (*Paulík 1962b*, s. 122—123).

Vývoj hrncov druhej skupiny prebiehal takto: spočiatku uchá vychádzajú z okraja a hrdlo je prehnuté, postupne sa hrdlo menej prehýna a uchá sa posúvajú pod okraj; v mladšom vývojovom období sa hrdlo stáva valcovité, výčnelky sa strácajú a uchá sú pod okrajom; napokon sa hrnce stávajú súdkovité, hrdlo sa stráca.

Tretiu skupinu tvoria súdkovité hrnce, obvykle zdobené jazykovitými výčnelkami, spojenými plastickým, pod okrajom presekávaným páskom (Zvolen-Balkán, obr. 11: 17), ktorý býva niekedy girlandovite poprehýbaný. Plastickej presekávaný pásek niekedy chýba.

Hrnce tretej skupiny patria podľa *J. Eisnera (1933*, s. 138—139) už do sliezskej fázy a v oblasti slovenských popolnicových polí pretrvávajú aj v nasledujúcej dobe halštatskej. Plastickej presekávaný pásek, ktorý sa uplatňuje ako výzdobný prvok na vydutí alebo podhrdlí hrncov, môžeme považovať za zdegenerovaný pásek, ktorý nachádzame v starolužickom stupni na vydutí hrncov a hrncovitých krčiažkov (*Jisl 1955*, obr. 13: 1, tab. I: 2). Nálezový horizont hrncov tretej skupiny na pohrebisku Zvolen-Balkán tvoria pokrývky, veľké baňaté amfory s plastickými výčnelkami na vydutí a polguľovité misy, ktoré ich datujú na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC.

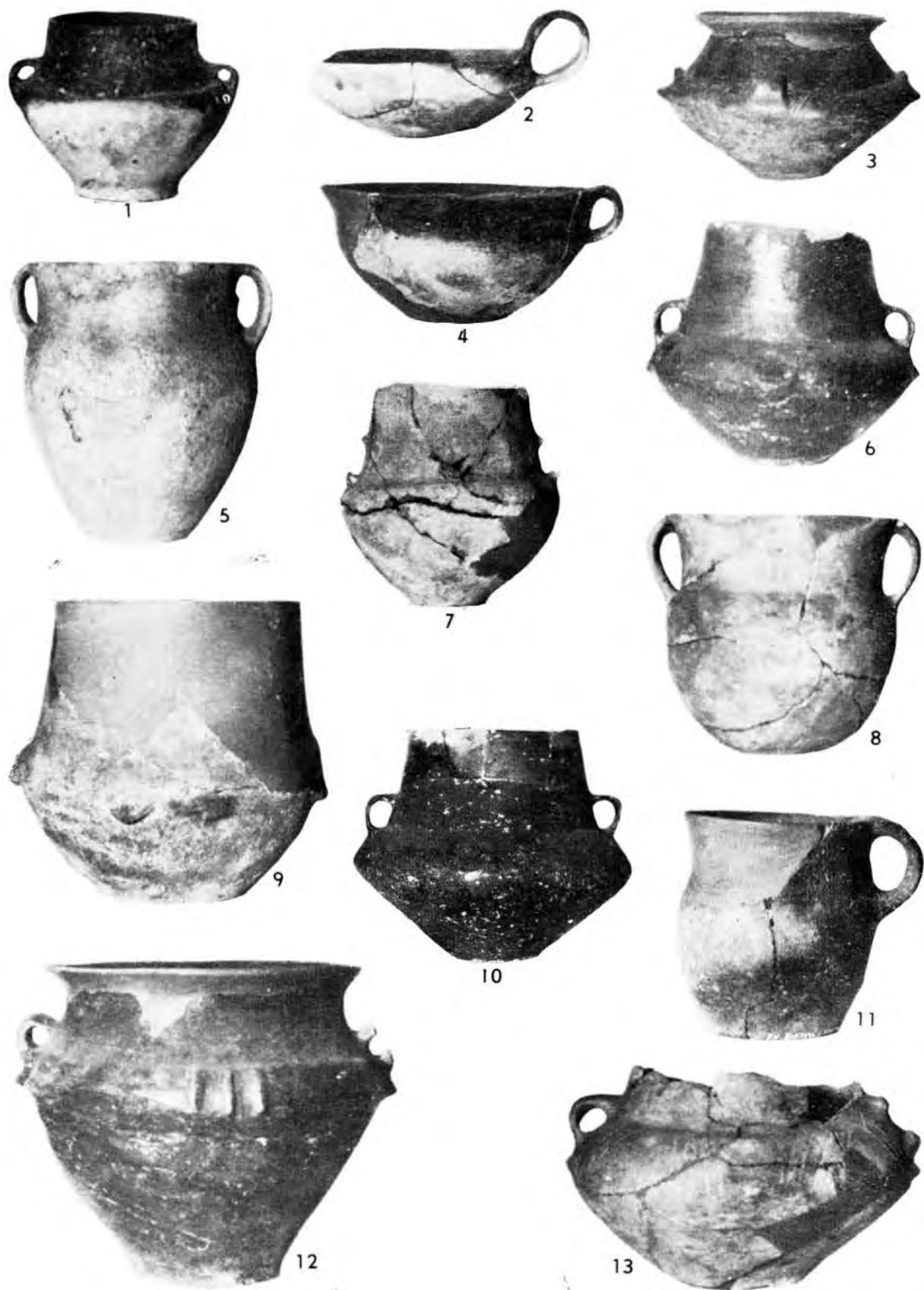
Hrnce všetkých troch skupín sú zhotovené z plavenej hliny s prímesou piesku a menších kamienkov. Majú tehlovú až hnédú farbu s tmavšími flakmi. Na hrnoch tretej skupiny sme v niekoľkých prípadoch zistili stopy po čiernom smolnom nátere.

Misy

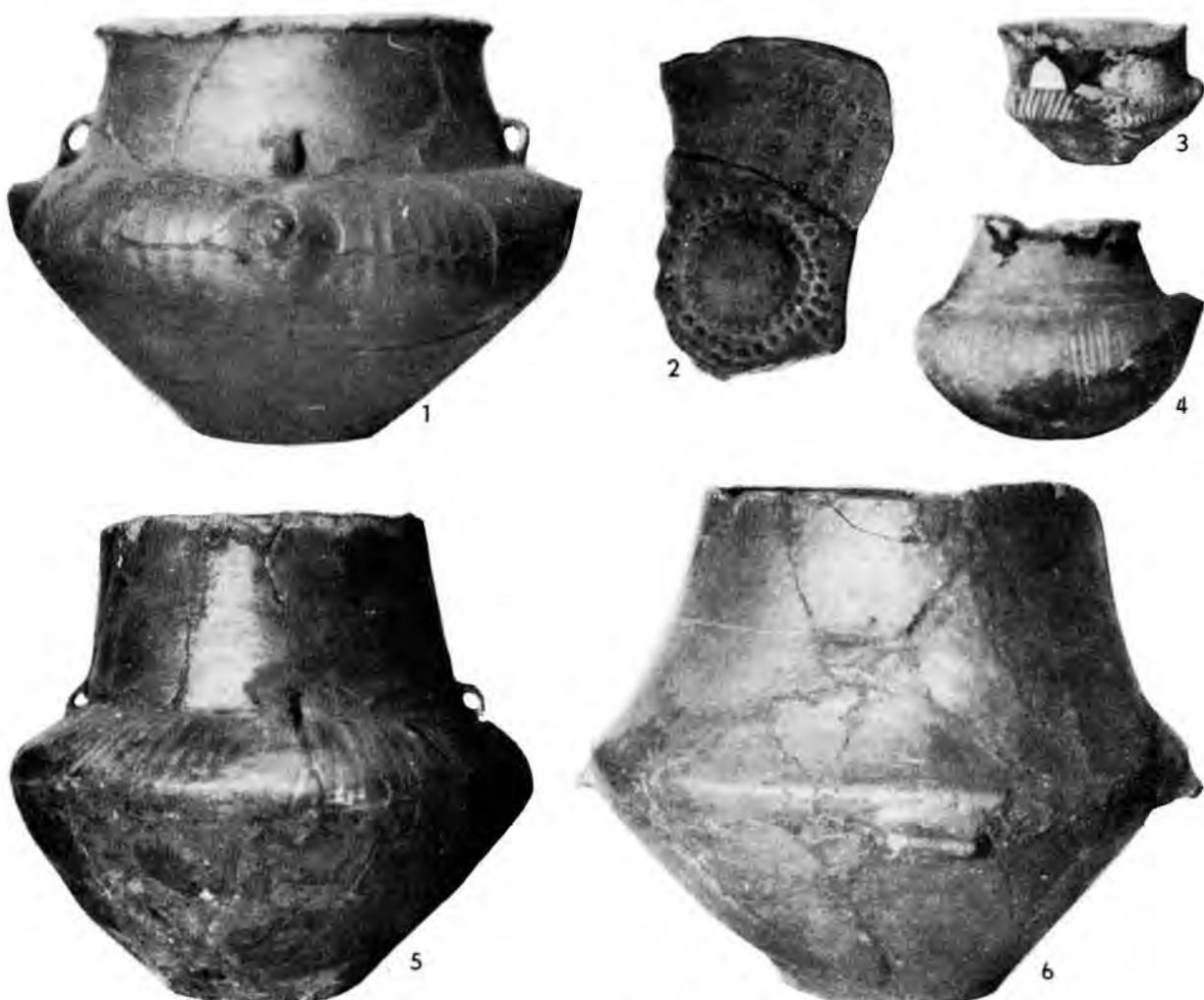
Misy sú početným keramickým tvarom na pohrebiskách lužickej kultúry a slúžili väčšinou na prikrytie nedohorených kostí v popolnici. Môžeme ich rozdeliť do troch typologických skupín.

Prvú skupinu tvoria kónické misy s páskovým uchom pod okrajom, ktoré býva niekedy posunuté do stredu kónickej steny (Zvolen-Balkán, obr. 10: 3); okraj býva mierne zhrubnutý a šikmo zrezaný, prípadne šikmo fazetovaný. K tejto skupine môžeme zaradiť aj bezuché kónické misy s rovným, mierne odsadeným dnom.

Misy prvej skupiny sú najčastejšie typom mis na pohrebiskách zvolenskej skupiny lužickej kultúry. Začínajú sa vyskytovať už v stredodunajskej mohylovej kultúre (*Uveliačik 1970*, s. 426) a k ich najväčšiemu rozšíreniu dochádza v staršej fáze velatickej kultúry. V mladšom horizonte velatickej kultúry ich nahradzajú misy poľguľo-

Obr. 3. Výber keramiky zo žiarových hrobov zvolenskej skupiny lužickej kultúry. 1–10, 12, 13 – Medovarce; 11 – Zvolenská Slatina.

Obr. 4. Prenčov. Výber keramiky zo žiarových hrobov zvolenskej skupiny lužickej kultúry.

vité a misy so zatiahnutým okrajom, čo by podľa J. Paulíka (1962a, s. 48) mohlo byť pomôckou pri delení stupňa HA na dva podstupne. Kónické misy sa začínajú častejšie objavovať v mladšej fáze lužickej kultúry (Filip 1936—1937, s. 53), neskôr — v sliezskej fáze — sa strácajú. Na južnom Slovensku sa udržujú aj v stupni HD na tzv. skýtsko-tráckych pohrebiskách (Dušek 1957, s. 85). Kónické misy nie sú charakteristické pre určitú kultúru, pretože sa používali v pomerne dlhom časovom úseku od konca strednej doby bronzovej až hlboko do halštatského obdobia na značnom území východnej časti strednej Európy.

Druhú skupinu predstavujú profilované misy s prehnutým hrdlom a kónickým telom. Hrdlo s vydutím spája jedno alebo dve pásovky uchá (Medovarce, obr. 8: 4, 7). Vyskytli sa aj bezuché exempláre.

Misy druhej skupiny sa v starobylejších formách vyskytujú už v mohylových kultúrach

(Točík 1964a, tab. XXXV: 7). Ich vyvinutejšie tvary sú bežné v náplni pilinskéj kultúry (Furmánek 1968, tab. II: 5, 6). Misy s lomeným hrdlom sú charakteristické predovšetkým pre mohylový horizont lužickej kultúry na Slovensku, aj keď sa vyskytujú už v jej starších stupňoch (Benkovská-Pivovarová 1975, s. 48). V skúmanej oblasti sa s nimi stretávame na pohrebisku Zvolen-Balkán (hroby 33, 41 a 73) a v Medovarciach (hroby 1 a 2, obr. 8: 4, 7), kde na základe sprievodného materiálu boli datované do stupňa HA₁ (Bátora 1978, s. 246). Vo Zvolenskej Slatine v hrobe 3 (obr. 7: 1) sa našla profilovaná misa v sprievode veľkej dvojkónickej nádoby, ktorá pripúšťa datovanie ešte do stupňa BD. Nálezový horizont mis druhej skupiny na pohrebiske Zvolen-Balkán tvoria hrnce s lalokovite vytiahnutým ústím na štyroch miestach.

Tretiu skupinu zastupujú polguľovité misy so zaoblenými stenami, mierne zvýrazneným dnom

Obr. 5. Domaníky. Výber keramiky zo žiarových hrobov zvolenskej skupiny lužickej kultúry.

a rovno alebo šikmo zrezaným okrajom (Zvolen-Balkán, obr. 11: 16).

Tretia skupina mis sa bežne vyskytuje v kultúrach mladšej a neskorej doby bronzovej a pretrváva i v nasledujúcich obdobiach (Furmánek 1970, s. 444). Na pohrebisku Zvolen-Balkán sa polguľovité misy našli iba v hroboch datovaných sprievodným materiálom na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC. Ich nálezový horizont vytvárajú súdkovité hrnce, pokrývky a misy s nôžkou.

Misy všetkých skupín sú z plavenej hliny s prímesou piesku, majú tehlovú až čiernu farbu.

Dvojkónické nádoby

Tento typ keramiky je na pohrebiskách zvolenskej skupiny lužickej kultúry zastúpený iba niekoľkými exemplármi, ktoré majú obvykle steny horných kónusov mierne alebo výraznejšie prehnuté dovnútra (Zvolenská Slatina, hrob 3, obr. 7: 2) a steny spodných kónusov zaoblené. Niektoré exempláre majú na lome tela jazykovité výčnelky (Krupina), ktoré bývajú aj horizontálne pretiahnuté (Prenčov, obr. 4: 6).

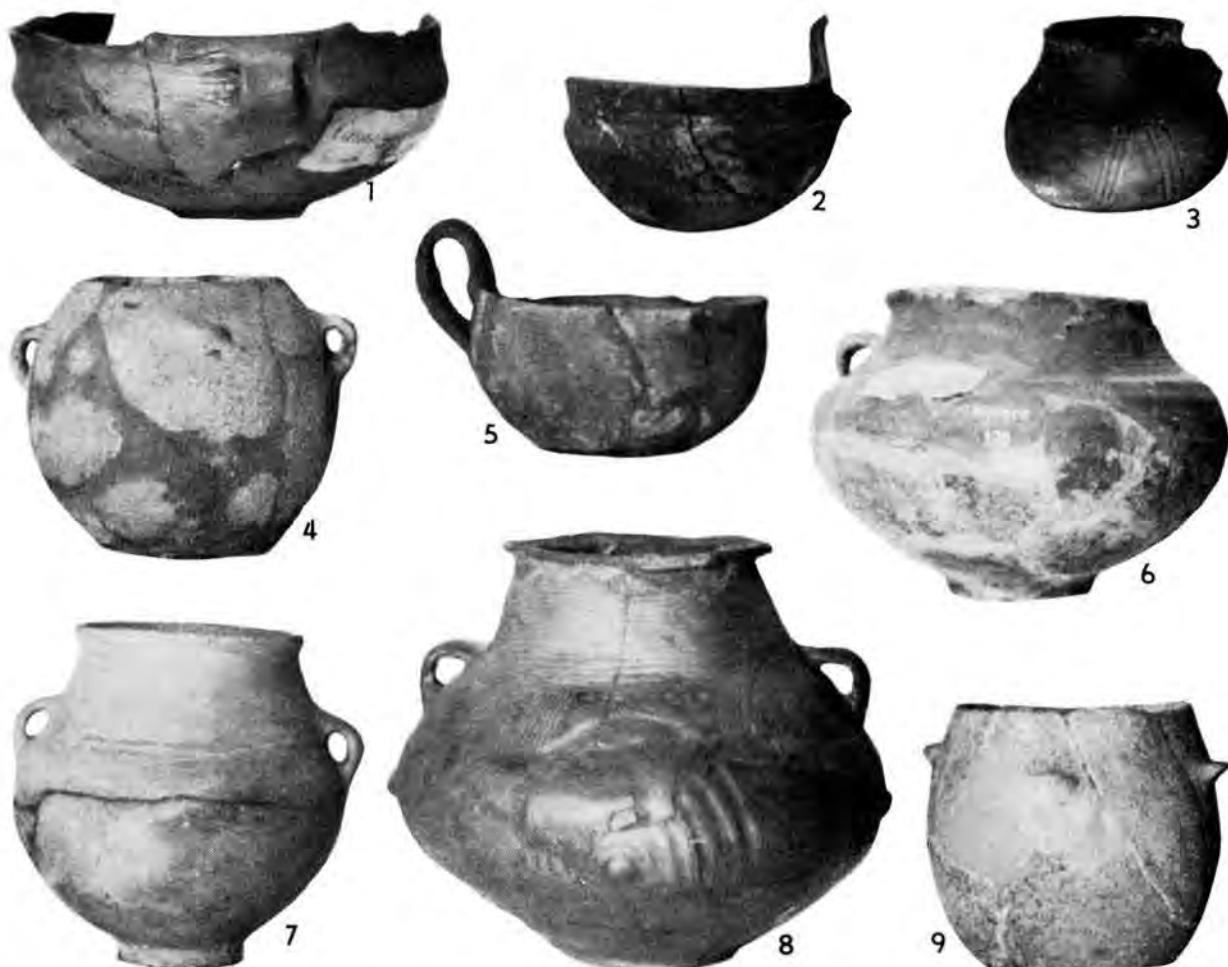
Dvojkónické nádoby sú špecifickým keramickým tvarom ľudu lužickej kultúry, čo potvrzuje aj skutočnosť, že sa s nimi nestretávame ani v susednej pilinskej kultúre (Furmánek 1970, s. 442). Objavujú sa už v starolužickom stupni a pretrvávajú až do mladolužického stupňa (Pivovarová 1965, s. 129). Dvojkónické nádoby zo skúmanej oblasti môžeme podľa sprievodného materiálu datovať do stupňa BD, prípadne na začiatok stupňa HA.

Bezuché amfory

Tieto amfory z pohrebísk zvolenskej skupiny môžeme rozdeliť na tri základné skupiny.

Prvú skupinu predstavujú bezuché amfory s kónickým hrdlom a dvojkónickým telom, zdobené na pleciach šikmým súvislým žliabkovaním (Medovarce, hrob 2/75, obr. 8: 6), alebo na spodnom kónuse jazykovitými výčnelkami (Zvolen-Balkán, hrob 25).

Amfory prvej skupiny geneticky nadväzujú na podobné tvary z predchádzajúcej mohylovej kultúry (Pivovarová 1965, s. 130). Sú charakteristické najmä pre stupeň BD, no pretrvávajú

Obr. 6. Výber keramiky zo žiarových hrobov zvolenskej skupiny lužickej kultúry. 1, 2, 6 — Hontianske Nemce; 3 — Ilija; 4, 5, 7—9 — Lišov.

aj do stupňa HA (*Benkovská-Pivovarová 1975, s. 45*). Uvoľnenejšia profilácia a najmä súvislé žliabkovanie bezuchej amfory z Medovariec dovoľujú skôr mladšie datovanie. Jazykovité výčnelky na bezuchých amforách prvej skupiny sa objavujú v priebehu stupňa BD a pod vydutím amforovitých nádob sa s nimi stretávame v stupni HA (*Pivovarová 1966, s. 348*).

Druhú skupinu tvoria dvojkónické amfory so zaobleným lomom vydutia a von vyhnutým ústím (Zvolen-Balkán, hrob 94, obr. 11: 5).

Amfory druhéj skupiny môžeme datovať rámcove do stupňa HB, pretože v ich tektonike a výzdobe badať silné vplyvy z oblasti kyjatickej kultúry.

Tretia skupina bezuchých amfor sa na pohrebnisku Zvolen-Balkán vyskytla v najmladších hreboch, datovaných na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC. Badať na nich vplyvy z oblasti východohalštatského kultúrneho okruhu.

Do tretej skupiny patria bezuché amfory s kónickým hrndlom a baňatým telom, zdobeným spravidla štyrmi jazykovitými výčnelkami (Zvolen-Balkán, hrob 53); vydutie je stlačené do dolnej tretiny a prechádza plynule do kónického hrnda (Zvolen-Balkán, hrob 143).

Bezuché amfory všetkých troch skupín sú zhotovené z pomerne hrubožrnného materiálu; majú hnedú až čiernu farbu.

Bezuché amforky

Častými nálezmi v hroboch zvolenskej skupiny lužickej kultúry sú bezuché amforky, ktoré môžeme rozdeliť do troch skupín.

Prvú skupinu tvoria dvojkónické bezuché amforky s lomom zaobleným (Zvolen-Balkán, hrob 101; Domaníky, obr. 5: 2) alebo ostrým (Zvolen-Balkán, hrob 38).

Druhú skupinu predstavujú tvary s baňatým telom, kónickým hrndlom a vyhnutým ústím (Domaníky, obr. 5: 1). Niektoré majú guľovité telo,

nízke valcovité hrdlo a okraj vyhnutý (Zvolen-Balkán, hrob 117) alebo rovný (Zvolen-Balkán, hrob 8, obr. 11: 7).

Do tretej skupiny patria bezuché vajcovité amforky s vyznačeným (Zvolen-Balkán, hrob 118) alebo nevyznačeným dnom (Zvolen-Balkán, hrob 9).

Nálezový horizont bezuchých amforiek sa nedá zistíť, lebo vo väčšine prípadov boli v hroboch osamotené a slúžili ako popolnice. Vzhľadom na ich malý obsah nie je vylúčené, že bol do nich ukladaný popol z detí. Medzi jednotlivými skupinami bezuchých amforiek nie sú badateľné chronologické rozdiely. Na pohrebisku Zvolen-Balkán boli datované sprievodným materiálom z hrobu 121 (obr. 11: 8—11) do záveru stupňa HB a na začiatok stupňa HC. Takéto datovanie potvrzuje aj materiál z pohrebísk v Domaníkoch (obr. 5) a Lišove, ktorý môžeme celý rámcovo datovať do stupňa HB.

Bezuché amforky sú vyhotovené z hliny s prímesou piesku a drobného štrku, farbu majú tehlovú až hnedú.

Amfory

Ďalším keramickým tvarom z pohrebísk zvolenskej skupiny lužickej kultúry sú amfory, ktoré môžeme rozdeliť na štyri skupiny.

Prvú skupinu predstavujú dvojkónické amfony s ostrým lomom a dvoma uchami na hornom kónuse (Zvolen-Balkán, hrob 130; Zvolenská Slatina, obr. 2: 8). Okrem dvojkónického tela majú niektoré exempláre valcovité alebo kónické hrdlo. Na vydutí bývajú zdobené veľkými plynktými kruhovitými jamkami (Medovarce, obr. 3: 6, 10).

Amfory prvej skupiny môžeme rámcovo datovať do stupňov BD a HA₁. Amfony zdobené na vydutí veľkými plynktými kruhovitými jamkami, ktorých pôvod je v mohylovej kultúre (*Pivovarová 1965, s. 132*), sa v slovenskej vetve lužickej kultúry vyskytujú častejšie ako v jej ostatných vetvach a sú typické pre starolužický a sčasti pre stredolužický stupeň v zmysle triedenia *A. Točíka a J. Uladára (1971, s. 399)*.

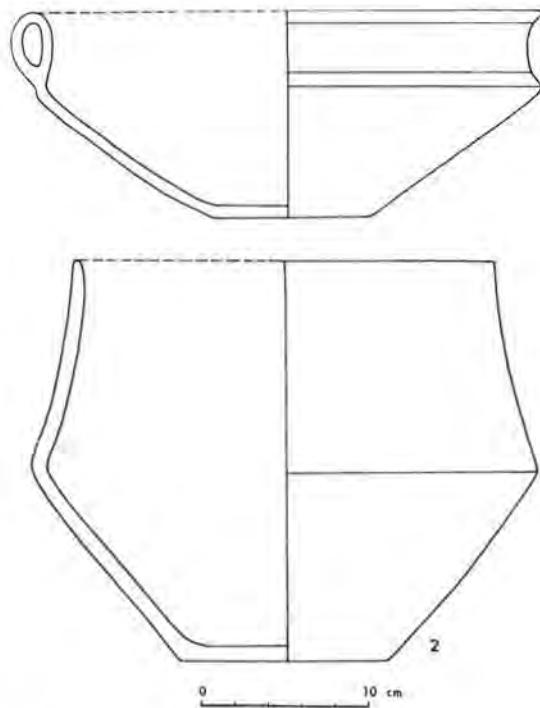
Druhú skupinu tvoria štvoruché amfony s ostrým lomom vydutia, zdobené na hornom kónuse plochými vypuklinami v prieplavkách; na dolnom kónuse bývajú zvyčajne jazykovité výčnelky (Zvolen-Balkán, hroby 22, 62). V hrobe 75 na pohrebisku Zvolen-Balkán (obr. 10: 1) sa vyskytla aj trojuchá amfora s hrdom nasadeným kolmo na nízke stlačené telo, zdobené plochými výčnelkami a šikmým žliabkovaním.

Amfory druhej skupiny považoval už *V. Budinský-Krička (1947, s. 80)* za typologicky staršie. Ploché a prsovité vypukliny v prieplavkách, ktoré sa objavujú na týchto amforách, sú dedičstvom mohylových kultúr. Všetky štvoruché amfony na pohrebisku Zvolen-Balkán pochádzajú prevažne z hrobov pod mohylami, čo ich umožňuje dátovať na začiatok stupňa HA. Šikmé žliabkovanie na spomínamej trojuchej amfore je azda výsledkom vplyvu čačianskej kultúry, ktorá na začiatku stupňa HA intenzívne prenikala do lužického prostredia.

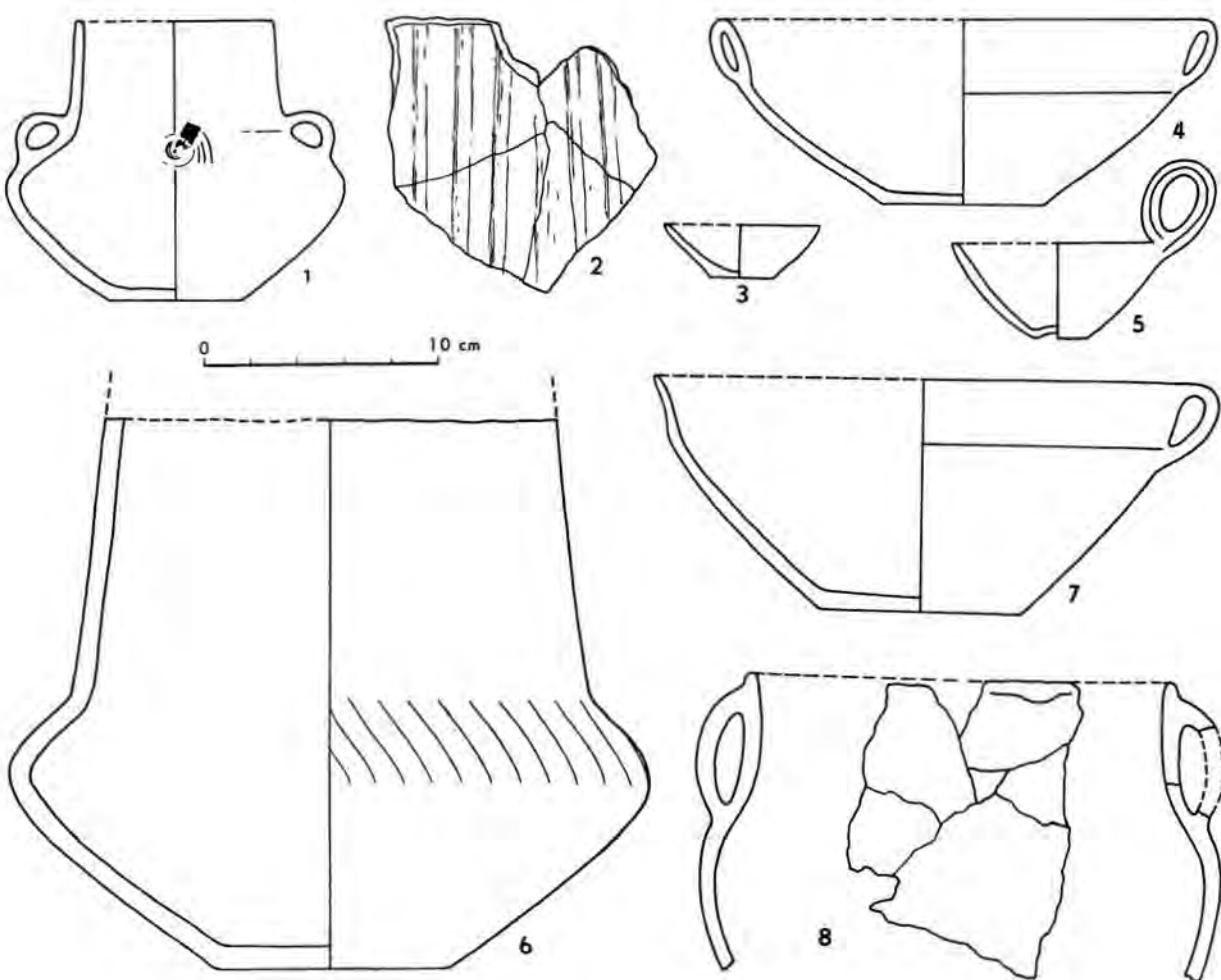
Tretiu skupinu reprezentujú deriváty mladopilinských a kyjatických amfor (Medovarce, obr. 3: 12, 13; Zvolen-Balkán, obr. 11: 3, 12; Domaníky, obr. 5: 9).

Tretia skupina amfor dokladá styky zvolenskej skupiny lužickej kultúry so susednými kultúrami na juhovýchod od nej. V tektonike a dekorácii amfor tejto skupiny badať prvky koexistencie s mladopilinskou kultúrou, ktorá v mladšej dobe bronzovej vyúsila do kyjatickej kultúry.

Deriváty kyjatických amfor z pohrebiska Zvolen-Balkán (obr. 11: 3, 5, 12), v Domaníkoch (obr. 5: 9), Medovarciach a Lišove sú dokladom intenzívneho styku lužickej a kyjatickej kultúry v stupni HB, najmä v povodí riek Štiavnice a Krupinice. Tvarove je k tejto skupine amfor blízka amfora z Lišova (obr. 6: 7), ktorá je azda

Obr. 7. Zvolenská Slatina. Hrob 3 (výskum 1935).

Obr. 8. Medovarce. 1–5 — hrob 1/75; 6–8 — hrob 2/75.

dokladom styku lužickej a podolskej kultúry v stupni HB.

Štvrtú skupinu tvoria baňaté amfory s vyhnutým okrajom (Zvolen-Balkán, hrob 108 a 110), zdobené nesúvislým žliabkovaním (Domaníky, obr. 5: 7).

Amfory štvrtej skupiny môžeme podľa výzuby (zmena súvislelého žliabkovania na nesúvislé) a tektoniky (guľovité až stlačené tvary) datovať do stupňa HB. Takéto datovanie potvrdzuje ich sprievodný materiál v hroboch 5 a 102 na pohrebsisku Zvolen-Balkán.

Amfory všetkých štyroch skupín sú zhotovené z plavenej hliny s prímesou piesku; farbu majú čiernu až bledohnedú.

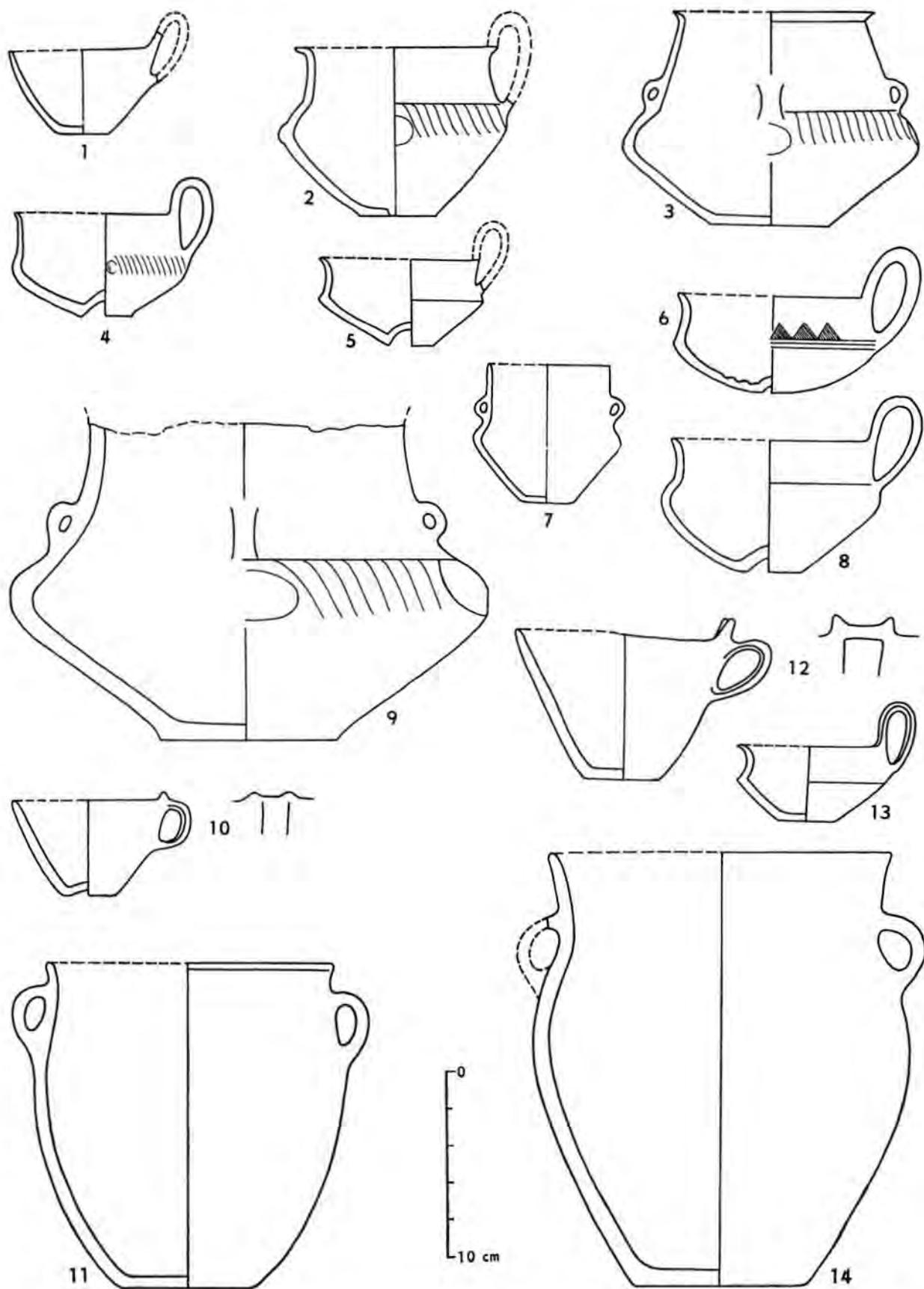
Amforky

Častým keramickým tvarom na pohrebsiskách lužickej kultúry sú amforky. Môžeme ich rozdeliť na dve skupiny.

Prvú skupinu tvoria dvojkónické amforky (Zvolen-Balkán, hrob 104); lom býva zaoblený

(Zvolen-Balkán, hroby 7, 15) a uchá posunuté až do stredu horného kónusu. Vyskytli sa aj exemplárne s nižším horným kónusom, ktorý býva zvyčajne zdobený plynkými oválnymi jamkami orámovanými podkovovitými ryhami (Medovarce, obr. 8: 1) alebo šikmými žliabkami prerušenými trojicou jamiek usporiadaných do trojuholníka (Zvolen-Balkán, obr. 10: 6).

S niektorými tvarami prvej skupiny sa stretávame už v mohylách lužickej kultúry v Mikulčovciach a Trenčianskych Tepliciach (Pivovarová 1965, s. 134), kde boli datované do stupňa BD. Ich vývoj šiel od amforiek s ostrým lomom až po amforky so zmäkčenou profiláciou. Amforky zdobené orámovanými podkovovitými ryhami sú charakteristické predovšetkým pre územie Slovenska a Moravy a patria do stupňa BD a HA₁ (Pivovarová 1965, s. 135). Amforka z Medovarca (obr. 8: 1), zdobená podkovovitými ryhami, má miernejšiu profiláciu a jej sprievodný materiál v hrobe (kónický črpák so strechovite hra-

Obr. 9. Výber materiálu zo žiarových hrobov zvolenskej skupiny lužickej kultúry. 1–5 – Krupina; 6 – Domáňky; 7–9 – Zvolenská Slatina, výskum v r. 1959; 10, 11 – Zvolen-Balkán, hrob 13/54; 12–14 – Zvolen-Balkán, hrob 122/54.

neným uchom, črep zdobený ľahanim prstov dokladá silné ovplyvnenie z oblasti stredodunajských popolnicových polí (čačianskej kultúry) a dovoľuje jej datovanie skôr do stupňa HA₁.

Nálezový horizont amforiek prvej skupiny na pohrebisku Zvolen-Balkán tvoria vajcovité hrnce s uchami vychádzajúcimi z okraja a šikmo fazetovaná profilovaná šálka, ktoré podporujú spomenuté datevanie. K tejto skupine amforiek môžeme zaradiť aj dve dvojkónické amforky z Medovariec (obr. 3: 1, 7) so zaobleným lomom, ktoré svojím tvarom poukazujú na súvis s oblasťou pilinských popolnicových polí.

Druhú skupinu predstavujú amforky s baňatým polgušovitým telom, kónickým hrdlom a dvoma pásikovými uchami, spájajúcimi vydutie s hrdlom (Zvolen-Balkám, hrob 84). Vydotie býva horizontálne fazetované alebo zdobené zväzkami žliabkov (Zvolen-Balkán, hroby 8, 36; obr. 11: 6).

Druhú skupinu amforiek datujeme do stupňa HB. Badať na nich už zmeny v tektonike (stláčanie vydotia) i vo výzdobe (zmena súvislého žliabkovania na nesúvislé).

Amforky oboch skupín sú z plavenej hliny s prímesou piesku, čierne až bledohnedé.

Osobitné miesto medzi amforkami má prísně dvojkónická amfóra z Medovariec s ostro vyhnutým okrajom, zdobená na vydutí šikmými úzkymi ryhami a výčnelkami (obr. 3: 3). Sú na nej popri mladopilinských tradiciách evidentné aj ohlasy novoznámkujúcej kyjatickej kultúry. Datujeme ju do polovice stupňa HA, prípadne do jeho druhej polovice.

Šálky

Častým milodarom v hroboch lužickej kultúry bývajú šálky a črpáky, ktoré sú si tvarovo také blízke, že ich v tomto príspevku nepovažujeme za potrebné prísné od seba oddeľovať a zahrňame ich pod spoločné pomenovanie šálky.

Šálky môžeme rozdeliť do štyroch skupín.

Prvú skupinu zastupujú profilované šálky s výrazne prehnutým ústím, kónickou spodnou časťou (Zvolen-Balkán, hrob 77), uchom prečnievajúcim nad okraj a dnom v niektorých prípadoch omfalickým (Zvolenská Slatina, obr. 9: 8; Krupina, obr. 9: 5). Na vydutí bývajú zdobené šikmým fazetovaním (Zvolen-Balkán, obr. 10: 5), šikmým alebo zvislým hustým žliabkováním (Zvolen-Balkán, obr. 10: 7, 10) a plytkými jamkami.

Šálky prvej skupiny predstavujú ďalší svojazný typ keramiky slovenskej vetvy lužickej

kultúry. Ich nálezový horizont na pohrebisku Zvolen-Balkán tvoria vajcovité hrnce s jazykovitými výčnelkami na okraji a s uchami pod okrajom (Zvolen-Balkán, hrob 133), ktorými sú datované do stupňa HA.

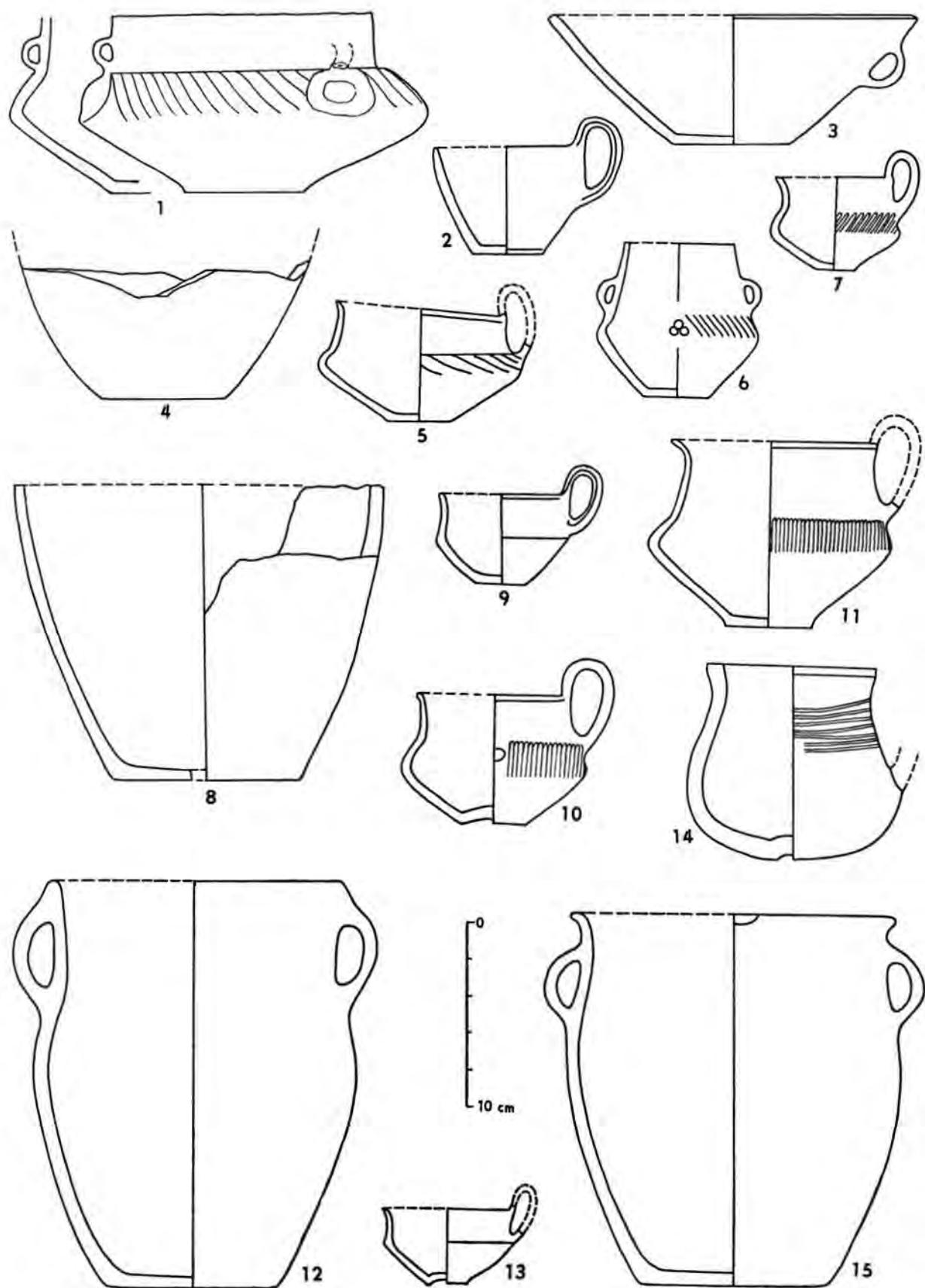
Druhú skupinu predstavujú šálky s roztvoreným hrdlom, ostro nasadeným na dvojkónické telo, ktoré je na vydutí formované do štyroch prsorovitých výčnelkov (štvoruhlasto vypuklé), dno je prstencovité. Bývajú zdobené jamkami a skupinami rýh (Zvolenská Slatina, obr. 2: 6).

Šálky druhej skupiny sa v skúmanej oblasti vyskytli iba na pohrebisku vo Zvolenskej Slatine. Stretávame sa s nimi na Ponitri (Veľká Lehota) i v Turci (Turčianska Belá). Svojou tektonikou a výzdobou poukazujú ešte na silné tradície strednej doby bronzovej a môžeme ich datovať do stupňa BD.

Tretiu skupinu tvoria kónické šálky s jedným pásikovým uchom prečnievajúcim nad okraj (Zvolen-Balkán, obr. 11: 2), alebo vychádzajúcim z okraja a neprečnievajúcim nadeň (Zvolen-Balkán, obr. 9: 10, 12). Nad uchom bývajú dva výčnelky, alebo celý okraj je v mieste ucha platničkovite vyvýšený (Hontianske Nemce, obr. 6: 1).

Šálky tretej skupiny zaradil už *U. Budinský-Krička* (1947, s. 82) k mladším tvarom lužickej keramiky. Väčšie zaoblenie stien a posun ucha nad okraj je mladolužickým znakom, ale aj v sliezskej fáze vývoja sa udržujú tvarov so skoro rovnými stenami a uchom len nepatrne vytiahnutým nad okraj (Kvíčala 1954, s. 264—270). V susednej podolskej kultúre sú kónické šálky datované do stupňa HB (*Dušek* 1957, s. 74—92).

Sprievodný inventár v hroboch na pohrebisku Zvolen-Balkán datuje prísné kónické šálky do stupňa HA (Zvolen-Balkán, hrob 57). Do stupňa HB datujeme šálky, ktorých steny sa mierne zaobliejú a uchá vystupujú vyššie nad okraj. Zdá sa, že šálky sa v priebehu stupňa HB postupne znižujú a začína prevládať horizontálny rozmer. V neskorých hroboch zo začiatku stupňa HC sa s kónickými šálkami nestretávame. Prekvapením je ich zriedkavý výskyt v čačianskej kultúre, v ktorej sa považujú za cudzí tvar, prevzatý zo stredodunajskej mohylovej kultúry (*Paulík* 1963, s. 325). Výčnelky na okraji nad uchom sú prejavom vplyvu južného susedstva stredodunajských popolnicových polí, kde nachádzame analógie najmä na pohrebiskách Chotín II a Szentendre-Szigetmonostor (*Patek* 1968, tab. CXXV: 1—7). Šálky s výčnelkami môžeme datovať na začiatok

Obr. 10. Zvolen-Balkán. 1–3 – hrob 75/54; 4–6 – hrob 27/54; 7 – hrob 24/54; 8–10 – hrob 131/54; 11 – hrob 69/54; 12, 14 – hrob 58/54; 13, 15 – hrob 77/54.

stupňa HB, čo potvrdzuje sprievodný materiál v hroboch 13 a 122 na pohrebisku Zvolen-Balkán (obr. 9; 10—14).

K tretej skupine patria aj hruškovité šálky, ku ktorým nachádzame analógie v mladohalštatských hroboch z Hurbanova (hrob 2/57), ktoré patria k typu Körzéprépáspuszta-Hurbanovo (Paulík 1958, tab. IV: 1). Na pohrebisku Zvolen-Balkán boli sprievodným materiálom v hrobe 121 (obr. 11: 8—11) datované na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC.

Súčasne s kónickými šálkami sa vyrábali i polguľovité šálky s omfalickým alebo rovným dnom, v niektorých prípadoch zdobené vnútri hviezdicovým ornamentom (Ríhovský 1958, s. 94—95). V stupni HA sa stretávame s polguľovitými nízkymi šálkami s mierne profilovanou hornou časťou (Medovarce, obr. 3: 2). Čažisko výskytu polguľovitých šálok je však v stupni HB (Lišov, obr. 6: 5).

Štvrtú skupinu reprezentujú polguľovité (Honianske Nemce, obr. 6: 2; Lišov, obr. 6: 5), prípadne hruškovité šálky (Zvolen-Balkán, obr. 11: 11) s uchom prečnievajúcim vysoko nad okraj. Ústie majú niekedy mierne vyhnuté a srdcovite formované.

Šálky všetkých štyroch skupín sú zhotovené z plavenej hliny, s prímesou jemného piesku, farbu majú bledohnedú až čiernu.

Džbány

Nepočetnou skupinou keramiky na pohrebiskách slovenskej vetvy lužickej kultúry sú džbány. Rozdeľujeme ich na dve skupiny.

Prvú skupinu tvoria baňaté džbány s vyšším, mierne prehnutým hrdlom, vytiahnutým okrajom a pásikovým, nad okraj prečnievajúcim uchom. Na vydutí sú zdobené vypuklinami orámovanými podkovovitými žliabkami (Domaníky, obr. 5: 5) alebo vypuklinami v priehlbincach a zvislým žliabkovaním (Krupina, obr. 9: 2). Vyskytli sa aj nezdobené exempláre (Medovarce).

Druhá skupina je zastúpená dvojkónickými džbánmi (Zvolen-Balkán, hrob 37) so zaobleným lomom, zvyčajne esovite prehnutým horným i dolným kónusom, mierne von vytiahnutým okrajom, spravidla odsadeným dnom a uchom prečnievajúcim nad okraj. Na vydutí sú zdobené hustými zvislými žliabkami (Zvolen-Balkán, obr. 10: 11), alebo sú bez výzdoby.

Džbány sú zhotovené z jemne plavenej materiálu, farbu majú hnedú až čiernu.

S džbánmi sa v lužickej kultúre stretávame už v jej predlužickom stupni na pohrebisku Martin

-Sever (Benkovská-Pivovarová 1972, s. 284—285); majú lievikovite roztvorené hrdlo ostro nasadené zvyčajne na dvojkónické telo a ucho neprečnieva nad okraj. V mladolužickom období sa vyskytuju esovite profilované džbány s uchami vystupujúcimi nad okraj. Medzi oboma skupinami džbánov nebada väčšie chronologické rozdiely. K ich presnejšiemu datovaniu chýba sprievodný materiál. Môžeme ich datovať iba na základe tektoniky a výzdoby rámcove do stupňa HA.

Misy s dutou nôžkou

Tieto misy tvoria zvláštnu skupinu keramiky, ktorá je vo zvolenskej skupine lužickej kultúry doteraz zastúpená iba na pohrebisku Zvolen-Balkán. Sú zhotovené z jemne plavenej hliny a majú hnedú farbu.

Genézu mis s dutou nôžkou môžeme podľa J. Kvičala (1954, s. 270) hľadať už v mohylových kultúrach. Na Morave sa s nimi stretávame v mladolužickej i v platěnickej fáze lužickej kultúry (Kvičala 1954, s. 270).

Na pohrebisku Zvolen-Balkán sa misy s dutou nôžkou vyskytli v hroboch najmladšej skupiny (hroby 102, 111); ich nálezový horizont tvoria súdkovité hrnce, zdobené pod okrajom plastickou lištou. Môžeme ich datovať do konca stupňa HB a začiatku stupňa HC.

Pokrývky

Pomerne zriedkavým keramickým tvarom, ktorý slúžil na prikrytie popola a spálených kostí v popolnici, sú pokrývky. Rozdeľujeme ich na tri skupiny.

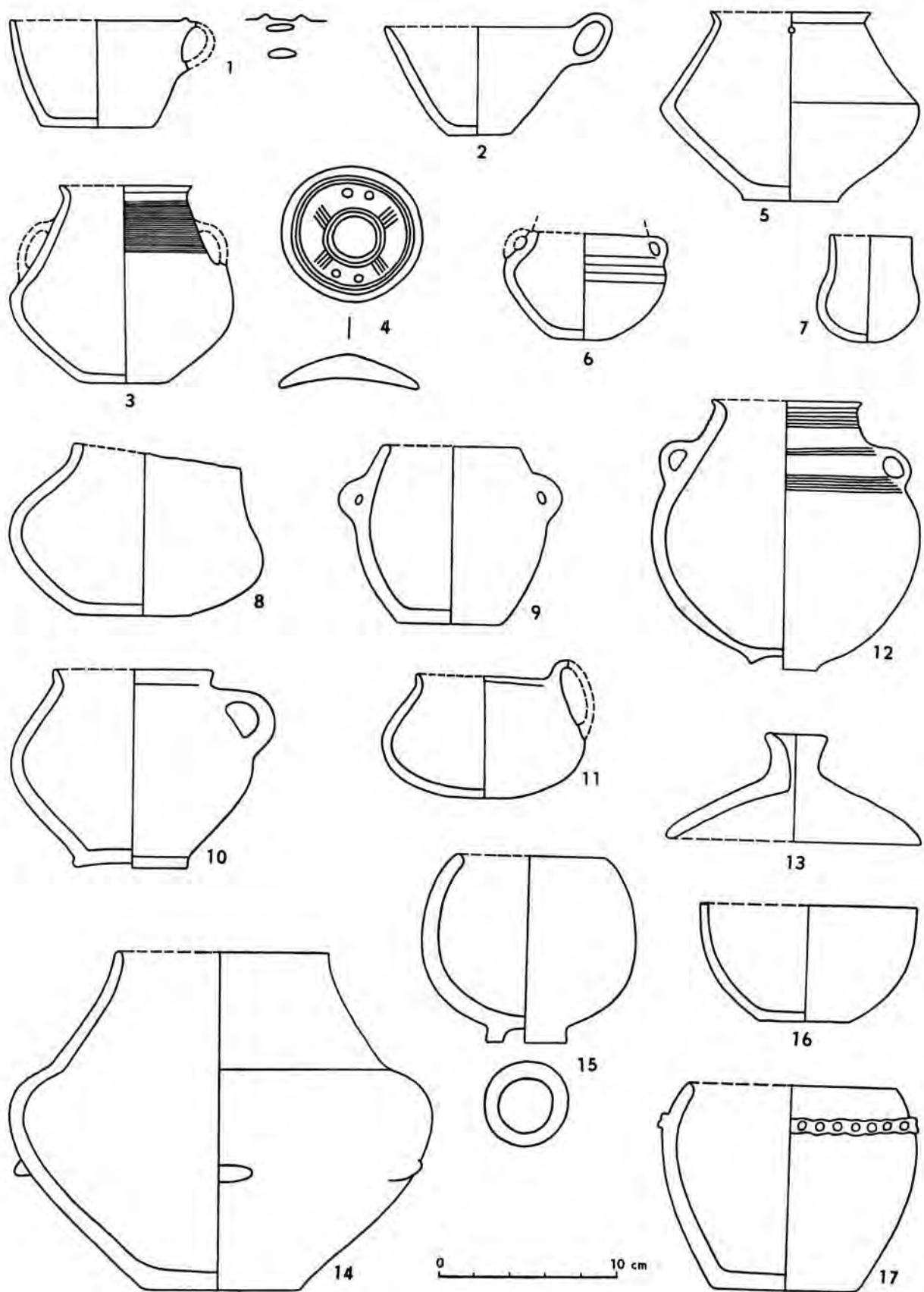
Prvú skupinu predstavujú pokrývky s cievkovitým držadlom s otvorom (Zvolen-Balkán, obr. 11: 13) alebo bez otvoru (Zvolen-Balkán, hroby 1, 53).

Druhú skupinu tvoria pokrývky s prstencovitým držadlom s otvorom v strede (Zvolen-Balkán, hrob 1). Ojedinelá je veľká pokrývka s valcovitým dutým držadlom (Zvolen-Balkán, hrob 113).

Do tretej skupiny patria menšie, konkávne prehnuté puklicové pokrývky, zvyčajne s otvormi po stranach (Zvolen-Balkán, obr. 11: 4). Mávajú tiež v strede hrotitý výčlenok a sú zdobené rytými obvodovými líniemi.

Pokrývky sú vyrobené z jemne plavnej hliny a majú farbu sivú až tmavohnedú.

Vývoj pokrývok nie je doteraz jasný. Podľa J. Kvičala (1954, s. 273) vývoj mis s dutou nôžkou sa skončil vznikom pokrývok, ktoré sa objavili na hrncoch stredného sliezskeho stupňa. Na

Obr. 11. Zvolen-Balkán. 1 – hrob 42/54; 2–4 – hrob 88/54; 5 – hrob 94/54; 6, 7 – hrob 8/54; 8–11 – hrob 121/54;
12 – hrob 107/54; 13–17 – hrob 82/54.

pohrebisku Zvolen-Balkán sa však vyskytujú pokrývky spolu s misami s dutou nôžkou v najmladších hroboch, kde ich nálezový horizont vytvárajú súdkovité hrnce s presekávaným páskom pod okrajom. Pokrývky teda môžeme datovať rovnako ako misy s dutou nôžkou na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC. Pravdepodobne aj objavenie sa pokrývok v kyjatickej kultúre možno spájať s vplyvom zvolenskej skupiny lužickej kultúry.

Nádobky s výlevkou

Tieto nádobky sú pomerne zriedkavým keramickým tvarom na pohrebiskách lužickej kultúry (*Budinský-Krička* 1947, s. 83). V nami skúmanej oblasti sme sa stretli s tromi exemplármi, z ktorých dva (Prenčov, obr. 4: 4; Ilija, obr. 6: 3) majú baňaté telo zdobené tromi horizontálnymi žliabkami a zvislými zväzkami žliabkov; hrdlo je kónické, prípadne mierne prehnuté. Tretí exemplár (Zvolen-Balkán, hrob 118) má prostý súdkovitý tvar a je úplne bez výzdoby.

Nádobky s výlevkou sa vyskytujú prevažne v lužicko-sliezskych hroboch (Ilava, Považská Bystrica) a v hroboch stredodunajských popolnicových polí (Chotín II, Oblekovice, Wien-Vösendorf; *Studeniková* 1973, s. 101). K nádobám s výlevkou chýba sprievodný materiál, preto ich datujeme iba rámcove do stupňa HB.

Je zrejmé, že nádobky s výlevkou súviseli s náboženskými predstavami. Prijateľná je interpretácia, že sa používali na pitie posvätných tekutín pri kultových obradoch súvisiacich pravdepodobne s pochodom zomrelého, pričom tekutina vytiekajúca úzkym otvorom výlevky mala zvlášť veľký význam (*Neustupný* 1940, s. 94).

Iné tvary keramiky

V niektorých hroboch sa našla keramika, ktorá sa vymyká z rámca uvedených typov a nemožno ju medzi ne zaradiť.

Ojedinelá je guľovitá nádobka s nízkou dutou nôžkou a nepravidelným povrchom z hrobu 82 na pohrebisku Zvolen-Balkán (obr. 11: 15). Našla sa v hrobe s veľmi mladým materiálom, datovaným na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC. Jej výskyt môžeme azda pripísat už vplyvu mladohalštatského kultúrneho okruhu na severné lužické prostredie.

Rovnako ojedinelá je aj misa z hrobu 47 na pohrebisku Zvolen-Balkán, ktorá má kónické telo prechádzajúce do valcovitého hrdla a vyhnutý okraj. Je zdobená na vydutí zväzkami žliabkov a na dvoch miestach má výčnelky pretlačené prstom. V hrobe bola iba v sprievode kónického

črpáka. Podľa výzdoby ju datujeme do stupňa HB.

Takisto bez analógií je dvojkónická bezuchá amfora s esovite prehnutými obidvoma kónusmi z hrobu 45 na pohrebisku Zvolen-Balkán. Má archaický ráz, avšak sprievodný materiál v hrobe ju datuje na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC. Je dôkazom, že dvojkónické tvary v lužickej kultúre, hoci v pozmenenej forme, pretrvávali až do vlastného halštatského obdobia.

2. Bronzové predmety

Pohrebiská zvolenskej skupiny lužickej kultúry boli chudobné na bronzové výrobky. Väčšinou sa v hroboch našli iba zlomky prepálených bronzových drôtov. Na pohrebisku Zvolen-Balkán (143 hrobov) sa zachovali iba tri bronzové ihlice aj s hlavicami; všetky tri boli v hroboch bez výraznejšieho sprievodného materiálu.

V hrobe 56 sa našla bronzová ihlica s miskovitou hlavicou a dvoma vývalkami na krčku, zdobená okružnými ryhami; bola zámerne stočená, aby sa lepšie dala uložiť do popolnice.

S ihlicami podobnými zvolenskej sa stretávame na pohrebisku lužickej kultúry v Ilave-Porubskej doline a Košeci (hrob 5), kde sa našla vo veľkej amfore s kónickou spodnou časťou, jazykovitými výčnelkami pod vydutím a plastickým presekávaným páskom na hrdle. *U. Budinský-Krička* ju datoval do lužicko-sliezskeho obdobia (*Budaváry* 1929, s. 126—130). V Partizánskom bola v hrobe 15 analogická ihlica, datovaná sprievodným materiálom na koniec stupňa HA s presehom do stupňa HB (*Porubský* 1958, s. 87—88).

V Diviakoch nad Nitricou (hrob 4) sa našla ihlica s miskovitou hlavicou vo veľkej štvorucnej amfore spolu s prostou bronzovou ihlicou, torzom noža s prelamovanou rukoväťou a črepmi z profilovanej šálky (*Budinský-Krička* 1962, s. 123—129). Je datovaná do mladolužického obdobia.

Mimo lužického prostredia sa s ihlicou s miskovitou hlavicou stretávame v podolskej kultúre (Chotín II, hrob 80); je datovaná do stupňa HA (*Dušek* 1957, s. 92).

Na základe uvedených skutočností datujeme zvolenskú ihlicu s miskovitou hlavicou do stupňa HA.

V hrobe 66 na pohrebisku Zvolen-Balkán sa našla ihlica so sploštenou dvojkónickou hlavicou. Podobné ihlice sa zistili v Oravskom Podzámku (*Kubinyi* 1898, s. 406), Vyšnom Kubíne a Partizánskom (*Porubský* 1958, tab. I: 5). Ihlica z hrobu 66 je derivátom ihlic s dvojkónickou hlavicou a môžeme ju datovať do stupňa HA.

Pri hrobe 123 na pohrebisku Zvolen-Balkán sa zistila jednoduchá bronzová ihlica, zdobená na krčku dvoma ryhami a vetvičkovitým ornamentom. Najbližšie analógie k nej poznáme z Pobedima, Dlžína, Zemianskeho Podhradia a Ilavy. Pri všetkých týchto nálezoch chýbal sprievodný materiál. Ihlicu z hrobu 123 môžeme datovať iba rámcové do stupňa HB.

V materiáli z pohrebísk sa zachovali iba torzá spón, preto často iba fažko možno identifikovať o aký typ ide. Z pohrebiska v Domaníkoch pochádza lúčik zo sedlovitej spony. Aj v hrobe 21 na pohrebisku Zvolen-Balkán sa našiel zlomok pravdepodobne z osmičkovitej slučky sedlovitej spony. Tieto spony ako predlohy harfovítých spón sú datované do rozvinutého stupňa HB (*Paulík 1965, s. 62; Novotná 1970, s. 60*). Takéto datovanie potvrdzujú aj sprievodné nálezy uvedených dvoch fragmentov.

Na pohrebisku v Žiari nad Hronom (časť Horné Opatovce) sa v skrinkovom hrobe našla poškodená spona s osmičkovite vinutým lúčikom. Spona je podľa *U. Budinského-Kričku (1948, s. 57–58)* typologicky približne súčasná so štítkovou sponou z Hradca, ale starobylejšia ako ružicové spony. Jej priame analógie sú známe z okolia Győru a Aszódu (*Hampel 1886, tab. XLI: 2, 3*). Na základe sprievodného materiálu v hrobe (ihlica s dvojkónickou hlavicou) môžeme sponu datovať do stupňa BD až HA.

Ojedinelým bronzovým predmetom z hrobov lužickej kultúry je tordovaný náhrdelník so stočenými koncami, ktorý sa údajne našiel v Domaníkach. Žiaľ, nepodarilo sa nám zistiť miesto jeho uloženia, a preto k nemu nezaujímame stanovisko.

Okrem ihlic a fragmentov spón našli sa na pohrebiskách zvolenskej skupiny lužickej kultúry bronzové krúžky (Čabradský Vrbovok, Domaníky, Lišov), zlomky okuliarovitých záveskov (Rykynčice, Domaníky), špirálovite stočené drôty (Dvorníky), zlomky bronzových tyčinek, niektoré pravdepodobne z náramkov oválneho priezvu (Zvolen-Balkán, hroby 10, 31, 75, 112, 135, 143), a zlomky bronzových plieškov, pravdepodobne pôvodne našitých na odevy. Vo všetkých prípadoch ide však o chronologicky málo preukazný bronzový inventár, preto sa ním bližšie nezaoberáme.

3. Kamenná industria

Na pohrebisku Zvolen-Balkán sa v hrobe 37 našla kremenná, na obvode retušovaná čepieľka, a v hrobe 50 kremeň obrúsený do tvaru trojuhol-

nika. V oboch prípadoch ide zrejme o sekundárne použitie neolitickej alebo eneolitickej kamennej industrie, ktorú príslušník lužickej kultúry náhodne našiel a pravdepodobne jej pripísal magický význam.

Záver

Pri pohľade na mapu rozšírenia maďarskej kultúry (*Točík 1964b, obr. 3*) je evidentné, že jej východná (pohronsko-ipelská) skupina sčasti zahŕňala aj do námi skúmanej oblasti (Sebechleby). Aj nálezy severopanónskej kultúry sú údajne doložené až v Detve (*Budinský-Krička 1947, mapa V; Eisner 1933, s. 86*). Uvedené dve lokality naznačujú, že oblasť Pohronia, Štiavnických vrchov a Krupinskej planiny bola v staršej a strednej dobe bronzovej osídlená do takej miery, že snáď mohla byť podkladom pre vznik lužickej kultúry aj v tejto časti Slovenska. Tažko riešiť otázku genézy lužickej kultúry v tejto oblasti, lebo chýbajú nálezové celky, ktoré by dosvedčovali jej autochtonny vývoj. Najstaršie nálezy lužickej kultúry na tomto území poznáme z pravdepodobného mohylového pohrebiska vo Zvolenskej Slatine, ktoré je celé datované do stupňa BD, a z pohrebiska v Medovarcích, sčasti datovaného tiež do tohto stupňa (*Bátora 1978, s. 247*). Na oboch spomenutých pohrebiskách bafať silné vplyvy najmä z oblasti pilinských popolnicových polí, ktoré sa nachádzali v bezprostrednom susedstve. Vplyv pilinskéj kultúry možno dobre sledovať v jej bronzových depotoch z územia zvolenskej skupiny lužickej kultúry (Zvolen-Pustý hrad — *Furmánek — Kuka 1973, s. 612*; Kráľovce-Krnišov — *Mozsolics 1973, s. 141*), ktoré boli datované do stupňa BC₁ a BD.

V používaní pohrebísk zvolenskej skupiny lužickej kultúry sme rozlíšili štyri vývojové fázy, ktoré spolu tak úzko súvisia, že sa nedajú prísne od seba oddeliť.

Staršia fáza je ešte úzko spätá s tradíciami predchádzajúceho vývoja strednej doby bronzovej. Možno to dobre pozorovať na prežívajúcich prvkoch vo výzdobe keramiky (prsovité vypukliny v priehlbínach, jazykovité výčnelky na okrajoch hrncov, náznaky lalokovite vytiahnutého okraja na niektorých profilovaných misách a podkovovité žliabky nad alebo pod plastickými vypuklinami) i v jej tektonike (lievikovite roztvorené hrdlo a jeho ostré nasadenie na telo, prstencovité nôžky šállok, vysoké valcovité hrdlo amforovitých nádob a ostrá profilácia mís).

K typickým keramickým tvarom staršej fázy patria dvojkónické nádoby s ostro lomeným vydutím, bezuché dvojkónické amfory s nižším horným kónusom, veľké štvoruché amfory, profilované misy a ostro profilované šálky s dutou prstencovitou nôžkou.

Tradície strednej doby bronzovej prežívajú aj v nadstavbovej sfére, v oblasti pochovávania (popri plochých hroboch sa objavujú hroby pod mohylami s kamenným prstencom).

Z bronzových predmetov sa zo staršej fázy zachovala iba ihlica s dvojkónickou hlavicou a spona s osmičkovite vinutým lúčikom.

Zvolenská skupina lužickej kultúry sa vo svojej staršej fáze stýkala s mladopilinskou kultúrou najmä v oblasti rieky Krupinice, o čom svedčí keramika z pohrebiska v Medovarcích (obr. 3: 12, 13). Predpokladáme tiež prenikanie pilinské kultúry do lužického prostredia údolím rieky Kriváň, čo mohlo snáď byť i príčinou vzniku niekoľkých silne opevnených lužických hradísk v okolí Detvy (*Tomka 1891*, s. 296—301).

Podľa E. Jílkovej (1961, s. 94) sa pilinské osídlenie stalo neprekročiteľnou hrádzou pri prenikaní lužického obyvateľstva na juhovýchod, čo spôsobilo, že lužické pohrebiská nemajú v tejto oblasti klasickú platěnickú fázu podľa českomoravského ponímania, hoci, ako uvidíme ďalej, je tu mnoho spoločných prvkov.

Na juhu a juhovýchode sa lužická kultúra stýkala s čačianskou kultúrou, čo sa prejavilo vo vzájomnom ovplyvnení keramického inventára. J. Paulík (1962c, s. 104—106) predpokladá i organizované vojenské výboje ľudu čačianskej kultúry severným smerom; jej vplyvy sa stali impulzom k zovšeobecneniu šíkmého žliabkovania aj na nádobách lužickej kultúry. Klasickým príkladom prenikania čačianskej kultúry hlboko do lužického prostredia je materiál z hrobu 1/75 z Medovariec (obr. 8: 1—5), v ktorom bol okrem iného kónický črpák so strechovite hraneným uchom a črep z hrubostennej nádoby zdobený fahaním prstov. Analogickú situáciu ako na Slovensku možno v súvise so stredodunajskými popolnicovými poliami a lužickou kultúrou sledovať aj na Morave (*Ríhovský 1960*, s. 45—48). Výraznejší zásah lužickej kultúry do stredodunajské oblasti badať až v stupni HB, keď stredodunajské popolnicové polia strácajú svoj dominantný charakter (Paulík 1962c, s. 104—106).

Staršiu fázu zvolenskej skupiny lužickej kultúry datujeme do stupňov BD a HA₁. Prechod medzi staršou a strednou fázou je zachytený

v niekoľkých hroboch na pohrebisku Zvolen-Balkán (hroby 58, 73, 77 a 104), v ktorých sa zistili na keramike spoločne staršie i mladšie prvky.

Hlavným keramickým tvarom strednej fázy zvolenskej skupiny sú vajcovité hrnce, z ktorých okraja už miznú jazykovité výčnelky. Evidentné zmeny nastávajú v stavbe amforovitých nádob a šálok, ktorých lom sa zaobľuje.

I v tejto fáze nachádzame v hroboch málo bronzových predmetov. Zachovala sa iba ihlica s miskovitou hlavicou a dvoma vývalkami na krčku. Pre túto fázu je charakteristické pochovávanie v plochých hroboch bez kamenného obloženia. V hrobe býva jedna centrálna popolnica postavená na plohom kameni a pri nej jeden až dva črpáky. Na dnach popolníc býva prazený otvor „pre dušu“.

Dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu lužického a stredodunajského kultúrneho okruhu. Na pohrebiskách sa to však nepodarilo výraznejšie zachytiť. Pozorovateľný je však už styk s novovzniknutou kyjatickou kultúrou (imitácia kyjatickej výzdoby na hrdle vysokého džbánka s baňatým telom z hrobu 58 na pohrebisku Zvolen-Balkán; obr. 10: 14). Výraznejšie sa tento styk prejavil až v nasledujúcej fáze. Strednú fázu zvolenskej skupiny lužickej kultúry datuje me do stupňa HA₂.

Prechod medzi strednou a mladšou fázou je zachytený v niekoľkých hroboch tiež z pohrebiska Zvolen-Balkán (hrob 120 a 122), ktoré dokladajú kontinuitu pochovávania až do mladších stupňov.

V mladšej fáze sa už nevyskytujú bezuché hrnce s roztvoreným hrdlom. Na dvojuchých hrncoch sa tvar hrdla mení z prehnutého na valcovité. Prvýkrát sa začínajú objavovať misy a polguľovité šálky. Zvláštnosťou sú kónické šálky s okrajom vytiahnutým nad uchom do dvoch rohatých výčnelkov. Ďalším keramickým tvarom tejto fázy sú hruškovité a vajcovité bezuché amforky. Novými keramickými tvarami sú deriváty kyjatických a podolských amfor, pokrývky a nádoby s výlevkou.

Bronzovej industrie je veľmi málo. Je zastúpená iba jednoduchou bronzovou ihlicou, zdobenou na krčku dvoma ryhami a vetvičkovým ornamentom, a dvoma zlomkami sedlovitých spôn.

Pre mladšiu fázu je typické pochovávanie v skrinkových hroboch alebo v hroboch označených kameňom. Začína sa uplatňovať zvyk rozsýpať popol mimo popolnice.

V mladšej fáze zvolenskej skupiny lužickej

kultúry došlo k silnému ovplyvneniu kyjatickej a podolskej kultúrou, o čom svedčia najmä nálezy z pohrebísk v Domaníkoch, Krupine, Lišove, Hontianskych Nemciach a Zvolene-Balkáne. Oblasť styku bolo opäť povodie Štiavnice a Krupinice. Mladšia fáza je teda zmiešaným horizontom s lužickými, kyjatickými a podolskými prvky, čo ju značne odlišuje od ostatných skupín lužickej kultúry. Typickým príkladom tohto kultúrneho premiešania je amfora z hrobu 107 na pohrebisku Zvolen-Balkán (obr. 11: 12).

Mladšiu fázu zvolenskej skupiny lužickej kultúry datujeme do stupňa HB.

Neskorou fázou sa končí vývoj lužickej kultúry v nami skúmanej oblasti. Celá je poznačená reminiscenciami predchádzajúceho vývoja a zároveň sa v nej už objavujú nové prvky vlastného halštatského obdobia.

Ako nové keramické tvary sa objavujú súdkovité hrnce s plastickým presekávaným pásikom pod okrajom a jazykovitými výčnelkami a misy s dutou nôžkou. Čaľa sa udržujú pokrývky a polgušovité šálky, popri ktorých sa však objavujú šálky a džbány s masívny prežlabeným uchom veľmi mladého charakteru. Na hrncovitých nádobách sa stretávame so stopami smolného náteru, čo možno považovať už za vplyv halštatských kultúr.

Bronzová industria z tejto poslednej fázy nie je známa.

V hroboch nápadne vzrástol počet keramiky na 4 až 6 nádob. Nedohorené kosti a popol bývajú rozsypané vedľa popolnice, pri ktorej sa objavuje rovnako veľká nádoba. S analogickými fenoménmi sa stretávame v platěnickej fáze lužickej kultúry, ktorá nie je doteraz na strednom Slovensku výraznejšie zachytená.

V neskorej fáze sa začína čiastočne prejavovať vplyv vlastného halštatského okruhu. Dochádza teda ku kultúrnemu vplyvu z juhozápadu zo západoslovenskej skupiny východoalpskej oblasti halštatskej kultúry; z východu prichádzajú prvky kuštanovickej kultúry a trácko-skýtskych skupín. Vplyv východného prostredia bol intenzívnejší než západný, čo sa prejavilo hlavne v keramike (šálky a džbány s masívny prežlabeným uchom z pohrebiska Zvolen-Balkán, hroby 105, 121 (obr. 11: 10)).

Za vplyv z východoalpskej halštatskej oblasti možno azda považovať do šírky stavanú stlačenú amforu z hrobu 82 na pohrebisku Zvolen-Balkán a fragment misy z Prenčova (obr. 4: 2), zdobený na vnútornnej strane perličkovou výzdobou. Zdá sa, že juhozápadný vplyv neboli taký intenzívny ako vplyv opačný. Prejavil sa v okrajových skupinách spomínaného okruhu (v seredskej skupine a v type Kozéprépáspuszta-Hurbanovo).

Neskorú fázu zvolenskej skupiny lužickej kultúry datujeme na koniec stupňa HB a začiatok stupňa HC.

Literatúra

- BALÁŠA, G.: Ziarové pohrebište zo staršej doby železnej pri Zvolene. Archeol. Rozhl., 7, 1955, s. 750—769.
 BALÁŠA, G.: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Bratislava 1960.
 BALÁŠA, G.: Novšie archeologické nálezy z južnej oblasti stredného Slovenska. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 11. Nitra 1963, s. 179—208.
 BALÁŠA, G.: Zvolen v období lužickej kultúry. Banská Bystrica 1964.
 BÁTORA, J.: Pohrebisko lužickej kultúry v Medovariach. Archeol. Rozhl., 30, 1978, s. 241—249, 355—356.
 BENKOVSKÁ-PIVOVAROVÁ, Z.: Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im Lichte der Grabfunde aus Martin. Slov. Archeol., 20, 1972, s. 253—312.
 BENKOVSKÁ-PIVOVAROVÁ, Z.: Výskum pohrebiska lužickej kultúry v Partizánskom. Slov. Archeol., 23, 1975, s. 35—50.
 BUDAVÁRY, V.: Hroby z mladšej doby bronzovej v Košici. (Okres Ilava). In: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 23. Turčiansky Sv. Martin 1929, s. 125—130.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava 1947, s. 68—103.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Niekoľko príspevkov k súpisu pamiatok z doby bronzovej zo stredného a horného Ponitria. Čas. Muz. slov. Spoloč., 39, 1948, s. 11—18, 57—61.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Niekoľko príspevkov k súpisu pamiatok z doby bronzovej zo stredného a horného Ponitria. Čas. Muz. slov. Spoloč., 40, 1949a, s. 3—10.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nález hrobu z obdobia popolnicových polí v Moštenici, okr. B. Bystrica. Čas. Muz. slov. Spoloč., 40, 1949b, s. 56—57.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Príspevok k štúdiu popolnicových polí nad Hornou Nitrou. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 9. Nitra 1962, s. 123—129.
 DUŠEK, M.: Halštatská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku. Slov. Archeol., 5, 1957, s. 73—173.
 EISNER, J.: Slovensko v pravčku. Bratislava 1933.
 FILIP, J.: Popelnicová pole a počiatky železné doby v Čechách. Praha 1936—1937.

- FURMÁNEK, V.: Piliňské žárové pohrebiště v Šafárikovč, okr. Rimavská Sobota. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 3—11.
- FURMÁNEK, V.: Lužické žárové pohrebiště v Beluši. Slov. Archeol., 18, 1970, s. 433—450.
- FURMÁNEK, V. — KUKA, P.: Bronzový depot piliňské kultury ze Zvolena. Archeol. Rozhl., 25, 1973, s. 603—614.
- HAMPEL, J.: A bronzkor emlékei magyarhonban. I. Budapest 1886.
- HRUBÝ, V.: Průzkum mohyl středodunajské kultury u Čeložnic. Čas. Mor. Mus. v Brně, 34, 1949, s. 164—185.
- HÜSENICA, J.: Prírodné zaujímavosti Zvolena a jeho okolia. Krásy Slov., 53, 1976, s. 218—220.
- JANSÁK, Š.: Staré osídlenie Slovenska. In: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 24. Turčiansky Sv. Martin 1930, s. 1—67.
- JÍLKOVÁ, E.: Piliňské pohrebiště Barca II a jeho časové a kulturní horizonty. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 69—106.
- JISL, L.: K počátkům lužické kultury v Československu. In: Česko-polský sborník vědeckých prací. I. Praha 1955, s. 9—44.
- KMET, A.: Starožitnosti v Honte. Tovaryšstvo, 2, 1895, s. 195—222.
- KMET, A.: Ďalšie výskumy z obvodu Sitna. In: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 8. Turčiansky Sv. Martin 1902, s. 150—177.
- KMET, A.: Sitno a čo z neho vidieť. In: Andrej Kmet, jeho život a diela. Turčiansky Sv. Martin (b. r.).
- KUBINYI, M.: Az Árva-váraljai urna-temetőről. Archaeol. Ért., 18, 1898, s. 404—407.
- KVIČALA, J.: Vznik slezské kultury na Moravě. Památ. archeol., 45, 1954, s. 263—279.
- LEUSTACH, L.: Zólyommegyei őstelepekről. Archaeol. Ért., 8, 1888, s. 433.
- M.: Rozpomienky na Sama Chalupku. Slov. pohľady., 7, 1887, s. 237.
- MOZSOLICS, A.: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens (Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi). Budapest 1973.
- NEKVASIL, J.: Konečný vývojový stupeň středního (slezského) období lužické kultury na Moravě. Památ. archeol., 61, 1970, s. 15—99.
- NEUSTUPNÝ, J.: Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě. Praha 1940.
- NEUSTUPNÝ, J.: Pravěké dějiny Lužice. Praha 1946.
- NIEDERLE, L.: Slovanské starožitnosti. 2. Praha 1910.
- NOVOTNÁ, M.: Die Bronzechortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava 1970.
- PATEK, E.: Die Urnenfeldkultur in Transdanubien. Budapest 1968.
- PAULIK, J.: Nové hrobové nálezy z mladší doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku. Slov. Archeol., 6, 1958, s. 361—379.
- PAULIK, J.: Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. Slov. Archeol., 10, 1962a, s. 5—96.
- PAULIK, J.: Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladší dobe bronzovej. In: Sbor. Českoslov. Spoloč. archeol. 2. Brno 1962b, s. 113—139.
- PAULIK, J.: Čakanské pohrebisko v Marcelovej. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 9. Nitra 1962c, s. 99—108.
- PAULIK, J.: K problematike čakanskej kultúry v Karpatoskej kotline. Slov. Archeol., 11, 1963, s. 269—338.
- PAULIK, J.: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 15. Nitra 1965, s. 33—106.
- PAULIK, J.: Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. Slov. Archeol., 14, 1966, s. 357—396.
- PAULIK, J. — NOVOTNÁ, M. — BENADIK, B.: Život a umenie doby železnej na Slovensku. Bratislava 1962.
- PETRIKOVICH, S.: Nálezy na dolno-prášianskom Veľkom Hrádku v Malachovskej doline. Čas. Muz. slov. Spoloč., 6, 1903, s. 105—107.
- PIVOVAROVÁ, Z.: K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. Slov. Archeol., 13, 1965, s. 107—162.
- PIVOVAROVÁ, Z.: Dvojčepelové britvy lužickej kultúry na Slovensku. Slov. Archeol., 14, 1966, s. 337—356.
- PLESL, E.: Lužická kultura v severozápadních Čechách. Praha 1961.
- PODBORSKÝ, V.: K otázce kontinuity vývoje kultury lidu popelnicových polí na Moravě. In: Sbor. Prací filos. Fak. brněnské Univ. 5-E. Brno 1956, s. 20—41.
- PODBORSKÝ, V.: Mähren in der Spätbronzezeit an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
- PORUBSKÝ, J.: Lužické popelnicové pohrebisko v Partizánskom. Slov. Archeol., 6, 1958, s. 82—98.
- RATAJ, J. — VOKOLEK, V.: Lužické a slezskoplatnické pohrebiště v Opatovicích n. L. Památ. Archeol., 53, 1962, s. 19—66.
- ŘIHOVSKÝ, J.: Zárový hrob z Velatic I a jeho postavení ve vývoji velatickej kultury. Památ. archeol., 49, 1958, s. 67—118.
- ŘIHOVSKÝ, J.: K otázce pronikání lidu s velatickou kulturou k severu. In: Sbor. Archeol. Úst. Českoslov. Akad. Věd. Brno 1960, s. 45—49.
- RIZNER, L.: Náleziská starožitnosti v Uhráčoch. In: Sbor. Muz. slov. Spoloč. 8. Turčiansky Sv. Martin 1903, s. 24—54.
- SPURNÝ, V.: K otázce vzniku lužické kultury na Moravě. In: Nové archeologické výzkumy v kraji Gottwaldovském v r. 1954. Gottwaldov 1955, s. 17—23.
- STUDEŇIKOVÁ, E.: Predmety kultového charakteru zo sídliska v Pobedime-Hradištiach (okr. Trenčín). In: Zbor. Slov. nár. Múz. 67. História 13. Bratislava 1973, s. 91—104.
- TOČÍK, A.: Die Gräberfelder der Karpatenländischen Hügelgräberkultur. Praha 1964a.
- TOČÍK, A.: Opevněná osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964b.
- TOČÍK, A. — VLADÁR, J.: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. Slov. Archeol., 19, 1971, s. 365—442.
- TOMKA, J.: Zólyomvármegye őstelepei. Archaeol. Ért., 11, 1891, s. 296—301.
- TRNÁČKOVÁ, Z.: Lužické žárové hroby u Želechovic (okres Olomouc). In: Sbor. Vlastivědného Muz. v Olomouci. B-6. Olomouc 1960, s. 185—207.
- VELIAČIK, L.: Nové sídliskové nálezy velatickej kultúry z Abrahámu. Slov. Archeol., 13, 1970, s. 421—432.
- VOKOLEK, V.: Zárové hroby v Lukovně u Pardubic. Archeol. Rozhl., 11, 1959, s. 638—644.

Могильники с трупосожжением лужицкой культуры в области Зволена

Йозеф Батора

Автор в статье рассматривает могильники лужицкой культуры в области Среднего и Верхнего Погронья и в бассейнах рек Штявнице и Крупиницы. Эта часть Словакии еще до сих пор не подверглась систематическому исследованию и о ее первобытном развитии высказываются лишь гипотетические заключения. Лужицкая культура в этой области сравнительно интенсивно распространена и преимущественно в поздней степени своего развития специфически оформлена, что дало автору основание назвать ее зволенской группой. Этой специфике способствовали преимущественно непосредственные контакты лужицкой культуры с позднепилинскими и киятицкими областями, с среднедунайскими полями погребальных урн (чаканская и подольская культуры) и в заключительный период также с восточногальштатской культурной сферой. Могильник Зволен-Балкан лучше всего выражает намеченную обстановку. Наблюдаемую на нем непрерывность развития можно считать основой для познания лужицкой культуры в обследованной области.

Могильники зволенской группы лужицкой культуры находятся недалеко от течений на отлогих склонах (Доманики, Крупина, Медоварце, Зволен-Балкан) или на холмах (Лишов, Зволен-Борова гора). Они сравнительно обширны, о чем свидетельствует также могильник Зволен-Балькан, на котором были обнаружены 143 погребения. Хоронилось на нем длительное время, поэтому он имеет основное значение. Ни на одном могильнике не наблюдалось размещение могил в рядах. Автор различает несколько видов погребений: подкурганные погребения, грунтовые погребения без каменной обкладки, ямные погребения, погребения с каменной обкладкой и погребения в каменных продолговатых ящиках.

Погребения на могильниках не нарушили друг друга (кроме двух случаев на могильнике Зволен-Балкан, где была обнаружена суперпозиция в погребениях 53 и 96), хотя между захоронением первого и последнего индивидуумов разница нескольких столетий.

Это свидетельствует о том, что могилы были на поверхности обозначены и на могильниках существовал определенный порядок.

В связи с погребальным обрядом на передний план выступает вопрос кремации. Кремация умершего осуществлялась на костре около могилы или прямо на месте могилы. В зволенской группе применяется только первый способ.

По длительности хоронения на могильниках зволенской группы лужицкой культуры автор различает четыре фазы развития, связанные так тесно, что их нельзя строго от себя отделить.

Ранняя фаза еще тесно связана с традициями предыдущего развития эпохи бронзы. Это хорошо наблюдаемо на переживающих элементах в орнаментации керамики (сосковидные выступы в углублениях, налепные языковидные выступы на венчиках горшков, лопастно вытянутый венчик на некоторых профирированных блюдах и подковообразные желобки над или под налепными выступами) и в тектонике (воронкообразно расширенное горло с резким переходом к тулову сосуда, кольцевидные подставки чашек, высокое цилиндрическое горло амфоровидных сосудов и резкая профилировка блюд).

К типичным керамическим формам ранней фазы принадлежат двуконусовидные сосуды с резким изломом выпуклости, двуконусовидные амфоры без ручек с униженным верхним конусом, большие амфоры с четырьмя ручками, профирированные блюда, чашки с полой кольцеобразной ножкой и резкой профилиацией.

Традиции средней бронзы переживают и в сфере надстройки, в области хоронения (рядом с грунтовыми погребениями появляются подкурганные погребения с каменным венчиком).

Из бронзовых предметов ранней фазы сохранилась лишь булавка в двуконической головкой и фибула с восемьмеркообразно переплетенной дужкой.

Зволенская группа лужицкой культуры в своей ранней фазе встречалась с позднепи-

линской культурой преимущественно в области реки Крупиницы, о чем свидетельствует керамика из могильника в Медоварцах (рис. 3: 12, 13). Автор предполагает также проникновение пилинской культуры в лужицкую сферу долиной реки Кривань, что могло оказаться причиной возникновения нескольких мощно укрепленных лужицких городищ в окрестностях Детвы (*Tomka 1891*, с. 291—301).

По О. Ильковой (1961, с. 94) пилинское население становилось непреодолимым препятствием для проникновения лужицкого населения к юго-востоку, что способствовало отсутствию у лужицких могильников этой области классической платеницкой фазы по чешско-моравскому пониманию, хотя здесь наблюдается много общих элементов.

На юге и юго-западе лужицкая культура имела контакты с чаканской культурой, что проявилось также во взаимовлиянии на керамический инвентарь. И. Паулек (1962с, с. 104—106) предполагает даже организованные военные походы к северу, которые позже становились импульсом для широкого распространения косой желобчатой орнаментации и на сосудах лужицкой культуры. Классическим примером проникновения чаканской культуры вглубь лужицкой среды служит материал погребения 1/75 из с. Медоварце (рис. 8: 1—5), в котором кроме других предметов был найден одноручный конусовидный черпак в крышевидной профилировкой ручки и обломок от толстостенного сосуда с орнаментацией нанесенной протягиванием пальцев. Ситуация в Словакии в связи с среднедунайскими полями погребальных урн и лужицкой культурой аналогична обстановке в Моравии (*Rihovský 1960*, с. 45—48). Выразительное влияние лужицкой культуры в области среднего Дуная наблюдается в степени НВ, когда среднедунайские урновые поля теряют свой доминантный характер (Paulík 1962с, с. 104—106).

Раннюю фазу зволенской группы лужицкой культуры автор датирует степенями ВД и НА₁.

Переход между ранней и средней фазами зволенской группы лужицкой культуры обнаружен в некоторых погребениях на могильнике Зволен-Балкан (погр. 58, 73, 77 и 104), в которых наблюдаются на керамике совместно элементы ранней и средней фаз.

Преобладающей керамической формой средней фазы зволенской группы являются яйцевидные горшки, с венчика которых уже исчезают налепные языковидные выступы. Очевидные изменения возникают в тектонике амфоровидных сосудов и чашек, излом которых закругляется.

Также в этой фазе находится в погребениях лишь немного бронзовых предметов. Сохранилась только булавка с блюдцеобразной головкой и двумя валиками на шейке.

Эта фаза характеризована хоронением в грунтовых могилах без каменной обкладки. В могиле наблюдается, как правило, одна на плоском камне стоящая центральная урна и около нее один-два черпака. В доньях урн находится прорезанное отверстие «для души».

Доходит к взаимовлиянию лужицкой и среднедунайской областей. Но на могильниках выразительнее это не удалось отметить. Однако, наблюдается уже связь с нововозникшей киятицкой культурой (имитация киятицкой орнаментации на горле высокой чашки с пухлобоким туловом из погребения 58 на могильнике Зволен-Балкан — рис. 10: 14). Выразительнее эта связь проявилась лишь в следующей фазе. Среднюю фазу зволенской группы автор датирует степенью НА₂.

Переход между средней и поздней фазами отмечен в некоторых погребениях также на могильнике Зволен-Балкан (погр. 120 и 122), которые переносят непрерывность хоронения вплоть до поздних степеней.

В поздней фазе уже не находятся горшки без ручек с расширяющимся горлом. У двуручных горшков форма горла изменяется из вогнутой в цилиндрическую. Впервые появляются полушаровидные блюда и чашки. Особенностью являются конусовидные чашки с венчиком над ручкой, вытянутым в два рогатых выступа. Другая керамическая форма этой фазы — малые грушевидные и яйцевидные амфоры без ручек. Новой керамической формой можно считать дериваты киятицких и подольских амфор, крышки и сосуды с венчиком.

Бронзовая индустрия встречается чрезвычайно редко. Она представлена лишь простой бронзовой булавкой, украшенной на шейке двумя бороздками и веточковидной орнаментацией, и двумя обломками седловидных фибул.

Для поздней фазы зволенской группы лу-

жицкой культуры типично хоронение в погребениях с каменными ящиками или в могилах обозначенных камнем. Начинает применяться обычай рассыпать пепел около урны.

В поздней фазе зволенской группы лужицкой культуры наблюдается сильное влияние киятицкой и подольской культур, о чем свидетельствуют преимущественно находки на могильниках в Доманиках, Крупине, Лишове, Гончарных Немцах и Зволене-Балкане. Областью навязывания контактов были опять бассейны рек Штявницы и Крупиницы. Следовательно, поздняя фаза кажется смешанным горизонтом с лужицкими, киятицкими и подольскими элементами, что значительно отличает его от остальных групп лужицкой культуры. Типичный пример этого культурного смешания — амфора из погребения 107 на могильнике Зволен-Балкан (рис. 11: 12).

Позднюю фазу зволенской группы лужицкой культуры автор датирует степенью НВ.

Заключительной фазой кончается развитие лужицкой культуры в рассматриваемой области. Вся она отмечена реминисценциями предшествующего развития и одновременно в ней появляются новые элементы собственно гальштатского периода.

Новыми керамическими формами можно считать бочковидные горшки с просеченным налепным валиком под венчиком и с налепными языковидными выступами, и блюда на полой ножке. Все еще появляются крышки и полушировидные чашки, рядом с которыми наблюдаются чашки и кувшины позднего характера с массивной ручкой с желобком посередине. На горшковидных сосудах четки следы смоляного покрытия, что можно считать влиянием гальштатских культур.

Бронзовая индустрия в этой заключительной фазе не наблюдается.

В могильниках значительно увеличилось число керамики на 4—5 экземпляров. Обгорелые кости и пепел обыкновенно рассыпаны около урны, у которой появляется другой сосуд той же величины. Аналогичное явление наблюдается в платеницкой фазе лужицкой культуры; эта фаза до сих пор в Средней Словакии выразительнее не отмечена.

В заключительной фазе начинает частично проявляться влияние собственно гальштатской области. Итак, осуществляется культурное влияние от юго-запада, от западнословацкой группы восточноальпской области гальштатской культуры, и от востока проникают элементы куштановицкой культуры и трако-скифских групп.

Влияние восточной среды было выразительнее западного, что проявилось преимущественно в керамике (чашки и кувшины с массивной ручкой с желобком посередине из могильника Зволен-Балкан, погр. 105, 121 — рис. 11: 10).

Влиянием восточноальпской гальштатской среды можно, пожалуй, считать широкую амфору из погребения 82 на могильнике Зволен-Балкан и обломок блюда из Пренччова (рис. 4: 2), украшенный изнутри жемчugoобразным орнаментом. Кажется, что юго-западное влияние не было таким интенсивным как влияние в обратном направлении. Оно проявилось в крайних группах вышеупомянутой области (в середской группе и в типе Кезепрепашпаста-Гурбаново).

Заключительную фазу зволенской группы лужицкой культуры автор датирует концом степени НВ и началом стелени НС.

Перевод Э. Громовой

Brandgräberfelder der Lausitzer Kultur im Gebiet von Zvolen

Jozef Bátora

Der Autor befaßt sich in der Arbeit mit Gräberfeldern der Lausitzer Kultur im Raum des mittleren und oberen Gran-Tales und im Flußgebiet der Štiavnica und Krupinica. Es ist jener Teil der Slowakei, der bis jetzt nicht systematisch untersucht wurde und über seine urzeitliche Entwicklung werden nur hypothetische Schlußfolgerungen ausgesprochen. In dieser Gegend herrschte ziemlich intensive Besiedlung mit Trägern der Lausitzer Kultur und diese Kultur weist insbesondere seit der jüngeren Entwicklungsstufe eine spezifische Gestaltung auf, was den Autor zu ihrer Bezeichnung als Zvolen-Gruppe veranlaßte. Dieses Spezifikum war insbesondere durch den unmittelbaren Kontakt der Lausitzer Kultur mit den Bereichen der Jungpilinyer und Kyjatice-Kultur, der mitteldanubischen Urnenfelder (Čaka- und Podol-Kultur) und in der Schlußphase auch mit dem osthallstattischen Kulturbereich verursacht. Auf dem Gräberfeld Zvolen-Balkán hat sich die angeführte Tatsache treffend niedergeschlagen und die auf ihm beobachtete Kontinuität der Entwicklung bildet die Grundlage für das Kennen der Lausitzer Kultur im untersuchten Gebiet.

Die Gräberfelder der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur erstrecken sich auf flußnahen sanften Hängen (Domaníky, Krupina, Medovarce, Zvolen-Balkán) oder auf Anhöhen (Lišov, Zvolen-Borová hora). Sie sind verhältnismäßig ausgedehnt, wie es das Gräberfeld von Zvolen-Balkán bestätigt, wo 143 Gräber abgedeckt wurden; es wurde auf ihm längere Zeit bestattet und aus diesem Grunde ist es von grundsätzlicher Bedeutung. Auf keinem der Gräberfelder hat man reihenweise Bestattung beobachtet. Nach der Bestattungsweise unterscheidet der Autor mehrere Grabgestaltungen (Hügelgräber, Flachgräber ohne Steinsetzungen, Grubengräber, Gräber mit Steinsetzungen und Gräber in länglichen Steinkisten).

Die Gräber störten sich auf den Gräberfeldern nicht gegenseitig (außer zwei Fällen auf dem Gräberfeld von Zvolen-Balkán, wo die Gräber 53 und 96 in Superposition untergebracht waren), obwohl zwischen der ersten und letzten Bestattung mehrere Jahrhunderte vergangen sind.

Dies beweist, daß die Gräber auf irgendeine Weise markiert waren und auf den Gräberfeldern eine gewisse Ordnung herrschte.

Im Zusammenhang mit dem Bestattungsritus taucht die Frage der eigentlichen Einäscherung auf; sie erfolgte entweder auf einem Brandplatz außerhalb der Gräber oder direkt an der Grabstelle. In der Zvolen-Gruppe ist lediglich die erste Art belegt.

Auf den Gräberfeldern der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur unterschied der Autor vier Entwicklungsphasen, die so eng zusammenhängen, daß sie sich nicht streng voneinander sondern lassen.

Die ältere Phase ist noch stark mit Traditionen der vorangehenden mittelbronzezeitlichen Entwicklung verknüpft. Gut zu beobachten ist dies an den überlebenden Verzierungelementen im Keramikmaterial (Spitzbuckel in Vertiefungen, plastische zungenartige Lappen an Topfrändern, Anzeichen von lappenartig ausgezogenen Rändern auf manchen profilierten Schüsseln und hufeisenförmige Riefen über oder unter den plastischen Buckeln) und in der Tektonik (trichterförmig ausladender Hals und seine scharfe Absetzung von der Schulter, ringartige Standfüße der Tassen, hoher Zylinderhals bei amphorenförmigen Gefäßen und scharfe Profilierung der Schüsseln).

Zu typischen Keramikformen der älteren Phase gehören doppelkonische Gefäße mit scharfem Bauchknick, henkellose doppelkonische Amphoren mit niedrigerem oberen Konus, große vierhenkelige Amphoren, profilierte Schüsseln und scharf profilierte Tassen mit ringartigem Hohlfuß.

Traditionen der mittleren Bronzezeit lebten auch in der Überbausphäre weiter, in der Bestattungsart (neben Flachgräbern tauchen auch Hügelgräber mit einem Steinkranz auf).

Von Bronzegegenständen erhielt sich aus der älteren Phase nur die Nadel mit doppelkonischem Kopf und die Fibel mit achterförmig gewundenem Bügel.

Die Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur berührte sich in ihrer älteren Phase mit der Jungpilinyer Kultur insbesondere im Raum des Kru-

pinica-Flusses, was durch das Keramikmaterial aus dem Gräberfeld von Medovarce bezeugt ist (Abb. 3: 12, 13). Es wird ebenfalls eine Einsickerung der Pilinyer Kultur in das lausitzische Milieu durch das Tal des Kriváň-Flusses vorausgesetzt, was vielleicht auch die Ursache für die Entstehung mehrerer stark befestigter lausitzischer Burgen in der Umgebung von Detva gewesen sein mag (*Tomka 1891*, S. 296—301).

Nach *E. Jilková (1961, S. 94)* wurde die Pilinyer Besiedlung zu einer unüberschreitbaren Barriere für das Vordringen der lausitzischen Bevölkerung nach Südosten, was zur Folge hatte, daß die lausitzischen Gräberfelder in diesem Raum nicht die klassische Plátěnice-Phase nach böhmisch-mährischer Auffassung aufwiesen, obwohl hier, wie weiter dargelegt werden wird, viele gemeinsame Elemente vorhanden sind.

Im Süden und Südwesten berührte sich die Lausitzer Kultur mit der Čaka-Kultur, was sich in der gegenseitigen Beeinflussung des Keramikmaterials niedergeschlagen hat. *J. Paulík (1962c, S. 104—106)* setzt auch organisierte Heerzüge der Čaka-Bevölkerung nordwärts voraus, die dann zu einem Impuls für die Verallgemeinerung der Schräggannelierung auch auf Gefäßen der Lausitzer Kultur wurden. Ein klassisches Beispiel für die Einsickerung der Čaka-Kultur tief in das lausitzische Milieu ist das Material aus dem Grab 1/75 von Medovarce (Abb. 8: 1—5), in welchem außer anderem ein konischer Schöpfer mit dachartig gekantetem Henkel und die Scherbe eines dickwandigen Gefäßes mit Fingerstrich vertreten war. Eine analoge Situation wie in der Slowakei ist im Zusammenhang mit den mitteldanubischen Urnenfeldern und der Lausitzer Kultur auch in Mähren zu beobachten (*Rihovský 1960, S. 45—48*). Ein ausgeprägterer Einschlag der Lausitzer Kultur in das mittlere Donaugebiet ist erst in der Stufe HaB zu beobachten, wann die mitteldanubischen Urnenfelder ihr Eigengepräge verloren (*Paulík 1962c, S. 104—106*).

Die ältere Phase der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur datiert der Autor in die Stufe BD und HaA₁.

Der Übergang zwischen der älteren und mittleren Phase der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur ist in mehreren Gräbern auf dem Gräberfeld von Zvolen-Balkán erfaßt worden (Gräber 58, 73, 77 und 104), in deren Keramik ältere und jüngere Elemente gemeinsam aufscheinen.

Die keramische Leitform der mittleren Phase der Zvolen-Gruppe sind eiförmige Töpfe, von

deren Rändern bereits die plastischen zungenartigen Lappen verschwunden sind. Zu evidenten Wandlungen kam es im Bau amphorenförmiger Gefäße und Tassen, deren Umbruch sich rundete.

Auch in dieser Phase befinden sich in den Gräbern nur wenige Bronzegegenstände. Es erhielt sich lediglich die Vasenkopfnadel mit zwei Wülsten auf dem Hals.

Für diese Phase ist die Bestattung in Flachgräbern ohne Steinsetzung charakteristisch. Im Grab pflegt eine einzige zentrale Urne auf einem flachen Stein zu stehen und bei ihr ein bis zwei Schöpfer. In den Urnenböden pflegt ein „Seelenloch“ eingeschlagen zu sein.

Es kam zu einer gegenseitigen Beeinflussung des Lausitzer und des mitteldanubischen Kulturbereiches. Auf den Gräberfeldern konnte dies allerdings nicht irgendwie ausgeprägter erfaßt werden. Es ist jedoch bereits ein Kontakt mit der neuentstandenen Kyjatice-Kultur zu beobachten (Imitation der Kyjatice-Verzierung auf dem Hals einer hohen bauchigen Tasse aus Grab 58 von Zvolen-Balkán — Abb. 10: 14). Deutlicher äußerte sich dieser Kontakt erst in der nachfolgenden jüngeren Phase.

Die mittlere Phase der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur datiert der Autor in die Stufe HaA2.

Den Übergang zwischen der mittleren und jüngeren Phase erfaßte man ebenfalls auf dem Gräberfeld von Zvolen-Balkán in mehreren Gräbern (Nr. 120 und 122), welche eine kontinuierliche Bestattung bis in die jüngeren Stufen belegen.

In der jüngeren Phase erscheinen nicht mehr die henkellosen Töpfe mit ausladendem Hals. Bei den Doppelhenkeltöpfen wandelte sich die Halsform von einer einschwingenden zu einer zylindrischen. Zum erstenmal erscheinen Schüsseln und Tassen von halbkugeliger Form. Eine Besonderheit stellen konische Tassen dar, deren Rand über dem Henkel zu zwei hornartigen Buckeln ausgezogen ist. Eine weitere Keramikform dieser Phase sind henkellose birnen- oder eiförmige Amphoren. Eine neue Keramikform bilden Derivate der Kyjatice- und Podolamphoren, Deckel und Gefäße mit Ausguß.

Bronzeindustrie ist sehr schwach vertreten, es sind nur eine einfache Bronzenadel, die auf dem Hals durch zwei Rillen und Tannenzweigverzierung gegliedert ist, und zwei Bruchstücke von Sattelfibeln.

Kennzeichnend für die jüngere Phase ist die Bestattung in Steinkistengräbern oder in Gräbern, die mit einem Stein markiert sind. Es begann sich die Sitte geltend zu machen, die Asche außerhalb der Urne breitzustreuen.

In der jüngeren Phase der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur kam es zu einer starken Beeinflussung durch die Kyjatice- und Podol-Kultur, wovon insbesondere die Funde aus den Gräberfeldern von Domaníky, Krupina, Lišov, Hontianske Nemce und Zvolen-Balkán zeugen. Das Berührungsgebiet war abermals das Fließgebiet der Štiavnica und Krupinica. Die jüngere Phase ist also ein Mischhorizont mit Lausitzer, Kyjatice- und Podolelementen, wodurch sie sich merklich von den übrigen Gruppen der Lausitzer Kultur unterscheidet. Ein typisches Beispiel der Vermischung dieser Kulturen ist die Amphore aus dem Grab 107 von Zvolen-Balkán (Abb. 11: 12).

Die jüngere Phase der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur datiert der Autor in die Stufe HaB.

Mit der Spätphase endete die Entwicklung der Lausitzer Kultur im untersuchten Gebiet. Sie ist ganz durch Reminiszenzen der vorangehenden Entwicklung geprägt und gleichzeitig tauchten in ihr bereits neue Elemente der eigentlichen Hallstattzeit auf.

Als neue Keramikformen erscheinen tonnenförmige Töpfe mit plastischer Kerbleiste unter dem Rand und plastischen zungenartigen Lappen wie auch Hohlfußschüsseln. Bestehen blieben Deckel und halbkugelige Tassen, neben denen jedoch bereits Tassen und Krüge mit massivem ausgekehlttem Henkel von recht jungem Gepräge aufkommen. Auf topfförmigen Gefäßen sind Spuren von pechartigem Überzug zu beobachten, was schon als Einfluß der Hallstattkulturen betrachtet werden kann.

Bronzeindustrie ist aus dieser letzten Phase nicht bekannt.

In den Gräbern wuchs auffallend die Zahl der Keramik auf vier bis fünf Stück an. Der Leichenbrand und die Asche pflegten neben die Urne geschüttet zu sein, zu der ein weiteres, gleich großes Gefäß hinzukam. Eine analoge Erscheinung beobachtet man in der Plátěnice-Phase der Lausitzer Kultur, die bisher in der Mittelslowakei nicht markanter erfaßt wurde.

In der Spätphase begann sich teilweise der Einfluß des eigentlichen Hallstattbereiches zu äußern. Es kam also zu einem Kultureinfluß aus dem Südwesten aus der westslowakischen Gruppe des ostalpinen Bereiches der Hallstattkultur und aus dem Osten wieder Einflüsse der Kuštanovice-Kultur und der thrako-skythischen Gruppen. Der Einfluß des östlichen Milieus war intensiver als des westlichen, was hauptsächlich im Keramikmaterial zum Ausdruck gekommen ist (Tassen und Krüge mit massivem ausgekehlttem Henkel aus Zvolen-Balkán aus den Gräbern 105 und 121 — Abb. 11: 10).

Als Einfluß aus dem ostalpinen Hallstattmilieu kann vielleicht die breit gebaute Amphore aus Grab 82 von Zvolen-Balkán und das Schüsselfragment aus Prenčov (Abb. 4: 2) betrachtet werden, das an der Innenseite Perlverzierung aufweist. Es scheint, daß der südwestliche Einfluß nicht so intensiv war wie der entgegengesetzte. Er äußerte sich in den peripheren Gruppen des erwähnten Bereiches (in der Sered-Gruppe und im Középrépáspuszta-Hurbanovo-Typus).

Die Spätphase der Zvolen-Gruppe der Lausitzer Kultur datiert der Autor an das Ende der Stufe HaB und in den Beginn der Stufe HaC.

Übersetzt von B. Nieburová

MOHYLA Z MLADŠEJ DOBY BRONZOVEJ A KOSTROVÉ POHREBISKO Z 11. STOROČIA V ČAPORE

ANTON TOČÍK — JOZEF PAULÍK
(Archeologický ústav SAV, Nitra) — (Archeologický ústav SNM, Bratislava)

Mohyla v Čápore (časť obce Cabaj-Čápor, okr. Nitra) sa prvý raz spomína v odbornej literatúre roku 1963 v súvise so zhodnotením výskumu mohyly z mladšej doby bronzovej v Čake (Točík — Paulík 1960, s. 93, obr. 34 a 36: 1). Archeologický ústav SAV v Nitre uskutočnil v Čápore v čase od 1. júla do 10. novembra 1969 pod technickým vedením K. Sedláčka systematický výskum (nálezová správa Archeologickeho ústavu SAV v Nitre čís. 3055/70). Mohyla bola preskúmaná až po úroveň pôvodného podložia. Na násype mohyly sa rozkladala aj časť dedinského radového pohrebiska z 11. stor.

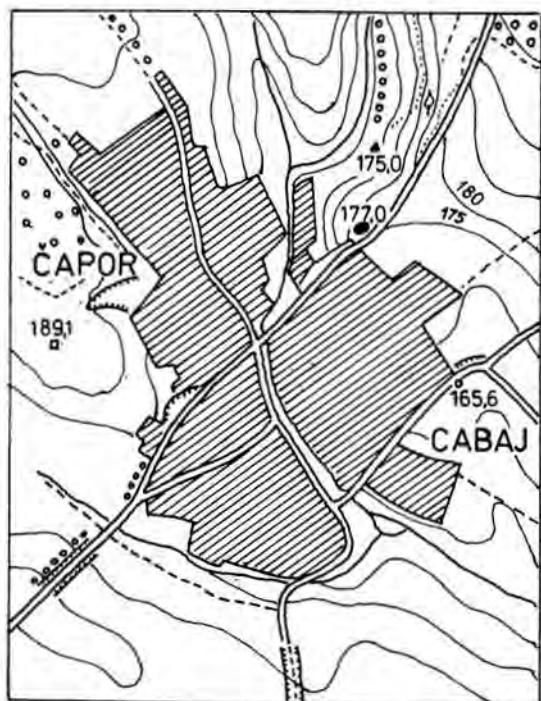
Lokalita sa nachádza na hore „Pri kopci“ na severovýchodnom okraji obce, v tesnej blízkosti hradskej Nitry-Šaľa. Mohyla je navŕšená na svahu údolia Cabajského potoka, pozdĺž ktorého je vystavaná dnešná obec (parcely 763/4, 764 a 765). Pred výskumom tvorila mohyla nevelikú zaoblenú a pretiahnutú vyvýšeninu, orientovanú zhruba v smere SV—JZ, ktorá sa nápadne vynímala na okraji svahovitého terénu, dosť výrazne klesajúceho severovýchodným smerom do údolia. Výška kopca nad úrovňou okolitého terénu nebola rovnaká. Pri spomenutej hradskej bola mohyla vysoká 2 m, na opačnej strane 3 m, približná dĺžka jej dlhšej osi bola ca 40 m, maximálne šírka sa dala odhadnúť na ca 33 m. Mohylový násyp sa v miestnej ľudovej tradícii dával do súvisu s prítomnosťou Turkov, o čom svedčí aj menej zaužívaný názov tejto polohy — Turecký kopec. Mohylu už dávnejšie zameral Š. Janšák, počas výskumu ju znova zameral J. Ž. Olszewski. Jej najvyšší bod mal absolútну výšku 177 m. (Obr. 1.)

Práca je rozdelená na dve časti (I a II). V prvej časti autori opisujú a hodnotia mohyly z mladšej doby bronzovej, v druhej časti sa A. Točík zaobrá radovým pohrebiskom z 11. storočia.

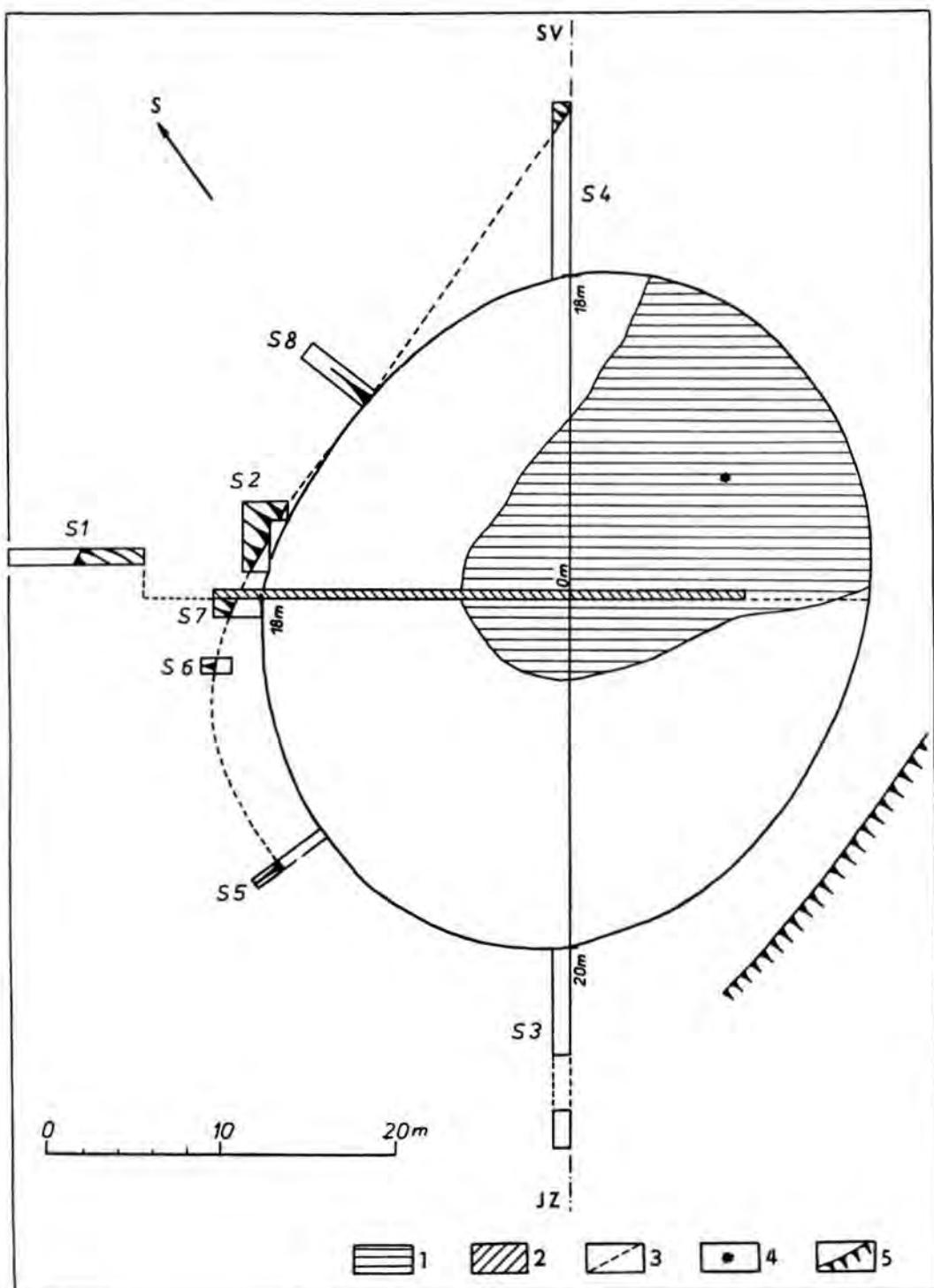
I. Mohyla z mladšej doby bronzovej

Odkrývka mohyly

Násyp objektu bol zameraný pred začatím výskumných prác a odkrývka sa mala uskutočniť sektorovou metódou s ponechaním základných krížových profilov. Na urýchlenie prác sa spočiatku použil buldozér, ktorým bola zo západnej polovice mohyly strhnutá a odsunutá ornica a časť svahovej černozeme. Po týchto prácach sa vytýčila línia hlavného rezu s cieľom získať základný profil v smere SV—JZ. Táto línia pretí-

Obr. 1. Čápor. Poloha preskúmanej kenotafickej mohyly z mladšej doby bronzovej. Lokalita je vyznačená kótou 177,00.

Obr. 2. Čápor. Pôdorys mohyly z mladšej doby bronzovej s vyznačením okrajových sond. 1 – zachovaná pôvodná černozem pod násypom objektu; 2 – kontrolný blok SZ–JV; 3 – priebeh oblúkového žlabu v okrajových sondách; 4 – výrazne prepálená pôda; 5 – spád terénu.

nala kopec na dve polovice a súčasne predstavovala hlavnú os výskumu. (Obr. 2.)

Na umožnenie kontroly násypových vrstiev bol ponechaný 50 cm široký priečny kontrolný blok, pripájajúci sa v nultom bode kolmo na

hlavný profil a deliaci každú polovicu mohyly na dve štvrtiny (sektory S a Z, J a V). Kontrolný blok siahal až po pôvodnú spráš a farebne sa zdokumentoval. Pri výskume v druhej polovici mohylového násypu sa v sledovaní vrstiev nad-

viazovalo na spomenutý priečny kontrolný blok. Aj tu boli vypracované profily, no iba čiastočne — v strede objektu, pretože hrobové jamy radového pohrebiska porušili okraj mohyly.

Prvá polovica násypu s dvoma sektormi (S a Z) sa odkrývala plošne a v pôdoryse i profile sa presne sledovalo navŕšovanie mohyly. Násyp sa odkryl aj tu až po geologický podklad (spraš). Na okrajoch sa niekoľkými kontrolnými sondami (S1—S8) hľadala prípadná exploatačná prie-kopa. Odkrývka ukázala, že na juhovýchodnej strane obvod mohyly neohraničuje priekopa, teda z týchto miest sa neťažila zemina na navŕšenie objektu.

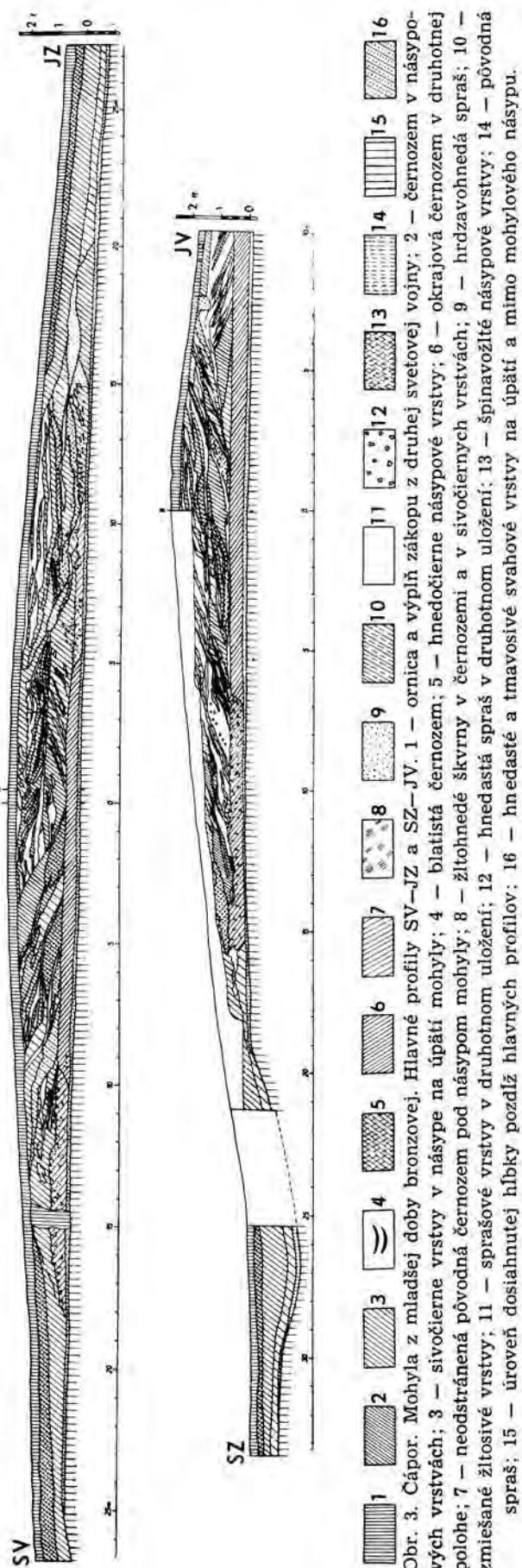
V ďalšom pokračovaní výskumu sa na čas prerušili práce v severnej štvrtine mohylového násypu (sektor S). Pozdĺž hlavného i priečného profilu sa v sektore Z pre zistenie orientácie vrstiev prekopala meter široká sonda až na pôvodnú spraš. Na konci priečneho profilu sa v mieste 18,5 m jeho dĺžky prišlo na klesajúce sprašové podložie a odkryla sa časť žľabu — priekopy. Osobitnou zisťovacou sondou (S1), ktorá sa z technických príčin nemohla pripojiť na priečny kontrolný blok, a preto bola vyhľbe-ná vedľa neho, sa zachytila vonkajšia strana priekopy, t. j. exploatačného okružného žľabu. Malými overovacími sondami sa potvrdilo, že žľab mal oblúkovitý priebeh. Po preskúmaní západnej štvrtiny mohyly sa dokončila odkrývka jej severnej štvrtiny.

Sondami S2, S5—S8 a pozdĺžnym severovýchodným rezom na konci hlavného profilu sa zistil vnútorný priebeh žľabu — priekopy. Zistenie vnútorného priebehu žľabu súčasne umožnilo vymedziť miestami (S2, S8) pravdepodobnú pôvodnú hranicu násypu v tejto časti mohyly.

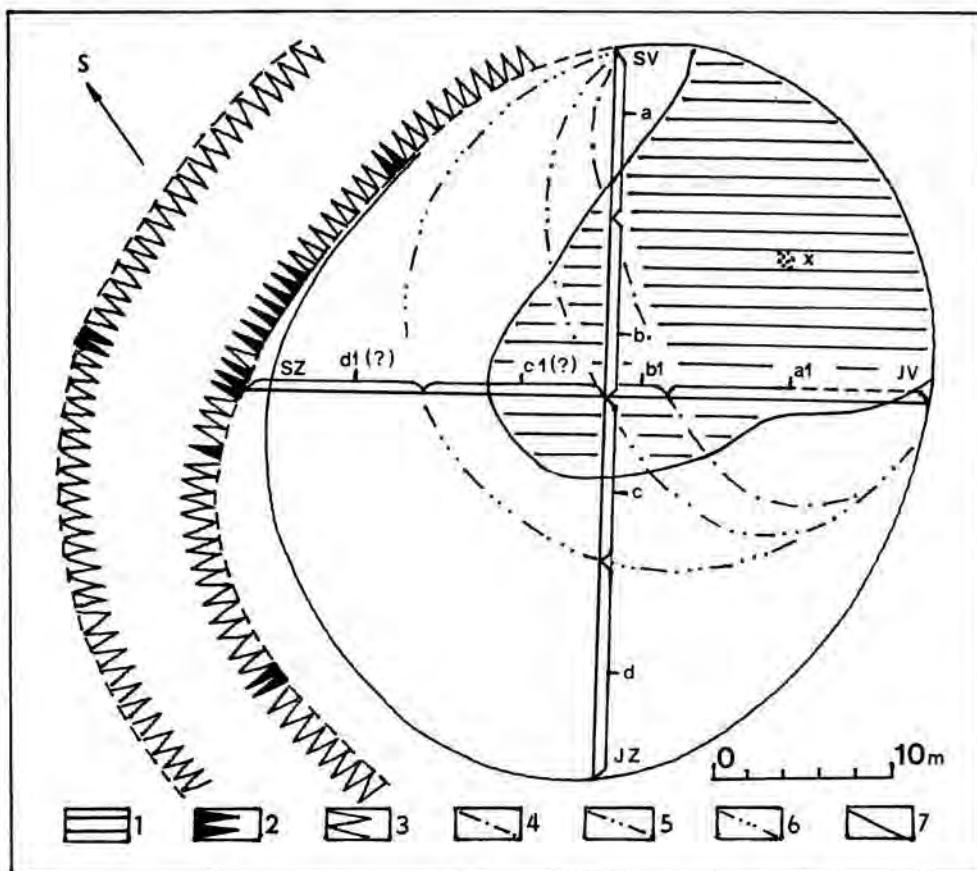
Po dôkladnom terénnom preskúmaní oboch spomenutých štvrtí mohyly, zhodnotení každej zvláštnosti v násypových vrstvach a preverení spodného sprašového horizontu množstvom vrtov dalo sa konštatovať, že pred navŕšením, počas navŕšovania a po navŕšení mohyly neuskutočnil sa na preskúmanej ploche nijaký zásah do podložia a nenachádzal sa na nej žiadnen objekt.

Starostlivo sa sledoval aj postup nasypávania mohyly, a to počas plošnej odkrývky i pri vypracúvaní profilov. Prieseečníkmi sa fixovali nálezy, ktoré sa pri navŕšovaní dostávali do násypu. V prípade potreby sa robila nivelačia nálezov i nálezových situácií.

V druhej etape sa prikročilo k odkrývke juhovýchodnej polovice mohyly, t. j. časti ležiacej

Obr. 3. Cápov. Mohyla z mladšej doby bronzovej. Hlavné profily SV—JZ a SZ—JV. 1 — ornica a výplň zákopu z druhej svetovej vojny; 2 — černozem v násypových vrstvach; 3 — sivočierne vrstvy v násypu na úpatí mohyly; 4 — blatistá černozem; 5 — hnedočierne násypové vrstvy; 6 — okrajové černozem v druhotnej polohi; 7 — neodstránená pôvodná černozem pod násypom mohyly; 8 — žltohnedé škruny v černozeme a v sivočiernych vrstvach; 9 — sivočierne vrstvy v druhotnom uložení; 10 — spraš v pôvodnej vrstve; 11 — sprašové vrstvy v druhotnom uložení; 12 — hnedastá spraš v druhotnom uložení; 13 — spinavavzíté násypové vrstvy; 14 — pôvodná spraš; 15 — zvlnené dosiahnuté hlbky pozdĺž hlavných profilov; 16 — hnedasté a tmavosivé svahové vrstvy na úpatí a mimo mohylového násypu.

Obr. 4. Cápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. Schematicky znázornený pravdepodobný postup navrhovania mohyly. 1 – intaktná pôvodná černozem pod násypom; 2 – výskumom overený priebeh priekopu; 3 – pravdepodobný celkový priebeh priekopu; 4 – východná časť okrajovej mohyly vybudovaná súvrstviami a, a1; 5 – dobudovanie okrajovej mohyly súvrstviami b, b1; 6 – vnútorný plášť (súvrstvia c, c1); 7 – vonkajší plášť objektu (súvrstvia d, d1); x – prepálená plocha.

pri hradskej vedúcej do Nitry. Tu sa sústredila pozornosť na predpokladaný hlavný hrob, po ktorom sa nenašli stopy v prv preskúmanej polovici mohyly. Namesto plošnej odkrývky sa volil systém obnažovania stredového priestoru sondami. Žiaľ, ani v tejto polovici sa v blízkosti stredu neprišlo na hrob, resp. hrobovú komoru.

Vypracoval sa súvislý, 18 m dlhý profil (0–JV), čím sa získal kompletnej krízový profil celej mohyly a sledu násypových vrstiev. Ani v juhovýchodnej polovici neboli vrstvy porušené. Pod násypovými vrstvami sa odkryla viac-menej vodorovná, v profiločne výrazne zreteľná báza sútej spodnej černozeme, t. j. pôvodný horizont, na ktorom sa v tejto časti budovala mohyla. Černozem bola hrubá 40–50 cm a v spodnej časti prechádzala do žltohnedého povrchu podložia (pôvodná spraš). V spraši sa nezistila nijaká stopa druhotného zásahu. Zato v spodných vrstvách černozeme, ca 20–30 cm nad pôvodnou

sprašou, sa na jednom mieste odkryla do červena prepálená pôda z rozmermi 50 × 60 cm, kúsky mazanice a skupina uhlíkov (obr. 2: 4, obr. 4: x). Zrejme nešlo o pozostatky zvyčajného žiarového pohrebu, ale o stopy po intenzívnejšom ohni. Sterilné podložie mohyly (t. j. pôvodná spraš) bolo do hĺbky 70 cm siefovnicovo prevítané geologickým vrtákom. Všetky vrty mali negatívny výsledok, teda pôvodná spraš v strede násypu nebola porušená.

Výskum pokračoval sondami od stredu k okraju mohyly. Ani tu nebolo podložie (vrstva černozeme a spraš) a násypové vrstvy porušené. Pre datovanie vzniku mohyly bolo závažným objavom kostrové pohrebisko z 11. stor. n. l., zistené v jej južnej polovici. Hrobové jamy boli zapustené do násypu, čo dokazuje, že mohylu najvýšili rozhodne pred spomenutým storočím. Odkryté hroby na okraji pohrebiska ukázali aj na fakt, že plytkosť hrobových jám na svahu mo-

1

2

3

4

5

6

Obr. 5. Cápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. 1 – pohľad na mohylu od východu; 2 – severozápadná polovica objektu (časť hlavného a priečneho profilu od západu); 3, 4 – detailné pohľady na situáciu v strede objektu; 5 – západná polovica sondy od severozápadu; 6 – časť priekopy-žľabu na severnom úpätí mohyly.

hyly v porovnaní s ich väčšou hľbkou na jej okraji súvisí s mladšou, čiastočne novodobou orbu. Odkrývka hrobov pomohla dokresliť pôvodný pôdorys mohylového násypu i zloženie mohylových vrstiev v južnej polovici objektu. Ukázalo sa, že mohyla mala pôvodne mierne oválny pôdorys, pripomínajúci akoby z dvoch strán stlačený kruh.

Po preskúmaní pohrebiska sa na vyrovnanie terénu v okruhu ca 25 m od stredu mohyly použil buldozér. Stredová časť objektu sa súčasne odkryla až po pôvodnú spráš (30—50 cm). Aj touto kontrolou sa zistilo, že pod mohylou sa ne nachádza komora, prípadne hrobová jama. Postupne bola do tejto hľbky odkrytá a ručne vyčistená celá plocha pod mohylovým násypom, výsledok však bol opäť negatívny.

Križové a ďalšie detailné rezy umožnili zistiť pravdepodobný postup navršovania mohylového násypu, spôsob uloženia vrstiev a rozpoznať ich štruktúru. Smer sypania vrstiev sa sledoval aj v pôdoryse, v jednotlivých rovinách s rozdielnou výškou a zakresloval sa farebne. V násype mohyly sa podľa farby a štruktúry rozpoznali tieto hlavné vrstvy:

a) Sýta černozem, ktorá na niektorých úsekoch dosahovala značnú hrúbku. Pochádzala čiastočne z exploatačného žľabu-priekopy a čiastočne z plochy pod mohylou. Ide o plochu, na ktorej bol násyp uložený na spráš.

b) Čierohnedá vrstva, pochádzajúca zo spodnej polovice černozeme (prechodná vrstva do spráše), ktorá je zastúpená tiež pod násypom ako predošlá vrstva.

c) Odtiene čiernosivých, sivohnedých a žltohnedých vrstiev.

d) Pomerne hrubé a najmä v severozápadnom úseku miestami dominujúce vrstvy spráše, niektoré s hrudkovitou štruktúrou a konkréciemi, ktoré pochádzajú výlučne z exploatačnej priekopy.

e) Spravidla menšie vrstvičky hrdzavej spráše, azda zo starších pôvodných horizontov.

f) Vrstvičky sýtej černozeme, pravdepodobne z bahnitých vrstiev.

g) Čiernosivé, hnedočierne a so sprášou premiešané splavové a svahové vrstvy na úpatí obvodu mohylového násypu. Vo vrstvách černozeme sa vyskytovalo veľa plesne, pripomínajúcej vápenité usadeniny.

Plášť mohyly bol porušený zákopmi z druhej svetovej vojny, ktoré však boli neskôr orbu zrovnané.

Opis nálezov z mohyly a jej okolia

Nálezy (väčšinou keramika) sa získali z niekoľkých základných nálezových polôh. Nálezový materiál z násypových vrstiev mohyly je z dvoch pravekých vývojových úsekov — z okruhu lineárnej keramiky a z mladšej doby bronzovej. V intaktnej černozemi pod mohylovým násypom sa prišlo v blízkosti prepálenej plochy iba na dva tuhované črepy keramiky čačianskej kultúry. Z priekopy na severnej a severozápadnej strane mohylového násypu pochádza okrem keramiky spomenutej kultúry aj fragment tordovaného bronzového nákrčníka. V splavových vrstvach sa okrem nálezov patriacich čačianskej kultúre našiel aj ojedinelý črep laténskej keramiky, najmä však stredoveké i novoveké železné predmety. Niektoré kamenné predmety sa nedali kultúrne presne určiť.

Lineárna keramika z násypových vrstiev

1. Črepy z tenkostenných hrncovitých nádob z jemne plaveného, mierne vylúhovaného sivého materiálu, zdobené rytým ornamentom: dvojicou oblúčikov ukončených jamkami, pásom dvojitých liníi ukončených, resp. prerušených jamkami, pásom šikmých alebo lomených dvojítých liníi.

2. Črepy z guľovitých tenkostenných vylúhovaných nádob, zdobených vodorovnou líniou, šikmými ryhami a gombíkovitým výčnelkom.

3. Črepy z hrubostenných guľovitých nádob so zúženým ústím a zdrsneným povrchom, zdobených dvojitým horizontálnym a šikmým radom jamiek vtláčaných do hliny prstami.

4. Črepy z hrubostenných guľovitých nádob, zdobených na zdrsnenom povrchu horizontálnymi radmi nechtovej vrypov.

5. Črepy z hrubostenných i tenkostenných nádob, zdobených vodorovnými, zvislými i šikmými radmi nechtovej vrypov.

6. Črepy z guľovitých nádob s kombináciou nechtovej výzdoby a tupých výčnelkov.

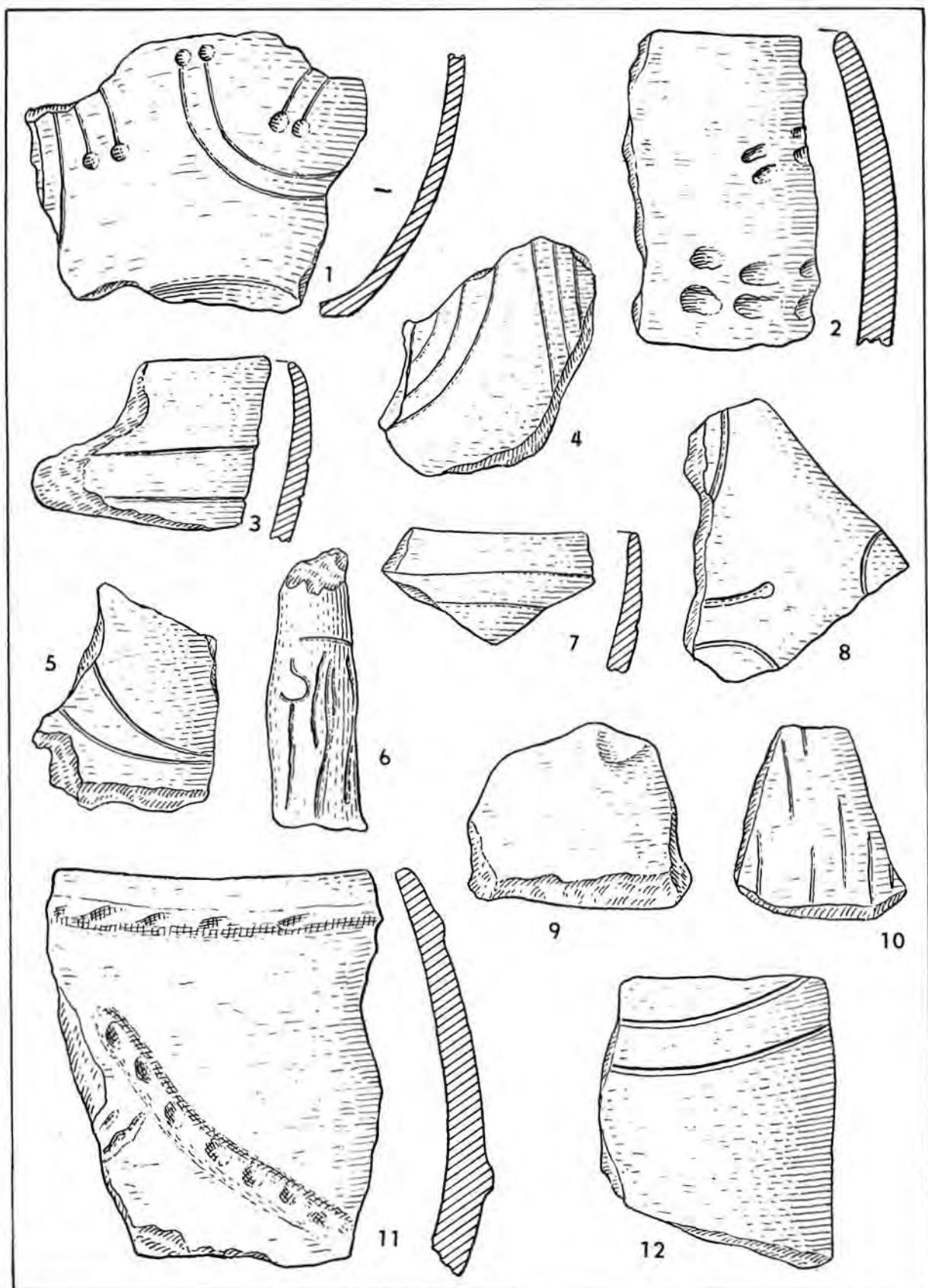
7. Črepy z bombovitých a guľovitých hrubostenných nádob so zdrsneným povrchom, zdobeným horizontálnymi lištami a presekávanými plastickými oblúkmi.

8. Črepy z nezdobených hrncovitých nádob s horizontálnymi väčšími i menšími prepichnutými uchami.

9. Fragment plastiky stojacej „venuše“ z plavenej hliny, povrch čiernosivý, zdrsnený. Nohy sú z oboch strán oddelené hlbokou ryhou, naznačené chodidlá sú krátke, nečlenené, zospodu šikmo skrojené. Brušná časť a rodičia sú zvýraznené. Na prednej polovici pásu je vodorovná ryha, na boku nôh dve zvislé ryhy. Pod pásovou čiarou sú na oboch stranach vyryté stylizované dolné časti rúk. Horná časť tela chýba. Zachov. v. 5,1 cm. (Obr. 6: 6.)

10. Zlomok čepieľky z pazúrika; zachov. d. 2,2 cm.

11. Zlomok čiastočne vyštrbenej čepieľky z rohovca; zachov. d. 2,1 cm.

Obr. 6 Cápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. Nálezy lineárnej keramiky v násypových vrstvach.

Nálezy čačianskej kultúry z násypových vrstiev

12. Črep z amforovitej nádoby s lievkovitým nasadeným hrdlom, na rozhraní hrdla a šikmo hraneného vydutia je hrubšie pásikové ucho, farba okrovohnedá, materiál plavený (obr. 10: 7).

13. Črepy zo spodnej časti a z rozhrania hrdla a tela malej miskovitej nádoby s prstencom na obvode dna, povrch šikmo hranený, neleštený, svetlohnedej farby, materiál dobre vyplavený (obr. 10: 4).

14. Črep z rozhrania dna a tela misky so široko roztvorenými a mierne lomenými stenami, farba sivočierna, povrch zvonka mierne drsný, vnútri slabo tuhovaný.

15. Črep z vydutia nádoby s hraneným povrhom, farba okrovohnedá (obr. 10: 3).

16. Okrajový črep z mierne prehnutej hrdla amforovitej zásobnice, ústie zvonka šikmo skrojené, povrch neleštený, materiál hrubožrný.

17. Črep z rozhrania hrdla a tela hrubostennej amforovitej zásobnice, na tele je horizontálny prstovaný plastický pásik a na ňom pretlačený jazykovitý výčnelok, farba tehlovočervená, povrch mierne zdrsnený, materiál hrubožrný (obr. 10: 6).

18. Črep z rozhrania hrdla a tela hrubostennej amfory; pod šikmo nasadeným hrdlom, na šikmo hranenom, lesklo tuhovanom povrchu je vodorovný lalokovitý výčnelok, druhý podobný výčnelok je na rozhraní maximálneho vydutia a nehranenej spodnej časti tela (obr. 10: 1).

19. Črep s von vynutým okrajom z bližšie neurčitejnej tenkostennej nádoby, farba tehlovohnedá, materiál jemne plavený.

20. Črep z vydutia tenkostennej šálkovitej nádoby so šikmo hraneným povrhom okrovej farby (obr. 10: 2).

21. Malá omfalická nôžka z džbánkovitej alebo šálkovitej nádoby svetlohnedej farby.

22. Črep z tela hrubostennej zásobnice s prstovaným plastickým pásikom, farba tehlovohnedá (obr. 9: 3).

23. Črep z hrubostennej nádoby s krátkou horizontálnou lištou, povrch svetlohnedý, drsný.

24. Črep z rozhrania hrdla a tela nádoby s plochým prstovaným pásikom, farba bledohnedá, materiál s prímesou piesku (obr. 8: 12).

25. Črep z tela prstami zvisle brázdenej zásobnice, farba svetlohnedá, materiál piesčitý (obr. 8: 14).

26. Črep z tela masívnej zásobnice, prstami plytko zvisle brázdenej, farba svetlohnedá, materiál piesčitý.

27. Črep z hrubostennej zásobnice s nalepeným prstovaným pásikom a so zvisle brázdenným povrhom, farba nad pásikom bledohnedá, pod pásikom tehlovočervená, povrch vyhladený, materiál piesčitý (obr. 9: 2).

28. Črep z podhrdia hrubostennej zásobnice s horizontálnym prstovaným pásikom, farba svetlohnedá, materiál drsný s piesčitou prímesou (obr. 8: 13).

29. Oválna pukľová nášivka z tenkého bronzového plechu, s protiľahlými otvormi na užších stranach, okraj poškodený; zachov. d. 1,5 cm (obr. 8: 11).

Nálezy čačianskej kultúry v intaknej černozemi pod mohylovým násypom

30. Dva črepy zo spodnej časti tela pravdepodobne amforovitej nádoby s povrhom a vnútrajškom vypáleným do čierna, povrch striebriesto tuhovaný (obr. 9: 4).

Nálezy čačianskej kultúry z priekopy okolo severnej a severozápadnej strany mohylového násypu

31. Črep z väčšej nádoby s hrubým lalokovitým výčnelkom, farba okrovohnedá, povrch leštený (obr. 9: 5).

32. Črep zo spodnej časti menšej nádoby, farba hnedenčierna, povrch hladký, materiál piesčitý.

33. Črep z tela amforovitej (?) nádoby, farba tehlovočervená, povrch šikmo hranený, leštený; materiál zmiešaný s pieskom (obr. 9: 6).

34. Črep z hrubostennej nádoby so zvyškom prstovaného pásika, farba špinavohnedá, povrch drsný.

35. Fragment (pribl. polovica) bronzového tordovaného nákrčníka s roztepaným, do očka zvinutým koncom, povrch pokrytý prevažne hladkou sýtozelenou patinou; zachov. d. 16,5 cm (obr. 9: 7).

Laténsky nález v splavnej okrajovej vrstve

36. Črep z tela súdkovitého tuhového hrnca so zvisle hrebeňovaným povrhom.

Stredoveké a novoveké nálezy v splavených okrajových vrstvách

37. Okrajový črep z taniera s plastickým prstencom na vonkajšej strane, povrch čiernosivý (obr. 9: 9).

38. Železný poškodený nožik s plynule nasadeným tŕnom; zachov. d. 9 cm (obr. 9: 8).

39. Plochá železná kramlička s nepravidelnou ohnutými koncami; d. 9 cm (obr. 9: 10).

40. Železný predmet (časť opaska?) tvaru plochej tyčinky s očkom na jednom konci, druhý koniec je ukončený v podobe písmena T; d. 17,4 cm (obr. 9: 11).

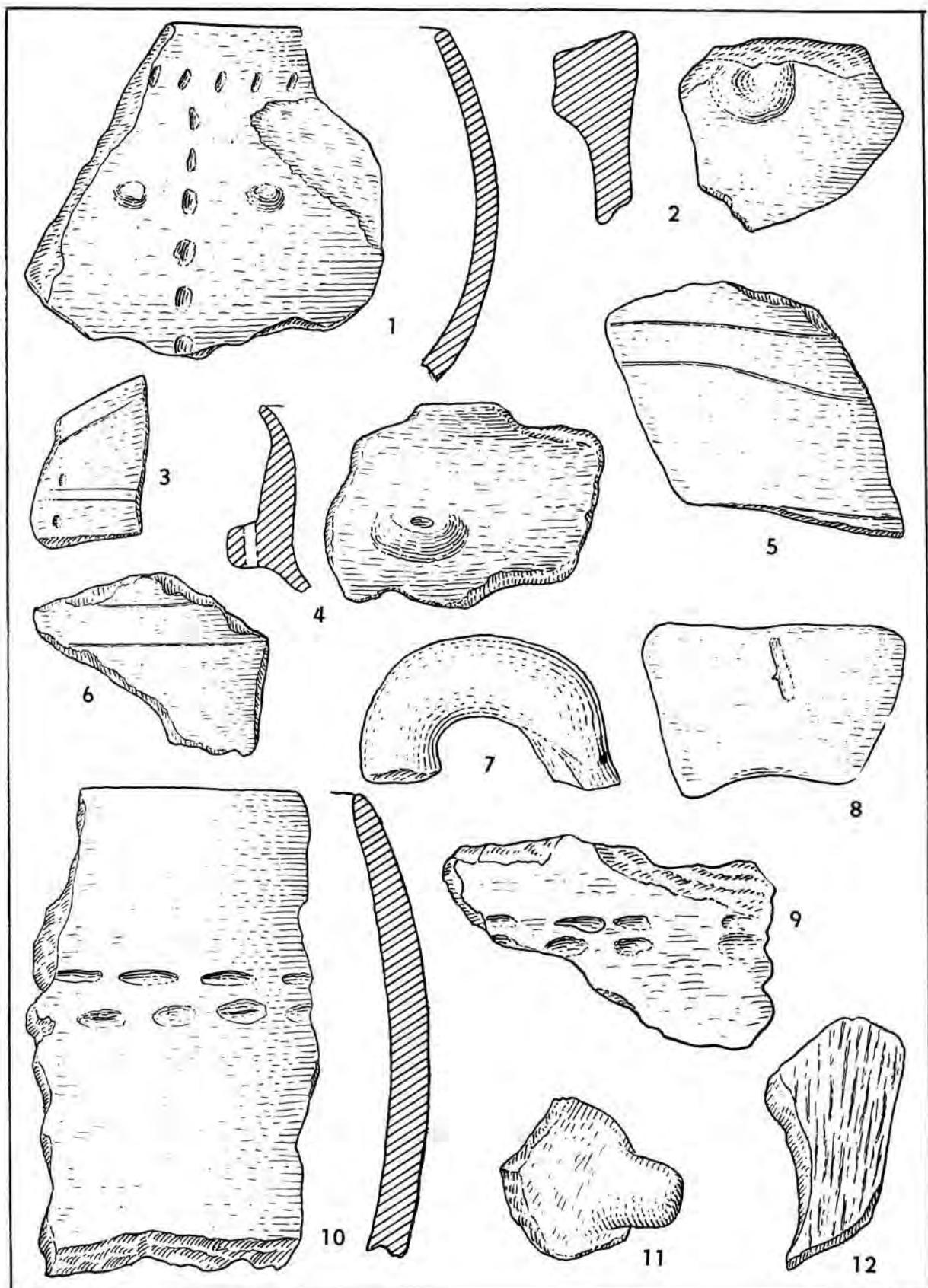
Kultúrne bližšie neurčiteľné nálezy

41. *Poloha A*. Kamenné drvidlo (otlkač) obličkovitého tvaru so stopami po používaní na užších stranach; d. 8 cm (obr. 9: 1).

42. *Polohy A a D*. Fragmenty kamenných mlynčekov s čiastočne zachovanou pracovnou plochou na jednej strane.

Z h o d n o t e n i e n á l e z o v ý c h o k o l n o s t í a m a t e r i á l u z m o h y l y

Pri interpretácii mohyly treba vychádzať najmä zo zhodnotenia hlavných profilov SV—JZ a SZ—JV, ktoré preprádzajú základnú schému jej navrhovania (obr. 3). Spomenutý postup pri odkrývaní mohyly umožnil často konfrontáciu pôdorysných náleزوverych situácií s niektorým rámecom hlavného krížového profilu alebo s profilmami určitých pomocných sond. Už prvý pohľad na profil SV—JZ preprádzza, že pri stavbe mohyly sa nepostupovalo jednotne. Severovýchodné rameno (0—SV) sa vyznačuje pri okraji v metroch 0—10 až 0—18 akoby menším nasypaným kop-

Obr. 7. Cápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. Nálezy lineárnej keramiky v násypových vrstvách.

čekom, v záchytenom profile s priemerom zhruba 8 m (obr. 3). Tvorili ho dve hlavné vrstvy: na sprášovom podklade spočívala približne 1 m hrubá vodorovná vrstva žltohnedej pôdy, nad ňou sa nachádzala akoby do plochého kužeľa nasypaná sivočierna zemina (obr. 4: a). Približne po nultý bod mohyly nadvázovali na vnútornej strane tohto okrajového útvaru rôzne vrstvy vo výrazne šikmých úložných hladinách (obr. 4: b). Farebne dominovali v skladbe tmavšie odtiene (hnedočierne až sivočierne vrstvy). Na rozdiel od spomenutého okrajového „kužeľovitého násypu“ vrstvy so šikmými úložnými hladinami spočívali na pôvodnej černozemi, ktorá v tejto časti nebola pri výstavbe mohyly odstránená.

Juhozápadné rameno (0—JZ) profilu SV—JZ sa vyznačovalo značnou nepravidelnosťou v naňšaní vrstiev vytvárajúcich dva plášte (obr. 4: c, d), pripojené k predchádzajúcemu okrajovému „mohylovému“ násypu (b). Vnútorný z nich (v m 0—8,5 — obr. 3) spočíval sčasti na pôvodnej černozemi, vonkajší z väčšej časti na obnaženom sprášnom podklade. K rozlíšeniu plášťov prispelo ich rozdielne zloženie; pri budovaní vnútorného plášta sa uplatnili dva markantne odlišné postupy: v jeho spodnej polovici sa zreteľne vynímali opačne sypané vrstvy (na rozdiel od prv záchyteného smeru žlava doprava), v hornej polovici bol však prevládajúci sklon vrstiev opäť dodržaný. Skladba okrajového plášta sa v protiklade k predchádzajúcemu vyznačovala viac-menej vodorovnými, avšak dosť nepravidelnými vrstvami; týmto zložením však najväčšmi pripomínala skladbu a charakter plášťov typických čačianskych mohyl. Na oboch stranach profilu SV—JZ sa zreteľne črtali splavové vrstvy, pochádzajúce z horných rozrušených častí mohyly. Celková kubatúra mohyly bola na oboch stranach profilu navŕšená na podklad asi v 20° uhle; plášť c priliehal k „okrajovej mohyle“ b zhruba v 30° uhle a línia medzi plášťmi c a d tvorila s podkladom takisto 30° uhol.

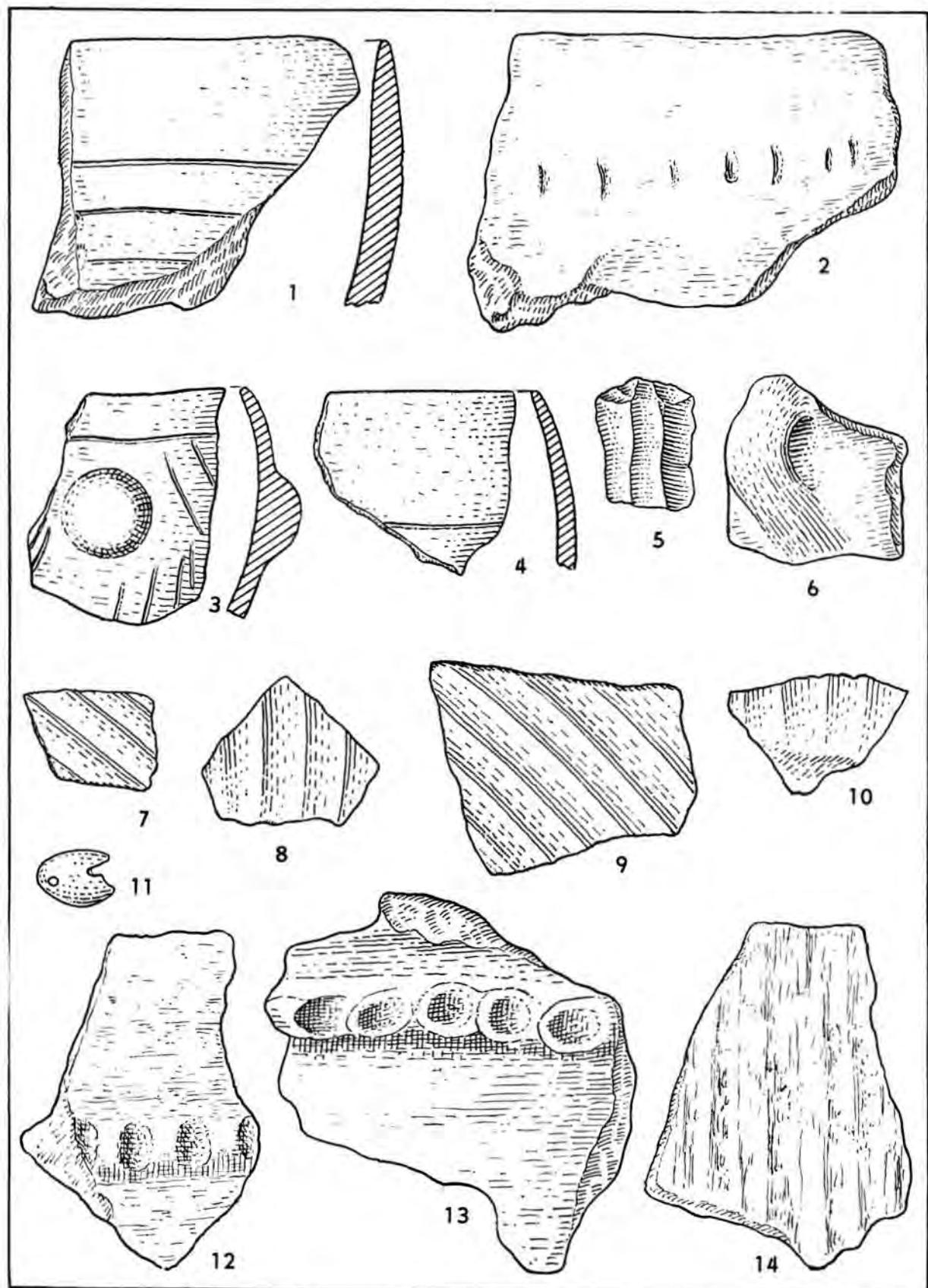
Hoci ďalší hlavný profil objektu — profil SZ—JV (obr. 3) — neboli juhovýchodným smerom vypracovaný až do konca, t. j. po úpätí mohyly, jeho juhovýchodné rameno už aj v záchytenom úseku (0—10 m) sa vyznačovalo príbuznou skladbou vrstiev s ramenom 0—SV (hlavný profil SV—JZ). V metroch 0—2 až 0—10 (obr. 3) sa aj tu zachytil do plochého kužeľa nasypaný menší mohylový útvar (jeho ukončenie smerom k úpätiu mohyly od 10 m sa nezdokumentovalo), ktorého vonkajšie vrstvy boli pri

okraji mohyly nasypávané opačne (žlava doprava) než všetky ostatné vrstvy profilu SZ—JV. Ak potom v súlade s postupom pri označovaní základných vrstiev v profile SV—JZ bolo možno označiť tento malý „mohylový útvar“ ako aI (obr. 4), paralelu súvrstvia b v tomže profile predstavuje v profile SZ—JV opäť príbuzné súvrstvie (bI), ktoré sa však na rozdiel od predošlého zachytilo v menšej šírke. Jeho základ spočíva v metroch 0—2 (rameno 0—JV) a 0—2 (rameno 0—SZ). Pokračujúc severozápadným smerom až po 18,5 m sa v profile zreprodukovali pravdepodobne opäť paralely už známych plášťov c a d (cI, dI); vymedziť ich rozhranie neumožnil približne rovnaký postup pri ich navšovaniu (obidva sa budovali akoby vo dvoch etapách), pričom súvrstvia nad podkladom a v hornej polovici delila približne vodorovná línia, ako sa to javilo v plášti c v profile SV—JZ.

V m 18,5 profilu SZ—JV sa násyp mohyly končil na sprášovom podklade a zachytil sa vnútorný okraj oblúkovitej priekopy okolo objektu. V hlavnom reze, ale aj na iných susedných mestach (sondy S5, S6, S8) sa priekopa javila ako plynule vyhľbený jarok, široký ca 10 m, pričom jej vnútorná strana, zdá sa, pôvodne plynule bez zlomu nadvázovala na sklon vonkajšieho plášta mohyly (ca 20° uhol). Maximálna hĺbka od úrovne sprášového podkladu na úpätí mohyly sa pohybovala okolo 1,5 m. Z tohto hľadiska vyhľbenie nepravidelnej oblúkovitej priekopy, zachytenej zhruba okolo severozápadnej polovice mohyly, malo pri stavbe objektu dvojaký význam: jednak sa získal z nej materiál na budovanie mohyly, jednak sa dosiahol umocnený efekt z jej mohutnosti. Výplň priekopy tvorili z väčšej časti sivočierne vrstvy, splavené z niekdajšieho povrchu dobudovanej mohyly.

Vychádzajúc zo zistených zvláštností pri navšovaní mohyly, ako aj z ich porovnania s pôdorysnými situáciami (najmä so základným pôdorysom mohyly — obr. 2) postup pri stavbe čáporskéj mohyly možno zrekonštruovať takto:

1. K budovaniu objektu sa pristúpilo plánovite, o čom jednoznačne svedčí to, že na zrejme vopred vymedzenom a vymeranom priestore plánovanej mohyly ponechali jej budovatelia pri východnej strane pôvodnú černozem podkovovitého pôdorysu s mierne oblúkovite rozšírenými stranami pri základni (obr. 2). Takmer s úplne totožným prvotným postupom sa vyznačovala okrem iného najmä pôdorysná situácia mohyly v Čake (Točík — Paulík 1960, s. 61, obr. 4).

Obr. 8. Cápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. 1–6 – nálezy lineárnej keramiky z mohylového násypu;
7–14 – nálezy čačianskej kultúry v mohylovom násype.

2. Kým v Čake vyzdvihnutá černozem bola použitá na navršenie centrálnej mohyly nad hlavným hrobom, v Čápore sa z takto získaného materiálu vybudovala vo východnej štvrti plánovaného objektu menšia pozdĺžna okrajová mohyla (obr. 4: 4). Iba jej existenciou si možno totiž vysvetliť svojráznu skladbu kužeľovite nákopeného súvrstvia *a* v profile JZ—SV a príbuzného súvrstvia *aI* v profile SZ—JV (a pochopiteľne iba takto možno ozrejmieť ich nezastúpenie vo dvoch ďalších rámach kontrolného krížového bloku). Pôdorys prvotného násypu, teda okrajovej mohyly na východnej strane neskôr dobudovaného objektu, musel byť pretiahnutoválny.

3. Zdôraznená príbuznosť v nasypávaní súvrstvia *b* (profil JZ—SV) a *bI* (profil SZ—JV) naznačuje, že prvotný násyp pridaním týchž súvrství nadobudol v ďalšej stavebnej fáze ucelenejší pôdorys, čím vznikla vo východnej štvrti menšia mohylovitá vyvýšenina (obr. 4: 5).

4. Dobudovanie objektu dvoma plášťami na západnej strane (súvrstvia *c* a *cI*, *d* a *dI*) bolo zvyčajným pracovným postupom pri navršovaní čačianskych mohyl (obr. 4: 6, 7). V súvise s centrálnym hrobom sa takéto iba z jednej polovice navršené plášte zistili v kolskej mohyle (Paulík 1966, s. 363, obr. 8: A [doplňkový plášť V]); podobné plášte sa pripájali aj k najnovšie odkrytej menšej okrajovej mohyle vo Veľkých Ripňanoch, okr. Topoľčany (výskum Slovenského národného múzea v Bratislave, nepublikovaný). Pri dokončovacích prácach sa získavala zemina z tej strany, kde sa táto pracovná činnosť diaľa; dokladá to existencia polkruhovitého žľabu zhruba okolo severozápadnej polovice mohyly.

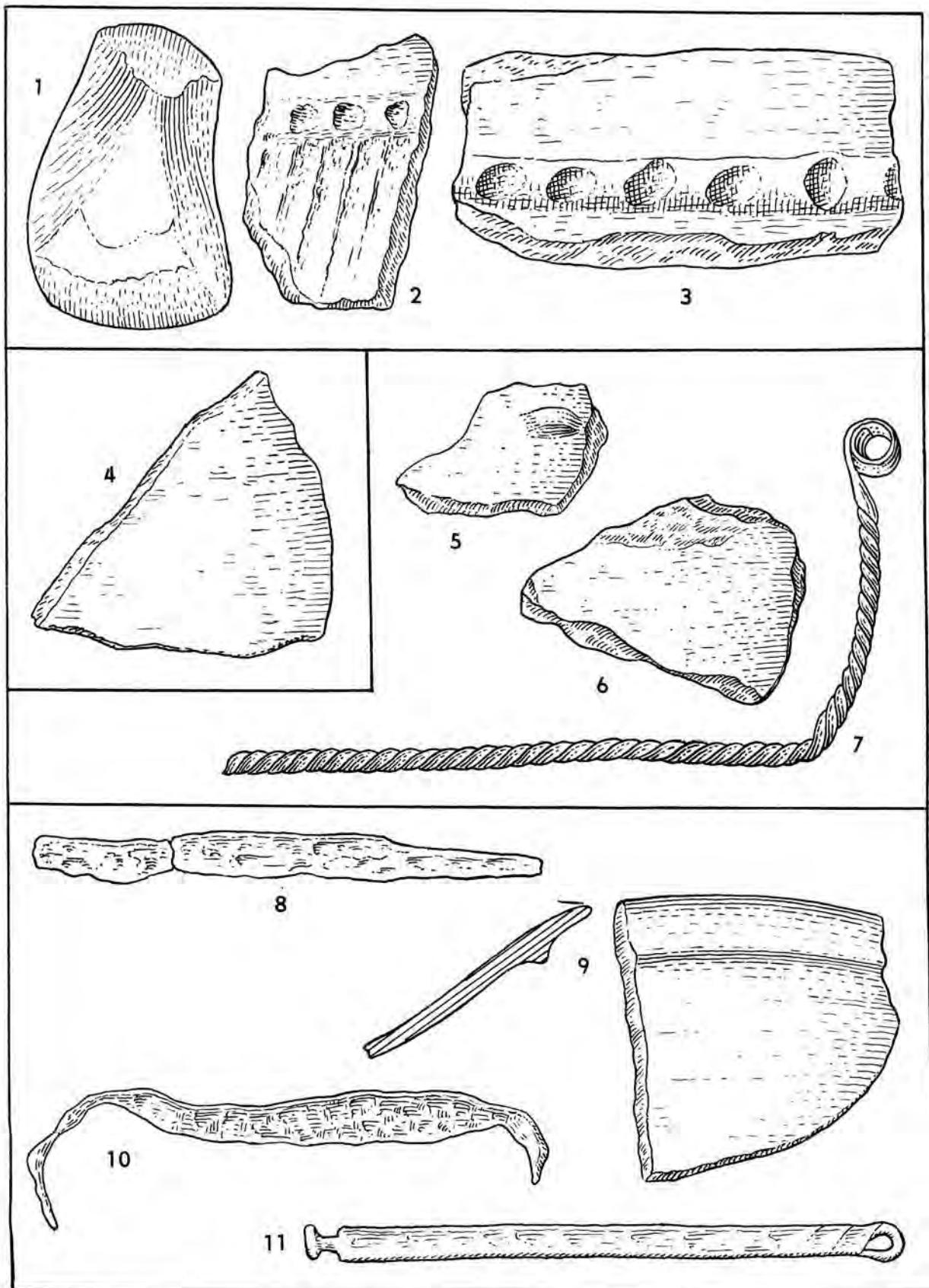
Z uvedeného vidieť, že hoci k navŕšeniu mohyly v Čápore pristupovali budovatelia so znalosťou stavania veľkých čačianskych posmrtných pamätníkov, jednako nemožno objekt označiť za mohyлу, resp. typickú mohylu čačianskeho ľudu. Chýbajúci centrálny hrob i chýbajúce druhotné hroby pod plášťmi objektu sú v protiklade s prípravami na stavbu mohyly podľa zaužívaných zvyklosťí (černozem pod mohylou), čo dáva tušť, že počas príprav na pochovanie význačného jedinca (v tej dobe a v tom prostredí bezprostredne späťho s budovaním mohyly) došlo k zmene zapričinenej dnes už ľahko zistiteľnými okolnosťami. Namiesto zvyčajných obradných úkonov sa uplatnila ich symbolizácia: miesto spoplnenia mŕtveho zapálil sa iba symbolický oheň, nie však v plánovanom strede celého objektu, ale na

jeho okraji, nad ktorým sa vzápäť navŕšila opäť iba symbolická menšia mohyla. Podobný presun vnútornej mohyly k okraju plánovaného objektu sa zistil aj v Palárikove, kde i ďalšie okolnosti (kultová stavba na opačnej strane) dovolili uvažovať o kenotafickom charaktere mohyly (Paulík 1976, s. 369). Zdá sa, že prázdný stred kenotafických mohyl mal v oboch prípadoch svoj kultovo-magický význam — zostal „rezervovaný“ pre ducha mŕtveho, pre ktorého telo si ho budovatelia násypov zvolili už prv. Kenotafický charakter mohyly dokresľujú napokon aj nálezy čačianskej kultúry.

Nálezový materiál v kubatúre mohyly (ide o starší mohylový objekt v nej a jednotlivé plášte), pod ňou (v podkovovite zachovanej pôvodnej černozemi) a na jej tesnom okolí (v splavových vrstvách) patrí do štyroch rôznych časových úsekov. Fragmenty lineárnej keramiky majú výslovne sídliskový charakter; so zreteľom na okolnosť, že v pôvodnej černozemi pod mohylou sa nevyskytli (okrem iného aj z tohto dôvodu nemôžno spálenú pôdu na nej [obr. 4: x] považovať za stopu po neolitickej osídleni), treba rátať na svahu vyvýšeniny s osadou ľudu kultúry s volútovou keramikou i s tým, že staršie okolité sídliskové vrstvy sa použili pri navršovaní vnútorných násypových vrstiev. Prezrádza to vlastne jeden z dvoch základných spôsobov získavania zeminy pri budovaní mohyl (druhý spočíval vo vyhlbovaní priekopy okolo plánovaných objektov). Najskôr do uvedeného časového horizontu patria aj niektoré ďalšie nálezy, ktoré sme kultúrne bližšie nezaradili (zlomky kamenných mlynčekov, otľakač).

Sekundárnu polohou sa vyznačovali v rámci objektu tiež nálezy z dvoch ďalších období: laténsky črep v splavenej vrstve na úpätí objektu a stredoveký až novoveký črepový a železný materiál v analogickej polohe (vrátane vrstiev okolitého svahu). Ich význam spočíva iba v tom, že objekt ako markantná terénna vyvýšenina neušiel pozornosti súvreckého obyvateľstva ani v neškorších stáročiach. Novodobý záujem o „úpravu“ mohyly dokladajú napokon pokusy o jej čiastočnú likvidáciu; poukazujú na tzv. zrezané horné vrstvy, viditeľne najmä v profile SZ—JV.

Značne odlišné postavenie a charakter mal nálezový materiál čačianskej kultúry. Vyskytoval sa vlastne vo všetkých hlavných nálezových polohách: pod násypom mohyly, v jej násype i v zosunutých, resp. splavených častiach násypu. Treba podotknúť, že úlomky pochádzajú jednak

Obr. 9. Cápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. 1–3 – nálezy v násype mohyly; 4 – črep z černozeme pod násypom; 5–7 – nálezy z priekopy; 8–11 – nálezy zo splavených vrstiev.

z keramiky nedotknutej druhotným ohňom, jednak z nádob s výraznými stopami po druhom prepálení (v opise keramiky sa druhotné vypálenie neuvádza, ide väčšinou o materiál, pri ktorom sa udáva tehlovočervené zafarbenie). Hoci druhne prepálená keramika sa vyskytuje často aj na sídliskách, jej prítomnosť v násypových vrstvach mohyly svedčí azda o istých obradoch, pri ktorých sa k ohňu (k symbolickej hranici?) prikladala keramika. Nálezy sekundárne prepálených nádob, resp. zlomkov z nich, boli doteraz v čačianskych mohylách pravidelne zastúpené.

Tvarová škála keramiky, pokiaľ sa dal tvar nádob určiť, je — okrem početnejších zlomkov zo zásobníc — v podstate zhodná s bohatstvom tvarov zastúpených v hroboch čačianskych mohyl. Sú to súčasne keramické formy známe aj zo sídlisk. Čačiansky ľud, na rozdiel od susedného velatického ľudu, zvláštne funebrálne tvary keramiky nevyrábal. Popri hrnoch, amforách s lievikovite roztvoreným ústím, džbánkoch a šálkach zdobených na vydutiach typickým šikmým, resp. vodorovným hranením, sú však nápadné fragmenty z veľkých zásobnicových a masívnych hrncovitých nádob. Hoci analogická zložka keramiky (opäť v zlomkoch) dopĺňa aj inventár niektorých čačianskych hrobov, možno priať názor vyslovený v súvise s jej výskytom už v čase výskumu, že išlo o keramiku, ktorá sa dostalo do násypových vrstiev náhodne (zásobovanie budovateľov objektu?).

Uvedené štyri nálezové polohy nemajú predatovanie mohyly rovnakú hodnotu. Črepy keramiky čačianskej kultúry v intaktnej černozemi pod kubatúrou objektu svedčia o tom, že mohylový násyp nemohol byť navršený pred osídlením juhozápadného Slovenska ľudom spomenutej kultúry. Črepy sa tam dostali pred budovaním mohyly, pravdepodobne súviseli s prepálenou plochou, v ktorej blízkosti sa našli.

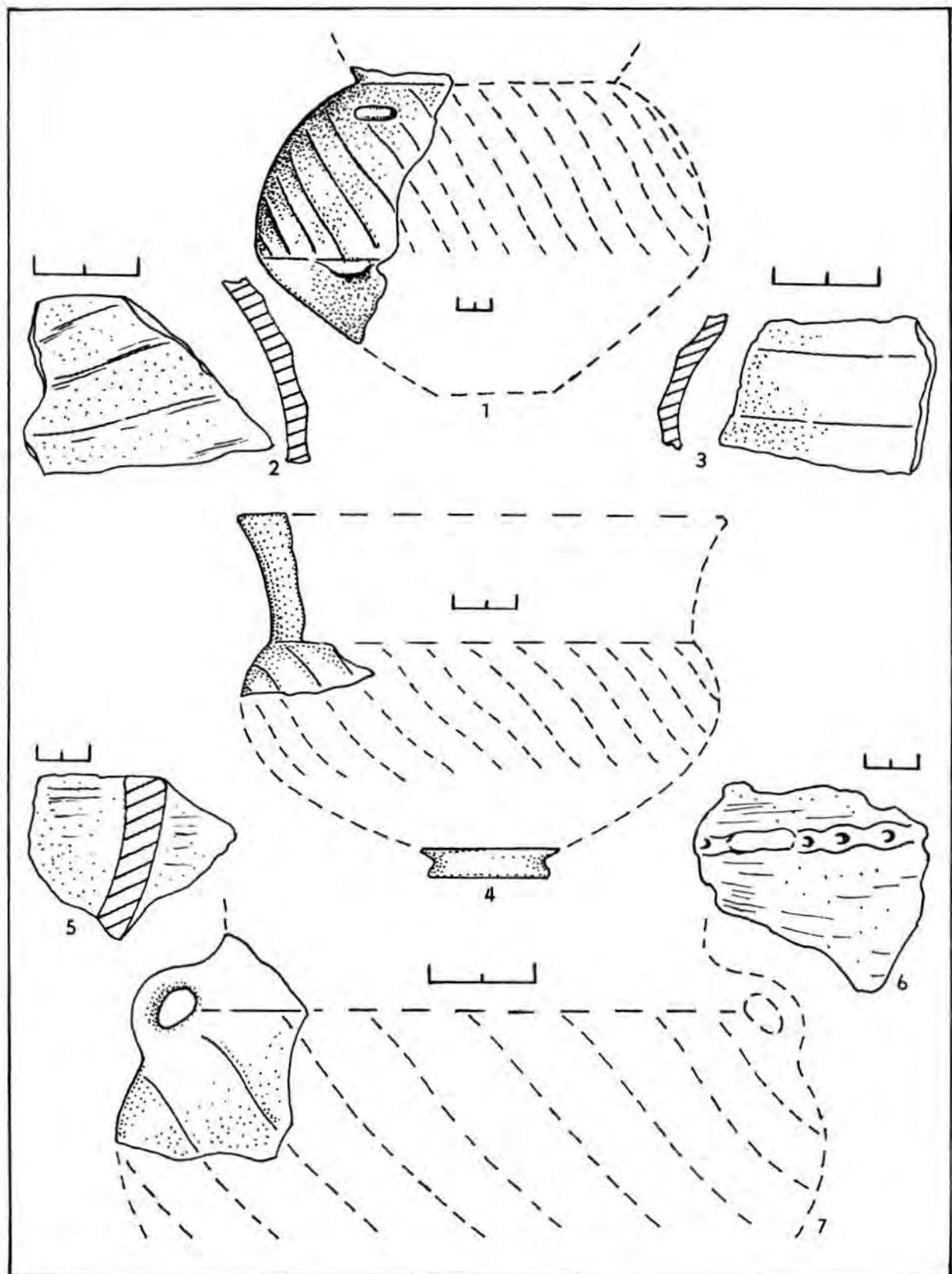
Najväčší význam pre určenie doby vzniku mohyly má rozhodne materiál zo žlabu okolo severnej a severozápadnej strany. Zlomky keramiky a fragment bronzového nákrčníka sa dostali do priekopy najskôr z horných vrstiev mohyly; ak nepredstavujú priamo stopy istých kultových symbolických úkonov na jej vrchole, sú prinajmenej dokladmi o dobe, v ktorej bola kenotafická mohyla v Čápore vybudovaná. Heroizácia predkov bola jedným zo znakov prechodného vývojového obdobia, označovaného ako vojenská demokracia. Posmrtné uctievanie predkov si však priam vyžaduje isté pravidelné pietne úkony

priamo na miestach spôsobenia alebo budovanie kenotafických pomníkov.

Hlbky hrobov na kostrovom pohrebisku z 11. stor. n. l. na svahu mohylového násypu ukázali, že v uvedenom storočí bol kopec už značne znížený. Jeho pôvodnú výšku možno podľa zvyčajných postupov na základe sklonu plášťov odhadnúť na ca 6—8 metrov. Pri jeho bližšom časovom zaradení (aj napriek zlomkovite zachovanému keramickému materiálu) sa možno oprieť najmä o skutočnosť, že tvary keramiky, pokiaľ sa dali zachytiť, reprezentujú vyvinutú fázu čačianskej kultúry a majú analógie v mohylách datovaných doteraz na rozhranie stupňov BD/HA₁ (*Müller-Karpe 1975*, s. 16). Takému zariadeniu neprotirečia ani bronzové predmety: pukličkovitá nášivka s časovým rozpätím od strednej až do mladšej doby bronzovej a tordovaný nákrčník, ktorý má analógie i v mohylách čačianskej kultúry (*Paulík 1969*, s. 35, obr. 7: 28; *Paulík 1975a*, s. 59; *Paulík 1976*, s. 371, tab. II — v strede dolu).

Výskum v Čápore priniesol do problematiky pochovávania pod mohylami nový prvok, súvisiaci bezprostredne s kenotafickým charakterom mohylového násypu. Objekt však nie je na území Slovenska ojedinely. Ako analogická kenotafická mohyla sa uviedla informatívne do literatúry už spomenutá mohyla v Palárikove (okr. Nové Zámky). Pretože tento nálezový celok predstavuje doteraz územie a kultúrne najbližšiu analógiu čáporskéj mohyly, načim o ňom podať podrobnejšiu charakteristiku.

Mohylu v Palárikove (výskum Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave v rokoch 1975—1976) postavili na najvyššom mieste pretiahnutej pieskovej duny, pôvodne s močaristým okolím. Pôdorys mohyly bol zhruba kruhový, s priemerom 26 m. Zistenie prípadnej priekopy okolo nej znemožnila neskoršia funkcia objektu v časoch tureckých nájazdov: jeho kubatúra bola zväčšená materiálom z obannej priekopy, ktorá mohla prebiehať na mieste staršieho kruhového žlabu z mladšej doby bronzovej. Stavbu mohyly charakterizovala istá „dvojpôlovosť“: v severozápadnej štvrtine mohyly sa zistil kolový objekt s obdĺžnikovitým pôdorysom (s črepmi, ktoré datujú mohyly do stupňa HA₁); v strede východnej polovice objektu bola na úrovni terénu postavená menšia symbolická vnútorná mohyla (bez nálezov). O súčasnosti oboch základných zložiek svedčila navýšená mohyla nad nimi. Miestami sa zistili na

Obr. 10. Čápor. Mohyla z mladšej doby bronzovej. Typická keramika čačianskej kultúry z rôznych nálezových polôh.

úrovni niekdajšieho podkladu menšie nepravidelné prepálené plochy. Zloženie násypových vrstiev plášťov objektu bolo značne nepravidelné (na rozdiel od viac-menej vodorovných vrstiev v pláštoch typických čačianskych mohýl) a podobne nepravidelné boli aj plášte (opäť na rozdiel od plášťov pravidelne oddelených v profilochoch šikmými líniemi, napr. v mohylách v Čake, Kolte a Dedinke; *Paulík 1975b*, s. 59). Pri zhodnocovaní nálezových okolností sa dospelo k poznatku, že ich výnimcočnosť opodstatňuje pravdepodobnosť názoru o kenotafickom charaktere mohyly.

Zatial čo o kenotafických hroboch máme doklady už takmer z každého úseku pravekého vývoja na Slovensku, o mohylách-kenotafoch sú naše poznatky značne medzerovité. Príčinou tohto stavu je najmä malý počet preskúmaných objektov — posmrtných pomníkov príbuzného, no súčasne aj značne odlišného rázu. Totiž kým určenie kenotafického charakteru „plochých“ žiarových hrobov je pomerne jednoduché a vychádza väčšinou zo zistenia neprítomnosti samého pohrebu (z neprítomnosti nedohorených kostičiek zomrelého v urne alebo mimo nej), v prípade mohýl — aspoň z mladšej doby bronzovej — je situácia v tomto smere značne komplikovanejšia. Vychádzat by sa malo v zásade z toho istého princípu, avšak zložitosť pohrebných ceremonií bezprostredne súvisiacich s telesnými pozostatkami mŕtveho pri pohrebných úknoch (v čačianskej kultúre zvyčajne stavba hranice na mieste neskoršieho pohrebu na úrovni terénu alebo pod ňou, vo velatickej kultúre vyhlbovanie komory na mieste spoplnenia hlavného mŕtveho), zdá sa, pozmenila tiež celkový postup pri posmrtných „kenotafických“ ceremoniách, a ako sme videli, azda aj pri budovaní samotných mohýl. Pretože spaľovanie hlavného mŕtveho sa už nemohlo uskutočniť buď pre nezachovanie jeho tela (úmrtie v prehratých bojoch), alebo preto, že už bol spálený ďaleko od miesta budovania kenotafického násypu, zapaľovali sa iba symbolické ohne, pripomínajúce najzávažnejší obradný úkon — spálenie mŕtveho. Z tohto hľadiska prepálené miesto v čáporskej a prepálené menšie plochy v palárikovskej mohyle majú príbuzný charakter. Z juhovýchodných analógií je v tomto ohľade pozoruhodná mohyla v Hagios Ioannes. V jej strede bola podkovovitá kamenná stavba, pred ktorou sa zistili početné stopy po ohni s drobnými prepálenými kostičkami (*Andronikos 1968*, s. 104).

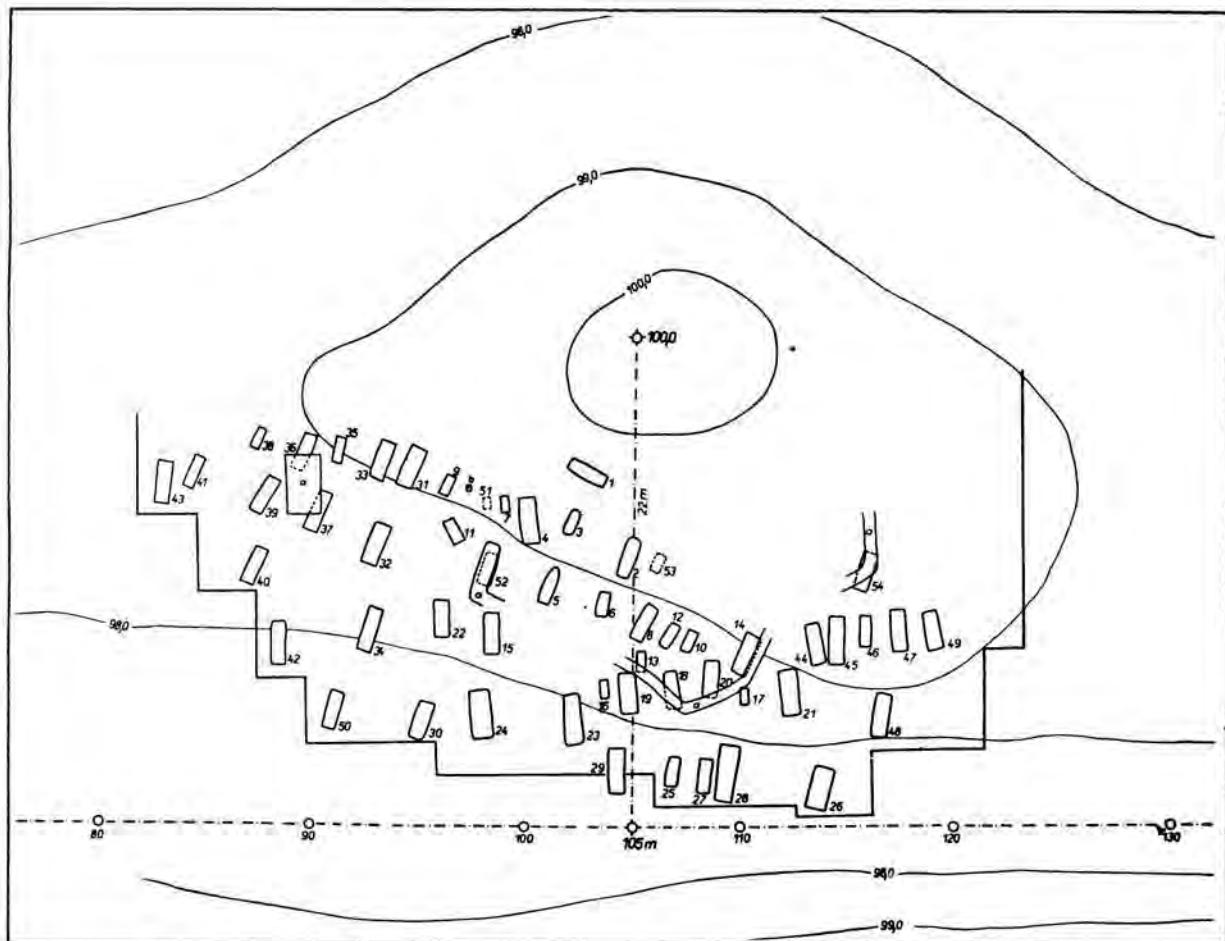
Ohnisko („pec, resp. oltár“) sa zistilo popri ďalších dokladoch symbolického pochovávania, ako boli napr. kamenné stély v komorovom hrobe 2 v Dendre (*Andronikos 1968*, s. 104). Zdá sa, že v žiarovom pohrebnom ríte bolo pri stavbe kenotafických mohýl zakladanie menších symbolických „hraníc“ všeobecným sprivedodným znakom symbolického pochovávania.

Prvotná mohyla v čáporskem objekte, zachytená v hlavných profiloch súvrstiami *a*, *a1*, *b*, *b1*, predstavovala sama osobe pomerne veľký a svojím spôsobom dobudovaný násyp. Logicky sa vynára preto otázka, prečo sa pristúpilo hned po jej navŕšení k pripájaniu ďalších plášťov (súvrstvia *c* a *c1*, resp. *d* a *d1*). V palárikovskom objekte „protipól“ menšej okrajovej mohyle na opačnej strane predstavovala kolová stavba, pôvodne akiste symbolická hrobová komora, ktorá bola dodatočnými zásahmi porušená. Nie je vylúčené, že analogická situácia bola pôvodne aj v čáporskej mohyle, kde mohol byť podobný objekt postavený bez zapustenia nosných trámov až do sprašového podkladu. Pri jeho pripájaní k okrajovej mohyle sa potom uplatnil postup, ktorý bol zvyčajný pri budovaní čačianskych mohýl (tzv. plášťová technika). V tomto kontexte sú pozoruhodné najmä nálezy z najnižších polôh západnej polovice mohyle, ktoré môžu súvisieť s rozrušenou hrobovou komorou postavenou odlišnou technikou, a preto nerozpoznateľnou pri výskume (napr. nález č. 18).

Napokon ako posledný základný zhodný znak palárikovskej a čáporskej mohyle treba vyzdvihnúť pomerne nepravidelný postup pri budovaní plášťov a ich menej starostlivé nasypanie (*Paulík 1975b*, s. 232). Obidva objekty-kenotafy postavili súčasníci na počesť a pamiatku jedincov alebo celých skupín bojovníkov padlých v boji. Sú výraznými svedectvami nepokojujúcimi pomerov svojej doby a svojrázny spôsobom ilustrujú vojenskú demokraciu v podmienkach mladšej doby bronzovej (*Paulík 1974*, s. 73 a nasl.).

II. Radové pohrebisko z II. storocia

Na juhovýchodnom svahu mohyly v Čápore sa zistilo kostrové pohrebisko, ktoré pokračovalo cez jarok a cestu na juh; na mohyle bola preskúmaná len jeho juhozápadná časť. Hroby zrejme väčšieho pohrebiska, usporiadane v pomerne pravidelných radoch, boli v druhej svetovej voj-

Obr. 11. Čápor. Plán pohrebiska z 11. stor. v násype mohyly z mladšej doby bronzovej.

ne čiastočne poškodené zákopmi. Pohrebisko sa odkrývalo plošne, pretože v navŕšenej hlini sa dali hroby ľahko rozpoznať. Jamy sa črtali najčastejšie tesne pod kostrami. Len v hlbokých hroboch, ktoré siahali do sprašového podložia, bolo možné sledovať aj steny hrobových jám. Na mohylovom násype bolo na ploche ca 620 m² odkrytých 50 hrobov a jeden pravdepodobne symbolický hrob (obr. 11).

K opisu nálezov poznamenávame, že pri rôzbore korálkov nebolo vždy možné určiť minerál, z ktorého boli vyhotovené, napr. presne určiť krištál (*Bergkristall*), aj keď väčšina tzv. sklených korálkov je zrejme z tohto polodrahokamu. Týka sa to aj korálkov z karneolu.

Opis hrobov a nálezov

Hrob 1 — žena, Z—V, 200 × 70 × 70 cm. Obdĺžniková hrobová jama s nepravidelnými stenami a zaoblenými rohmi. Kostra zle zachovaná, uložená naznak, ruky pozdĺž tela. Pri spánkovej kosti záušnica (1), pri ľavej ra-

mennej kosti železný nožik (2), pri pravej nohe dve stojace nádoby (3, 4). (Obr. 12: 1.)

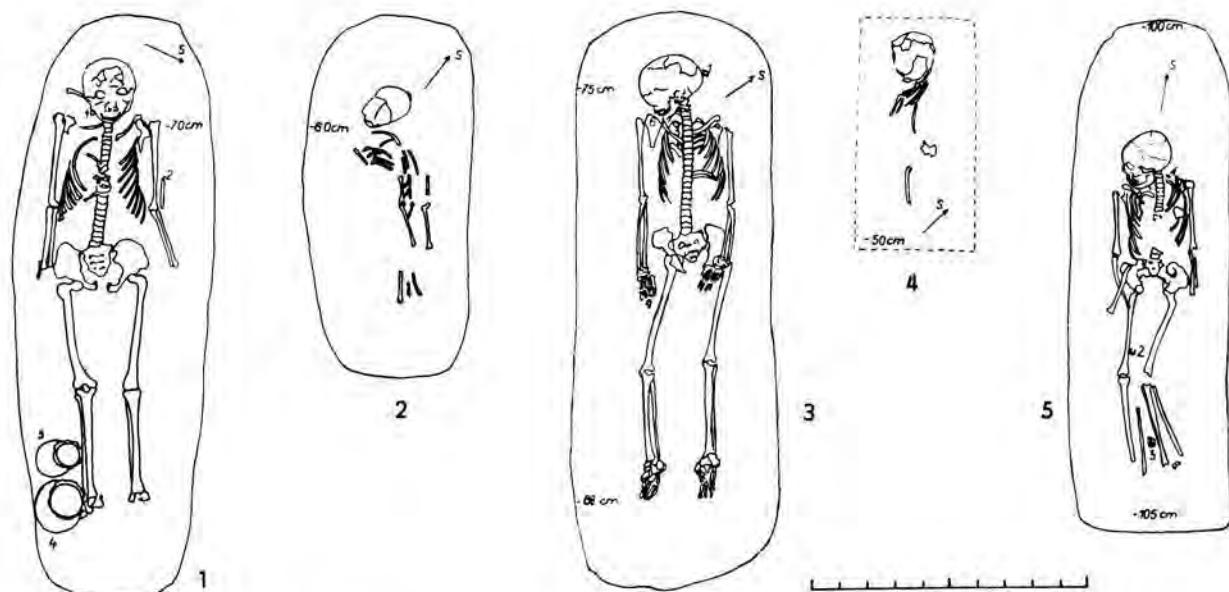
1. Otvorený, na koncoch stenčený krúžok — záušnica z broncového drôtika v zlomoch; Ø 1,6 cm (obr. 17: 1).

2. Korodovaný železný nožik, so širším dlhým trňom a rovným ostrím; zachov. d. 11,4 cm, š. 1,7 cm (obr. 17: 2).

3. Súdkovitý, na kruhu vytočený špinavohnedý hrniec s vysokým, mierne vtiahnutým hrdlom, temer vodorovne vyhnutým ústím so zdobeným okrajom a rovným dnom, na pleciach je pás horizontálnych línií a pod ním vlnovka vyrytá trojzubým nástrojom; v. 15,8 cm, Ø ústia 12,8 cm, max. Ø 13,8 cm, Ø dna 10,2 cm (obr. 17: 3; 20: 1).

4. Guľovitý, v rukách robený špinavohnedý hrniec s odsedaným, lievikovite roztvoreným ústím a nepravidelne šikmo skrojeným okrajom, povrch drsný, na pleciach je súvislá vlnovka; v. 13,6 cm, Ø ústia 13,6 cm, max. Ø 17 cm, Ø dna 10,2 cm (obr. 17: 4; 20: 2).

Hrob 2 — žena, SZ—JV, 200 × 70 × 75 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi. Zachovalá kostra dospejlej ženy so stlačenou, doprava obrátenou lebkou ležala naznak s rukami pozdĺž tela. Nálezy sa koncentrovali okolo lebky: dve bronzové záušnice (1, 2) pri jej zadnej partií, strieborná záušnica (3) pri krčných stavcoch, sedem korálkov zo skla a polodrahokamu, 5 strie-

Obr. 12. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1 – hrob 1; 2 – hrob 3; 3 – hrob 2; 4 – hrob 6; 5 – hrob 5.

borných korálikov (5) a prívesok (6) pri dolnej časti lebky. (Obr. 12: 3.)

1, 2. Dve esovité záušnice z tenkého bronzového drôtu s odlomenými esovitými slučkami; \varnothing 1,3 a 1,8 cm (obr. 17: 8, 9).

3. Masívna strieborná záušnica s nerozšírenou esovitou slučkou, zdobenou dvojicou pozdĺžnych žliabkov; \varnothing 1,8 cm (obr. 17: 10).

4. Sedem korálikov: mnogohranný kužeľovitý korálik z príehladného bezfarebného skla, d. 1,7 cm; dva koráliky tvaru polygonálnej stlačenej guľky z tej istej hmoty, \varnothing 1,4 a 1,5 cm; dva guľovité hladké koráliky z červeného polodrahokamu; \varnothing 0,9 cm; polygonálny guľovitý korálik z toho istého materiálu, \varnothing 0,9 cm, polygonálny korálik tvaru plochého hranolčeka z červeného polodrahokamu; d. 1 cm (obr. 17: 5).

5. Päť košičkovitých korálikov zo strieborného drôtika, pospájaných na oblúčikoch zrniečkami a prstencom; v. 0,9 cm, \varnothing 1,4 cm (obr. 17: 6; 23: 1).

6. Melónovitý prívesok z jemného strieborného pozláteného pliešku, na povrchu zdobený filigránom, vnútri sa zachovala kostička; d. ca 1,9 cm (obr. 17: 7; 23: 2).

Hrob 3 — dieťa, SZ—JV, $125 \times 55 \times 60$ cm. Obdlžníková hrobová jama so zaoblenými rohmi. Zle zachovaná detská kostra ležala pravdepodobne v natiahnutej polohe s lebkou obrátenou doprava. Pod lebkou boli štyri koráliky (1). (Obr. 12: 2.)

1. Štyri koráliky: bezfarebný sklený korálik tvaru polygonálneho kotúčika, \varnothing 1,2 cm; tri guľaté koráliky, z toho dva z príehladného belavého, tretí z červeného polodrahokamu, \varnothing 0,7 cm (dva) a 0,9 cm (obr. 17: 11).

Hrob 4 — muž, SZ—JV, $210 \times 80 \times 105$ cm. Obdlžníková hrobová jama s mierne zošikmeným dnom. Kostra vo vystrejtej polohe s rukami pozdĺž tela, lebka zaklonená, sánka ovisnutá, články prstov strávené. Bez nálezov.

Hrob 5 — nedospelé dievča, SSZ—JJV, $175 \times 55 \times 105$ cm. Obdlžníková hrobová jama s užšou stranou zaoblenou pri hlave. Pomerne dobre zachovaná kostra s leb-

kou vytočenou doprava, uložená naznak. Časť stavcov, rebier a kosti prstov sú strávené. Okolo spodnej časti lebky sa našlo trinásť korálikov (1), pod lebkou tri záušnice (2) so zvyškom kože, medzi členkami ďalšie tri záušnice (3) a medzi stehnovými kostami prsteň (4). (Obr. 12: 5; 16: 1.)

1. Náhrdelník z trinásťich korálikov: deviatich melónovitých polygonálnych z ametystu, d. 1,2–2,2 cm, dvoch melónovitých polygonálnych z krištáľa (*Bergkristall*), d. 1,7 a 2,2 cm, dvoch z bledočerveného polodrahokamu, jeden z nich tvaru polygonálneho plochého hranolu, \varnothing 0,9 cm, druhý tvaru guľky, \varnothing 0,9 cm (obr. 17: 12, obr. 22).

2. Dve strieborné esovité záušnice z masívneho drôtu s nerozšírenou esovitou slučkou, \varnothing 2 cm, \varnothing drôtu 0,4 cm (obr. 17: 18, 19); esovitá záušnica s nerozšírenou esovitou slučkou, spletená z dvoch strieborných drôtikov, \varnothing 1,5 cm (obr. 17: 14). Zvyšok koženého páiska s patinovaným odlačkom záušnice.

3. Dve záušnice z hrubého strieborného drôtu, esovité slučky majú mierne zúžené, \varnothing 1,8 cm (obr. 17: 16, 17); záušnica z tenšieho strieborného drôtu kruhového prierezu s mierne rozšírenou esovitou slučkou, \varnothing 1,7 cm (obr. 17: 13).

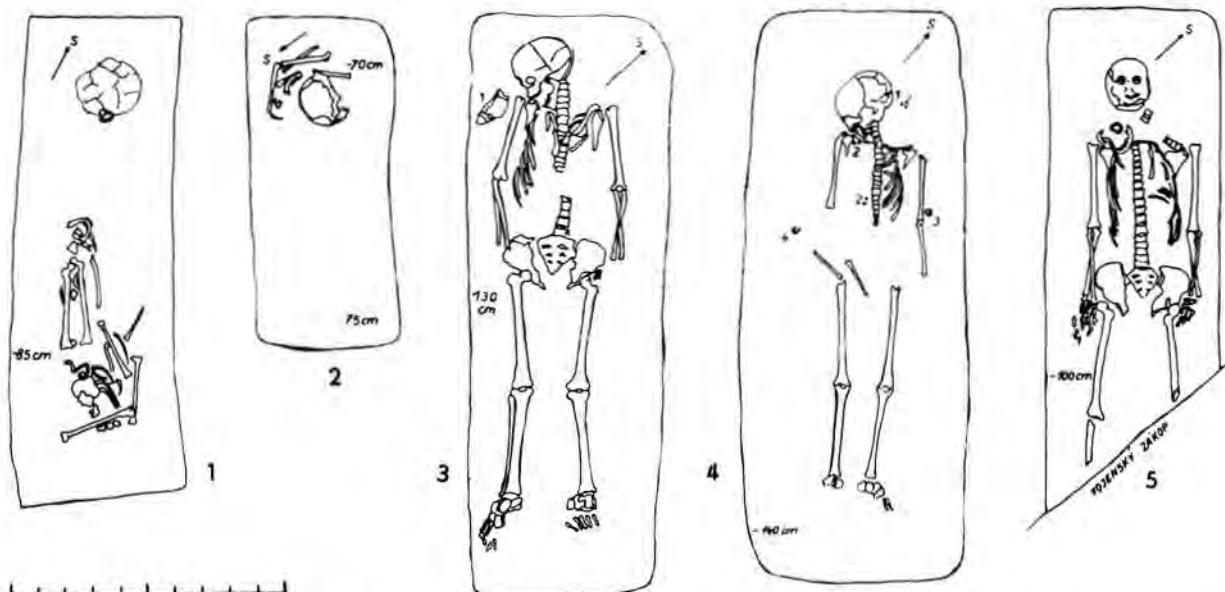
4. Strieborný otvorený prsteň hraneného prierezu so zúženými koncami vedľa seba; \varnothing 1,9 cm, max. \varnothing drôtu 0,4 cm (obr. 17: 15).

Hrob 6 — dieťa, SZ—JV, $110 \times 55 \times 110$ cm. Pravidelná obdlžníková hrobová jama. Značne strávená kostra s lebkou obrátenou dopravo, uložená naznak. Bez nálezov. (Obr. 12: 4.)

Hrob 7 — dieťa, SZ—JV, h. 50 cm. Hrobová jama nezistená. Kostra temer úplne strávená. Pod lebkou sa našli koráliky (1).

1. Osem drobných bledočervených kotúčikových pastóznych korálikov, z toho dva členené; \varnothing 3–4 mm (obr. 18: 1).

Hrob 8 — pohlavie neurčené, SSZ—JJV, $165 \times 60 \times 80$ cm. Hrobová jama tvaru pravidelného obdlžníka. Zá-

Obr. 13. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1 – hrob 8; 2 – hrob 12; 3 – hrob 15; 4 – hrob 19; 5 – hrob 20.

sah do jamy nezistený. Kostra rozhádzaná, časť lebky a stehnové kosti v pôvodnej polohe, sánka v strede jamy, ostatné kosti porozhadzované pri nohách. Bez nálezov. (Obr. 13: 1; 16: 2.)

Hrob 9 — dieťa, SSZ — JJV, $115 \times 60 \times 80$ cm. Obdĺžniková hrobová jama. Zásah do jamy nezistený. Čiastočne strávená kostra porušená, časť lebky na pôvodnom mieste, sánka za lebkou pri okraji jamy. Bez nálezov.

Hrob 10 — dieťa, SSZ — JJV, $120 \times 50 \times 70$ cm. Obdĺžniková hrobová jama. Porušená kostra ležala pôvodne v natiahnutej polohe. Kosti rozhádzané a čiastočne strávené, v pôvodnej polohe bola iba lebka, časť panvy a stehnové kosti; holenné a lýtkové kosti boli prehádzané. Bez nálezov.

Hrob 11 — dieťa, SZ — JV, $110 \times 50 \times 100$ cm. Obdĺžniková hrobová jama. Kostra temer celá strávená, lebka stlačená. Na pravej strane lebky sa našla záušnica (1), okolo spodnej časti rozptýlené korálky (2).

1. Malá esovitá záušnica zo strieborného drôtu so široko roztepanou a čiastočne deformovanou esovitou slučkou; $\varnothing 1,6$ cm (obr. 18: 2).

2. Náhrdelník z 21 korálkov, z toho je: desať guľkových z bezfarebnej sklovitej hmoty, $\varnothing 0,8-0,9$; tri guľkovité z hnedožltastého polodrahokamu, $\varnothing 0,7-0,8$ cm; päť hnedočervených z polodrahokamu s dúhovými pásikmi, $\varnothing 0,6-0,9$ cm; dva polygonálne ploché hranolkovité z hnedočerveného a červeného polodrahokamu, 1,1 cm; jeden zo skla s perleťovým zlatistým povlakom, $\varnothing 0,5$ cm (obr. 18: 3).

Hrob 12 — dieťa, SSZ — JJV (os jamy), $120 \times 50 \times 70$ cm. Obdĺžniková hrobová jama so zaokruhlenými rohmi. Z kostry sa zachovala iba lebka, fragmenty rebier, stavcov a kosti horných končatín nahromadené okolo lebky. Sekundárny zásah do jamy sa nezistil. Bez nálezov. (Obr. 13: 2.)

Hrob 13 — dieťa, SZ — JV, $95 \times 40 \times 100$ cm. Obdĺžniková hrobová jama so zaoklenými rohmi. Kostra rozhádzaná, lebka rozbitá, kosti čiastočne strávené. Bez nálezov.

zov. V zákope, ktorý sa dotýkal hrobu, sa našla záušnica (1).

1. Oválna esovitá záušnica z tenkého strieborného drôtu s roztepanou, esovite stočenou slučkou; $\varnothing 1,5$ cm (obr. 18: 4).

Hrob 14 — muž, SSZ — JV, $215 \times 80 \times 75$ cm. Obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi. Kostra ležala pôvodne naznak s rukami pozdĺž tela a s nohami mierne skrčenými. Časť kostí bola intencionálne druhotne premiestnená doľava, lebka posunutá a obrátená doľava. Kosti trupu boli rozhádzané, križna kost posunutá na ľavu stehnovú kost. Bez nálezov.

Hrob 15 — muž, SZ — JV, $200 \times 70 \times 120$ cm. Obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi. Dobre zachovaná kostra uložená naznak s rukami pozdĺž tela a s roztahnutými nohami, lebka obrátená vpravo. Pri lebke boli tri lomové kamene. Bez nálezov. (Obr. 13: 3.)

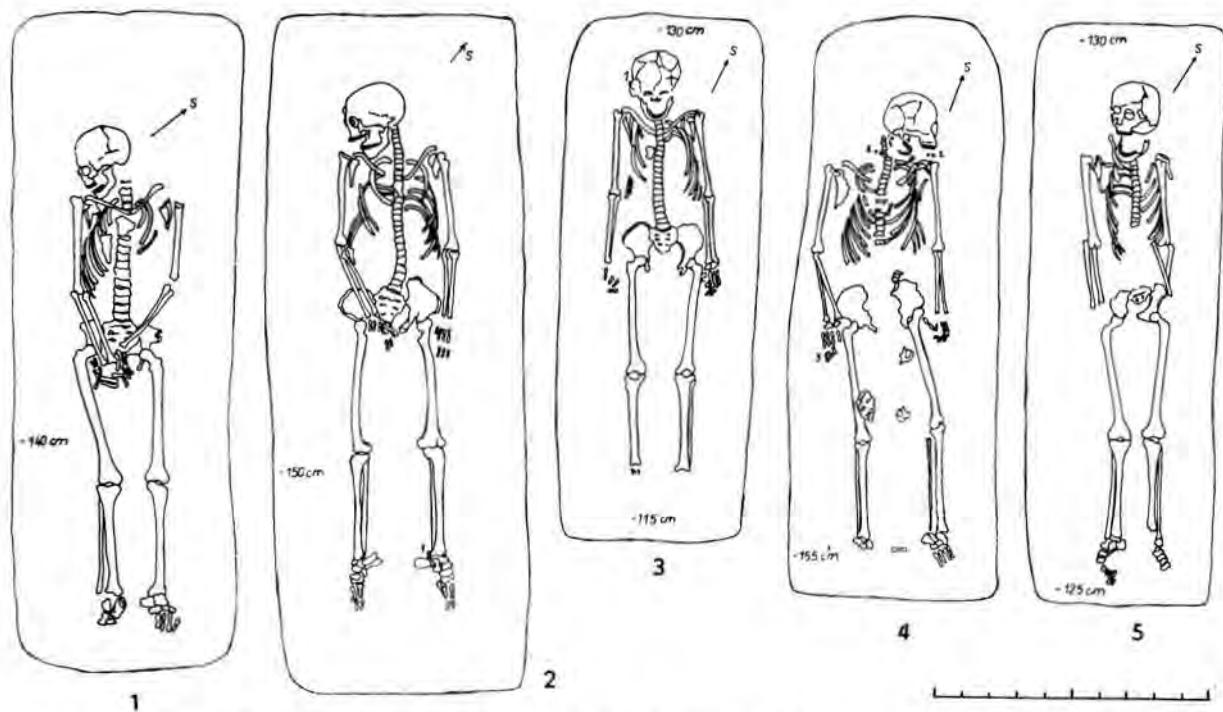
Hrob 16 — dieťa, SZ — JV, $85 \times 40 \times 50-60$ cm. Hrobová jama fažko rozpoznanie. Kostra takmer strávená. Bez nálezov.

Hrob 17 — dieťa, SZ — JV, $60 \times 35 \times 80$ cm. Obdĺžniková hrobová jama. Detská kostrička temer strávená. Bez nálezov.

Hrob 18 — žena (?) SZ — JV, $? \times 75 \times 135$ cm. Obdĺžniková hrobová jama porušená zákopom. Kostra uložená naznak vo vystretoj polohe, v mieste pása prerazaná zákopom. Lebka obrátená vpravo. Bez nálezov.

Hrob 19 — žena, SZ — JV, $195 \times 80 \times 140$ cm. Obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami a zaoblenými rohmi. Zle zachovaná kostra bola čiastočne strávená, lebka obrátená vpravo, lakfová a vretenná kost pravej ruky oddelené a položené šikmo na stred kostry. Na lebke ležala záušnica (1), ďalšie dve záušnice (2, 3) sa našli pri vonkajšej strane stredu oboch rúk — lakfov (2), 19 korálkov (4) pri lebke a v strede trupu. (Obr. 13: 4.)

1—3. Tri strieborné záušnice z hrubého drôtu s nerozšírenou esovitou slučkou; $\varnothing 1,9$ cm, \varnothing drôtu $0,4-0,5$ cm (obr. 18: 6—8).

Obr. 14. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1 – hrob 23; 2 – hrob 28; 3 – hrob 33; 4 – hrob 30; 5 – hrob 34.

4. Náhrdelník z devätnásťich korálkov, z toho je osem guľkových z prichadnej belavej hmoty (polodrahokamu), \varnothing 0,7–0,9 cm; desať guľkových z hnedastočerveného polodrahokamu, niektoré s dúhovými pásikmi, \varnothing 0,8–0,9 cm; jeden štvordielny zo sklovitej hmoty, potiahnutý perlefou, d. 1,4 cm (obr. 18: 5).

Hrob 20 — žena, SZ—JV, 195 × 60 × 100 cm. Obdĺžniková hrobová jama bola čiastočne prečiatá zákopom. Dobre zachovaná kostra uložená naznak, lebka okrem sánky oddialená od trupu, krčné stavce a klíučne kosti rozrážané. Pod lebkou sa našla zlatá záušnička (1), na prste pravej ruky prsteň (2). Obr. 13: 5.)

1. Zlatá záušnička z tenkého hraneného drôtku s mierne rozšírenou cesvitou slúčkou; \varnothing 1,1 cm (obr. 18: 9).

2. Otvorený strieborný prsteň kruhového prierezu, na obidvoch koncoch zúžený, vnútorná strana hladká, vonkajšia priečne ryhovaná; \varnothing 2,3 cm, max. hr. 0,4 cm (obr. 18: 10).

Hrob 21 — muž, SZ—JV, 205 × 75 × 105 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi. Dobre zachovaná kostra ležala naznak s rukami pozdĺž tela, s lebkou otočenou vľavo a ležiacou na spánku, s ľavou rukou v lakti ohnutou a položenou na panve. Časť trupu a rebier bola porušená a vysunutá z pôvodného miesta. Pri nohach ležal železny predmet (1). (Obr. 16: 3).

1. Štvorhranná železná tyčka, na jednom konci šikmo rozkovaná, na druhom do široka roztepaná a hákovite zahnutá; d. 10,2 cm (obr. 18: 11).

Hrob 22 — muž, SZ—JV, 190 × 75 × 135 cm. Obdĺžniková hrobová jama. Kostra uložená naznak s rukami pozdĺž tela a prekríženými dolnými časťami nôh. Lebka obrátená vpravo. Bez nálezov.

Hrob 23 — muž, SZ—JV, 225 × 80 × 140 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami a mierne zaoblenými rohmi. Pomerne dobre zachovaná kostra ležala na-

znam s lebkou obrátenou vpravo a rukami položenými na panvu. Bez nálezov. (Obr. 14: 1.)

Hrob 24 — muž (?), SZ—JV, 205 × 95 × 150 cm. Pomerne široká obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi. Zle zachovaná kostra mladého individua ležala naznak s lebkou vysunutou dočasťa a rukami pozdĺž tela. Bez nálezov.

Hrob 25 — dieťa, SZ—JV, 125 × 60 × 130 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami, zaoblenými rohmi a rovným dnem. Dobre zachovaná detská kostra ležala naznak s rukami pozdĺž tela a lebkou predklonenu a obrátenou vpravo. Bez nálezov.

Hrob 26 — muž (?), SZ—JV, 180 × 80 × 120 cm. Obdĺžniková hrobová jama s ostrými rohmi. Kostra menšieho muža ležala naznak s lebkou obrátenou vpravo a rukami pozdĺž tela. Bez nálezov.

Hrob 27 — dieťa, SZ—JV, 125 × 65 × 120 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami, ostrými rohmi a rovným dnem. Zle zachovaná kostra dieťaťa s predklonenou lebkou ležala naznak. Bez nálezov.

Hrob 28 — muž, SZ—JV, 235 × 90 × 150 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami a ostrými rohmi. Dobre zachovaná kostra ležala naznak s lebkou obrátenou vpravo, ľavou rukou pozdĺž tela a pravou prekríženou cez panvu. Pri vnútornej strane ľavej členkovej kosti sa nachádzal denár (1). (Obr. 14: 2.)

1. Poškodený strieborný denár — Uhorsko, Ondrej I. (1047–1060); averz: v perlovcovom krúžku kríž, medzi ramenami trojhranné klinky + REX, ANDREAS; reverz: v strednom hladkom krúžku kríž, medzi ramenami trojhranné klinky, leg.: + REGIA CIV., AS; \varnothing mince 1,7 cm (obr. 18: 12).

Hrob 29 — žena, SZ—JV, 200 × 75 × 125 cm. Obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami, ostrými rohmi a rovným dnem. Neúplná (strávená?) kostra bola uložená naznak,

lebka obrátená vpravo, sánka oddelená, pravá ruka pozdĺž tela, ľavá ramenná košf preložená cez hrudník, spodná časť ruky pri tele. Pod lebkou sa našla záušnica (1).

1. Záušnica z hrubej striebornej tyčinky s roztepanou úzkou esovitou slučkou; \varnothing 1,7 cm, hr. 0,4 cm (obr. 18: 13).

Hrob 30 — žena, SSZ—JJZ, 200 \times 70 \times 155 cm. Nepravidelná obdlžniková hrobová jama, na severnej strane zaokruhlená, dno rovné. Kostra ženy ležala naznak s rukami pozdĺž tela, s lebkou i nohami otočenými vľavo. Krížna košf a niektoré stavce sa nachádzali až medzi stehnovými kostami. Pod lebkou boli dve záušnice (1), okolo lebky 24 korálkov (2) a na pravej ruke prsteň (3). (Obr. 14: 4.)

1. Dve strieborné záušnice: väčšia z hrubej tyčinky s nerozšírenou esovitou slučkou, \varnothing 1,6 cm, \varnothing tyčinky 0,4 cm; menšia z tenkého drôtu s rozšírenou esovitou slučkou, \varnothing 1,1 cm, \varnothing drôtu 0,2 cm (obr. 18: 15, 16).

2. Náhrdelník z 24 korálkov, z toho bolo: 6 guľkovičtých z prichľadného bezfarebného skla, \varnothing 0,8—0,9 cm; 11 guľkovičtých z červeného polodrahokamu, \varnothing 0,6—0,9 cm; 4 zo žltokrového a hnedookrového dúhovaného polodrahokamu, \varnothing 0,6—0,8 cm; ostatné z tmavomodrej sklovitej hmoty: kotúčovitý, \varnothing 0,6 cm; obojstranne obrúsený hranolovitý, d. 1,2 cm; pozdĺžne rebrovaný valcovitý, d. 1 cm (obr. 18: 17).

3. Otvorený, z dvoch drôtikov spletený a na koncoch stenčený strieborný prsteň; \varnothing 2,1 cm (obr. 18: 14).

Hrob 31 — muž, SSZ—JJV, 200 \times 75 \times 105 cm. Pravidelná obdlžniková hrobová jama. Kostra nižšieho muža ležala naznak s lebkou obrátenou vpravo. Časť kostry bola strávená. Bez nálezov.

Hrob 32 — muž, SZ—JV, 205 \times 65 \times 125 cm. Tažko rozpoznaná obdlžniková hrobová jama. Dobre zachovaná kostra ležala naznak, pravá ruka pozdĺž tela, ľavá čiastočne na panve, lebka tlakom poškodená, mandibula odsunutá od stredu trupu. Bez nálezov.

Hrob 33 — žena, SSZ—JJV, h. 130 cm. Hrobová jama sa nečírala. Kostra ležala naznak v natiahnutej polohe s rukami pozdĺž tela, lebka poškodená. Pri spánkovej kosti sa našla záušnica (1), na prste ľavej ruky prsteň (2). (Obr. 14: 3.)

1. Záušnica z bronzovej tyčinky s roztepanou esovitou slučkou a zúženým druhým koncom; \varnothing 1,5 cm, š. slučky 0,6 cm (obr. 18: 18).

2. Pásikový bronzový prsteň s preloženými zúženými koncami; \varnothing 2,2 cm, š. 0,3 cm (obr. 18: 19).

Hrob 34 — muž, SSZ—JJV, 220 \times 70 \times 130 cm. Sotva rozpoznaná obdlžniková hrobová jama. Čiastočne strávená kostra bola uložená naznak s rukami pozdĺž tela a lebkou mierne vytočenou vpravo. Bez nálezov. (Obr. 14: 5, 16: 4.)

Hrob 35 — dieťa, SZ—JV, 120 \times 50 \times 130 cm. Obdlžniková hrobová jama. Temer strávená kostra vo vystrejtej polohe. Bez nálezov.

Hrob 36 — muž, SSZ—JJV, h. 125 cm. Obdlžniková hrobová jama bola približne v strede prefatá zákopom. Dobre zachovaná kostra s lebkou obrátenou vľavo ležala naznak s rukami pravdepodobne preloženými cez panvu. Bez nálezov. (Obr. 15: 1.)

Hrob 37 a 38. Hrob muža a hrob dieťaťa boli prekryté hromadným hrobom nemeckých vojakov z druhej svetovej vojny, preto neboli úplne odkryté ani dokumentačne zachytené.

Hrob 39 — muž, SSZ—JJV, 180 \times 65 \times 130 cm. Nepravidelná obdlžniková hrobová jama. Pomerne zachovaná kostra nižšieho muža bola uložená naznak zhruba vo vystrejtej polohe, ale zohnutá vpravo, lebka obrátená vpravo a zvrátená dozadu. Bez nálezov.

Hrob 40 — žena, SSZ—JJV, 185 \times 65 \times 145 cm. Obdlžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi a zvislými stenami. Dobre zachovaná kostra ležala pôvodne vo vystrejtej polohe s rukami pozdĺž tela. Lebka bola obrátená vpravo, sánka otvorená, ramenná a laktná košf oddelené, nohy v kolenách posunuté vpravo. Na ľavej strane lebky sa našla záušnica (1), pod lebkou fragment železného predmetu so stopami po dreve (2), vedľa ľavého stehnového kľuku strieborný prsteň (3). (Obr. 15: 2; 16: 5.)

1. Záušnica z bronzového drôtu s odlomenou esovitou slučkou; \varnothing 1,4 cm, \varnothing drôtu 0,3 cm (obr. 18: 22).

2. Malá železná pásiková skoba (kramľa?) v zlomkoch; d. 9,5 cm, š. 0,9 cm.

3. Otvorený strieborný prsteň bikonkávneho prierezu so zúženými, cez seba preloženými koncami; \varnothing 2,2 cm, š. 0,5 cm (obr. 18: 20).

Hrob 41 — žena, SSZ—JJV, 180 \times 60 \times 130—140 cm. Obdlžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi a zošikmeným dnom. Dobre zachovaná kostra ženy s predklonou lebky bola uložená naznak s rukami pozdĺž tela. Pri oboch spánkových kostiach sa našlo po záušnici (1, 2). (Obr. 15: 3.)

1. Záušnica z tenkého strieborného drôtu s useknutým jedným koncom, esovitá slučka na druhom konci je odložená; \varnothing 1,5 cm, \varnothing drôtu 0,2 cm (obr. 18: 23).

2. Záušnica z tenkého strieborného drôtu s odlomenou esovitou slučkou, druhý koniec je ufatý; \varnothing 1,4 cm, \varnothing drôtku 0,2 cm (obr. 18: 24).

Hrob 42 — žena, SZ—JV, 200 \times 65 \times 145 cm. Tažko rozpoznaná obdlžniková hrobová jama. Zle zachovaná kostra, uložená naznak, mala lebku obrátenú vpravo, pravú ruku preloženú cez trup, nohy dolu prekrížené. Pri ľavej strane lebky sa našli tri a pod lebkou dve záušnice (1). (Obr. 16: 6.)

1. Päť záušník z bronzového drôtu s tenko roztepanými ulomenými esovitými slučkami; \varnothing 1,3—1,4 cm, \varnothing drôtu 0,2 cm (obr. 19: 1—5).

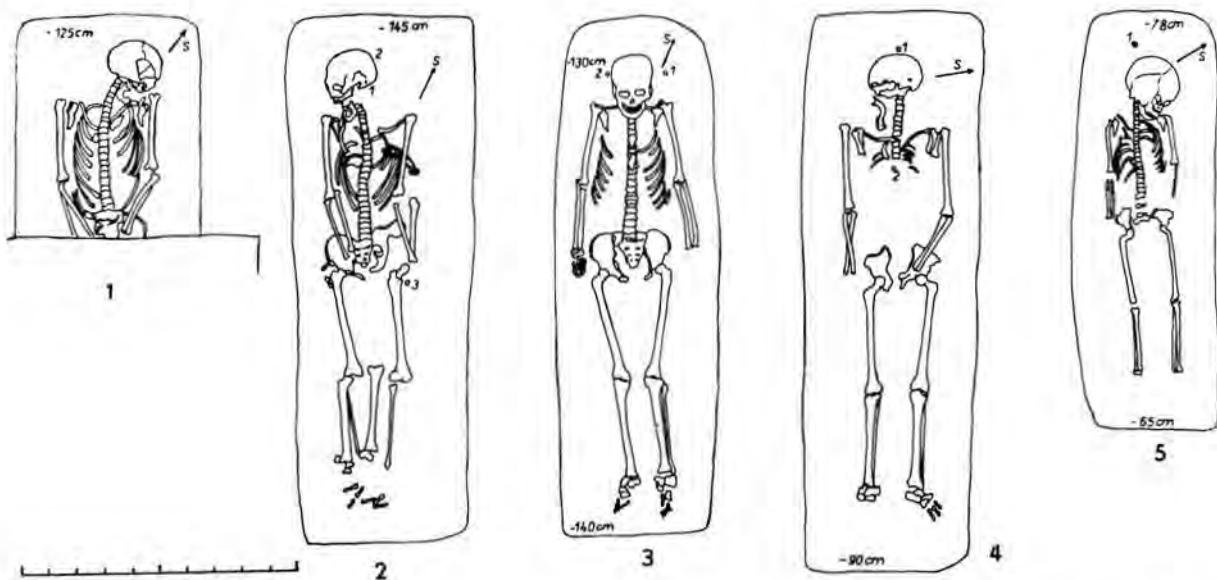
Hrob 43 — muž (?), SSZ—JJV, 205 \times 65 \times 125 cm. Tažko rozpoznaná obdlžniková hrobová jama. Zle zachovaná kostra mala lebku obrátenú vľavo a ľavú ruku prekríženú cez trup. Bez nálezov.

Hrob 44 — žena, ZSZ—VJV, 195 \times 65 \times 90 cm. Pravidelná obdlžniková hrobová jama sa začala črtaf až tesne nad kostrou. Čiastočne strávená kostra bola uložená naznak, a obrátená vpravo, ľavá ruka preložená cez panvu. Za lebkou sa našla záušnica (1), na hrudi minca (2). (Obr. 15: 4.)

1. Čiastočne korodovaná záušnica zo strieborného drôtu s mierne rozšírenou esovitou slučkou; \varnothing 2 cm, \varnothing drôtu 0,25 cm (obr. 19: 6).

2. Strieborný denár — Ladislav I. (1077—1095); averz: v stredovom perlovcom kruhu tri križe, na obvode lemovanom perlovcom legenda LADISLAVS REX; reverz: v hladkom stredovom kruhu križ a medzi jeho ramenami klinovité trojuholníčky; razba je nezreteľná (obr. 19: 7; 21: 2).

Hrob 45 — muž, SZ—JV, 200 \times 60 \times 90 cm. Obdlžniková hrobová jama mala rovné dno. Čiastočne strávená

Obr. 15. Čápor. Pohrebisko z 11. stor. 1 — hrob 36; 2 — hrob 40; 3 — hrob 41; 4 — hrob 44; 5 — hrob 46.

kostra bola uložená naznak s rukami pozdĺž tela. Stlačená lebka spočívala sánkom na hrudi. Bez nálezov.

Hrob 46 — dieta, SZ—JV, $145 \times 50 \times 65$ cm. Sotva rozpoznaná obdĺžniková hrobová jama. Čiastočne strávená kostra bola uložená naznak s rukami pozdĺž tela, s lebkou obrátenou vľavo a predklonenou. Pod lebkou sa našlo päť náušnic (1). (Obr. 15: 5.)

1. Päť záušnic z tenkého bronzového drôtu, konce sú useknuté a mierne rozšírené, esovité slučky pomerne malé; $\varnothing 2.2$ cm, \varnothing drôtu 0.2 cm (obr. 19: 8—12).

Hrob 47 — muž, SZ—JV, $205 \times 70 \times 85$ cm. Obdĺžniková hrobová jama bola sotva rozpoznaná. Dobre zachovaná kostra ležala naznak s rukami pozdĺž tela. Bez nálezov.

Hrob 48 — žena, SSZ—JJV, $180 \times 65 \times 85$ cm. Nepravidelná obdĺžniková hrobová jama so zvislými stenami a rovným dnom. Kostra nižšej ženy ležala naznak s lebkou obrátenou vpravo a mierne predklonenou. Iavú ruku mala preloženú cez panvu. Pod lebkou sa našli dve záušnice (1) a na pravej ruke prsteň (2).

1. Dve záušnice z tenkého bronzového drôtu kruhového prierezu s mierne rozšírenými esovitými slučkami (jedna je odlomená); $\varnothing 2$ cm, \varnothing drôtu 0.2 cm (obr. 19: 13, 14).

2. Bronzový prsteň s preloženými useknutými koncami; $\varnothing 2$ cm, š. 0.3 cm (obr. 19: 15).

Hrob 49 — žena, ZSZ—VJV, $190 \times 70 \times 80$ cm. Sotva znateľná obdĺžniková hrobová jama s rovným dnom. Dobre zachovaná kostra bola uložená naznak vo vystrenej polohe. Lebka stlačená, Iavá ruka preložená cez panvu. Na Iavej ruke sa našiel prsteň (1).

1. Strieborný prsteň podobný esovitej záušnici, esovitá slučka je zahnutá dovnútra; \varnothing drôtu 0.3 cm (obr. 19: 16).

Hrob 50, muž, SSZ—JJV, $190 \times 60 \times 170$ cm. Hrobová jama tvaru nepravidelného obdĺžnika. Kostra uložená naznak, stiahnutá, Iavá ruka natiahnutá cez panvu. Bez nálezov.

Kenotaf (?). V severnej okrajovej časti pohrebiska sa našiel v hlbke 50 cm dnom nahor obrátený hrniec (1). Ide pravdepodobne o kenotafický hrob.

1. Dvojkónický, na kruhu obtáčaný hrniec s vtiahnutým hrdlom, lievikovite roztvoreným ústím a zvisle zrezaným okrajom, na pleciach je pod dvoma vlnovkami šesť nevýrazných obvodových rytých linii; farba sivohnedá (obr. 20: 3).

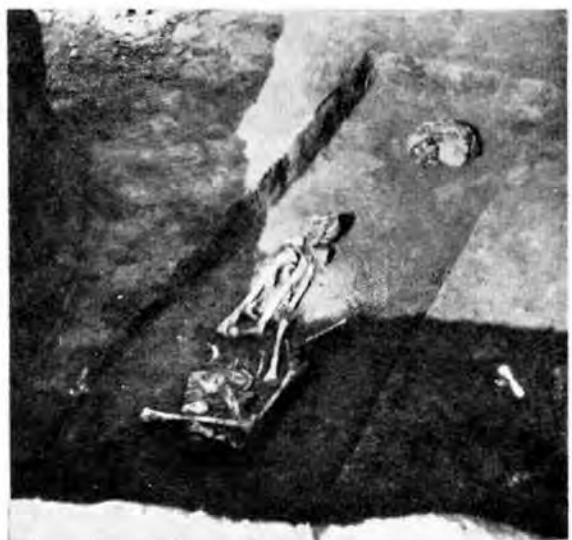
Z h o d n o t e n i e p o h r e b i s k a

Radové pohrebisko v Čápore sa polohou, umiestnením i rozložením hrobov, pohrebným rítom a nálezovým inventárom nelíši od súvekých pohrebisk z 11. a zo začiatku 12. stor. na juhozápadnom Slovensku. Od roku 1962, keď vyšli súpisy kostrových pohrebísk z 11.—12. stor. na Slovensku (*Chropovský 1962, Szőke 1962*) sa na Slovensku zistili a preskúmali pohrebiská v Abraháme, Bini, Dolnom Petre, Dučovom, Hostovciach, Kostočanoch pod Tribečom, Hurbanove-Bohatej, Nitre-Chrenovej, Šali-Dusíkárni, Šali-Veči, Nových Zámkoch-Másokombináte a Slovliku, Šarovciach, Tvrdošovciach, Galante, Matúškove, Bešeňove; výsledky výskumov na niektorých z týchto pohrebísk boli publikované.

Čáorské pohrebisko je situované na juhozápadnom svahu mohylového násypu z mladšej doby bronzovej pri Cabajskom potoku. Podobne, t. j. na juhozápadnom svahu a pri vode, sú situované aj iné kostrové pohrebiská z doby veľkomoravskej a poveľkomoravskej, t. j. z 9. a 10. stor., preto sa veľmi často prekrývajú, resp. nachádzajú vedľa seba (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Čakajovce, Úlany nad Žitavou, Michal nad Žitavou, Nitra-Čermáň, Lipová-Ondrochov,

1

2

3

5

6

Obr. 16. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1 – hrob 5; 2 – hrob 8; 3 – hrob 21; 4 – hrob 34; 5 – hrob 40; 6 – hrob 42.

Dolný Peter; plány pohrebísk v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove, Michale nad Žitavou a Lipovej-Ondrochove boli už publikované: *Točík 1971*, s. 135 a nasl.; *Dušek 1964*, s. 197 a nasl.; *Liptáková 1963*, s. 223 a nasl.; *Chropovský 1975*, s. 12 a nasl.). Usporiadanie hrobov do radov je typické aj pre pohrebisko v Čápore. Okrem hrobu 1, ktorý je osihotený a leží severozápadne od severného radu, sa tu uplatňuje pochovávanie, resp. umiestňovanie hrobov vedľa seba s väčšími-menšími odchýlkami vo vzdialenosťach a orientácii (obr. 11). Hroby boli orientované v smere SSZ—JJV alebo SZ—JV a neobsahovali milodary. Nálezový fond tvoria predmety, ktoré boli súčasťou výstroja a odevu, prípadne ozdoby tela. Spravidla ide o hroby ženské a detské (detí ženského pohlavia).

Hrob 1 (obr. 12: 1) sa líši od ostatných orientáciou v smere Z—V a najmä uložením milodarov — dvoch nádob priložených k nohám. Milodary na radových pohrebiskách z druhej polovice 11. stor. sú výnimkou. Štyri nádoby na pohrebisku v Šarovciach (*Novotný 1964*, s. 65 a nasl., obr. 6, tab. XIII: 1, 2), nádoby vo Veľkých Lovciach (*Eisner 1933*, s. 317 a nasl.) a najnovšie jedna nádoba v Nových Zámkoch (*Rejholecová 1974*, s. 447, tab. I: 15) patria podľa rozmiestnenia hrobov, prípadne sprievodného inventára ešte do prvej polovice 11. stor. Toto datovanie zdôvodňujú aj tvary nájdenej keramiky, ktorá má charakter vyslovene rituálny a technikou výroby sa približuje komplexu keramiky na pohrebisku z druhej polovice 10. stor. v Nitre pod Zoborom (*Čaplovic 1954*, tab. IV, V a VI: 1, 2).

Výnimku medzi pohrebiskami z druhej polovice 11. stor. tvorí pomerne vysoký počet keramiky na dedinskem pohrebisku v Halimbe v Bakonskom pohorí, kde ju Gy. Török (1962, s. 95 a nasl.) zistil v III. fáze pochovávania. Autor to vysvetluje okrem iného odľahlosťou osady a silným pretrvávaním starých tradícií.

Keramika z hrobu 1 v Čápore sa tektonikou, výzdobou i technikou výroby vyníma z okruhu keramiky 11. stor. Pomerne štíhly hrniec s maximálnou vypuklosťou v strede výšky (obr. 17: 3; 20: 1) má analógie v materiáli z 10. stor. (*Točík 1971*, tab. XVIII: 3; *Liptáková 1963*, obr. 5: 5). Za staršie datovanie sa prihovára stvárnenie ústia a dna. Ďalšia nádoba z toho istého hrobu je primitívne vyrobená v ruke, a preto ju považujeme za funeralnu. Má guľovitý tvar, naznačené široké dno a mierne vyhnuté ústie. Ide o nezvyklý tvar v pomerne úzkej tvarovej škále

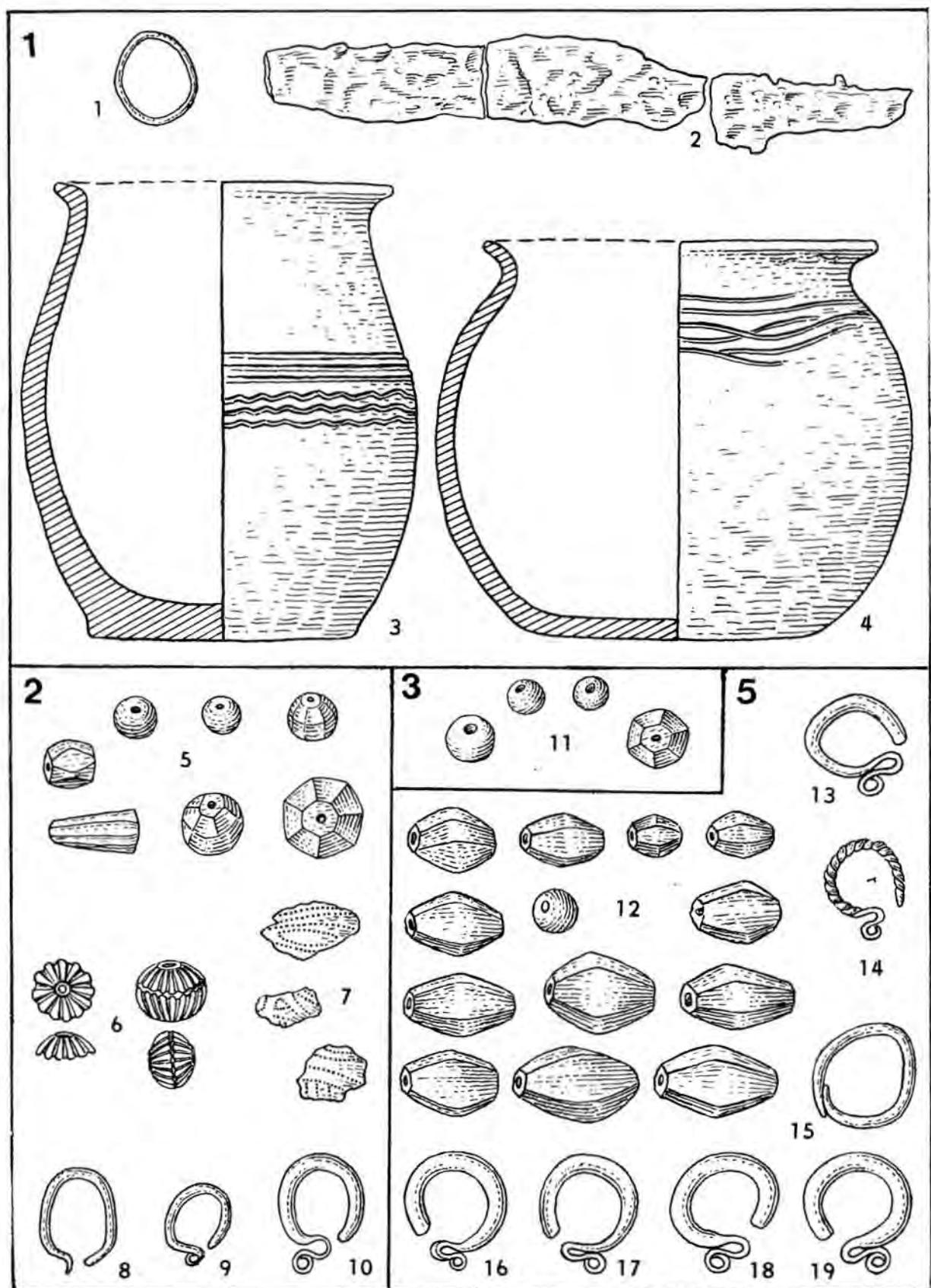
slovenskej keramiky na Slovensku (obr. 17: 4; 20: 2). Analogický hrniec z Devína (*Eisner 1933*) spolu s nálezom z Čápora možno vydvozovať zo západnej keramiky, ktorú nachádzame najbližšie v Rakúsku. (Guľovité hrnce sa zistili aj na iných slovenských lokalitách, p. napr. *Točík 1971*, tab. XXXVII: 22.)

Hrob 1 pre osihotenú polohu, odlišnú orientáciu (Z—V) a starobylý charakter sprievodnej keramiky datujeme do 10. stor., t. j. približne 100 rokov pred začiatím pochovávania na radovom pohrebisku. Odlišnú orientáciu (SSV—JJZ) má hrob 30. Dôvody, ktoré viedli k uloženiu mŕtvej v hrobe 30 hlavou na východ, t. j. k orientácii v smere V—Z, zrejme nesúvisia s vyšším spoločenským postavením pochovanej, ako sa domnievajú niektorí autori (*Vallašek 1962*, s. 38; *Leciejewicz — Łosiński 1960*, s. 158 a nasl.), pretože nejde o mimoriadne bohatu vybavený hrob.

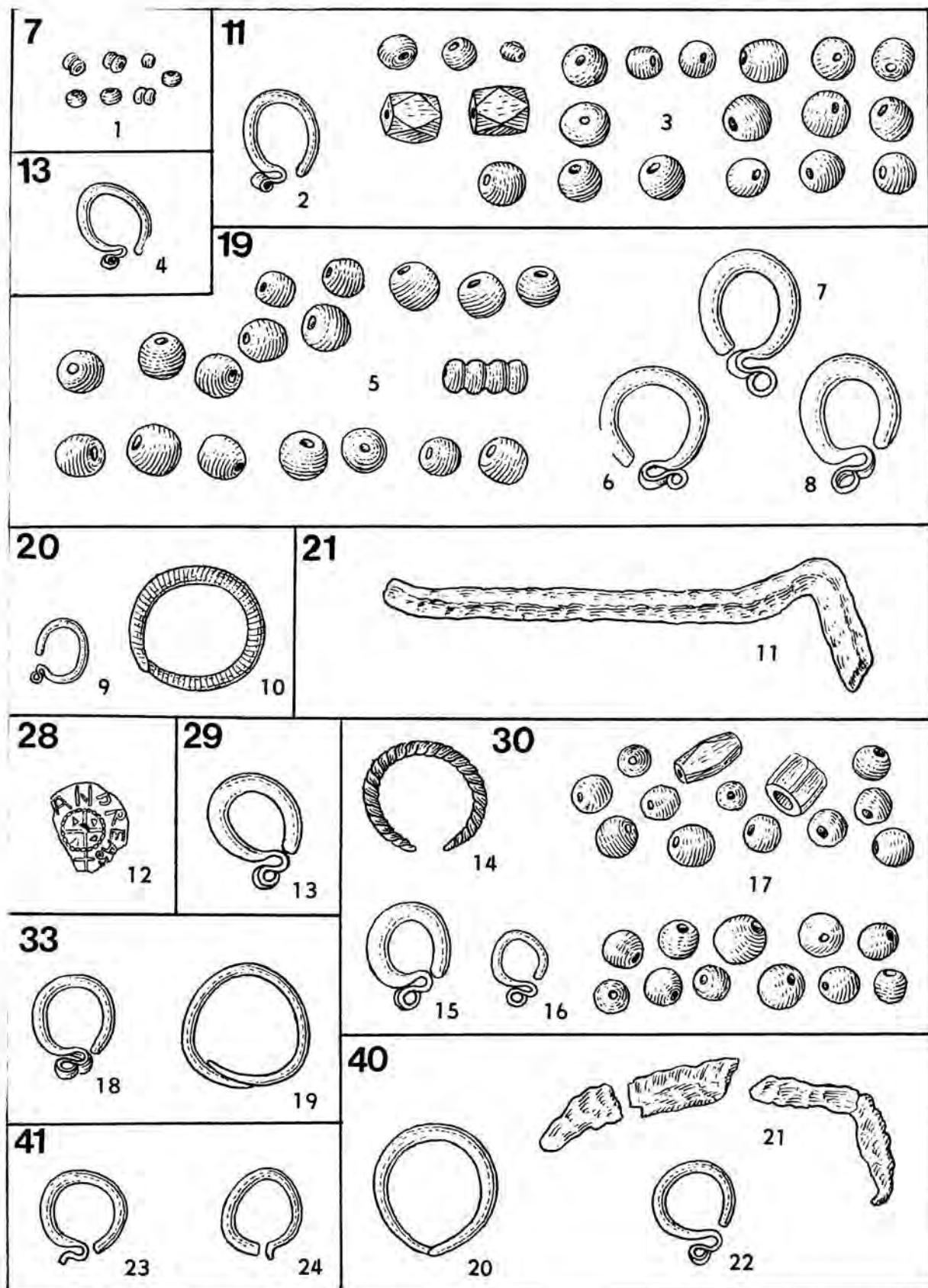
V porovnaní so súvetskými pohrebiskami boli v Čápore pomerne hlboké hrobové jamy, niekedy až 150 cm, priemerne však nad 100 cm. Nejde o mimoriadnu zábernú hlbku hrobov, lebo ich nadmerná hlbka bola zapríčinená postupným znižovaním kubatúry mohyly a súčasne zanášaním jej spodnej časti. Pôvodná hlbka jám sa v 11. stor. pohybovala od 30 do 60 cm, ich terajšia hlbka je dôsledkom intenzívnej orby v 19. a 20. stor.

Pôdorysy hrobových jám sa podarilo rozpoznať až tesne nad kostrami. Len vo výnimočných prípadoch boli hroby zahľbené do spraše, vtedy sa dali zistiť ich zvislé steny. Pôdorys jám bol výlučne obdlžníkový, rohy zaoblené a jamy pri nohách zúžené. Stopy po vydrevení sme nespozorovali a len nálezy železnej tyčky v hrobe 21 a železnej kramličky v hrobe 40 svedčia o používaní drevených rakiev obitych železom. Podobné železné kramličky, no v pároch, sa našli v Halimbe (*Török 1962*, s. 92 a nasl.), kde je používanie drevených rakiev doložené aj žezelnými klincami. Zvyšky dreva sa na pohrebiskách v Šarovciach a v Hurbanove-Bohatej zistili v hroboch z druhej polovice 10., prípadne zo začiatku 11. stor. (*Novotný 1964*, s. 65 a nasl.; *Rejholecová 1976*, s. 193, obr. 3). Do akej miery môže byť zúženie kostry, prípadne skríženie nôh (obr. 14: 5; 16: 6) dôkazom o zabaľovaní mŕtvych do plachiet alebo kožených obalov, zostáva otázne.

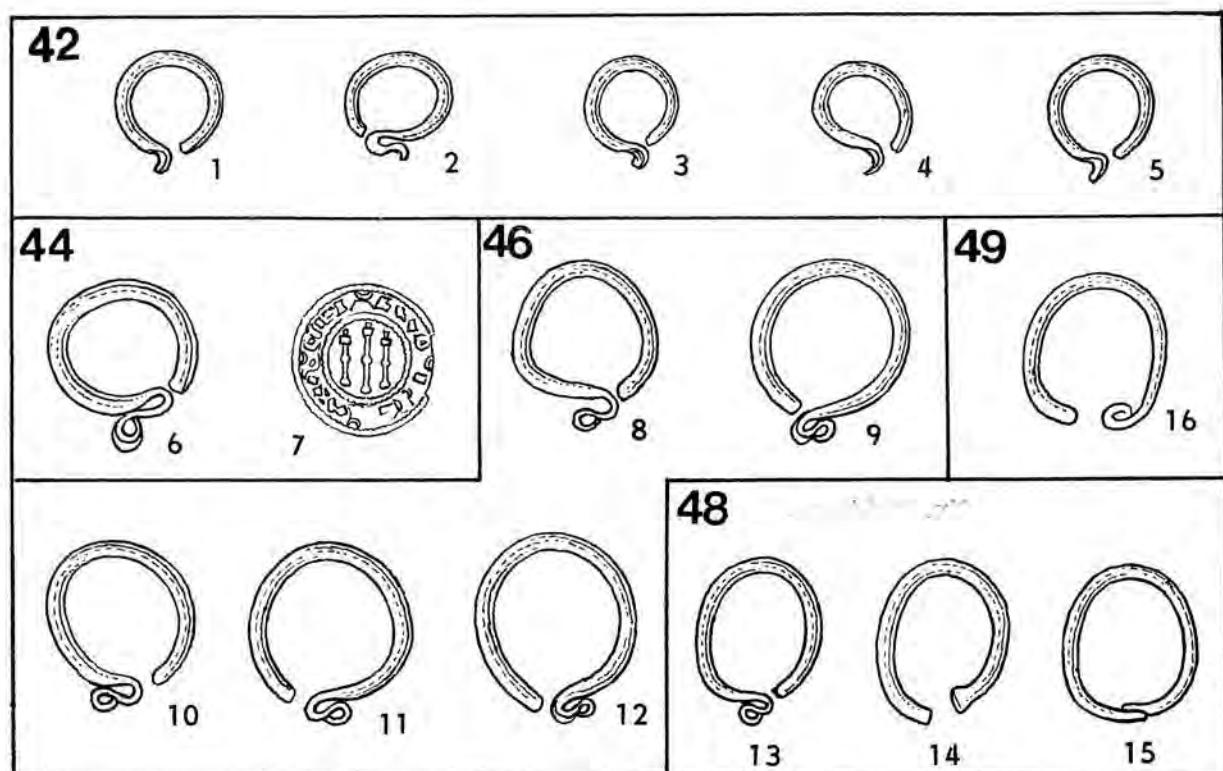
Tri lomové kamene boli v hrobe 15 pri lebke (obr. 13: 3). Obkladanie kostry, resp. lebky kamenní je dosť častý zjav na pohrebiskách z doby

Obr. 17. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1–4 – hrob 1; 5–10 – hrob 2; 11 – hrob 3; 12–19 – hrob 5.

Obr. 18. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1 – hrob 7; 2, 3 – hrob 11; 4 – hrob 13; 5–8 – hrob 19; 9, 10 – hrob 20; 11 – hrob 21; 12 – hrob 28; 13 – hrob 29; 14–17 – hrob 30; 18, 19 – hrob 33; 20–22 – hrob 40; 23, 24 – hrob 41.

Obr. 19. Cápor. Pohrebisko z 11. stor. 1–5 – hrob 42; 6, 7 – hrob 44; 8–12 – hrob 46; 13–15 – hrob 48.

veľkomoravskej na Slovensku (*Chropovský 1962*, s. 198 a nasl.) a pretrváva do 10. stor. (*Čaplovič 1954*, s. 6, obr. na s. 7), v Čápore trvá ešte v druhej polovici 11. stor. Zafażenie lebky kameňom, zistené na pohrebisku v Hurbanove-Bohatej, súvisí tiež s nejakou predstavou o posmrtnom živote (*Rejholecová 1976*, s. 206).

Mŕtvi boli uložení do hrobu vo vystretej polohe s rukami pozdĺž tela (obr. 14: 5; 15: 5), so zohnutými rukami, s ľavou či pravou rukou položenou do klina (obr. 15: 4) alebo na panvu. Nohy mali niekedy skrčené (obr. 14: 1; 15: 1); najčastejšie mierne zohnuté v kolenach (obr. 14: 4), prípadne prekrížené v spodnej časti (obr. 16: 6).

Na pohrebisku v Čápore bola porušená viac ako tretina hrobov, pričom mierne odklony nôh i rúk (obr. 13: 3; 16: 1), prípadne posunutie lebky, oddelenie sánky od lebky (obr. 15: 4; 16: 4; 14: 5) nepovažujeme za intencionálny zásah. Posun kostí a lebky nastal až po skončení hnilobného procesu. Súhlasime s názorom moravských bádateľov (*Ludikovský — Snášil 1974*, s. 21 a nasl.), že k posunom častí kostry došlo preto, lebo pod mŕtveho boli položené organické vložky, ktoré po istom čase zotleli.

Intencionálne porušenie kostier, premiestnenie celých skupín kostí vždy v rámci hrobovej jamy

a na úrovni kostry (obr. 13: 1, 2; 14: 4; 15: 2; 16: 2, 3, 5) nemôže súvisieť s vykrádaním hrobov ani s vampirizmom preto, lebo porušenie sa týka všetkých častí kostry a z hrobov nič nechýba. Zásahy sa uskutočnili pred skončením hnilobného procesu i po ňom. Tí, ktorí sa na porušovaní kostry, resp. hrobov zúčastnili, presne poznali ohraďenie hrobových jám a mali odkrytú celú hrobovú jamu, alebo jej väčšiu časť. Zásahy do hrobových jám bez úmyslu vykrádať ich obsah sa začínajú už v druhej polovici 10. stor. Narušenie hrobových jám na pohrebisku v Nitre pod Zoborom vysvetloval *P. Čaplovič (1954, s. 15—16)* hľbením jám na stromčeky alebo rigolovaním pod vinohrad. Početné zásahy do hrobov boli aj na pohrebisku z 11. stor. v Nitre-Mlynárciach (*Točík 1960*, s. 270 a nasl.) a najmä v Čakajovciach pri Nitre (*Rejholecová 1978*, s. 263 a nasl.). Otázkou rušivých zásahov do hrobov v 11. stor. sa zapodievalo niekoľko autorov, no uspokojivé vysvetlenie zatiaľ chýba (*Nemeskéri — Lipták — Szőke 1953*, s. 295 a nasl.). Na začiatku 12. stor. — po ukončení pochovávania na dedinských radových pohrebiskách a po začatí používania kostolných cintorínov — tento „úkaz“ úplne zaniká. Zrejme je to výsledok nelen christianizácie, ale aj prísnych predpisov,

Obr. 20. Čápor. Pohrebisko z 11. stor. 1, 2 — hrob 1; 3 — kenotaf.

ktoré v tomto období vydávali uhorskí králi (Štefan I., Ondrej I. a i.).

Nálezový inventár na pohrebisku v Čápore sa — okrem obolov — obmedzuje na ženské hroby dospelých a detí. Výnimku tvorí obolus z hrobu 28, ktorý sa našiel v hrobe muža. Oproti staršiemu obdobiu, t. j. pohrebiskám z druhej polovice 10. a zo začiatku 11. stor., počet nálezov v hroboch na pohrebisku v Čápore klesá a zmenšuje sa aj počet nálezov. Uplne sa strácajú náramky, zmenšuje sa sortiment záušníc i prsteňov a iba ojedinele pretrvávajú relikty liatej industrie.

Namiesto záušníc nitrianskeho typu so široko roztepanou slučkou dominuje masívna strieborná záušnica (obr. 17: 16—19; 18: 6—8, 13, 15). Paralelne s ňou sa vyskytujú väčšie i menšie strieborné a bronzové záušnice z tenšieho drôtu (obr. 17: 8—10; 18: 2, 4, 16, 18, 22—24; 19: 1—5, 8—15). Pletené strieborné prstence (obr. 18: 14) sa napodobňovali aj pri zhotovovaní záušníc

(obr. 17: 14), no tiež sa neuplatnili. Malá zlatá záušnica z tenkého drôtu z hrobu 20 (obr. 18: 9) korešponduje s podobnou záušnicou z prikostolného radového pohrebiska v Krásne (*Krupica 1953*, s. 195), ktorá je datovaná do prvej polovice 12. stor. Nálezy zvyškov textílií spolu so záušnicami ukazujú na spôsob nosenia záušníc. Okrem prsteňov spletených z dvoch drôtov poznáme z Čápora len otvorené hladké i priečne ryhované prstene so zúženými a niekedy preloženými koncami (obr. 18: 10, 19—20; 19: 15).

V šiestich hroboch sa našli náhrdelníky. Sklené a pastózne korálky, ako aj morské škľabky (kauri) z 10. stor. nahradili v 11. stor. importy korálkov z polodrahokamov — karneolu, krištálu (*Bergkristall*) a ametušu. Majú rozličné tvary a spravidla doplnujú výzdobu hlavy a krku pochovaných (obr. 17: 5, 11, 12; 18: 1, 3, 5, 17). Ich rozšírením, datovaním, pôvodom a hospodárskou i spoločenskou funkciou sa podrobne zaoberala S. Dušeková, ktorá v nich vidí doklad širokých obchodných kontaktov medzi strednou Európu a Východom, najmä však medzi Durínskom a východnou Európou (*Bach — Dušek 1971*, s. 30—35, 48—52). Na Slovensku sa tieto importy objavujú na začiatku 11. stor. napr. v Hornom Jatove (*Točík 1971*, tab. XLII: 38) a pretrvávajú až do 12. stor. napr. na cintoríne v Krásne (*Krupica 1953*, s. 211, obr. 102).

Menej časté sú importy z tzv. okruhu sekaného striebra, t. j. z územia severne a východne od Karpát. Peknú kolekciu z hrobu 2 v Čápore tvoria košíčkové korálky zo strieborného filigránu (obr. 17: 6; 23: 1) a závesok z tepaného jemného plechu, zdobený granulovaným ornamentom (obr. 17: 7; 23: 2); v závesku bola kostička, preto

Obr. 21. Čápor. Pohrebisko z 11. stor. Mince. 1 — hrob 28; 2 — hrob 44.

ho považujeme za kaptorgu. Náhrdelník z hrobu 2 sa považoval donedávna za ojedinely na Slovensku, no v roku 1972 sa na radovom pohrebisku v Ducovom našiel ešte krajší náhrdelník, ktorý A. Ruttkay vyvodil z okruhu sekaného striebra (Ruttkay 1971, s. 40, obr. 12: 4, 5; pozri aj Lipáková 1963, obr. 7: 6). Z tej istej lokality pochádza o niečo mladšia košičkovitá záušnica, ktorá korešponduje s už spomenutou záušnicou z Krásna (Krupica 1953, s. 212—213, obr. 103). Do uvedeného okruhu, ktorý sa rozprestiera severne od Karpát, môžeme zaradiť aj staršie nálezy z územia Slovenska, datované na koniec 10. stor. Okrem strieborných predmetov z pohrebiska v Nitre pod Zoborom (záušnica s troma bubienkami, dvojdielna sponska, pletený nákrčník; Čaplovič 1954, tab. VIII: 1, 15, XII: 4) môžeme spomenúť pári záušnic so záveskom v podobe kukuričného klasu z Holiar (Točík 1968, tab. LXXXVIII: 8—10) a podobnú striebornú záušnicu z Lipovej-Ondrochova (Točík 1971, s. 204, tab. LV: 12). Z 11. stor. sú aj strieborné granulované korálky z III. fázy pohrebiska v Halimbe (Török 1962, tab. LXXVIII, hrob 406 a 631). O niečo starší je strieborný prsteň v zlomkoch z pohrebiska v Hurbanove-Bohatej, zdobený filigránom a granuláciou (Rejholecová 1976, tab. I: 11).

Z krátkeho prehľadu tejto skupiny nálezov vyplýva, že importy zo severu, t. j. z územia nad Karpatmi, sa na Slovensko dostali vo dvoch obdobiah, resp. fázach. Staršiu fazu z 10. stor. (Holiare, Lipová-Ondrochov) reprezentujú záušnice ešte s veľkomoravskou tradíciou, ktoré sú pravdepodobne produkтом šperkárskych dielní na území poľských Slovanov z čias po zániku veľkomoravských, resp. východočeských dielní (Sölle 1970, s. 447). Mladšia fáza súvisí už priamo s okruhom sekaného striebra, ktorého expanzia sa začína koncom 10. stor. a jej najstarším dokladom sú práve strieborné importy z pohrebiska v Nitre pod Zoborom. Na začiatku 11. stor. dochádza podľa výsledkov doterajšieho bádania k prerušeniu kontinuity stykov so severom; obnovujú sa potom až na začiatku druhej polovice 11. a pretrvávajú do polovice 12. stor. S touto mladšou fazou súvisí aj začiatok používania náhrdelníkov s korálkami z polodrahokamov, ktoré však v Karpatskej kotline nadobudli omnoho širšiu obľubu než výrobky zo striebra. Pri strieborných šperkoch predpokladáme postup na juhozápadné Slovensko a stredný Dunaj cez Moravu, kde sú doložené aj hromadné nálezy —

poklady (Hrubý 1970, s. 83 a nasl.). To isté však nemôžeme tvrdiť o korálkoch z polodrahokamov, ktoré sa vyskytujú na pohrebiskách z 11. a 12. stor. aj vo východných oblastiach Karpat-skej kotliny, napr. na radovom pohrebisku v Somotore (Pastor 1955, tab. I: 6), a tam sa dostávali nepochybne obchodnými cestami cez východoslovenské priesmyky. Historický význam na Slovensku je touto skupinou pamiatok obohatený o nový zdroj poznatkov, ktoré majú čo povedať k problematike kontaktov územia Slovenska a Poľska v 10.—12. stor.

Datovanie radového pohrebiska v Cápore je podmienené výskytom obolov (Kolníková 1967)

Obr. 22. Čápor. Pohrebisko z 11. stor. Náhrdelník z hrobu 5.

Obr. 23. Čápor. Pohrebisko z 11. stor. Hrob 2. 1 — strieborné košičkovité korálky; 2 — privesok zo strieborného pozláteného pliešku.

Tab. I. Prehľad údajov o hroboch na pohrebsku z 11. storočia v Čápore

Poikračovanie tab. č. I.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	
14	215	80	75	SSZ—JJV	159	●																														
15	200	70	120	SZ—JV	175	●																														
16	85	40	50—60	SZ—JV	—																															
17	60	35	80	SZ—JV	—																															
18	—	75	135	SZ—JV	—																															
19	195	80	140	SZ—JV	146	●																														
20	195	60	100	SZ—JV	—																															
21	205	75	105	SZ—JV	170	●																														
22	190	75	135	SZ—JV	158	●																														
23	225	80	140	SZ—JV	172	●																														
24	205	95	150	SZ—JV	154																															
25	125	60	130	SZ—JV	92																															
26	180	80	120	SZ—JV	155	●																														
27	125	65	120	SZ—JV	79																															
28	235	90	150	SZ—JV	182	●																														
29	200	75	125	SZ—JV	158																															
30	200	70	155	SSZ—JJV	163																															

*3 lomové kamene

*19 korálikov

*zelezná tyčka

*denár Ondreja I.

*24 korálikov

3*

1*

1*

1

2

1*

Pokračovanie tab. č. I.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
31	200	75	105	SSZ—JV	159	●																													
32	205	65	125	SZ—JV	168	●																													
33	—	—	130	SSZ—JV	146	●																													
34	220	70	130	SSZ—JV	173	●																													
35	120	50	130	SZ—JV	—																														
36	—	—	125	SSZ—JV	—																														
37	—	—	—	—	—																														
38	—	—	—	—	—																														
39	180	65	130	SSZ—JV	154	●																													
40	185	65	145	SSZ—JV	160	●																													
41	180	60	130— 140	SSZ—JV	162	●																													
42	200	65	145	SZ—JV	162	?																													
43	205	65	125	SSZ—JV	160	●																													
44	195	65	90	SSZ—JV	162	●																													
45	200	60	90	SZ—JV	169	●																													
46	145	50	65	SZ—JV	110	●																													
47	205	70	85	SSZ—JV	168	●																													
48	180	65	85	SSZ—JV	139	●																													
49	190	70	80	SZ—JV	166	●																													
50	190	60	170	SSZ—JV	174	●																													

*kram-
lička*prekri-
žené*denár
Ladislá-
va I.

5

2

1

a pomerne dobre datovateľným súborom nálezov. Preskúmaná časť pohrebiska patrí na základe nálezov mincí Ondreja I. a Ladislava I. do druhej polovice 11. stor. Toto datovanie približne zodpovedá datovaniu III. fázy pohrebiska v Halimbe, ktoré sa podľa Gy. Töröka (1962, s. 106 a nasl.) začalo používať okolo r. 1050 a v pochovávaní sa na ňom pokračovalo do prvej polovice 12. stor.

Na pohrebisku v Čápore, presnejšie v jeho preskúmanej časti chýba v porovnaní s pohrebiskami, ktoré sa prestali používať v prvej polovici 11. stor., viacero predmetov svedčiacich o postupnom dožívani kultúry súvisiacej s novoprišlým staromaďarským etnikom, najmä s jeho dedinskou roľníckou zložkou. Toto prežívanie tzv. levedskej industrie sme zistili na pohrebisku v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove, Veľkých Lovciach, Nitre-Čermáni, Nitre-Mlynárciach i na ďalších pohrebiskách, kde sa vo funkcií obolov našli mince Štefana I. a kniežaťa Bélu.

Z doterajších výsledkov výskumu pohrebísk z 10.—12. stor. na Slovensku vyplýva, že časť pohrebísk sa na začiatku 11. stor. prestala používať, na istom počte pohrebísk sa však pochová-

valo nepretržite do začiatku 12. stor. Pohrebisko v Čápore patrí k tým dedinským radovým pohrebiskám, ktoré sa začali používať za vlády Ondreja I. a prestalo sa na nich pochovávať na začiatku 12. stor. Počet hrobov na týchto pohrebiskách je v porovnaní s predošlou skupinou, resp. obdobím menší, čo vyplýva z dĺžky ich používania. Zatiaľ historicky nevieme zdôvodniť tieto zmeny na pohrebiskách juhozápadného Slovenska do vzniku kostolov a prikostolných cintorínov. Zrejme aj v tomto fakte treba vidieť postupnú konsolidáciu uhorského štátu, ktorej odrazom je na začiatku 12. stor. dôsledné pochovávanie na kostolných cintorínoch v takých oblastiach, ako je napr. juhozápadné Slovensko, vrátane nitrianskej oblasti.

V príspevku o radovom pohrebisku v Čápore sme sa dotkli len niekoľkých základných otázok. Sme si vedomí, že komplexné zhodenie radových pohrebísk, a to aj pohrebiska v Čápore, nie je možné bez priamej účasti zainteresovaných vedných disciplín, a preto štúdia moravských archeológov o pohrebisku vo Veľkých Hostírádach (Ludikovský — Snášil 1974) môže byť vzorom.

Literatúra

- ANDRONIKOS, M.: Totenkult. *Archaeologia Homericā*. Bd. III. Göttingen 1968.
- BACH, H. — DUŠEK, S.: Slawen in Thüringen. Weimar 1971.
- ČAPLOVIČ, P.: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. *Slov. Archeol.*, 2, 1954, s. 5—50.
- DUŠEK, M.: Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri II. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.* 14. Nitra 1964, s. 197—222.
- EISNER, J.: Naše řadové hřbitovy hradiště. *Sborník na počest Jozefa Škultétyho*. Turčiansky Sv. Martin 1933, s. 316—324.
- HRUBÝ, V.: Raněstředověké poklady šperků na Moravě. *Čas. Morav. Mus.*, 45, 1970, s. 83—106.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské osídlenie na Slovensku a jeho problémy. *Hist. Čas.*, 10, 1962a, s. 216—237.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko v Nitre na Luppe. *Slov. Archeol.*, 10, 1962b, s. 175—240.
- CHROPOVSKÝ, B.: Nitra. Slovanské archeologické výskumy. Nitra 1975.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 15, 1967, s. 189—254.
- KRUPICA, O.: Pohrebište z XII.-XIV. stor. v Krásne na Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 5, 1953, s. 193—197.
- LIPTÁKOVÁ, Z.: Slovanské pohrebisko v Úľanoch nad Žitavou. *Slov. Archeol.*, 11, 1963, s. 223—236.
- LUDIKOVSKÝ, K. — SNÁŠIL, R.: Mladohradištní kostrové pohrebiště ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav). *Studie Archeol. Úst. ČSAV*. II-4. Praha 1974.
- MÜLLER-KARPE, H.: Neuere Forschungen zur Geschichte des 13. und 12. Jh. in Zentraleuropa. In: *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* München 1976, s. 7—23.
- NEMESKÉRI, J. — LIPTÁK, P. — SZÓKE, B.: Le cimetière du XIe siècle de Képuszta. *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 3, 1953, s. 281—370.
- NOVOTNÝ, B.: Slovanské radové pohrebisko v Šarovciach, okr. Levice. In: *Sbor. Filoz. Fak. Univ. Komenského, Musaica* 15 (4). Bratislava 1964, s. 65—80.
- PASTOR, J.: Belobrdske pohrebište v Somotore. *Slov. Archeol.*, 3, 1955, s. 276—285.
- PAULÍK, J.: Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. *Slov. Archeol.*, 14, 1966, s. 357—396.
- PAULÍK, J.: Mohyla z mladšej doby bronzovej v Lužanoch. In: *Zbor. Slov. nár. Múz.* 63. *História* 9. Bratislava 1969, s. 3—51.
- PAULÍK, J.: K významu mohyl z mladšej doby bronzovej v pravekom vývoji Slovenska. *Slov. Archeol.*, 22, 1974, s. 73—81.
- PAULÍK, J.: K výskumu mohyl z mladšej doby bronzovej na Slovensku. *Múzeum*, 20, 1975, s. 230—233.
- PAULÍK, J.: Ein Grabhügel der Čaka-Kultur von Dedinke. In: *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* 1975. München 1976a, s. 57—60.
- PAULÍK, J.: Dve nové mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 28, 1976b, s. 369—373.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10.—12. storočia v Nových Zámkoch. *Slov. Archeol.*, 22, 1974, s. 435—463.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, s. 191—234.
- REJHOLCOVÁ, M.: Výskum pohrebiska v Čakajovciach, okres Nitra. In: *Archaeologia Historica*. 3. Brno 1978, s. 263—268.
- RUTTKAY, A.: Druhá fáza kostolného cintorína na Kostolec pri Ducovom. In: *Zaniklé stredoveké vesnice v ČSSR* ve svetle archeologických výzkumov. Díl. 2. Uherské Hradiště 1971, s. 29—48.
- SZÓKE, B.: A közép-duna-medence magyar honfoglalás- és kora árpádkori sírleletei. *Régészeti tanulmányok* II. Budapest 1962.
- SOLLE, M.: Význam východočeské skupiny šperků 10. století v otázce vztahů česko-polských. In: *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*. T. 5. Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 447—450.
- TOČÍK, A.: Radové pohrebisko devínskeho typu z XI. stor. v Mlynárciach pri Nitre. *Slov. Archeol.*, 8, 1960, s. 269—284.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.
- TOČÍK, A.: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). *Slov. Archeol.*, 19, 1971, s. 135—276.
- TOČÍK, A. — PAULÍK, J.: Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950—1951. *Slov. Archeol.*, 8, 1960, s. 59—124.
- TÓROK, Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Budapest 1962.
- VALLAŠEK, A.: K niektorým otázkam pohrebného rítu na slovanských kostrových pohrebiskách. In: *Sbor. Filoz. Fak. Univ. Komenského, Musaica* 13 (2). 1962, s. 33—41.

Курган позднего периода бронзы и могильник XI века в с. Чапор

Антон Точик — Йозеф Паулик

Институтом археологии САН в 1963 г. был исследован курган периода поздней бронзы в с. Чапор (теперь Цабай-Чапор) Нитранского района (Западная Словакия). В кургане была вскрыта также часть могильника XI в. н. э. Курган находится в урочище «При копце», на северо-восточной окраине села, близ дороги Нитра—Шаля (рис. 1).

Авторы разделили работу на две части. В первой части они описывают способ открытия кургана (посреди кургана оставили вертикальную стенку — бровку; на отдельных глубинах отмечали горизонтальные ситуации и т. п.). На крае поля кургана произвели небольшие разведочные шурповательные работы, причем удалось на восточной стороне уловить полукружиный план рва (канавы) вокруг кургана.

Затем авторы описывают обнаруженный материал из четырех основных местоположений находок; из насыпи кургана (вторичные находки неолитической линеарной керамики и керамика культуры чака), из ровика вокруг кургана (фрагменты сосудов культуры чака), и из смытых и сдвинутых культурных слоев и подножия кургана (находки культуры чака, единичный латенский фрагмент, средневековые предметы и железные предметы нового времени). Для датировки кургана поздним периодом бронзы важны расположения находок В и С (культуры чака).

В первой части работы приводится также интерпретация кургана. Сопоставлением обнаруженных горизонтальных ситуаций находок со сторонами основного крестового профиля и с профилями вспомогательных широфов, авторы пришли к заключению, что строение кургана произошло в нескольких вслед за собой непосредственно следующих этапах. Сначала был построен на нетронутом материке языкообразной формы (рис. 2) небольшой продолговатый курган (рис. 4: 4), к которому присоединились косые напластования; тем самым образовалась в восточной четверти планируемого объекта небольшая курганная возвышенность (рис. 4: 5). Затем

объект достроили с западной стороны двумя неполными, но в культуре чака уже при исследовании других курганов обнаруженными напластованиями грунта (рис. 4: 6, 7).

В общем показалось, что хотя к возвышению кургана в Чапоре относились строители со знанием постройки больших посмертных памятников культуры чака, из-за несохранения центрального захоронения и вторичных захоронений под напластованиями объекта, нужно его считать скорее всего кенотафом. Авторы считают курган связанным с аналогичным, приблизительно современным ему кенотафным объектом, вскрытым недавно в Паларикове (район Нове Замки). Свой взгляд детальнее аргументируют кроме другого также на основе зажигания священных символических огней на площади построения затем на этом месте кургана. Авторы предполагают, что оба упомянутых объекта-кенотафа построили современники в честь и в память погибших в сражениях значительных лиц или групп воинов. Объекты выразительно свидетельствуют о неспокойных отношениях этого периода, и с общественной точки зрения своеобразным способом иллюстрируют ступень т. н. военной демократии позднего периода бронзы.

Во второй части статьи авторы описывают и дают оценку вскрытой части могильника.

Рядовой могильник, датированный XI веком, был вскрыт в с. Чапор в ходе раскопок юго-восточной стороны ската курганной насыпи. Захоронения, располагавшиеся в 2—3 ряда, были ориентированы в направлении ССЗ—ЮЮВ или же СЗ—ЮВ и углублены в грунт на 50—150 см. Скелеты лежали в вытянутом положении, с руками протянутыми вдоль тела, изогнутыми в локтях, иногда скрещенными в тазе. Приблизительно 20 % захоронений были разрушены таким образом, что отдельные части тела или же группы костей были перемещены так, что лежали на уровне со скелетом, и всегда соблюдалась могильная яма. Эти вмешательства извне в захоронения происходили во время гнилостного процесса, но также после его окончания. Доказатель-

ством этого являются разбросанные на дне всей могильной ямы позвонки и ребра. Вмешательства в могильные ямы не производились с целью приобрести могильный инвентарь, а имели до сих пор непоясненное предохранительное ритуальное назначение.

Из вскрытых 50 погребений одно с керамическими приношениями было старше — оно относится к 10 в. Могильник датирован двумя монетами — оболами — в губах или же на груди. Денарием Андрея I (1046—1051) датируются зачатки хоронения, пережившего правление Ладислава I (1077—1095). Инвентарь находок не различается от современных ему могильников Юго-Западной Словакии, и по количеству и ассортименту находок беднее нежели комплекс находок из могильников X и 1-ой половины XI вв. В погребении 2 был обнаружен гарнитур ожерелья из самоцветных и серебряных бусин. Они изготовлены из филиграи и тонкой жестянной пластинки, украшенной зерниью, и представляют собой типичные импорты из округа кладов рубленого серебра с территории севернее Карпат в XI и в начале XII вв.

Торговые сношения с территорией нынешней Польши и ГДР являлись посредником при импорте характерных серебряных художественных изделий (серебряные височные кольца с кукурузовидными подвесками, со-

стоящие из двух частей фибулы, нашейник плетеный из тонкой проволоки, височные кольца с тройным бубенчиком) и этот торговый контакт, с небольшим перерывом в 1-ой половине XI в., продолжался непрерывно вплоть до XII в. Параллельно импорту серебряных изделий не только на территорию Среднего Дуная, а даже в Центральную Германию до реки Саал и к верхнему течению реки Моган, попадали из Востока также дорогие ожерелья из бусин аметиста, сердолика и горного хрусталия. Территориальное происхождение этих бусин распостирилось далеко на восток и территория севернее Карпат стала лишь посредником при торговле с ними. В то время как импорт серебряных украшений на территорию Среднего Дуная проходил через Моравию, бусы попадали в Карпатскую котловину очевидно также через перевалы Восточной Словакии.

Могильник XI в. в с. Чапор вскрыт лишь наполовину. Его комплексную оценку возможно будет дать только после его полного открытия, при условии тесного сотрудничества с вспомогательными научными дисциплинами, таким образом, как это в последнее время попытался сделать коллектив моравских работников в связи с изучением могильника в с. Велике Гостерадки.

Перевод Е. Голой

Ein Hügelgrab aus der jüngeren Bronzezeit und ein Gräberfeld aus dem 11. Jahrhundert in Čápor

Anton Točík – Jozef Paulík

Im J. 1963 wurde vom Archäologischen Institut der SAW ein Hügelgrab aus der jüngeren Bronzezeit in Čápor (Gemeinde Cabaj-Čápor, Bez. Nitra) untersucht. Auf dem Hügelmantel wurde ebenfalls ein Teil eines Gräberfeldes aus dem 11. Jh. u. Z. abgedeckt. Die Fundstelle befindet sich in der Flur „Pri kopci“ am Nordostrand der Gemeinde, in der Nähe des Weges Nitra—Šaľa (Abb. 1).

Die Autoren gliederten die Arbeit in zwei Teile (I–II).

Im I. Teil ist der Abdeckungsvorgang des Hügelgrabes beschrieben (in seiner Mitte ließ man eine kreuzförmige Kontrollwand; in den einzelnen Tiefen wurden die Grundrissituatien u. ä. zeichnerisch und photographisch erfaßt). Am Rand des Hügelgrabes legte man kleinere Schnitte an, wobei es gelungen ist, an der Ostseite den halbkreisförmigen Grundriß eines Grabens um das Objekt zu erfassen. Dann beschreiben die Autoren das Material aus den vier wichtigsten Fundlagen: aus der Hügelschüttung (sekundäre Funde von neolithischer Linear-Keramik und Keramik der Čaka-Kultur), aus der intakten ursprünglichen Schwarzerde unter der Hügelschüttung (Scherben der Čaka-Kultur), aus dem Graben um das Hügelgrab (Gefäßfragmente der Čaka-Kultur) und aus den angeschwemmten und herabgerutschten Schichten am Fuß des Hügelgrabes (Funde der Čaka-Kultur, vereinzelte latènezeitliche Scherben, mittelalterliche und neuzeitliche Eisengegenstände). Für die Datierung des Objektes in die jüngere Bronzezeit sind nur zwei Fundlagen wichtig (Čaka-Kultur — Abb. 9: 1—7).

Der I. Teil der Arbeit umfaßt auch die Interpretierung des Hügelgrabes. Durch die Konfrontation der Grundrissituation mit den Armen des Hauptprofils und den Profilen der Hilfsschnitte gelangten die Autoren zu der Ansicht, daß die Errichtung des Objektes in mehreren unmittelbar aneinanderknüpfenden Etappen verwirklicht wurde. Zuerst erbaute man auf der ursprünglichen unberührten Schwarzerde von zungenartiger Form (Abb. 2: 1) ein kleineres gestrecktes peripheres „Hügelgrab“ (Abb. 4: 4), an das sich eine schräge Schichtenabfolge an-

schloß, wodurch im Ostviertel des geplanten Objektes eine kleinere Hügelschüttung entstand (Abb. 4: 5). Dann wurde das Objekt an der Westseite mit zwei unvollständigen, aber in der Čaka-Kultur auch schon beim Bau anderer Hügelgräber festgestellten Hügelmänteln zu Ende gebaut (Abb. 4: 6, 7). Im allgemeinen erwies es sich, daß ungeachtet der Anwendung der Bautechnik der großen Grabstätten der Čaka-Kultur von den Erbauern des Hügelgrabes in Čápor dieses Hügelgrab wegen des Nichterfas-sens des zentralen Grabes und der sekundären Gräber unter den Mänteln des Objektes am ehesten als ein Kenotaph zu betrachten ist. Die Autoren bringen das Hügelgrab in dieser Hinsicht mit einem analogen, ungefähr zeitgleichen Kenotaphengrab in Zusammenhang, das vor kurzem in Palárikovo (Bez. Nové Zámky) abgedeckt wurde. Ihre Ansicht begründen sie eingehender außer anderem auch auf Grund des Entfachens symbolischer heiliger Feuer auf dem Areal des späteren Hügelgrabes und nehmen an, daß beide erwähnten Objekte-Kenotaphe von Zeitgenossen zu Ehren und zum Andenken bedeutender gefallener Persönlichkeiten, evtl. ganzer Gruppen errichtet wurden. Die Objekte sind ein be redtes Zeugnis von unruhigen Verhältnissen jener Zeit und illustrieren in gesellschaftlicher Hinsicht auf eigenständige Art die Stufe der sog. Militärdemokratie während der jüngeren Bronzezeit.

Im II. Teil des Beitrages beschreiben und werten die Autoren den abgedeckten Gräberfeldabschnitt.

Das Reihengräberfeld aus dem 11. Jh. in Čápor entdeckte man bei der Untersuchung der Hügelschüttung auf deren Südosthang. Die in 2—3 Reihen angelegten NNW—SSO bzw. NW—SO orientierten Gräber waren 50—150 cm tief. Die Skelette hatten gestreckte Rückenlage, ihre Arme lagen entweder längs des Körpers oder angewinkelt, manchmal auch über das Becken gekreuzt. Ungefähr 20% der Gräber waren in der Weise gestört, daß einzelne Körperteile bzw. Knochengruppen verlagert waren, doch im Niveau des Skelettes und immer mit Respektierung der Grabgrube. Diese störenden Eingriffe

in das Grab erfolgten während des Verwesungsprozesses, doch auch nach dessen Abschluß. Breitgeworfene Wirbel und Rippen auf der ganzen Grubensohle sind ein Beweis dessen. Die Eingriffe in die Grabgruben machte man nicht mit der Absicht, das Grabinventar zu gewinnen, sondern sie hatten eine bisher ungeklärte rituelle Sendung zum Schutze der Lebenden.

Von den abgedeckten 50 Gräbern ist eines mit keramischen Beigaben älter und gehört in das 10. Jh. Das Gräberfeld ist durch zwei Münzen — Obolusse — im Mund bzw. auf dem Rumpf der Bestatteten datiert. Ein Denar Andreas I. (1046—1061) datiert den Beginn der Bestattung, die die Regierungszeit Ladislaus I. (1077—1095) hindurch fortbestand. Das Fundinventar unterscheidet sich nicht von zeitgleichen Gräberfeldern der Südwestslowakei und ist nach Zahl und Sortiment der Funde ärmer als die Fundkomplexe auf Gräberfeldern aus dem 10. und aus der ersten Hälfte des 11. Jh. Aus dem Grab 2 stammt eine Halsbandgarnitur mit Perlen aus Halbedelsteinen und Silber. Die letzteren sind aus dünnem Blech mit Filigran und Granulierung gearbeitet und sind typische Importe aus dem Bereich der Hacksilberdepots im nördlichen Karpatenvorland aus dem 11. und Beginn des 12. Jh.

Handelskontakte mit dem heutigen Polen und der DDR vermittelten vom 10. Jh. an die Einfuhr

der charakteristischen Kunsterzeugnisse aus Silber (silberne Schläfenringe mit maisförmigen Anhängern, zweigliedrige Fibeln, ein aus dünnem Draht geflochtener Halsring, Schläfenringe mit dreifacher Trommel) und diese Handelskontakte dauerten mit einer kleinen Unterbrechung in der ersten Hälfte des 11. Jh. ununterbrochen bis in das 12. Jh. Parallel mit dem Import der Silbererzeugnisse gelangten auch kostbare Halsbänder aus Amethyst-, Karneol- und Bergkristallperlen aus dem Osten nicht nur in das mittlere Donaugebiet, sondern sogar nach Mitteldeutschland bis zur Saale und in das Oberlaufgebiet des Mains. Die Herkunft dieser Perlen reicht weit nach Osten, und das nördliche Karpatenvorland hat den Handel mit ihnen nur vermittelt. Während der Import des Silberschmuckes in das mittlere Donaugebiet über Mähren erfolgte, gelangten die Perlen offensichtlich in das Karpatenbecken auch durch die ostslowakischen Gebirgspässe.

Das Gräberfeld aus dem 11. Jh. in Čápor ist nur zur Hälfte erschlossen. Seine komplette Auswertung wird erst nach Grabungsabschluß mit vorausgesetzter enger Zusammenarbeit der Hilfsdisziplinen möglich sein, so wie es in letzter Zeit ein mährisches Arbeitsteam bei der Auswertung des Reihenfriedhofes in Velké Hostěrádky versucht hat.

Übersetzt von B. Nieburowá

MINERALOGISCHE-ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN ZUR HALLSTATTZEITLICHEN DREHSCHEIBENKERAMIK DER SÜDWESTSLOWAKEI

SIGRID DUŠEK

(Archäologisches Institut der SAW, Nitra)

Bei der Auswertung archäologischer Funde sind dem Forscher oft Grenzen der Erkenntnis gesetzt, wobei der Ausweg in einer mehr oder weniger überzeugenden These besteht. Mit den gebräuchlichen Methoden der Auswertung von Fundgegenständen läßt sich in manchen Fällen ein genauer Beweis nicht erbringen. Bei solchen entstehenden Problemen ist der Archäologe auf interdisziplinäre Zusammenarbeit angewiesen, die es ihm ermöglicht, die Schranken der Erkenntnismöglichkeiten zu überwinden, bzw. eine These abzusichern.

Archäologische Problematik

Mit dem ältesten Auftauchen der Drehscheibenkeramik in der Südwestslowakei, aber auch in den südlichen Teilen der Mittel- und Ostslowakei ergaben sich für die archäologische Forschung eine Reihe neuer Probleme. Die Versuche, die Drehscheibenkeramik pauschal den Kelten zuzuschreiben, gehören heute schon der Forschungsgeschichte an. Beginnend mit der Abdeckung der Gräberfelder von Senec (*Chropovský 1962, S. 131—142; Pichlerová 1962, S. 70—84*), von Presečany nad Ipľom (*Balaša 1959, S. 87—98*) und besonders seit der Untersuchung der umfangreichen und relativ kompletten Gräberfelder von Chotín (*M. Dušek 1966*) setzte sich unter Respektierung der Fundkombination, der Betrachtung der auf diesen Gräberfeldern herrschenden Bestattungssitte und bei Berücksichtigung der Fundchorologie die fundierte Ansicht durch, daß diese Gräberfelder dem Ende des 6., resp. dem Beginn des 5. Jh. v. u. Z. zuzurechnen sind, die entweder mit dem skytho-thrakischen oder aber ganz mit dem thrakischen Ethnos in Verbindung gebracht werden.

Unter dem Fundmaterial, das den Rahmen der in der jüngsten Hallstattzeit (HaD) des Kar-

patenbeckens vertretenen Typen der materiellen Kultur sprengt, nimmt die Drehscheibenkeramik eine besondere Stellung ein.

Da es für das Erscheinen der Drehscheibenkeramik in dem genannten Gebiet keine bodenständigen Vorläufer gibt, bieten sich zwei Möglichkeiten der Interpretation an:

1. Die auf der Töpferscheibe hergestellte Keramik wurde zusammen mit anderen hier nicht bodenständigen Fundtypen, wie Trensen, Körnerbeschlägen, dreikantigen Pfeilspitzen oder Pintaderen u. ä. ins Karpatenbecken importiert, oder
2. die Träger der hier genannten birituellen Gräberfelder übernahmen nur die Kenntnis der Töpferscheibe, stellten die Keramik an sich aber aus einheimischem Material selbst her.

M. Dušek (1966, S. 37; 1974, S. 406) hat sich in mehreren Arbeiten für diese letzte Möglichkeit entschieden und die örtliche Herstellung der Drehscheibenkeramik theoretisch postuliert. Die Überbringer der Kenntnis dieses neuen Produktionsmittels seien die Thraker gewesen. Dieser Theorie *M. Dušeks* stimmt auch *M. Párducz (1974, S. 322)* zu, der die Kenntnis des Herstellungsverfahrens von Keramik auf der Töpferscheibe von Olbia und Umgebung ableitet, die zusammen mit den anderen Typen östlicher Herkunft ins Karpatenbecken gelangte. Die Herstellung der Drehscheibenkeramik an Ort und Stelle setzt auch *I. Lengyel (1964, S. 27)* voraus.

Die Lösung der Probleme um die Herkunft der Drehscheibenkeramik ist nicht nur von Bedeutung für die Fundchorologie, aber es sind damit auch Probleme der sozial-ökonomischen Entwicklung verbunden, denn die Vorstellung, diese Keramik sei importiert, berührt den Problemkreis der gesellschaftlichen Arbeitsteilungen. Der Handel mit Keramik, die, wie die hier behandel-

te, sehr häufig vorkommt, würde zwangsläufig zur Annahme eines selbständigen Händlers im Sinne der dritten gesellschaftlichen Arbeitsteilung führen. Andererseits muß in der Drehscheibenkeramik der Beleg für spezialisierte Handwerkertätigkeit gesehen werden, deren Existenz in der jüngeren Hallstattzeit der Slowakei im archäologischen Material deutlich nachweisbar ist (*S. Dušek 1973, S. 414 ff.; 1977b, S. 148; 1978, S. 151 ff.*).

Die bisher vorgelegten Theorien über die Herkunft der Drehscheibenkeramik waren logische Schlußfolgerungen, die sich aus der Fundsituation ergaben. Die archäologische Forschung wird aber kaum in der Lage sein, über Hinweise hinauszukommen, sie kann mit ihren Methoden keine sicheren Beweise liefern. Dazu muß sie die Mithilfe anderer Wissenschaftszweige in Anspruch nehmen. Sie ist auf interdisziplinäre Zusammenarbeit mit der Pedologie und Mineralogie angewiesen.

Naturwissenschaftliche Methoden

Als methodischer Ausgangspunkt wurde die physikalische und chemische Analyse mehrerer Proben der Drehscheibenkeramik gewählt. Deren Auswertung ist jedoch nur durch den Vergleich mit gleichzeitigen Keramikresten möglich, die mit der Hand geformt wurden, sowie mit vermeintlichem Rohstoff örtlicher Herkunft, um die ermittelten Werte vergleichen und auswerten zu können.

Die Proben entstammen den Fundstellen von Modrany und Chotín (beide Bez. Komárno), in der Donau niederung mit reichlichem Vorkommen lehmhaltiger Schichten gelegen.

Als Proben wurden benutzt (My = Modrany, Ch = Chotín):

My-1: Rohstoff aus der Tongrube am nördlichen Ortsausgang, Flurstelle Fehépruszta, Szőlő út, obere Schicht in einer Tiefe von 0,2 m.

My-2: Rohstoff aus der gleichen Tongrube, aus einer Tiefe von ca. 0,4 m.

My-3: Rohstoff aus der gleichen Tongrube, aus einer Tiefe von ca. 0,6 m. Die Zusammensetzung dieser Probe stimmt weitgehend mit der von My-2 überein; bei der Auswertung wurde nur das Material der Probe My-2 benutzt.

My-4: Scherben eines grobtonigen Vorratsgefäßes, äußerste Schicht schwarz gefärbt, aus Grab 15/70.

My-5: Scherben eines auf der Drehscheibe hergestellten Gefäßes, vom Umbruch und Rand stammend, aus Grab 20/70.

My-6: Scherben handgeformter Keramik, feingeschlämmt, dünnwandig, schwarz, Oberflächenfunde.

Ch-1: Vermeintlicher Rohstoff aus der Tongrube gegenüber der LPG, neben dem Gräberfeld gelegen, oberste Schicht, etwa 0,2 m Tiefe.

Ch-2: Von der gleichen Stelle der nur unlängst aufgelassenen Tongrube, aus ca. 0,4 m Tiefe.

Ch-3: Handgefertigte Scherben aus zerstörten Gräbern, Oberflächenfunde Nr. 9, Randprofile eines Vorratsgefäßes.

Ch-4: Scherben vom Umbruch und Rand eines Drehscheibengefäßes, gelb, Oberflächenfund Nr. 3.

Ch-5: Randstücke eines Drehscheibengefäßes von gelblicher Farbe, aus dem Körpergrab 254/54.

Für diese Proben wurden Röntgenanalysen, Differential-Thermoanalysen (DTA), thermische Gravimetrie (TG), thermische Differentialgravimetrie (DTG), Untersuchungen des freien SiO_2 hergestellt sowie Dünnschliffe und Mikrofotographien angefertigt. Für alle diese genannten naturwissenschaftlichen Analysen wurden Expertisen von Dr. M. Ciesarik, CSc., und Ing. A. Mihálik, CSc., beide vom Institut für Pedologie und Geologie der Forst- und Waldhochschule in Zvolen, zur Verfügung gestellt (die wörtlich angeführten Teile der Gutachten sind durch Anführungszeichen gekennzeichnet). Beiden Mitarbeitern sei für die angefertigten Gutachten und für die bereitwillige fachliche Betreuung dieser Arbeit herzlichst gedankt.

Nach der von U. Chocholoušek und Z. Nudera (1968, S. 447 ff.) für die Keramik aus den hallstattzeitlichen Fürstengräbern von Nové Košariská vorgelegten Analyse, die jedoch ihren Schwerpunkt auf die Technologie der Keramik legte, bedeuten die mineralogischen Analysen für Keramik von Smolenice, die zu einem späteren Zeitpunkt vorgelegt werden sowie von den junghallstattzeitlichen Gräberfeldern von Modrany (*S. Dušek 1976, S. 397 ff.*) und Chotín (*M. Dušek 1966*) den ersten Versuch, die Keramik aus urgeschichtlichen Fundkomplexen der Slowakei außer ihrer typologischen und typogenetischen Einordnung in interdisziplinärer Zusammenarbeit auszuwerten. Die Erkenntnismöglichkeiten archäologischen Fundmaterials können damit wesentlich bereichert werden.

Röntgenanalysen

Einer Röntgenanalyse mit dem Gerät Mikrometa 2 mit Goniometer und Integrator wurden die Keramikreste und die Proben der natürlichen Tonvorkommen unterzogen. Sie sind in der Hauptsache auf den Bereich der Reflexe 3—40° orientiert, außerdem wurden alle Proben auf der Basis einer mit Glyzerin solvatisierten Variante für den Bereich von 3—10° abgetestet und bei 550° gebrüht.

Die Röntgendiffraktogramme sind auf die Feststellung der meist heterogenen Zusammensetzung des keramischen Materials aus einer Reihe kristallinischer Minerale orientiert. Diese signifikanten Minerale heben sich auf dem Röntgenogramm durch charakteristische Linien ab, deren Lage, Intensität und Breite für die Auswertung von Bedeutung sind (Pelikan 1961, S. 118). Der Vergleich der ermittelten Kurven für die Keramik lässt Aussagen über deren Konnektierung mit den natürlichen Tonvorkommen zu, darüber hinaus aber auch Erkenntnisse über den technologischen Vorgang erwarten, da auch die chemische Veränderung einiger Minerale unter thermischem Einfluss ablesbar ist.

Für die Feststellung der einzelnen Minerale benutzten M. Ciesarik und A. Mihálik folgende Identifikationsreflexe:

„Quarz: 4,24, 3,33, 2,45 und 2,28 Å;

Glimmer und ihm ähnliche Minerale: um 10,0, um 5 und 3,33 Å;

Feldspat: 3,17—3,22, 3,68, 6,4—6,5 Å;

Kristobalit: 4,02, 2,48, 2,83 Å;

Kalzit: 3,1, 2,49 Å;

Chlorit: 14,2 Å;

Wechsellegerungs-Minerale: um 11—13 Å;

Montmorillonit: 17,6 Å bei der Aufbereitung der Probe mit Glyzerin.

Hydroxide des Eisens: zwischen 5—7 Å.

Der Reflex 3,33 Å ist für Quarz und glimmerartige Minerale gemeinsam“.

Beide Autoren teilen die Ergebnisse der Röntgenanalyse über den Anteil der Minerale in drei Gruppen: Hauptminerale mit über 30 % Anteil, Nebenminerale mit 30—10 % Anteil und Beimischung mit weniger als 10 % Anteil, sie gehen dabei von der Intensität der Reflexe aus.

Die Zusammensetzung der einzelnen Proben ist folgende (Abb. 1 und 2).

„My-1: Hauptminerale: Montmorillonit, Illit; Nebenminerale: —; Beimischung: Quarz, Kaolinit, Fe-Mineral.“

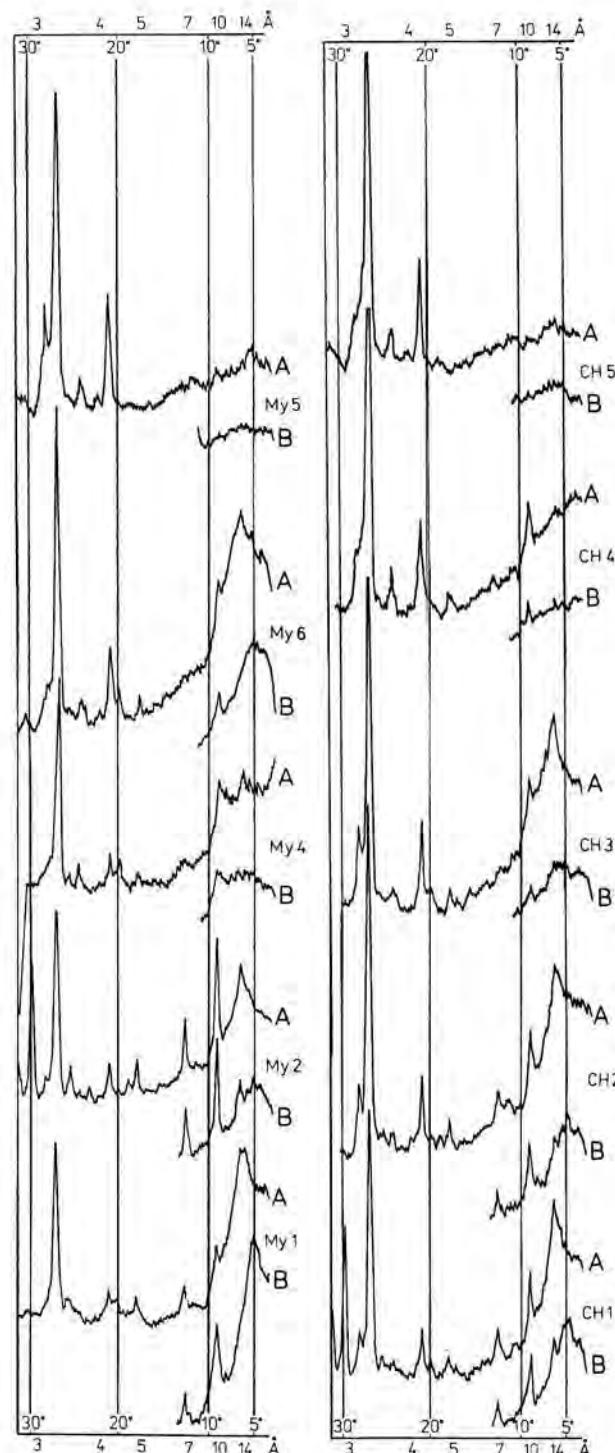

Abb. 1. Modrany. Röntgendiffraktogramme des Rohstoffmaterials (My-1 und My-2), der handgeformten Keramik (My-4 und My-6) und der Drehscheibenkeramik (My-5). A — normale Aufbereitung der Proben; B — bei Solvatierung der Proben mit Glyzerin.

Abb. 2. Chotín. Röntgendiffraktogramme des Rohstoffmaterials (Ch-1 und Ch-2), der handgeformten Keramik (Ch-3) und der Drehscheibenkeramik (Ch-4 und Ch-5). A — normale Aufbereitung der Proben; B — bei Solvatierung der Proben mit Glyzerin.

My-2: Hauptminerale: Glimmer, Montmorillonit; Nebenminerale: Quarz, Kalzit, Chlorit; Beimischung: Feldspat.

My-4: Hauptmineral: Illit; Nebenminerale: Wechsellagerungs-Minerale, Quarz, Montmorillonit, Chlorit; Beimischung: Feldspat, Fe-Mineralen.

My-5: Hauptminerale: Quarz, Feldspat; Nebenminerale: Illit, Wechsellagerungs-Minerale; Beimischung: Fe-Minerale, Kristobalit.

My-6: Hauptminerale: Montmorillonit, Quarz; Nebenminerale: Illit, Feldspat; Beimischung: Kristobalit, Fe-Minerale.

Ch-1: Hauptminerale: Montmorillonit, Quarz, Illit; Nebenminerale: Chlorit, Feldspat, Kalzit; Beimischung: Fe-Minerale, Kaolinit.

Ch-2: Hauptminerale: Montmorillonit, Quarz, Illit; Nebenminerale: Feldspat; Beimischung: Fe-Minerale, Kaolinit, Wechsellagerungs-Minerale.

Ch-3: Hauptminerale: Quarz, Montmorillonit, Illit; Nebenminerale: Wechsellagerungs-Mine-

rale, Feldspat, Chlorit; Beimischung: Fe-Mineralen.

Ch-4: Hauptminerale: Quarz, Illit; Nebenminerale: Feldspat, Chlorit; Beimischung: Fe-Minerale, Wechsellagerungs-Minerale.

Ch-5: Hauptminerale: Quarz; Nebenminerale: Wechsellagerungs-Minerale, Feldspat, Chlorit; Beimischung: Fe-Minerale, Kristobalit.

Bei den Röntgendiffraktogrammen der keramischen Scherben erscheint nirgends der Reflex Kaolinit — 7,0 Å, während er in den untersuchten Tönen als Beimischungsmaterial erscheint. Die Vernichtung des Kaolinit-Reflexes erfolgt bei einer Temperatur um 500 °C, daher können wir annehmen, daß die Keramik bei einer höheren Temperatur als 500 °C gebrannt wurde. Eine Ausnahme bilden jedoch die Proben My-6 und Ch-3, wo infolge der Solvatierung mit Glycerin eine Verschiebung des 14 Å Reflexes auf 17,6 Å erfolgt, was wiederum auf niedrigere Temperaturen als 500 °C hindeutet. Die obere Grenze der Brenntemperatur ist durch Veränderung der Farbtöne der Scherbe gegeben, die nach grauen Tönen bei einer Temperatur um 600—650 °C einen gelblichbraunen Ton annahm.*

Besonders aufschlußreich ist aber für das hier zu untersuchende Problem der Vergleich der Assoziation der Minerale bei den natürlichen Tonvorkommen und der gebrannten Keramik. Hin-

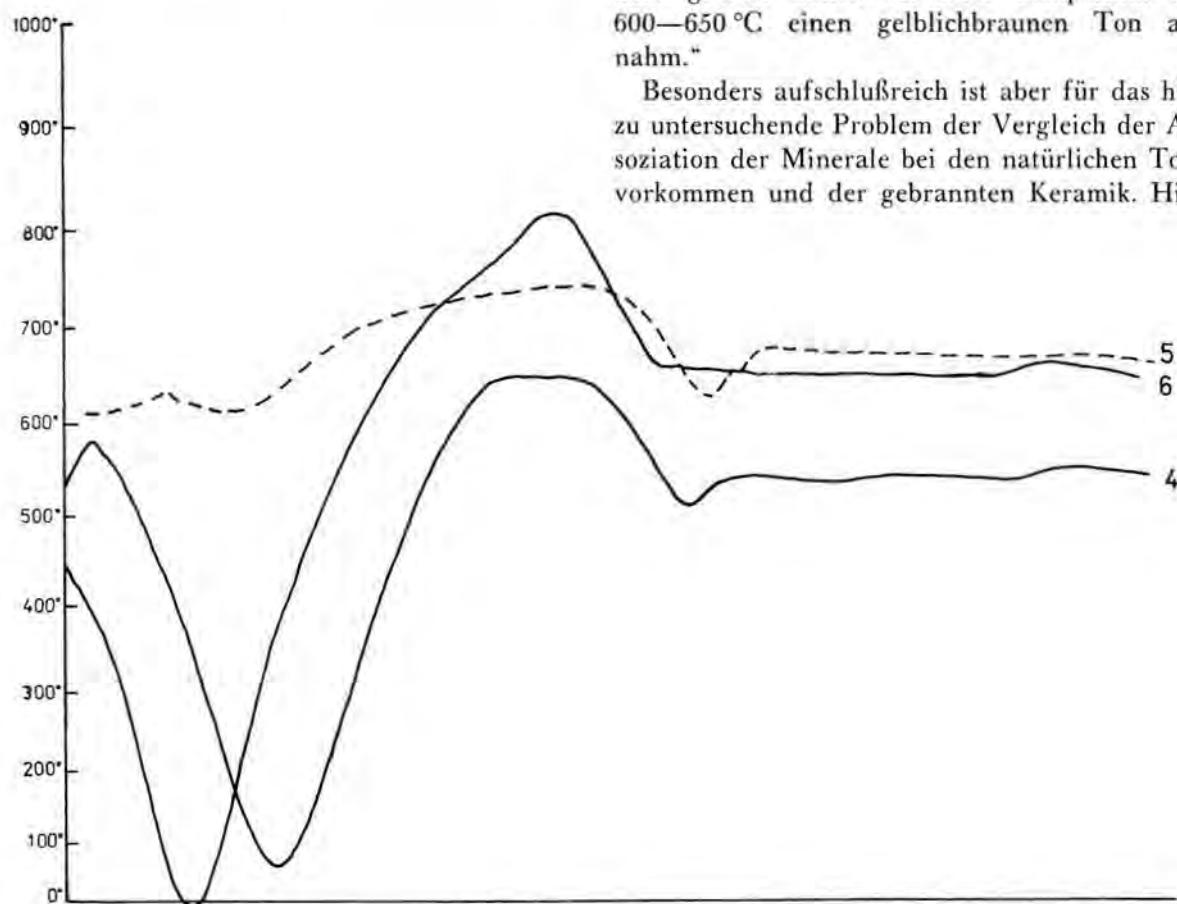

Abb. 3. Modrany. Differential-Thermoanalyse der keramischen Proben. Die durchgehende Linie bezieht sich auf handgeförmte Keramik, die gestrichelte auf Drehscheibenkeramik.

sichtlich der Funde von Modrany (Abb. 1) ist der Zusammenhang der Probe My-1 mit den keramischen My-4, 5 und 6 durch das gemeinsame Vorkommen von Illit, Quarz oder Feldspat als Haupt- oder Nebenminerale feststellbar. In allen genannten Proben sind Fe-Minerale in der Beimischung stark vertreten. Die Röntgendiffraktogramme ermöglichen uns die Feststellung der Konnektierung der untersuchten Keramik mit den örtlichen Tonvorkommen.

Zu gleichen Ergebnissen gelangt man auch durch die Analysen für das Material aus Chotín (Abb. 2). Außer dem sich unter thermischem Einfluß veränderndem Montmorillonit erscheinen sowohl in den gebrannten wie auch ungebrannten Proben als Hauptminerale Quarz und Illit, als Nebenminerale Feldspat und Chlorit und als Beimischung Fe-Minerale, Kaolinit und Wechsellegerungs-Minerale. So kann auch für die Keramik vom birituellen Gräberfeld von Chotín die Herstellung aus örtlichen Tonen

konstatiiert werden. Von Bedeutung ist dabei die Tatsache, daß die mit der Hand gefertigte Keramik gleiche Zusammensetzung und Assoziation der Minerale aufweist wie jene auf der Drehscheibe hergestellte.

Differential-Thermoanalyse, thermische Gravimetrie

Die thermische Differentialanalyse zählt zu den gebräuchlichsten Methoden der Petrographie, die O. J. Krug (1965, S. 146 ff.) für die Herkunftsbestimmung der Keramik des Bosporianischen Reiches mit größtem Erfolg angewandt hat, wenngleich es auch nicht an Versuchen fehlt, diese Methode durch den Vergleich der Energie-Intensitäts-Spektren der Gamma-Strahlung der Tonsubstanz zu ersetzen (Lauterbach — Olczak 1964, S. 280 ff.; Peschel 1969, S. 293 ff.). Durch diese Methode werden die Erwärmungs- und Abkühlungskurven bestimmter Minerale, besonders aber von Kaolin, Gipsit (Al-OH_3) und Eisenhydroxiden, ermittelt. Die durch Erwärmung bedingten Prozesse, wie Wasserverlust, Oxydation oder Reduktion, ermöglichen die detailliertere Bestimmung der Minerale. Der thermischen Differentialanalyse wurden nur die Proben von Scherben unterzo-

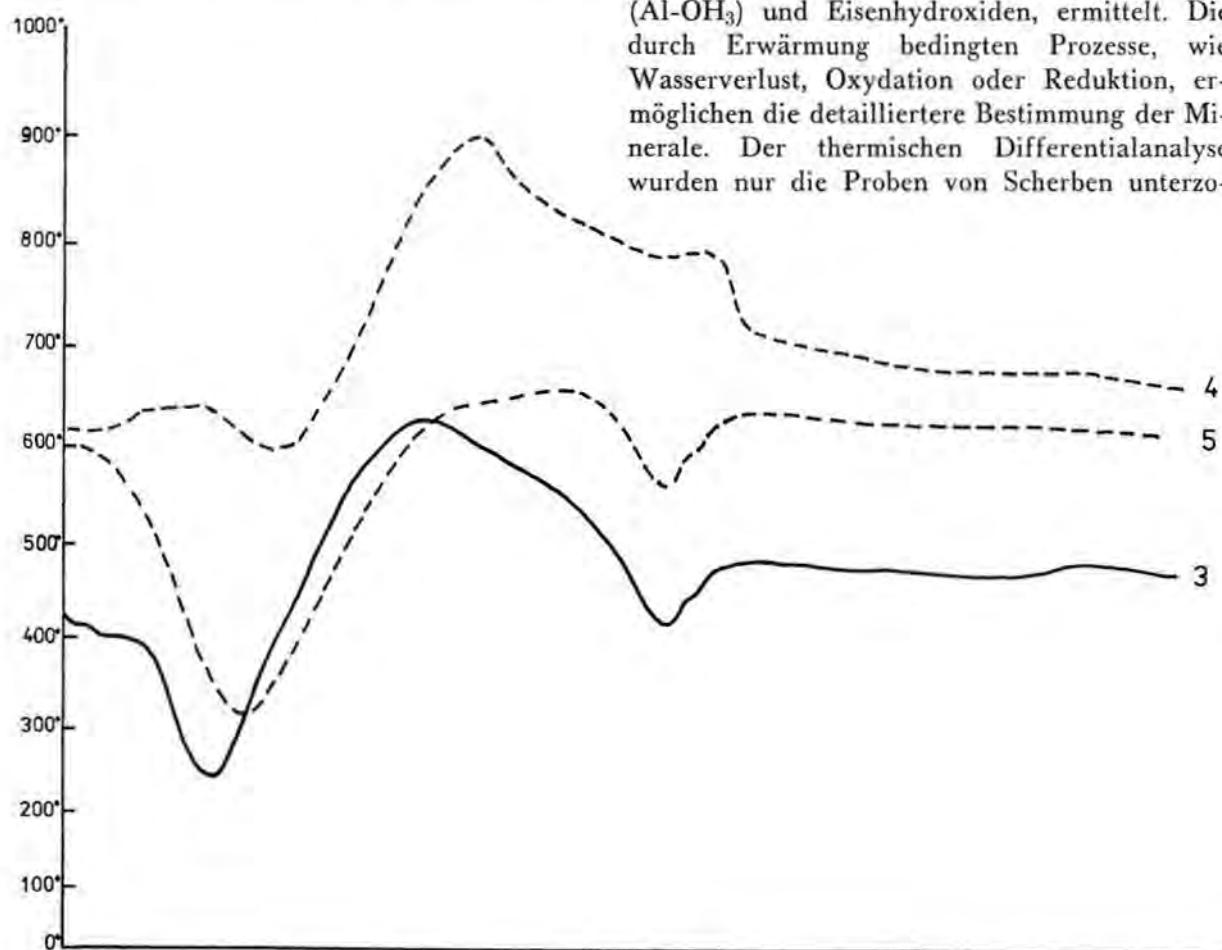

Abb. 4. Chotín. Differential-Thermoanalyse der keramischen Proben. Die durchgehende Linie bezieht sich auf handgeformte Keramik, die gestrichelte auf Drehscheibenkeramik.

gen, dabei stellten die Bearbeiter fest, daß die graphischen Darstellungen „in vier Fällen die Anwesenheit organischer Bestandteile beweisen, und zwar bei den Proben Ch-3, Ch-4 (Abb. 4) und My-6 in bedeutenderer Menge, bei der Probe My-4 (Abb. 3) als geringe Beimischung“. Diese Zusammensetzung ist für handgearbeitete und Drehscheibenkeramik zu beobachten, denn die Probe Ch-3 bezieht sich auf handgeformte Keramik, während die Probe Ch-4 einem Drehscheibengefäß entstammt. Sie deutet erneut die örtliche Herstellung beider Arten von Keramik aus den hier anstehenden Tonen an.

Parallel zu der Feststellung der differenzierteren Wärmeeinheiten, die sich als stärker gekennzeichnete Intervalle abzeichnen und auf der schräg verlaufenden Leitlinie vergleichbar sind, erscheinen über der durchgehenden Linie als mehr gestrichelte Linie die Gewichtsverluste.

Besonders aufschlußreich aber ist die thermische Gravimetrie, die auf der Feststellung des

Gewichtsverlustes unter thermischem Einfluß beruht. J. Konta (1957, S. 77) bezeichnet sie daher als thermische Dehydratation. Der Gewichtsverlust wird unter 400° und zwischen 400—1000° in Prozenten gemessen. Die ermittelten Werte liegen für die einzelnen Proben bei (Abb. 5 und 6).

<i>Dehydratation (molek. H₂O)</i>	<i>Dehydroxilation (OH)</i>
My-4: bis 400° — 4 %	zw. 400—1000° — 4,6 %
My-5: bis 400° — 4,2 %	zw. 400—1000° — 1,6 %
My-6: bis 400° — 10,2 %	zw. 400—1000° — 5,0 %
Ch-3: bis 400° — 7,6 %	zw. 400—1000° — 3,4 %
Ch-4: bis 400° — 10,6 %	zw. 400—1000° — 3,6 %
Ch-5: bis 400° — 4,8 %	zw. 400—1000° — 2,0 %

Für die Proben My-5, Ch-4 und Ch-5 ist nach der Beurteilung durch A. Mihálik und M. Ciesarík eine Brenntemperatur von über 400° anzunehmen, d. h. zwischen 500—600°, die übrigen Scherben lassen niedrigere Brenntemperaturen ermitteln. Beleg für höhere Brenntemperaturen sind die niedrigen Prozentwerte des Gewichtsverlustes zwischen 400 und 1000°. Wäh-

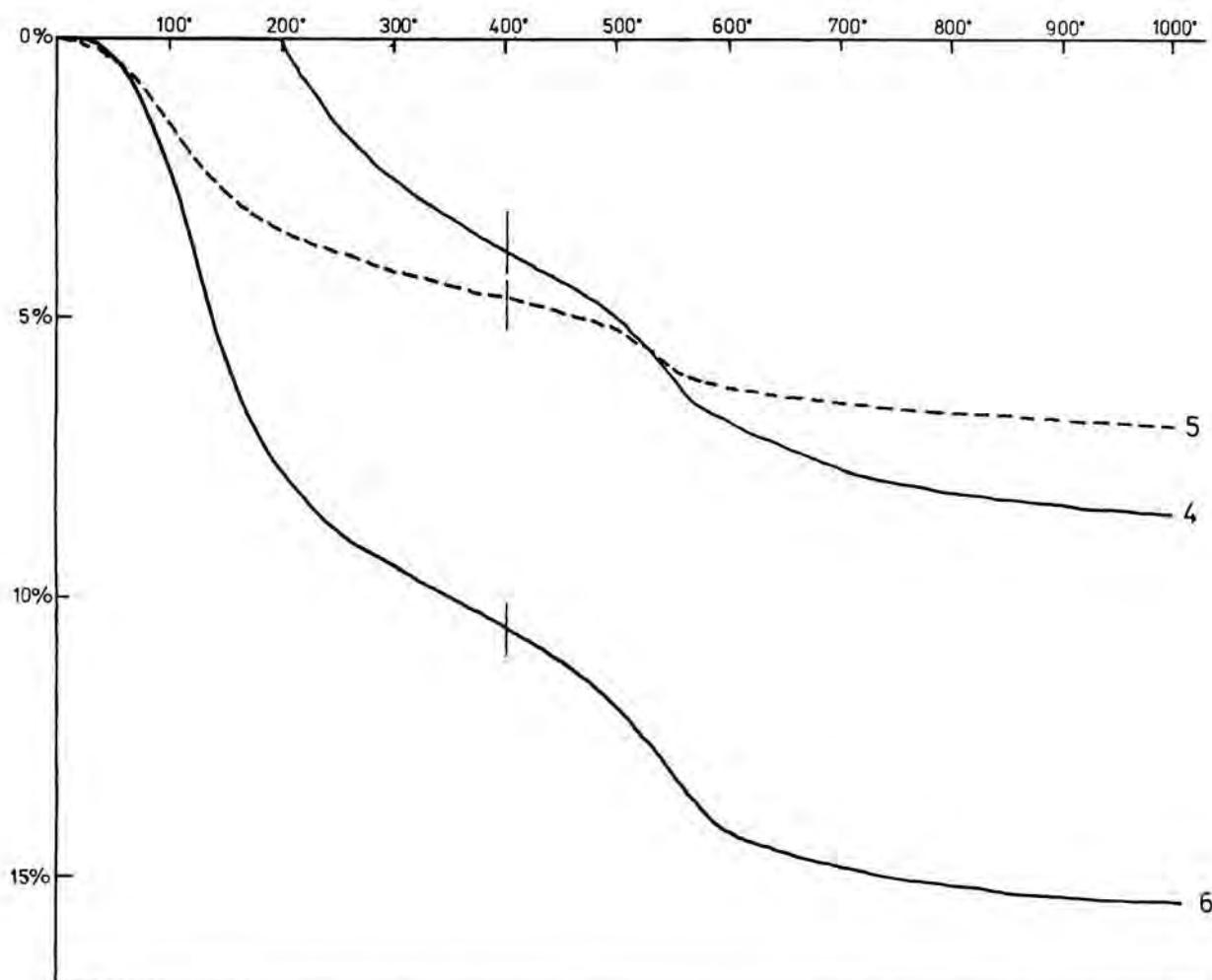

Abb. 5. Modrany. Graphische Darstellung der thermischen Gravimetrie. Legende s. Abb. 3.

rend bis 400° nur die Verdunstung des Wassers erfolgt, d. h. also nach *U. Chocholoušek* und *Z. Nudera* (1968, S. 454) sich die Prozesse des Nachtrocknens und der Entwässerung vollziehen, setzen bei Temperaturen über 400° kristallinische Veränderungen ein. Transponieren wir die Ergebnisse der thermischen Gravimetrie auf die archäologische Fragestellung, so tut sich ein Zusammenhang zwischen höheren Brenntemperaturen und der auf der Drehscheibe hergestellten Keramik auf, da die Proben My-5 (Abb. 5), Ch-4 und Ch-5 (Abb. 6) von Gefäßen stammen, die mit Hilfe der Drehscheibe geformt wurden, die als niedrigere Brenntemperaturen ermittelten Proben stammen durchweg von handgeformter Keramik.

Analyse des freien Quarz-Anteils

Sowohl für das vermeintliche Rohmaterial als auch für die Scherben wurde der quantitative

Anteil freien Quarzes (SiO_2) mittels der Methode der thermischen Differentialanalyse festgestellt:

Bei Rohstoff: My-1 — 9,5 %; My-2 — 18,5 %; Ch-1 — 23,5 %; Ch-2 — 42,5 %.

Bei Keramik: My-4 — 17,5 %; My-5 — 29,5 %; My-6 — 21,0 %; Ch-3 — 34,5 %; Ch-4 — 33,5 %; Ch-5 — 32,0 %.

Diese Methode erwies sich nicht als ergiebig, da die ermittelten Werte des freien Quarzes weit über den Durchschnittswerten liegen. Der Vergleich der Ergebnisse für Rohstoff und für Keramik lässt keine Schlussfolgerungen zu, besonders die Werte über 25 % sind unwahrscheinlich.

Bei einem Anteil des freien Quarzes von 42,5 % — wie er für die Probe Ch-2 vorliegt — verliert der Ton die Fähigkeit, sich geschmeidig formen zu lassen, die Substanz wäre zu brüchig und für eine Formung bei der Herstellung von Gefäßen völlig ungeeignet.

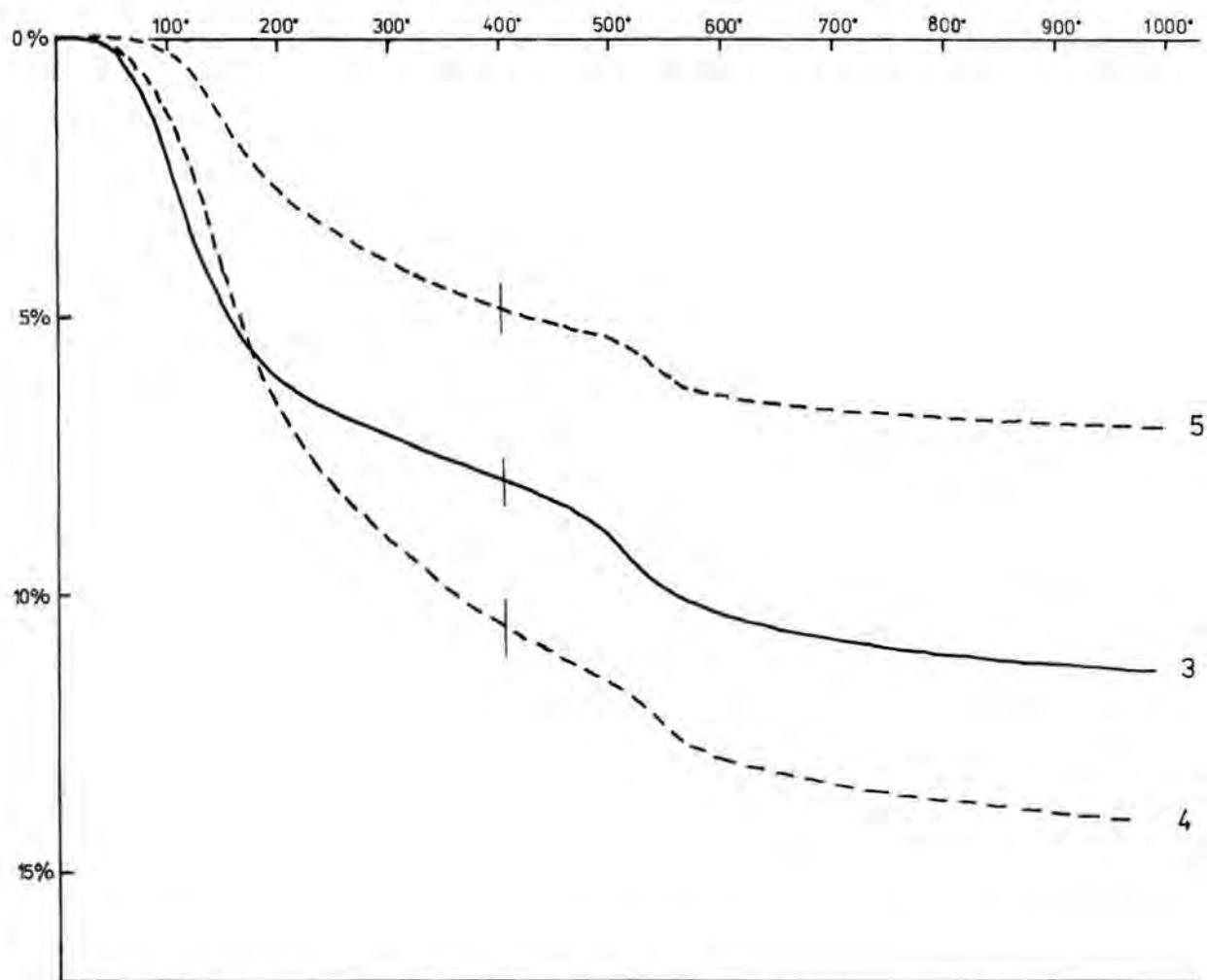

Abb. 6. Chotín. Graphische Darstellung der thermischen Gravimetrie. Legende s. Abb. 3.

Dünnenschliffe

Die Einführung dieser äußerst gängigen Methode der Petrographie in den Dienst der archäologischen Forschung geschah in den dreißiger Jahren. Ihre Bahnbrecher waren *U. Buttler* und *K. Obenauer* (1933, S. 186 ff.) für das bandkeramische Material von Köln-Lindenthal. Außer einigen weiteren Ansätzen blieb die Anwendung dieser Methode auf die Keramik hinter der Analyse der Steingeräte zurück (*Štěcl — Malina* 1974, S. 106—107). Systematisch wurde diese Methode in der Sowjetunion zur Lösung archäologischer Probleme der Keramik-Klassifikation und Technologie angewandt (*Krug* 1965, S. 146 ff.; *Sajko* 1972, S. 143 ff.). Für die Proben von Modrany und Chotín liegt folgendes Gutachten vor:

„Probe My-4: Das Material der Scherbe ist gelbbraun gefärbt, mit unregelmäßigen gelbrötlichen Einsprengseln. Nach der Zusammensetzung der Minerale überwiegt dispers die Lehmkomponente. Sie ist doppelt gebrochen, so daß eine mosaikähnliche Anordnung entsteht. Größere Mineralkörper (0,5—0,7 mm) sind seltener und werden meist aus Quarz, Feldspat, Pyroxen oder anderem gebildet. Vertreten sind außerdem stärkere Litorelikte resp. Pedorelikte mit eisenhaltigem Bindemittel, die durch die Herstellung der Keramik nicht zerstört wurden. Sie enthalten mehr Mineralstruktur. Lokal sind auch feinkörnige Reste von CaCO_3 vertreten. Man kann annehmen, daß das Gefäß wahrscheinlich mehr aus einem Mergel-Lehm hergestellt wurde (Abb. 7: 1—3).

Probe My-5: Der Dünnenschliff zeigt dunkelgraue Färbung, bedingt durch dunkle, fast isotrope feindisperse Masse, die die grobstaubigen und ziemlich scharfkantigen Körner des Mineral-Skeletts verbindet. Sie bestehen aus Quarz, Feldspat und Glimmer. Glimmerbestandteile sind häufig konzentriert in Komplexen, d. h. gelenkt infolge der Drehscheibenherstellung. Der Dünnenschliff hat einen ähnlichen Charakter wie der von Probe Ch-5 (Abb. 7: 4).

Probe My-6: Unter dem Material der Scherbe herrscht dunkelgraue Färbung vor, es handelt sich um ziemlich homogenes Material. An seiner Zusammensetzung nehmen ein feindisperser lehmiger Bestandteil und ein größeres Skelett (durchschnittlich 0,05—0,1 mm) im Verhältnis von 2 : 1 teil. Die Lehmkomponente ist noch doppelt gebrochen, oftmals auch um die Körner des

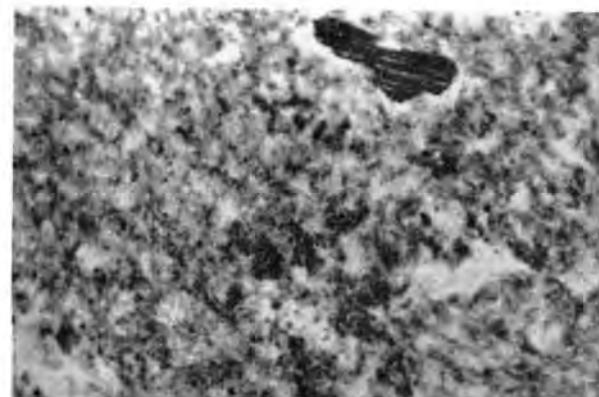
Skeletts. In ihr konzentrieren sich auch sehr feine Glimmerschuppen. Gröbere Mineralbestandteile bilden vor allem Feldspat, Quarz, Glimmer und vereinzelt Pyroxen und Amphibol (Abb. 7 : 5).

Probe Ch-3: Das Material der Scherbe zeigt im Dünnenschliff braune bis rötlich-gelbbraune Färbung. In ihm ist die Lehmkomponente etwas stärker vertreten als das staubige resp. sandige Mikroskelett. Dieses enthält verschiedene Minerale, wie Quarz, Feldspat, Pyroxen, Glimmer. Vereinzelt treten auch Sandkörper von Plagioklasen und vom Detritus resp. vom Gesteinsaggregaten auf. Zahlreich sind auch rotbraune Konkretionen, wahrscheinlich ursprüngliche Konkretionen von Eisenhydroxiden. Die Zusammensetzung und Struktur der Scherbe zeigt, daß das Ausgangsmaterial aus Lößton stammt, der durch die Ausbrennung nicht intensiv verändert wurde (Abb. 8: 1).

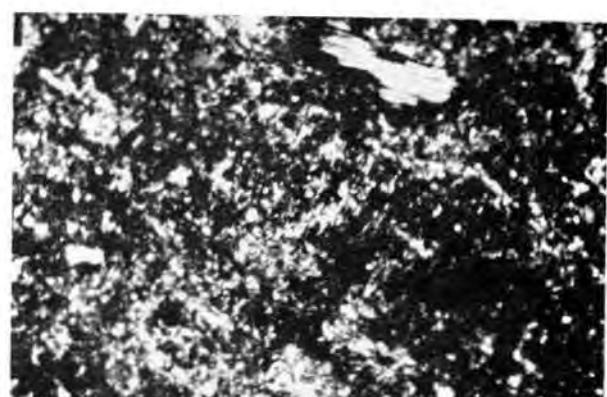
Probe Ch-4: Die Farbe der Scherbe im Dünnenschliff ist gelb, mit lokalen grauen Einsprengseln. Die Lehmkomponente verhält sich zum Skelett wie 1 : 1. Die Größe der Körper des Skeletts bewegt sich zwischen 0,05—0,1 mm. Die Lehmbestandteile sind dunkler, schwach zweibrüchig und oft um die Körper des Skeletts konzentriert. Die Zusammensetzung des Skeletts ist sehr vielfältig — Quarz, Feldspat, Glimmer, Amphibol und Pyroxen, es wurde auch Granat, Zirkon u. a. festgestellt. Viele Mineralien sind pleochronistisch, bei den Körpern der Plagioklasen kann man undulatorische Lösung beobachten (Abb. 8: 2, 3).

Probe Ch-5: Das Material der Scherbe hat dunkelgraue Färbung. Der feindisperse Anteil ist dunkel, wahrscheinlich durch das Ausbrennen verändert. Etwas mehr ist das pulvriges Skelett vertreten, das vor allem durch Quarz, Feldspat, Glimmer, Pyroxen, Amphibol, Granaten und andere Mineralien vertreten wird. Diese Mineralkörper sind fast gleich groß. Ein charakteristisches Merkmal dieses Dünnschliffs ist die Orientierung der Mineralkörper nach der Längsachse, besonders bei Glimmer. Die Zusammensetzung und die verhältnismäßig gleiche Größe der Bestandteile zeigt, daß das ursprüngliche Material wahrscheinlich geschlämpter Lehm war (Abb. 8: 4—6).

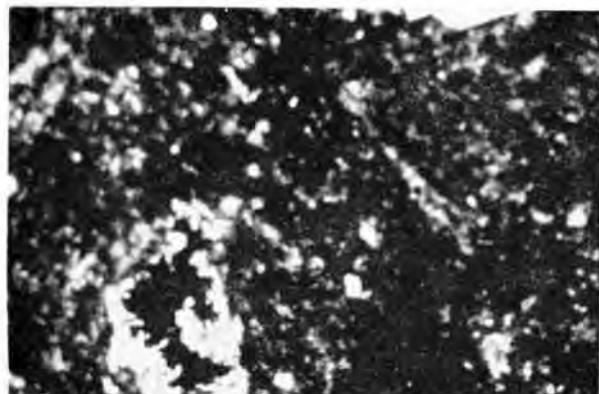
Aufgrund der Röntgenanalyse und der mikroskopischen Untersuchungen kann man konstatieren, daß die untersuchte Keramik aus örtlichen Materialien hergestellt wurde, dafür spricht besonders die Assoziation der Mineralien“.

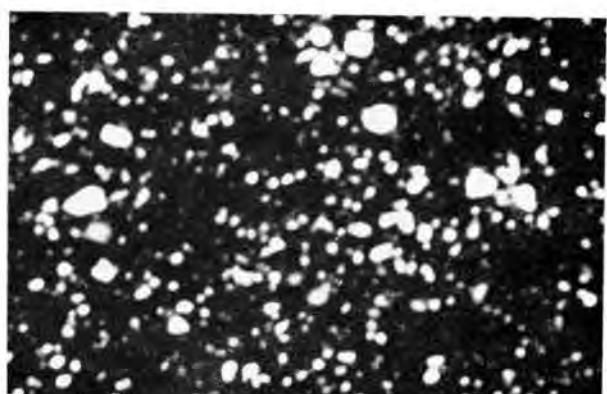
1

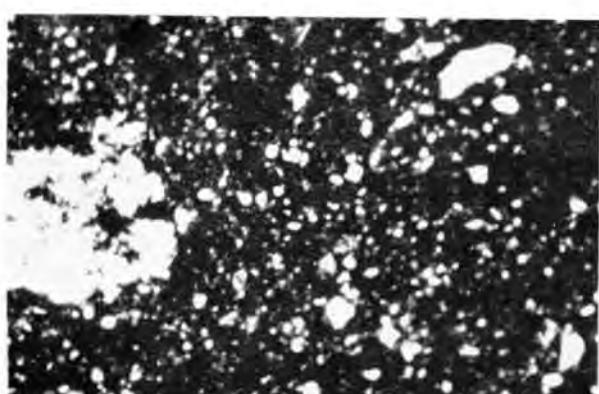
2

3

4

5

Abb. 7. Modrany. Dünnschliffe der Scherben. 1 — Probe My-4, Mosaikstruktur bedingt durch die Anordnung der Lehmteile, am Rande Pyroxen-Körnchen, Nicols parallel, 170-fach vergrößert; 2 — dieselbe Probe, Nicols gekreuzt; 3 — dieselbe Probe, Reste von CaCO_3 bei gekreuzten Nicols sichtbar, 340-fach vergrößert; 4 — Probe My-5, Mikrostruktur der Scherbe; die hellen Stellen sind Feldspat und Quarz, Nicols gekreuzt, 170-fach vergrößert; 5 — Probe My-6, Mikrostruktur der Scherbe, Nicols gekreuzt, 170-fach vergrößert.

Archäologisch-ökonomische Interpretation

Die Auswertung der hier vorgelegten naturwissenschaftlichen Untersuchungen bereichert den Erkenntnisradius des Archäologen zu Fragen des Herstellungsortes der Drehscheibenkeramik und zu Fragen der Technologie.

a) Herstellungsart der Drehscheibenkeramik

Besonders aufschlußreich für diese Frage sind die Röntgendiffraktogramme, die für die handge-

formte und für die auf der Drehscheibe hergestellte Keramik von Modrany die Konnektierung mit den örtlichen Rohstoffquellen nahelegen, der Rohstoff wurde ca. 1 km vom Fundplatz des Gräberfeldes geborgen. Zu gleichen Schlussfolgerungen führt diese Analyse auch für das Material von Chotín, hier ist die Assoziation bestimmter Minerale und ihr quantitatives Vorkommen als Haupt- oder Nebenminerale oder als Beimischung signifikant. Entscheidend ist auch hier wiederum die Feststellung, daß — mit Ausnahme des Montmorillonit-Reflexes, der bei den Proben

Ch-1-3 nachweisbar ist, — der mengenmäßige Anteil bestimmter Minerale für den Vergleich von Relevanz ist und auch für diesen Fundkomplex die Interpretation ermöglicht, daß die örtlichen Rohstoffquellen — dicht neben dem Gräberfeld gelegen — das Material sowohl der mit der Hand geformten als auch auf der Drehscheibe hergestellten Keramik lieferten.

Die thermische Differentialanalyse weist für die Proben My-6 und 4 sowie für Ch-3 und 4 organische Bestandteile im Material nach. Diese Beobachtung ist umso aufschlußreicher, als es sich bei beiden Fundplätzen je um eine Probe von Drehscheibenkeramik und je um eine Probe handgeformter Keramik handelt, was erneut als Beleg gleichen Ausgangsmaterials beider Keramikarten gewertet werden kann. Auch die Ergebnisse der mikroskopischen Analyse der Dünnschliffe bestätigen nach der quantitativen und qualitativen Zusammensetzung des Materials die Annahme der Herstellung beider Keramikarten aus örtlichem Rohstoff, wobei für die mit der Drehscheibe hergestellte Keramik eine feinere Schlämmung vorgenommen wurde, wodurch die Lehmelemente zum Überwiegen kamen.

Die für das archäologische Material von Modrany und Chotín durchgeföhrten Untersuchungen und deren Ergebnisse sollten als deutlicher Beweis dienen, welchen entscheidenden Beitrag und Impuls die Applikation petrographischer und pedologischer Methoden für die archäologische Forschung darstellt. Es erscheint als Derivat der Forschung, diese Analysen in stärkerem Maße auch auf die Erforschung der Keramik auszudehnen. Es ist besonders das Verdienst O. J. Krugs (1965, S. 146 ff.), in einem bahnbrechenden Artikel die theoretischen und methodischen Grundsätze dafür herausgearbeitet zu haben, die sie zugleich mit konkreten Beispielen untermauern konnte. Für die Drehscheibenkeramik der Černjachov-Kultur sind nach der Beurteilung der Dünnschliffe Mikroregionen in der Keramikerstellung feststellbar, die sich bisher in der Ton zusammensetzung abheben, ohne auch typologisch erforscht zu sein. Diese Ergebnisse sollten zu einer großräumigeren Analyse auch der Keramik anderer Zeitepochen und geographischer Gebiete anregen.

Für die Keramik der Hallstattzeit liegen einzelne Versuche vor. Aus dem engeren Arbeitsgebiet der Südwestslowakei analysierten U. Chocholoušek und Z. Nudera (1968, S. 447 ff.) die Keramik aus den Fürstengräbern von Nové Ko-

šariská. Mit Hilfe der Spektralanalyse und der quantitativen Bestimmung des Anteils der verschiedenen Elemente gelangten beide Autoren zu der Überzeugung, daß die untersuchte Keramik aus örtlichen Rohstoffquellen hergestellt wurde, als wahrscheinlichstes Material bestätigte man größeren silbrig-grauen Ton aus der Oberflächenschicht (Probe III), der etwa 300 m entfernt von den Hügelgräbern ansteht.

Durch physikalische und mineralogische Untersuchungen bestätigte G. Peschel (1969, S. 299) die örtliche Herkunft des Ausgangsmaterials für die Herstellung der Keramik der hallstattzeitlichen Siedlung von Unterwerschen, Kr. Hohenmölsen, DDR. Das charakteristischste Merkmal dieses Siedlungsmaterials ist der hohe Anteil graphitierter Keramik (bis zu 70—86 %). Sowohl für die graphitierte Feinkeramik als auch für die Grobkeramik benutzte man das gleiche Material, nämlich Tertiärton von den Talhängen, die nach K. Simon (1969, S. 277) aus einer Entfernung von 650 m südöstlich der Siedlung stammen. Die Ergebnisse der Untersuchungen der slowakischen und der deutschen Hallstattkeramik scheinen für die Richtigkeit der verallgemeinernden These J. Kellers (1939, S. 35 ff.) zu sprechen, daß in der Hallstattzeit nur örtliche Tonlager ausgebeutet wurden.

Unter Berufung auf naturwissenschaftliche Analysen muß man sich für die Drehscheibenkeramik des Karpatenbeckens für die eingangs genannte zweite Interpretation entscheiden und M. Dušek (1966, S. 37; 1974, S. 397, 406) und M. Párducz (1974, S. 326 ff.) zustimmen, daß die hier gefundene Drehscheibenkeramik nicht Importstücke darstellt, sondern einheimischer Herkunft ist. Diese Feststellung führte zur These der Übernahme der Kenntnis der Töpferscheibe durch Vermittlung griechischer Werkstätten an der Schwarzmeerküste (Dušek) resp. durch Beziehungen zu Olbia und Umgebung (Párducz). Die Ergebnisse der naturwissenschaftlichen Untersuchungen lassen aus der Prämisse der einheimischen Herstellung ein bestätigtes Faktum werden und sind uns Veranlassung, die sozialökonomische Bedeutung dieser Errungenschaft erneut zu analysieren.

Drehscheibenkeramik nimmt nicht nur durch die veränderte Technologie eine Sonderstellung ein, sondern auch durch ihre Fundumstände. Sie darf als signifikant für die Gräber mit besonderer Herrichtung, wie Lehmverschmierung oder Kreisgraben, angesehen werden (S. Dušek 1973,

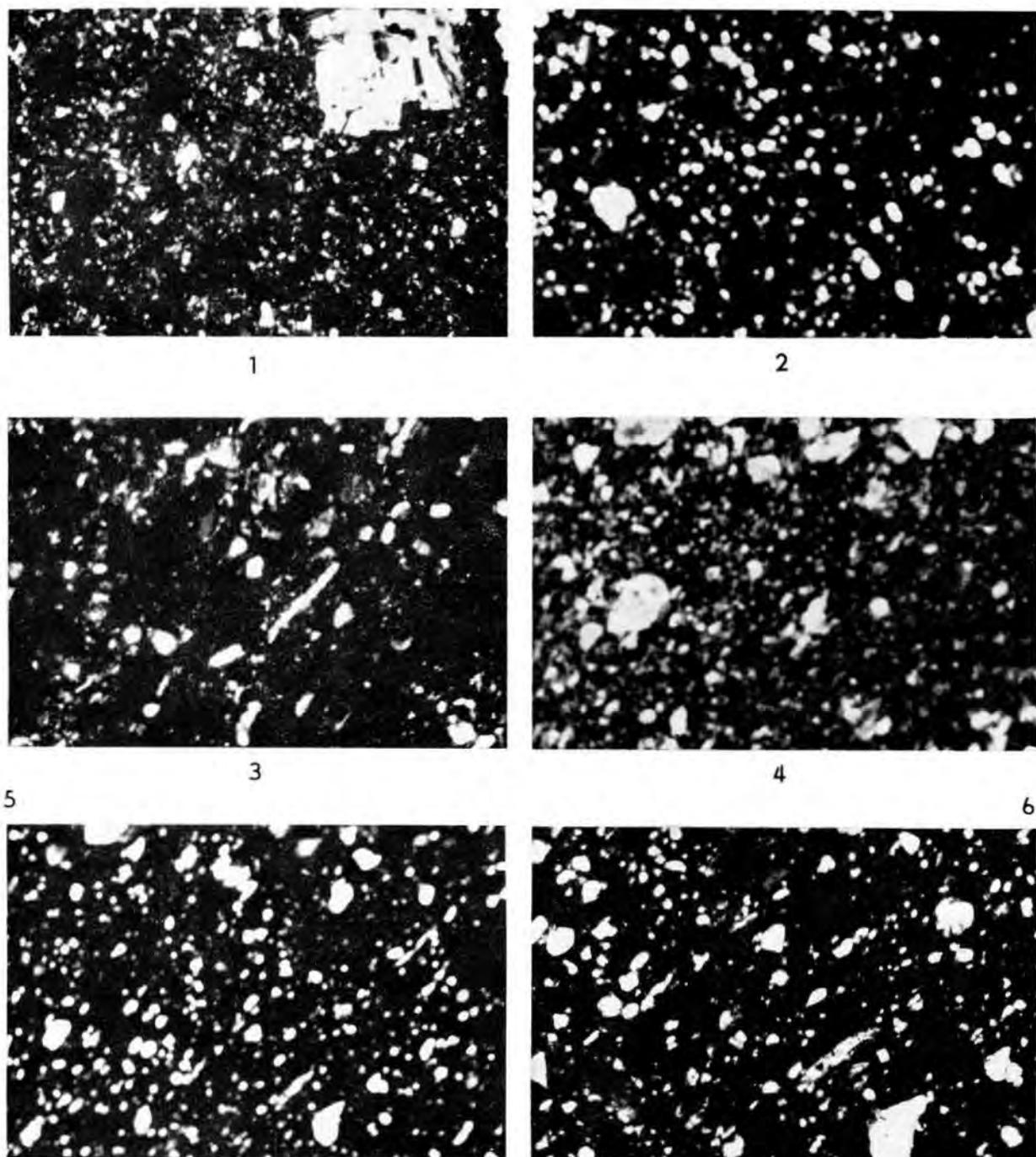

Abb. 8. Chotín. Dünnschliffe der Scherben. 1 — Probe Ch-3, Mikrostruktur mit Plagioklas in der rechten oberen Ecke, Nicols gekreuzt, 170-fach vergrößert; 2 — Probe Ch-4, Mikrostruktur der Scherbe, Nicols gekreuzt, 170-fach vergrößert; 3 — Probe Ch-4, Mikrostruktur der Scherbe mit erkennbarer Anordnung der Mineralteile, Nicols gekreuzt, 340-fach vergrößert; 4 — Probe Ch-5, Mikrostruktur der Scherbe, Nicols parallel, 170-fach vergrößert; 5 — dieselbe Probe bei gekreuzten Nicols; 6 — Probe Ch-5, Mikrostruktur und Ausrichtung der Minerale, Nicols gekreuzt, 340-fach vergrößert.

S. 416). In den Gräberfeldern von Chotín ist die Bindung der Drehscheibenkeramik mit den Hockergräbern zu einer Assoziationsgruppe relevant (*S. Dušek 1977a*, S. 20). Auch im Gräberfeld von Modrany hebt sich die Drehscheibenkeramik in ihrer Fundkombination von den Gräbern der

Slowakischen Kalenderberg-Kultur bei einer empirischen und bei der statistischen Auswertung evident ab (*S. Dušek 1976*, Abb. 15 und 17). Die Übernahme der Töpferscheibe bedeutete einen jener wichtigen Impulse für die Entwicklung der Produktivkräfte in der Hallstattzeit der

Slowakei, da mit diesem Produktionsmittel eine Steigerung der Produktivität im Bereich der Töpferei verbunden war, die wahrscheinlich auf einer größeren Fertigkeit und Routine des Töpfers beruhte. Die Drehscheibenkeramik muß als das Werk spezialisierter Handwerker angesehen werden, die den Entwicklungsstand der Produktivkräfte auf dem Gebiet der Keramikherstellung entscheidend beeinflußten (S. Dušek 1977b, S. 148). Die Existenz spezialisierter Handwerker ist auch auf anderen Fundplätzen der Slowakei belegt, vor allem aber an den Sitzen der Gentilaristokratie, wie Smolenice-Molpír, wo Landwirtschaft mit einem erhöhten Mehrprodukt, Viehzucht, Eisenverarbeitung, Bronzeverarbeitung und verschiedene Zweige belegt sind, dazu zeugen Importgegenstände auch für ein dem Austausch dienendes Mehrprodukt. Diese Fakten berechtigen uns, für die Hallstattzeit der Slowakei mit sicheren Entwicklungsmerkmalen der zweiten gesellschaftlichen Arbeitsteilung zu rechnen (S. Dušek 1973, S. 414; 1978, S. 158—159). Für die Charakterisierung der ökonomischen Struktur der Auflösungsphase der Urgesellschaft, in der sich die Entwicklung der Slowakei während der Hallstattzeit befand, stellt die Aufnahmefähigkeit und das Bedürfnis nach Ausbreitung der Drehscheibenkeramik — wenn auch zunächst vor allem durch die gesellschaftlich führende Schicht — ein wichtiges Element dar. Insofern bedeutet die gesicherte Erkenntnis, daß die Drehscheibenkeramik einheimischer Herstellung — wenn auch auf der Grundlage fremder Impulse — ist, einen wichtigen Beitrag zur Analyse des Entwicklungsstandes der Produktivkräfte der Hallstattzeit der Slowakei. Diese Quellengattung liefert uns einen weiteren Beleg für die sich herausbildende zweite gesellschaftliche Arbeitsteilung in diesem historischen Abschnitt.

b) Bemerkungen zur Technologie der Keramikherstellung

Bei der petrographischen Untersuchung der Keramikproben ergaben sich konkretere Angaben über die Brenntemperaturen. Für die meisten der Proben erwies sich durch die Röntgenanalyse, daß die Brenntemperaturen über 500 °C lagen, da sich Kaolinit, das in den Rohstoffproben vorhanden ist, nicht mehr nachweisen ließ. Brenntemperaturen unter 500 °C wurden für die Proben My-6 und Ch-3 konstatiert. Besonders ausschlußreich ist die thermische Gravimetrie, erneut bestätigte sich, daß sich die höheren Brenn-

temperaturen über 500—600 °C immer auf Drehscheibenkeramik beziehen, während die mit der Hand geformte Keramik durchweg niedrigere Temperaturen (bei 400—500 °C) aufweist. Höhere Brennwerte stellen V. Chocholoušek und Z. Nudera (1968, S. 453 ff.) fest, die die rote oder schwarze Färbung auf unterschiedlichen Brennvorgang und differenzierte Brenntemperaturen (500—600 resp. unter 700 °C) zurückführten. Nicht mit diesen Feststellungen korrespondieren die Ergebnisse der Analyse der Hallstattkeramik von Unterwerschen, die G. Peschel (1969, S. 293 ff.) über Vergleiche der Energie-Intensitäts-Spektren der natürlichen Gamma-Strahlung abtestete und zu dem Ergebnis gelangte, daß die Grobkeramik höheren Brenntemperaturen ausgesetzt worden war als die hier meist graphitierte Feinkeramik, ohne jedoch konkrete Werte anzugeben. Diese unterschiedlichen Ergebnisse legen vorerst den Verdacht nahe, daß beim Keramikbrennen möglicherweise zahlreiche lokale Traditionen eine Rolle spielten.

Zusammenfassung

1. Zur Klärung der Frage, ob die in der Hallstattzeit der Slowakei auftretende Drehscheibenkeramik importiert oder einheimischer Herkunft ist, wurden Proben handgeformter Keramik und Drehscheibenkeramik aus den Gräberfeldern von Modrany und Chotín sowie vom vermeintlichen örtlichen Rohstoff mit pedologischen und mineralogischen Methoden (Röntgenanalyse, Differential-Thermoanalyse, thermische Gravimetrie, Dünnenschliffe) untersucht.

2. Die Ergebnisse sprechen eindeutig für die Herstellung der Drehscheibenkeramik aus örtlichen Rohstoffen.

3. Hinsichtlich der Brenntemperaturen ergaben sich für die handgeformte Keramik Temperaturen um 400—500 °C, für die Drehscheibenkeramik über 500—600 °C.

4. Einheimische Herstellung von Drehscheibenkeramik spiegelt den erhöhten Entwicklungsstand der Produktivkräfte im Bereich der Keramikherstellung wider und ist ein weiterer Beleg für die sozialökonomischen Strukturen der Gesellschaft in der Slowakei zur Hallstattzeit.

5. Die vorgelegten Ergebnisse sollten erneut anregen, das Netz interdisziplinärer Zusammenarbeit zu erweitern, um zu einer größeren Absicherung vieler archäologischer Schlüssefolgerungen zu gelangen.

Literatur

- BALÁSA, G.: Skýtske pohrebisko v Presečanoch nad Ipšom, okr. Šahy. Slov. Archeol., 7, 1959, S. 87—98.
- CHOCHOLOUSEK, V. — NUDERA, Z.: Ein Beitrag zur Technologie der junghallstattzeitlichen Keramik aus Nové Košariská. Slov. Archeol., 16, 1968, S. 447—459.
- CHROPOVSKÝ, B.: Birituálne skýtsko-halštatské pohrebisko v Senci. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV, 9. Nitra 1962, S. 131—142.
- DUŠEK, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín. Bratislava 1966.
- DUŠEK, M.: Die Thraker im Karpatenbecken. Slov. Archeol., 22, 1974, S. 361—434.
- DUŠEK, S.: K otázke vojenskej demokracie v pravekom vývoji Slovenska. Slov. Archeol., 21, 1973, S. 409—422.
- DUŠEK, S.: Junghallstattzeitliches Gräberfeld von Modrany. Slov. Archeol., 24, 1976, S. 397—427.
- DUŠEK, S.: Zur chronologischen und soziologischen Auswertung der hallstattzeitlichen Gräberfelder von Chotín. Slov. Archeol., 25, 1977a, S. 13—46.
- DUŠEK, S.: Zur sozialökonomischen Interpretation hallstattzeitlicher Fundkomplexe der Südwest-Slowakei. In: Archäologie als Geschichtswissenschaft. Festschrift für K.-H. Otto. Berlin 1977b, S. 143—150.
- DUŠEK, S.: Druhá spoločenská deľba práce. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Nitra 1978, S. 151—162.
- KELLER, J.: Die Alb-Hegau-Keramik der älteren Eisenzeit. Reutlingen 1939.
- KONTA, J.: Jilové minerály Československa. Praha 1957.
- KRUG, O. J.: Primenenie petrografii v archeologii. In: Archeologija i estestvennye nauki. Moskva 1965, S. 146—152.
- LAUTERBACH, R. — OLCZAK, G.: Archäologie und Geophysik. Ausgrabungen und Funde, 9, 1964, S. 280—287.
- LENGYEL, I.: A fazekaskorong megjelenésének kérdése a Nagyalföldön. In: Folia Archaeologica, 16. Budapest 1964, S. 25—32.
- OBENAUER, K.: Die Verwendung petrographischer Methoden in der Vorgeschichte. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit, 9, 1933, S. 188—190.
- PÁRDUCZ, M.: Die charakteristischen skythischen Funde aus dem Karpatenbecken und die damit verbundenen ethnischen Fragen. In: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Bratislava 1974, S. 311—336.
- PELIKÁN, J. B.: Rentgenometrie pravěké keramiky. Památ. archeol., 52, 1961, S. 117—123.
- PESCHEL, G.: Physikalische und mineralogische Untersuchungen an der hallstattzeitlichen Keramik von Unterwerschen, Kr. Hohenmölsen. Z. f. Archäol., 3, 1969, S. 293—299.
- PICHLEROVÁ, M.: Skýtsko-hallštatské pohrebisko v Senci. Zbor. Slov. nár. Múz. 56. História 2. Bratislava 1962, S. 70—84.
- SAJKO, E. V.: Technologičeskaja charakteristika keramiki razvitoj bronyz iz Altin-depe. In: Karakumskie drevnosti. 4. Ašchabad 1972, S. 143—148.
- SIMON, K.: Eine hallstattzeitliche Töpferei für graphitbemalte Keramik aus Mitteldeutschland. Z. f. Archäol., 3, 1969, S. 256—293.
- ŠTELCL, J. — MALINA, J.: Základy petroarcheologie. Brno 1974.

Минералогико-археологические исследования гальштатской гончарной керамики из Юго-Западной Словакии

Зигрид Душек

В многочисленных археологических исследованиях Юго-Западной Словакии, находки из которых датируются 6—5 вв. до н. э., и которые приписываются фракийцам, встречается гончарная керамика.

С целью пояснить вопрос, была ли эта керамика в гальштатский период импортом или домашнего происхождения, были исследованы пробы лепной и гончарной керамики из могильников в сс. Модраны и Хотин (оба район Комарно), а также пробы предполагаемого местного сырья петрографическим и педологическим методами.

Всего с 10 пробами (обломки и сырье из обоих могильников) был проведен рентгеновский анализ (рис. 1 и 2), дифференциальный термический анализ (рис. 3 и 4), термическая травиметрия (рис. 5 и 6), и тонкие шлифы (рис. 7 и 8).

Результаты этих анализов однозначно показывают на производство гончарной керами-

ки из местных ресурсов, поскольку местное сырье и лепная керамика сходственного состава.

Домашнее производство этой керамики отражает более развитое состояние производительных сил в гончарном ремесле, существование специализированных ремесленников, и является доказательством социально-экономической структуры гальштатского периода в Словакии с намеками второго общественного разделения труда.

Посредством петрографического анализа были приобретены сведения о технологии производства. Лепная керамика обжигалась при 400—500 градусах Цельсия, гончарная керамика требовала 500—600 градусов.

Опубликованные в статье результаты должны послужить углублению интердисциплинарного сотрудничества.

Перевод Е. Голой

STRUKTURÁLNA A DEMOGRAFICKÁ ANALÝZA V ČASNOHISTORICKÉHO POHREBISKA V ŽELOVCIACH

ZLATA ČILINSKÁ – WANDA WOLSKA

(Archeologický ústav SAV, Nitra) – (Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa)

Pohrebisko v Želovciach (okr. Veľký Krtíš), preskúmané celé v rokoch 1963—1968, patrí k najväčším včasnohistorickým pohrebiskám na Slovensku a bohatstvom i rôznorodosťou materiálnej kultúry k najpozoruhodnejším sútekým pohrebiskám v Karpatskej kotlinе (*Čilinská 1973*).

Analýza archeologického materiálu z tejto nekropoly naznačila zaujímavý vývoj osady patriacej k nej. Na pohrebisku bol relatívne vyšší počet hrobov s inventárom zo staršej fázy pochovávania (pribl. obdobie rokov 630—700) oproti hrobom z mladšej fázy (8. stor.), v ktorých bol inventár nepočetný a celkovo nevýrazný. Z toho vyplynula otázka, akým historickým a hospodársko-spoločenským vývojom prešla spoločnosť, ktorej príslušníci boli pochovaní na pohrebisku. Súdiac podľa archeologických prameňov, postavenie osady pri Želovciach sa počas jej trvania menilo. Len tak si možno vysvetliť hojnosť šperkov a iných ozdôb, najmä však počet zbraní v hroboch zo staršej fázy pochovávania a ich úbytok v mladších hroboch. Pritom aj geografická poloha pohrebiska, ktoré je situované na strategicky dôležitom mieste, oddelenom na juhu Novohradskými, Bukovými a Matranskými vrchmi od centrálneho územia avarskej ríše, naznačuje výnimočnosť osady pri Želovciach.

Už počet hrobov na želovskom pohrebisku potvrdzuje, že sa na ňom pochovávalo dlhší čas. Pri stanovení začiatku pochovávania na pohrebisku treba brať do úvahy predmety hrobového inventára, ktorý má analógie v hroboch datovaných byzantskými mincami. Takými sú veľké guľovité náušnice, podľa ktorých možno vznik pohrebiska datovať do prvej polovice 7. stor. Koniec pochovávania možno podľa garnitúr konaní opaska s výzdobnými prvkami z blatnicko-mikulčického okruhu predpokladať okolo roku 800.

Tieto poznatky o želovskom pohrebisku, získané analýzou archeologického inventára, boli doplnené antropologickou analýzou (*Stloukal — Hanáková 1974*, s. 129—188), ktorá priniesla neobyčajne zaujímavé výsledky. Spojenie archeologických a antropologických poznatkov a ich uvedenie do súladu umožnili nielen spoznať obyvateľov pochovaných na pohrebisku v Želovciach, ale aj prehliubiť štrukturálnu analýzu pohrebiska, z čoho vyplynuli dôležité závery pre historickú interpretáciu. Treba však zdôrazniť, že takýto pohľad na problematiku má neobyčajný význam pre archeológa, lebo objektívne závery možno robiť len na základe úzkej spolupráce týchto dvoch vedných disciplín, na čo upozornili už viacerí bádatelia.

Pohrebisko v Želovciach, na ktorom bolo preskúmaných 870 hrobov, sa používalo 160—170 rokov. Dominujúcim pohrebným rítom bolo pochovávanie nespálených tiel. Len v troch prípadoch boli pochované spopolené telá v urnách a v jednom hrobe (48) bolo uložené zviera. Časť hrobov, resp. antropologického materiálu, bola strávená, čo vylúčilo možnosť analýzy. Z celkového počtu 794 zachovaných kostier len v 689 prípadoch bol určený vek a len pri 411 kostrach bolo možné antropologicky určiť pohlavie (*Stloukal — Hanáková 1974*, tab. I a II).

No na umožnenie čo najširších záverov pri štúdiu populácie na pohrebisku v Želovciach je bezpodmienečne potrebné pracovať s čo najväčším počtom hrobov, ak už to nie je možné so všetkými. Preto sme upriamili pozornosť na poznatky zistené pozorovaním v teréne a porovnávali sme ich s výsledkami rozboru hrobového inventára. Podarilo sa nám tak zväčšiť posudzovanú sériu na 887 jedincov a počet hrobov s určeným pohlavím na 691 (tab. I).

Z analýzy týkajúcej sa pohlavia sme vylúčili hroby bez inventára a tie, ktoré obsahovali len

Tab. I. Rozloženie jedincov na pohrebisku v Želovciach podľa veku a pohlavia

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Pohlavie neurčiteľné		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I (0—6)	9	1,01	71	8,25	151	16,98	231	26,24
infans II (7—14)	3	0,33	16	1,79	45	5,06	64	7,18
juvenis (15—19)	14	1,57	33	3,71	—	—	47	5,28
adultus (20—29)	14	1,57	78	8,77	—	—	92	10,34
maturus I (30—39)	41	4,64	120	13,49	—	—	161	18,13
maturus II (40—49)	62	6,97	69	7,76	—	—	131	14,73
maturus III (50—59)	65	7,32	72	8,09	—	—	137	15,41
senilis (60 +)	6	0,67	18	2,02	—	—	24	2,69
Spolu	214	24,08	477	55,88	196	22,04	887	100,00

Tab. II. Počet hrobov bez inventára podľa vekových skupín

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Pohlavie neurčiteľné		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans	—	—	—	—	37	46,25	37	46,25
juvenis	1	1,25	—	—	7	8,75	8	10,00
adultus	1	1,25	4	5,00	—	—	5	6,25
maturus I	1	1,25	13	16,25	—	—	14	17,50
maturus II	—	—	4	5,00	—	—	4	5,00
maturus III	—	—	2	2,50	—	—	2	2,50
senilis	—	—	—	—	—	—	—	—
dospelí	—	—	1	1,25	9	11,25	10	12,50
Spolu	3	3,75	24	30,00	53	66,25	80	100,00

Tab. III. Počet hrobov s keramikou podľa vekových skupín

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Pohlavie neurčiteľné		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans	—	—	—	—	70	67,307	70	67,307
juvenis	—	—	—	—	2	1,923	2	1,923
adultus	—	—	2	1,923	—	—	2	1,923
maturus I	—	—	7	6,730	—	—	7	6,730
maturus II	2	1,923	5	4,807	—	—	7	6,730
maturus III	4	3,846	—	—	—	—	4	3,846
senilis	—	—	—	—	—	—	—	—
dospelí	—	—	2	1,925	10	9,616	12	11,541
Spolu	6	5,769	16	15,385	82	78,846	104	100,000

keramiku alebo atypický inventár. Z tohto hľadiska je prehľad inventára veľmi zaujímavý a poučný. Tak napr. z 870 hrobov je iba relatívne malá časť (9,19 % všetkých hrobov) bez inventára (tab. II) a 11,95 % všetkých hrobov obsahovalo len keramiku (tab. III). V 46,25 % hrobov

bez inventára a v 67,30 % hrobov s keramikou boli pochované deti (t. j. vekové skupiny infans I a infans II). Žiaľ, z týchto dvoch skupín hrobov iba malá časť mohla byť určená antropologickou analýzou. Zvyšok počtu hrobov bez inventára a hrobov len s keramikou patrí približne rovno-

merne rôzny vekovým skupinám. V 66,25 % hrobov bez inventára nebolo určené pohlavie pochovaných a v hroboch obsahujúcich len keramiku dokonca až v 78,84 %. Z faktov vyplývajúcich z našich analýz a uvedených v tejto práci vysvitá, že 88 % hrobov bez inventára, pri ktorých nebolo určené pohlavie pochovaných, a 72,7 % hrobov obsahujúcich len keramiku patrilo ženám. Podľa toho značná časť hrobov doospelých, ktorých pohlavie bolo neurčiteľné, môže byť prirátaná k ženským hrobom. Pri mladých vekových skupinách nedostatok inventára nemôže svedčiť o pohlaví, ale skôr o pohrebných zvykoch prejavujúcich sa v zriedkavejšom vkladaní inventára do detských hrobov.

Okrem inventára sa v 21,49 % hrobov vyskytli zvyšky mäsitej potravy, ktoré sa zistili v hroboch s bohatým inventárom, ale aj v hroboch bez inventára. Najčastejšie sa nachádzali kosti hydiny (63,63 %). Zvyšky ostatných zvierat — oviec, kôz a iných druhov — sa našli v 36,36 % hrobov. V niekoľkých prípadoch sa vyskytli kosti hydiny spolu s inými zvieracími koſťami. V tomto ohľade pohrebisko v Želovciach nie je výnimkou v rámci súvekých pohrebisk (*Eisner 1952*, s. 235, 236; *Cilinská 1966*, s. 125; *Poulik 1948*, s. 77; *Nicolăescu-Plopșor — Wolski 1975*, s. 223, 260).

Rozloženie zvieracích kostí v hroboch podľa veku a pohlavia pochovaných je uvedené na tab. IV. Aj keď sa zvieracie kosti nachádzajú v hroboch detí (18 % z celkového počtu hrobov so zvieracími koſťami), prevažná časť týchto kostí pochádza z hrobov doospelých a ich množstvo vzrástá s vekom pochovaných (21,39 % vo vekovej skupine maturus III, zatiaľ čo v skupine maturus II len 15,50 % maturus I 14,97 % a iba 11,76 % v skupine adultus). Vyšší počet zvieracích kostí sa našiel v hroboch žien (60,43 %) než u mužov (27,80 %). Tento pomer by už nemohli zmeniť ani zvieracie kosti v hroboch, pri ktorých nebolo určené pohlavie pochovaných (12,74 %). Podobný stav potvrzuje pozorovanie na súvekých pohrebiskách v Ocna Subiului a Gușterița v Sedmohradsku, kde boli zvieracie obety v 85 % hrobov žien (*Nicolăescu-Plopșor — Wolski 1975*, s. 223, 260). Pohrebisko v Ocna Sibiului patrilo slovanskému obyvateľstvu sídliacemu v 8. stor. na strednom toku rieky Mureş (*Rusn 1971*, s. 720), ktoré si po predkoch zachovalo žiarový spôsob pochovávania i niektoré osobité pohrebné zvyky, známe aj z písomných prameňov. Z tohto aspektu nahromadenie väčšieho počtu porovnávacieho materiálu mohlo by značne po-

Tab. IV. Zvieracie kosti v hroboch podľa vekových skupín pochovaných

Vekové skupiny	Kosti hydiny										Kosti iných zvierat										Zvieracie kosti dovedna	
	muži					ženy					pohlavie neurčiteľné					muži						
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
infans I	1	0,536	9	4,812	5	2,673	15	8,021	—	—	3	1,604	3	1,604	6	3,208	21	11,229	21	11,229		
infans II	1	0,536	5	2,673	4	2,139	10	5,347	—	—	1	0,536	2	1,069	3	1,605	13	6,951	13	6,951		
juvenis	1	0,536	4	2,139	3	1,604	8	4,279	1	0,536	1	0,536	1	0,536	3	1,605	11	5,882	11	5,882		
adultus	1	0,536	9	4,812	—	—	10	5,347	1	0,536	11	5,882	—	—	12	6,418	22	11,764	22	11,764		
maturus I	4	2,139	15	8,021	1	0,536	20	10,691	1	0,536	7	3,743	—	—	8	4,279	28	14,973	28	14,973		
maturus II	9	4,812	7	3,743	—	—	16	8,552	7	3,743	6	3,208	8	4,277	—	—	13	6,951	29	15,508		
maturus III	11	5,882	13	6,951	—	—	24	12,834	8	4,277	8	4,277	—	—	16	8,557	40	21,390	40	21,390		
senilis	2	1,069	5	2,673	—	—	7	3,743	2	1,069	—	—	—	—	2	1,069	9	4,817	9	4,817		
dospelí	1	0,536	6	3,208	2	1,069	9	4,812	1	0,536	3	1,604	1	0,534	5	2,674	14	7,486	14	7,486		
Spolu	31	16,582	73	39,032	15	8,019	119	63,634	21	11,232	40	21,390	7	3,743	68	36,366	187	100,000				

Tab. V. Výskyt vajec v hroboch podľa vekových skupín

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Pohlavie neurčiteľné		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I	1	1,613	6	9,677	10	16,129	17	27,422
infans II	—	—	2	3,225	3	4,839	5	8,064
juvenis	—	—	1	1,614	1	1,612	2	3,225
adultus	3	4,839	8	12,903	—	—	11	17,742
maturus I	—	—	9	14,517	—	—	9	14,517
maturus II	3	4,839	4	6,451	—	—	7	11,290
maturus III	3	4,839	5	8,064	—	—	8	12,903
senilis	—	—	2	3,225	—	—	2	3,225
dospelí	—	—	1	1,614	—	—	1	1,612
Spolu	10	16,130	38	61,290	14	22,580	62	100,000

môč určiť do akej miery majú isté zvyky všeobecný charakter, zodpovedajúci určitej epoche, v akej miere môžu byť smerodajné pri určovaní etnicity.

K starobylému slovanskému zvyku patrí aj vkladanie vajec do hrobov. Percento hrobov s vajicami je rôzne (tab. V). V Želovciach sa škrupiny z vajec našli v 62 hroboch, čo je 7,12 % všetkých hrobov. V detských hroboch boli škrupiny z vajec zriedkavé, nachádzali sa však hlavne — podobne ako zvieracie kosti — v hroboch starších jedincov, predovšetkým žien. Ženské hroby tvorili 61,29 % hrobov s vajicami, zatiaľ čo hroby mužov len 16,13 %. Z toho teda vyplýva, že ide o rituálny zvyk charakteristický pre ženské hroby. Čo sa týka 22,58 % hrobov, v ktorých sa našli škrupiny z vajec a pri ktorých nebolo určené pohlavie pochovaných, boli to predovšetkým hroby detí (infans I — 16,12 %, infans II 4,83 %). Vychádzajúc

teda z pomeru tohto druhu hrobov podľa pohlavia môžeme predpokladať, že z celkového počtu 14 čo do pohlavia pochovaného neidentifikovateľných hrobov dospelých je aspoň 13 ženských. Tento fakt zmenšuje počet osôb s neurčeným pohlavím na želovskom pohrebisku a my sme ho využili, podobne ako ostatné uvedené možnosti, na ďalšiu analýzu populácie zo Želoviec.

Pri štrukturálnej a demografickej analýze je bezpodmienečne potrebné upriamiť štúdium na krátke časové úseky, aby bolo možné sledovať vývoj, prípadne zmeny študovanej populácie. Z tohto zorného uhla sme pristúpili k rozboru pohrebiska v Želovciach a na základe charakteristického inventára sme vyčlenili tri fázy pochovávania. Do prvej fázy, datovanej do 7. stor., možno začleniť 159 hrobov. Oproti tomu iba 37 hrobov bolo datovaných do druhej fázy, zodpovedajúcej obdobiu na konci 7. a na začiatku 8. stor. Inventár typický pre tretiu fazu, t. j. posledné dve tretiny 8. stor., obsahovalo 54 hrobov. Teda pri štúdiu zmien, ktoré nastali v štruktúre pohrebiska v Želovciach, budeme brať do úvahy už aj tento parameter.

Pri získavaní ďalších poznatkov o populácii pochovanej na pohrebisku v Želovciach pokúsili sme sa sledovať inventár v súvislosti s jeho výskytom v hroboch podľa veku a pohlavia, pričom sme brali do úvahy aj chronologické triedenie. Získané výsledky sú veľmi zaujímavé; na jednej strane sa zvýšil počet datovateľných hrobov a na druhej strane sa získali ďalšie fakty umožňujúce hlbšie spoznať historicko-spoločenské problémy.

Predovšetkým sme venovali pozornosť hrobom, v ktorých sa našla zbraň (tab. VI); bolo ich 9,11 % a z nich 11,76 % tvorili detské hroby. Pochopiteľne, zbrane prevládali v hroboch do-

Tab. VI. Počet hrobov so zbraňami podľa vekových skupín

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%
infans	10	11,763	—	—	10	11,763
juvenis	4	4,705	1	1,178	5	5,887
adultus	7	8,235	1	1,178	8	9,411
maturus I	15	17,641	2	2,359	17	20,000
maturus II	18	21,176	1	1,178	19	22,352
maturus III	15	17,641	2	2,359	17	20,000
senilis	2	2,352	—	—	2	2,352
dospelí	7	8,235	—	—	7	8,235
Spolu	78	91,748	7	8,252	85	100,000

Tab. VII. Výskyt zbraní v hroboch podľa ich datovania

Vekové skupiny	Storočie						Nedatovateľné		Spolu	
	7.		7.—8.		8.					
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I	3	3,529	—	—	—	—	6	7,058	9	10,588
infans II	1	1,177	—	—	—	—	1	1,177	2	2,354
juvenis	3	3,529	—	—	1	1,176	1	1,177	5	5,882
adultus	1	1,176	—	—	1	1,176	4	4,705	6	7,058
maturus I	6	7,058	—	—	—	—	11	12,941	17	20,000
maturus II	7	8,238	—	—	2	2,352	9	10,588	18	21,176
maturus III	5	5,884	—	—	2	2,352	10	11,766	17	20,000
senilis	2	2,352	—	—	—	—	—	—	2	2,354
dospelí	—	—	1	1,176	—	—	8	9,411	9	10,588
Spolu	28	32,943	1	1,176	6	7,058	50	58,823	85	100,000

Tab. VIII. Hroby bojovníkov na pohrebisku v Želovciach

Vekové skupiny	Storočie						Nedatovateľné		Spolu	
	7.		7.—8.		8.					
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I	1	4,17	—	—	—	—	—	—	1	4,17
infans II	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
juvenis	1	4,17	—	—	—	—	—	—	1	4,17
adultus	1	4,17	—	—	—	—	—	—	1	4,17
maturus I	2	8,33	—	—	—	—	2	8,33	4	16,66
maturus II	7	29,16	1	4,17	1	4,17	—	—	9	37,50
maturus III	3	12,50	—	—	1	4,17	1	4,17	5	20,83
senilis	2	8,33	—	—	—	—	—	—	2	8,33
dospelí	1	4,17	—	—	—	—	—	—	1	4,17
Spolu	18	75,00	1	4,17	2	8,33	3	12,50	24	100,00

spelých, predovšetkým vo vekových skupinách maturus I—III. Podľa očakávania prevažné množstvo zbraní — 91,74 % — bolo v mužských hroboch. Predsa však sedem hrobov, v ktorých sa našla zbraň, bolo antropologicky určených ako ženské. Táto skutočnosť stavia do popredia problém zhody medzi dvoma používanými kritériami určovania pohlavia — archeologickým (podľa typického inventára) a antropologickým. V ženských hroboch sa zo zbraní vyskytli dýky, teda možno ich považovať za inventár ako mužských, tak aj ženských hrobov. Ostáva otázne, do akej miery boli hroby bez ozdôb, ale so strelami, dýkami, prípadne aj s kresadlami pripísané ženám v dôsledku nepresvedčivých znakov pohlavného diinformizmu alebo gracilnosti individuálnu mužského pohlavia. Toto je celkom možné pri takom vysokom počte hrobov aký bol v Želovciach. Preto sme azda veľmi nechybili, keď sme tú časť hrobov so zbraňami, ktoré boli antropologicky urče-

né len pravdepodobne ako ženské (žena s otáznikom, napr. hrob 272, 485 a ī.), prirátali k mužským hrobom.

Veľmi zaujímavé je pozrieť sa na problém hrobov so zbraňami z chronologického hľadiska. Žiaľ, 58 % týchto hrobov obsahovalo natoľko atypický materiál, že nemohli byť datované. Zo 42 % datovaných hrobov bolo 32,94 % zo 7. stor. a len 7,05 % z 8. stor. (tab. VII). Svedčí to teda o tom, že väčšina hrobov so zbraňami patrí do prvej fázy pohrebiska a 58 % nedatovateľných hrobov by bolo možné rozdeliť viac-menej proporcionálne do jednotlivých fáz, pričom istá časť týchto hrobov by pripadla na druhú fázu, v ktorej datovateľné hroby so zbraňami predstavujú iba 1,77 %. Takýto postup a vyzdvdzovanie záverov by však boli predsa len odvážne.

Iná je situácia v bojovníckych hroboch, v ktorých sa našlo okrem sečnej zbrane i viac iných

Tab. IX. Výskyt ozdob opaskov podľa vekových skupín pochovaných

Vekové skupiny	Storočie						Nedatovateľné		Spolu	
	7.		7.—8.		8.					
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I	4	10,257	—	—	—	—	—	—	4	10,257
infans II	1	2,564	—	—	—	—	—	—	1	2,564
juvenis	3	7,693	—	—	1	2,564	—	—	4	10,257
adultus	3	7,693	—	—	1	2,564	—	—	4	10,257
maturus I	5	12,820	—	—	—	—	—	—	5	12,820
maturus II	5	12,820	—	—	2	5,128	—	—	7	17,948
maturus III	5	12,820	—	—	3	7,692	—	—	8	20,512
senilis	—	—	—	—	1	2,564	1	2,564	2	5,128
dospelí	2	5,128	—	—	2	5,128	—	—	4	10,257
Spolu	28	71,795	—	—	10	25,641	1	2,564	39	100,000

zbraní (tab. VIII). Iba jeden hrob z tejto kategórie je detský, ostatné patria dospelým, prevažne všetkým vekovej kategórii maturus II, menej skupine maturus I a III. Z 24 takýchto hrobov iba tri nemohli byť datované. Z ostatných bolo 75,00 % zo staršej, 4,17 % zo strednej a 8,33 % z najmladšej fázy pohrebiska. Tento prehľad svedčí o tom, že bojovnícke hroby sú predovšetkým z obdobia, keď sa na pohrebisku začalo pochovávať a ich počet sa zmenšuje v nasledujúcich fázach až do úplného ukončenia pochovávania na pohrebisku.

Podobný poznatok vyplynul z analýzy a štatistického vyhodnotenia hrobov s ozdobami opaskov. Zatiaľ čo 71,79 % takýchto hrobov patrí do 7. stor., ich počet v 8. stor. klesol na 25,64 % (tab. IX).

Analýzou výskytu vedierok na pohrebisku v Želovciach (tab. X) z toho istého hľadiska sme prišli k záveru, že aj tých je väčšina v hroboch zo 7. stor. (35,28 %). V nasledujúcich fázach tvoria 8,82 % (stredná fáza) a 2,94 % (najmladšia fáza). Ten istý jav badať aj v hroboch bojovníkov a v hroboch s ozdobami opaskov. Z toho vyplýva, že prevažnú časť z 52,93 % nedatovateľných hrobov s vedierkami možno zaradiť do staršej fázy.

Čo sa týka vedierok v hroboch podľa pohlavia, vyskytovali sa väčšinou v hroboch žien (58,87), menej v hroboch mužov (14,72 %). Podľa toho by z 26,41 % hrobov s vedierkami, pri ktorých nebolo antropologicky určené pohlavie pochovaného, takmer všetky mohli byť považované za ženské. Z hľadiska výskytu vedierok vo vekových skupinách možno konštatovať, že boli relatívne často v detských hroboch (20 %), najčastejšie sa však vyskytovali vo vekových skupinách

adultus a maturus I. Možno to vysvetliť rozdielom v priemernej dĺžke života žien a mužov; vrchol úmrtnosti je u žien v skupine maturus I, zatiaľ čo u mužov v skupine maturus II (tab. I).

Tažšie je vyvodíť isté závery z výskytu kosákov, ktoré sa našli v 11 hroboch; zistili sa v hroboch mužov i žien, sporadicky v hroboch detí (tab. XI). Napriek tomu, že do staršej fázy pohrebiska je datované relatívne vyššie percento hrobov, kosák sa vyskytol v jednom z nich. Percento výskytu kosákov sa zväčšuje v hroboch z 8. stor., hoci počet hrobov z tohto obdobia je oveľa nižší ako zo 7. stor. Táto skutočnosť nábáda k záveru, že kosáky sa do hrobov dostávali v mladšej fáze pohrebiska, no vysoký počet nedatovateľných hrobov s kosákmi (63,64 %) nedovoľuje robif konečné závery.

Podobne ako kosáky aj šidlá sa nachádzali v hroboch bez rozdielu pohlavia pochovaných, ale rozdiel je v ich výskyte v jednotlivých časových fázach. Zo 7. stor. bolo 39,13 % hrobov so šidlami a len jeden hrob z 8. stor. obsahoval šidlo (tab. XI). So zreteľom na pomer hrobov zo 7. a 8. stor. môže byť terajší stav skorigovaný datovaním 56,52 % týchto hrobov, ktoré nemohli byť presne datované; takáto korekcia však nie je možná v prípade kosákov a praslenov.

Ďalšími predmetmi použiteľnými na archeologickej rozlíšenie pohlavia sú kresadlá s kresacími kamienkami. Po podrobnej analýze sme zistili, že zatiaľ čo do mužských hrobov sa dávali kresadlá spolu s kamienkami, v hroboch žien boli len kresacie kamienky. Tento jav, overený na ďalších súvtekých pohrebiskách, bude v budúcnosti dobrú pomôckou pri štrukturálnych a demografických analýzach pohrebísk. Pokial ide o výskyt kresadiel a kamienkov pri vekových

Tab. X. Výskyt viedierok v hroboch podľa vekových skupín pochovaných a datovania hrobov

Vekové skupiny	Datovanie hrobov — stor.										Nedatovacíne hroby						Spolu			
	7.					7.—8.					8.									
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	pohlavie neurčiteľné	počet	%					
počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%			
infans I	—	2,94	1	2,94	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2,94	2	5,88			
infans II	1	2,94	3	8,82	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2,94	5	14,70			
juvenis	—	—	—	—	1	2,94	—	—	1	2,94	—	—	1	2,94	4	11,76				
adultus	—	—	3	8,82	—	—	1	2,94	—	1	2,94	—	2	5,90	8	23,54				
maturus I	—	—	3	8,82	—	—	1	2,94	—	1	2,94	—	4	11,76	8	23,54				
maturus II	1	2,94	1	2,94	—	—	—	—	—	—	1	2,94	—	—	4	11,76	4	11,76		
maturus III	—	—	—	—	1	2,94	—	—	—	—	2	5,90	—	—	2	5,88	2	5,88		
senilis	—	—	—	—	1	2,94	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2,94	1	2,94	
Spolu	3	8,82	12	35,28	—	—	3	8,82	—	—	1	2,94	2	5,88	4	11,78	9	26,48	34	100,00

Tab. XI. Výskyt kosákov a šidel v hroboch podľa vekových skupín pochovaných a datovania hrobov

Vekové skupiny	Kosáky										Šidlá						spolu			
	datovanie hrobov — stor.					nedatovacie hroby					datovanie hrobov — stor.					nedatovacie hroby				
	7.	7.—8.	8.	počet	%	počet	%	počet	%	počet	7.	7.—8.	8.	počet	%	počet	%			
počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	7.	7.—8.	8.	počet	%	počet	%	počet	%	
infans I	—	—	—	—	—	—	—	1	9,09	—	1	4,347	—	—	—	1	4,347	2	8,695	
infans II	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4,347	—	—	—	1	4,347	1	4,347		
juvenis	1	9,09	—	—	—	—	—	1	9,09	—	1	4,347	—	—	—	1	4,347	1	4,347	
adultus	—	—	—	—	—	—	—	2	18,18	2	18,18	4	17,395	—	—	1	4,347	5	21,742	
maturus I	—	—	2	18,18	3	27,28	5	45,46	—	1	4,347	—	—	—	5	21,739	5	21,742		
maturus II	—	—	1	9,09	2	18,18	1	9,09	—	1	4,347	—	4	17,394	5	21,741	5	21,741		
senilis	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4,347	—	—	—	1	4,347	1	4,347		
dospelí	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	8,695	2	8,695		
Spolu	1	9,09	1	9,09	2	18,18	7	63,64	11	100,000	9	39,130	—	—	1	4,347	13	56,521	23	100,000

Tab. XII. Počet kresadiel s kamienkami v hroboch podľa vekových skupín pochovaných a datovania hrobov

Vekové skupiny	Datovanie hrobov — stor.						Nedatovateľné hroby		Spolu	
	7.		7.—8.		8.		počet	%	počet	%
	počet	%	počet	%	počet	%				
infans I	1	1,449	1	1,449	—	—	1	1,449	3	4,349
infans II	1	1,449	—	—	—	—	2	2,898	3	4,349
juvenis	2	2,898	—	—	—	—	1	1,449	3	4,349
adultus	1	1,449	—	—	—	—	3	4,347	4	5,797
maturus I	2	2,898	1	1,449	—	—	11	15,942	14	20,289
maturus II	2	2,898	—	—	2	2,898	10	14,495	14	20,289
maturus III	2	2,898	—	—	1	1,449	11	15,942	14	20,289
senilis	—	—	—	—	—	—	1	1,449	1	1,449
dospelí	2	2,898	1	1,449	—	—	10	14,495	13	18,843
Spolu	13	18,840	3	4,347	3	4,347	50	72,466	69	100,000

skupinách pochovaných a v jednotlivých fázach pohrebiska, môžeme konštatovať, že najčastejšie sa vyskytujú vo vekových skupinách maturus I a II na úkor skupín detí (tab. XII) a v najstaršej fáze pohrebiska (18,84 % hrobov), menej v strednej (4,34 % hrobov) a najmladšej fáze (4,34 % hrobov). Tieto údaje však môžu vytvoriť nepravdivý obraz, lebo vysoký počet hrobov s kresadlami a kamienkami je nedatovateľný.

Podobne ľažko robiť nejaké závery v súvisе s výskytom praciek a nožov, lebo sa nachádzali v hroboch bez rozdielu veku i pohlavia a vo všetkých troch fázach vývoja pohrebiska. Ako vyplýva z tab. XIII, možno všeobecne konštatovať ich výskyt v hroboch všetkých vekových skupín a prírastok v hroboch dospelých dosahuje vrchol v skupinách maturus. Pomer praciek je rovnaký v hroboch mužov i žien (43,58 %), naproti tomu počet nožov vzrástal u žien (50 %) na úkor mužských hrobov (31,63 %). Tento fakt však môže súvisieť s počtom ženských hrobov, ktorých bolo na pohrebisku nepomerne viac než hrobov mužských (pozri časť o indexe maskulinity).

Dosiaľ sme venovali pozornosť inventáru vyskytujúcemu sa v hroboch bez rozdielu pohlavia, teraz obrátme pozornosť na inventár zistený len v hroboch žien. Ide o prasleny a ihelníky, ktoré sa vyskytli len v hroboch žien aj podľa antropologického určenia pochovaných. Z výskytu týchto predmetov v hroboch jednotlivých vekových skupín a v jednotlivých fázach vývoja pohrebiska možno urobiť nasledujúce závery. Podobne ako vedierka aj prasleny sa nachádzajú relatívne často v detských hroboch (22,68 %). Väčšina ich však pochádza zo ženských hrobov vekových skupín adultus a maturus (tab. XIV). Hroby zo 7.

stor. obsahovali 46,40 % všetkých praslenov. Ich počet sa proporcionálne zmenšuje v nasledujúcich fázach pohrebiska od 8,24 % v strednej až po 4,12 % v najmladšej fáze. Teda väčšina zo 41,23 % nedatovateľných hrobov obsahujúcich prasleny mohla byť pochádzaná zo 7. stor., a to tým skôr, že veľmi často boli tieto predmety v hroboch s bohatým a pestrým inventárom práve zo 7. stor.

Ihelníky sa ani v jednom prípade nevyskytli v detskom hrobe, ale spravidla v ženských hroboch vekových skupín maturus I a II. Napriek veľkému počtu ženských hrobov zo 7. stor. ani v jednom sa ihelník nenašiel. Zdá sa, že ich vkladanie do hrobov sa začalo v strednej fáze pohrebiska (1 hrob) a pokračovalo v 8. stor. (5 hrobov). Tento druh inventára sa veľmi často vyskytoval v hroboch s chudobným a na datovanie neprístupiteľným materiálom, preto 50 % hrobov s ihelníkmi nemohlo byť datovaných. Na základe konštatovaného faktu o výskytu ihelníkov v datovaných hroboch môžeme však aj doteraz nedatované hroby s ihelníkmi datovať do 8. stor. (tab. XIV).

Uvedený krátky prehľad inventára z pohrebiska v Želovciach ukazuje zmeny charakteru pohrebiska v priebehu jeho používania. Všetky zistené fakty svedčia o celkovom ochudobnení hrobového inventára v 8. stor. (ozdoby opaska, zbrane, ženské ozdoby, vedierka, prasleny atď.). Pokial by sa toto ochudobnenie týkalo iba zbraní a ozdob opaskov, bolo by ho možné vysvetliť istými zmenami politického a spoločensko-hospodárskeho charakteru, v dôsledku ktorých zmenili obyvatelia žijúci v 7.—8. stor. pri Želovciach zamestnanie a stali sa rolníkmi, resp. chovateľmi

Tab. XIII. Výskyt praciek a nožov v hroboch podľa vekových skupín a pohľavia pochovaných

XIV. Výskyt praslenov a ihnečníkov v ženských hroboch podla vekových skupin pochovaných a datovania hrobov

Tab. XV. Dvojhroby na pohrebisku v Želovciach

Číslo hrobu	Pohlavie a vek pochovaných	Datovanie (stor.)	Poznámky
8	žena (maturus I) a diefa (infans I)	?	bez inventára
23	dievča (infans I) a neurčiteľné po- hlavie (infans I)	7.	inventár chudobný
24	žena (maturus I) a diefa (infans I)	7.	
51	žena (maturu II) a diefa (infans I)	?	diefa určené pri antropologickej analýze
63	žena (maturus I) a novorodenec	8.	
124	muž (maturus II) a diefa (infans II)	8.	
128	žena (vek neurčený) a diefa (infans II)	7.	hrob bojovníka
256	žena (maturus I) a diefa	?	bez inventára
315	neurčené (juvenis) a neurčené (juvenis)	8.	
363	žena (adultus) a diefa (infans)	8.	
346	žena (maturus I) a diefa (vek neurčený)	7.	
503	žena (maturus II) a muž (maturus II)	7.	
504	žena (senilis) a diefa (novorodenec)	?	bez inventára
533	neurčené (juvenis) a diefa (infans II)	?	
551	žena (maturus I) a diefa (infans I)	?	dospelý antropologicky určený ako muž, inventár je typický pre ženu
668	diefa (infans II) a diefa (novorodenec)	?	
682	muž (maturus III) a žena (senilis)	8.	bohatý inventár
772	muž (adultus) a žena (adultus)	7.	
805	žena (maturus I) a diefa (infans I)	?	

obytku. Problém zmeny charakteru pohrebiska je však oveľa zložitejší a vyžaduje analýzu všetkých zistených faktov, ktoré sme doteraz uviedli.

Skôr než sa dotkneme niektorých otázok z oblasti demografie, venujme ešte pozornosť dvojhrobom na pohrebisku v Želovciach. Antropologická analýza dvojhrobov môže totiž odhaliť niektoré zvyky rituálnej praxe tohto obdobia, ktoré nemôžu byť z hľadiska štrukturálnej a demografickej analýzy bezvýznamné.

Z 870 hrobov v Želovciach len v 20 hroboch boli pochovaní dvaja jedinci (tab. XV; dva hroby boli určené len pri antropologickej analýze). Vo väčšine z nich bola pochovaná žena s diefaom, čo je obvyklé na včasnohistorických, ale aj na starších pohrebiskách; je to zdôvodnené veľkou úmrtnosťou detí a žien pri pôrode. Zasluguje pozornosť a udivuje fakt, že vek niektorých týchto žien je už pokročilý a u detí nejde o novorodencov, teda úmrtie pri pôrode je vylúčené. Na pohrebisku v Želovciach okrem jedinej ženy vo veku adultus boli ostatné ženy v spomenutom druhu dvojhrobov vo veku maturus I, maturus II a navyše aj senilis (žena veku senilis bola pochovaná s novonarodeným diefaom). Pri zisťovaní príčiny tohto javu môžeme predpokladať epidémiu, hoci dosť fažko pripustiť, že epidémia sa dotkla iba dospelých žien a detí od 2—3 do 12—13 rokov, tým skôr, že tieto hroby sú z rôznych fáz pohrebiska — od 7. do konca 8. stor. K týmto hrobov môžeme prirátať aj hrob 124 z 8. stor., v ktorom bol pochovaný bojovník s diefaom

veku infans II (8—9 rokov). Za pozornosť stojí úvaha, resp. možnosť, že ide o isté rituálne zvyky podobné tým, ktoré sa dodnes zachovali v niektorých arabských krajinách; pochovanie dospelej osoby spolu s diefaom zomrelým náhodne v tom istom čase bolo podmienkou získania úspechu a šťastia v záhrobí (informácia sa týka najmä Tunisu, kde donedávna zámožní ľudia kupovali jedného alebo aj viac zomrelých novorodencov, ktorých potom pochovávali spolu so svojimi dospelými mŕtvymi).

Tažšie však interpretovať iné prípady, ako napr. dvojhrob 23, v ktorom boli pochované deti — jedno 5 a druhé 2—3-ročné. Podobne otázkny je hrob 295, antropologicky určený ako dvojhrob, v ktorom boli dve ženy vo veku adultus a maturus I, ale terénna dokumentácia jasne svedčí o tom, že ide o hrob jedného dospelého jedinca, podľa inventára ženy.

Ďalšiu kategóriu dvojhrobov predstavujú hroby mužov pochovaných so ženami (napr. hrob 503, 533, 682 a 772). Ide pravdepodobne o rituálne rozšírenú u Slovanov, ktorá sa udržala aj do mladších období, o čom svedčí napr. pohrebisko v Skalici (*Budinský-Krička 1959*, s. 10) alebo v Očne Sibiului v Sedmohradsku, kde tento zvyk mal všeobecný charakter (*Nicolăescu-Plopșor — Wolski 1975*, s. 226 a nasl.). Významná môže byť skutočnosť, že tieto dvojhroby v Želovciach patria do staršej fázy pohrebiska. Jediný dvojhrob muža so ženou z prvej polovice 8. stor. je charakterizovaný bohatým inventárom

Tab. XVI. Tabuľka úmrtnosti za celé obdobie pochovávania na pohrebisku v Želovciach

Vekové skupiny	D_x	d_x	I_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^o
Celá populácia								
infans I	231	262,1	1000,0	262,1	737,9	868,9	28354,6	28,3
infans II	64	72,0	737,9	97,5	902,5	701,9	22272,3	30,2
juvenis	47	52,9	665,9	79,4	920,6	639,4	17359,0	26,0
adultus	92	103,5	613,0	168,2	831,2	561,2	13523,0	22,0
maturus I	161	181,1	509,5	355,4	475,8	418,9	7911,0	15,5
maturus II	131	147,3	328,4	448,5	551,5	254,7	3722,0	11,3
maturus III	137	154,1	181,1	850,9	149,1	104,0	1175,0	6,5
senilis	24	27,0	27,0	1000,0	0,0	13,5	135,0	5,0
Spolu	887	1000,0						
Muži								
juvenis	14	69,3	1000,00	69,3	930,7	965,3	29453,0	29,4
adultus	14	69,3	930,7	74,4	925,6	896,0	23662,0	25,4
maturus I	41	203,0	861,4	235,6	764,4	759,9	14702,0	17,0
maturus II	62	306,9	658,4	466,1	533,9	504,9	7103,0	10,8
maturus III	65	321,8	351,5	915,5	84,5	190,6	2054,0	5,8
senilis	6	29,7	29,7	1000,00	0,0	14,8	148,0	4,9
Spolu	202	1000,00						
Ženy								
juvenis	33	84,6	1000,0	84,6	915,4	957,7	25280,0	25,3
adultus	78	200,0	915,4	218,4	781,6	815,4	18577,0	20,3
maturus I	120	307,7	715,4	430,1	569,9	561,5	10423,0	14,5
maturus II	69	176,9	407,7	433,8	566,2	319,2	4808,0	11,8
maturus III	72	184,6	230,8	799,8	200,2	138,5	1616,0	7,0
senilis	18	46,2	46,2	1000,0	0,0	23,1	231,0	5,0
Spolu	390	1000,0						

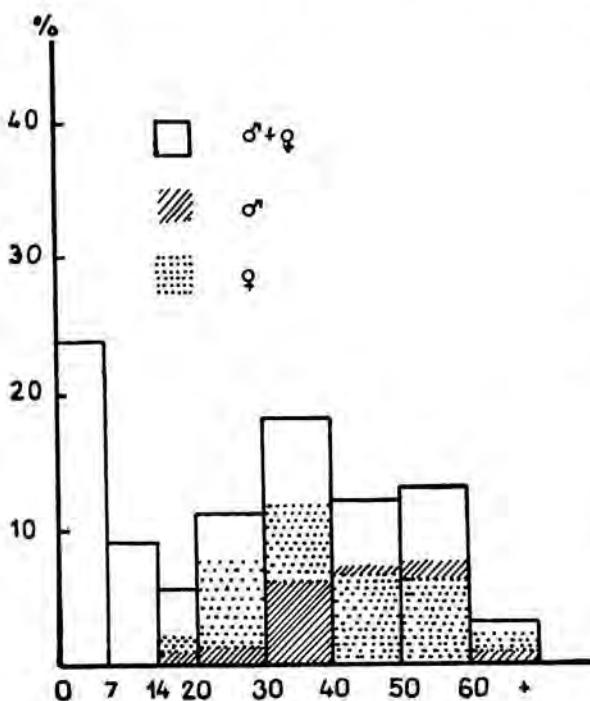
(hrob 682), čo svedčí o vyššom spoločenskom postavení obidvoch jedincov.

Je len samozrejmé, že poznal do dôsledkov problematiku dvojhrobov nie je možné na základe poznatkov z jedného pohrebiska. Na získanie objektívnych záverov bude potrebné, podobne ako sme to urobili na pohrebisku v Želovciach, analyticky spracovať a vyhodnotiť archeologický i antropologický materiál z dvojhrobov na súčeských pohrebiskách, a tak získať maximum údajov a poznatkov na vydelenie všeobecne platných záverov.

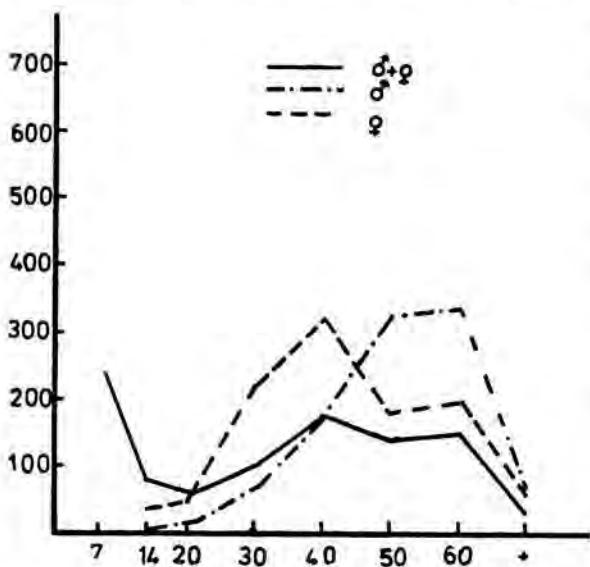
Teraz obrátme pozornosť na demografické otázky, v ktorých analýza ponúka veľmi zaujímavé závery na poznanie populácie pochovanej na pohrebisku v Želovciach. Rozdelenie pochovaných na pohrebisku podľa výsledkov analýzy zisteného archeologického inventára na skupiny podľa veku a pohlavia (tab. I) poskytuje nasledovný obraz. Zistených bolo 295 detí, u ktorých vo väčšine prípadov (196) nebolo určené pohla-

vie. V porovnaní s antropologickým určením (opierajúcim sa o kostrový materiál, ktorý — najmä u detí — je často strávený) sme zvýšili počet detských hrobov na základe pozorovaní v teréne (napr. malú hrobovú jamu, v ktorej bola kostra strávená, ale našla sa tam nádoba, prípadne iný inventár, možno bez rozpakov považovať za detský hrob), čím sa zvýšila detská úmrtnosť na 33 % v porovnaní s pôvodnými 29 % (hodnota získaná z počtu 220 antropologicky určených detí). Podobnou úpravou počtu jedincov veku juvenis sme získali 38,61 % jedincov do 20 rokov. Tým sa v tabuľke, ktorú zostavil M. Stloukal (1962, s. 145—152; 1969, s. 498—499) o zomrelých vo veku 0—20 rokov a pochovaných na slovanských pohrebiskách, umiestňujú Želovce medzi Turnišča s 37,9 % a Mikulčice s 39 % jedincov spomenutého veku. Je to relatívne nízke percento v porovnaní s inými pohrebiskami, kde sa počet jedincov zomrelých vo veku 0—20 rokov pohybuje od 39 do 53 %.

Sériu populácie zo Želoviec ďalej tvorí 5,28 % jedincov veku juvenis, a len 10,34 % jedincov veku adultus (graf 1), z ktorých 8,77 % boli ženy a 1,57 % muži. Vo vekovej skupine maturus I vzrástol počet jedincov na 161 (18,13 %), z toho 13,49 % žien a 4,64 % mužov. Takmer rovnakým počtom individuú sú reprezentované vekové skupiny maturus II a maturus III (14,73 a

Graf 1. Rozvrstvenie kostier na pohrebisku v Želovciach podľa veku a pohlavia pochovaných.

Graf 2. Demografická štatistika počtu zomrelých na pohrebisku v Želovciach.

15,41 %), v ktorých sú približne rovnako zastúpené hroby žien (matus II 7,76 %, matus III 8,09 %) a mužov (matus II 6,97 %, matus III 7,32 %). Z celkovej skupiny senilis, tvoriacej 2,69 % všetkých pochovaných jedincov, je 2,02 % žien a 0,67 % mužov.

Zostavením tabuľky úmrtnosti celej študovanej série a jej rozdelením zvlášť pre ženy a mužov (tab. XVI) získali sme celkový obraz rôznych parametrov ukazujúcich zloženie populácie zo Želoviec. Skúmajúce fakty týkajúce sa skutočného počtu úmrtí v každej vekovej skupine (graf 2) zistili sme rovnomerný rast úmrtí od skupiny juvenis do skupiny adultus, ale rýchlejší od skupiny adultus do skupiny matus I, v ktorej úmrtnosť dosahuje vrchol. Spodná hranica počtu úmrtí je v skupine matus II, zatiaľ čo v skupine matus III úmrtnosť mierne stúpa, aby opäť začala klesať až do skupiny senilis. Táto krivka úmrtnosti nie je špecifická, značne sa mení pri analýze každého pohľadu zvlášť (graf 2). U žien prudko vzrástá úmrtnosť od vekovej skupiny juvenis do skupiny adultus — na 17,0 %, v skupine matus I je to už iba 10,6 % a tu je úmrtnosť najvyššia. Potom nasleduje prudký pokles v skupine matus II a mierne zvýšenie v skupine matus III (13 %), po ktorom badať opäť prudký pokles v skupine senilis.

Iná je krivka úmrtnosti u mužov (graf 2). Počnúc vekovou skupinou juvenis cez skupinu adultus, matus I a matus II sa počet úmrtí zdvojnásobuje a úmrtnosť dosahuje vrchol rovnajúci sa vrcholu úmrtnosti žien vo veku 30—39 rokov. Vo vekovej skupine matus III úmrtnosť mužov vzrástá ešte o 20 % a dosahuje vrchol. Potom krivka úmrtnosti klesá až do skupiny senilis.

Analýza skutočného počtu úmrtí takto ukazuje ich nízke percento vo veku 20—29 rokov a rozdiel medzi vekovými skupinami adultus a matus I je 73,1 % (nižší v skupine matus I). Rozdiel medzi krivkou úmrtnosti mužov a žien nie je teda natoľko veľký ale o to výrečnejší.

Uvedené skúmanie inventára pri zostavovaní tabuľiek rôznych druhov predmetov a ich porovnanie s výsledkami antropologickej analýzy umožnilo teda vyčleniť skupinu 390 ženských a 202 mužských hrobov (počnúc 15. rokom života). Pomer medzi jednotlivými vekovými skupinami zostal nezmenený. V skupine adultus predstavujú ženy 7,5 % celej série zo Želoviec, zatiaľ čo muži tejto vekovej kategórie dosahujú iba 1,70 %,

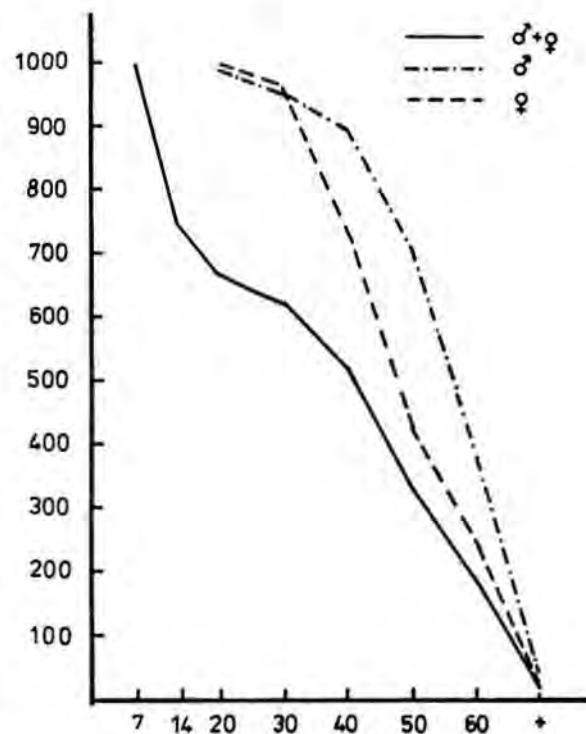
rozdíel medzi nimi je teda 5,80 %. Vyššiu úmrtnosť žien vo veku adultus (doba maximálnej plodnosti) by bolo možné vysvetliť úmrtnosťou pri pôrodoch. Tento rozdiel sa však udržuje, ba dokonca vzrástá na 8,18 % aj vo vekovej skupine maturus I (12,27 % žien a 4,09 % mužov z celkového počtu jedincov pochovaných v Želovciach). Vo vekovej skupine maturus II nastáva v úmrtnosti medzi obidvoma pohlaviami rovnováha, odrážajúca sa v rovnakých percentách (úmrtnosť žien 6,59 %, mužov 6,47 %). Avšak mužov, ktorí by boli mali zomrieť vo vekových skupinách maturus I a maturus II (berúc do úvahy ich nízky počet v skupine adultus), nenačádzame v skupine maturus III, v ktorej počet mužov ostáva bez zmien a percento žien je 8,06 %. Vo vekovej skupine senilis je úmrtnosť vyššia o 1,25 % u žien než u mužov.

Z uvedeného vyplýva, že disproporcia medzi pohlaviami je predovšetkým v rozpätí vekových skupín adultus a maturus I. Tento proces sa pravdepodobne začína už vo vekovej skupine juvenis, no veľký počet jedincov tejto vekovej kategórie, u ktorých nebolo určené pohlavie antropologicky a pre atypický inventár ani archeologicky, nedovolí robiť v tomto ohľade konečné závery.

Neobyčajne malá disproporcia medzi pohlaviami je aj vo veku 40–49 rokov, v ktorom úmrtnosť mužov na súvekých pohrebiskách zvyčajne vrcholí. Percento úmrtnosti mužov udržuje sa na tej istej úrovni ako percento úmrtnosti žien. Ak sa ženám podarilo prežiť kritický vek (maturus I), potom mali nádej žiť dlhšie ako muži, čo sa pravdepodobne odzrkadluje vo vyššom percente úmrtnosti žien vekových skupín maturus III a senilis. Tento rozdiel by mohol mať prirodzené zdôvodnenie. Dokonca ak by proces potvrdený v mladších vekových skupinách pokračoval v rovnakej miere aj ďalej, jeho výchylka by nebola veľká.

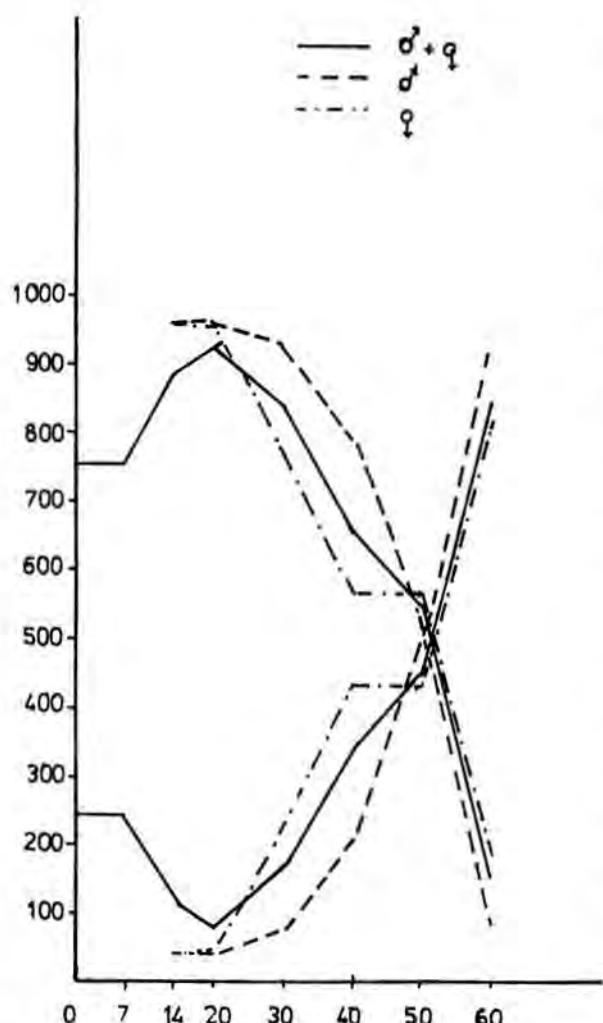
Obráfme teraz pozornosť na počet dožívajúcich (I_x), znázornený na grafe 3, kde vidíme, že dráha krivky veku 20–39 rokov mierne klesá a potom nastupuje neustály prudký pokles až do vekovej skupiny senilis. Rovnako u mužov ako u žien zniženie počtu dožívajúcich realizuje sa rovnomerne a takmer v rovnakých proporcích pri obidvoch pohlaviach vo veku 20–29 rokov. Neskôr pokles pribiera značne na hodnote, krivka stále klesá až do vekovej skupiny senilis, u žien vo veku 50 rokov s malým odklonom vľavo, čo je následkom náhlého vzrastu percenta úmrtnosti žien tejto vekovej skupiny (maturus III) v porovnaní s vekovou skupinou maturus II. U mužov v skupine maturus I je dráha krivky o niečo miernejšia, predlžuje líniu predstavujúcu počet tých, ktorí ostali nažive vo veku 20–29 rokov. Do dosiahnutia minimálnej úrovne vo veku 60 a viac rokov krivka prudko klesá.

Pravdepodobná úmrtnosť (q_x) sa počnúc vekovou skupinou infans I postupne znižuje až do skupiny juvenis. Tento jav je rovnobežný so vzrastom počtu tých, ktorí pravdepodobne ostali nažive (P_x) od skupiny juvenis ku skupine infans I. Od 20 rokov pravdepodobná úmrtnosť začína opäť stúpať a vrcholí vo vekovej skupine senilis (graf 4). Súbežne s tým sa znižuje počet tých, ktorí ostali nažive. Línia pravdepodobnej úmrtnosti a línia tých, čo ostali nažive, sa pretínajú vo veku 52–53 rokov. Vo vekových skupinách adultus a maturus I je u žien pravdepodobná úmrtnosť vyššia ako u mužov (218,4 a 430,1 v porovnaní s mužmi, u ktorých je hodnota 74,4 a 235,6). Úmrtnosť sa stáva rovnakou u obidvoch pohlaví vo veku 40–49 rokov, ale je o 115,7 väčšia u mužov vekovej skupiny maturus III v porovnaní so ženami tej istej vekovej skupiny. A naopak, vo vekovej skupine 20–39 rokov je počet tých ktorí pravdepodobne ostali

Graf 3. Grafické znázornenie počtu dožívajúcich podľa úmrtnostných tabuľiek želovskej populácie.

nažive, vyšší u mužov ako u žien. Keď ženy prežili 30. rok svojho života, ich nádej ostať nažive bola dvakrát väčšia ako u mužov v tom istom veku. Obidve krvky (graf 4) sa u žien pretínajú v 53. roku života, zatiaľ čo u mužov v 50. roku.

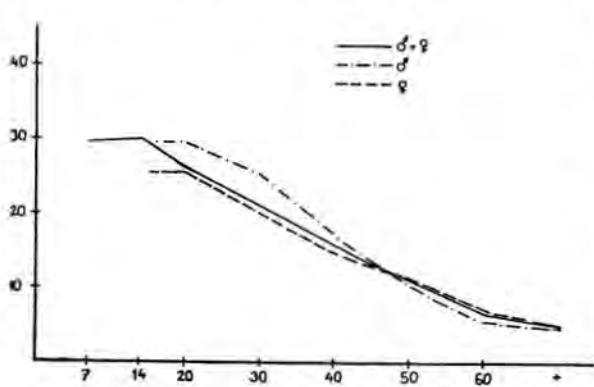
Graf 4. Grafické znázornenie pravdepodobnosti úmrtia (q_x) a pravdepodobnosti dožitia (P_x) populácie zo Želoviec.

Priemerný vek populácie v Želovciach je 28,3 rokov. Hoci sme na základe rozboru inventára a pozorovaní v teréne do výpočtov v tabuľke úmrtnosti prirátali značný počet jedincov rôznych vekových kategórií v porovnaní s počtom, s ktorým pracovali. M. Stloukal a H. Hanáková (1974, s 152), v konečnom závere sme získali ten istý pomer, a to v dôsledku pridania istého počtu detí identifikovaných pozorovaním v teréne. Napriek celkovému zvýšeniu počtu jedincov v sérii zo Želoviec ostal pomer úmrtia v skupinách infans I a II rovnaký ako zistený antropologickým skúmaním, t. j. 26,24 % (infans I) a 7,18 % (infans II) — v porovnaní s 23,6 a 8,5 %. Taktôž sme získali identické hodnoty priemernej dĺžky života.

Vo vekovej skupine juvenis sa priemerná dĺžka života znižuje približne o 5 rokov, na začiatku vekovej skupiny adultus dosahuje 22 rokov a v skupine maturus I 15,5 rokov (graf 5). Jedinci, ktorí sa dožili 40 rokov, mali nádej žiť ešte 11 rokov, zatiaľ čo v 50. roku života už iba 6,5 rokov a vo vekovej skupine senilis 5 rokov.

Priemerná dĺžka života bola u mužov o 4,1 rokov dlhšia ako u žien vo vekovej skupine juvenis, ale aj v skupine adultus, v ktorej bola u mužov zaregistrovaná priemerná dĺžka života 25,4 a u žien 20 rokov. Rozdiel v priemernej dĺžke života mužov a žien sa stále zmenšuje počnúc vekovou skupinou maturus I až po dosiahnutie rovnováhy vo veku senilis. Od vekovej skupiny maturus II sa rozdiel v priemernej dĺžke života obracia a u žien je v porovnaní s mužmi o jeden rok vyššia.

Menšia priemerná dĺžka života zistená v Želovciach u žien v porovnaní s mužmi je častým javom na včasnohistorických, no aj na starších pohrebiskách (Acsády — Nemeskéri 1970, s. 251, tab. 91). Vysvetluje sa to vysokou úmrtnosťou žien pri pôrode a chorobami v šestinedlích. Zatiaľ čo pohlavný diformizmus bol v priemernej dĺžke života výrazne v prospech mužov, na rôznych pohrebiskách sa v dôsledku hospodársko-spoločenských pomerov mení a je ovplyvnený prostredím i politickými udalosťami. Napr. v Ocau Sibiului bol rozdiel priemernej dĺžky života mužov a žien 6,03 rokov, čo je vo veľkej miere výrazom špecifických pohrebných zvykov (Nicolăescu-Plopșor — Wolski 1975, s. 242—243). V Mikulčiciach bola u žien len o 4,8 rokov vyššia úmrtnosť ako u mužov. Toto číslo, resp. rozdiel v priemernej dĺžke života mužov a žien má hodnotu najmä informatívnu a odráža špeci-

Graf 5. Pravdepodobná dĺžka života jednotlivých vekových skupín na pohrebisku v Želovciach.

fickú situáciu istej spoločnosti. Pri porovnávaní populácií alebo jednotlivých skupín je potrebné viac prihliadať na činitele, ktoré môžu vplyvať na získanie tej či inej hodnoty, pritom treba brať do úvahy celý komplex faktov zapríčňujúcich naznačené výkyvy.

Priemerná dĺžka života populácie pochovávajúcej na pohrebisku v Želovciach iste neodzrkadluje skutočný stav, lebo jej výpočet skresľuje nízky počet detských hrobov. Tento počet bol v skutočnosti ešte nižší, ak vezmeme do úvahy, že značný počet dospelých jedincov na želovskom pohrebisku chýba. Veľmi nízky je v želovskej sérii aj počet novorodencov (*Stloukal — Hanáková 1974*, tab. III), ktorý v žiadnom prípade nemôže byť odzrkadlením skutočnej úmrtnosti detí vo veku do 1 roka. Týmto problémom sa zaoberali *M. Stloukal a L. Uyhánek (1976, s. 29)* v súvisie s analýzou pohrebísk v Mikulčiciach. Absencia novorodencov môže súvisieť s nedostatočným zachovaním kostier detí, ktoré boli pochované veľmi plynko (príklady sú veľmi časté aj na pohrebisku v Želovciach), alebo s rituálnou praxou, ktorá vylučovala istý počet detských hrobov z priestoru pohrebiska.

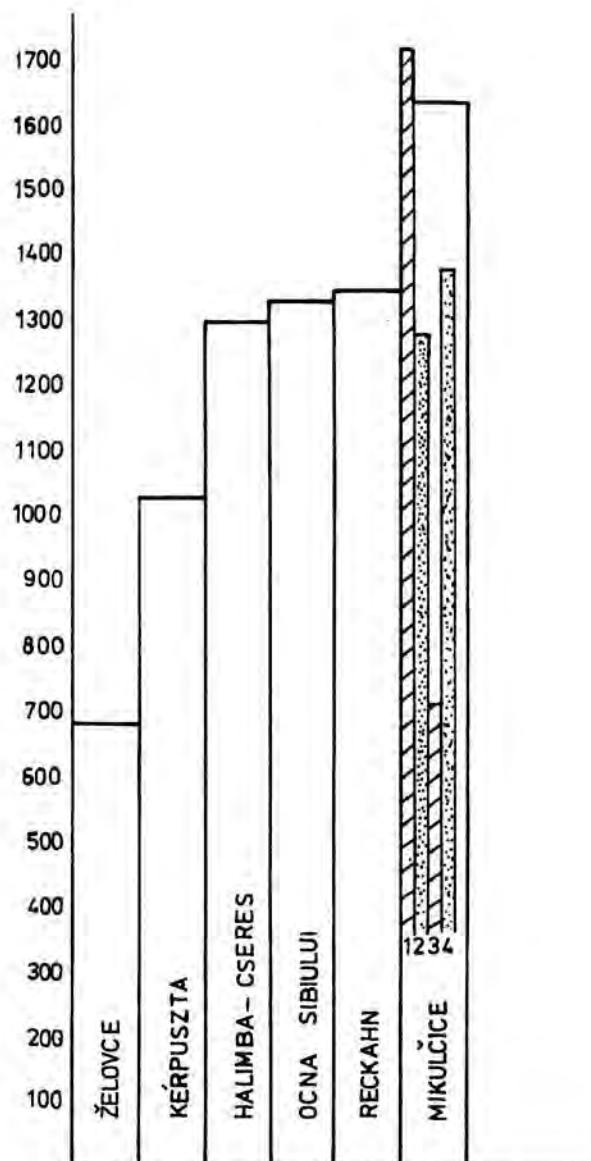
Ako sa už častejšie zdôrazňovalo (*Nicolăescu-Plopșor — Wolski 1975*, poznámky), paleodemografické údaje bez vhodnej interpretácie nemôžu slúžiť ako podklad na definovanie živej populácie, sú však cennou pomôckou, lebo odkrývajú anomálie v rámci dávnych populácií. Ich porovnanie, resp. spojenie s archeologickými faktmi možno použiť na interpretáciu istých javov v ľudskej spoločnosti v hospodársko-spoločenskej, politickej alebo kultúrnej oblasti.

V súvisie s tým si hodno povšimnúť skutočnosť, na ktorú už upozornili *M. Stloukal a H. Hanáková (1974, s. 151)*, a to veľmi nízky index maskulinitu na pohrebisku v Želovciach. Pri tradičnej metóde výpočtu (ktorú použili aj spomenutí autori) je index maskulinity 572. Použitím metódy *Z. Schotta (1964 s. 60—71)*, ktorá vychádza z priemernej dĺžky života mužov a žien od veku 14 do 20 rokov, sa táto hodnota zvýšila na 601. V každom prípade je to jedna z najnižších hodnôt zistených na doteraz skúmaných včasnohistoických pohrebiskách (graf 6).

Nízky index maskulinity sa zdôvodňuje rôzne: polygamiou, vojnami, procesom emigrácie alebo imigrácie (*Schott 1964, s. 60—71; Stloukal — Uyhánek 1976, s. 37—38*). Každý z týchto motívov môže zodpovedať skutočnosti, no fažko určiť príčiny spomenutého javu, ktorý mal vážne

biologické i spoločensko-historické následky. V budúcnosti by bolo možné dosiahnuť objektívne výsledky, ak sa bude problém analyzovať z hľadiska všetkých faktorov načrtnutých v tejto práci.

Stručnú orientáciu v probléme, ktorý nás zaujíma, umožňuje predovšetkým začlenenie jedincov do vekových skupín a určenie ich pohlavia. Z pozorovania celkového počtu jedincov s určeným pohlavím — po vylúčení vekových skupín infans I a infans II — vychádza, že disproporcia medzi zomrelými mužmi a ženami sa začína objavovať už od vekovej skupiny juvenis, v ktorej je úmrtnosť žien o 4 % vyššia ako u mužov. Vo

Graf 6. Porovnanie indexu maskulinity na šiestich včasnohistoických pohrebiskách.

vekovej skupine adultus sa tento rozdiel zväčšuje na 9,53 % a maximálnu hodnotu — 13,46 % dosahuje v skupine maturus I (graf 7). Vo vekovej skupine maturus II nastupuje prudký pokles disproporcie medzi pohlaviami a dosahuje takmer nulovú hodnotu; malý rozdiel sa udržuje aj nadálej: u žien je úmrtnosť vyššia o 0,98 %. Odtiaľ až do konca nie je badateľná žiadna anomália medzi pohlaviami. Ako sa dalo očakávať, ženy, ktoré prežili kritickú dobu (v Želovciach bola vo veku maturus I), žili dlhšie ako muži — vo vekovej skupine maturus III je rozdiel o 2,43 % a v skupine senilis o 2,05 %. Zároveň rovnováha hodnoty časti rozdielu a jej umiestnenie na konci úseku prežitých rokov (po jej skoro celkovom zániku vo vekovej skupine maturus II) nám ponúka záver, že je odzrkadlením normálneho demografického procesu bez odchýlenia sa od obvyknej situácie, s akým sa stretávame aj na iných pohrebiskách. Máme teda možnosť ohraňčiť pozorovaný jav do istého veku, čo vylučuje polygamiu, ktorá by zahrňovala všetky vekové skupiny.

Úbytok mládeže a bojaschopných mužov na pohrebisku v Želovciach ponúka vysvetlenie, že zahynuli vo vojne. Zdá sa to pravdepodobné, lebo pohrebisko v Želovciach sa nachádzalo na predpokladanej hranici Samovej ríše (Z. Čilinská, diskusný príspevok na vedeckom zasadnutí pri príležitosti 20. výročia začatia výskumu v Mikulčiciach, Mikulčice 1974, v tlači) a na obchodnej ceste zo Sedmohradská, vedúcej cez Slovenské Rudohorie na sever (Čilinská 1973, s. 30). Tieto fakty dovoľujú považovať túto hypotézu za oprávnenú. Ale v mladšej fáze pohrebiska je z celkového počtu žien vo vekovej skupine adul-

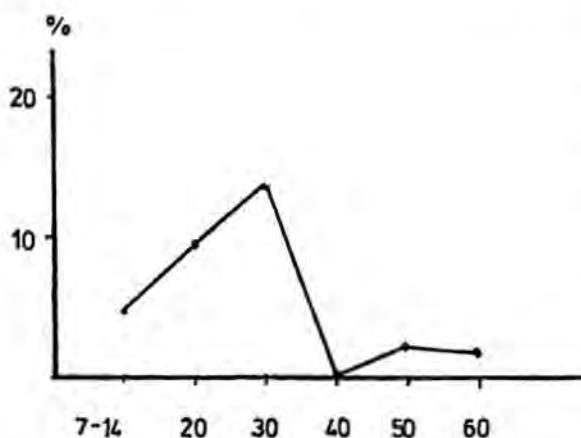
tus a maturus I 17,5 % a vo veku maturus II a maturus III 26,3 %. Z toho vyplýva, že časť žien vo vekových skupinách adultus a maturus I tiež nebola pochovaná na pohrebisku.

Tu by však mohla vzniknúť pochybnosť, či zvyšok nedatovateľných 549 hrobov by mohol ovplyvniť percentá vypočítané len na základe datovaných hrobov. Z uvedeného počtu nedatovaných hrobov je 29 % detských, 35 % ženských a 25 % mužských. Štrukturálna analýza ukázala, že väčšia časť hrobov — s výrazným a bohatším inventárom — je datovaná do staršej fázy, menej hrobov, v ktorých je inventár chudobnejší, do mladšej fázy. Preto možno uvažovať o tom, že hroby s chudobným, nevýrazným, a preto nedatovateľným inventárom patria do mladšej fázy pohrebiska, podobne ako hroby obsahujúce prasleny, šidlá atď.

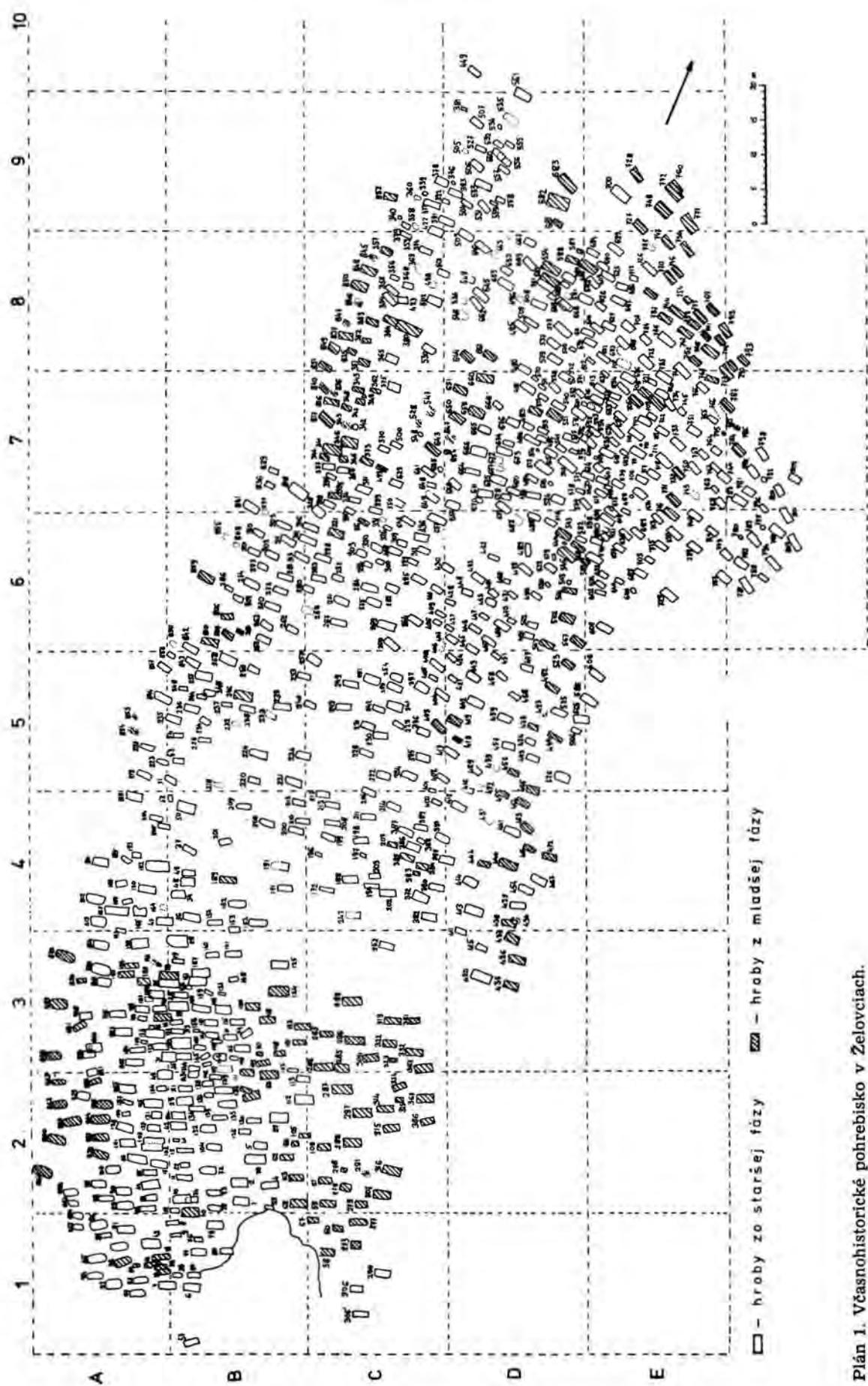
Analýzou rozmiestenia hrobov na pohrebisku sme vyčlenili fázy jeho používania (plán 1). Hroby z 8. stor. sú rozmiestnené nepravidelne na okrají pohrebiska a len výnimočne sa nachádzajú medzi hrobmi zo 7. stor., ktoré sú situované pravidelne, takmer v radoch; prípadný omyl v datovaní hrobov nemôže zmeniť túto pravidelnosť. Okrem toho sme sa snažili začleniť do 8. stor. najvyšší možný počet hrobov a početné, s istotou do 7. stor. datovateľné hroby sú dobrým orientačným rámcem, ktorý nedovoľuje zväčšíť priestor výskytu hrobov z 8. stor.

Zdá sa, že na pohrebisku začali pochovávať dve skupiny obyvateľstva — jedna v jeho severnej a druhá v južnej časti. Podľa umiestnenia žiarových hrobov staršia je časť severná. Nemožno však zistiť, v akom vzťahu boli obidve skupiny; chronologický rozdiel medzi nimi nie je značný. Rozdiel medzi mužmi a ženami, ako aj zastúpenie jedincov vo vekových kategóriách sú v obidvoch skupinách rovnaké a vykazujú identickú tendenciu v choronologickom vývoji. Preto obidve skupiny možno analyzovať spolu.

Takýto, čiastočne už prv naznačený obraz je teraz úplne jasný. Väčšina (654) hrobov je zo staršej fázy pohrebiska (tab. XVII). V mladšej fáze, ktorá bola obdobím biologického úpadku želovskej populácie, sa počet jedincov znižuje na 233 (tab. XVIII). Detská úmrtnosť v staršej fáze bola 35,67 %. Je to na túto dobu prijateľné percento, hoci v skutočnosti bolo nižšie, ak porovnávame počet detí s celkovým počtom dospeľých, ktorých časť nebola pochovaná na pohrebisku. V mladšej fáze bola detská úmrtnosť nižšia — 27,07 %, čo však neznamená, že sa v skutoč-

Graf 7. Rozdiel v počte mužov a žien na pohrebisku v Želovciach.

Plán 1. Včasnohistorické pohrebsko v Želovciach.

Tab. XVII. Rozloženie jedincov na pohrebisku v Želovciach
v hroboch zo 7. stor. (staršia fáza)

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Pohlavie neurčiteľné		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I	9	1,37	55	8,69	117	17,84	181	27,90
infans II	2	0,30	15	2,29	34	5,18	51	7,77
juvenis	11	1,68	24	3,66	—	—	35	5,34
adultus	9	1,37	58	8,84	—	—	67	10,21
maturus I	34	5,19	91	13,87	—	—	125	19,06
maturus II	46	7,01	44	6,71	—	—	90	13,72
maturus III	44	6,71	43	6,55	—	—	87	13,26
senilis	5	0,76	13	1,98	—	—	18	2,74
Spolu	160	24,39	343	52,59	151	23,02	654	100,00

Tab. VIII. Rozloženie jedincov na pohrebisku v Želovciach
v hroboch z 8. stor. (mladšia fáza)

Vekové skupiny	Muži		Ženy		Pohlavie neurčiteľné		Spolu	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
infans I	—	—	16	6,87	34	14,59	50	21,46
infans II	1	0,43	1	0,43	11	4,72	13	5,58
juvenis	3	1,29	9	3,86	—	—	12	5,15
adultus	5	2,15	20	8,58	—	—	25	10,73
maturus I	7	3,00	29	12,45	—	—	36	15,45
maturus II	16	6,87	25	10,73	—	—	41	17,60
maturus III	21	9,01	29	12,45	—	—	50	21,46
senilis	1	0,43	5	2,14	—	—	6	2,57
Spolu	54	23,18	134	57,51	45	19,31	233	100,00

nosti znížila. Ide o zníženie prirodzeného prírastku, zapríčinené jednak nedostatkom jedincov schopných reprodukcie, jednak procesom starnutia populácie usídlenej v Želovciach. Percento mladistvých (veku juvenis) bolo v obidvoch fázach skoro rovnaké (5,34 % a 5,15 %). Nižšia hodnota je viac-menej zapríčinená nízkym počtom jedincov mužského pohlavia v mladistvom veku a pravdepodobne značne nižším počtom žien v tom istom veku. Podobne je to v mladšej fáze.

V priebehu 7. stor. sa percento vekovej skupiny adultus (10,21 %) udržuje takmer na úrovni percenta skupiny infans II (7,77 %); Vo veku adultus je nedostatok mužov ešte výraznejší (1,37 % mužov a 8,84 % žien). V 8. stor. sa tento pomer takmer nemení (2,15 % mužov a 8,58 % žien). V skupine maturus I je v staršej fáze podobná situácia. Z celkového percenta jedincov tejto vekovej kategórie (19,06 %) na 5,19 % mu-

žov pripadá 13,87 % žien. V mladšej fáze, datoranej do 8. stor., sa celkové percento jedincov vekovej skupiny maturus I znížuje na 15,45 a je nižšie ako percento skupiny adultus v tej istej fáze; disproporcia medzi pohlaviami dosahuje vrchol (3 % mužov a 12,45 % žien). Najväčšia úmrtnosť na celom pohrebisku (bez ohľadu na fázy) je v skupine maturus I. Presun vrcholu úmrtnosti do skupiny adultus v mladšej fáze nie je spôsobený zmenou hodnôt úmrtnosti v danej skupine obyvateľov, ale tým, že časť žien tejto vekovej skupiny nebola pochovaná na pohrebisku — rovnako ako časť žien vo veku maturus I.

Počnúc vekovou skupinou maturus II sa situácia mení. V staršej fáze pohrebiska percento mužov prevyšuje percento žien (7,01 % mužov, 6,71 % žien). Činitele, ktoré spôsobili zvláštny nedostatok mužov, prestali pôsobiť v skupine maturus II. To, že percento úmrtnosti namiesto aby sa v priebehu 7. stor. v skupine maturus III zni-

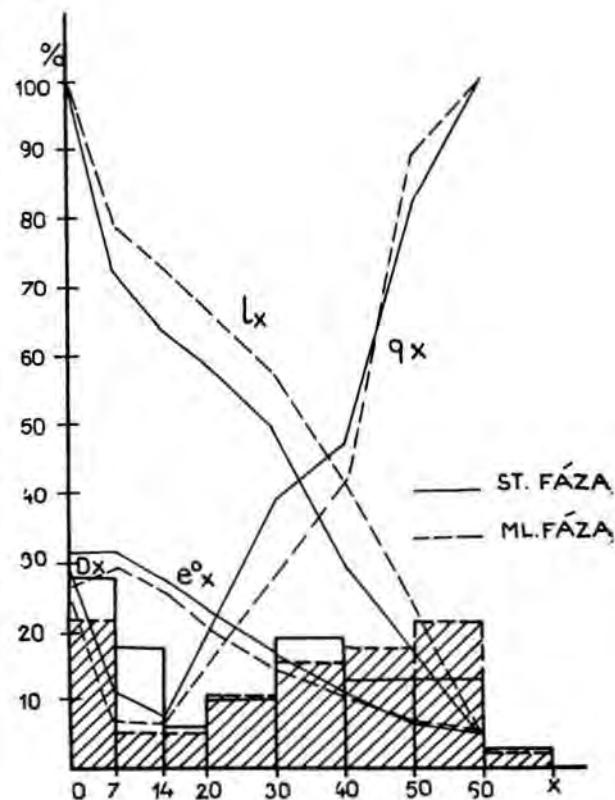
žovalo, zostáva rovnaké ako percento skupiny maturus II (13,26 % a 13,72), svedčí, že proces trval v podstate ďalej — no v mnoho menšej miere — u mužov vo veku 40—49 rokov, a ešte menší vo veku 50—59 rokov. Za normálnych okolností by rovnováha mala byť opäť zachovaná v prospech žien, lebo pri dožití sa tohto veku mali predpoklad žiť dlhšie ako muži. V skutočnosti percento mužov a žien je skoro rovnaké — 6,71 % žien a 7,01 % mužov v skupine maturus II a 6,56 % žien a 6,71 % mužov v skupine maturus III. Zdá sa, že činitele spôsobujúce úbytok mužov v osade pri Želovciach prestali pôsobiť len na jedincov v staršom veku. So zistenými percentami sa všeobecne stretávame v tomto veku (0,76 % mužov a 1,98 % žien). V mladšej fáze pohrebiska sa situácia vyvíja normálne od vekovej skupiny maturus II, v ktorej je 6,87 % mužov a 10,73 % žien, a maturus III, v ktorej je 9,01 % mužov a 12,45 % žien, a v skupine senilis — 0,43 % mužov a 2,14 % žien.

Zatiaľ čo v staršej fáze pohrebiska percento jedincov vo veku adultus a maturus I (29,27 %) o niečo prevyšuje percento jedincov skupín maturus II a III (26,98 %), v mladšej fáze je obraz celkom iný (graf 8). Jedinci vo veku adultus a maturus I tvoria 26,18 % a veku maturus II a III až 39,06 %. Táto vynútená zmena skutočnej proporcii vedie k regresívnej vekovej pyramide a výrazne ukazuje, že ženy tiež podliehali tým vplyvom, ktoré spôsobili úbytok značného percenta mužov na pohrebisku. V prípade žien sa proces umocňuje v najmladšej fáze pohrebiska, v ktorej sú prevažne jedinci v staršom veku a vrchol pyramídy dosahuje väčší rozkmit ako jej základňa.

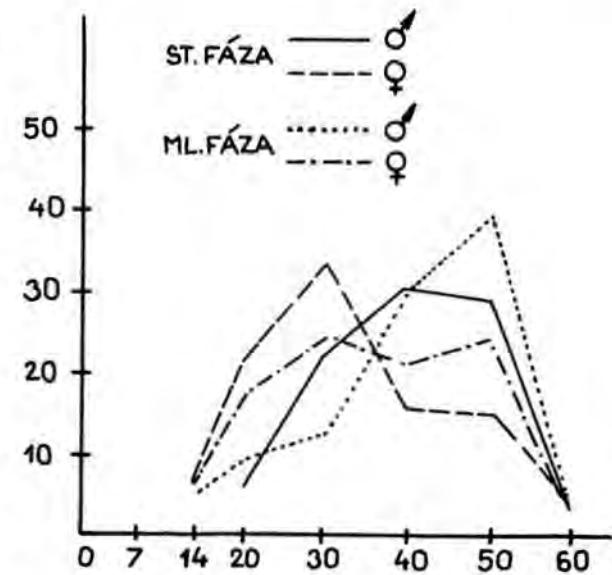
Z tabuľky úmrtnosti v staršom období (tab. XIX) vyplýva, že priemerná dĺžka života bola 27,1 rokov pre celú sériu, rozdiel v nej medzi mužmi a ženami je 5,5 rokov (u mužov bola vyššia). Zvláštnosť súrrie mladšieho obdobia (8. stor.) s nižším percentom detí a s rôznym rozložením úmrtia na vekové skupiny spôsobuje, že priemerná dĺžka života vzrástla na 31,6 rokov (tab. XX); u žien bola úmrtnosť o 4,3 rokov nižšie než u mužov. Rozdiel medzi obidvoma fázami pohrebiska odzrkadluje sa v hodnotách ukazujúcich počet dožívajúcich (I_x), pravdepodobne zomrelých (q_x) a žijúcich v určitom vekovom intervale (L_x).

Situácia sa javí jasnejšie pri sledovaní úmrtia obidvoch pohlaví v jednotlivých fázach na grafe

(graf 9). V staršej fáze pohrebiska je krivka úmrtnosti žien normálna. Úmrtnosť vrcholí v skupine maturus I, potom nasleduje prudký pokles do skupiny maturus II, v ktorej sa krivka udržuje na jednej úrovni po vekovú skupinu

Graf 8. Grafické znázornenie hodnôt D_x , I_x a e_x^0 tabuľky úmrtnosti v jednotlivých fázach pohrebiska v Želovciach.

Graf 9. Počet zomrelých podľa demografickej štatistiky v jednotlivých fázach pohrebiska v Želovciach.

Tab. XIX. Tabuľka úmrtnosti v staršej fáze pohrebiska v Želovciach (7. stor.)

Vekové skupiny	D_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^o
Celá populácia								
infans I	181	279,0	1000,0	279,0	721,0	860,5	27170,8	27,1
infans II	51	77,7	721,0	107,7	892,3	682,1	21147,3	29,3
juvenis	35	53,4	643,3	83,0	917,6	616,6	16372,6	25,4
adultus	67	102,1	589,9	173,0	827,0	538,8	12673,0	21,5
maturus I	125	190,6	487,8	390,7	609,3	392,5	7285,0	14,9
maturus II	90	137,2	297,2	461,6	538,4	228,6	3360,0	11,3
maturus III	87	132,6	160,0	828,7	171,3	93,7	1074,0	6,7
senilis	18	27,4	27,4	1000,0	0,0	13,7	137,0	5,0
Spolu	654	1000,0						
Muži								
juvenis	11	73,8	1000,0	73,8	926,2	963,1	29065,6	29,0
adultus	9	60,4	926,2	65,2	934,8	896,0	23287,0	25,1
maturus I	34	228,2	865,8	263,5	736,5	751,7	14327,0	16,5
maturus II	46	308,8	637,6	484,3	515,7	483,2	6810,0	10,6
maturus III	44	295,3	328,8	898,1	101,9	181,1	1978,0	6,0
senilis	5	33,5	33,5	1000,0	0,0	16,7	167,0	4,9
Spolu	149	1000,0						
Ženy								
juvenis	24	87,9	1000,0	87,9	912,1	956,0	23479,0	23,5
adultus	58	212,5	912,1	232,9	767,1	805,8	17743,0	19,4
maturus I	91	333,3	699,6	476,4	523,6	532,9	9685,0	13,8
maturus II	44	161,2	366,3	440,0	560,0	285,7	4356,0	11,9
maturus III	43	157,5	205,1	767,9	232,1	126,3	1499,0	7,3
senilis	13	47,6	47,6	1000,0	0,0	23,6	236,0	4,9
Spolu	273	1000,0						

maturus III a opäť prudko klesá do skupiny senilis. V mladšej fáze je percento žien zomrelých vo veku 15—29 rokov nižšie než v staršej. Vrchol úmrtnosti je aj tu vo veku maturus I, no je o 8,54 % nižšia v porovnaní so staršou fázou. Krivka úmrtnosti mierne klesá vo veku 30—39 rokov, aby stúpla do veku 50 rokov a tu dosiahla opäť bod rovnajúci sa úmrtnosti vo veku maturus I. Potom krivka klesá až do skupiny senilis. Tieto anomálie nemožno pripisať zmenám podmienok, ktoré mali vplyv na úmrtnosť želovskej populácie v takom krátkom časovom úseku, ale nedostatku žien dospelého veku, vekovej skupiny maturus I a čiastočne maturus II.

Krivka úmrtnosti u mužov v staršej fáze stúpa do veku 40 rokov, keď dosahuje aj vrchol, ale ten je nižší ako u žien v tej istej fáze. Táto úroveň úmrtnosti sa udržuje do veku 50 rokov, potom rýchlosť klesá do skupiny senilis. V mladšej fáze sa percento mužov vo veku juvenis a adultus v porovnaní so staršou fázou znižuje, podobne

ako u žien v tej istej fáze. Nízky počet mužov vekových skupín juvenis, adultus a maturus I je kompenzovaný v nasledujúcich skupinách. Vekové skupiny adultus a maturus I dosahujú 22,64 %, zatiaľ čo skupiny maturus II a III až 69,81 % z celkového počtu mužov v mladšej fáze. Vrchol úmrtnosti je vo veku 50 rokov. Tieto fakty sa odrážajú aj v indexe maskulinity jednotlivých fáz — v staršej fáze 673, v mladšej 527.

Z uvedených skutočností vysvitá, že nízky index maskulinity nemožno vysvetlovať len odchodom mužov do bojov. Skúmanie kostrového materiálu ukázalo, že v porovnaní napr. s Mikulčicami je na kostrách zo Želovca počet stôp po zranení nepatrny (*Stloukal — Uyhánák 1976, s. 38*). Fakty svedčia skôr o migrácii, resp. o presídlovaní časti obyvateľstva v najaktívnejšom veku. To však nevylučuje úmrtie niektorých mužov v bojoch, a to tým skôr, že vysoký počet zbraní na pohrebisku reprezentuje vrstvu bojov-

Tab. XX. Tabuľka úmrtnosti v mladšej fáze pohrebiska v Želovciach (8. stor.)

Vekové skupiny	D_x	d_x	I_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^o
Celá populácia								
infans I	50	214,6	1000,0	214,6	785,4	892,7	31694,2	31,6
infans II	13	55,8	785,4	71,0	929,0	757,5	25445,3	32,3
juvenis	12	51,5	729,6	70,5	929,5	703,8	20142,8	27,6
adultus	25	107,3	678,1	158,2	841,8	624,4	15920,0	23,4
maturus I	36	154,5	570,8	270,6	729,4	493,5	9676,0	16,9
maturus II	41	176,0	416,3	422,7	577,3	328,3	4741,0	11,3
maturus III	50	214,6	240,3	893,0	107,0	133,0	1458,0	6,0
senilis	6	25,7	25,7	1000,0	0,0	12,8	128,0	4,9
Spolu	233	1000,0						
Muži								
juvenis	3	56,6	1000,0	56,6	943,4	971,7	30546,2	30,5
adultus	5	94,3	943,4	99,9	900,1	896,2	24716,0	26,2
maturus I	7	132,1	849,1	155,5	844,5	783,0	15754,0	18,5
maturus II	16	301,9	717,0	421,0	579,0	566,0	7924,0	11,0
maturus III	21	396,2	415,1	954,6	45,4	217,0	2264,0	5,4
senilis	1	18,9	18,9	1000,0	0,0	9,4	94,0	4,9
Spolu	53	1000,0						
Ženy								
juvenis	9	76,9	1000,0	76,9	923,1	961,5	26280,0	26,2
adultus	20	170,9	923,1	185,1	814,9	837,6	20511,0	22,2
maturus I	29	247,9	752,2	329,5	670,5	628,2	12135,0	16,1
maturus II	25	213,7	504,3	423,7	576,3	397,4	5853,0	11,6
maturus III	29	247,9	290,6	853,0	147,0	166,6	1879,0	6,4
senilis	5	42,7	42,7	1000,0	0,0	21,3	213,0	4,9
Spolu	117	1000,0						

níkov, ktorí nemohli chýbať v želovskej pohra- ničnej osade.

Zdá sa, že osada stratila svoje strategické a hospodárske postavenie na konci 7. stor. Boja- schopní muži odchádzajú pravdepodobne na iné miesta, ktoré nadobudli význam v dôsledku politických a sociálnych zmien. S nimi odišla i časť ich rodín a v osade ostali starci a časť žien. Môžeme teda predpokladať, že najprv vojny (pravdepodobná hypotéza) a neskôr migrácia istej časti obyvateľstva zapríčinili v priebehu 8. stor. zánik osady pri Želovciach. Strata strategickej a hospodárskej dôležitosti sa odzrkadlila v demografických údajoch, ktoré sa tak stávajú historickým prameňom. Tieto hypotézy potvrdzujú aj archeologické poznatky, no len na základe týchto zistení nebolo možné robiť širšie závery.

Postupné ochudobnenie hrobového inventára, sotva vysvetliteľné analýzou archeologického materiálu, nadobúda nový význam vo svetle vý- sledkov demografického bádania. Výrečná je aj

skoro úplna absencia bojovníckych hrobov v 8. stor.; niekoľko bojovníckych hrobov datovaných do tohto storočia (okrem jedného) patrí starým Tuďom.

S podobným javom sme sa stretli na pohrebiske z 8. stor. v Zimnicei na brehu Dunaja, kde chýbali jedinci mladiství a vo veku adultus. Nízky bol aj počet mužov vo veku maturus I, podobne ako žien vo veku juvenis, adultus a maturus I. Aj tam sa tento jav ponímal ako proces migrácie, ale nedostatok základného archeologického výskumu nedovolil tento problém náležite vysvetliť (*Nicolăescu-Plopșor — Wolski 1977*, s. 178).

Na záver chceme ešte raz podčiarknuť význam spolupráce rôznych vedných disciplín pri štúdiu histórie. Krok vpred pri poznaní pohrebiska v Želovciach pomohla urobif antropologická analýza vysokého počtu kostier (*Stloukal — Hanáková 1974*, s. 129—188). V 268 prípadoch sa zhodovalo určenie pohlavia antropologickými i archeologickými kritériami, len v 8 prípadoch

sa nezhodovalo. V 156 prípadoch bolo možné určiť pohlavie len antropologickými a v 155 prípadoch archeologickými kritériami. Ak uvážime vysoký počet hrobov, v ktorých sa zhodovali obidve kritériá, je jasné, že určenie pohlavia pochovaných na pohrebisku v Želovciach na základe archeologickej kritérií (podľa hrobového inventára) je vieroohodné.

Analýza pohrebiska v Želovciach ukázala aj aké možnosti štúdia a poznania v časnohistorickej spoločnosti ponúka štrukturálny a demografický rozbor. Poznatky sú o to dôležitejšie, že ide o dobu bohatú na historické udalosti i hospodársko-spoločenské a politické zmeny u Slovanov na strednom Dunaji. Poznať tieto zmeny podrob-

ne a do dôsledkov v slovanskej spoločnosti sídliacej na spomenutom území si vyžaduje podobný rozbor viacerých súvreckých pohrebísk, najmä ak vykazujú značné rozdiely v štruktúre archeologickej materiálu. Skutočnosť, že z tohto obdobia poznáme pohrebiská bohaté na inventár, ale aj veľmi chudobné, prípadne pohrebiská so zbraniami i také, na ktorých zbrane chýbajú, svedčí o hospodársko-spoločenských rozdieloch vtedajšej spoločnosti. Niet pochýb o tom, že spojenie týchto poznatkov s výsledkami demografickej analýzy by prispelo k všeestrannému prehľbeniu poznania populácie, ktorá o niekoľko desaťročí vytvorila hospodársko-spoločensky i politicky vyspelý útvar — Veľkú Moravu.

Literatúra

- ACSADI, G. — NEMESKÉRI, J.: History of Human Life Span Mortality. Budapest 1970.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.
- ČILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Bratislava 1952.
- NICOLAESCU-PLOPSOR, D. — WOLSKI, W.: Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România. Bucuresti 1975.
- NICOLAESCU-PLOPSOR, D. — WOLSKI, W.: Notes on biological-cultural correlations in studies of prehistoric population. Homo, 27, Heft 3/4, 1977.
- POULIK, J.: Staroslovanská Morava. Praha 1948.
- RUSU, M.: Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația românica din Transilvania (sec. VI-X). In: Apulum. 9. Alba Iulia 1971, s. 713—730.
- SCHOTT, Z.: Die sexuale Relationen bei einigen hochmittelalterlichen Siedlungen nach ihrer paläodemographischen Rekonstruktion. Z. f. morpholog. Anthropol., 55, 1964.
- STLOUKAL, M.: Heidnische Elemente im Leben der Bevölkerung des großmährischen Mikulčice auf Grund der Befunde an Begräbnisstätten. Homo, 13, 1962, s. 145—152.
- STLOUKAL, M.: Třetí pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Památ. archeol., 60, 1969, s. 498—531.
- STLOUKAL, M. — HANÁKOVÁ, H.: Archeologický výzkum pohřebiště ze 7.—8. století v Želovcích. Slov. Archeol., 22, 1974, s. 129—188.
- STLOUKAL, M. — VYHNÁNEK, L.: Slované z velkomoravských Mikulčic. Praha 1976.

Структурный и демографический анализы раннеисторического могильника в с. Желовце

Злата Чилинска — Ванда Волска

Могильник в с. Желовце (район Вельки Кртиш, Южная Словакия), исследованный в 1963—1968 гг. (открыто 870 погребений), относится с точки зрения материальной культуры к могильникам VII—VIII вв., заслуживающим наиболее внимания, и некоторыми специфическими особенностями выходящим за пределы округа современных ему могильников. Это прежде всего большое количество оружия, не имеющее аналогии во всей Карпатской котловине (20 экземпляров рубящего оружия, кроме луков, наконечников стрел, кинжалов и т. п.). Тем более заслуживает внимания отсутствие в могильнике погребений всадников. Наличием большего количества украшений как женских (золотые и серебряные серьги, застежки, браслеты), так и мужских (украшения поясов), относится могильник в с. Желовце к богатейшим могильникам северной окраины Карпатской котловины.

Результаты археологического анализа инвентаря из могильника были дополнены антропологическими исследованиями, установившими необычайно интересные наблюдения. Их соединение с археологическими результатами позволило в дальнейшем исследовании узнать население похороненное в с. Желовце, углубить структурный анализ могильника и одновременно указать на необходимость сотрудничества приведенных двух научных дисциплин.

Для уточнения исследований на основе характерного инвентаря авторы выделили в могильнике три фазы. В первую фазу, датированную VII веком, могло быть включено 159 погребений; 37 погребений было датировано второй фазой, соответствующей концу VII и началу VIII вв., и 54 погребения содержали инвентарь типичный для третьей фазы, т. е. для последних двух третей VIII в.

С целью получить дальнейшие данные о населении, похороненном на могильнике в с. Желовце, попытались авторы исследовать инвентарь во взаимосвязи с его наличием в погребениях по возрасту и половой принадлежности, имея ввиду также хронологическую

классификацию. Полученные результаты очень интересны и указывают на расширение возможности определения половой принадлежности на основе археологических критериев, в случае если нельзя было это сделать антропологически.

Оружие встречалось в 9,11 % погребений, из этого 11,76 % составляли детские погребения, остальные были преимущественно группы возраста матурус I и III. Анализ показал, что явно воинские погребения с рубящим и другим оружием, были прежде всего мужскими, возрастных групп матурус II, меньше матурус I и III. Что касается хронологической классификации погребений, то 79 % представлена ранняя, 11,17 % средняя и 8,33 % поздняя фазы могильника. Настоящий хронологический обзор свидетельствует о том, что воинские погребения датируются прежде всего периодом, когда на могильнике стали хоронить, и число их уменьшалось вплоть до полного угасания могильника.

Аналогичное сведение вытекает из анализа и статистической разработки погребений с поясными украшениями. Если 71,79 % погребений с украшениями относится к VII в., то их число в VIII в. упало до 25,64 %.

Анализируя с той же самой точки зрения наличие небольших ведер из могильника в с. Желовце, авторы заключают, что ведра датируются главным образом VII в. (35,30 %). В последующих фазах имеется их наличие в соотношении 8,82 % (средняя фаза) и 2,95 % (позднейшая фаза). Из этого можно заключить, что преобладающую часть из 52,93 % недатируемых погребений с небольшими ведрами можно отнести к ранней фазе. Если речь идет о наличии ведер в погребениях в зависимости от половой принадлежности, то они имеются в большинстве в женских погребениях (58,87 %), меньше в погребениях мужских (14,72 %). Согласно этому, из 26,41 % погребений с ведрами, в случае которых не было осуществлено антропологическое определение половой принадлежности, почти, все наиболее вероятно надо признать женскими.

Дальнейшими предметами инвентаря, интересными для археологического отличия половой принадлежности, являются огнива и кремни. После детального анализа было установлено, что между тем, как в мужские погребения клади огнива вместе с кремнями, то в погребения женщин лишь кремни. Это явление, проверенное на других одновременных могильниках, станет в будущем важным вспомогательным фактором в изучении популяций похороненных в могильниках.

К атрибутам женских погребений принадлежат прядильца и игольники. Прядильца находятся прежде всего в погребениях возрастных групп адультус и матурус I. Погребения VII в. содержат 45,39 % всех прядильц. Их число пропорционально падает в последующих фазах развития могильника, через 8,29 % в средней, до 4,12 % в позднейшей фазах. Следовательно, большинство из 41,23 % погребений с наличием прядильц, которые нельзя было датировать, наиболее вероятно отнести к VII в. Игольники, как правило, установлены в женских погребениях категорий возраста матурус I и II. Вопреки большому количеству женских погребений из VII в., ни в одном игольник не был обнаружен. Их вкладывание в погребения началось в средней фазе (1 погребение) и продолжалось в VIII в. (41,66 %). Поскольку наличие этого типа инвентаря очень частое в погребениях с бедным, и с точки зрения определения атипическим материалом, 50 % погребений с игольниками нельзя было датировать. Но на основе факта приведенного выше, можно по мнению авторов до сих пор недатированные погребения с игольниками отнести к VIII в.

Не менее интересны результаты демографического анализа для познания популяции похороненной в могильнике в с. Желовце. Из общего числа 870 погребений лишь в 794 погребениях сохранился материал с трупоположением. Из этого антропологически был определен возраст в 689 случаях, а в случае 411 скелетов установлена также половая принадлежность. Поэтому авторы обратили внимание на полевые наблюдения и, сравнивая их с результатами анализа инвентаря, увеличили число желовецкой серии на 887 индивидуумов (в 20 погребениях были по двое индивидуумов) и число погребений с определенной половой принадлежностью на 589.

Разделение индивидуумов из могильника в с. Желовце по группам возраста и половой принадлежности предоставляет таблица I (сравни Столукал — Ганакова 1974, с. 151, табл. I).

Непомерно низкий индекс маскулинитета в могильнике в с. Желовце в общем обосновывается существованием полигамии, войн, процессом эмиграции и иммиграции. Каждый из этих мотивов, возможно, является причиной этого явления, но очень трудно установить фактические причины, имеющие важные биологические и общественно-исторические последствия. Прежде всего расчленение покойников по группам возраста и определение их половой принадлежности позволяет сжато ориентироваться в проблематике.

Равномерное повышение смертности от группы ювенис до группы адультус, более активный прирост в группу матурус I, в которой достигается кульминация смертности. Нижняя грань числа смертности в группе матурус II, затем как в возрастной группе матурус III смертность умеренно повышается, чтобы затем снова стала понижаться вплоть до группы сенилис. Что касается диспропорции между умершими мужчинами и женщинами, начинает появляться с возрастной группы ювенис, где имеется разница в 4 % в пользу женского пола. В группе возраста адультус разница возросла до 9,53 % и максимальная величина 13,45 % достигается в группе матурус I. В группе возраста матурус II начинает резкий упадок диспропорции между полами, сводящийся почти к нулю. Небольшая разница (0,98 %) удерживается в пользу женщин. Как можно было ожидать, женщины пережившие критический период (матурус I), дожили до более высокого возраста нежели мужчины. В группе возраста матурус III имеется разница 2,43 % и в группе сенилис 2,05 % в пользу женщин. Ограничение наблюданного явления с некоторой возрастной ступени исключает полигамию, включающую все группы возраста. Убывание боеспособных молодых мужчин побуждает к пояснению, что они погибли в сражениях вне селения.

Но не только мужчины отсутствуют в могильнике. Анализ показал, что в группах возраста адультус и матурус I лишь 17,5 %, составляют женщины, в сравнении с 26,3 % в возрасте матурус II и III. Следовательно,

лишь часть из женщин возрастных групп адультус и матурус I также не были похоронены в могильнике. С целью узнать и пояснить эти явления, авторы выделили посредством анализа размещения погребений в могильнике две фазы (VII и VIII вв.) и изучение направили на погребения, каждую временную фазу отдельно.

Большинство погребений определяется ранней фазой (79,50 %), затем как в поздней фазе число упало до 20,50 %. В течение VII в. в группах возраста адультус и матурус I проявилось отсутствие мужчин, затем как в VIII в. в возрасте адультус число мужчин и женщин равнялось; в группе матурус I кульминация диспропорции между полами в ущерб мужчинам (3 % мужчин, 12,45 % женщин). С возрастной группы матурус II соотношение мужчин и женщин в обеих фазах меняется и дефицит мужчин не проявляется. Факторы содействующие упадку мужчин младшего возраста не влияли на старших мужчин и диспропорция между полами нормализовалась.

В ранней фазе процент индивидуумов в возрасте адультус и матурус I несколько выше нежели процент индивидуумов групп матурус II и III 29,27 %, 26,98 %), в поздней фазе число индивидуумов в возрасте адультус и матурус I — 26,18 %, и в возрасте матурус II и матурус III даже 39,06 %. Это изменение фактической пропорции указывает, что женщины тоже находились под влияниями, причинившими упадок значительного процента

мужчин. В случае женщин процесс усиливается в поздней фазе могильника, где имеются индивидуумы старшего возраста.

Из приведенных анализов авторы выводят, что убыль мужчин и женщин в определенных возрастных категориях означает существование миграции или же переселения определенной части населения наиболее продуктивного возраста, причем часть мужчин, быть может, погибла в сражениях. Селение близ с. Желовце начало терять свое значение в конце VII в. Боеспособные мужчины уходили в другие места с важным экономическим и политическим значением. С ними уходила часть их семейств, и в селении остались лишь старики и часть женщин. Таким образом, потеря экономического и стратегического значения отразилась в демографических данных, ставших историческими источниками, подтверждавшими результаты приобретенные посредством анализа археологического материала.

В заключении авторы обращают внимание на возможность изучения и познания раннеисторического общества посредством структурного и демографического анализов, очень хорошо дополнявших результаты археологического исследования. Одновременно они обращают внимание на необходимость осуществления подобного рода анализов по материалам из других, одновременных с желовецким могильником, поскольку лиши заключения анализов и сравнения результатов могут принести важные сведения для исторической интерпретации.

Перевод Е. Голой

Strukturelle und demographische Analyse des frühgeschichtlichen Gräberfeldes in Želovce

Zlata Čilinská — Wanda Wolska

Das Gräberfeld von Želovce (Bez. Veľký Krtíš), das in den J. 1963—1968 ganz abgedeckt wurde, gehört mit seiner materiellen Kultur zu den bemerkenswertesten Gräberfeldern des 7.—8. Jh., und durch einige Besonderheiten fällt es aus dem Rahmen des Kreises zeitgleicher Gräberfelder. Es ist dies vor allem die große Waffenmenge, die im ganzen Karpatenbecken keine Analogien hat (20 Hiebwaffen außer Bögen, Pfeilen, Dolchen u. ä.). Umso bemerkenswerter ist auf dem Gräberfeld das Fehlen von Reitergräbern. Mit der großen Anzahl von Zierat, sei es dem von Frauen (Gold- und Silberohrringe, Agraffen, Armreifen) oder von Männern (Gürtelzierat), reiht es sich zu den reichsten Gräberfeldern vom Nordrand des Karpatenbeckens.

Die Ergebnisse der archäologischen Inventaranalyse wurden mit anthropologischen Untersuchungen ergänzt, die ungewöhnlich interessante Erfolge brachten. Das Verbinden dieser mit den archäologischen Ergebnissen ermöglichte im weiteren Studium eine Erweiterung des Wissens über die in Želovce bestatteten Bewohner und eine Vertiefung der strukturellen Analyse des Gräberfeldes. Zugleich wies es auf die Unausweichlichkeit einer Zusammenarbeit der beiden angeführten Disziplinen hin.

Zur Präzisierung des Studiums wurden aufgrund des charakteristischen Inventars drei Belegungsphasen des Gräberfeldes herausgegliedert. In die erste Entwicklungsphase, die in das 7. Jh. datiert wird, konnten 159 Gräber gereiht werden. Im Gegensatz dazu wurden nur 37 Gräber in die zweite Phase datiert, die dem Ende des 7. und Anfang des 8. Jh. entspricht, und 54 Gräber enthielten ein für die dritte Phase typisches Inventar, d. h. für die letzten zwei Drittel des 8. Jh.

Zur Gewinnung weiterer Erkenntnisse über die auf dem Gräberfeld von Želovce bestattete Population versuchten die Autorinnen, das Inventar im Zusammenhang mit seinem Vorkommen in den Gräbern nach Alter und Geschlecht zu verfolgen und behielten auch die chronologische Gliederung im Auge. Die von ihnen erreichten Ergebnisse sind recht interessant und

wiesen einerseits auf eine Erweiterung der Möglichkeiten der Geschlechterbestimmung mit archäologischen Kriterien in Fällen hin, in denen sie nicht anthropologisch bestimmt werden konnte.

Waffen kamen in 9,11 % der Gräber vor; 11,76 % der Gräber waren Kindergräber, die übrigen gehörten überwiegend der Altersgruppe maturus I und III an. Die Analyse erwies, daß ausgesprochene Kriegergräber der Altersgruppe maturus II waren, weniger matus I und III. Was die chronologische Gliederung betrifft, entfielen 79,19 % in die ältere Phase, 11,17 % in die mittlere und 8,83 % in die jüngste Phase des Gräberfeldes. Diese Übersicht bezeugt, daß die Kriegergräber vor allem aus den Belegungsanfängen des Gräberfeldes stammen, und ihre Zahl verringert sich in den nachfolgenden Phasen bis zum völligen Abbruch des Gräberfeldes.

Eine ähnliche Erkenntnis ergab sich aus der Analyse und statistischen Aufarbeitung der Gräber mit Gürtelzierat. Während 71,79 % der Gräber mit Gürtelzierat in das 7. Jh. entfallen, sank ihre Zahl im 8. Jh. auf 25,64 % herab.

Aus der vom gleichen Gesichtspunkt aus durchgeföhrten Analyse des Eimervorkommens auf dem Želovcer Gräberfeld schließen die Autorinnen, daß auch die Eimer überwiegend aus Gräbern vom 7. Jh. stammen (35,30 %). In den nachfolgenden Phasen kamen sie im Verhältnis von 8,82 % (mittlere Phase) und 2,95 % (jüngste Phase) vor. Daraus kann gefolgert werden, daß der überwiegende Teil von den 52,93 % undatierbaren eimerführenden Gräbern der älteren Phase zuweisbar ist. Was das Eimervorkommen in den Gräbern nach dem Geschlecht betrifft, erscheinen sie größtenteils in Frauengräbern (58,87 %), weniger in Männergräbern (14,72 %). Danach könnten die 26,41 % der eimerführenden Gräber, von denen keine anthropologische Geschlechterbestimmung durchgeführt wurde, beinahe alle als Frauengräber betrachtet werden.

Ein weiteres, für die archäologische Unterscheidung des Geschlechtes interessantes Inventar sind Feuerstähle mit Zündsteinen. Nach ein-

gehender Analyse wurde festgestellt, daß in die Männergräber Feuerstähle samt den Zündsteinen abgestellt wurden, hingegen in die Frauengräber nur Zündsteine. Diese, auf weiteren zeitgleichen Gräberfeldern beglaubigte Erscheinung wird künftig eine große Hilfe für das Studium der auf ihnen bestatteten Population sein.

Zu Attributen der Frauengräber gehören Spinnwirtel und Nadelbehälter. Spinnwirtel befinden sich hauptsächlich in den Gräbern der Altersgruppe adultus und maturus I. Die Gräber aus dem 7. Jh. enthielten 45,39 % sämtlicher Spinnwirtel. Ihre Zahl senkt sich proportional in den nachfolgenden Belegungsphasen des Gräberfeldes über 8,29 % in der mittleren Phase bis auf 4,12 % in der jüngsten. Demnach könnte der Großteil von den 41,23 % undatierbaren Gräbern mit Spinnwirteln aus dem 7. Jh. stammen. Nadelbehälter erschienen in der Regel in Frauengräbern der Alterskategorie maturus I und II. Trotz der großen Zahl der Frauengräber aus dem 7. Jh., fand sich in keinem einzigen ein Nadelbehälter. Ihr Abstellen in die Gräber begann in der mittleren Phase (1 Grab) und setzte im 8. Jh. fort (5 Gräber). Da diese Inventargattung recht häufig in Gräbern mit ärmlichem und hinsichtlich der Datierung untypischem Material vorkommt, konnten 50 % der Gräber mit Nadelbehältern nicht datiert werden. Doch auf Grundlage der höher festgestellten Tatsache können die bisher undatierten Gräber mit Nadelbehältern in das 8. Jh. eingestuft werden.

Nicht minder interessant für das Kennen der auf dem Želovcer Gräberfeld bestatteten Population sind die Ergebnisse der demographischen Analyse. Von der Gesamtzahl der 870 Gräber erhielt sich nur in 794 Skelettmaterial. Von diesem wurde das Alter in 689 Fällen anthropologisch bestimmt und bei 411 Skeletten konnte das Geschlecht bestimmt werden.

Deswegen wandten die Autorinnen die Aufmerksamkeit auf Beobachtungen im Gelände und diese verglichen sie mit den Ergebnissen der Inventaranalyse und erhöhten dadurch die Želovcer Serie auf 887 Individuen (in 20 Gräbern waren 2 Individuen) und die Zahl der Gräber mit bestimmtem Geschlecht auf 589.

Die Aufteilung der Individuen auf dem Gräberfeld von Želovce in Alters- und Geschlechtergruppen bietet die Tabelle I (vgl. *Stloukal — Hanáková 1974, S. 151, Taf. I*).

Den verhältnismäßig niederen Maskulinitäts-

index, der auf dem Želovcer Gräberfeld verzeichnet wurde, begründet man allgemein mit der Existenz von Polygamie, Kriegen, mit dem Emigrationsprozeß und mit Immigration. Jedes dieser Motive kann eine Ursache dieser Erscheinung sein, doch ist es nur schwer bestimmbar, welches in Wirklichkeit die Ursachen waren, die solche ernste biologische und sozialhistorische Folgen hatten. Vor allem die Aufteilung der Toten in Altersgruppen und die Bestimmung ihres Geschlechtes ermöglicht eine flüchtige Orientierung in diesem Problem.

Es ist ein gleichmäßiges Ansteigen der Sterblichkeit von der Gruppe juvenis in die Gruppe adultus festgehalten worden, ein rascheres Ansteigen in der Gruppe maturus I, in welcher die höchste Sterblichkeit erreicht wurde. Die untere Grenze der Sterbefälle besteht in der Gruppe maturus II, während in der Altersgruppe maturus III die Sterblichkeit leicht ansteigt und beginnt dann abermals bis in die Gruppe senilis zu sinken. Was die Disproportion zwischen den verstorbenen Männern und Frauen betrifft, tritt sie von der Altersgruppe juvenis an in Erscheinung, wo ein Unterschied von über 4 % zu Gunsten des weiblichen Geschlechtes besteht. In der Altersgruppe adultus stieg der Unterschied auf 9,53 % und der Maximalwert, 13,46 %, wurde in der Gruppe maturus I erreicht. In der Altersgruppe maturus II folgte eine rasche Senkung der Disproportion zwischen den Geschlechtern, die gleich Null entspricht. Ein kleiner Unterschied (0,98 %) blieb zugunsten der Frauen bestehen. Wie zu erwarten war, lebten die Frauen, die die kritische Zeit überstanden (maturus I), länger als die Männer. In der Altersgruppe maturus III besteht ein Unterschied von 2,43 % und in der Gruppe senilis 2,05 % zugunsten der Frauen. Die Umgrenzung der beobachteten Erscheinung von einer bestimmten Altersstufe an schließt die Polygamie aus, welche alle Altersgruppen umfassen würde. Die Abnahme kampffähiger junger Männer bietet die Erklärung, daß diese auf Kampfplätzen außerhalb der Siedlung umgekommen sind.

Doch nicht nur Männer fehlen auf dem Gräberfeld. Die Analyse zeigte, daß in den Altersgruppen adultus und maturus I 17,5 % Frauen gegenüber 26,3 % im Alter maturus II und III vertreten sind. Das bedeutet, daß ein Teil der Frauen in den Altersgruppen adultus und maturus I ebenfalls nicht auf dem Gräberfeld bestattet ist. Für das tiefere Kennen und die Erklärung

dieser Erscheinungen erarbeiteten die Autorinnen durch die Analyse der Gräberverteilung auf dem Gräberfeld zwei Phasen (7. und 8. Jh.) und richteten das Studium gesondert auf Gräber aus jeder Zeitphase.

Der Großteil der Gräber stammt aus der älteren Phase (654 Gräber), während die Zahl in der jüngeren Phase auf 233 Gräber herabsank. Im Verlauf des 7. Jh. äußert sich in den Altersgruppen adultus und maturus I ein Männermangel, während im 8. Jh. die Zahl der Männer in der Altersgruppe adultus höher ist; in der Gruppe maturus I ist der Höhepunkt der Disproportion zwischen den beiden Geschlechtern zu Ungunsten der Männer (3 % Männer, 12,45 % Frauen). Von der Altersgruppe maturus II an wandelt sich das Verhältnis der Männer und Frauen in beiden Phasen und der Männermangel hört auf. Die auf die Abnahme von Männern jüngeren Alters einwirkenden Faktoren hörten auf, auf ältere Männer einzuwirken und die Disproportion zwischen den Geschlechtern wurde normal.

In der älteren Phase übersteigt der Prozentsatz der Individuen der Altersgruppe adultus und maturus I ein wenig den Prozentsatz der Individuen der Altersgruppe maturus II und III (29,27 %, 26,98 %); in der jüngeren Phase beträgt die Zahl der Individuen im Alter adultus und maturus I 26,18 % und im Alter maturus II und III sogar 39,06 %. Dieser Wandel der tatsächlichen Proportion zeigt, daß die Frauen ebenfalls jenen Einflüssen unterlagen, welche die Abnahme des beträchtlichen Prozentsatzes

der Männer verursachten. Im Falle der Frauen steigert sich der Prozeß in der jüngeren Gräberfeldphase, wo überwiegend Individuen höheren Alters vertreten sind.

Aus den angeführten Analysen folgern die Autorinnen, daß die Abnahme der Männer und Frauen in bestimmten Alterskategorien die Existenz einer Migration bzw. eine Übersiedlung eines bestimmten Bevölkerungsteiles im aktivsten Alter bedeutet. Dabei konnte ein Teil der Männer auf Schlachtfeldern gefallen sein. Die Siedlung bei Želovce verlor ihre Stellung Ende des 7. Jh. Kampffähige Männer zogen in Orte mit bedeutender wirtschaftlicher und politischer Position. Mit ihnen zog ein Teil ihrer Familien mit und in der Siedlung verblieben nur Greise und ein Teil der Frauen. Auf diese Weise fand die Einbuße der wirtschaftlichen und strategischen Bedeutung ihren Niederschlag in den demographischen Angaben, die somit zu historischen Quellen werden und die durch die Analyse des archäologischen Materials gewonnenen Ergebnisse bestätigen.

Abschließend verweisen die Autorinnen auf Möglichkeiten eines Studiums und Kennens frühgeschichtlicher Gesellschaften durch strukturelle und demographische Analysen, welche recht gut die Ergebnisse der archäologischen Forschung ergänzen. Zugleich deuten sie auch auf die Notwendigkeit einer ähnlichen Analyse auf den übrigen zeitgleichen Gräberfeldern, denn nur Schlußfolgerungen aus diesen und deren Vergleich können wichtige Erkenntnisse für die historische Interpretierung bringen.

Übersetzt von B. Niebürová

HROBY POD NÁHROBNÝMI KAMEŇMI V 11.-14. STOROČÍ

MILAN HANULIAK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Monolitné bloky, zväčša iba amorfíných, hrubo odlomených kameňov, ktoré sa našli pri výskumoch cintorínov z 11.—14. stor. na Slovensku, už oddávna upútávali pozornosť bádateľov svojou výnimočnosťou. Prvé takéto kamene sa odkryli v Bratislave-Devíne, ďalšie v Martine a Nitre-Dražovciach. Poznatky z neskôr preskúmaných cintorínov v Krásne, Kostočanoch pod Tribečom, Ducovom, Bíni, Leviciach-Bratke, Somotore atď., a zatiaľ nepreskúmaných napr. v Klátovej Novej Vsi-Sádku, Kolíňanoch, Veľkom Klíži-Klížskom Hradišti ukázali, že kamene nie sú na cintorínoch v spomenutom období zriedkavé a naznačujú možnosť ich priameho vzťahu k hrobom.

Rozdiellosť názorov na pôvod, funkciu a význam náhrobných kameňov si vyžiadala potrebu súbornej spracovaf celú problematiku s dôrazom na vyriešenie hlavných problémov a zodpovedanie ďalších otázok, ktoré s nimi súvisia. Podľa výsledkov doterajšieho bádania možno monolitné, naplocho uložené náhrobné kamene zaradiť do veľkej skupiny kamenných náhrobníkov, ktoré boli prejavom úcty pozostalých k mŕtviom, pretvorené do výtvarne sformovanej hmoty.

Tento príspevok sa zaobera charakterom, rozšírením, pôvodom a významom hrobových kameňov vyskytujúcich sa na pohrebiskách zo spomenutých štyroch storočí v niekoľkých tvarových variantoch.

Rozšírenie a charakter cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi

Cintoríny s hrobmi pod náhrobnými kameňmi sa nachádzajú okrem Slovenska aj v českých krajinách, Durínsku v Nemeckej demokratickej republike a na juhozápadnej Ukrajine. Na Slovensku je známych 31, v českých krajinách 27, v Durínsku 2 a na juhozápadnej Ukrajine 55 lokalít. Pri pohľade na mapu rozšírenia cinto-

rínov s náhrobnými kameňmi vidno, že vytvárajú jeden komplex, rozpadajúci sa na niekoľko koncentrácií, oddelených od seba geografickými predelmi rôzneho druhu. (Obr. 1.)

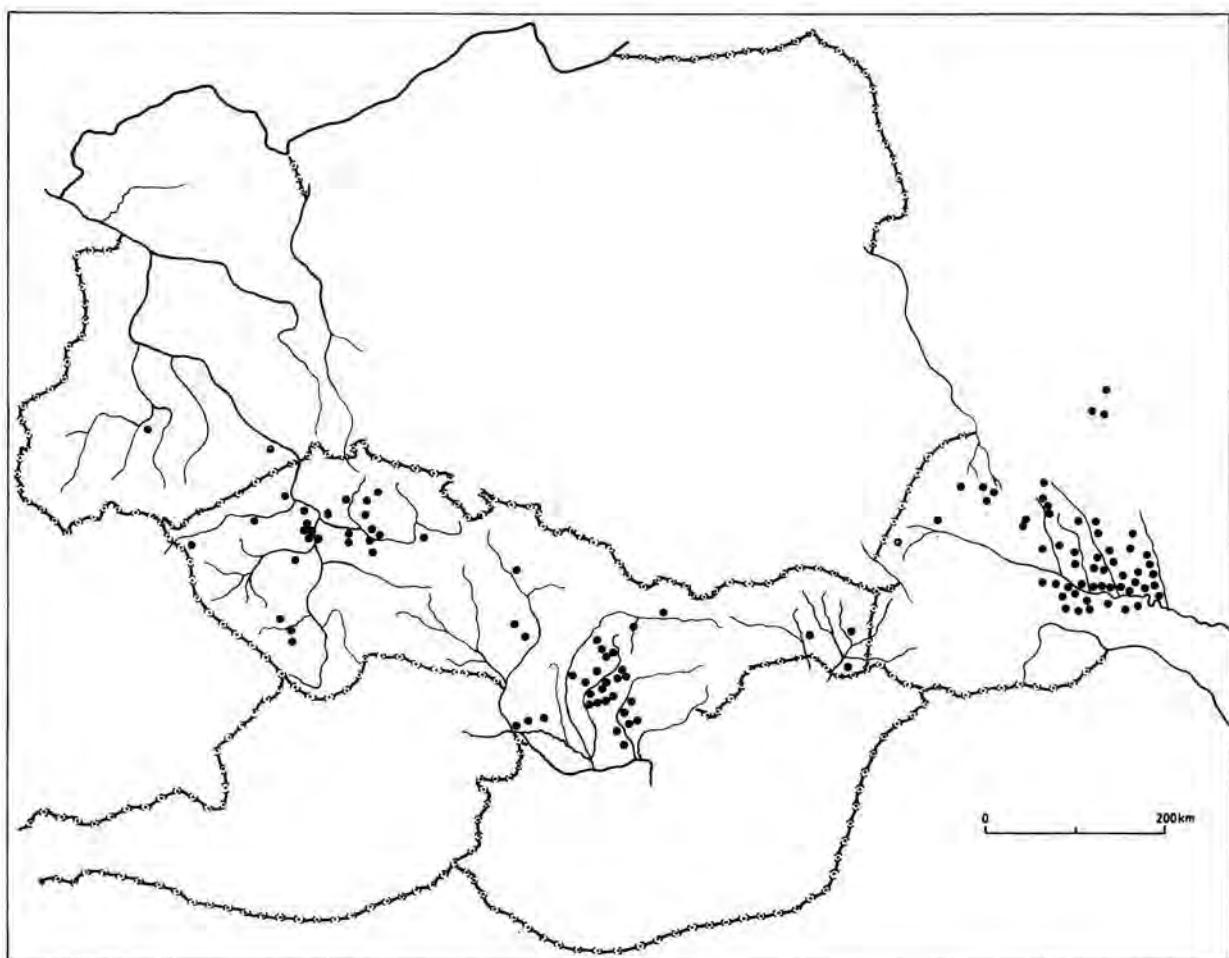
Na Slovensku sa cintoríny s náhrobnými kameňmi nachádzajú najmä v jeho západných oblastiach. Rozdelené sú na menšie zoskupenia: od Bratislavы po Trnavu, severnú oblasť dolného Pohronia a veľkú koncentráciu na strednom Ponitri; jedna lokalita je na strednom Považí. V severnej časti stredného Slovenska sú dve a na východnom Slovensku tri lokality. (Obr. 2.)

V českých krajinách možno tiež zaznamenať akési zoskupenia spomenutých lokalít v stredočeskej kotline v širšom okolí Prahy, severovýchodne od nej na okolí Poděbrád, v južných Čechách na okolí Strakonic a v strednom Pomeraví. Lokality Cheb, Lovosice, prípadne Dřevič, svojou polohou zatiaľ excentrické, môžu byť iba odrazom dnešného stavu bádania. (Obr. 3.)

Dve lokality v Durínsku predstavujú výbežok ohraničujúci na severozápade komplex pamiatok nášho typu. Vzdialenosť 50 a 100 km od hrebeňa Krušných hôr ich dáva do priameho súvisu s pamiatkami českého okruhu, s ktorými tvoria organickú jednotu. (Obr. 4.)

Na juhozápadnej Ukrajine sa najväčšia koncentrácia lokalít rysuje v strednej a dolnej časti horného Podnestria, približne medzi mestom Stanislav a riekou Zbruč a pozdĺž riek Stripy a Zolotej Lipy. V tomto priestore sa nachádza až 40 nálezísk. Lokality vytvárajú určité celky, ktoré možno geograficky rozdeliť na oblasť medziriečia Dnestr a Západného Bugu, Stripu a Zolotej Lipy, Zolotej Lipy a Zbruča, Horného Dnestra a Prutu. (Obr. 5.)

Hroby pod náhrobnými kameňmi sa spolu s prostými plochými hrobmi nachádzajú na cintorínoch z 11.—14. stor. Na Slovensku sa vo všetkých prípadoch, okrem Bratislavы-Devína a So-

Obr. 1. Stredná Európa. Rozšírenie cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi.

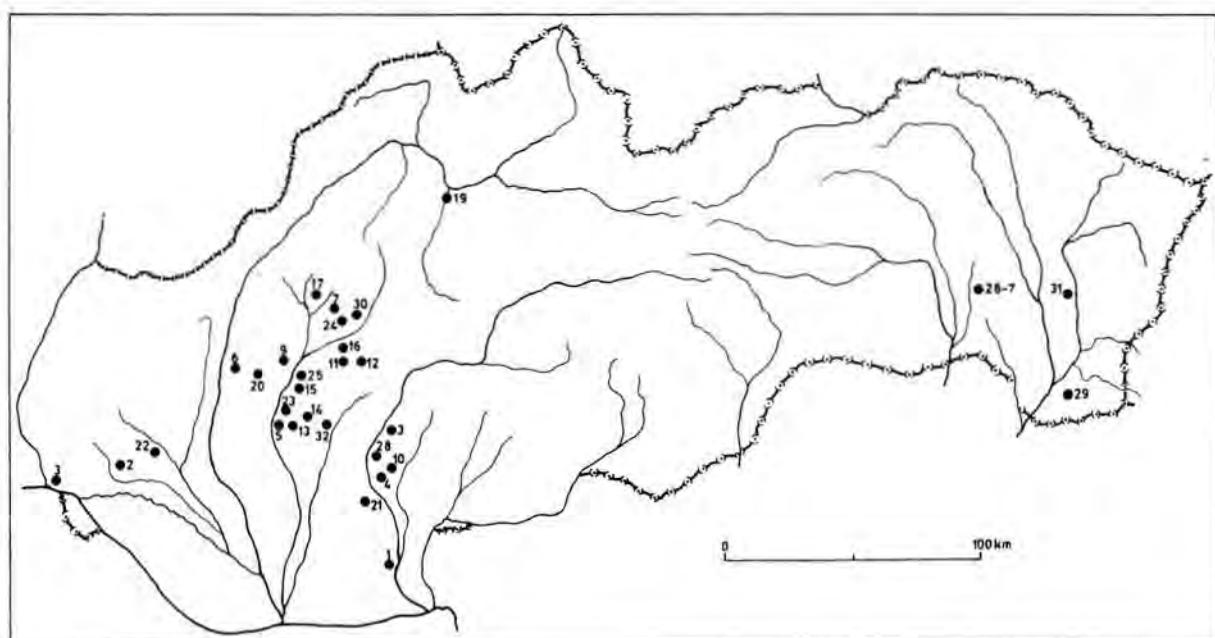
motoru II, zistili na kostolných cintorínoch. V Bratislave-Devíne (Eisner 1940—1941) bola pôvodná sakrálna stavba zrejme neskôr zničená a v Somotre II nemohla byť (podľa informácie J. Pastora) z objektívnych príčin odkrytá a preskúmaná.

V českých krajinách je situácia zložitejšia. Z 27 lokalít sa na 14 hroby nachádzali pri sakrálnych stavbách. V Novej Dědine (Červinka 1926, s. 3) a Prachovských skalách (Turek 1946, s. 135) boli hroby, súdiac podľa názvov polôh „Kostelík“ a „U kostelíčka“, zrejme tiež pri sakrálnej stavbe. V ostatných prípadoch sa takéto stavby neodkryli pravdepodobne preto, lebo nebola (resp. nemohla byť) preskúmaná celá plocha cintorína.

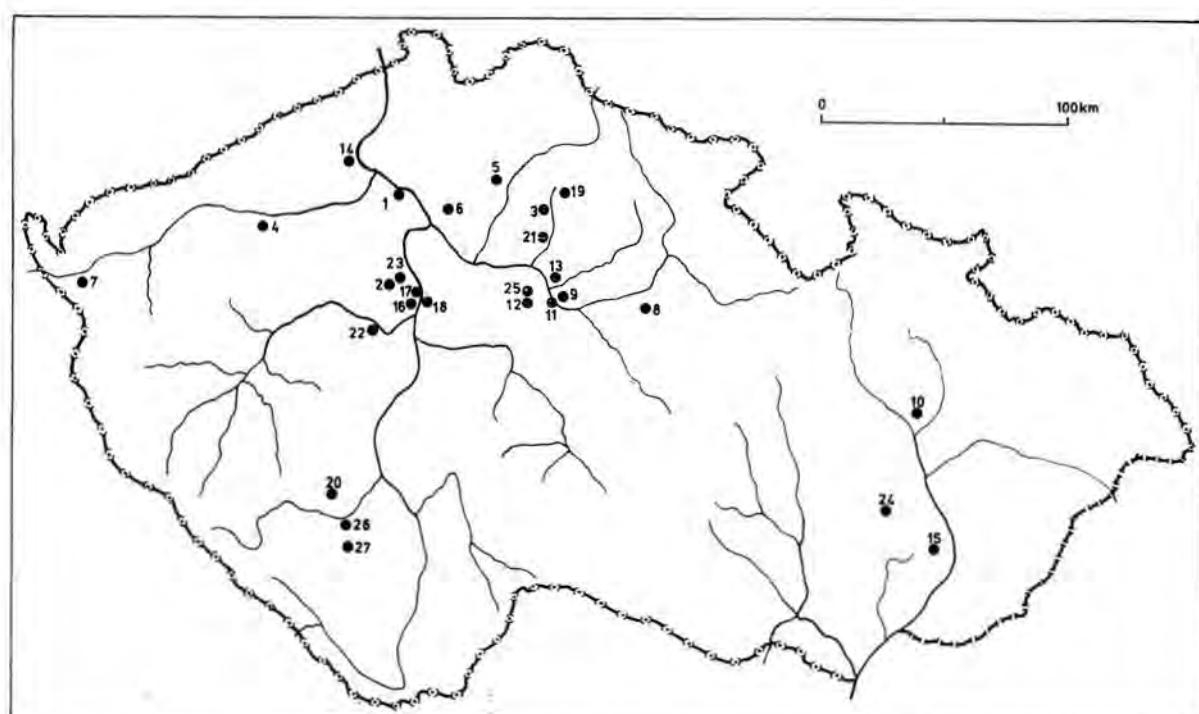
V Durínsku sa hroby nášho typu nachádzali na cintoríne južne od sakrálnej stavby v obci Dehlitz (Rempel 1966, s. 108). Cintorín v Sobrigau (Rempel 1966, s. 239) neboli preskúmaný celý, no symboly krížikov na náhrobníkoch poskytujú

indície naznačujúce jeho kresťanský charakter a existenciu sakrálnej stavby v blízkosti.

Cintoríny s hrobmi pod náhrobnými kameňmi sa v 11.—14. stor. okrem spomenutých prípadov nachádzali pri sakrálnych stavbách, ako všetky cintoríny v tej dobe. Na nekostolných cintorínoch z 10.—11. stor. sa takto upravené hroby nenachádzajú. Cintoríny bývali často rozsiahle, pretože sa na nich pochovávali mŕtvici zo širšieho okolia, resp. z viacerých obcí (Závodszky 1904, s. 45), i preto, lebo náhrobné kamene znemožňujú pochovávať na jednom mieste ihneď pri novom cykle. Preto boli v niektorých prípadoch hroby pod náhrobnými kameňmi v Krásne na ploche vymedzenej ohradou cintorína rešpektované mladšími hrobmi, hoci sa tu intenzívne pochovávalo až do konca 18. stor. V Kolíňanoch a Nitre-Dražovciach mala plocha cintorína približne 1600 m^2 , v Krásne 2200 m^2 , v Klátovej Novej Vsi-Sádku 2700 m^2 a v Ducovom až 4200 m^2 .

Obr. 2. Slovensko. Rozšírenie cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi. 1 – Bína, 2 – Boldog, 3 – Bratislava-Devín, 4 – Levice-Bratka, 5 – Nitra-Dražovce, 6 – Ducové, 7 – Hradište, 8 – Hronský Beňadik, 9 – Jacovce, 10 – Kalinčiakovo, 11 – Klatová Nová Ves-Sádok, 12 – Veľký Klíž – Klízske Hradište, 13 – Kolíňany, 14 – Kostoľany pod Tribečom, 15 – Kovarce, 16 – Krásno, 17 – Kšinná, 18 – Liptovská Mara, 19 – Martin, 20 – Nitrianska Blatnica, 21 – Ondrejovce, 22 – Páč, 23 – Podhorany-Sokolníky, 24 – Skačany, 25 – Solčany, 26 – Somotor I, 27 – Somotor II, 28 – Starý Tekov, 29 – Svinica, 30 – Veľké Uherce, 31 – Michalovce.

Obr. 3. Čechy. Rozšírenie cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi. 1 – Bříza, 2 – Budeč, 3 – Bystřice, 4 – Dřevíč, 5 – Hrádek, 6 – Hradsko, 7 – Cheb, 8 – Chrudim, 9 – Klavary, 10 – Kníničky, 11 – Kolín, 12 – Kouřim, 13 – Libice nad Cidlinou, 14 – Lovosice, 15 – Nová Dědina, 16 – Praha-Motolské údolí, 17 – Praha-Hrad, 18 – Praha-Vyšehrad, 19 – Prachovské skály, 20 – Radomyšl, 21 – Rožďalovice, 22 – Tetín, 23 – Tursko, 24 – Vicemilice, 25 – Vrbčany, 26 – Strakonice, 27 – Volyně.

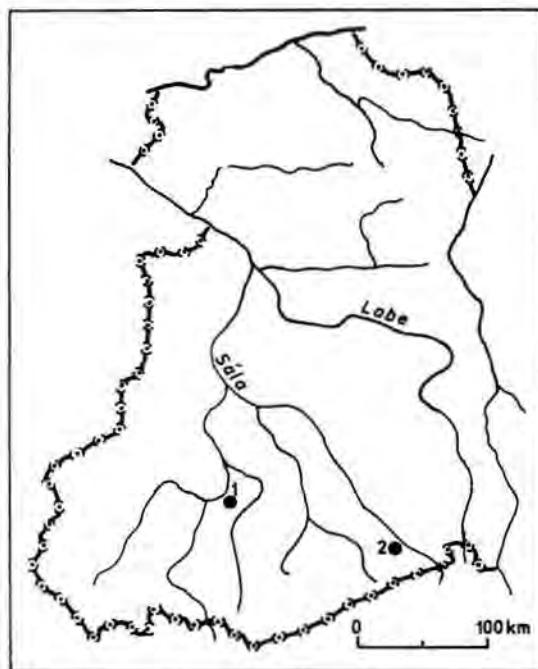
V hornom Podnestri je situácia odlišná. Cintoríny s hrobmi bez mohylových násypov sa tu delia na cintoríny s hrobmi pod náhrobnými kameňmi a na radové cintoríny. Takéto terminologické triedenie poukazuje na variabilnosť charakteristickú pre tento typ a jasne ich oddeľuje od radových cintorínov s prostými plochými hrobmi. Podľa množstva, rozmiestnenia a povrchovej úpravy hrobov ich rozdeľujeme na štyri typy.

Prvý typ cintorínov predstavujú hroby pod náhrobnými kameňmi, vyskytujúce sa v malých skupinkách s dvoma až piatimi hrobmi. Na ďalší typ upozorňuje J. Pasternak (1928, s. 86): hroby tvoria v rámci cintorína malé skupinky a bývajú rovnako orientované. Na tretom type cintorína sa nachádzajú hroby pod náhrobnými kameňmi prekryté mohylovými násypmi. Ich usporiadanie sa v ničom nelíši od predchádzajúcich dvoch typov, rozdiel je iba v povrchovej úprave hrobovej jamy. Skutočnosť, že sa takto upravené hroby nikdy nezistili spolu s hrobmi pod náhrobnými kameňmi, ich vyčleňuje ako samostatný typ. Na poslednom type cintorínov s niekoľkými desiatkami hrobov bývajú hroby usporiadane v radoch. Hroby pod náhrobnými kameňmi sú tu oproti prostým plochým hrobom v menšine. Iba v jednom prípade sa cintorín tohto typu, charakte-

ristický pre oblasť Durínska, českých krajín a Slovenska, rozkladal vokol sakrálnej stavby z 12.–14. stor. (vo Vasiľove — Ratič 1957, s. 73–74).

Pomer prostých plochých hrobov a hrobov pod náhrobnými kameňmi na cintorínoch v 11.–14. stor. nemožno s istotou rekonštruovať. Dnes už treba rátať so skreslením pôvodnej situácie následkom náhodného či zámerného zničenia alebo odsunutia náhrobníka na iný hrob. I napriek tomu však dnešný pomer spomenutých hrobov — 10:1 v Ducovom (Ruttkay 1973), 8:1 v Plisnesku v hornom Podnestri (Ratič 1957, s. 27–30), 5:1 v Krásne (Šikulová 1958, s. 92–93), 4:1 v Nitre-Dražovciach (Kraskovská 1961, s. 174), 3:1 v Kostočanoch pod Tribečom (Habovštiak 1968, s. 65–68), zachytený pri archeologických výskumoch, svedčí o tom, že prekrývanie hrobov náhrobnými kameňmi nebolo v určitých oblastiach v spomínanom období natoľko výnimočným javom.

V rozložení hrobov pod náhrobnými kameňmi v rámci cintorína nepozoroval ich zámerné situovanie na miestach významných alebo podradných. Bývajú rozložené po celej ploche cintorínov v radoch medzi prostými plochými hrobmi. Temer pravidelné rady s nábehom na koncentrické usporiadanie okolo sakrálnej stavby sú v Klátovej Novej Vsi-Sádku (obr. 6).

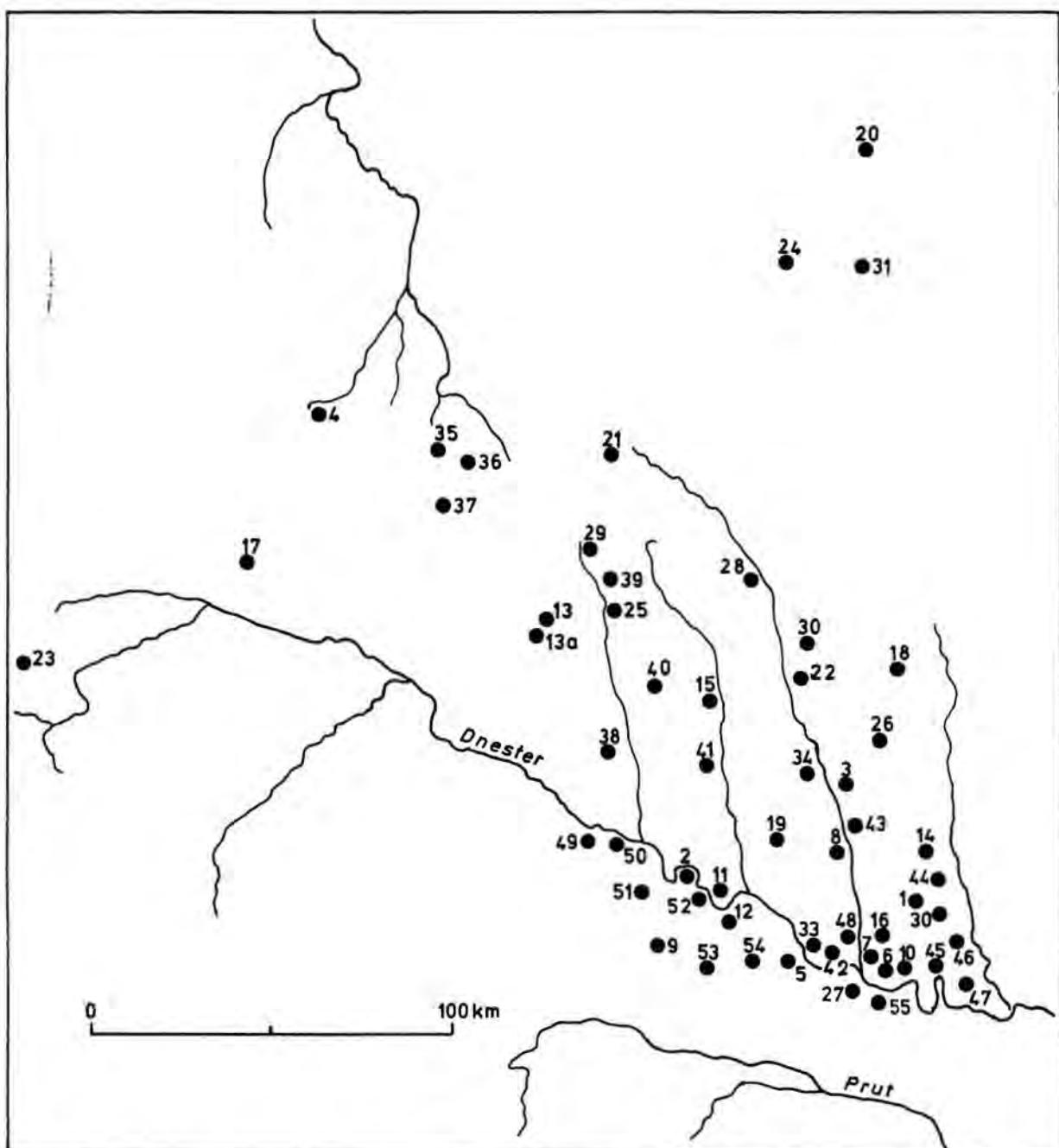

Obr. 4. Nemecká demokratická republika — Durínsko. Rozšírenie cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi. 1 — Dehlitz, 2 — Sobrigau.

Náhrobné kamene

Z morfológického hľadiska najväčšie množstvo náhrobných kameňov na slovenských lokalitách tvoria iba hrubo odlomené a obitné amorfne kamene a amorfne platne (obr. 7—9). Náhrobný kameň č. 10 z Klátovej Novej Vsi-Sádku je zaujímavý tvarom pripomínajúcim rakvu; najväčšiu šírku dosahuje v západnej tretine dĺžky a smerom k obom užším stranám sa postupne zužuje, horná plocha má tvar dvojspádovej strechy (obr. 10). Kamene takýchto tvarov sa zistili prieskumom i v Kolíňanoch (obr. 11) a v Krásne.

Iný typ kameňa je najširší na západnom konci a smerom k východnému koncu sa postupne zužuje, horná plocha býva mierne vypuklá. Tento tvar sa nachádza na celom území rozšírenia náhrobných kameňov. Z Ostapova v hornom Podnestri (obr. 12) je najvýchodnejší a v Dehlitzi v Durínsku (obr. 13) sú najzápadnejšie doložené takéto tvary. Hojný je ich výskyt najmä vo Svinici, kde tvoria až tretinu všetkých tvarov. Vyskytujú sa i v Krásne (obr. 14), Novej Dědine

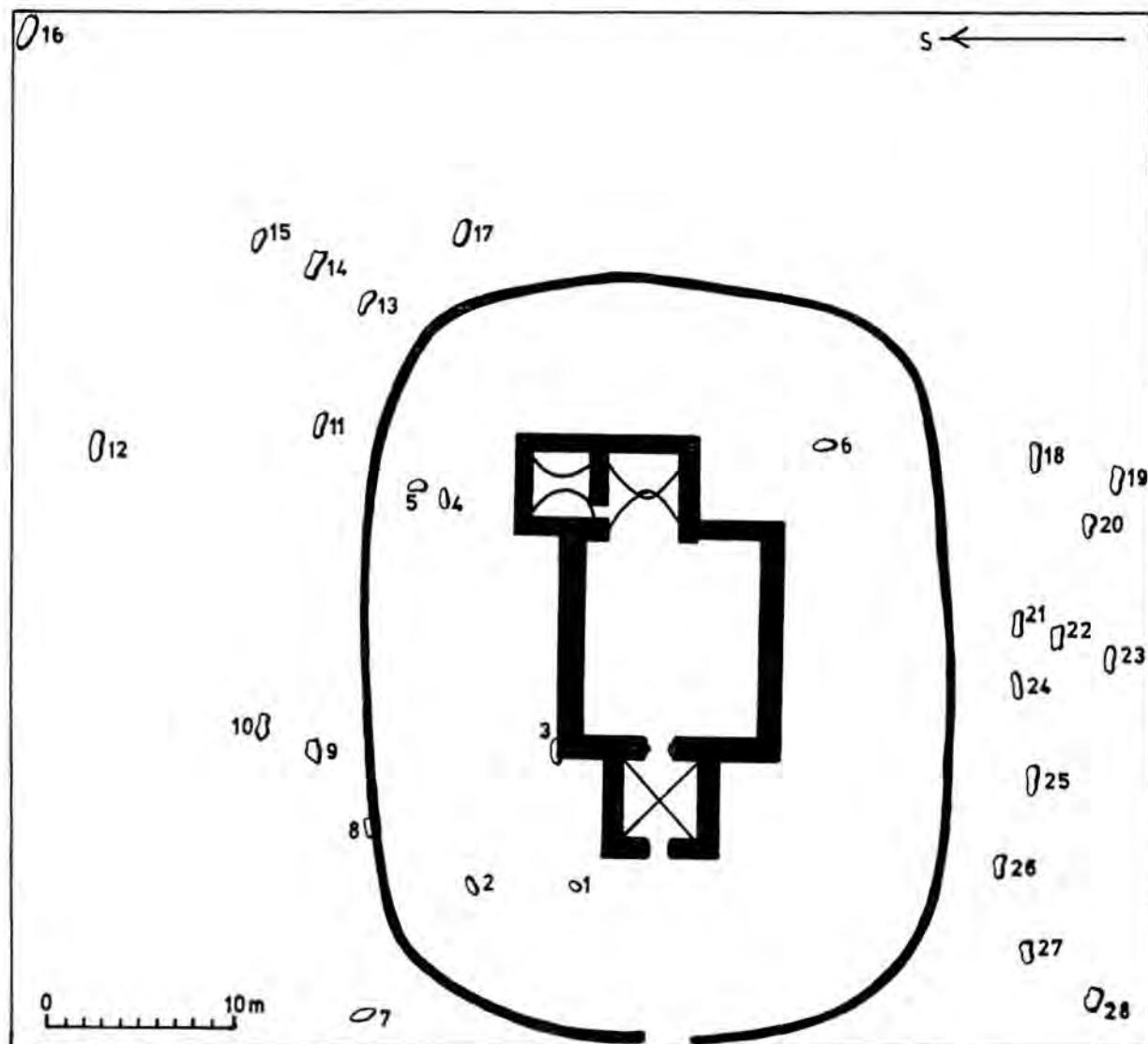

Obr. 5. Juhozápadná Ukrajina – horné Podnestrie. Rozšírenie cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi.
 1 – Bedrykovci, 2 – Deleva, 3 – Dobrovľany II, 4 – Hlinske, 5 – Horodnicja, 6 – Horodok, 7 – Hrycovci,
 8 – Chomjakivka, 9 Z Chotymyr, 10 Z Kolobridka, 11 – Kopačynce, 12 – Kornijiv, 13 – Lapšyn, 14 – Losiač,
 15 – Maryjanki, 16 – Novosylka, 17 – Ostalovyci, 18 – Ostapove, 19 – Palašivka, 20 – Peresopnica, 21 –
 Plisnesko, 22 – Skomorochy, 23 – SmiInycja, 24 – Tarakaniv, 25 – Urmaň, 26 – Uvysla, 27 – Vasyliv,
 28 – Velykyj Hlybočok, 29 – Velyka Plavuča, 30 – Verchňakivci, 31 – Vovkivci, 32 – Zastinka, 33 – Zelenyj
 Haj, 34 – Zvyňač, 35 – Luka, 36 – Pidlypci, 37 – Ostalovyči, 38 – Zvenygorod, 39 – Počapynce, 40 – Mohyl-
 nycja, 41 – Lysivci, 42 – Pečorna, 43 – Ivankiv, 44 – Borščiv, 45 – Horoševe, 46 – Turylče, 47 – Nyvra,
 48 – Monastyrok, 49 – Bratyščiv, 50 – Nyžniv, 51 – Petriv, 52 – Duliby, 53 – Kociubynce, 54 – Lozi, 55 –
 Čuňkiv.

(obr. 15), Prachovských skalách (*Turek 1946*, s. 136) a v Bystriči (*Píč 1909*, s. 331).

V Klátovej Novej Vsi-Sádku majú niektoré kamene tvar pravidelných kvádrov s oblými

hranami a vypuklou hornou plochou (obr. 16). Ich úprave bola venovaná značná pozornosť; starostlivým opracovaním sa dosiahlo temer hladký povrch. Tvarom a opracovaním sú najdo-

Obr. 6. Klátová Nová Ves-Sádok, okr. Topoľčany. Plán kostolného cintorína s vyznačenými náhrobnými kameňmi.

konalejšie kamene v podobe pravidelných platní v Ducovom (*Ruttkay 1973, s. 36*), predstavujúce najmladší vývojový stupeň z polovice 13. až 14. stor. Spolu s najkvalitnejšie opracovanými tvarmi z Klátovej Novej Vsi-Sádku a Krásna predstavujú na týchto lokalitách vrcholný stupeň estetického vývoja náhrobných kameňov od nedokonalých amorfín k pravidelným tvarom.

Tento poznatok však nemožno bezvýhradne aplikovať na ostatné cintoríny, pretože, ako sa zdá, tvar i opracovanie náhrobníkov podliehali miestnemu vkusu a možnostiam. Na Slovensku prevažujú amorfné, v českých krajinách zasa pravidelnejšie tvary, najmä platne.

Vo veľkostiach kameňov nebadaf veľké odlišnosti medzi jednotlivými lokalitami ani úze-

miami, pretože boli priamo závislé od možnosti odloviť monolit umožňujúci maximálne prekrytie hrobovej jamy a kostry v nej. Rozmery kameňov sa pohybujú od $65 \times 60 \times 25$ do $225 \times 100 \times 50$ cm a podľa druhu horniny majú hmotnosť 150—2100 kg.

Ryté alebo reliéfne zobrazené symboly sa vyskytujú iba na najkvalitnejšie opracovaných kameňoch. Preto sú na Slovensku, kde prevažujú amorfné kamene, zriedkavejšie ako v českých krajinách. Nachádzajú sa obvykle v západnej polovici náhrobníka, v oblasti nad hruďou či hlavou mŕtveho (obr. 15). Na Slovensku sú väčšiny symboly ryté, v českých krajinách a Durínsku sú okrem rytých i reliéfne zobrazené. Najčastejším symbolom je rytý rovnoramenný križik

Obr. 7. Nitra-Dražovce. Skupina amorfnych náhrobných kameňov.

Obr. 8. Ducové, okr. Trnava. Skupina amorfnych náhrobných kameňov. (Podľa A. Ruttkaya.)

Obr. 9. Kolíňany, okr. Nitra. Amorfna platňa ako náhrobný kameň.

Obr. 10. Klátová Nová Ves-Sádok, okr. Topoľčany. Náhrobný kameň č. 10 v podobe rakvy.

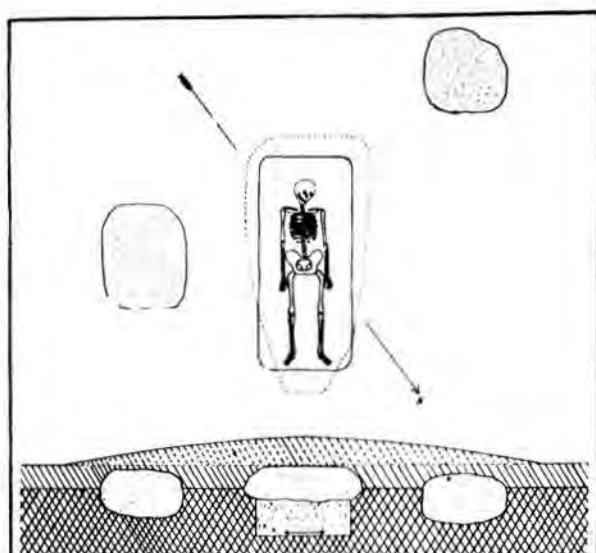
(obr. 17; 17 symbolov na 11 lokalitách). Reliéfný kríž s rámencami rozširujúcimi sa od stredu ku koncom je zriedkavejší (5 symbolov na 3 lokalitách), kríž s predĺženým zvislým ramenom (1 symbol) je ojedinelý. Symbol kríža patrí na cintoríne medzi znaky, ktoré sakrifikovali cirkev a pod jej vplyvom aj ľud. Po vzniku a roz-

šírení kresťanskej ideológie sa stal symbolom novej viery. Vyskytoval sa všade tam, kde šlo o dosiahnutie požehnania, dobra, spokojnosti a o odvrátenie zla (Bednárik 1972, s. 83).

Obr. 11. Kolíňany, okr. Nitra. Náhrobný kameň v podobe rakvy.

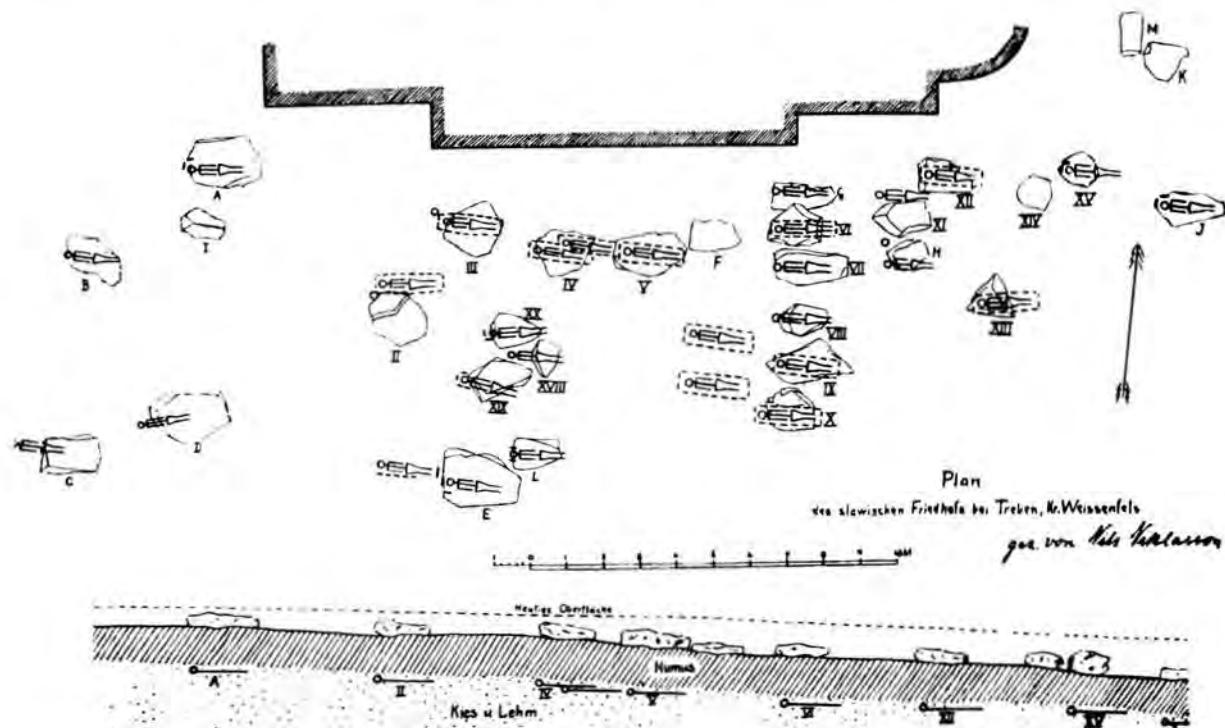
V Radomyšli (*Nechvátal 1967*, s. 480) boli okrem rovnoramenných krížikov na kameňoch vyryté symboly luku a šípu (obr. 18 a 19). Bezprostredná príbuznosť tohto motívus s erbom Bavorov zo Strakoníc, pôvodných majiteľov Radomyšle, nastoľuje otázku, či tento symbol netreba chápať heraldicky a či tu nejde o najstarší dosiaľ známy doklad o používaní erbu v českých krajinách. Na druhej strane si ľahko možno predstaviť, že by významný rod Bavorov pochovával svojich mŕtvych na dedinskem cintoríne (*Nechvátal 1965*, s. 377—379). Motív svastiky na

Obr. 12. Ostapov, okr. Skalat. Plán hrobu s vyznačenými obrysami náhrobného kameňa. (Podla I. Bryka.)

náhrobnom kameni č. 61 v Krásne je pohanský symbol (*Krupica 1953*, s. 194), ponímaný pôvodne u mnohých národov ako znak solárneho božstva. V kresťanskom prostredí na kostolnom cintoríne predstavuje pohanský, regresívny prvok.

Veľkosť, tvar a povrchová úprava náhrobníka boli determinované špecifickými vlastnosťami hor-

Obr. 13. Dehlitz, okr. Weissenfels, NDR. Plán prikostolného cintorína s hrobmi pod náhrobnými kameňmi. (Podla H. Rempela.)

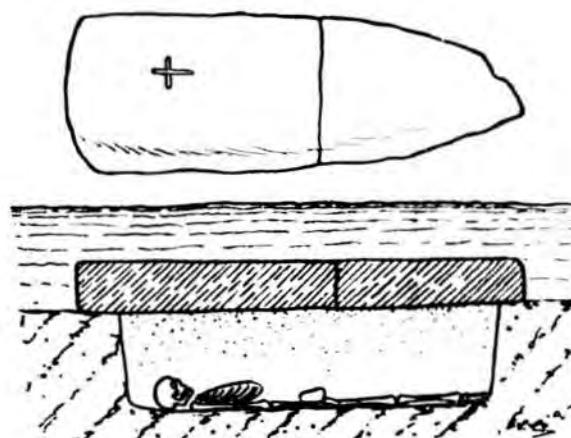

Obr. 14. Krásno, okr. Topoľčany. Náhrobný kameň v podobe kvapky.

niny. Najpoužívanejšou horninou v českých krajinách a v Durínsku bol vápenec a pieskovec, pretože sa ľahko odlamovali, opracúvali a pomaly zvetrávali. Na Slovensku sa používali horniny v rôznorodejšom zastúpení s prevahou fažie opracovateľných a krehkejších druhov, vhodných iba na amorfne tvary, ako napr. kremenec, žula, travertín, zlepenec, andezit. O petrografickom zložení náhrobníkov v hornom Podnestri máme málo údajov, no geologická stavba v tejto oblasti ponúka silné vrstvy vápenca, pieskovca a bridlice v ľahko dostupnej forme i v hojnem množstve (Bondarčuk 1961, s. 26–29).

Na niektorých lokalitách sú náhrobné kamene iba z jedného druhu horniny. V Novej Dědine (Červinka 1926, s. 3–4), Prachovských skalách a Sobrigau sú z pieskovca, v Kostočanoch pod Tribečom a vo Svinici z andezitu. Na iných lokalitách sú náhrobné kamene z viacerých druhov hornín. V Chebe sú z fylitu, čadiča a žuly (Turek 1950, s. 413–415), v Martine zo žuly a zlepencu. Podľa informácie O. Krupicu bolo 111 náhrobných kamenev v Krásne z 20 druhov hornín, z toho 13 druhov celistvých vápencov rôznej tvrdosti a 7 druhov pastelovo sfarbených kryštalických vápencov.

Niekteré lokality sú zaujímavé tým, že iba malá časť náhrobníkov je zhotovená z miestnych hornín a ostatné bývajú z hornín pochádzajúcich zo značne vzdialených lomov, hoci sa vhodný kameň nachádzal často v najtesnejšej blízkosti cintorína. Ryolitové kamene v Ondrejovciach, Kalinčiakove a Bíni museli byť privezené až z okolia Banskej Štiavnice (Habovštiak 1963, s. 450). V Ducovom pochádzajú kamene podľa zloženia z rôznych miest. Niektoré sú zo vzia-

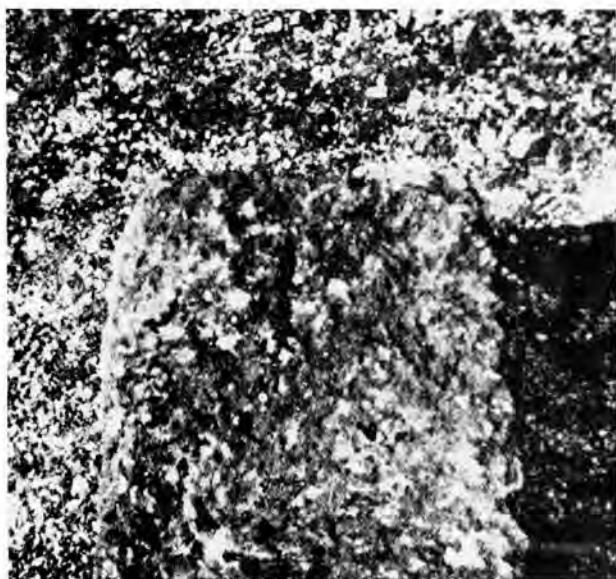

Obr. 15. Nová Dědina, okr. Gottwaldov. Plán hrobu pod náhrobným kameňom. (Podľa I. L. Červinky.)

Obr. 16. Klátová Nová Ves-Sádok, okr. Topoľčany. Náhrobný kameň – kváder s vypuklou hornou plochou a zaoblenými hranami.

lenosti najmenej 6–8 km, hoci priamo na svahoch Kostolca a v jeho najbližšom okolí sú značné zdroje kompaktného vápence, vystupujúceho miestami na povrch. Z neho je zhotovená len malá časť náhrobníkov (Ruttkay 1973, s. 36). Náhrobné kamene na cintoríne v Krásne pochá-

Obr. 17. Dučové, okr. Trnava. Náhrobná platňa s vyrytým rovnoramenným krížikom. (Podľa A. Rutt-kaya.)

Obr. 18. Radomyšl, okr. Strakonice. Symbol luku so šípom na náhrobnom kameni. (Podľa B. Nechvátala.)

Obr. 19. Radomyšl, okr. Strakonice. Symbol šípu na náhrobnom kameni. (Podľa B. Nechvátala.)

dzajú zo šiestich polôh vzdialenosť 1—1,2 km severovýchodne a južne od cintorína, z troch polôh 1,7 km južne, jednej polohy 2 km juhozápadne a jednej polohy 2,5 km západne (informácia O. Krupicu). Táto situácia by potvrdzovala už dávnejšie vyslovenú domnenku O. Krupicu, že kameň na náhrobníky bol dovážaný z katastra obce, odkiaľ mŕtvy pochádzal alebo kde sa zdržoval počas svojho života.

Ak zoberieme do úvahy vzdialenosť medzi cintorínom v Krásne, jednotlivými polohami kde sa fažil kameň, a množstvom kameňov z nich, zisťujeme, že pri ich zaobstarávaní nebola kritériom vzdialenosť, ale výskyt najľahšie dostupného a opracovateľného kameňa. Podľa informácie O. Krupicu pochádza napr. z najbližšej polohy Briežky v Krásne jeden, no zo vzdialenejšej polohy Luh 26 kameňov. V Turčiankach pochádza z najbližšej polohy Agačina jeden, no zo vzdialenejšej polohy Stracová 35 kameňov.

Pri pertraktovaní problematiky súvisiacej so zhotovovaním náhrobných kameňov sa súčasne vynára otázka špecializácie tejto činnosti a vývoja opracúvania kameňa vôbec. Na území Kyjevskej Rusi možno hovoriť o existencii a dôležitom postavení špecializovaného kamenárskeho remesla už v 9.—13. stor. Najhrubšiu prácu vykonávali kamenári zhotovujúci kvádry na stavbu budov, kamenné bloky a sarkofágy (Pasternak 1961, s. 570).

V dobe veľkomoravskej sa na území Československa v porovnaní s hrnčiarskym a drevoobrábacím remeslom kamenné predmety vyrábali iba zbežne, kamenárske remeslo bolo na nízkom stupni rozvoja (Hrubý 1955, s. 304). No v po-veľkomoravskom období treba rátať s veľkým rozmachom kamenárskej výroby počnúc 11. stor. v súvislosti s budovaním siete kamenných sakrálnych stavieb. Dovtedy sa kamenárske práce nevykonávali u nás v takej miere a na takom rozsiahлом území. Potreba množstva vhodne opracovaného kameňa podnetila špecializáciu a veľký rozmach kamenárskej výroby, čo mohlo byť — i podľa etnografických prameňov z neskorejšieho obdobia — základným predpokladom objavenia sa náhrobných kameňov nášho typu práve v druhej polovici 11. stor. V druhej polovici 18. stor. sa napr. vznik špecializovanej výroby kamenných náhrobníkov v Horných Brhlovciach v Tekove spája s príchodom talianskych kamenárov na stavbu kaštieľa. V Hornom Tisovníku, Madačke a Luboreči sa rozvinula

výroba kamenných náhrobníkov v druhej polovici 19. stor. po príchode talianskych kamenárov na stavbu mostov a tunelov (*Bednárik 1972, s. 64, 53*).

Etnografické pramene označujú výrobu kamenných náhrobníkov ako namáhavú a zdľhavú. Na začiatku celej pracovnej činnosti bolo potrebné v lome odvaliť primeraný kameň takým spôsobom, že sa okolo budúceho monolitu vysekal zárez, do ktorého sa potom vrážali a zatíkali železné kliny, kym sa balvan neodvalil. Okrem železnych klinov používal kamenár ešte čakan a fažké kladivo, na opracovanie povrchu železné dláto a drevený klopáčik. Pomocou nich vyskával do kameňa i symboly. Odlomenie monolitu a hrubé opracovanie, prípadne vyhladenie povrchu trvalo 7–10 dní. Za zhotovenie náhrobníka dostal kamenár 100 kg obilia a liter pálenky (*Bednárik 1972, s. 65*).

Hroby pod náhrobnými kameňmi

Medzi hlbkou a rozmermi prostých plochých hrobov a hrobov pod náhrobnými kameňmi nebadať rozdiely. Výnimkou je situácia v Radomysli (*Nechvátal — Radomérský 1964, s. 666*) a Novej Dědine (*Cervinka 1926, s. 10*), kde boli hroby pod náhrobnými kameňmi hlbšie ako prosté hroby. V Bystřici (*Cerný 1878, s. 882—883*), Hradsku (*Píč 1874, s. 445—446*), Tursku (*Felsenman 1904—1905, s. 135*) a Radomysli (*Nechvátal — Radomérský 1964, s. 666*) boli mŕtvii v hroboch pod náhrobnými kameňmi — na rozdiel od prostých plochých hrobov — obložení kameňmi; v Dehlitzi (*Rempel 1966, s. 108—109*) boli obložení kameňmi, pieskovcovými platňami alebo ležali v kamenných skrinkách.

Poloha rúk, poloha a orientácia kostier s bežnými odchýlkami charakteristickými pre toto obdobie, sa v spomenutých dvoch typoch hrobov nelíšila.

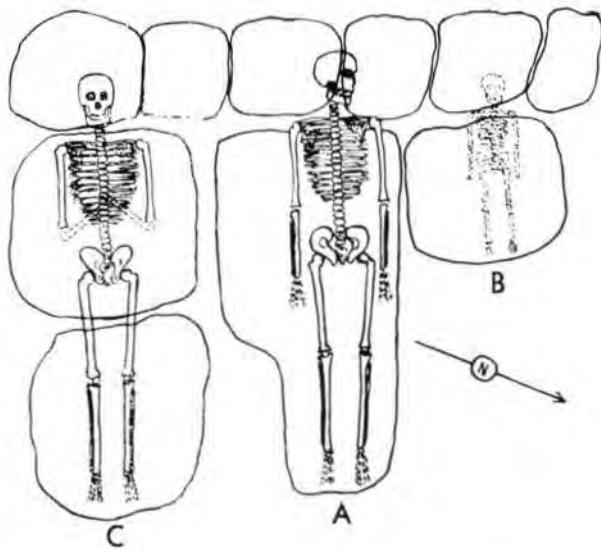
Rovnako v hrobovom inventári nebadaf žiadne odlišnosti. Oba typy hrobov sú v dôsledku cirkevných nariadení chudobné, mnohé bez inventára. Na Slovensku sú známe nálezové okolnosti 33 hrobov pod náhrobnými kameňmi, 22 z nich je však bez inventára.

Z málopočetného inventára z Durínska, českých krajín a Slovenska možno uviesť bronzové a strieborné esovité záušnice rôznych veľkostí a typov, bronzové pásikové prstene, prstene s perlou, štítkové prstene, korálky z náhrdelníkov z ametystu, karneolu a zo skla rôznych tva-

Obr. 20. Ducové, okr. Trnava. Kamenné príkrovky hrobov. (Podľa A. Ruttkaya.)

rov, farieb a veľkostí, pracky a mince. V hornom Podnestri sa v hroboch nachádzajú jednoduché závesné krúžky z bronzu i striebra, esovité záušnice a pásikové prstene z rôznych kovov, bronzové gombíky, závesné krížiky-enkolpióny a ojedinele pracka, sklený náramok, strieborná bu bienková náušnica. Zlatom pretkávaná brokátová látka, ktorej zvyšky sa našli na hrudi mŕtvych, pôvodne prizdrobovala golier. Spolu s inými predmetmi prepychového charakteru bola importovaná z Byzancie. V zásypoch hrobov sa často

Obr. 21. Dobrovŕany II, okr. Zaloščík. Rodinný hrob č. 5 pod kamenným príkrovom. (Podľa T. Sulimírského.)

nachádzajú črepy keramiky a klince z rieiek. Pomerne časté je posypávanie kostier vápnom, zrejme z hygienických dôvodov (*Niederle 1913*, s. 359).

Datovanie

Presnejšie datovanie hrobov pod náhrobkami je okrem hrobov s mincami značne sťažené málo výrazným inventárom, umožňujúcim zväčša iba rámcové zaradenie do 11.—13. stor.

Do druhej polovice 11. stor. nemožno zatiaľ s istotou zaradiť žiadny hrob pod náhrobkami kameňom z územia Slovenska. Prvé mincami datované hroby sa objavujú až na prelome 11. a 12. stor. v Kostočanoch pod Tribečom (*Habovštiak 1968*, s. 49) a v Martine (*Budinský-Krička 1944*, s. 15). V českých krajinách možno s väčšou istotou zaradiť do druhej polovice 11. stor. hroby z niektorých cintorínov. Minca Ota I. (1061—1086) z Vícemilíc (*Šikulová 1958*, s. 92) dokladá prekrývanie hrobov monolitnými kameňmi už v tomto období. Hroby z Břízy (*Schránil 1925*), Budče (*Guth 1934*) a Novej Dědiny možno podľa charakteru cintorínov, hrobového inventára a vzťahu k plochým hrobom zaradiť do druhej polovice 11. stor. Inventár z Kníničiek (*Šikulová 1958*), Rožďalovíc (*Píč 1909*), Vrbčian (*Dvořák 1936*), Bystřice (*Černý 1881*) a Pražského hradu (*Borkovský 1950*) by datoval tieto hroby na prelom 11. a 12. stor. Do tohto obdobia treba zaradiť i hroby zo Sobrigau v Durínsku (*Rempel 1966*, s. 239). Do 12. stor. môžeme na základe inventára datovať hroby z Lovosíc (*Píč 1909*) a Prachovských skál (*Turek 1946*). Hroby z Krásna, datované mincami do 12.—13. stor. (*Kolníková 1967*), iba potvrdzujú veľké rozšírenie používania náhrobkých kameňov v tomto období. K nim môžeme do tohto časového úseku priradiť hroby prakticky zo všetkých lokalít.

Záver kladenia náhrobkých kameňov na hroby možno podľa situácie v Ducovom (*Ruttkay 1973*, s. 31, 36) a na Vyšehrade v Prahe (*Nechvátal 1975*, s. 160) položiť do 14. stor. V Dehltzi sa náhrobníky prestávajú klásť na hroby na prelome 12. a 13. stor. — po obsadení širšieho okolia lokality a prevrstvení slovanského obyvateľstva germánskym živlom (*Niklasson 1919—1920*, s. 341). Najmladší hrob pod náhrobkým kameňom v Krásne je podľa informácie *O. Krupicu* datovaný mincou do šesdesiatych rokov 15. stor. a predstavuje jediný doklad takéhoto

neskorého datovania na území od Durínska po Slovensko. Hodnotenosť nálezu je spochybnená možnosťou náhodného alebo zámerného presunu kamenného náhrobníka na mladší hrob. Podobné prípady nie sú zriedkavé najmä na cintorínoch s kontinuitou pochovávania do 18.—19. stor. Na ilustráciu možno uviesť príklad z Nitry-Dražoviec, kde boli náhrobníky nášho typu v niektorých prípadoch zrejme zámerne presunuté na mladšie hroby z 15. a 16. stor.

V hornom Podnestrí pochádzajú najvčasnejšie datované hroby z Bedrykoviec (*Janusz 1918*), Horodnice (*Ratič 1957*), Smiňce (*Svešníkov 1949*) a Kopačiniec (*Ratič 1955*) z prelomu 11. a 12. stor. Veľký počet z 30 preskúmaných cintorínov možno zaradiť do 12. až prvej polovice 13. stor., do obdobia maximálneho hospodárskeho a politického rozmachu Haličského kniežatstva. Tatársky vpád, ktorý ničivo zasiahol do politickej a hospodárskej života ruských kniežatstiev, nezapríčinil zánik prekrývania hrobov kamennými náhrobníkmi; svedčí o tom aj situácia v Plisnesku (*Starčuk 1952*). Hroby z lokalít Deleva a Ostaloviči svedčia o pretrvávaní tohto zvyku ešte v 14.—15. stor., no náhrobníky majú už mierne pozmenenú formu (*Pasternak 1961*, s. 599).

Uznik a vývoj náhrobkých kameňov

V riešení problematiky genézy náhrobkých kameňov na Slovensku majú dôležitú úlohu kamenné príkrovky, aké sa odkryli v Ducovom (*Ruttkay 1973*) a Somotore I (*Pastor 1955*).

Kamenné príkrovky nie sú neobvyklé ani na pohrebiskách v predchádzajúcom období. Našli sa v hroboch z 9. stor. v Lahoviciach, v hroboch z druhej polovice 9. až z 10. stor. v Libici nad Cidlinou malí strechovitý tvar, prípadne tvar jednoduchého obdĺžnika. Z Durínska sú takéto príkrovky známe z Espenfeldu a Dreitzschu. Všetky tieto príkrovky sú z lomových kameňov a jednotné v tom, že nie sú na povrchu viditeľné, nachádzajú sa pod úrovňou terénu, tesne na kostre.

Kamenné príkrovky z Ducového (obr. 20) sa zistili na úrovni terénu. Bývajú jednovrstvové oválne i obdĺžnikové. Skladajú sa z kameňov rovnakej veľkosti, alebo z obvodového vencu z väčších kameňov, vyplneného v strede menšími kameňmi. Podľa informácií *A. Ruttkaya* sú datované mincami do druhej polovice 11. stor. V Somotore I sa kamenné príkrovky nachádzali

vždy 50 cm nad kostrou. Podľa ich polohy možno predpokladať, že pôvodne vystupovali nad úroveň terénu. Datované sú do rovnakého obdobia ako príkrov v Ducovom. Iný typ kamenného príkrova z Ducového a Dobrovlian II (obr. 21), skladajúci sa z 2—4 kameňov s maximálnymi rozmermi 30—50 cm, zoradených tesne vedľa seba a prekrývajúcich hrobovú jamu, predstavuje z morfológického hľadiska už ďalší a posledný stupeň vo vývoji k monolitným kameňom.

Kamenné príkrovky z Ducového a Somotoru I treba považovať za zvyšky kamenných rovov. Ich rozšírenie v druhej polovici 11. stor. ich kladie do čias priamo predchádzajúcich obdobie prekrývania hrobov monolitnými náhrobnými kameňmi. V Ducovom sa prechod medzi nimi odohral na prelome 11. a 12. stor. a v Somotore približne v rovnakom období, no bol spojený so zmenou polohy a charakteru cintorína. Kamenné príkrovky sa vyskytovali iba na pohrebisku Somotor I, monolitné náhrobné kamene sa nachádzali zasa výlučne na prikostolnom cintoríne Somotor II; obe lokality sú od seba vzdialené približne 1200 m.

Uvedené príklady genetických vzťahov kamenných príkrovov a náhrobných kameňov svedčia o možnosti neveľmi odlišného, no svojím spôsobom špecifického vývoja zvyku prekrývať hroby kamennými náhrobníkmi na Slovensku — oproti českým krajinám. Nálezové okolnosti nepotvrdzujú ani v jednom prípade existenciu kamenných príkrovov typu Ducové-Somotor I na cintorínoch z 11.—14. stor. v českých krajinách. Ich absenciu nemožno jednoducho zdôvodniť iba náhodným alebo zámerným zničením, prípadne prehliadnutím pri výskume. Kým sa však nezískajú nové indície dosvedčujúce existenciu form prechádzajúcich monolitné náhrobné kamene, možno iba zhrnúť, že sa kamenné náhrobníky v českých krajinách objavujú už v druhej polovici 11. stor. ako monolitné bloky s dosiaľ neznámym predchádzajúcim vývojom, ktorý dnes pre nedostatok dokladov nemôžeme rekonštruovať.

Komplikovanejšia situácia, ktorá sa prejavuje v mnohých smeroch, no najmä v odlišnom charaktere povrchovej úpravy hrobovej jamy, počte a rozmiestnení hrobov pod náhrobnými kameňmi na cintorínoch, dokazuje, že horné Podnestrie nie je oblasťou vzniku takto upravených hrobov. Historické pramene (*L'adičenko* 1957, s. 100; *Macůrek* 1964, s. 90) umožňujú predpokladať prenesenie zvyku prekrývať hroby kamennými

náhrobníkmi do tejto oblasti v čase živých obchodných kontaktov — najpravdepodobnejšie z českých krajín. Veľkú obľubu náhrobníkov, dosahujúcu temer charakter módnosti, dokumentuje 55 cintorínov s ich výskyтом v 11.—13. stor. a iba 21 cintorínov s prostými plochými hrobmi.

Funkcia a význam náhrobných kameňov

Výsledky doterajšieho bádania a etnografický pramenný materiál spájajú náhrobné kamene so snahou označiť hrob na povrchu, udobriť si mŕtveho a zabrániť mu v návrate medzi živých. Niektoré obrady pri pohrebe, ako zatláčanie očí hádzanie hliny na rakvu, kropenie a označovanie hrobu, boli iba rôznymi formami spomenutej základnej snahy pozostalých, pretože všetko, s čím by sa zomrelý dostal do styku, by získalo negatívnu a ničivú moc. Uloženie náhrobného kamene na hrob bolo pre pozostalých akýmsi druhom uspokojenia, že mŕtvemu preukázali náležitú úctu, ktorú ešte každoročne obnovovali pri spomienkových slávnostiach. Náhrobné kamene sa kládli na hroby vždy na prvú jar po pohrebe, pretože v tomto čase malo nastať definitívne oddeľenie mŕtveho od živých a jeho duša sa mala ukryť v náhrobníku, aby tam našla trvalé sídlo a pokoj (*Bednárik* 1972, s. 46, 64, 87, 115).

Nevýrazný a kvantitatívne chudobný inventár z hrobov vôbec neposkytuje možnosť stanoviť kritériá na posúdenie stupňa sociálnej differenciácie medzi mŕtvmi v prostých plochých hroboch a v hroboch pod náhrobnými kameňmi. Vyhotovenie a prevoz náhrobného kamena na cintorín a v niektorých prípadoch dovoz kamena zo vzdialosti niekoľkých desiatok kilometrov treba však pokladať za úkony náročné na fyzickú námahu a finančné prostriedky. I pietne obkladanie mŕtvykh kameňmi (častejšie najmä v českých krajinách) a v niektorých prípadoch väčšia hlbka hrobových jám poukazujú na významnejšie postavenie týchto jedincov. Preto sa možno domnievať, že pod náhrobnými kameňmi mohli byť v 11.—14. stor. pochovaní majetnejší príslušníci nižšej či strednej spoločensko-sociálnej vrstvy obyvateľstva, ktorá pochovávala svojich mŕtvykh pri kostolných cintorínoch a mala dosatočné prostriedky na zadováženie v tej dobe takého dôstojného náhrobníka.

Spoločensko-sociálny faktor ako kritérium pri používaní náhrobných kameňov dosvedčuje situáciu vo Svinici, kde je v druhej polovici 13. stor. doložené sídlo feudálov tarjánskej vetvy

Aba juhovýchodne od dnešnej obce (*Varsik 1977*, s. 49). Toto sídlo zrejme úzko súviselo so zvyškami sídliskového komplexu stredovekej dediny na terase asi 100 m severovýchodne od prikostolného cintorína s hrobmi pod náhrobnými kameňmi. Charakter nálezového inventára z dediny, no najmä veľké množstvo železných ostrôh z 13. — 15. stor., interpretuje jej funkciu ako sídla služobno-vojenskej družiny feudála. Úroveň a výška spoločensko-sociálneho postavenia družiny umožňuje dať jej členov do súvisu s náhrobnými kameňmi na cintoríne.

Náhrobné kamene a heréza

Jeden z názorov na pôvod a funkciu náhrobných kameňov ich spája s prejavmi herézy, ktorá sa v podobe kritických hlasov usilovala o revíziu náboženských pomerov.

Koncom minulého storočia videl A. Evans (1896, s. 174) ako prvý v náhrobných kameňoch — „stečkoch“ — v Bosne a Hercegovine prejav heretického hnútia bogomilov, ktorí sa chceli nimi odlišiť od ostatných obyvateľov. Systematický prieskum umožnil odhaliť ich funkciu, význam a postavenie v sociálnej sfére bosenského štátu. Dnes je známe, že nie sú výsledkom heretického hnútia, ale zvýšenej prosperity krajiny a dobového vkusu, ktorý sa podieľal na ich masovom rozšírení (*Benac 1951*, s. 71).

Na rozdiel od územia Bosny a Hercegoviny nie sú zo Slovenska, českých krajín a Durínska známe materiály dokladajúce tu v 11.—13. stor. heretické sekty. Treba predpokladať, že by cirkevné dianie a situácia napr. na Slovensku určite nezostala neznáma panovníkovi, cirkvi a pápežovi, ktorí organizovali križiacke výpravy na potlačenie heretického hnútia v Bosne. I biskup Gerhart z Csanádu, hoci spomína heretikov v severnom Taliansku, na území Uhorska ich neuvádzal (*Loos 1974*, s. 103, 105—107).

Pochopenie heretického učenia s jeho zložitými myšlienkami, obrazmi a pojмami nemožno v druhej polovici 11. stor. predpokladať ani u obyvateľstva horného Podnestria v Kyjevskej Rusi, ktoré sa v tej dobe ešte úplne nezriecklo pohanstva a kresťanská ideológia tu mala ešte plynšie korene ako v oblastiach strednej Európy. Tieto dôvody vylučujú vplyv herézy ako ideológie určitej skupiny obyvateľstva na vznik zvyku prekrývať hroby kamennými náhrobníkmi, pretože možno poprieť samotné heretické učenie v druhej polovici 11. stor., rovnako ako jeho ma-

sové rozšírenie v strednej Európe v takej miere ako bolo rozšírené prekrývanie hrobov.

Na určité prejavy herézy by azda poukazovala situácia, keď sa náhrobné kamene nenašli napríklad na cintorínoch pri sakrálnych stavbách na Bratislavskom a Nitrianskom hrade — vo vtedajších významných cirkevných centrach, ale zistili sa na dedinských cintorínoch, kde sa predpokladá nedostatočný dozor cirkví pri pochovávaní. Pri hodnotení tejto situácie treba mať na pamäti fakt, že dnešný stav zachowania náhrobných kameňov nemusí zodpovedať situácii v 11. — 14. stor. Aj dnes sú známe prípady, že náhrobné kamene, donedávna sa nachádzajúce okolo kostolov, v priebehu niekoľkých rokov bez stopy zmizli. Takto zmizli náhrobníky v Hradišti, Jancovciach, Kovarcích, Solčanoch atď., v Boldogu a Páci sa použili na stavbu kostolnej ohrady. Vo Veľkom Klíži-Klížskom Hradišti bolo množstvo náhrobných kameňov rozbitych a použitých na rekonštrukciu čiastočne deštruovanej sakrálnej stavby. Rovnaké ničenie náhrobných kameňov treba predpokladať aj na takých exponovaných miestach ako Bratislavský a Nitriansky hrad. Náhrobné kamene, keď stratili svoj pôvodný význam a funkciu, sa tu mohli počas piatich storočí používať ako stavebný kameň pri mnohých stavebných úpravách a prestavbách. Z analogických príčin sa náhrobné kamene nemuseli zachovať na Martinskom vrchu v Nitre, v Boleráze a na dedinských cintorínoch pri mnohých sakrálnych stavbách na celom území terajšieho Československa.

Zvyk prekrývať hroby náhrobnými kameňmi nemusel byť v 11.—14. stor. bez výnimky rozšírený po celom území strednej Európy. V určitých oblastiach treba rátať s odlišným názorom na vzťah pozostalých k mŕtvym, ktorí sa odrážali v inom spôsobe preukazovania pietnej pozornosti a v označovaní hrobu. Najmä v oblastiach, kde sa nenachádzal vhodný kameň, praktiky pri pochrebe, prameniace z tradícií v kulte mŕtvych, nemuseli vyžadovať prekrytie hrobu náhrobným kameňom. S takýmito odlišnosťami treba rátať aj v určitej oblasti, kde sa mohli nachádzať často vedľa seba dva sídliskové celky, ktorých obyvatelia sa názormi na vzťah k pozostalým líšili. Množstvo podobných prípadov z neskoršieho obdobia možno nájsť v etnografickej literatúre (*Bednárik 1972*). Aj situácia v českých krajinách, kde sa hroby pod náhrobnými kameňmi nášho typu nachádzali aj v dôležitých centrach premyslovskej dŕžavy (Budeč, Kouřim, Pražský hrad,

Vyšehrad v Prahe), potvrdzuje predpoklad, že prekrývanie hrobov náhrobnými kameňmi nemožno v spomínanom období spájať s prejavmi herézy.

Záver

Monolitné bloky kameňov typu Ducové-Krásno, prekrývajúce hroby na cintorínoch v 11.—14. stor., sú na území Durínska v NDR, českých krajín, Slovenska a horného Podnestria na juhzápadnej Ukrajine prvým doloženým typom kamenného náhrobníka, ktorý mal na úrovni terénu označiť hrob, oživovať spomienku na mŕtveho a zabezpečiť mu pokojný odpočinok. Zhotovovali sa z kameňa, pretože mal významné postavenie a tradíciu v kulte mŕtvych a odolával poveternostným vplyvom.

Temer na celom území rozšírenia sa náhrobné kamene zhodujú veľkosťou, tvarom, opracovaním, funkciou i významom. Iba v hornom Podnestri býval určité odchýlky v niektorých detailoch, spôsobené rozdielnym podložím a tradíciami v kulte mŕtvych. Štyri druhy cintorínov podľa typu povrchovej úpravy hrobovej jamy, počtu a rozmiestnenia hrobov, sú výsledkom miešania sa cudzich vplyvov s domácim prostredím, odlišného chápania funkcie náhrobných kameňov. Hroby pod náhrobnými kameňmi sa okrem výnimiek nachádzali na prikostolných cintorínoch a podľa výsledkov doterajších terénnych výskumov sú v menšine oproti prostým plochým hrobom.

Veľkosť, tvar a úprava povrchu náhrobných kameňov boli závislé od špecifických vlastností horniny, z ktorej sa zhotovali. Na Slovensku prevažujú hrubé, iba zbežne opracované amorfné kamene, v českých krajinách zasa pravidelnejšie s dokonalejšie opracovaným povrhom. Ryté a reliéfne zobrazené symboly sa vyskytujú iba na najkvalitnejšie opracovaných kameňoch. Na Slovensku sú preto zriedkavejšie ako v českých krajinách. Výber materiálu na náhrobníky bol podmienený možnosťou získať najľahšie dostupný a opracovateľný kameň. Petrografický rozbor kameňov z Krásna, dokladajúci ich pôvod z rôznych polôh zberného regiónu sakrálnej stavby, naznačil možnosť, že pochádzajú z katastra obce, odkiaľ pochádzal mŕtvy.

V uložení, orientácii kostier a polohe rúk pochovaných v hroboch pod náhrobnými kameňmi býval rovnaké zákonitosť ako v prostých plochých hroboch. V oboch typoch hrobov je ich

inventár v dôsledku cirkevných nariadení rovnako chudobný. Zvýšená starostlivosť o mŕtvy, prejavujúca sa v niektorých prípadoch vo väčszej hĺbke hrobovej jamy alebo v obložení mŕtveho kameňmi, spolu s námahou a finančnými prostriedkami potrebnými na zhotovenie a prevoz náhrobného kameňa na cintorín, poskytujú indície prisúdiť tieto hroby príslušníkom nižších či stredných spoločensko-sociálnych vrstiev, ktoré mali dostatočné prostriedky na zadováženie náhrobných kameňov. K tomuto záveru nás privádza aj situácia vo Svinici a v hornom Podnestri, kde boli v hroboch pod náhrobnými kameňmi často zvyšky zlatom pretkávanej brokátovej látky z importu, dostupnej iba príslušníkom majetnejších vrstiev.

Genézu náhrobných kameňov treba sledovať v organickej jednote s vývojovou škálou používania kameňa pri úprave hrobovej jamy od prvopočiatku, cez kamenné obklady a príkrov rôznych typov, konštrukcií a umiestnenia až k monolitným tvarom, ktoré na úrovni terénu prekrývajú hroby. Spolu s vývojom používania kameňa v hroboch treba sledovať i vývoj ponímania funkcie týchto rôznych typov. Je zrejmé, že vytrhnutie monolitného náhrobného kameňa ako tvaru z vývojovej škály v konečnom dôsledku znemožní správne vysvetliť jeho pôvod i funkciu a zdôvodniť jeho objavenie sa na cintorínoch práve v druhej polovici 11. stor., čo môže viesť k vytváraniu rôznych teórií, špekulačívne riešiacich základné otázky.

Výsledky bádania umožňujú dospieť k záveru, že vznik monolitných náhrobných kameňov je výsledkom syntetizujúceho hodnotenia všetkých doterajších funkcií, podôb a foriem použitia kameňa v hroboch v súvislosti s kultom mŕtvych a vplyvom spoločensko-sociálnych kritérií v druhej polovici 11. stor. Ďalšie faktory, ktoré mohli priamo i nepriamo podmieniť ich kladenie na hroby práve v tomto období, boli pravdepodobne: kvantitatívny úbytok inventára z hrobov a rozvoj kamenárskeho remesla. V priebehu druhej polovice 11. stor. sa začínajú objavovať hroby pod náhrobnými — už monolitnými — kameňmi v českých krajinách, v hornom Podnestri na prelome 11. a 12. stor., približne v rovnakom období ako na Slovensku. Tu môžeme v druhej polovici 11. stor. sledovať kamenné príkrovky prekrývajúce hroby na úrovni terénu ako formu tesne predchádzajúcu monolitné kamene, ktorá je s nimi geneticky spätá. Najväčšie rozšírenie prekrývania hrobov náhrobnými kameňmi spadá na ce-

lom území ich rozšírenia do 12.—13. stor. a tento zvyk doznieva v 14. stor. Akési prežívanie tradícií možno pozorovať v ojedinelých prípadoch i v 15.—16. stor., keď sa sporadicky stretávame so zámerným prenášaním náhrobníkov nášho typu na hroby z tohto obdobia. V hornom Podnestrí sa náhrobné kamene, hoci v mierne pozmenenej forme kládli na hroby i po 14. stor. Záver prekrývania hrobov náhrobnými kameňmi v priebehu 14. stor. nemožno zatiaľ plne zdôvodniť a nájsť preň spoľahlivé vysvetlenie. Jednou z príčin, ktorá ho mohla podmieniť, bolo azda schudobnenie obyvateľstva, ktoré pôvodne takto hroby upravovalo. Tento predpoklad by dokumentoval i celkový úbytok inventára z hrobov,

najmä v 14.—15. stor. Inou príčinou mohla byť zmena vkusu v spôsobe označovania hrobov, čiastočne ovplyvnená aj predchádzajúcimi dôvodmi a súvisiaca so zmenami v náhľade na vzťah živých k mŕtвym.

Na záver by som chcel poznamenať, že ďalšie bádanie v oblasti tejto problematiky by sa malo v blízkej budúcnosti upriamíť na výskum dnes už neveľkého počtu zachovaných cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi. Iba nadobudnutím potrebnej kvantity údajov možno ešte dnes zodpovedať mnohé otázky, ktoré onedlho následkom rýchleho miznutia náhrobných kameňov z plôch okolo kostolov už nebude možné riešiť.

Literatúra

- BEDNÁRIK, R.: Cintoriny na Slovensku. Bratislava 1972.
- BENAC, A.: Olovo. Beograd 1951.
- BONDARČUK, V. G.: Geologičeskie pampatki Ukrajiny. Kijev 1961.
- BORKOVSKÝ, I.: Objev nového kostela na pražském hradč. Archeol. Rozhl., 2, 1950, s. 188—199.
- BUDINSKÝ-KRICKA, V.: Prvé staroslovenské radové pohrebišťa v Turci a Liptove. Turčiansky Sv. Martin 1944.
- ČERNÝ, V. J.: O starožitnostech z Libánska. Památ. archeol., 10, 1878, s. 882—883.
- ČERNÝ, V. J.: O starožitnostech z doby predhistorické na Libánsku. Památ. archeol., 11, 1881, s. 127—132.
- ČERVINKA, I. L.: Radové pohrebiště u Nové Dědiny. Pravěk, 4—6, 1926, s. 3—11.
- DVOŘÁK, F.: Pravěk Kolínska. Kolín 1936.
- EISNER, J.: Výzkum na Děvíně v letech 1933—1937. In: Historica Slovaca. 1—2. Bratislava 1940—1941, s. 108—134.
- EVANS, A.: Through Bosnia and Herzegovina on Foot during the Insurrection. London 1896.
- FELCMAN, J.: Archaeologický výzkum v roku 1902 a 1903. Památ. archacol. a místopis., 21, 1904—1905, s. 131—138.
- GUTH, K.: Praha, Budeč, Boleslav. In: Svatováclavský sborník. 1. Praha 1934, s. 686—818.
- HABOVŠTIAK, A.: Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviceach. Slov. Archeol., 11, 1963, s. 407—452.
- HABOVŠTIAK, A.: Archeologický výzkum v Kostoľanoch pod Tribečom. In: Monumentorum tutela — Ochrana pamiatok. 2. Bratislava 1968, s. 43—77.
- HRUBÝ, V.: Staré Město. Velkomoravské pohrebiště na Valách. Praha 1955.
- JANUSZ, B.: Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej. Lwów 1918.
- KOLNIKOVÁ, E.: Obolus mítvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku. Slov. Archeol., 15, 1967, s. 189—246.
- KRASKOVSKÁ, L.: Výskum na hradisku v Dražovciach. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 6. Nitra 1961, s. 161—184.
- KRUPICA, O.: Pohrebiště z XII.-XIV. stor. v Krásne na Slovensku. Archeol. Rozhl., 5, 1953, s. 193—214.
- LADIČENKO, I.: Istorija Ukrainskoj SSR. Kijev 1956.
- LOOS, M.: Dualist Heresy in the Middle Ages. Praha 1974.
- MACUREK, J.: Dějiny východních Slovanů. Praha 1964.
- NECHVÁTAL, B.: Výzkum mladohradištního pohrebiště v Radomyšli v roce 1964. Archeol. Rozhl., 17, 1965, s. 368—380, 383—385, 389—390.
- NECHVÁTAL, B.: „Vampyrismus“ na pohrebišti v Radomyšli. Archeol. Rozhl., 19, 1967, s. 478—489.
- NECHVÁTAL, B.: Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1971—1973. Archeol. Rozhl., 27, 1975, s. 159—177.
- NECHVÁTAL, B. — RADOMĚRSKÝ, P.: Mladohradištní pohrebiště v Radomyšli u Strakonic. Archeol. Rozhl., 16, 1964, s. 655—685.
- NIEDERLE, L.: Život starých Slovanů. 1—2. Praha 1913.
- NIKLASSON, N.: Ein slawischer Friedhof des 12. Jahrhunderts bei Treben, Kr. Weissenfels. Mannus, 11—12, 1919—1920, s. 338—360.
- PASTERNAK, J.: Ruské Karpaty v archeologii. Praha 1928.
- PASTERNAK, J.: Archeologija Ukrajiny. Toronto 1961.
- PASTOR, J.: Belobrdske pohrebište v Somotore. Slov. Archeol., 3, 1955, s. 276—285.
- PÍČ, J. L.: Pohrebiště u Hrázská. Památ. archeol., 9, 1874, s. 455—456.
- PÍČ, J. L.: Starožitnosti země České. 3—1. Praha 1909.
- RATIČ, A. A.: Drevnerusskij mogišnik v s. Kopačinci, Stanislavskoj oblasti. Krat. Soobšč. Inst. Archeol., 4, (Kijev) 1955, s. 25—26.
- RATIČ, O.: Drevnorusskij archeoložični pam'jatky na te-rytoriji západnych oblastej URSR. Kyjiv 1957.
- REMPEL, H.: Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts. Berlin 1966.
- RUTTKAY, A.: Druhá fáza kostolného cintorína na Kos-tolci pri Ducovom. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR. 2. Uherské Hradiště 1973, s. 29—47.
- SCHRÁNIL, J.: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X.—XI. věku. Obz. prehist., 4, 1925, s. 160—194.
- STARČUK, I. D.: Rozkopky horodišča Plis'neska v 1947—1948 rr. In: Archeol. Pam'jatky URSR. 3. Kyjiv 1952, s. 379—394.
- SVEŠNIKOV, I.: Pochovaná XI st. n. e. v Smiňuci kolo Starohu Samboru. In: Archeol. Pam'jatky URSR. 1. Kyjiv 1942, s. 86—90.
- ŠIKULOVÁ, V.: Moravská pohrebiště z mladší doby hra-dištní. In: Pravěk východní Moravy. 1. Gottwaldov 1958, s. 88—162.
- TUREK, R.: Prachovské skály. Praha 1946.
- TUREK, R.: Slovanské osídlení Chebska. Obzor prahist., 14, 1950, s. 401—440.
- VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. III. Bratislava 1977.
- ZAVODSZKY, L.: A Szent István, Szent László és Kál-mán korabeli törvények és zsinati határozatai forrásai. Budapest 1904.

Погребения под надгробными камнями в 11—14 вв.

Милан Ганульяк

Автор в своей статье решает проблему монолитных надгробных камней, горизонтально помещенных на погребениях, находящихся на кладбищах 11—14 вв. в Центральной Европе.

Кладбища с погребениями данного типа неравномерно размещены на территории Тюрингии в ГДР, Чехии, Моравии, Словакии и Верхнего Поднестровья Юго-Западной Украины (рис. 1—5). Почти на всей территории их распространения надгробные камни сходные по величине, форме и обработке, функции и значению. Лишь в Верхнем Поднестровье наблюдаются определенные отклонения в некоторых деталях, причиненные неодинаковой подпочвой и традициями в культе мертвых. Четыре типа кладбищ по характеру внешнего оформления погребений, по количеству и их размещению являются результатом смешивания чужого влияния в домашнюю среду. Приведенные факты свидетельствуют о том, что обычай накрывать погребения надгробными камнями явление в вышеприведенной области чужое и попало туда в результате тесных торговых сношений.

Погребения под надгробными камнями, кроме случаев, когда не была изучена местность всей площади кладбища, находились на околодостелных кладбищах. На могильниках вне костелов они не находятся. В Верхнем Поднестровье были обнаружены у костела лишь в одном случае.

По форме надгробные камни можно подразделить на аморфные и симметрично обработанные с более тонкой отделкой поверхности. Грубо отломленные и обитые аморфные формы представлены типом аморфного камня и аморфной плиты (рис. 7—9). Симметрично обработанные надгробные камни имеют форму гроба (рис. 10 и 11), равнобедренного треугольника (рис. 12, 14 и 15) или плитняка с закругленными гранями и выпуклой верхней поверхностью (рис. 16).

Величина, форма и обработка поверхности зависели от специфических качеств горной породы, из которой надгробные камни изготавливали. В Чехии и Моравии, где численно преобладали легко поддающиеся обработке

известняки и песчаники, были обильны симметрично обработанные формы с более совершенно отделанной поверхностью. В Словакии, где имеются в более богатой мере трудно поддающиеся обработке и более ломкие горные породы, изготавливались преимущественно аморфные формы.

Гравированные и рельефно изображенные символы встречаются лишь на наиболее качественно обделанных формах (рис. 15, 17—19). В Словакии они поэтому встречаются реже чем в Чехии и Моравии. Выбор материала для надгробных камней был обусловлен возможностью добычи легче всего доступного и поддающегося обработке камня. Петроографический анализ надгробных камней из с. Красно подтвердил предположение об их происхождении из участка деревни, жителем которой был покойник.

В Радомышле и Новой Дедине были могильные ямы под надгробными камнями глубже, нежели у грунтовых могил. В Радомышле и на других местонахождениях были скелеты в могильных ямах обложены камнями. На остальных кладбищах при глубине, положении и ориентации скелетов, положении рук соблюдались такие же закономерности как у грунтовых могил и не наблюдалось между ними различий. Оба типа могил в результате церковных ограничений одинаково бедны инвентарем.

В некоторых случаях усиление заботы о покойнике, отражавшееся в большей глубине могильной ямы в обложении скелета камнями, в изготовлении надгробного камня, перевозке его на кладбище и доставке камня даже на расстояние несколько десятков километров, свидетельствуют о том, что под такого рода надгробными камнями могли быть похоронены лишь представители высших общественно-социальных слоев, владеющие достаточными средствами для их раздобывания. В Верхнем Поднестровье часто в погребениях под надгробными камнями обнаруживаемые остатки золототканой парчевой импортной ткани были доступны также лишь высшим общественно-социальному слоям.

Шкала развития, начинающая с разных типов применения камня в соединении с могилой, через каменные покровы (рис. 20 и 21) к монолитным камням, указывает на возможность их прямого развития на территории Чехии, Моравии и Словакии.

Начало покрывания погребений надгробными камнями описываемого автором типа можно определить 2-ой половиной 11 в. В этот период начинают появляться такие погребения в Чехии и Моравии. В Словакии

они появляются на рубеже 11 и 12 вв., приблизительно в одинаковый период как и в Верхнем Поднестровье. Наибольшее распространение этого обычая наблюдается в 12–13 вв., и угасание в половине 14 в. В Верхнем Поднестровье не наступило его угасание после этого периода как в западных областях, а надгробными камнями продолжали покрываться погребения и в дальнейшем, хотя в незначительно измененной форме.

Перевод Е. Голой

Gräber unter Grabsteinen im 11.–14. Jahrhundert

Milan Hanuliak

Der Autor befaßt sich in seinem Beitrag mit monolithischen Grabsteinen, die horizontal auf Gräbern der Friedhöfe aus dem 11.–14. Jh. in Mitteleuropa untergebracht sind.

Friedhöfe mit Gräbern dieses Typus streuen sich ungleichmäßig auf dem Gebiet Thüringens in der DDR, der böhmischen Länder, der Slowakei und des oberen Dnjestr-Tales in der Südwestukraine (Abb. 1–5). Beinahe in ihrem gesamten Verbreitungsgebiet stimmen die Grabsteine in Größe, Form und Bearbeitung, Funktion und Bedeutung überein. Lediglich im oberen Dnjestr-Tal beobachtet man verschiedene Abweichungen in manchen Details, die durch die abweichende Unterlage und Traditionen im Totenkult verursacht sind. Vier Typen von Friedhöfen nach der Art der Oberflächengestaltung der Gräber, der Zahl und ihrer Unterbringung sind das Ergebnis einer Mischung fremden Einflusses mit dem heimischen Milieu, einer abweichenden Funktion. Die angeführten Tatsachen sprechen dafür, daß die Sitte der Gräberüberdeckung mit Grabsteinen in diesem Gebiet fremd ist und mittels enger Handelskontakte hierher gelangte.

Gräber unter Grabsteinen befanden sich außer den Fällen, wo nicht die ganze Gräberfeldfläche untersucht wurde, auf Kirchenfriedhöfen. Auf nichtkirchlichen Friedhöfen begegneten sie nicht. Im oberen Dnjestr-Gebiet wurden sie nur in einem einzigen Fall bei einer Kirche angetroffen.

Hinsichtlich der Form lassen sich die Grabsteine in amorphe und in symmetrische mit besser bearbeiteter Oberfläche aufteilen. Grob abgebrochene und behauene amorphe Formen sind durch den Typus eines amorphen Steins und einer amorphen Platte vertreten (Abb. 7–9). Symmetrisch bearbeitete Grabsteine erscheinen in Form eines Sarges (Abb. 10 und 11), in der Form eines gleichschenkeligen Dreieckes (Abb. 12, 14, 15), in Form von Quadern mit gerundeten Kanten und gewölbtem oberen Ende (Abb. 16).

Größe, Form und Oberflächengestaltung hingen von den spezifischen Eigenschaften des Gesteins ab, aus welchem die Grabsteine angefertigt wurden. In den böhmischen Ländern, wo leicht bearbeitbare Kalk- und Sandsteine überwogen, waren regelmäßig bearbeitete Formen mit besser bearbeiteter Oberfläche zahlreich. In der Slowakei, wo schwerer bearbeitbare und sprödere Gesteine reicher sind, wurden überwiegend amorphe Formen angefertigt.

Gravierte und plastisch dargestellte Symbole kommen nur auf besser bearbeiteten Formen vor (Abb. 15, 17–19). In der Slowakei pflegen sie deswegen seltener als in den böhmischen Ländern zu sein. Die Auswahl des Materials zu Grabsteinen war durch die Möglichkeit der Gewinnung von leichter zugänglichem und bearbeitbarem Stein bedingt. Die petrographische Analyse der Grabsteine aus Krásno bestätigte

die Voraussetzung über ihren Ursprung aus jenem Gemeindekataster, von wo der Tote stammte.

In Radomyšl und Nová Dědina waren die Grabgruben unter den Grabsteinen tiefer als bei den Flachgräbern. In Radomyšl und in weiteren vier Fundorten lagen die Skelette in einer Steinsetzung. Auf den übrigen Friedhöfen richteten sich die Tiefe, Bettung und Orientierung der Skelette, die Lage der Hände nach den gleichen Gesetzmäßigkeiten wie bei den Flachgräbern und es sind keine Abweichungen zwischen ihnen zu beobachten. Beide Gräbertypen weisen infolge der kirchlichen Beschränkung die gleiche Beigabenarmut auf.

In manchen Fällen deutet die erhöhte, den Toten gewidmete Sorgfalt, die sich in größerer Tiefe der Grabgrube und in der Umsetzung des Skelettes mit Steinen widerspiegelt, die Anfertigung des Grabsteines, die Überführung auf den Friedhof und der Transport des Steins auch aus einer Entfernung von einigen Dutzend Kilometern darauf, daß in solchen Gräbern lediglich Angehörige von solchen sozialen Schichten liegen konnten, die genügend Mittel zur Anschaffung des Steines besaßen. Im oberen Dnestr-

Gebiet waren die häufig in Gräbern unter Grabsteinen gefundenen Reste von golddurchwobenem Brokatstoff Importware, die ebenfalls nur Angehörigen der höheren Gesellschaftsschicht zugänglich war.

Die Entwicklungsskala der Grabsteine, beginnend von verschiedenen Typen der Verwendung des Steins von Steinplatten (Abb. 20 und 21) bis zu monolithischen Steinen, deutet auf die Möglichkeit ihrer direkten Entwicklung im Gebiet der böhmischen Länder und in der Slowakei.

Der Beginn der Sitte der Überdeckung der Gräber mit Grabsteinen kann in die zweite Hälfte des 11. Jh. angesetzt werden. In dieser Zeit begannen solche Gräber in böhmischen Ländern aufzutauchen. In der Slowakei erscheinen sie an der Wende des 11. und 12. Jh., ungefähr in der gleichen Zeit wie im oberen Dnestr-Gebiet. Die größte Verbreitung der Sitte entfällt in das 12. — 13. Jh. und das Ausklingen in die Mitte des 14. Jh. Im oberen Dnestr-Gebiet hörte sie nach dieser Zeit nicht auf wie in den westlicher liegenden Gebieten und die Grabsteine wurden auf die Gräber auch weiterhin gelegt, wenn auch in leicht abgeänderter Form.

Übersetzt von B. Nieburowá

BEITRAG ZUM KENNEN VON STEIN-, SCHALENOBST UND DER WEINREBE

EMANUEL OPRAVIL — EVA HAJNALOVÁ

(Archäologisches Institut der ČSAW, Brno) — (Archäologisches Institut der SAW, Nitra)

Die in den letzten Jahren in der Slowakei verwirklichten archäologischen Grabungen bereicherten mit Funden archäobotanischen Charakters unser Wissen nicht nur im Sortiment der grundlegenden Ackerbaupflanzen, wie Getreide und Hülsenfrüchte, sondern lieferten ebenfalls Belege über eine bunte Anbauaktivität, und zwar im Obst- und Weinbau. Im Beitrag sind die bis heute bekannten Funde von Stein-, Schalenobst und der Weinrebe aus der Slowakei in enger Anknüpfung an mährische und böhmische Funde beginnend vom Frühmittelalter analysiert, in welches die reichsten und ältesten gefundenen Obstreste aus der Slowakei entfallen.

Die Autoren des Beitrages waren bestrebt, Informationen über die slowakischen Funde in engem Zusammenhang mit den Funden in Mähren und Böhmen zu bieten, aber ebenfalls das Interesse der Archäologen zu wecken, eine größere Aufmerksamkeit nicht nur der Bergung der Funde zu widmen, sondern sie auch in allen fundgünstigen Objekten zu suchen.

Fundortverzeichnis und Fundanalyse

1. Bratislava, bei der neuen Donaubrücke
Mittelalter, 13.—16. Jh. Grabung B. Polla.
Literatur: Hajnalová 1975a, Polla 1974.

Die Pflanzenreste stammen aus der archäologischen Grabung von 1967. Der Fund lag auf dem Längsschnitt in Schichten-Streifen, auf dem quergeführten Schnitt nestartig bis in 395 cm Tiefe. An Hand der Begleitgegenstände datierten die Archäologen die Pflanzenreste in das 13.—16. Jh.

Schnitt V/B, Schicht 5 (16. Jh.):

Corylus avellana var. ovata WILLD (Haselnuß). Es fand sich eine gut erhaltene Schalenhälfte von 15,8 mm Länge, 14,0 mm Breite und 1,3—2,0 mm Dicke.

Juglans regia L. (Walnuß). Zwei größere Bruchstücke etwas korrodiert Schalen mit deutlicher Oberflächenstruktur von papierhafter Form (Abb. 1: 1). Meßbar waren: Länge 28,0 mm und 32,0 mm, Dicke 1,1—1,8 mm.

Persica vulgaris MILL. (Pfirsich). Drei Stein-hälften, eine von ihnen ziemlich korrodiert (Abb. 1: 2). Objektive metrische Angaben konnten in zwei Fällen gewonnen werden. Länge 21,5 und 22,5 mm, Breite 16,0 und 16,5 mm, Dicke 1,3—3,3 mm.

Schnitt V/B, Schicht 6 (etwa Anfang des 16. Jh.):

Persica vulgaris MILL. (Pfirsich — Abb. 1: 3, 4). Sieben verschieden beschädigte Steinteile und ein ganzer, an den Rändern etwas korrodiert Endokarp, der als stark verdickt, im Umriß breit lanzettartig, mit ziemlich gefurchter Oberfläche charakterisiert werden kann; seine Länge 2,6 mm, Breite 1,9 mm und Dicke 14 mm. Die übrigen gefundenen Steine boten folgende metrische Angaben: Länge 25,8, 24,2, 22,0 und 26,0 mm; Breite 17,2, 18,0, 17,0 und 19,4 mm; die Dicke des Endokarps war erheblich und bewegte sich zwischen 2,4—4,5 mm.

An einer anderen Stelle in demselben Schnitt fand man zehn Reste von Steinen *Persica vulg.* MILL. (Pfirsich — Abb. 1: 5). Vorwiegend erhielten sich nur Hälften des Endokarps, wahrscheinlich ein Rest nach dem Entkernen. Metrische Angaben: Länge 23,0, 23,7, 21,2, 28,0, 24,0, 27,0, 20,2, 21,0, 19,1, 18,0 mm; Durchschnitt 22,5 mm; Breite (?), 18,2, (?), 20,0, 16,7, 19,8, 17,1, (?), 15,1 (?) mm; Durchschnitt 17,8 mm; die Dicke des Endokarps war beträchtlich und maß von 1,8—4,3 mm.

Schnitt V/B, Schicht 13 (Ende des 14. und Anfang des 15. Jh.):

Der Fund aus dieser Lage war reich an einer größere Menge vegetativer und generativer Organe der Weinrebe *Vitis vinifera* L. Die analy-

Abb. 1. Steine, Schalen und Samen aus Bratislava. 1 — Walnußschalenbruchstücke (*Juglans regia L.*), 16. Jh.; 2—5 — gestörte Pfirsichsteine (*Persica vulgaris MILL.*), 16. Jh.; 6 — Samen der Kulturrebe (*Vitis vinifera ssp. sativa*), Ende des 14. und Anfang des 15. Jh.

sierte Probe bestand aus 12 Stück Traubenstielen, wahrscheinlich von *Vitis vinifera ssp. sativa* (DC.) BEGER und aus durch trockene Destillation karbonisierten Kelterrückständen, zwischen denen außer Häuten auch eine beträchtliche Sammenmenge gefunden werden konnte.

Die Traubenstielle sind gut erhalten, an der Schnittstelle etwas beschädigt. Nach der schrägen Form des Schnittes ist anzunehmen, daß die Trauben mit einem scharfen Gegenstand von der Pflanze abgeschnitten worden waren. Eine ge-

nauere Analyse, wie z. B. die vorausgesetzte Beerenzahl in der Traube, kann nicht gemacht werden, weil das Material einer ziemlichen Destruktion unterlag. Durchschnittliche Länge der Traubenstile 11,3 cm (max. 15,4 cm, min. 8,3 cm bei 13 Messungen).

Von den Häuten der Weinbeeren und den Stengeln ließen sich die Kerne sondern (Abb. 1: 6). Alle Kerne, rund 500 Stück, gehören der angepflanzten Weinrebe — *Vitis vinifera ssp. sativa* (DC.) BEGER — an. Durchschnittswerte bei

Abb. 2. Steine, Schalen und Samen aus slowakischen Funden. 1 — Samen der Kulturrebe (*Vitis vinifera* ssp. *sativa*), 14. Jh., Bratislava; 2, 3 — gestörte Walnußschalen (*Juglans regia* L.), Wende des 15./16. Jh., Bratislava; 4 — Walnußschalenbruchstücke (*Juglans regia* L.) und Pfirsichstein (*Persica vulgaris* MILL.), Wende des 15.—16. Jh., Bratislava; 5 — Holundersamen (*Sambucus ebulus* L.), Mittelalter, Bratislava; 6 — verkohlter Stein der Kornelkirsche (*Cornus mas* L.), Latène- bis römische Zeit, Divinka.

25 gemessenen Kernen: Länge 5,1 mm, Breite 3,2 mm, Dicke 2,2 mm.

Schnitt V/B, Schicht 18 (14. Jh.):

Der Fund aus dieser Schicht entsprach seiner Zusammensetzung nach dem vorangehenden. In der kompakt zusammengeschmolzenen Masse fand man Kelterrückstände der Beeren und Traubenstengel der Weinrebe — *Vitis vinifera* ssp. *sativa* (DC.) BEGER (Abb. 2: 1). Die Ausmaße von 25 gemessenen Kernen hatten ungefähr die gleichen Durchschnittswerte wie im vorange-

henden Fund: Länge 5,3 mm, Breite 3,4 mm, Dicke 2,3 mm.

Schnitt V/A, Schicht 7 (Wende des 15./16. Jh.):

Juglans regia L. (Walnuß). Es fanden sich vier größere, ein wenig beschädigte Schalenhälften und zwei Bruchstücke (Abb. 2: 2—4). Eine Schale (28,5 × 29,0 mm) erinnert an die Steinnußvariätät und drei Stück (35,5 × 24,3 mm, 29,0 × 25,1 mm) an die Varietät der Mittel- bis Halbpapiernüsse.

Persica vulgaris MILL. (Pfirsich). Eine Hälfte des Endokarps; Länge 27,0 mm, Breite 19,8 mm.

KBX-XIII, Schicht 6 (Mittelalter):

Das analysierte Material bestand aus Samen von *Sambucus* sp. Es erhielten sich nur die Oberflächenschichten der eiförmigen Samen von zimtbrauner Farbe; sie waren auf Berührung sehr spröde. Nach dem quergeführten Schnitt könnte es sich bei ihnen um Früchte von *Sambucus ebulus* L. (Attich) handeln (Abb. 2: 5).

2. Divinka — Velký vrch, Bez. Žilina

Latène- und römische Zeit, Grabung J. Moravčík.

Literatur: Hajnalová 1975b.

Im Verlauf des J. 1973 gewann man auf dieser Fundstelle während einer Rettungsgrabung ein reiches Sortiment verkohlter Gehölze und Samen von Kulturpflanzen. Im Schnitt IV B befand sich in einer in Stein eingehauenen Getreidegrube zusammen mit verkohlten Körnern des zweikörnigen Weizens und mit Gerste ein verkohlter Stein von *Cornus mas* L. (Kornelkirsche). Der Stein hatte die typische Form mit Naht und Furche (Abb. 2: 6); Länge 10,9 mm, Breite 4,2—4,8 mm.

3. Hronský Beňadik — Klášter, Bez. Žiar nad Hronom

Mittelalter, Grabung A. Habovštiak.

Literatur: Hajnalová 1975a.

In den Grabungssaisons 1972—1973 lieferten die Objekte des mittelalterlichen Klosters archäobotanisches Material, bestehend aus Resten von Gehölzen und Früchten. Einen interessanten Fundverband bildeten darunter Reste, die an der Stelle des Küchenausgusses gefunden wurden (Schnitt III/72, Objekt in der Südwestecke), zwischen denen außer einigen Fischknochen auch botanische Reste unterschieden werden konnten.

Vitis vinifera L. (Weinrebe); 53 Kerne, die wahrscheinlich dem angepflanzten Weinstock angehörten. Die Samenhülle ist völlig korrodiert (Abb. 3: 1), deshalb ist eine detailliertere Unterscheidung nicht möglich.

Prunus domestica ssp. *insititia* (JUSL.) SCHN. (Kriechenpflaume), rundfrüchtig. Ein Stein mit stark korrodiertem Endokarp, der Umriß stark lanzettartig, schwach asymmetrisch, die Basis spitzig bis stumpf abgeschlossen (Abb. 3: 5). Der Apex stumpf zugespitzt, die Rückennaht nicht erhalten. Die Bauchnaht infolge der Korrosion

glatt und die lateralen Furchen undeutlich. Länge 11,6 mm, Breite 7,7 mm, Dicke 3,3 mm.

Cerasus avium L. MOENCH (Süßkirsche). Zwei Stück braungefärbter Steine mit völlig korrodiertem Endokarp. Wegen des ziemlich schlechten Erhaltungszustandes der Steine kann nicht unterschieden werden, ob es sich nicht um die Weichsel handelt (Länge 6,1 und 5,4 mm, Breite 4,8 und 3,5 mm, Dicke 5,7 und 4,3 mm — Abb. 3: 5).

Prunus cf. spinosa L. (Schlehe). Zwei sehr korrodierte Steine (Abb. 3: 5).

Quercus sp. (Eiche). Ein korrodiertes Becher, an der Unterseite mit der Fruchtnarbe (Abb. 3: 5). Der Fund enthielt 20 Samen von *Solanum dulcamara* L. (Bittersüß; Abb. 3: 2) wie auch näher nicht identifizierbare Samen mit einem Teil der Kapsel.

4. Komárno — Arbeiterviertel, Bez. Komárno

Zweite Hälfte des 8. Jh. Grabung Z. Čilinská. Bislang unbeendete Grabung, ihr Fundmaterial unveröffentlicht.

Bei der Rettungsgrabung auf dem Gräberfeld im J. 1974 fand man Gräber, in denen infolge Petrifikation der Metalle Pflanzenreste erhalten blieben. Außer Gehölzen unterschieden wir im Grab 8 in einem beim Gürtel gefundenen Ledereutel zusammen mit einigen Metallgegenständen (Zierat) Pflanzenreste der Hasel- und Walnuß.

Corylus avellana L. (Haselnuß), 15 ganze und 14 beschädigte Nüsse (*var. ovata* WILLD — Abb. 3: 3). Metrische Angaben boten 11 Stück; durchschnittliche Länge 14,0 mm, Breite 9,6—9,9 mm.

Juglans regia L. (Walnuß). Es erhielt sich eine Nußhälfte und zwei Teile der mittleren Scheidewände (Abb. 3: 4). Der Kern hat sich in keinem Falle erhalten. In den Resten aus dem Ledereutel fanden wir auch eine beschädigte Frucht vom *Xanthium strumarium* L. (Spitzklette).

5. Lednica — Burgwall, Bez. Považská Bystrica

Burgwallzeit, Grabung E. Poliak, A. Petrovský.

Bei einer 1974 in diesem Fundort verlaufenen Probegrabung fand man in einem seichten Schnitt (20—30 cm unter der Oberfläche schon die Felsunterlage) in der Nähe von Púchover und burgwallzeitlichen Scherben auch folgende verkohlte Obststeine.

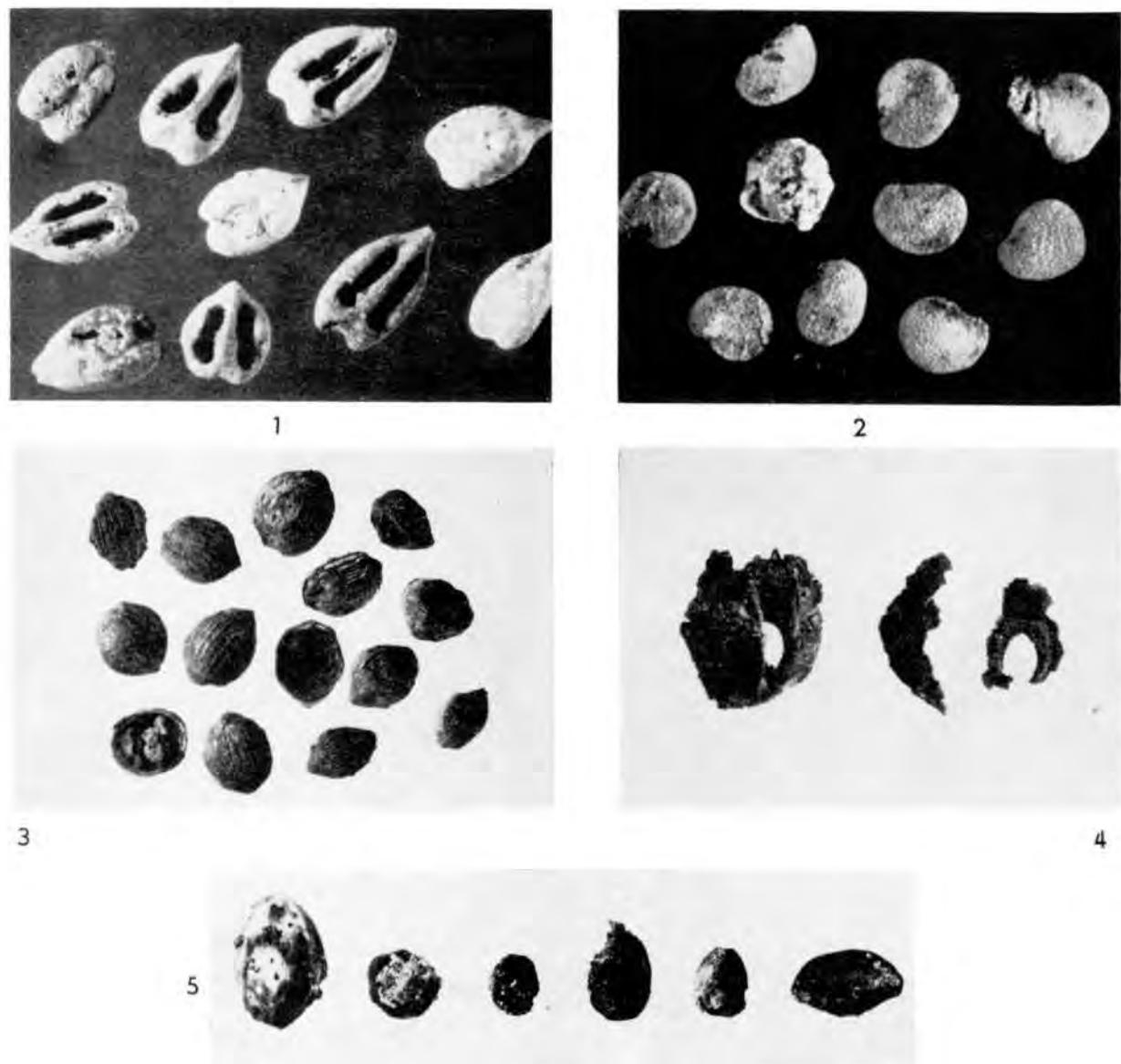

Abb. 3. Schalen und Samen aus slowakischen Funden. 1 — Samen der Weinrebe (*Vitis vinifera L.*), Mittelalter, Hronský Beňadik; 2 — Samen des Bittersüß (*Solanum dulcamara L.*), Mittelalter, Hronský Beňadik; 3 — Haselnußschalen (*Corylus avellana L.*), zweite Hälfte des 8. Jh., Komárno; 4 — Scheidewände und Schalen der Walnuß (*Juglans regia L.*), zweite Hälfte des 8. Jh., Komárno; 5 — Rest einer Pflaume (*Prunus domestica*), zweier Früchte der Süßkirsche (*Cerasus avium* [L.] MOENCH.), zweier Früchte der Schlehe (*Prunus cf. spinosa L.*) und Eichelbecher (*Quercus spec.*) aus dem Mittelalter, Hronský Beňadik.

Prunus spinosa ssp. *ovoideoglobosa* DOM. (Schlehe). Eine Steinhälfte 11,6 mm lang und 9,5 mm breit. Ihre Form ist breit, oval, Apex und Basis gerundet (Abb. 4: 1); tiefe Rückennaht mit unregelmäßigen Rändern; Bauchnaht mit geraden Rändern, wahrscheinlich stumpf keilförmig; die Seitenfurchen tief, breit geöffnet mit schwach aufgebogenen, unregelmäßig buckeligen Rändern; die Oberfläche unregelmäßig grob buckelig, mit dem Ansatz zu einer keilförmig erhabenen Mittelrippe.

Prunus domestica ssp. *institia* (JUSL.) SCHN. (Kriechenpflaume), rundfruchtig. Größeres Bruchstück von halbem Kern (Abb. 4: 1) im Umriß lanzettförmig; die offene Rückennaht tief mit mehr oder weniger scharfen, unregelmäßig buckeligen Rändern; die Oberfläche des Steins unregelmäßig buckelig, teilweise korrodiert, im unteren Drittel mit Andeutungen von 1—2 Rippen.

Prunus domestica L. (Pflaume). Ein größeres Steinstück vom apikalen Teil (Abb. 4: 2). Der

Abb. 4. Steine und Schalen aus slowakischen Funden.
1 — Stein der Schlehe (*Prunus spinosa* ssp. *ovoideoglobosa* DOM.) und Kriechenpflaume (*Prunus domestica* ssp. *insititia* [JUSL.] SCHN.), Burgwallzeit, Lednica; 2 — Stein der Pflaume (*Prunus domestica* L.), Burgwallzeit, Lednica; 3 — Haselnüsse (*Corylus avellana* var. *ovata*), zweite Hälfte des 7. Jh., Želovce.

Stein scheint lanzettförmigen Umriß gehabt zu haben und war vermutlich schlanker als der Stein der rundfrüchtigen Kriechenpflaume.

6. Želovce, Bezirk Veľký Krtíš
Zweite Hälfte des 7. Jh. Grabung Z. Čilinská.
Literatur: Hajnalová 1975a, Čilinská.

Bei der systematischen Grabung im J. 1970 barg man im Grab 72 petrifizierte Nüsse von *Corylus avellana* var. *ovata* WILLD (Haselnuß). Sechs Hälften und mehrere Bruchstücke sind ziemlich beschädigt, auch schon dadurch, daß man sie auf ungeeignete Art konserviert hatte (Abb. 4: 3).

A u s w e r t u n g d e r s l o w a k i s c h e n a r c h ä o l o g i s c h e n O b s t b a u m f u n d e

W e i n r e b e

Obwohl der slowakische Weinbau zweifellos eine lange, durch zahlreiche mittelalterliche wie auch neuzeitliche Quellenangaben belegte Tradition aufweist, waren bis in die jüngste Zeit

keine Funde von Makroresten bekannt. In beträchtlichem Maße hängt dies mit den wenig erforschten historischen slawischen Siedlungskernen zusammen. In den böhmischen Ländern ist eine größere Menge von Weinrebefunden vorhanden: Kerne — Mikulčice 8.—9. Jh. (Opravil 1972), Olomouc 13.—16. Jh. (Burian — Opravil 1970), Prag 13. Jh. (Opravil in Reichertová a Muk 1966), Plzeň 14.—15. Jh. (Opravil 1966), Opava 14.—15. Jh. (Opravil 1965), Ústí nad Labem 14.—15. Jh. (Tempír 1973), Kvasice Alluvium (Opravil 1968b, 1976); verkohlte Triebe — Bánov zweite Hälfte des 15. Jh. (Opravil 1974). Der älteste Fund auf unserem Staatsgebiet ist vorderhand das Material aus Mikulčice, wo außer der angebauten Unterart *Vitis vinifera* ssp. *sativa* auch die Wildrebe — *Vitis vinifera* ssp. *silvestris* — mit einer Reihe von Übergangstypen zur angebauten Kulturrebe vorkommt. Die verhältnismäßig große Zahl der in Mikulčice vor allem in der Füllschicht des Wassergrabens an der Westseite des Burgwalls gefundenen Wildrebe deutet an, daß diese ein Bestandteil der ursprünglichen Auenwälder im March- und Thayaaue war (Opravil 1972).

Beim Studium der ältesten Anfänge des Weinbaues in unseren Ländern sind wir ständig auf bescheidene Angaben in den Schriftquellen angewiesen (Opravil 1976c): drei auf die Zeit Großmährens sich beziehende Gebete aus dem griechischen Sinai und ein Bericht von Edrisi. Aus dem Inhalt des Gebetes geht hervor, daß in der Wirkungszeit der zyrrillo-methodischen Mission auf dem Gebiet Großmährens die Weinrebe gezüchtet wurde. Der arabische Reisende Edrisi besuchte Ende des 8. oder Anfang des 9. Jh. auch Nitra und vermerkte in seiner Umgebung Weingärten (ex Kalesný 1966). Der südslowakische Weinbau hat also eine lange Tradition und es ist sehr wahrscheinlich, daß seine Wurzeln in ältere Zeit reichen. Die Wildrebe kannten die Kelten und das Anpflanzen von Kulturrebenen hängt mit deren Propagierung durch Vermittlung römischer Kolonisten zusammen.

Beim Bau der neuen Donaubrücke in Bratislava wurde ein Weinbetrieb abgedeckt, weil außer Kernen der Weinrebe in großer Menge auch Reste der Traubenstiele erhalten geblieben sind (Pollá 1972, Hajnalová 1975a); es ist der erste Fund dieser Art in der Tschechoslowakei. Wenn es sich auch in diesem Falle um eine spätmittelalterliche Entdeckung handelt, werden voraussichtlich weitere Untersuchungen im Areal der

slowakischen Hauptstadt auch Funde älteren Datums zum Vorschein bringen.

Pflaume

Der große Taxon *Prunus domestica* L. — Pflaume — umfaßt eine beträchtliche Menge von Einheiten verschiedenen taxonomischen Niveaus, die von jedem Autor auf verschiedene Weise klassifiziert werden. Gewöhnlich verwendet man die Klassifikation aus Hegis Flora, die in verschiedenen Abarten stark verbreitet ist. Wir sehen von der Wertung verschiedener Konzeptionen ab und halten uns grob an den entsprechenden Begriff (wenn er auch in bestimmten Punkten abweicht), und zwar wegen der kleinen Zahl der hier beschriebenen Taxone. Im breiteren Sinn sind sich praktisch alle Autoren in der Angelegenheit *Prunus domestica* ssp. *oeconomica* (BORKH.) C. K. SCHN. einig: ein gezüchteter Obstbaum hybridogenen Ursprungs aus *Prunus spinosa* L. und *Prunus divaricata* LEDEB. im kaukasischen Raum. Die Pflaumenunterart *Prunus domestica* ssp. *insititia* (JUSL.) SCHN. hat botanisch nicht so einen einheitlichen Ursprung, aber ihr europäisches Indigenat gilt als unstrittig. Sie ist durch fossiles Material bereits im Neolithikum nachgewiesen (Ehrenstein — Hopf 1968; Garsdorf — Knörzer 1974 u. a.).

In der Tschechoslowakei ist es gelungen, Steine von *Prunus domestica* erst aus dem Frühmittelalter zu identifizieren; es ist vor allem der Verband von Steinen aus dem großmährischen Burgwall von Mikulčice (*Opravil 1962, 1973b et in litt.*). Im allgemeinen dominiert in diesen Funden die Pflaume; ein mit der Zwetschke (*Prunus domestica* ssp. *oeconomica*) identischer Typus ist nur geringfügig vertreten. In den späteren mittelalterlichen Funden sind dann Pflaumen und Zwetschken in großer Menge vertreten. Aus der Slowakei wird in der Literatur der vorderhand unausgewertete Fund aus dem mittelalterlichen Trnava als „Pflaumenbaum (*Prunus domestica* L.)“ ohne nähere Beschreibung angeführt (Temšír 1969). Die von E. Hajnalová (1975a) angeführte Bestimmung *Prunus cerasifera* (?) aus Hronský Beňadik ist aufgrund einer Revision zu annulieren, es handelt sich um eine Pflaume.

Die in diesem Kapitel beschriebenen Steine von *Prunus domestica* gehören zur Pflaumenunterart *Prunus domestica* ssp. *insititia*. Nach Mikulčice sind es weitere Funde aus der Burgwallzeit von Lednica und aus der jüngeren Burgwallzeit von Hronský Beňadik. Der teilweise korrodierte Endokarp aus letztergenanntem Fund-

ort kann in den Bereich der Varietät *nigra* Rchb. gereiht werden. Wie bei den Funden aus Mikulčice kann auch bei diesen neuen aus der Slowakei, zumindest bei einigen Typen, über Möglichkeiten ihres autochthonen Ursprungs erwogen werden.

Pfirsich

Der Pfirsichbaum gehört zu jenen Obstbäumen, deren ursprüngliche Heimat weit außerhalb der Grenzen Europas liegt. Im Altertum überwand er eine ungeheure Entfernung — aus China über den ganzen asiatischen Kontinent —, bis er in Vorderasien auftauchte, wo ihn die antike Welt kannte; nach diesem Land wurde er auch benannt (*Mala persica*). In Rom und auf der ganzen Apenninenhalbinsel kannte man ihn mit Sicherheit erst zu Beginn unserer Zeitrechnung. Umso überraschender ist seine rasche Verbreitung nach Mitteleuropa. Die römischen Kolonisten begannen ihn offenbar sehr bald in den römischen Provinzen anzupflanzen, überall, wo günstige klimatische Bedingungen dafür vorhanden waren.

Die Möglichkeit der leichten Heranzüchtung aus Steinen spielte sicherlich eine große Rolle bei seiner Verbreitung nach Mitteleuropa. Bald tauchte er im Rheingebiet und in Pannonien auf; in Pannonien kam es höchstwahrscheinlich im Donaugebiet zu den ersten Kontakten der Slawen mit dieser Kulturobstart. Wenn auch zwischen den römerzeitlichen und den slawischen Funden ein bestimmter zeitlicher Hiatus existiert, kann angenommen werden, daß sich der Pfirsichbaum nach dem Fall des römischen Imperiums im Donauraum weitererhielt und auch die ungünstigen Umstände des awarischen Einfalls überlebte. Aus römischer Zeit werden Funde von Steinen aus dem heutigen Ungarn (Győr, Homokgödör 1.—2. Jh., Hartyányi — Novák 1965) und aus Österreich angeführt (Penzendorf näher undatiert, Werneck 1949). Aus dem Frühmittelalter kennen wir den Pfirsichbaum erst aus dem 8.—9. Jh. aus Mikulčice — sieben ganze Steine und vier Bruchstücke (*Opravil 1961, 1972, 1975 in litt.*). Wahrscheinlich trugen die Einflüsse des großmährischen Reiches zu seinem Kennen im Raum nördlich des Karpatenbogens bei, obwohl hier der Weg aus dem Schwarzwerraum über die Karpaten nach Norden nicht einfach außer Erwägung gestellt werden darf.

Im Hochmittelalter war bei uns der Pfirsichbaum bereits stark verbreitet (weit mehr als die Aprikose). Pfirsichsteine fanden sich bei uns in

folgenden Fundorten: Opatovice n. L. 14. Jh. sechs Steine, Länge 22,8—28,5 mm, Breite 18,8—26,1 mm, Dicke 14,0—16,1 mm (*Tempír 1962*); Kozí Hrádek erste Hälfte des 15. Jh. Teile von Steinen (*Švehla 1914*); Opava ein Stein 32,8 × 23,4 × 16,8 mm (*Opravil 1968a*); Uherský Brod 15.—16. Jh. zwei Bruchstücke (*Opravil 1976a*); Praha-Chodov 13.—16. Jh. kleine Steine, die Zahl nicht angegeben (*Holý 1973*); Praha-Nové Město Mittelalter kleine Steine, die Zahl nicht angegeben (*Holý 1973*); Bratislava 16. Jh. sechs Hälften und 16 Bruchstücke (*Hajnalová 1975a*). In vielen Fällen wurden Steinhälften oder Bruchstücke gefunden, was belegt, daß wohl auch Kerne ausgenutzt worden waren (in der Heilkunde u. ä.). Die Pfirsichsteine vom Bauareal der neuen Brücke in Bratislava stammen, wie der Großteil der übrigen Funde, von kleineren Früchten. Von den tschechoslowakischen Funden können wir zum großfrüchtigen Pfirsich bislang nur den Fund aus Opava reihen. Das Übergewicht von kleinen bis mittelgroßen Steinen aus dem Mittelalter hängt offenbar mit der bequemeren Vermehrungsart der Pfirsiche durch Aussaat der Samen zusammen, obwohl von ihrem Ppropfen und Okulieren *Palladius* und *Crescentius* schreiben. Die Bratislavaer Funde gehören zu den ersten in der Slowakei und es ist zu erwarten, daß intensivierte Grabungen in historischen Siedlungskernen in der Südslowakei weitere Entdeckungen bringen werden.

S ch l e h e

In den archäobotanischen Funden, besonders aus jüngeren Epochen, erscheinen ziemlich regelmäßig Steine der Schlehe *Prunus spinosa L.* — unseres heimischen Gehölzes. Trotz ihrer ausgeprägten Vielgestaltigkeit, die sich nicht nur habituell, sondern auch auf den Steinen in recht stabilen und deutlich abweichenden Merkmalen äußert, ist ihre Klassifikation sehr schwach ausgearbeitet. In Mitteleuropa ist es im wesentlichen nur die ältere Arbeit von *K. Domin (1945)*, aus den späteren Jahren versuchte diese Problematik *A. Hrabětová-Uhrová (1958)* geschlossener zu bearbeiten. In der gegenwärtigen archäobotanischen Literatur, abgesehen von den Versuchen des ersten Autors (z. B. *Opravil 1976a*, u. a.), erscheinen keine Arbeiten mit einer detaillierteren Determinierung der Steine der Art *Prunus spinosa*. Deswegen ist ein Vergleich der Funde mit Materialien außerhalb der Grenzen der Tschechoslowakei praktisch überhaupt nicht möglich. Aus tschechoslowakischem Gebiet sind mehrere mit-

telalterliche Angaben veröffentlicht, aus der Burgwallzeit steht das bisher nicht ganz aufgearbeitete Material aus Mikulčice zur Verfügung (*Opravil in litt.*). Aus slowakischem Gebiet ist *Prunus spinosa* in archäobotanischen Funden bis heute praktisch unbekannt. Das beschriebene Material aus Hronský Beňadik veröffentlichte *E. Hajnalová (1975a)* ohne Bemerkungen; es handelt sich um sehr stark korrodierte Steine, bei denen eine weitere Determinierung unmöglich ist. Aus Lednica stammt ein Einzelfund aus der Burgwallzeit, der zur Unterart *Prunus spinosa ssp. ovoideoglobosa Dom.* gereiht werden kann, die in ausreichend großer Zahl in slawischen Funden aus Mikulčice identifiziert werden konnte (*Opravil 1973* und in weiterer Literatur), ebenfalls in Objekten aus dem 13.—14. Jh. in Opava (*Opravil 1969*). Dort und auf anderen mittelalterlichen Fundstellen ist es gelungen, weitere Unterarten und Varietäten von *Prunus spinosa* zu bestimmen. Die verhältnismäßig reichen Kollektionen aus mittelalterlichen Objekten in böhmischen Ländern deuten an, daß der Schlehe damals als Sammelobst eine ziemliche Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Darauf deutet ebenfalls der Fund eines Steins von der großfrüchtigen Unterart aus Lednica.

K i r s c h e

Die Süßkirsche *Cerasus avium (L.) MOENCH*, unser heimisches Gehölz, ist in mittelalterlichen und archäologischen Objekten in den böhmischen Ländern beginnend mit burgwallzeitlichen Funden, sehr stark vertreten; Steine und verkohltes Holz sind aus urzeitlichen Funden und alluvialen Ablagerungen bekannt. In der Slowakei wurde der erste Fund dieser Art in Hronský Beňadik gemacht; die Steine sind jedoch stark korrodiert. Aufgrund der Funde in den böhmischen Ländern kann jedoch auf eine analoge Ausnutzung in der Slowakei geschlossen werden.

K o r n e l k i r s c h e

Die Kornelkirsche *Cornus mas L.* ist unser heimisches Gehölz in den wärmeren Gebieten Böhmens, Mährens und der Slowakei; ihrem verkohlten Holz begegnet man verstreut, beginnend vom Neolithikum, in urzeitlichen Objekten (*Opravil 1976*). In den letzten Jahren wurden mehrere Funde ihrer Steine gemacht, durchwegs in beträchtlicher Menge, ein Zeugnis ihres Konsums (keltische in Závist — *Tempír 1975*, slawische in Mikulčice, *Opravil 1972, 1976*, mittelalterliche aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. in Most, *Opravil 1976b*, aus dem 15.—16. Jh. in Uherský Brod,

Opravil 1976a). Besonders die letzten, sehr reichen Funde aus Absfallgruben zeugen von der großen Beliebtheit der Kornelkirsche in ihren ursprünglichen Verbreitungsgebieten. Aus der Nähe von Uherský Brod ist eine unikate Kornelkirschenpflanzung bekannt (*Opravil 1971, 1976b*), die in den letzten Jahren unbesonnenerweise völlig vernichtet wurde.

In der Slowakei ist die Kornelkirsche ein gebräuchliches Gehölz tieferer Lagen, und durch manche Täler hat sie sich ziemlich weit in die Gebirge vorgeschoben (z. B. im Waagtal bis Palúdzka, im Oravagebiet bis Oravský Podzámok u. a., *Blatný — Šlastný 1959*). Der beschriebene latènezeitliche Fund von Divinka ist der erste fossile Beleg aus slowakischem Gebiet und zugleich ein Nachweis dafür, daß die Kornelkirsche in der Sammelwirtschaft ein Gegenstand des Interesses war.

Nußbaum

Der Nußbaum ist ein weiterer Obstbaum, der in der ausklingenden Antike nach Mitteleuropa introduziert wurde. Das ursprüngliche Verbreitungsgebiet erstreckt sich von Mittelasien bis zum Balkan. Neuestens halten ihn manche Autoren auch in den Ostalpen für indigen, z. B. *K. Bertsch* (Unterart oder Varietät mit kleineren Früchten *Juglans regia ssp. germanica* — *Bertsch 1951*), *F. Morton (1957)* aus dem Gebiet von Traunstein-Westseite; *H. L. Werneck (1957, 1963)* setzt sein Indigenat nach fossilen Funden im Donaugebiet bis zum Böhmerwald voraus. Über die Ursprünglichkeit von *Juglans regia* im österreichischen Donauraum äußert sich aufgrund dieser Materialien *E. Janchen (1959)* in Ergänzungen. Vorerst stützen sich jedoch alle diese Voraussetzungen auf das Studium der Funde von Endokarpen aus römischer Zeit, die ältesten mitteleuropäischen Funde überhaupt stammen aus dem 1. Jh. u. Z. aus ungarischem Gebiet; aus Österreich ist der Fund aus Penzendorf strittig um die Zeitwende datiert (z. B. *Werneck 1963*). Bisher konnte das Indigenat des Nußbaums weder auf österreichischem noch auf ungarischem Gebiet durch ältere vorgeschichtliche Funde bewiesen werden. Aus vorgeschichtlicher Zeit ist der Nußbaum in Europa vorderhand aus Bulgarien aus der Zeit 2000 v. u. Z. nachgewiesen (*Mečkor Kostievo, Arnaudov 1936*). Abgesehen davon, ob wir die Ursprünglichkeit der kleinfrüchtigen Nußvarietät in den Ostalpen und im angrenzenden Donauraum anerkennen oder von der Tatsache des römischen Importes ausgehen,

begegneten die Slawen entschieden dem Nußbaum in diesem Raum als gut eingelebtem Obstbaum und pflanzten ihn weiterhin an.

Die ältesten Belege über den Nußbaum in der Tschechoslowakei stammen aus slawischer Zeit in Mähren. Es ist der bekannte, von *L. Niederle (1921)* angeführte Fund und nun besitzen wir einen weiteren Nachweis auch aus Mikulčice aus dem 8.—9. Jh. (*Opravil in litt.*). Aus der Slowakei veröffentlichte vor kurzen *E. Hajnalová (1975a)* aus Bratislava einen mittelalterlichen Fund aus dem 15.—16. Jh., mit welchem wir uns in diesem Kapitel näher befassen. Zu dem ältesten Fund bei uns überhaupt müssen wir den slawo-awarischen aus dem 8. Jh. von Komárno reihen. Leider erhielt sich dieses Material in derartigen Resten, daß wir eine nähere Interpretierung des Aussehens und die Auswertung der ursprünglichen Endokarpen im Zusammenhang mit den älteren römischen Funden aus Österreich evtl. aus Ungarn nicht wagen können. Aber trotzdem ist es ein weiterer wertvoller Beleg, der zeigt, daß die donauländischen Slawen in Pannonien und im angrenzenden Gebiet den Nußbaum schon seit der älteren Burgwallzeit kannten. Über seine weitere Verbreitung im Mittelalter im Gebiet der Tschechoslowakei siehe die übersichtliche Arbeit von *E. Opravil (1973a)* mit einem Fundverzeichnis.

Haselnuß

Die Haselnuss *Corylus avellana L.*, verbreitet von der Ebene bis in Vorgebirge in Hecken-Gesellschaften, taucht in archäologischen Funden ziemlich regelmäßig auf. Gewöhnlich pflegt es verkohltes Holz zu sein, weniger häufig Schalenreste der Haselnüsse; vereinzelt erhielten sich auch ganze Nüsse. In größerer Menge wurden Vorratsreste ganzer Haselnüsse bislang nicht gefunden. Doch auch Schalenbruchstücke begegnen nur verstreut, denn es ist vorauszusetzen, daß man die Schalen nach der Entkernung größerer Nußmengen verbrannt hatte. Eine Schicht mit einer größeren Zahl von Schalenbruchstücken wurde in der Tschechoslowakei in der Grube 4 aus dem 14. Jh. in Opava abgedeckt (Großer-Oktober-Platz, *Opravil 1965*), ein kleinerer Verband von Schalenbruchstücken stammt aus Opatovice nad Labem (*Tempír 1962*).

In der Slowakei fand man in mehreren Fällen verkohltes Holz in archäologischen Objekten. Schalenreste wurden in zwei Fällen publiziert — ein Bruchstück aus einer näher undatierten holozänen Schicht in der Höhle Dudlavá skala

(Knebllová 1957) und ein Abdruck aus dem Riß-Würm-Interglazial im Travertin von Gánovce, der von F. Němejc (1937, 1944) angeführt wurde. Die slawo-awarischen, in das 8. Jh. datierten Funde von Komárno und Želovce gehören zu den ersten dieser Art in der Slowakei; aus dem späten Mittelalter oder aus den Anfängen der Neuzeit, aus dem 16. Jh., stammen die Reste aus Bratislava von der Baustelle der neuen Donaubrücke. Bei beiden älteren Funden handelt es sich zweifellos um Reste von Vorräten, die durch Sammeln in der Natur gewonnen wurden, und mit großer Wahrscheinlichkeit trifft dies auch bei den Bratislavaer Bruchstücken zu. In der Umgebung von Bratislava herrschten schon immer günstige Standortbedingungen für größere Bestände des Haselstrauches, und es ist nicht auszuschließen, daß sie an den Rändern der Weingärten und Obstpflanzungen absichtlich stehen gelassen wurden.

E i c h e

Eicheln bilden in archäologischen Objekten keine Besonderheit, vereinzelt begegnet man ihnen von der Urzeit bis zum Mittelalter; etwas seltener kommen Funde größerer Ansammlungen, Vorratsreste u. ä. vor. Aus slowakischem Gebiet ist bisher kein Fund von Eicheln angeführt. Erwähnenswert sind aus böhmischen Ländern Vorratsreste z. B. aus Běchovice — Bronzezeit (Tempír 1973), Lysolaje — Äneolithikum, Nová Hospoda bei Plzeň — mittlere Bronzezeit (Tempír — Vodák 1959), Tuchomyšl — Bronzezeit (Neuweiler 1905), Opava — 12.—13. Jh. (Opravil 1968a) und Mikulčice — 8.—9. Jh. (Opravil 1961, 1972). Wenn wir auch von der Aufzählung weiterer Einzelfunde absehen, ist es auch so ausreichend klar, was für einer Aufmerksamkeit sich die Eicheln als bedeutendes Futtermittel für Haustiere erfreuten. In Notzeiten dienten sie auch als Ersatz in der Nahrung des Menschen. Der bislang vereinzelte Fund aus Hronský Beňadik aus dem 11.—12. Jh. ist ein erster derartiger Beleg aus slowakischem Gebiet. Die Eicheln dürften wohl im ganzen Gebiet in großer Menge gesammelt worden sein, denn die Eichenstufe nimmt in der Tschechoslowakei einen ziemlichen Prozentsatz des Bodens ein, besonders in älterer Zeit, als die ursprünglichen Bestände viel besser erhalten waren.

H o l u n d e r

Kerne von *Sambucus ebulus* L. kommen verstreut in unseren quartären Ablagerungen vor und pflegen vereinzelt auch in manchen archäo-

logischen Objekten, besonders in mittelalterlichen, beigemengt zu sein. Es ist unsere heimische Pflanze, die sich über das ganze Staatsgebiet streut und überwiegend an der Zusammensetzung der Hecken und mancher Ruderalgesellschaften von den Niederungen bis in die Vorgebirge beteiligt ist. In größerer Menge wurden Holunder samen in der Beimischung einer großen Samenprobe von Holunder in der mittelalterlichen Dorfwüstung Konůvky im Steinitzer Wald in Mittelmähren gefunden (Opravil 1973a). Die Probe aus Bratislava bildet einen zweiten derartigen größeren Fund von Holunderkernen in der Tschechoslowakei. In den Nachbarländern ist ein größerer Fund von Holunderkernen aus Tác bekannt, aus römischer Zeit — 1. Jh. (Hartyányi — Nováki — Patay 1968). Während es sich in Konůvky eher um einen Fund von medizinalem Gebrauch handelte — Inhalt eines Gefäßes im Kellerraum eines Wohnhauses —, können wir beim Bratislavaer Fund eher eine technologische Verwendung voraussetzen. Der intensiv färbende Saft aus den Holunderbeeren wurde früher zur Färbung von Nahrungsmitteln benutzt und auch eine breitere Verwendung ist nicht auszuschließen (z. B. Färbung von Textilien). Der Fund aus Bratislava-Donaubrücke ist praktisch ohne Beimischung von gemeinem Holunder und deshalb auf seine Weise ziemlich vereinzelt.

S c h l u ß f o l g e r u n g

Die Autoren versuchten eine übersichtliche Auswertung der ersten slowakischen Funde archäobotanischer Belege für Obstbäume, die angepflanzt oder wildwachsend Früchte zum Sammeln boten. Auch aus diesen ersten Funden geht klar hervor, daß in den tieferen Lagen bei intensiveren archäologischen Grabungen weitere zu erwarten sind. Besonders ist es notwendig, die Aufmerksamkeit auf das ältere und frühe Mittelalter zu richten, das die artmäßige Zusammensetzung der Obstfrüchte der slawischen Hortikultur sowohl in der Zeit vor als auch in großmährischer Zeit und ebenfalls in der Ankunftszeit der Altmagyaren aufklären würde, deren Invasion etwa eine Verlangsamung der Entwicklung der örtlichen Agrikultur überhaupt bedeutet hat. Die slawischen Stämme kamen im pannonicischen Raum mit dem Ackerbau in Beührung, der an römische Traditionen anknüpft. Rom trug zur Verbreitung des Obstbaumsorti-

mentes mit der Einführung des Pfirsichbaumes, Nußbaumes und der ertragreicherer Abarten der Weinrebe und des Pflaumenbaumes bei. Die awarische Besetzung Pannoniens unterbrach offenbar nicht ganz diese Entwicklung und hinderte nicht den ankommenden slawischen Ethnica die Bekanntwerdung mit einer ganzen Reihe von Sortimenten der örtlichen landwirtschaftlichen Produktion. Vorderhand sind wir für das Früh-

und Hochmittelalter auf Vermutungen und Analogien mit Funden aus böhmischen Ländern angewiesen. Gleichfalls deuten die später gewonnenen mittelalterlichen Funde aus dem heutigen ungarischen Gebiet an, daß wir in der Südslowakei das Kennen eines ziemlich breiten Sortimentes von Obstfrüchten voraussetzen müssen. Sein Kennen hängt von den Möglichkeiten der archäologischen Grabungen in diesen Räumen ab.

Übersetzt von B. Nieburowá

Literatur

- ARNAUDOV, N.: Izsledvane várchu predistoričeski i subrecentní rastitelni ostateci. In: Trud. Bălgarske pirodozipl. 17. Sofia, 1936, S. 116—124.
- BERTSCH, K.: Der Nussbaum (*Juglans regia L.*) als einheimischer Waldbaum. In: Verh. Württemb. Landesstellen f. Naturschutz u. Landschaftspflege. H. 20. Württemberg 1951, S. 65—68.
- BLATNÝ, T. — ŠTASTNÝ, T.: Prirodzené rozšírenie lesných drevín na Slovensku. Bratislava 1959.
- BURIAN, V. — OPRAVIL, E.: Středověké nálezy v Olovouci. Archeol. Rozhl., 22, 1970, S. 148—158.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- DOMÍN, K.: O proměnlivosti trnky (*Prunus spinosa L.*). Rozpravy II. tř. Čes. Akad. 54/27. Praha 1945, S. 1—39.
- HAJNALOVÁ, E.: Archeologické nálezy kultúrnych rastlín a burín na Slovensku. Slov. Archeol., 23, 1975a, S. 227—254.
- HAJNALOVÁ, E.: Some aspects of plants growing in the La Tene and Early Roman periods in North-West Slovakia. Folia quaternaria, 46, Kraków 1975b, S. 33—40.
- HARTYÁNYI, P. B. — NOVÁKI, G.: Samen- und Fruchtfunde in Ungarn von der Neusteinzeit bis zum 18. Jahrhundert. Agrártörténeti Szemle 17. Supplementum. Budapest 1975, S. 1—65.
- HOLÝ, F.: Archeokarpologický výzkum synantropní květeny středověké tvrze v Chodově, Praha 4. Čas. Nář. Muz. odd. přírodotvrd., 141, 1972, S. 18—27.
- HOPF, M.: Früchte und Samen, in H. Zürn, Das jungsteinzeitliche Dorf Ehrenstein (Kreis Ulm). Veröff. Staatl. Amtes f. Denkmalpflege. H. 10/II. Stuttgart 1968, S. 7—77.
- HRABĚTOVÁ-UHROVÁ, A.: Příspěvek k taxonomii některých keřů. Práce brněn. Zákl. Čs. Akad. Věd. 30/6. Brno 1958, S. 221—280.
- JANCHEN, E.: Catalogus florae austriacae. I—4. Wien 1959, S. 711—999.
- KALESNÝ, F.: Z historie vinohradnictva a vinárstva v Bratislavě. Bratislava, 3 (58). Bratislava 1965, S. 28—29, 60—61, 70.
- KNEBLOVÁ, V.: Paleobotanický rozbor sedimentů z jeskyně Dudlavá skala a jeskyně pod Strateníkem na úpatí Nízkých Tater. Biológia, 12, 1957, S. 561—576.
- KNÜRZER, K.-H.: Bandkeramische Pflanzenfunde von Bedburg-Garsdorf, Kreis Bergheim/Erfurt. Rhein. Ausgr. 15. Bonn 1974, S. 173—192.
- MORTON, F.: Das Vorkommen von *Staphylea pinnata L.* und *Juglans regia L. var. germanica* Bertsch an der Traunstein-Westseite. Arb. bot. Station Hallstatt. Nr. 183, 1957, S. 1—5.
- NĚMEJC, F.: Paleobotanický výzkum travertinových uloženin slovenského Krasu. Rozpravy Čes. Akad. Věd. Umění — tř. II. mat. přírod. 46/20, 1936. Praha 1937, S. 1—13.
- NĚMEJC, F.: Výsledky dosavadních výzkumů paleobotanických v kvartéru západního dílu Karpatského oblouku. Rozpravy Čes. Akad. Věd. Umění tř. II. mat.-přírod. 53/35. Praha 1944, S. 1—47.
- NEUWEILER, E.: Die prähistorischen Pflanzenreste Mitteleuropas. Viertelschr. Naturforsch. Gesell. Zürich, 50, 1905, S. 23—134.
- NIEDERLE, L.: Život starých Slovanů. III-1. Praha 1921.
- OPRAVIL, E.: Paleobotanický výzkum slovanského hradiška Na valech u Mikulčic. Archeol. Rozhl., 14, 1962, S. 475—484, 492—493.
- OPRAVIL, E.: Rostlinné nálezy z archeologického výzkumu středověké Opavy prováděného v roce 1962. Čas. Slez. Muz., A 14, 1965, S. 77—83.
- OPRAVIL, E.: Rostliny ze středověkých objektů v Plzni, Solní ulice. Čas. Nář. Muz. Oddil přírodotvrd., 135, 1966, S. 84—88.
- OPRAVIL, E.: Rostlinné nálezy středověké z archeologického výzkumu prováděného v roce 1963. Čas. Slez. Muz., A 17, 1968a, S. 45—48.
- OPRAVIL, E.: Beiträge zur Geschichte der Flora und Vegetation mährischer Flussauen. In: Přírodotvrd. Sbor. 24. Ostrava 1968b, S. 97—102.
- OPRAVIL, E.: Rostlinné nálezy z archeologického výzkumu středověké Opavy prováděného v roce 1957. Čas. Slez. Muz., A 18, 1969, S. 175—182.
- OPRAVIL, E.: Z minulosti dřínu. Živa, 19 (Praha), 1971, S. 219—220.
- OPRAVIL, E.: Rostliny z velkomoravského hradiště v Mikulčicích. Stud. Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd Brno. 1/2. Brno 1972, S. 6—31.
- OPRAVIL, E.: Nález ořešáku královského při výzkumu zaniklé středověké vsi na Moravě. Čas. Morav. Muz. Vědy společ., 56, 1973a, S. 121—126.

- OPRAVIL, E.: Přehled výsledků analýzy rostlinných zbytků z výplně říčního koryta z Mikulčic. In: Přehled výzkumů 1972. Brno 1973b, S. 53—55.
- OPRAVIL, E.: Mittelalterliche Pflanzenfunde aus Bánov (SO-Mähren, ČSSR). Archeol. Rozhl., 26, 1974, S. 65—67.
- OPRAVIL, E.: Archeobotanické nálezy z městského jádra Uherského Brodu. Stud. Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd. 3/4, Brno 1976a, S. 1—60.
- OPRAVIL, E.: Die Kornelkirsche (*Cornus mas* L.) aus archäologischen Funden des ČSSR-Gebietes. Folia quaternaria, 47, Kraków 1976b, S. 25—27.
- OPRAVIL, E.: K počátkům vinařství na jižní Moravě. In: Slovácko. Uherské Hradiště 1976c.
- POLLA, B.: Archeologický výskum v Bratislavě na trase mosta v r. 1967—1970. Archeol. Rozhl., 24, 1972, S. 140—147.
- POLLA, B.: Stredoveké drevné nálezy z výskumu Bratislava-most. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 68. História 14. Martin—Bratislava 1974, S. 157—173.
- REICHERTOVÁ, K. — MUK, J.: Archeologický průzkum středověké podoby Starého Města Pražského (Městského hradu u kostela sv. Jiljí). Archeol. Rozhl., 18, 1966, S. 680—693.
- ŠVEHLA, J.: Kozi Hrádek. Vlčkova Osvěta (Praha), 44, 1914, S. 641—654.
- TEMPÍR, Z.: Nález pecek a skořápek plodů ovocných dřevin v Opatovicích. Archeol. Rozhl., 14, 1962, S. 497, 510—516.
- TEMPÍR, Z.: Archeologické nálezy zemědělských plodin a plevelů na Slovensku. In: Agrikultúra. 8. Nitra 1969, S. 7—66.
- TEMPÍR, Z.: Nálezy pravěkých a středověkých zbytků pěstovaných a užitkových rostlin a plevelů na některých lokalitách v Čechách a na Moravě. In: Věd. Práce Zeměd. Muz. 13. Praha 1973, S. 19—47.
- TEMPÍR, Z.: Finding of cornelian cherry (*Cornus mas* L.) during archaeological investigation of a celtic oppidum on Závist (Zbraslav, Prague). Acta Mus. agricult. Pragae, 1973 8/2. Praha 1975, S. 71—73.
- TEMPÍR, Z. — VODÁK, A.: Rozbor některých archeologických náležů pravěkých plodin na území Československa. In: Věd. Práce Čs. Akad. zeměd. Věd. Z dějin zemědělství a lesnictví. Praha 1959, S. 125—146.
- WERNECK, H. L.: Ur- und Frühgeschichtliche Kultur- und Nutzpflanzen in den Ostalpen und am Rande des Böhmerwaldes. Wels 1949.
- WERNECK, H. L.: Die Formenkreise der bodenständigen Wildnuss in Ober- und Niederösterreich. In: Verhandl. Zool.-bot. Gesell. Wien. 93, Wien 1953, S. 112—119.
- WERNECK, H. L.: Die Kulturpflanzen aus den Grabungen auf dem Magdalensberg. Carinthia I, 153, 1963, S. 112—126.

Вклад в познание костянковых и скорлуповатых плодов и лозы виноградной

Эмануэль Оправил — Ева Гайналова

В статье авторы обсуждают и характеризуют археологические находки костянковых и скорлуповатых плодов и лозы виноградной с территории Словакии.

Материал охарактеризованный в работе происходит из местонахождений: Братислава — мост (13—16 вв. н. э.); Дивинка — Вельки Врх, район Жилина (латенского и римского периодов); Гронский Бенядик — монастырь, район Жар над Гроном (средневековье); Комарно — Рабочий квартал, район Комарно (вторая половина 8 в.); Ледница — городище, район Поважска Бистрица (городищный период); Желовце, район Вельки Кртиш (вторая половина 7 в.).

Оценивая находки, авторы показывают на хронологическую и историческую взаимосвязь словацких, моравских и чешских находок. Новоприобретенные данные являются дополнением сведений из литературных источников и предыдущих наблюдений авторов данной

статьи, касающихся следующих растительных видов: лозы виноградной (*Vitis vinifera* L.), сливы садовой (*Prunus domestica* L.), персика (*Persica vulgaris* MILL.), терновника (*Prunus spinosa* L.), черешни дикорастущей (*Cerasus avium* L. MOENCH.), кизиля настоящего (*Cornus mas* L.), ореха грецкого (*Juglans regia* L.), лещины (*Corylus avellana* L.), дуба (*Quercus spec.*) и бузины карликовой (*Sambucus ebulus* L.).

Авторы попытались указать тоже на тот факт, что при интенсивном археологическом исследовании, при котором обращается внимание также на извлечение археоботанических остатков, можно ожидать новые находки немалого значения. Авторы отмечают, что необходимо ориентировать внимание на раннее и развитое средневековье, что способствовало бы объяснению сортовой структуры фруктовых растений славянской культуры довеликоморавского и великоморавского периодов.

Перевод Е. Голой

S P R Á V Y

Člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Dekan šesťdesiatročný

V dobrom zdraví, sviežosti, tvorivej pracovnej aktivite a zanietenosti sa dožil šesťdesiatky po predný československý bádateľ, kultúrny historik, umenovedec a archeológ, člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Dekan.

Narodil sa 6. 2. 1919 v Šahách. Pochádza z rodu železničného úradníka. Už od mladosti mal možnosť plne sa venovať hlbšiemu štúdiu a rozdiely v prostredí i výchova v rodine mali vplyv na jeho osobný vývoj. Po maturite na Štátom reálnom gymnáziu v Šahách zapísal sa v školskom roku 1937—1938 na Lekársku fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, ale po roku prestupuje na Filozofickú fakultu, aby sa tu venoval štúdiu histórie a slovenčiny. Úspešné štúdium však v riadnom termíne ukončil nemohol, lebo musel nastúpiť vojenskú službu; tu prešiel veľmi zložitým vývojom, čo ho priviedlo k správnemu materialistickému a marxistickému svetozáboru a k prihláseniu sa do radoch budovateľov nového socialistického spoločenského poriadku. V polovici roka 1947 po úspešnej obhajobe riadnej práce *K základným otázkam pôvodu a vývinu slovanského osídlenia na Slovensku* získal titul doktora filozofie. Táto práca stala sa zároveň aj jubilantovým vodičom v ďalšej odbornej a vedeckej činnosti, lebo slovanské dejiny, problematiku slovanskej archeológie a predovšetkým otázky počiatkov našich národných dejín nielen sústavne hlboko študoval, ale aj teoreticky spracúval.

Po demobilizácii začal *J. Dekan* pracovať v Historickom odbore Slovenskej akadémie vied a umení. Aby sa mohol hlbšie venovať štúdiu bohatého literárneho materiálu, prešiel do Matice slovenskej, kde sa okrem vedeckej práce veľmi aktívne venoval literárnej činnosti a stal sa prednóstom odboru pre popularizáciu vedeckých poznatkov. Redigoval pritom časopis Slovensko, ktorý pozdvihol odborne i politicky na kvalitné vedecko-popularizačné periodikum. Súčasne tu začal jubilant tvoriť svoju monografiu:

Slovenské dejiny II — Začiatky slovanských dejín a Riša veľkomoravská (Bratislava 1951). Práca mala veľmi pozitívny ohlas nielen u nás, ale i v širšom medzinárodnom meradle. Jubilant v nej podal obraz hospodárskeho a spoločenského vývoja našich slovanských predkov od 6. do konca 9. stor., pričom zvlášť osvetlil súvislosti medzi výrobnými vzfahmi a spoločenskou štruktúrou. S dokonalou znalosťou problematiky, dôkladnou koncepciosiou a vynikajúcim jemu vlastným štýlom podal *J. Dekan* po prvý raz na základe kritického rozboru dovtedy panujúcich buržoáznonacionalistických teórií a názorov ucelený marxistický výklad epochy našej národn-

nej, kultúrnej i politickej minulosti. Bol to práve jubilant, ktorý takéto ucelené dejiny spracoval, pretože vedel veľmi správne pochopíť, zhodnotiť a v mnohých prípadoch konkrétnie uviesť do súladu materiálne i písomné historické pramene. Tým sa *J. Dekan* zapísal veľmi významne do dejín archeológie, lebo jednoznačne dokázal plnú historickú platnosť a vysvetlili schopnosť archeologických prameňov.

Bolo preto správne rozhodnutie jubilanta odísť z Matice slovenskej a prejsť znova do Slovenskej akadémie vied a umenia, aby sa ako predsedu Historického ústavu podieľal nielen na jeho budovaní a organizácii, ale predovšetkým na uplatňovaní zásad marxizmu-leninizmu a rozvíjaní historického materializmu v práci ústavu. Táto úloha pripadla *J. Dekanovi* aj ako externému riaditeľovi bývalého Štátneho archeologického ústavu v Martine. Cieľom jeho práce bolo, aby sa popri kvalitnej a cieľavedomej terénnej vedeckovýskumnej činnosti položili omnoho širšie a pevnejšie základy marxistickej archeológie. Jubilant svojím umom, brilantnosťou prejavu, hlbokým filozofickým vzdelaním, ale aj umením získavať podporu ľudí pre vec marxizmu-leninizmu, tieto úlohy zvládol veľmi dobre.

Čoskoro sa ukázala potreba nahrádzat staršie kádre mladšími a zároveň vychovávať dorast potrebný pri plnení nových úloh v terénnom výskume na rozmáhajúcich sa stavbách socializmu, ako aj úloh spojených s rozvíjaním teórie marxizmu-leninizmu. Preto jubilant prešiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde prednášal staroveké dejiny a archeológiu. Tu sa ako vedúci katedry archeológie, dejín umenia, etnografie a folkloristiky, ale aj ako dekan a prodekan fakulty veľmi iniciatívne zúčastnil na vedecko-pedagogickej činnosti a politickoorganizačnej práci.

Popri všetkej tejto činnosti bol jubilant neustále v kontakte so svojím „materským“ pracoviskom — Archeologickým ústavom SAV, a to nielen ako člen vedeckej rady a rôznych komisií, ale aj ako vedúci systematického výskumu na mimoriadne dôležitej lokalite svetového mena — na Devíne. Mimoriadne precízne vedeným výskumom a predbežným zhodnotením jeho výsledkov jubilant náležite osvetlil význam a miesto tejto lokality v slovanských a slovenských dejinách a poskytol vedeckej i pospolitej verejnosti veľmi cenný vedecký materiál.

Napriek mnohým pracovným a iným zaneprázdnieniam a možno aj záľubám v živote ju-

bilanta sa stále ako červená niť ťahá konkrétna práca archeológa. Azda preto v jeho životnej púti nemohlo byť náhodné, že v roku 1964 prechádza do Archeologického ústavu SAV, aby sa s vervou pustil do ďalšieho veľmi dôležitého výskumu v Rusovciach, kde mu ťažstena dopriaťa „vstúpīť“ do chrámu Jupiterovho, osvetlif vznik, rozkvet i pád slávnej Geruláty. Týmto výskumom, stále sa prehľbujúcim teoretickým štúdiom, publikáčou činnosťou, uplatňovaním a rozvíjaním marxizmu-leninizmu jubilant ukázal, že treba v širšej miere rozvíjať aj výskum a kultúrny prínos neslovanských etnických skupín, pričom zdôraznil, že národné dejiny existujú len ako súčasť všeľudských dejín.

V rámci ústavu sa však jubilant neupriamil iba na čisto odbornú tematiku. Bol činný politicky, organizačne i výchovne. Aktívne sa podieľal nielen na konsolidačnom procese, ale ako vedúci protohistorického a historického oddelenia i stranický funkcionár aj na vytváraní nových koncepcii. Bolo by možné veľmi široko rozoberať konkrétnu politickoorganizačorskú prácu *J. Dekana* a vyzdvihovať i oceňovať výsledky jeho práce a zásluhu. Na to sa iste naskytne príležitosť, keď sa bude hodnotiť jeho celoživotné dielo. Jedno však pri tomto jubileu treba zdôrazniť — že jubilant bol prvým redaktorom Slovenskej archeológie, a teda má veľkú zásluhu o profiláciu tohto časopisu, ktorý má nielen dobrú úroveň, ale i dobré meno vo svetovom meradle.

Výskumy predsstavanského obdobia znásobili u jubilanta jeho dávny hlbší záujem o antiku a dávne umenie. Výsledkom jeho sústredenej vedeckovýskumnej činnosti bola preto jeho doktorská dizertácia *Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts* (Slovenská archeológia, 20, 1972, s. 317—452) a práca *Veľká Morava — Doba a umenie* (Bratislava 1976), za ktorú mu bola udelená Národná cena Slovenskej socialistickej republiky. Týmito prácami jubilant získal nielen najvyššie vedecké hodnosti, ale vlastne aj novú odbornosť, ako sám zdôrazňuje — kultúrneho historika. A tu sa znova menia jeho životné cesty, lebo v roku 1973 prechádza vo funkciu riaditeľa do Umenovedného ústavu Slovenskej akadémie vied.

Nechcem v tomto príspevku na poctu jubilanta široko rozvádzat jeho bohatú vedeckú a vedecko-popularizačnú publikáčnu produkciu, ani zvlášť zvýrazňovať rozmanitú politickoorganizačorskú činnosť, iba zdôrazníť, že má nehynúce zásluhu

o rozvoj marxistickej archeológie, histórie a umenovedy. Tieto zásluhy boli už neraz zdôraznené i ohodnotené a nepochybne budú zhodnotené v celej šírke.

Pri tomto krásnom, významnom a plnohodnotnom jubileu želáme *J. Dekanovi* nielen veľa dobrého zdravia, úspechov a šťastia v pracovnom

i osobnom živote, ale vyslovujeme aj želanie, aby preplnil pohár svojich predavatí, plánov i cieľov na poli kultúrnej histórie.

Všetko najlepšie z úprimného srdca mu želajú žiaci, spolupracovníci, priatelia, celá československá archeologická obec.

Ad multos annos!

Bohuslav Chropovský

K päťdesiatym narodeninám RNDr. Cyrila Ambrosa, CSc.

Vedúci vedecký pracovník, vedúci oddelenia technických a prírodných vied a predseda ZO KSS Archeologického ústavu SAV RNDr. *Cyril Ambros, CSc.*, oslávil 20. mája 1979 svoje päťdesiaté narodeniny. Vedenie ústavu, spolupracovníci, žiaci, ale aj celá slovenská i československá archeologická a antropologická obec jubilantom čo najsredečnejšie blažoželajú s úprimným prianím veľa dobrého zdravia, radosti a spokojnosti v osobnom živote a mnohých ďalších významných úspechov vo vedeckej a politickoorganizačnej práci.

Jubilant sa narodil 20. 5. 1929 v Prostějove, kde vyrastal v biednych pomeroch rodiny vojnového invalida, čo formovalo jeho celkový vývoj a obzvlášť svetonázor. Napriek fažkým sociálnym, ale i zložitým politickým podmienkam, vďaka nevšednej a obetavej starostlivosti rodičov, študoval na klasickom gymnáziu v rodnom meste a za životný cieľ si zvolil vedeckú prácu v oblasti biológie. Úspešne absolvoval Prírodo-vedeckú fakultu J. E. Purkyně v Brne, kde ukončil štúdium zoologie a antropológie a v roku 1953 bol promovaný na doktora prírodných vied.

V tom čase Archeologický ústav SAV sa začal veľmi intenzívne zaoberať realizáciou komplexného zabezpečenia archeologického výskumu pri širšom využití tzv. pomocných vied, osobitne antropológie a zoologie. Mladému adeptovi vedy sa tak naskytla ihneď po skončení vysokej školy ponuka i možnosť vyskúšať získané poznatky a svoje schopnosti v praxi na úseku archeozoológie. Pri príchode do Nitry mal *C. Ambros* okrem výhody zapáleného a dobre pripraveného čerstvého absolventa viacero nevýhod, ktoré vyplývali z toho, že prichádzal do úplne nového prostredia, bez prístrešia i bez znalosti slovenčiny, a zvlášť, že začínal praktickou prácou, v ktorej ani ústav ani pracovník nemali nijaký materiálny základ

a žiadne vedecké výsledky po predchodecach. Ale čoskoro sa ukázalo, že ústav volil pri výbere dobre, lebo *C. Ambros* sa rýchle aklimatizoval a bez priesahov začal budovať a rozširovať nielen svoju špecializáciu, ale aj vedecké oddelenie, ktoré dnes patrí k najlepšie vybudovaným oddeleniam v rámci ústavu i vedejnej disciplíny. Pravda, nejde len o dobré materiálne základy, ale aj o významné vedecké výsledky, ktoré prenikli a prenikajú hlbšie do jednotlivých vedných odborov a pomáhajú rozširovať úspechy ústavu i slovenskej archeológie. Aj jubilant má svoj významný podiel na tom, že v Archeologickom ústave SAV vznikol prvý kolektív súťažiaci o ti-

tul brigáda socialistickej práce, dnes už nositeľ bronzového odznaku.

Pretože jubilant začal pracovať v dosiaľ neprebrádannej oblasti, musel veľmi intenzívne zhromažďovať porovnávací materiál a zároveň technicky i dokumentačne spracúvať veľký počet nálezov z prudko sa rozvíjajúcich terénnych výskumov na Slovensku. Súčasne hľadal nové cesty v metodike práce i pri interpretácii nálezov.

Jubilant veľmi skoro pristúpil k publikovaniu získaných poznatkov a výsledkov a postupne boli jeho zásluhou odborne spracované a vyhodnotené zvyšky fauny z významných lokalít doby bronzovej (Nitriansky Hrádok, Barca, Gánovce a ī.), laténskej (Trnovec nad Váhom, Dvory nad Žitavou, Hurbanovo, Bajč, Palárikovo a ī.) a slovanskej (Devínske Jazero, Bernolákovo a ī.). Svojimi početnými vedeckými prácami C. Ambros dopĺňa archeologické poznatky o ekonomických pomeroch na sídliskách predovšetkým v problematike chovu domáčich zvierat a lovu, a na pohrebiskách v interpretácii kultu. V teoretickej práci sa jubilant neupriamil iba na syntetické hodnotenie zvieracích zvyškov, ale aj niektorých významných antropologických nálezov. Vyzdvihnut treba jeho systematičnosť a syntetičnosť, ktoré veľmi výrazne prejavil pri spracovaní svojej kandidátskej dizertácie o rekonštrukcii chovu domáčich zvierat v dobe bronzovej podľa archeologických nálezov na Slovensku so zvláštnym zreteľom na hovädzí dobytok, ktorú úspešne obhájil v roku 1965. Išlo o prvú syntetickú, ale i priekopnícku prácu. Je príznačné, že problémy domestikácie zvierat jubilant rieši nie len z úzko biologického, ale predovšetkým z historického hľadiska.

K významným vedeckým prínosom patria metodické a metodologické práce jubilanta, v ktorých širšie rozoberá možnosti, formy a spôsoby uplatnenia archeozoológie, antropológie, archeobotaniky a paleontológie a ich význam pre osvetľovanie dejín ľudskej spoločnosti. Obzvlášť dôležité sú jeho práce týkajúce sa riešenia aspektov

a problémov skĺbenia hodnotiacich faktorov s cieľom podať konkrétnu a čo najobjektívnejšiu interpretáciu biologického materiálu.

Bolo by možné vymenúvať, hodnotiť i polemicky rozoberať prínos jednotlivých publikovaných prác či nálezových a záverečných správ jubilanta, ktorých počet už dosiahol viac ako šesť desiatok. Nie je cieľom ani poslaním tohto príspievku v plnej šírke ich rozoberať a hodnotiť, nemožno však obísť zdôraznenie ich významu, ktorý spočíva nielen v originálnosti, komplexnosti a hlbokej teoretickej znalosti problematiky, ale aj v tom, že nejde len o spracovanie nálezov z Československa, ale v rámci úspešne sa rozvíjajúcej medzinárodnej spolupráce a kooperácie aj z územia Nemeckej demokratickej republiky a Švajčiarska. Treba vyzdvihnuť aj významný podiel C. Ambrosa na odovzdávaní vedeckých výsledkov praxi formou rôznych expertíz, osobitne však serióznymi a aktuálnymi vedecko-popularizačnými prácami i prednáškami zacielenými na výchovu k vedeckému svetovému názoru.

Významné zásluhy má jubilant aj v oblasti politickoorganizátorskej činnosti. U C. Ambrosa by sme v rámci ústavu i mimo neho našli dostať významných funkcií, ktoré zodpovedne vykonáva, a tým zvyšuje aj autoritu ústavu. Je predsedom stranickej organizácie v ústave, predsedom Mestského výboru národného frontu SSR v Nitre, členom okresného výboru Socialistickej akadémie Slovenska a ī. Aktívne pracuje v Slovenskej archeologickej spoločnosti, je podpredsedom hlavného výboru Slovenskej antropologickej spoločnosti a predsedom pobočky tejto spoločnosti v Nitre. Medzinárodné uznanie jubilanta je zvýraznené nielen jeho aktívou účasťou na medzinárodných konferenciach a sympóziách, ale aj jeho vymenovaním za člena International Council of Archaeozoology so sídlom v Groningene a za člena Komisie pre štúdium biologických materiálov pri Union Internationale d'Archéologie Slave.

Bohuslav Chropovský

Doc. PhDr. Radomír Pleiner, CSc., päťdesiatročný

Dňa 26. apríla 1979 dožil sa doc. PhDr. R. Pleiner, CSc., vedúci vedecký pracovník a vedúci úseku chemických a konzervačných laboratórií Archeologického ústavu ČSAV v Prahe, významného životného jubilea — 50 rokov.

Akosi sa nechce ani veriť, že mladá generácia, ktorá začala štúdium archeológie v roku 1948, vstupuje už do veku, keď je na mieste zamyslieť sa, čím prispela k rozvoju tejto vednej disciplíny, ktorá práve v historickom roku 1948 začala pí-

saf najúspešnejšiu kapitolu svojich dejín. A práve R. Pleiner, výrazná vedecká osobnosť česko-slovenskej, ale i európskej archeológie, je jedným z čelných reprezentantov tejto vedeckej generácie, ktorá vychádzajúc z dosiahnutého stupňa vývoja a nadvážujúc na výsledky práce svojich predchodcov, rázne otvorila nové horizonty bádania a prekročila tradičné sféry záujmu i metódy charakteristické pre celú vtedajšiu európsku archeológiu. Päťdesiate a šesťdesiate roky, obdobie dynamického napredovania českej i slovenskej archeológie nielen v terénnom výskume, ale i v teoretickom zhodnocovaní neustále naraďajúcich nálezových fondov, stali sa bázou, ktorá umožnila československej archeológii začleniť sa na popredné miesto v rámci európskej archeológie, čo napokon dokumentoval i Medzinárodný kongres vied prehistorických a protohistorických, ktorý sa konal v roku 1966 v Prahe. Prirodzene, na dosiahnutých úspechoch sa svojou mierou poďela i generácia, ktorej popredným predstaviteľom je jubilant.

R. Pleiner sa narodil 26. apríla 1929 v Prahe. Po ukončení gymnaziálnych štúdií začal v roku 1948 študovať archeológiu a história na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a štúdium úspešne ukončil už v roku 1952, keď získal titul doktor filozofie. Po krátkom pôsobení v Ústave pre pravek a ranú dobu dejinné Filozofickej fakulty KU, kde bol asistentom svojho učiteľa akademika J. Filipa, odchádza v roku 1953 do Archeologického ústavu ČSAV v Prahe. Ako interný aspirant pracuje v ústave na problematike najstarších dejín železiarskej techniky v českých krajinách. Mohol tak úspešne nadviazať na svoju predchádzajúcu prácu, lebo počas štúdia na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity sa sústavne venoval výskumu najstarších hút a prieskumu viacerých českých rudných oblastí. Po úspešnej obhajobe kandidátskej práce a získaní hodnosti kandidáta historických vied (v roku 1956) čoskoro publikuje svoje významné dielo *Základy slovanského železárskeho hutníctva v českých zemích* (Praha 1958).

Od roku 1956 sa R. Pleiner systematicky uprial na pokusy o aplikáciu metalografie na výskum historických železných predmetov. Zriaďanie špecializovaného metalografického laboratória v pražskom ústave i dnes jedného z mála takto špecializovaných metalografických pracovísk európskej i mimoeurópskej archeológie, umožnilo R. Pleinerovi z nových aspektov rozpracovať túto dôležitú problematiku svetovej

archeológie. Vďaka týmto možnostiam a premyslenému výskumnému programu vychádza už v roku 1962 jeho ďalšia monografia — *Staré európske kovářstvá*. Autor v nej rieši v širokom európskom kontexte problematiku železiarstva. R. Pleiner sa stáva uznávaným bádateľom v odbore, ktorý sa pre svoju dôležitosť oprávnene dostáva do popredia záujmu svetovej archeológie. Na základe spomenutej práce sa habilituje a v roku 1967 získava hodnosť docenta na Karlovej univerzite, kde už od roku 1963 prednáša o problematike pravekej technológie.

Výsledky vedeckovýskumnnej činnosti jubilanta sa stretli v ČSSR i v odborných kruhoch v zahraničí s veľmi priaznivým ohlasom, pretože znamenali nováterský, interdisciplinárne zacielený prístup k riešeniu dôležitých historických, nielen špecificky archeologických problémov. Je len logické, že jeho iniciatívny návrh na založenie Comité pour la sidérurgie ancienne pri Medzinárodnej únii vied prehistorických a protihistorických pri UNESCO bol prijatý veľmi priaznivo a navrhovateľ bol zvolený za jeho sekretára. Tento orgán výmeny vedeckých informácií bol ustanovený v roku 1966 počas konania svetového

archeologického kongresu (VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques) v Prahe. Odvtedy toto centrum sústreduje všetky závažné informácie o vedeckej aktivite v spomenutom odbore v celosvetovom meradle a informácie sa pravidelne zverejňujú v Archeologickej rozhledoch. *R. Pleiner* má nesporné zásluhy nielen na tejto náročnej koordinácnej činnosti, ale významne sa pričinil aj o to, že výsledky československej vedy v tejto sfére sa dnes všeobecne uznávajú.

Vedecká práca *R. Pleinera* je obsiahla a pri tejto príležitosti sotva možno spomenúť aspoň tie najvýznamnejšie štúdie a príspevky. Jeho práce sa týkajú zložitých problémov sociálno-ekonomickej vývoja i špeciálnych nosných témy viacerých období praveku a včasnej doby dejinnej, pravda, so zvláštnym zreteľom na problematiku železiarstva. Pre jubilanta bolo vždy charakteristické presadzovanie progresívnych metód vo vedeckej práci a interdisciplinárny prístup k riešeniu historických problémov. Nemožno pri tejto príležitosti nespomenúť jeho prínos k realizácii metalurgických experimentov na overenie získaných poznatkov (experimentálne tavby železa). Bol iniciátorom takýchto akcií nie len v Československu, ale v rámci spolupráce aj v iných krajinách (ZSSR, PLR, Švédsko, Dánsko, Irán).

Početné cesty do zahraničia a účasť na dvoch expediciach v Iráne a v Afganistane (prieskumy baníckych a hutníckych objektov) umožnili *R. Pleinerovi* riešiť problematiku počiatkov metalurgie železa v juhozápadnej Ázii i v širších zemepisných oblastiach. Výslednicou týchto záujmov sú i štyri základné diela (*Iron Working in Ancient Greece; The Beginning of the Iron Age in Ancient Persia; The Problem of the Beginning Iron Age in India; The Assyrian Iron Age — The History of Iron in the Assyrian Civilization*), ktoré zavŕšujú v istom zmysle doterajšiu vedeckú aktivitu jubilanta a prinášajú impozantný syntetický pohľad na problematiku davnovekého železiarstva v širokých zemepisných súvislostiach. Ide nepochybne o práce kľúčového významu. V tejto súvislosti žiada sa zdôrazniť, že jubilant sa zaslúžil aj o metalografické analýzy viacerých významných nálezových súborov z archeologickej výskumu na Slovensku.

Aj pri tejto príležitosti predsa sa len žiada spomenúť významné dielo Pravčeké dějiny Čech, v ktorom jubilant ako vedúci autorského kolektívu originálnym spôsobom prelmočil príspevky autorov a sprístupnil odborným kruhom i širokej verejnosti rozsiahlu prácu tímového charakteru, napísanú z pozícií historického materializmu. Nie náhodne je táto základná práca venovaná pamiatke akademika J. Böhma, ktorý bol inšpirátorom a tvorcom tejto novátorskej konцепcie pravekých dejín Čiech, pravda, v stredo-európskom historickom kontexte.

R. Pleiner sa významne podieľa ako člen Československého národného archeologického komitétu, vedecký tajomník Česko-slovenskej spoločnosti archeologickej a funkcionár viacerých spoločností a komisií na rozsiahlej vedeckoorganizačnej práci, bez ktorej si sotva možno predstaviť dnešnú tvár československej archeológie. S jeho menom je však nerozlučne spojená predovšetkým profilácia nových progresívnych oblastí bádania, ktoré zaslúžene získali československej archeológií dobré meno a autoritu doma i v zahraničí. Vďaka vynikajúcej profesionálnej a metodologickej príprave stal sa jubilant organizátorom, ale aj realizátorom mnohých závažných vedeckých podujatí a experimentov.

R. Pleiner sa dožil svojho životného jubilea uprostred práce, plný elánu, tvorivých sôl a veľkých plánov. Ani toto jubileum nie je preňho iba príležitosťou bilancovať, ale najmä vytýčiť si ďalšie odvážne ciele a projekty v čase, keď vedecko-technický pokrok výrazne poznačil archeológiu a jej metódy. Jeho priekopnícky prístup k nastrojovaniu a riešeniu problémov je tou hybnou silou, ktorá mu v ďalších rokoch nepochybne umožní ešte plňšie prejaviť talent a erudíciu. A napokon jubilant nie je len uznaným bádateľom doma i v zahraničí, ale aj človekom vynikajúcich vlastností. Tieto dve stránky tej istej mince sú hodnotou, ktorá si nesporne zaslúhuje pozornosť u vedca podieľajúceho sa i na výchove novej generácie.

Do ďalších plodných rokov života želajú slovenskí archeológovia doc. PhDr. *R. Pleinerovi*, CSc., veľa zdravia, tvorivých sôl, pracovnej pohody, nové tvorivé úspechy na prospěch rozvoja československej archeológie, ako aj veľa osobného šťastia.

Jozef Uladár

Artěmij Vladimirovič Arcichovskij

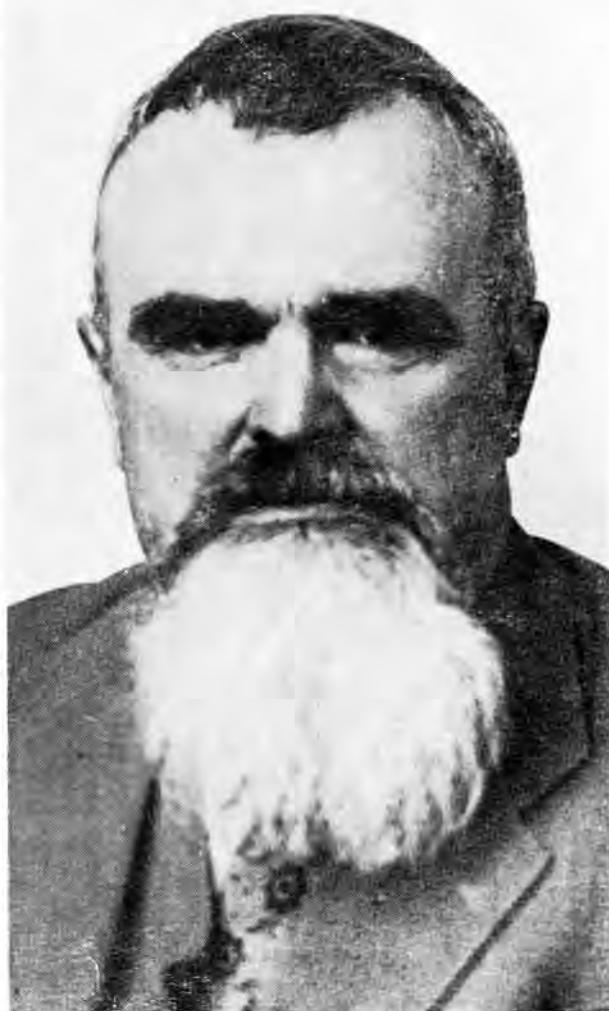
(26. 12. 1902 – 17. 2. 1978)

17. února 1978 postihla sovětskou a celou slavanskou archeologii velká ztráta úmrtím prof. A. U. Arcichovského, člena korespondenta Akademie věd SSSR, dlouholetého vedoucího katedry archeologie historické fakulty Moskevské státní univerzity. Zesnulý patřil k zakladatelům sovětské archeologie a jako vysokoškolský učitel se podílel na výchově jejích kádrů po celé půlstoletí.

A. U. Arcichovskij se narodil 26. prosince 1902 v Petrohradě; jeho otec byl botanik — univerzitní profesor, matka lékařka. Dětství a gymnaziální léta prožil v Novočerkassku. Po dvouletém studiu na báňské fakultě Donského polytechnického institutu přešel roku 1922 na Moskevskou univerzitu, kde studoval na archeologickém oddělení u prof. A. U. Gorodcova a akademika Ju. U. Goťje do roku 1925. Poté nastoupil vědeckou aspiranturu, kterou ukončil v roce 1929 obhájením kandidátské disertace. Již v roce 1927 se stal asistentem a v roce 1929 docentem archeologie na Moskevské univerzitě. V letech zastavení výuky archeologie na sovětských vysokých školách (1931—1937) v důsledku dočasného vítězství nesprávných tendencí sociologického schematismu školy Pokrovského působil A. U. Arcichovskij ve Státním historickém muzeu a ve Státní akademii dějin hmotné kultury. Po obnovení výuky archeologie na historické fakultě v Moskvě byl v roce 1937 povolán zpět na univerzitu již v hodnosti profesora a v roce 1940 obhájil doktorskou disertaci. Od založení katedry archeologie v roce 1939 byl jejím vedoucím až do smrti. Postupně z katedry vytvořil přední pedagogické a vědecké pracoviště, vybavené moderní laboratorní technikou, vysílající expedice do četných oblastí SSSR a vychovávající nejen sovětské, ale i zahraniční specialisty.

Vědecké počátky A. U. Arcichovského jsou poznamenány velkým zájmem o teoretické, metodologické a metodické otázky. Jeho práce se řadí k těm, které představují počáteční fázi uplatňování marxisticko-leninských zásad v archeologii. Hájil v nich možnost rekonstrukce sociálně ekonomických jevů a formací na základě pečlivého studia hmotných pramenů. Vystupoval proti různým buržoazním teoriím, zejména proti

archeologické argumentaci tzv. normanské teorie. Poprvé také uplatnil v hodnocení archeologického materiálu matematické metody. Ve vyzrálé formě se pak projevily jeho teoretické zájmy a marxistický přístup k řešení archeologických problémů na široké základně ruské a světové archeologie v jeho vysokoškolských přednáškách, zahrnujících jak pravěké, tak antické a středověké období; byly postupně publikovány nejdříve v cyklostylované a pak v tištěné formě v několika redakcích a vydání pod názvem „Vvedenie v archeologiju“ (1940, 1941, 1947) a později pod označením „Osnovy archeologii“ (1954, 1955).

Svůj široký teoretický rozhled uplatňoval A. U. Arcichovskij od samého počátku ve slovanské archeologii. Začínal výzkumy slovanských mohyl (v okolí Moskvy, Podolska, Novgorodu), které daly podnět k vzniku jeho kandidátské disertace „Kurgany vjatičej“ (1930), vyznačující se pečlivou analýzou a klasifikací mohylových památek, směrující k objasnění chronologie a lokálních zvláštností v pohřebním ritu a inventáři. Tuto knihu vysoce oceňoval a ve svých pozdních pracích citoval i L. Niederle. I když se Arcichovskij ještě několikrát dostal k výzkumu mohyl (Zvěnígorod 1940, Caricyn 1944, Besedy 1945–1946), soustředil se jeho zájem v třicátých letech na studium staroruských měst. S přechodem do Historického muzea se stal vedoucím archeologické brigády na stavbě moskevského metra, což mu umožnilo prozkoumat kulturní vrstvy v Moskvě a stát se předním znalcem moskevských památek. Své zkušenosti a poznatky uložil postupně ve třech pracích: „Na trasse pěrvoj očeredi Moskovskogo metropolitena“ (1936), „Osnovnyje voprosy archeologii Moskvy“ (1947), „Drevnije poselenija na městě Moskvy“ (1952).

Od počátku vědecké činnosti ho však lákalo i druhé kulturní centrum Ruska — Novgorod. Po přípravných vykopávkách mohyl v Chreple a pozůstatků dřevěných staveb na Kurském hradisku poblíž Novgorodu (1929–1930) začal v roce 1932 s výzkumy ve vlastním Novgorodě, a to nejdříve na Slavenském konci u kostela sv. Ilji (do roku 1937), později na tzv. Jaroslavově dvůršti (1938–1939). Již předválečné vykopávky Novgorodu přinesly kardinální poznatky, které se staly základem metodiky pozdějších výzkumů jak v Novgorodě tak v jiných středověkých městech: 1. nutnost výzkumu na velkých plochách; 2. stanovení rámcové chronologie vrstev odvozené z jejich vztahu k písemně datovanému opevnění; 3. prvé objevy řemeslnických dílen. Tyto výzkumy byly také podnětem k vzniku celé řady vynikajících prací A. U. Arcichovského. Z hlediska vědecké metodiky je pro ně typické využívání písemných pramenů pro důslednou historickou interpretaci nálezů.

V tomto období se projevuje i jiná tendence vědeckého talentu zeskulého, t. j. jeho snaha po rozšíření okruhu tradičních pramenů a nalezení spojovacích článků mezi hmotnými a písemnými prameny. Vedle heraldiky a numismatiky ho zaujalo zejména studium knižních miniatyr, jejichž publikaci obhájil jako doktorskou disertaci.

Světovou slávu mu však přinesly teprve poválečné novgorodské výzkumy, zahájené v letech 1947–1948 a pokračující od roku 1951 nepřetržitě. Nejvýznamnějším objevem jsou záznamy na březové kůře, které Arcichovskij vydal v několika svazcích a které významně rozšířily písemné prameny pro 11.–15. století. Ukazují na značné rozšíření gramotnosti v Staré Rusi a objasňují ty stránky života, které nejsou osvětleny letopisy. Avšak i vlastní archeologický přínos novgorodských výzkumů je nesmírný. Předmětem studia se staly celé usedlosti a ulice, jejichž dřevěné dláždění, zachycené až v 28 vrstvách, dovolilo vytvořit dokonalou stratigrafii, pomocí níž bylo možné datovat jednotlivé vrstvy klasickým způsobem s přesností na 50–100 let a s použitím dendrochronologie až na 10–25 let, tedy podstatně přesněji než byly datovány nálezy z mohyl, na nichž spočívala starší chronologie ruských památek.

Při výzkumech v Novgorodě se A. U. Arcichovskému podařilo zformovat soustavně doplnovaný vědecký kolektiv, slučující pracovníky univerzity, akademie a novgorodského historického muzea, který má za sebou rozsáhlou terénní, laboratorní, teoretickou a publikační práci a je zárukou plynulého pokračování výzkumu tohoto jedinečného staroruského památníku. Škola Arcichovského je však mnohem širším pojmem. Představuje dnes vedle vynikajících spolupracovníků přímo na katedře archeologie stovky jeho žáků, z nichž desítky dosáhly vědeckých hodností kandidátů a doktorů historických věd. Zabývají se širokou škálou problémů plynoucích ze studia staroruských mohyl a měst, ale i z jiných specializací, jako je pramenná analýza archeologických nálezů, jejich technologický výzkum, sociálně politická historie a jiná téma, k jejichž řešení dal zeskulý podnět a vzor svými pracemi, čítajícími více než 200 bibliografických titulů.

Mimo vedení novgorodského výzkumu prováděl zeskulý i další rozsáhlou vědecko-organizační činnost, jako redigování „Sovětské archeologie“, historické řady „Věstníku moskevské univerzity“, sborníku „Dějiny ruské kultury“; řadu let pracoval též v redakci „Velké sovětské encyklopédie“ a v časopise „Voprosy istorii“. S vědeckou činností A. U. Arcichovského souvisely i jeho studijní cesty po SSSR a do zahraničí — Anglie, Bulharska, Československa, Francie, Itálie, Jugoslávie, Polska, Rumunska, Řecka, spojené často s přednáškami na mezinárodních kongresech, konferencích a sympozích.

Nelze opomenout též dlouholetou pedagogicko-organizační a veřejnou činnost A. U. Arcichovského jak v hodnosti děkana historické fakulty, tak ve funkci člena tamějšího stranického výboru a ve funkci poslance jednoho z moskevských volebních okruhů. Vědecká i veřejná činnost zesnulého byla oceněna řadou vyznamenání.

Zivotní dílo A. U. Arcichovského představuje významný mezník ve slovanské archeologii. Budou se k němu vracet, čerpat z něho poučení a hodnotit jej z různých aspektů celé generace archeologů. Jako jeden ze současníků, kteří ze snulého znali, pokládám však za svou povinnost zdůraznit při této vzpomínce pro budoucí i jiné

stránky jeho osobnosti, které časem upadají v zapomenutí, ačkoliv jsou nedílnou součástí jeho odkazu a životního poslání. Byl to jeho krásný vztah ke spolupracovníkům a žákům, jeho nadšení pro vědu, spojené s uměním strhnout posluchačstvo výkladem, vážnost, akribie a odpovědnost, s níž přistupoval k řešení vědeckých problémů ve svých pracích, osobní skromnost a prostota, která však nemohla zatlačit do pozadí srdce vytrvalého bojovníka za spravedlivé požadavky vědní discipliny — rysy charakteristické pro učitele v tom nejvyšším a nejkrásnějším smyslu slova.

Bořivoj Dostál

Mezinárodní symposium o lužické kultuře

Ve dnech 11.—14. IV. 1978 se v Krakově konalo symposium „Południowa strefa kulturyłużyckiej i powiązania tej kultury z południem“. Symposium zorganizowała Polská archeologická společnost, pobočka Nowa Huta, a Archeologický institut Jagielloňské univerzity v Krakově. Odborným garantem akce byl profesor Marek Gedl, který se hlavní měrou přičinil o její zdárný průběh. Symposium navazovalo na obdobná zasedání konaná v r. 1967 v Drážďanech a v r. 1977 ve Wroclavi. Účastnilo se ho okolo 40 domácích i zahraničních badatelů, kteří přednesli následující referáty:

Marek Gedl: Periodyzacja i chronologia kultury lużyckiej w zachodniej Małopolsce;

Elżbieta Szydłowska: Południowe elementy w podgrupie częstochowsko-gliwickiej kultury lużyckiej;

Bogusław Gediga: Niektóre zagadnienia periodyzacji okresu rozwoju kultury lużyckiej w świetle kontaktów z południem;

Andrzej Rachwaniec: Problematyka wczesnej fazy kultury lużyckiej w rejonie Nowej Huty;

Ladislav Uveliačik: Osídlenie lužickej kultúry na Slovensku;

Mária Novotná: K niektorým typom bronzo-vej industrie lužickej kultúry na Slovensku;

Václav Furmánek: K otázce kontinuity piliňské a kyjatické kultury;

Václav Spurný: K chronologickému a kulturnímu postavení protolužického horizontu na Moravě;

Zoja Benkovská-Pivovarová: K niektorým terminologickým otázkam predlužickej a lužickej kultúry;

Jindra Nekvasil: Mohyly s kamennými konstrukcemi na pohřebišti lužické kultury v Moravičanech na Moravě;

Uladimir Podborský: Lužické vlivy jako historický problém;

Eugen Plesl: Vztahy kulturního vývoje ČSSR v období lužických popelnícových polí k severněji ležícím oblastem;

Jiří Hrala: Pohřební ritus lužické kultury v českém středním a dolním Polabí a jeho vztahy k Sasku, Lužici a Slezsku;

D. W. Buck: Die ökonomischen und kulturellen Beziehungen der Billendorfer Gruppe zur ostalpinen Hallstattkultur und zum südosteuropäischen Raum;

Fritz Horst: Hallstattimporte und -einflüsse bei den endbronzezeitlichen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa;

Zbigniew Bukowski: Charakter oddziaływań tzw. scytyjskich w południowej Polsce;

Maria Bazielich: Zagadnienie występowania elementów kultury Gawa w Nowej Hucie-Pleszowie;

Kazimierz Moskwa: Tendencje rozwoju grupy tarnobrzeskiej;

Jan Dąbrowski: Kultura lužická na Lubelszczyźnie;

Adam Krauss: Wczesna faza grupy tarnobrzeskiej kultury lužickiej;

Jacek Rydzewski: Liczebność grupy ludzkiej a możliwości produkcyjne środowiska naturalnego na przykładzie zespołu osadniczego kultury luzyckiej w Wawrzeńczycach, woj. krakowskie;

Aurelia Kogus: Model gospodarczy osady kultury luzyckiej na przykładzie zespołu osadniczego w Nowej Hucie-Pleszowie;

Maria Cabalska: Kultura luzycka na Sądeckim.

Z objektivních příčin se sympozia nemohli zúčastnit a plánované referáty předněst *Tibor Kemenczei* (Problem der Gáva-Kultur), *Attila László* (Die Frage der Gáva-Kultur in Rumänen), *Larysa Kruszelnicka* (Sytuacja kulturowa w północno-zachodnich Karpatach i na Podkarpacku na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza).

Mimo stanoveného programu vystoupil *C. Eibner*, který informoval o situaci na území středodunajských popelnicových polí se speciálním zaměřením k výzkumu hradiska Stillfried a o pravěké těžbě na území Rakouska.

Integrální součástí sympozia byla aktuální výstavka nejnovějších objevů polské archeologie z období lužické kultury a celodenní exkurze po

nejvýznamnějších opevněných sídlištích uvedené kultury v oblasti Nového Sącza.

Dobře organizované symposium se vyznačovalo konstruktivní vědeckou diskusí, jejímž předmětem byly tyto čtyři hlavní tematické okruhy: otázky vzniku a geneze lužické kultury na širokém území jejího rozšíření se speciálním zaměřením na oblasti periferní; otázky vztahů lužické kultury k jihovýchodním (kultura Gáva a kyjatice) a středodunajským popelnicovým polím; otázky vývoje lužické kultury v době halštatské; otázky historické a společensko-ekonomické.

Bohatá diskuse specialistů z různých zemí Evropy ukázala základní problémy budoucího studia v oblasti lužické kultury. Z referátů a diskuse vyplynulo, že další výzkum této problematiky musí v prvé řadě řešit otázky terminologické, ať už v oblasti času a prostoru, či v oblasti základny a nadstavby.

Symposium nesporně přispělo k rozvoji studia popelnicových polí ve střední Evropě a naznačilo další směry komplexního studia pravěké společnosti v této époše. Všechny předložené referáty a zásadní diskusní příspěvky budou publikovány formou samostatného sborníku.

Uáclav Furmánek

Zasadanie československých archeológov

Dňa 14. apríla 1978 sa konalo v Brne slávnostné zasadanie československých archeológov pri príležitosti 30. výročia februárového výfazstva československého pracujúceho ľudu. Na zasadanie sa zúčastnilo vyše 200 pracovníkov archeologickej inštitúcií a múzeí v ČSSR. Prítomní boli aj zástupcovia Juhomoravského KV KSČ a KNV, predstavitelia vedeckých inštitúcií a generálny konzul ZSSR v Brne. Organizátorom tohto podujatia boli: Československý národný archeologický komitét, Archeologická odborová komisia, Archeologický ústav ČSAV, Archeologický ústav SAV, Československá spoločnosť archeologickej pri ČSAV a Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV.

V mene Československého národného archeologickej komitétu otvoril zasadanie doc. PhDr. Jozef Uladár, DrSc. Hlavné referáty predniesli akademik Josef Poulik, riaditeľ Archeologického ústavu ČSAV, a člen korešpondent SAV Bohu-

slav Chropovský, riaditeľ Archeologického ústavu SAV.

Akademik J. Poulik vo svojom referáte zdôraznil, že po výfazstve pracujúceho ľudu vo februári 1948 sa otvorili nové, dovtedy nebývalé možnosti pre československú vedu a osobitne pre archeológiu. Pristúpilo sa k rekonštrukcii archeologickej pracovísk a najmä začlenením archeologickej ústavov do ČSAV a SAV sa vytvorili vhodné podmienky na realizáciu úspešných terénnych výskumov na stavbách socializmu. Výsledky týchto výskumov, analyzované a hodnotené z pozícií historického materializmu, umožnili komplexný prístup k poznaniu pravekého a včasnohistorického vývoja na území Československa a zvlášť k osvetleniu počiatkov našich národných dejín a našej štátnosti.

Dosiahnuté výsledky československej archeologie vzbudili zaslúženú pozornosť aj medzi odborníkmi za hranicami nášho štátu, čo potvrdil

aj VII. medzinárodný kongres vied prehistoricých a protohistorických v Prahe v r. 1966 a úspechy výstavy Veľká Morava, ktorá bola v r. 1964—1966 inštalovaná okrem ČSSR aj vo viačerých európskych štátach.

Výsledky dosiahnuté v terénnom i teoretickom výskume, sprístupnené v odborných i vedecko-populárnych publikáciach, ako aj veľká podpora archeologického bádania, poskytovaná straníckymi a štátnymi orgánmi, presvedčivo ukazujú, že veda je integrálnou súčasťou nášho súčasného života. Na jej ďalšom rozvoji sa budú v plnej miere podieľať aj najmladší bádatelia, ktorých akademik *J. Poulik* v závere svojho prejavu vyzval, aby boli prospěšní našej vlasti — Československej socialistickej republike.

Člen korešpondent SAV *B. Chropovský* vo svojom referáte poukázal na význam Februára 1948 a zdôraznil, že februárové víťazstvo pracujúceho ľudu Československa bolo dôležitým medzníkom na ceste vedeckého pokroku. V súčasnosti je prvoradou úlohou pracovníkov vedy, aby sa idey marxizmu-leninizmu dostávali do vedomia pracujúcich — aktívnych tvorcov dneška i zajtrajška. V tomto má veda, a teda aj československá archeológia, nezastupiteľnú úlohu. *B. Chropovský* vyslovil v mene všetkých prítomných úprimne poďakovanie Červenej armáde za naše oslobodenie a Komunistickej strane Česko-

slovenska za podporu rozvoja archeológie a za sústavnú pozornosť pri jej ďalšom budovaní. Ďalej vo svojom referáte poukázal na nebyvalý rozvoj terénného bádania a odovzdávanie výsledkov vedy širokej verejnosti, čo má kladný vplyv na účinnosť ideovo-politickej výchovy a šírenie marxisticko-leninského svetonázoru.

XV. zjazd KSC vytýčil českoslovenkej archeológii náročné a zodpovedné úlohy, ktoré sú pre nás všetkých záväzné a budeme ich v plnom rozsahu s maximálnou dôslednosťou realizovať. Preto bude potrebné upriamiť sa na komplexné riešenie úloh, ktoré vychádzajú zo spoločenskej objednávky, ako sú rozsiahle výskumy na veľkých stavbách socializmu (napr. výstavba sústavy vodných diel na Dunaji a ī.). Ďalšou dôležitou úlohou československej archeológie je plnenie ideovo-politickej úloh, a tým vytváranie základov pre širšiu propagáciu a kultúrnu činnosť.

Na záver svojho referátu člen korešpondent SAV *B. Chropovský* ubezpečil v mene všetkých účastníkov zasadania, že v duchu ideí Víťazného februára a záverov XV. zjazdu KSC bude československá archeológia aj naďalej dôsledne a zodpovedne plniť uľožené úlohy a zaradí sa čestne medzi budovateľov našej socialistickej spoločnosti.

Mária Rejhovcová — Peter Romsauer

Valné zhromaždenie Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV

V Archeologickom ústave SAV v Nitre sa 31. marca 1978 uskutočnilo valné zhromaždenie Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV (SAS) za účasti jej početných riadnych i dopisujúcich členov. Na rokovaní, ktoré viedol predsedu SAS *M. Dušek*, sa zúčastnil aj riaditeľ Archeologickej ústavu SAV a predseda Československej spoločnosti archeologickej pri ČSAV *B. Chropovský*, ďalší zástupcovia tejto sesterskej organizácie a tajomník Organizačného strediska vedeckých spoločností pri SAV *A. Urland*.

Práca SAS v období od 22. mája 1975 (keď sa konalo posledné valné zhromaždenie) do 31. marca 1978 sa v duchu stanov Spoločnosti upriaďala predovšetkým na podporu vedeckovýskumnnej činnosti svojich členov, ako aj na popularizáciu a sprístupňovanie vedeckých poznatkov širokej verejnosti. Ako vyplynulo z hlavnej sprá-

vy výboru, prednesenej jeho tajomníkom *P. Romsauerom*, plán vedeckovýskumnej činnosti a jeho realizácia boli v súlade so štátnym plánom archeologickej výskumu, ktorý koordinuje Archeologický ústav SAV. V týchto intenciách pracovali aj dve odborné skupiny. Skupina aplikovanej geofyziky sa podieľala na vypracúvaní špecifických geofyzikálnych metód a na ich aplikácii v terénnom výskume; na túto tému usporiadala v r. 1976 SAS spolu s AÚ SAV celoštátny seminár v Nových Vozokanoch (referáty z tohto seminára boli už odovzdané do tlače). Druhá odborná skupina — Komisia pre archeologicú topografiu Slovenska — v rámci dlhodobej úlohy a v spolupráci s AÚ SAV pripravila do tlače prvý zväzok tejto topografie (Bratislava a okolie) a pred dokončením je druhý zväzok (Košice a okolie).

V hodnotenom období od predošlého valného zhromaždenia do marca 1978 získala SAS 11 rozsiahlejších prác súpisového charakteru, podporovala najmä dopisujúcich členov v archeologickom prieskume málo prebádaných oblastí Slovenska alebo miest zasiahnutých výstavbou a prijala početné hlásenia a nálezové správy o jeho výsledkoch. Ďalšia práca v tejto oblasti spočívala v usporadúvaní odborných diskusií o nových publikáciách. SAS sa podieľala aj na príprave seminára a ochrane a konzervácií archeologických lokalít a pamiatok, ktorý usporiadal AÚ SAV a na ktorom sa zúčastnili pracovníci pamiatkových inštitúcií a odborov kultúry ONV z celého Slovenska.

Ďalšou zložkou práce SAS bolo odovzdávanie a popularizácia výsledkov vedeckého výskumu širokej verejnosti. SAS pripravila v spolupráci s Archeologicím ústavom SAV v Nitre, Archeologicím ústavom Slovenského národného múzea a Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave i s múzeami a inými inštitúciami v Skalici, Galante, Trenčíne, Púchove, Žiline, Čadci, Banskej Bystrici, Prešove, Košiciach a Michalovciach dovedna 204 prednášok za účasti takmer 10 000 poslucháčov. Prednášky sa týkali nových archeologickej výskumov a výsledkov teoretického bádania a často sa zaoberali najstaršou historiou určitého regiónu v kontexte s pravkým a včasnohistorickým vývojom Slovenska i strednej Európy. Tradičnými sa už stali prednáškové cykly v Nitre, usporadúvané v spolupráci s pobočkou Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, a podobné cykly v Bratislave. S cieľom poskytnúť pedagogickým pracovníkom účinnú pomoc pri výučbe dejepisu, uskutočnil sa štvorsemestrový cyklus prednášok pre učiteľov ZDŠ v okrese Nitra; vďaka priaznivému ohlasu sa podobné prednášky pripravujú v spolupráci

s odbormi školstva ONV a okresnými pedagogickými strediskami i v Topoľčanoch a v okrese Bratislava-vidiek.

Valné zhromaždenie prerokovalo plán činnosti SAS na roky 1978—1980, ktorý vychádza z úloh rozpracovaných v uzneseniaciach KSC i štátnych a akademických orgánov a v Jednotnom programme spoločenských vied. Plán zahrnuje ďalšie prehľbenie vedeckovýskumnej činnosti, prieskum v oblasti veľkých stavieb socializmu, spracovanie ďalších zväzkov Archeologickej topografie SSR, prednášky domácich i zahraničných bádateľov, zintenzívnenie práce skupiny pre uplatňovanie geofyzikálnych metód v archeologickej výskume, publikovanie odborných príspevkov, účasť na vydávaní Zpráv Československej spoločnosti archeologickej, podpory pri študijných cestách členov SAS najmä do zahraničia a organizovanie odborných exkurzií.

Pri odovzdávaní vedeckých poznatkov praxi a popularizácii výsledkov archeologickej výskumu sa bude klásiť dôraz na vypracovanie a realizáciu dlhodobého projektu tejto práce (vrátane cyklov prednášok pre učiteľov dejepisu), ako aj na rozvíjanie osvetovej činnosti (hlavne v oblasti veľkých stavebnych prác) a na lepšiu koordináciu spolupráce najmä so Socialistickou akadémiou Slovenska.

Valné zhromaždenie zvolilo nový výbor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV; predsedom sa stal Jozef Uladár, podpredsedami Alojz Habovštiak a Mikuláš Dušek, vedeckou tajomníčkou Mária Rejholecová a hospodárom Igor Hrubec. Na záver rokovania prijalo valné zhromaždenie uznesenie, v ktorom schválilo prácu dovtedajšieho výboru i plán činnosti a uložilo novozvolenému výboru rozpracovať a zabezpečiť jeho plnenie.

Stanislav Šiška

Oslavy 25. výročia založenia Slovenskej akadémie vied

V roku 1978 oslávila najvýznamnejšia slovenská vedecká inštitúcia — Slovenská akadémia vied — významné jubileum. Bola založená v roku 1953 a na kvalitívne vyššej úrovni integrovala dovtedy roztriedtený vedecký život najrôznejších vedných disciplín. Do zväzku Akadémie vstúpil v roku 1953 i bývalý Štátny archeologický ústav.

Za 25 rokov života a práce Archeologickej ústavu SAV dosiahla archeológia nebývalý rozvoj. Ústav zmohutnel, jeho personálna i vedecká kapacita sa zmnohonasobila. Boli dosiahnuté významné výsledky v terénnych výskumoch, teoretickom bádaní i v publikovaní výsledkov vedeckej práce. Prestíž a autorita Archeologickej ústavu SAV doma i v zahraničí vzrástli.

Významné výsledky bádania, významné miesto medzi vedeckými ústavmi Akadémie a sústavná priazeň a uznanie straníckych i vládnych činiteľov dovolili, aby Archeologický ústav SAV hrdo oslávil svoje významné jubileum. Príprave osláv 25. výročia vzniku Slovenskej akadémie vied sa venovala náležitá pozornosť. Bola ustanovená komisia zodpovedná za hladký a dôstojný priebeh osláv. V duchu tohto výročia sa niesli už jubilejné oslavy Víťazného februára. Všetci pracovníci ústavu si znova uvedomili, že bez víťazstva československého pracujúceho ľudu by bol nemysliteľný súčasný rozvoj vedeckých kapacít na Slovensku, štedré dotovanie archeologických výskumov a podpora spoločenskovedného výskumu.

Výrazný podiel slovenskej archeológie a jej progresívny trend v rámci celej československej archeologickej vedy sa konštatoval i na celostátnom zasadnutí československých archeológov v Brne (v apríli 1978). Odrazilo sa to aj v šestom päťročnom pláne, v ktorom je Archeologický ústav SAV koordinátorom úlohy štátneho plánu bádateľského výskumu č. VIII—4—3 (Praveký a včasnohistorický vývoj Československa a jeho vzťahy k ostatným kultúrnym oblastiam) a významnou mierou sa podieľa na riešení úlohy č. VIII—4—4 (Slovania a prvé štátne útvary na území Československa).

Vlastné oslavy sa uskutočnili 16. júna 1978. Už dopoludnia sa konala tlačová beseda, na ktorej vedúci pracovníci ústavu informovali zástupcov masovokomunikačných prostriedkov o úspechoch, ktoré Archeologický ústav SAV za obdobie svojej existencie dosiahol, a o plánoch do budúcnosti. V ten istý deň popoludní sa konalo slávnostné zasadnutie, na ktorom sa zúčastnili pracovníci ústavu, pozvaní hostia i bývalí zamestnanci ústavu — dôchodcovia.

Na slávnostné zasadnutie, vernisáž výstavy Klenoty slovenskej minulosti a koktail boli pozvaní poprední reprezentanti Slovenskej akadémie vied, jednotlivých ústavov SAV a ČSAV, vysokých škôl, predstavitelia strany, mesta Nitry a ďalší činitelia verejného a kultúrneho života. Slávnostný prejav predniesol riaditeľ Archeologického ústavu SAV člen korešpondent SAV Bohuslav Chropovský, ktorý zdôraznil, že založenie Slovenskej akadémie vied bolo výsledkom cieľavedomej politiky KSC, ktorá sa starala a stará o rozvoj vedeckého pokroku, zvyšovanie kultúrnej vyspelosti národa a propagáciu ideí marxizmu-leninizmu medzi najširšími vrstvami

obyvateľstva. Vďaka starostlivosť straníckych a vládnych orgánov dosiahla Slovenská akadémia vied početné významné výsledky, ktoré prispeli k rozvoju a obohateniu vedy. Integrálne s rozvojom Akadémie sa rozvíjal i Archeologický ústav SAV. Riaditeľ ústavu podčiarkol niektoré významné domáce úspechy slovenskej archeológie a jej bohaté medzinárodné kontakty. Konštatoval, že táto činnosť ústavu je najlepším konkrétnym prejavom rozvíjania piateľstva, mieru a pokroku v duchu zásad Helsinskéj konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe.

V ďalšej časti svojho prejavu poukázal člen korešpondent SAV B. Chropovský na niektoré problémy terénného výskumu a teoretického archeologického bádania. Zároveň vytýčil hlavné úlohy a ciele na najbližšie obdobie, ako aj perspektívy a plány do ďalších rokov. Vychádzajúc zo záverov XV. zjazdu KSC, medzi najhlavnejšie úlohy slovenskej archeológie patrí dôkladné rozpracovanie teoretických téz zo širokého metodologického, sociálno-ekonomickeho a historickeho aspektu. Na záver svojho obšírnego prejavu riaditeľ Archeologického ústavu SAV prehlásil, že nemalé úlohy, ktoré slovenskú archeológiu čakajú, pracovníci ústavu splnia čestne, na prospech rozvoja celej socialistickej vedy.

Pred ukončením slávnostného zasadnutia došli zamestnanci Archeologického ústavu podľa času zamestnania v ústave a zásluh finančné odmeny, čestné uznanie a upomienkové dary.

Vyvrcholením slávnostného popoludnia bola vernisáž výstavy Klenoty slovenskej minulosti, inštalovanej v Nitrianskom vlastivednom múzeu. V ucelenej, komorne ladenej expozícii mali návštěvnici možnosť zoznámiť sa s výberom predmetov materiálnej kultúry a umeleckých diel od počiatku ľudských dejín až po stredovek. Výstava výstižne a úspešne prezentovala archeologickú vedu, demonštrovala odovzdávanie výsledkov bádania praxi a popularizáciu vedy medzi najširšími vrstvami pracujúcich.

Súčasťou osláv 25. výročia založenia Slovenskej akadémie vied boli i niektoré ďalšie akcie. Dňa 18. VI. 1978 navštívili pracovníci Archeologického ústavu SAV v Bratislave koncert Slovenskej filharmónie, konaný na počesť spomenutých osláv. V dňoch 19. a 26. júna 1978 sa konal v Archeologickom ústave SAV interný filmový festival. Premietali sa vedecko-populárne filmy nakrútené Filmovou tvorbou v Bratislave a kameramanmi Archeologického ústavu SAV. Filmy oboznámili divákov s činnosťou

ústavu pred vznikom Slovenskej akadémie vied a po roku 1953, keď bol Štátny archeologický ústav začlenený do veľkej rodiny pracovísk Akadémie. V premietnutých filmoch boli zachytené významné výskumy a niektoré filmy sa venovali i jednotlivým archeologickým kultúram či iným tématam (napr. Tatry v praveku, Limes romanus a ī.). Sú poučením a spomienkou na počiatky a rozvoj archeologického bádania na Slovensku. Hlavne mladá generácia mohla konfrontovať skromné podmienky svojich predchodcov s dnešným stavom a rozvojom archeológie.

Dvadsiatemu piatemu výročiu vzniku Slovenskej akadémie vied bola venovaná hodnotiaca

štúdia *B. Chropovského, J. Vladára a A. Ruttkaya* Slovenská akadémia vied a 25 rokov archeologického bádania na Slovensku, publikovaná v Slovenskej archeológii ročn. 26, 1978, s. 245 a nasl.).

Oslavy 25. výročia založenia Slovenskej akadémie vied a v jej zväzku aj dvadsaťpäťročnej činnosti Archeologického ústavu SAV umožnili bilancovať doterajšie výsledky archeologického bádania, zamyslieť sa nad jeho úspechmi i nedostatkami a stanoviť ďalšie ciele archeológie ako vednej disciplíny, ktoré budú plne v súlade s potrebami našej socialistickej vlasti, československého pracujúceho ľudu a celej socialistickej vedy.

Uáclav Furmánek

Konferencia o neolite juhozápadného Poľska

V dňoch 16.—18. marca 1978 uskutočnila sa vo Wrocławi medzinárodná konferencia na tému *Neolitizácia juhozápadného Poľska*, venovaná problémom vzniku a vývoja neolitickej kultúry v širšej oblasti juhozápadného Poľska. Konferencia sa konala pod záštitou Sekcie humanitných vied odbučky Poľskej akadémie vied vo Wrocławi. O jej prípravu sa pričinili pracovníci Katedry archeológie Wrocławskej univerzity a Zakładu Archeologii Nadodrza Poľskej akademie vied. Konferencia sa konala v renovovaných priestoroch naposledy spomenutej inštitúcie. Okrem poľských odborníkov sa konferencie zúčastnili bádatelia z NDR a Československa.

Prednesené referáty i diskusia vo viacerých prípadoch prekročili tematický rámec konferencie, no od témy rokovania sa nikdy nevzdialili; sústredovali sa na problémy chronológie a genézy kultúry s lineárной keramikou, kultúry s vypichanou keramikou a kultúry lievikovitých pohárov, na otázky pretrvávania mezolitu a na problematiku štiepanej kamennej industrie.

Referáty pracovníkov hostiteľských inštitúcií sa zaoberali najnovšími výsledkami výskumov neolitickej sídlisk v Poodri na okolí Wrocławi. Vo vstupnom a programovom referáte konferencie (*Badania nad neolitem w Polsce południowo-zachodniej i ich rola dla studiów nad młodszą epoką kamienia w Połsce*) zhodnotil *W. Wojciechowski* doterajšie štúdium neolitu a načrtol hlavné smery rozvoja neolitickej kultúr

v Sliezsku, s detailnejším pohľadom na problém typu Šárka, kultúry s vypichanou keramikou a lengyelskej kultúry. *A. Kulczycka-Leciejewiczowa* vo svojom referáte (*Węzlowe problemy kultury ceramiki wstępowej rytej w Polsce południowo-zachodniej*) podrobne informovala o nových výskumoch sídlisk kultúry s lineárной keramikou v okolí Wrocławi. Sústredila sa na charakteristiku týchto sídlisk, ich vývoj a periodizáciu lineárnej keramiky s poukázaním na vzťahy k Čechám a Morave. Pozornosť venovala aj niektorým otázkam hospodárstva. Problémom kultúry s vypichanou keramikou a návrhom novej periodizácie v Sliezsku sa vo svojom referáte zaobral *J. Romanow*.

Z týchto referátov, vychádzajúcich bezprostredne z najnovších výskumov, jasne vyplynulo, že v poľskom Poodri v širšom okolí Wrocławi nateraz už možno v hlavných črtách sledovať vývoj od najstaršej lineárnej keramiky — podobne ako v severovýchodných Čechách a na severnej Morave. K významným pozitívm patrí najmä objavenie sídlisk so starou lineárной keramikou na lokalitách Gniechowice a Stary Zamek, ako aj zistenie intenzívneho osídlenia typu Šárka s keramikou adekvátnou keramike v severovýchodných Čechách s dokladmi jej miestneho vývoja i prerastania do vypichanej keramiky. Koniec vývoja vypichanej keramiky na tomto území treba zrejme spájať s osídlením lengyelskej kultúry stupňa Lengyel II (Pečeňady), ktoré dosved-

čuje typická keramika na lokalite Janówek. Táto skupina referátov vyzvala živú diskusiu medzi účastníkmi konferencie. Išlo najmä o rozdielne názory na trvanie osídlenia jednotlivých osád a jeho periodizáciu.

Zahraniční účastníci konferencie predniesli referáty v samostatnom bloku. *J. Pavúk* v referáte Chronologické a genetické vzťahy lineárnej keramiky v strednom Podunajskej zdôraznil na základe poznatkov o vývoji lineárnej keramiky na západnom Slovensku niektoré kľúčové chronologickej a genetické problémy od počiatku staršej lineárnej keramiky po vznik protolengyelu. Poukázal na vzťahy juhozápadného Slovenska k Morave a južnému Poľsku v jednotlivých vývojových períoach. Niektoré výrazné typologickej analógie na keramike umožňujú stanoviť viačeré synchronne horizonty medzi Karpatskou kotlinou a južným Poľskom. Ukazuje sa potreba kriticky prehodnotiť výskyt a chronologickú pozíciu importov bukovohorskej keramiky na území severne od Karpát.

S. Šiška v prednáške Lineárna keramika na východnom Slovensku prezentoval na základe najnovších výskumov vývoj alföldskej lineárnej keramiky, skupiny Raškovce a bukovohorskej kultúry. Vyzdvihol diferencie medzi jednotlivými kultúrami i skupinami a poukázal na dôkazy kontaktov medzi východným Slovenskom a južným Poľskom v období stredného neolitu. Osobitne zdôraznil geneticko-chronologickej vzťahy spomenutých kultúr a korigoval staršie i novšie názory na vývoj neolitu v severnom Potisi.

S referátom Opavské Slezsko v době lidu s páskovou keramikou vystúpil *J. Pavelčík*. Zaoberal sa nálezmi mladšej lineárnej keramiky a želiezovskej skupiny zo širšieho okolia Opavy. Pozornosť vzbudili najmä početné náleziská želiezovskej skupiny. Pri nedostatku dokladov spojenia so stredným Podunajskom nemožno zatiaľ riešiť otázku pôvodu želiezovskej skupiny v oblasti Opavy.

M. Zápotocká v prednáške Šárecký stupeň lineárnej keramiky a vznik vypíchané keramiky v Čechách rezumovala najnovšie poznatky o finálnom štádiu mladšej lineárnej keramiky v Čechách i na prílahlých územiach a poukázala na vznik vypíchannej keramiky na jednotlivých územiach jej výskytu. Odmieta možnosť vzniku spomenutej keramiky v strednom Nemecku tou formou, ako to najnovšie predpokladá *D. Kaufmann*.

Okrh problémov týkajúcich sa kultúry s li-

neárnu keramikou uzavrel *D. Kaufmann* referátom Gedanken zur Neolithisierung im Südwesten der DDR, v ktorom sa na základe výsledkov novších výskumov v Eislebene zaoberal počiatkami staršej lineárnej keramiky v strednom Nemecku. Na tejto lokalite je pozoruhodná fortifikácia z obdobia staršej i mladšej lineárnej keramiky.

Z iného pohľadu sa venoval genéze kultúry s lineárной keramikou *J. K. Koźłowski* v referáte Problemy genezy przemysłu krzemiennego kultury ceramiki wstępowej rytej i jego teritorialnego zróżnicowania. Podľa výsledkov kvantitatívnej analýzy hlavných typov štiepaných kamenných nástrojov z viacerých oblastí Európy poukázal na niektoré aspekty genetických vzťahov neolitickej štiepanej industrie k industriám jednotlivých mezolitických kultúr.

Rozšírením roľníctva v čase kultúry s lineárной keramikou nebola neolitizácia územia dnešného Poľska ukončená. Pokračovala až do obdobia kultúry lievikovitých pohárov. Aj z týchto dôvodov sa organickou súčasťou témy konferencie stala prednáška *T. Wiślańskiego* Ze studiów nad początkami kultury pucharów lejkowatych w Polsce, v ktorej autor podrobne zhodnotil genetické a chronologickej vzťahy kultúry lievikovitých pohárov v západnom Poľsku, hlavne na základe nálezov zo Sarnowa a im podobných predmetov z ďalších nálezisk.

Poľskí bádatelia už tradične venujú veľkú pozornosť štiepanej kamennej industrii. Na tejto konferencii predniesol *J. Lech* vyčerpávajúci referát na tému Krzemieniarstwo w kulturze społeczności ceramiki wstępowej rytej w Polsce, próba zarysu, v ktorom sa zaoberala problémami ťažby surovín, ich transportu, datovaním exploračie jednotlivých ložísk i typológiou a skladbou jednotlivých nástrojov v nálezových komplech. Referát vyzval živú diskusiu viacerých prítomných špecialistov o mnohých aspektoch neolitickej štiepanej industrie.

Problematike sídlisk a hospodárstva kultúry s lineárной keramikou sa venoval *J. Kruk* v referáte Układ przestrzenny kultury ceramiki wstępowej rytej — próba modelu. Autor prezentoval v duchu Clarkovej analytickej archeológie zložitý model vývoja neolitickej sídlisk, spočívajúci na výsledkoch podrobného povrchového prieskumu ľavobrežnej terasy Visly severovýchodne od Krakova.

V rámci záverečnej diskusie o problémoch rádiokarbonového datovania prehovoril *H. Quitta*. Zdôraznil potrebu kritického prístupu k jednotli-

vým dátam a ich konfrontácie s klasickou komparatívnou klasifikáciou, poukázal na zjavné diskrepancie medzi niektorými výsledkami analýz C-14 a historickými dátami.

Konferencia, na ktorej sa okrem referujúcich zúčastnila väčšina poľských odborníkov, bola dobrou príležitosťou získať informácie o najnovších výsledkoch bádania v Poľsku i na priľahlých

územiac. Nedostatkom konferencie bolo, že účastníci nemali k dispozícii aspoň skrátené referáty alebo ich tézy; diskusia mohla byť ešte konkrétnejšia. Usporiadatelia konferencie pripravujú vydanie prednesených referátov tlačou. Bolo by želateľné organizovať podobné podujatia so širšou medzinárodnou účasťou aj v ďalších stredoeurópskych štátoch.

Juraj Pavúk

Seminár „Kremnická mincovňa a metodológia numizmatického bádania“

Pri príležitosti 650. výročia vzniku a nepretržitej činnosti mincovne v Kremnici usporiadala Komisia pre numizmatiku pri Archeologickom ústave SAV v dňoch 15.—17. novembra 1978 v Nových Vozokanoch seminár na uvedenú tému. Zúčastnilo sa ho 34 účastníkov, z toho 6 zahraničných hostí; domácich reprezentovali pracovníci v odbore numizmatiky z Národného múzea v Prahe, z Moravského múzea v Brne, zo Slovenského národného múzea v Bratislave, z Východoslovenského múzea v Košiciach, regionálnych múzeí v Kutnej Hore, Pardubiciach, Frýdku-Místku, Ružomberku a Banskej Bystrici. Seminára sa zúčastnili vedeckí pracovníci Archeologickeho a Historického ústavu SAV, Archeologickeho ústavu ČSAV a Univerzity Komenského. Slovenskú numizmatickú spoločnosť zastupovali predstavitelia jej ústredného výboru, ako aj pobočiek v Bratislave, Nitre, vo Svite a v Opave.

Podujatia sa zúčastnili aj popredné predstaviteľky numizmatického bádania v Čechách i na Slovensku — univ. prof. PhDr. E. Nohejlová-Prátová, DrSc., a PhDr. L. Kraskovská, CSc. Medzinárodnú numizmatickú komisiu zastupoval univ. prof. R. Kiersnowski z Univerzity vo Varšave. Ostatní zahraniční účastníci: dr. L. Huszár (Maďarsko), dr. H. Fengler a dr. P. Arnold (Nemecká demokratická republika), dr. G. Hatz (Nemecká spolková republika).

Prvý deň si účastníci prezreli stálu numizmatickú expozíciu a výstavu kremnických mincí a medailí Slovenského národného múzea v Bratislave, kde ich zároveň prijal a pozdravil riaditeľ múzea dr. A. Habovštiak, CSc. Cestou do Nových Vozokán sa zastavili v Archeologickom ústave SAV v Nitre, kde si prehliadli jeho klenotnicu. Večer sa konala spomienka 650. výročia založenia Kremnickej mincovne, ktorej sa zúčastnili

člen korešpondent SAV B. Chropovský, riaditeľ AÚ SAV, doc. PhDr. J. Uladár, DrSc., predsedu Slovenskej archeologickej spoločnosti, a PhDr. A. Ruttkay, CSc., zástupca riaditeľa AÚ SAV. Člen korešpondent SAV B. Chropovský otvoril zasadanie slávnostným prejavom.

V pracovnej časti zasadania odznelo 12 referátov zameraných na metodologické problémy numizmatického bádania: univ. prof. PhDr. E. Nohejlová-Prátová, DrSc. (Praha), PhDr. Š. Kazimír, CSc. (Historický ústav SAV, Bratislava), doc. PhDr. J. Novák, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava), PhDr. Z. Nemeškalová-Jiroudková, CSc. (Archeologický ústav ČSAV, Praha), PhDr. E. Minarovičová (Slovenské národné múzeum, Bratislava), PhDr. E. Kolníková, CSc. (Archeologický ústav SAV, Nitra), PhDr. L. Nemeškal, CSc. (Národní muzeum, Praha), PhDr. J. Hlinka, CSc. (Slovenské národné múzeum, Bratislava), PhDr. E. Šimek, CSc. (Národní muzeum, Praha), PhDr. E. Petáček, CSc. (Východoslovenské múzeum, Košice), prom. hist. D. Svobodová (Národní muzeum, Praha), Ing. O. Srna, CSc. (Slovenská numizmatická spoločnosť, Bratislava). V bohatej diskusii odzneli početné podnetné návrhy na nové metodologické postupy pri využívaniu numizmatického materiálu.

Posledný deň bol venovaný návštěve Kremnice; v Štátnej mincovni si účastníci prezreli prehľadku razobne, v Múzeu mincí a medailí novú numizmatickú expozíciu.

Slovenskí a českí bádatelia v numizmatike spolu so svojimi zahraničnými kolegami si takto učili významné výročie Kremnickej mincovne, prediskutovali zároveň otázky ďalších pracovných cieľov a vytýčili si nové úlohy. Seminár prispel k upevneniu domácej i zahraničnej spolupráce numizmatického bádania.

Eva Kolníková

RECENZIE

Eva Lenneis: Siedlungsfunde aus Poigen und Frauenhofen bei Horn. Prähistorische Forschungen 8. Horn-Wien 1977, 112 Seiten, 16 Tabellen, 19 Abbildungen, 3 Pläne, 86 Bildtafeln, 8 Karten.

Eine eingehendere Bearbeitung der neolithischen Kulturen in Österreich finden wir eigentlich nur in der Monographie über die Urgeschichte ganz Österreichs von R. Pitioni. Beinahe alle mit dem Neolithikum Niederösterreichs sich befassenden Autoren kehren zu der unveröffentlichten Dissertation R. Reindels aus dem J. 1937 zurück. Im letzten Jahrzehnt waren viele Beiträge den Berichten über neue Ausgrabungen und Funde und Teilproblemen gewidmet. In letzter Zeit ist eine Intensivierung der Grabungstätigkeit zu verzeichnen, was auch in neueren Publikationen zum Ausdruck kommt. Einen Wandel zum Besseren bedeutet zweifellos auch die Arbeit von E. Lenneis, die sich mit der Linear- und Stichbandkeramik Niederösterreichs befaßt.

Zum Ausgangspunkt der rezensierten Arbeit wurden die zahlenmäßig nicht reichlichen Funde aus Rettungsgrabungen in Poigen und Frauenhofen bei Horn. Zu ihnen reihte die Autorin auch Funde aus weiteren Fundorten Niederösterreichs, wodurch eine gute und erforderliche Arbeit entstand. Bei der Analyse und Klassifikation der Funde zog die Autorin die Arbeitsergebnisse tschechoslowakischer Archäologen heran. In Anbetracht dessen, daß es sich um die erste Publizierung größerer Fundverbände aus einem kulturell auch mit dem Gebiet der Slowakei eng zusammenhängenden Raum handelt, was die Autorin auch mehrmals betont, erachte ich es für notwendig, zu dieser nützlichen Arbeit mehrere Bemerkungen auszusprechen.

Die Ausgangsbasis der Publikation, die Funde aus Poigen und Frauenhofen, ist relativ schmal und ihre Qualität ist in wesentlichem Maße durch die Vermischung des Inhaltes der Gruben auf der Grabungsfläche in Poigen gemindert. Selbstverständlich wäre es an Hand dieser Funde von Linearerkeramik nicht möglich, ihre chronologische Position zu bestimmen. Die Autorin ist sich dessen voll bewußt und nützt bei der Klassifikation der Keramik aus Poigen die Erkenntnisse aus den Studien böhmischer, mährischer und slowakischer Funde der jüngeren Linearerkeramik, des Sárka-Typus und der Želiezovce-Gruppe aus. Die Funde aus Frauenhofen sind gut stratifiziert und als Ganzes repräsentieren sie eine gut klassifizierte Einheit der Stichbandkeramik. Die Autorin reiht aufgrund einer ganzen Reihe von Übereinstimmungen mit der mährischen und böhmischen Stichbandkeramik diese Funde in das Entwicklungsschema der böhmischen und mährischen Stichbandkeramik.

In den einführenden Kapiteln befaßt sich die Autorin kurz mit allgemeinen Periodisierungsfragen des Neolithikums in engerem mitteleuropäischen Raum und hat auch zwei chronologische Vergleichstabellen zusammengestellt.

Kurz wertet sie die Ansichten einzelner Forscher über Periodisierungsfragen und zweifelt außer anderem auch an meiner vor längerem ausgesprochenen These (*Pavúk, J., Slovenská archeológia, 12, 1964*), daß die urzeitliche Entwicklung in weiten Räumen in denselben Zeithorizonten verlief, und hält sie für anfechtbar. Meiner Ansicht nach können die Westslowakei, Transdanubien, Burgenland, Niederösterreich und Südmähren in diesem Falle nicht als besonders entfernte Räume betrachtet werden. Es handelt sich im wesentlichen um kleine Gebiete im Rahmen einer größeren kulturhistorischen und geographischen Einheit. Alle diese Gebiete sind durch mehrere Elemente gegenseitig eng verknüpft und waren oftmals während des Neolithikums und später dermaßen kulturell identisch und kompakt, daß es sich eigentlich um eine einzige Kultureinheit handelte. Im Rahmen einer solchen kulturell-geographischen Einheit, wie es die Südwestslowakei, Transdanubien (mindestens sein Teil nördlich der Plattenseelinie), Burgenland und ein großer Teil Niederösterreichs sind, bildeten diese Gebiete eine geschlossene Kultureinheit, und jedes Streben nach der Suche und dem Beweis einer evtl. Verspätung der Entwicklung kann zu keinem positiven Ergebnis führen. Ich meine die Entwicklung in diesem Gebiet während des älteren, mittleren und späten Neolithikums. Die ältere und jüngere Linearerkeramik wie auch die Želiezovce- und Lengyel-Keramik aus genanntem Raum weisen immer so viele bedeutende gemeinsame technische und thematische Verzierungselemente auf, daß über die kulturelle Integrität dieses Raumes keine Zweifel bestehen. Die Situation beginnt komplizierter zu werden, wenn wir die Entwicklung in diesem Gebiet mit der Entwicklung in Westmähren und in Böhmen synchronisieren und überhaupt vergleichen wollen. In diesem Falle, in Anbetracht des größten Beitrages der Arbeit zum Nachweis der Besiedlung mit Trägern des Sárka-Typus auch in einem Teil Niederösterreichs, ist gerade die Synchronisierung der Želiezovce-Gruppe und des Sárka-Typus wie auch der Lengyel-Kultur und der Stichbandkeramik am interessantesten.

Als Ausgangspunkt bei der Synchronisierung der Želiezovce-Gruppe und des Sárka-Typus diente mir und bleibt außer anderem das Vorkommen des S-förmig profilierten dünnwandigen Gefäßes, das am Entwicklungsende der Kultur mit Linearerkeramik in ausgedehntem europäischen Horizont von der Ostslowakei (in der Bükk-Keramik) bis in das Rheingebiet verfolgbar ist. An Hand dieses Gefäßes und der mit ihm assoziierenden Elementen und Erscheinungen läßt sich die Entwicklung des westlichen Karpatenbeckens relativ gut mit der Entwicklung in Böhmen und den westlicheren Gebieten parallelisieren. In der Želiezovce-Gruppe knüpft sich das S-förmig profilierte Gefäß an die Stufe Želiezovce III und mit seinem Vorkommen in Böhmen kann wieder die klassische Blütezeit des Sárka-Typus verbunden werden. In den Rahmen des Sárka-Typus rechne ich auch die I. Stufe der Stichbandkeramik nach M. Zápotocká (*Fundamenta, A/3, 2. Teil, 1970*) und

als ihr Pendant im Karpatenbecken kann das Prälengyel betrachtet werden, das vorderhand typologisch-chronologisch an das Endstadium der Želiezovce-Gruppe geknüpft ist, aber bereits mit offensichtlichen Affinitäten zum nachfolgenden, bereits Postželiezovcer Protolengyel. Die Stichbandkeramik, beginnend mit der Stufe II und bezogen auf die Kulturen im westlichen Teil des Karpatenbeckens, konnte nicht irgendwann während der Entwicklung der Želiezovce-Gruppe entstanden sein, sondern mußte erst damals aufgekommen sein, als die Postželiezovce-Entwicklung schon vollkommen von der „Lengyel“-Orientierung geprägt war. Diese neue Orientierung läßt sich an den Denkmälern des neuerarbeiteten Protolengyel verfolgen (Sopot IB, II, Bicske, Biňa, Lužianky u. a.). Hiemit ist es meiner Ansicht nach gelungen, die Schlüsselprobleme teils der Genese der Lengyel-Kultur, teils der Entwicklung und Synchronisierung der Kultur mit Stichbandkeramik mit der Entwicklung der Lengyel-Kultur zu lösen. Die Lužianky-Gruppe ist ebenfalls ein Bestandteil des neu festgestellten Protolengyel und in ihrem ganzen Ausmaß ist sie älter als die bisher bekannte Lengyel-Kultur in Mähren und Österreich, also auch älter als jene Stichbandkeramik, die mit der österreichischen und mährischen bemalten Keramik zeitgleich ist.

Ich habe nicht die Absicht, den Inhalt der Arbeit eingehender zu reproduzieren und sämtliche Kapitel und aufgeworfenen Probleme zu kommentieren, ich beschränke mich nur auf einige Fragen der typologischen Interpretierung und auf die daraus sich ergebende Periodisierung und Synchronisierung.

Bei der chronologischen Gliederung der Funde aus Poigen nahm die Autorin die Funde aus Grube 10 als Ausgangspunkt, die sie ungeachtet dessen, daß die Grube mit der Grube 9 in Superposition lag und die Funde beider Gruben nicht differenziert waren, als geschlossenen Fundverband betrachtet (Plan 2). Für eines der wichtigen typologischen Kriterien hält sie gerade das „birnenförmige“ Gefäß, das in der Entwicklung der Linear- und Želiezovce-Keramik eine ausgeprägte Neuform darstellt und als solche auch ihren chronologischen Wert hat. Die Autorin stellt sich die Frage der Datierung dieses Gefäßes (S. 46). Es geht darum, ob man es nach der Situation in Böhmen und Mähren datieren soll, wo das birnenförmige Gefäß immer nur mit einer Verzierung des Sárka-Typus vorkommt, oder nach der Entwicklung in der Slowakei, wo sich diese typologisch und chronologisch genau spezialisierte Gefäßform an die III. Stufe der Želiezovce-Gruppe knüpft. Meiner Ansicht nach ist dies ein unbegründetes Dilemma: In Böhmen, Mähren, in der Südwestslowakei und in Transdanubien, also auch in Niederösterreich, erscheint das birnenförmige Gefäß in der letzten Stufe der Linear- und Želiezovce-Keramik und sein Aufkommen sollte nach allem in sämtlichen erwähnten Gebieten ungefähr zeitgleich sein. Die übrigen Keramikformen, hauptsächlich die dünnwandigen Kugelgefäß, sind in chronologischer Hinsicht irrelevant. Auch die österreichischen Funde bestätigen eines: auf den dünnwandigen Kugelgefäßen kommt die typische Sárka-Verzierung nicht vor.

Die Ornamentik auf der Poigener Keramik differenziert sich deutlich: klassische Ornamentik der jüngeren Linear-keramik mit der Applikation von Notenkopfgrübchen und das für die Keramik des Sárka-Typus kennzeichnende Ornament. Keines der vorkommenden Grübchen kann mit

den Grübchen oder Kerben auf der Keramik der Želiezovce-Gruppe verglichen werden, wie es die Autorin macht (S. 43–45). Isolierte Verzierungselemente dürfen nicht verglichen werden. Die Charakteristik der I. Stufe der Želiezovce-Gruppe fußt nicht auf einem einzigen Verzierungselement, sondern auch auf der regelmäßigen Korrelation mehrerer Verzierungselemente. Die Grübchengruppen, auf welche sich die Autorin beruft, stellen auf der Keramik der Želiezovce-Gruppe ein eigenständiges technisches Verzierungselement dar, es sind dicht nebeneinander untergebrachte Grübchen, die sich oft gegenseitig überdecken (*Pavík, J.: Slovenská archeológia*, 17, 1969, Abb. 13: 7, 14, 16, Abb. 14: 1, 4, 5, 7, 9, 10, 18, 20, Abb. 15: 8, 9, 12 usw.), und solche sind vorderhand weder in Poigen noch anderswo in Österreich belegt. Außerdem können in der Evolution: jüngere Linearkeramik (III. Stufe nach B. Soudský) — Sárka-Typus, Grübchengruppen des beschriebenen Typus als integrale Ornamenteinheit der Linearkeramik nicht vorkommen. Grübchengruppen, eines der spezifischen technischen Verzierungselemente der Keramik der I. Stufe der Želiezovce-Gruppe, können außerhalb des Entstehungs- und zusammenhängenden Verbreitungsgebietes der Želiezovce-Gruppe als örtliche organische Ornamenteinheit nicht erscheinen. Zu diesen Gebieten kann man ohne Zweifel auch die Umgebung von Horn rechnen, wo die Entwicklung von der jüngeren Linearkeramik zur Keramik des Sárka-Typus und nicht zur Keramik der Želiezovce-Gruppe verlief, wie es im westlichen Teil des Karpatenbeckens der Fall war. Wenn solche Grübchengruppen, wie sie in der Westslowakei, in Transdanubien und Kleinpolen für die I. Stufe der Želiezovce-Keramik typisch sind, auch in der Umgebung von Horn aufscheinen würden, könnten es nur vereinzelte Importe oder seltene Fälle einer Einflußnahme aus dem Gebiet der entstehenden Želiezovce-Gruppe (wo die Grübchengruppen sehr häufig vorkommen) sein.

Nach Funden von charakteristischer Keramik des Sárka-Typus aus dem nordwestlichen Niederösterreich wie auch nach Funden von klassischer Stichbandkeramik ist es bereits klar, daß dieses Gebiet wie auch ein großer Teil des Gebietes zwischen Donau, Thaya und March aus dem Entstehungs- und Verbreitungsgebiet der Želiezovce-Gruppe ausgeschlossen werden muß. Aus dem Fundort Poigen-Bachrain kann man nur auf einer einzigen wenig typischen Scherbe ein für die Želiezovce-Keramik charakteristisches Element sehen (Taf. 8: 4075). Typischer ist ein Fragment aus Poigen-Urtel (Taf. 72: 12). Völlig atypisch ist die Applikation von Želiezovce-Kerben auf einem Fragment aus Pulkau (Taf. 76: 11), auf einem S-förmig profilierten Gefäß, vielleicht von Birnenform, sind umlaufende Linien mit Schrägkerben. Im Kerngebiet der Želiezovce-Gruppe kann eine solche Kombination von Linien und Kerben auf einer derartigen Form kaum vorkommen. Es handelt sich offenbar um örtliche Nachahmungen des Želiezovce-Ornamentes. Die tropfenförmigen Grübchen darf man keinesfalls mit den Kerben der Želiezovce-Keramik vergleichen (Taf. 19: 4385, Taf. 27: 4496). Im System der Želiezovce-Ornamentik schneiden die Kerben immer Linienpaare, die angeführten „tropfenförmigen“ Grübchen erscheinen evident auf individuell geritzten Linien. In diesen Grübchen sieht man im Gegenteil recht gut die Transformation der „Notenkopf“-Ornamentik zu dem typischen Ornament des Sárka-Typus. Selbstverständlich be-

legen die Funde aus Poigen nicht in ganzer Breite diese Transformation.

Wie ich bereits erwähnte, geht aus dem Grabungsplan von Poigen-Bachrain klar hervor, und die Autorin hat es zur Genüge betont, daß mindestens sechs Gruben in gegenseitiger Superposition lagen. Darunter ist auch die Grube 10, die der Autorin zum Ausgangspunkt bei der typologischen und chronologischen Analyse der gesamten Siedlungsgeramik wurde. Nach der Beschreibung des Grabungsverlaufes und der Art der Evidenz und Deponierung der Funde ist es klar, daß die Keramik aus diesem Fundort nur rein typologisch aufgegliedert werden kann. Unter diesen Umständen unterschied die Autorin richtig mindestens zwei Besiedlungsphasen. In Anbetracht der primären und sekundären Kontamination der Funde läßt sich die Beziehung der Keramik mit klassischer Applikation von Notenkopfgrübchen zur Keramik mit dem charakteristischen Ornament des Šárka-Typus nicht bestimmen. Bei dieser Situation kann nicht festgestellt werden, ob die publizierten Funde einen kontinuierlichen Übergang von der jüngeren Linearkeramik zur jüngsten — zum Šárka-Typus — dokumentieren oder ob zwischen ihnen ein Hiatus herrscht. Die angeführten Superpositionen sprächen eher für einen gewissen Hiatus in der Besiedlung des untersuchten Abschnittes der Lokalität.

Mit Rücksicht darauf, daß es sich eigentlich um vollkommen unstratifizierte Funde handelt, die nur per analogiam typologisch klassifizierbar sind, wäre es günstiger gewesen, sich bei der Keramikanalyse nur an rein typologische Kriterien zu halten und die dünnwandige notenkopfverzierte Keramik konsequent von der evidenten Keramik des Šárka-Typus zu sondern.

Typologisch und stratigraphisch scheint die von einem slawischen Ofen gestörte Grube 11 das homogenste Objekt zu sein. Es ist der einzige Fundkomplex in dieser ganzen Siedlung völlig ohne jedwede Elemente des Šárka-Typus, doch enthält er leider wenige Funde dazu, um zum Ausgangspunkt für eine typologische Konfrontation mit der Keramik der übrigen Gruben der Lokalität zu werden. Ich mache auf diese Tatsache aufmerksam, weil nach den übrigen Gruben, namentlich nach der Grube 10 und der sog. Trichtergrube, die tatsächliche Beziehung der jüngeren Linearkeramik mit der charakteristischen Ornamentik aus Grübchen auf Linien zur Keramik des Šárka-Typus nicht glaubwürdig bestimmt werden kann. Im Falle dieser Funde wäre es aus mehreren Gründen notwendig zu wissen, in was für einer quantitativen Beziehung beide Ornamentarten stehen. Es handelt sich hauptsächlich darum, wie lange die typische Ornamentik der Linearkeramik und des Šárka-Typus nebeneinander existierte, und zwar nicht nur in Poigen, sondern im gesamten Verbreitungsgebiet des Šárka-Typus überhaupt. Wir haben es hier nämlich mit zwei keramischen Grundformen zu tun: mit dem Kugelgefäß und dem S-förmig profilierten birnenförmigen Gefäß; es handelt sich darum, ob zwischen diesen eine Beziehung der Koexistenz oder der Negation herrscht. Für die Beziehung einer Negation würden die Erkenntnisse R. Tichýs zeugen (Památ. archeol., 52, 1961, S. 82), ebenfalls die Beobachtungen aus Poigen, wo nur auf der einzigen Scherbe mit dem Ornament des Šárka-Typus Graphitierung belegt ist, zum Unterschied von der Notenkopfkeramik, auf der sich die Graphitierung zwischen 3,54—21,9 % bewegt. Für die Beziehung der Negation sprächen auch die

diametral abweichenden Verzierungsarten dieser Gefäße. Auf den Bomben- oder Kugelgefäßen fehlt das kennzeichnende Ornament des Šárka-Typus und umgekehrt fehlt auf den S-förmig profilierten birnenförmigen Gefäßen, die für den Šárka-Typus so kennzeichnend sind, das Ornament aus Linien mit Unterbrechungen durch Notenkopfgrübchen. Deswegen ist es erforderlich, eine größtmögliche Menge von Fundverbänden mit Keramik aus dieser kritischen Gestaltungszeit des Šárka-Typus nicht nur in Niederösterreich, sondern in seinem gesamten Verbreitungsgebiet zu separieren.

Es sei noch eine Bemerkung über das Vorhandensein von Želiezovce-Keramik in Niederösterreich hinzugefügt. Zuerst zum gemeinsamen Vorkommen von Želiezovce- und jüngerer Linearkeramik. Bereits seit der ersten Unterscheidung der Želiezovce-Keramik im J. 1924 tradierte sich die Ansicht, daß Želiezovce-Keramik gemeinsam mit jüngerer Linearkeramik vorkomme. Erst 1962 konnte konstatiert werden, daß Želiezovce-Keramik in ihrer jüngsten Außerung selbständig ohne jüngere Linearkeramik aufscheint und erst 1969 konnte aufgrund größerer Grabungen belegt werden, daß die Želiezovce-Gruppe in ihrem Kerngebiet in vollem Ausmaß die Kultur mit jüngerer Linearkeramik abgelöst hat (Pavák, J., 1969). Jetzt, da bereits Hunderte von Fundverbänden wie auch selbständige Siedlungen der Želiezovce-Gruppe zur Verfügung stehen, sollten in dieser Richtung keine Zweifel mehr bestehen. Was Niederösterreich betrifft, ist eine Sache klar: in dem Gebiet, wo Keramik des Šárka-Typus verbreitet ist, kann mit keiner zusammenhängenden Besiedlung mit Trägern der Želiezovce-Gruppe gerechnet werden. In diesem Gebiet, im Milieu der jüngeren Linearkeramik und des Šárka-Typus, kann es sich nur um Importe oder örtliche Nachahmungen von Želiezovce-Keramik handeln. Hingegen muß in den Gebieten südlich und östlich der Verbreitung des Šárka-Typus in Niederösterreich mit dem Vorhandensein der Želiezovce-Gruppe gerechnet werden, jedenfalls im ganzen Gebiet südlich der Donau. Nördlich der Donau dürfte nach den kartierten Fundorten in der rezensierten Arbeit die Grenze zwischen der jüngeren Linearkeramik und der Želiezovce-Keramik irgendwo auf der Linie Wienerwald — Polauer Berge verlaufen haben. Es muß jedoch zur Konstatierung der Autorin hinzugefügt werden, daß die jetzigen wenigen Funde keine bindende Äußerung zu dieser Frage erlauben.

Aus Niederösterreich sind wenige Funde von Želiezovce-Keramik vorhanden und sind auch ziemlich atypisch, so daß man sie nur in ganz allgemeinen Zügen klassifizieren und mit der Entwicklung der Želiezovce-Keramik in der Slowakei konfrontieren kann. Beim Fehlen stratigraphischer Erkenntnisse können nur grundlegende typologische Kriterien geltend gemacht werden, und nach ihnen muß der größte Teil der abgebildeten Fragmente zu der mittleren Stufe der Želiezovce-Gruppe verwiesen werden, und zwar in ihre ältere Phase (IIa). Nur die Scherbe aus Sommerein (Taf. 65: 1) dürfte in die Stufe IIb gehören. Funde aus der I. und III. Stufe nach der Periodisierung der Keramik aus der Slowakei fehlen vorderhand vollkommen in Niederösterreich. Das jetzige Fehlen von Keramikfunden aus der klassischen (IIb) und späten (III) Stufe bedeutet nicht, daß die Besiedlung der Želiezovce-Gruppe im Teil Niederösterreichs nur sporadisch und von episodischem Charakter war. Auch hier muß eine kontinuierliche Ent-

wicklung vorausgesetzt werden, die mehr oder weniger mit der Entwicklung in der Westslowakei und im nördlichen Transdanubien identisch war. In der Südwestslowakei kennen wir gegenwärtig über 100 Fundorte der Želiezovce-Gruppe mit mindestens 500 Fundverbänden aus Gruben verschiedener Art, die eine relativ detaillierte Rekonstruktion ihrer Entwicklung und Periodisierung erlaubten. Eine breitere Fundbasis wird es einmal auch in anderen Gebieten, also auch in Österreich ermöglichen, einzelne Entwicklungsstadien der Želiezovce-Gruppe zu belegen und zu differenzieren und auch Fragen ihrer Genese und Beziehung zur örtlichen und benachbarten jüngeren Linearkeramik wie auch zur entstehenden Stichbandkeramik zu lösen. Die Belegung der Abfolge Želiezovce—Prälengyel—Protolengyel—Lengyel I in Österreich (und in Niederösterreich besonders) würde bedeutungsvoll zur Beleuchtung des Ursprungs der Lengyel-Kultur in Niederösterreich und in Südmähren beitragen.

Das Fragment mit plastischer Darstellung eines menschlichen Gesichtes aus Poigen korrespondiert rahmenhaft mit ähnlichen Darstellungen auf der Želiezovce-Keramik, doch unterscheidet sie sich wesentlich von ihnen durch das Fehlen des M-Zeichens unter dem Gesicht. Der Teil dreier Linien mit Grübchen an den Enden belegt irgendein anderes Muster. Es war aber auch nicht das sog. U-Muster, wie es auf ähnlichen anthropomorphen Darstellungen auf jüngerer Linearkeramik zu sein pflegt. Nach dem erhaltenen Gefäßprofil (Taf. 27: 4496) handelt es sich etwa um eine ähnliche Applizierung des anthropomorphen Motivs wie auf dem bekannten Fragment aus Draßburg, also an der Hals-Schultergrenze. Im Falle der Darstellung aus Poigen kann eher über örtliche Traditionen des Milieus der jüngeren Linearkeramik als um eine unmittelbare Beziehung zur zeitgleichen Želiezovce-Gruppe erwogen werden.

Der Quellenteil der Arbeit enthält eine kurze Beschreibung der Grabungsarbeiten, das Inventar und die Beschreibung der Linearkeramik und Begleitfunde aus Poigen wie auch die Beschreibung der Siedlungsgrabung und des Inventars der Kultur mit Stichbandkeramik in Frauenhofen. Eine wertvolle Ergänzung des Fundberichtes ist das Fundortverzeichnis mit Vergleichsfunden der Linear-, Želiezovce- und Stichbandkeramik aus ganz Niederösterreich. Es befindet sich dort eine knappe Beschreibung des Fundortes, der Funde samt Angaben über die Unterbringung und die grundlegende Literatur. Aus der Kartierung des Vorkommens der Verzierung mit punktgefüllten Bändern, wie sie für die Linearkeramik in Böhmen und westlicheren Gebieten typisch sind, und mit S-förmig ineinander gehängten Bögen, die wieder für die jüngere Linearkeramik in Transdanubien, in der Westslowakei und in Kleinpolen kennzeichnend sind, ging hervor, daß auch in Niederösterreich aufgrund des Vorkommens dieser, wenn auch vorhanden nicht zahlreichen Elementen territoriale Gruppen der jüngeren Linearkeramik verfolgbar sind, für welche die angeführten Verzierungselemente typisch sind. Im Verbreitungsgebiet der westlichen Territorialgruppe mit dem kennzeichnenden punktgefüllten Band entstand später der Šárka-Typus der Linearkeramik, und auf dem Gebiet der östlichen Territorialgruppe kam es zur Entstehung der Želiezovce-Gruppe. Aus der Verbreitung der Fundorte mit Linearkeramik des Šárka-Typus und der Fundorte der Želiezovce-Gruppe skizziert es sich, welcher

Teil Österreichs zur Entwicklung im Karpatenbecken inklinierte und welcher ein Bestandteil des engeren mittel-europäischen bzw. böhmisch-mährischen Gebietes war. Weitere Grabungen und Neufunde werden diese territoriale und kulturelle Gliederung Niederösterreichs sicherlich ergänzen und präzisieren. Die rezensierte Arbeit hat gute Grundlagen dazu gelegt.

Die Arbeit ist auch mit einer kurzen Expertise paläobotanischer Funde von *M. Höpf* (außer Weizen sind auch wildwachsende Äpfel belegt, die ursprünglich wahrscheinlich getrocknet waren) und einer Charakteristik von Tierknochen (von *P. Wolff*) aus beiden Fundorten ergänzt.

Auf 86 Bildtafeln sind außer Funden aus Poigen und Frauenhofen auch Funde aus den übrigen Fundorten Niederösterreichs abgebildet. Es sind nicht viele Funde, die nur eine Lokalisierung einzelner Fundorte belegen und nur in beschränktem Maße eine genauere chronologische Einstufung der Fundorte erlauben. Wertvoll sind auch beigelegte Karten, auf denen außer dem Besiedlungskataster auch Beziehungen der Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik, der Kultur mit Stichbandkeramik und der Lengyel-Kultur zu den Bodentypen, den durchschnittlichen Temperaturen und Niederschlägen demonstriert sind. Zu dieser Problematik gewann die Autorin mehrere interessante Erkenntnisse. Leider erschweren ungeeignete Zahlentypen und Symbole wie auch die graphische Gestaltung der Karten selbst ziemlich ihre Lesbarkeit und Übersicht. Die Karten waren wahrscheinlich auf farbigen Kartenunterlagen angefertigt und waren vielleicht auch für mehrfarbigen Druck vorbereitet, in der endgültigen publizierten Form sind sie ziemlich unübersichtlich.

Dieser erste Versuch einer systematischen Aufarbeitung von Funden der Kultur mit jüngerer Linearkeramik, der Želiezovce-Gruppe und der Kultur mit Stichbandkeramik in Niederösterreich wird für die Autorin ein guter Ausgangspunkt bei weiteren Grabungen und für die übrigen, insbesondere ausländischen Forscher sein und auch eine gute Information über den gegenwärtigen Forschungsstand in diesem Gebiet. Wie bereits betont wurde, sind in Niederösterreich die genetischen und chronologischen Beziehungen der Kultur mit Linearkeramik, der Kultur mit Stichbandkeramik und der Lengyel-Kultur verfolgbar und aus diesen Gründen wäre es erwünscht, dem Studium dieser Beziehungen intensive und systematische Aufmerksamkeit zu widmen. Vom ganzen mittleren Donaugebiet bestehen gerade hier die besten Voraussetzungen für das Studium dieser wichtigen Probleme des mitteleuropäischen Neolithikums.

Die rezensierte Arbeit füllt eine der spürbaren Lücken in der Bearbeitung des mitteleuropäischen Neolithikums und wird zu einem bedeutenden Beitrag beim Studium der neolithischen Kulturen im mittleren Donaugebiet.

Juraj Pavúk

Jovan Todorović: Praistorijska Karaburma II —nekropolu bronzanog doba. Beograd 1977, 162 stran s kresbami keramiky, 30 obrázkových tabulek, 7 plánů, 2 chronologické tabulky, dvojjazyčný text (srbochorvatský a anglický).

Pět let po vypublikování první monografie ze záchranného výzkumu na bělehradském předměstí Karaburma, věnované laténským nálezům, vydává *J. Todorović* druhou

materiálovou publikaci, v níž seznamuje domácí i širší evropskou odbornou veřejnost s výsledky svého výzkumu z let 1958 a 1963. Jak se již konstatovalo v prvé, před lety vydané monografii, byla lokalita objevena a zachraňována v souvislosti se zemními pracemi vyvolanými výstavbou nových bělehradských čtvrtí. Tímto podstatným faktorem byla také ovlivněna metodika výzkumu a limitovaná doba jeho trvání.

V recenzované práci podal autor popis, analýzu a vyhodnocení 230 žárových hrobů z doby bronzové. Téměř všechny nálezové celky byly zobrazeny na velmi výstižných kresbách a dobrou představou o získaném materiálu umocňuje dvanáct fotografických tabulek předmětů. Bohužel takto vysoko kladně nelze hodnotit tabulky fotografií z terénu, které jsou podprůměrné a pro publikaci by určitě bývalo prospěšnější, kdyby se vůbec nepublikovaly.

O rozmištění hrobů, o jejich združování ve skupiny a o vzájemném poměru jednotlivých skupin jsme dobře informováni z přiložených instruktivních mapek. Na mapách však schází vyznačení celkově prozkoumané plochy, což čtenáři, osobně neznajícímu situaci, dává podnět k pochybnostem o oprávněnosti existence všech šesti skupin hrobů.

Zjištěný žárový pohřební ritus má všechny hlavní rysy, varianty a odchylky, s jakými se setkáváme prakticky na všech žárových pohřebištích střední, mladší a pozdní doby bronzové v různých archeologických kulturách středního Podunají. Jediný kostrový hrob na ploše žárového pohřebiště patří až mladším památkám a se žárovým pohřebištěm z doby bronzové určitě nesouvisel.

Typologická klasifikace a datování získaného materiálu se prováděla podle druhu suroviny, z níž byly předměty vyhotoveny. Velkou pozornost věnoval autor keramice, kterou studoval v rámci základních tvarů. Amfory dělil na skupiny, v rámci skupin na typy a ty pak v některých případech i na varianty. Toto členění celkem logicky vychází ze základních typologických prvků, přihlíží k dosavadním publikovaným klasifikacím a bylo vyvoláno značným počtem analyzovaných jednotek. Nejsfrekventovanější byly amfory. Poněkud méně se vyskytovaly misky, rozdělené na typy a varianty. Ostatní keramické tvary (eliptické misky, amforky s prstencovitě tvářeným dnem, džbánky a jiné keramické tvary) jsou ve srovnání s amforami a miskami podstatně méně četné a zpravidla neposkytují pevnou oporu pro datování a neumožňují vytvoření ucelené typologicko-chronologické kostry. Pokud to keramický materiál dovoloval, byly některé typy nádob úspěšně datovány pomocí středoevropské relativní chronologie a jejich hrobové celky paralelizovány v širších středoevropských souvislostech.

Bronzové předměty nacházené v žárových hrobech plně korespondují s bronzovou industrií středního Podunají. Vedle chronologicky neprůkazných typů (spirálovité trubičky, kónické puklice a puklice tvaru kulového vrchliku, knoflíky, spirálovité prsteny aj.) jsou publikovány i chronologicky velmi průkazné bronzy (závěsky, břitvy, náramky, jehlice aj.). Celkově je však bronzová industrie z karaburmského pohřebiště dosud chudobná. Zcela scházejí pracovní nástroje a zbraně. Patrně to souvisí se dvěma faktory: Oblast, v níž leží žárové pohřebiště, byla značně vzdálená od všech dostupných surovinových ložisek, ať už to byla ložiska slovenská, alpská anebo sedmihradská a jugoslávská. Třebaže analýzy bronzové industrie z mlad-

ších období doby bronzové nejsou příliš průkazné pro určení původu suroviny, přece by jen bylo zajímavé pokusit se zjistit, odkud se bronzová surovina dovážela. Druhým limitujícím faktorem relativně chudobného výskytu bronzových předmětů v žárových hrobech byly zábrany rituální, nepochybně odrážející ekonomický stav společnosti. Prakticky ve všech archeologických kulturách popelnicových polí sledujeme v průběhu mladší doby bronzové jisté ochudobňování obyvatelstva, což se promítlo i do chudobnější výbavy jednotlivých žárových hrobů. Hroby jsou bez bronzového inventáře anebo jsou opatřovány pouze symbolickými zlomky kovu. A právě z tohoto období pochází na pohřebišti v Karaburme největší počet žárových hrobů.

Drobné chyby při popise a analýze bronzové industrie byly zapříčiněny jinou hlavní odbornou specializací autora, který např. pro puklice (nášivky) používá termín závěsky anebo pukličku z hrobu 90 klasifikuje jednou jako puklici a podruhé jako nálevkovitý závěsek. Kromě bronzových předmětů a keramiky se na pohřebišti vzácně vyskytuje i předměty kostěné.

Závěrečná kapitola *Jovanovičovy* práce, věnovaná chronologii žárového pohřebiště, je vdečným objektem odborné diskuse domácích i zahraničních odborníků. Třeba však konstatovat, že těžiště práce a její přínos pro lepší poznání evropského pravěku spočívá v dokonalém a vyčerpávajícím publikování získaného materiálu, čehož si byl vědom i sám autor.

Závažný je základní poznatek o kontinuitě pochovávání od počátku střední doby bronzové (počátek BB₁) prakticky až po konec doby bronzové. Celé toto dlouhé období se autoru podařilo rozdělit na tři fáze. Čtvrtá fáze, reprezentovaná malým počtem hrobů, patrně se třemi předcházejícími nesouvisí a tvoří samostatnou kulturně-historickou jednotku. Zařazení jednotlivých hrobů do zmíněných fází vycházelo z horizontální i vertikální stratigrafie a bylo podmíněno velice pečlivým typologickým rozbořem materiálu. Dělení je velmi věrohodné a vystihuje historický vývoj pravěké společnosti v této části Jugoslávie.

Prvá fáze, datovaná do *Reineckova* stupně BB, zahrnuje hroby, jejichž urny byly zdobeny ornamentem charakteristickým pro skupinu Zuto Brdo—Dubovac. Jejich celková profilace byla ještě závislá na profilaci analogických keramických tvarů starší doby bronzové. V rámci této fáze lze doslova rozčlenit keramiku stupně BB₁ a keramiku stupně BB₂. Chronologicky průkazné jsou i bronzové předměty, které se v této fázi vyskytují na pohřebišti v nejhojnějším počtu.

Hroby prve fáze však netvoří nějakou samostatnou, ostře ohrazenou skupinu. Keramika i bronzové předměty mají postupný typologický vývoj a plynule přecházejí do fáze následující, která končí ve stupni BD — v období velkého stěhování národů doby bronzové. Keramické tvary i jejich výzdoba evolučně vyrůstají z materiálu předcházející fáze. Zcela nové je žlabkování keramiky, které se v této fázi vyskytuje na nádobách poprvé.

Třetí fáze, datovaná po období velkého stěhování národů, je poměrně chudobná. Jsou pro ni charakteristické gávoidní tvary amfor, které zároveň naznačují typologické vztahy k předcházejícímu období. Při řešení této problematiky se autor okrajově zastavil u otázek gávské amfory, která se vyskytuje na širokém evropském území od severní Itálie po východní Německo, od Ukrajiny až po střední

Slovensko. Ukazuje se, že zde v oblasti soutoku Tisy, Sávy a Dunaje byl v mladší době bronzové podobný vývoj jako na území středního a východního Slovenska, kde na žárových pohřebištích sledujeme také kontinuitu pochovávání i po proniknutí silných impulzů z oblasti gávské kultury.

Do poslední — čtvrté — fáze zařadil J. Todorovič pouze deset hrobů, které byly roztroušeny na ploše pohřebiště z doby bronzové a doby laténské. Zařadil je do staršího období doby železné a lze říci, že s problematikou recenzované knihy nesouvisí.

Čtenář orientující se v Todorovičové knize podle středoevropských chronologických a periodizačních systémů naráží často na nepřekonatelné problémy. Jak jsem plně akceptoval vnitřní periodizaci karaburmského pohřebiště, tak mám výhrady proti aplikaci středoevropských chronologických systémů, proti synchronizaci a absolutní chronologii.

V knize se běžně používá Reineckův periodizační systém vytvořený v prvé čtvrtině dvacátého století pro oblast jihoněmeckých popelnicových polí. Tento systém se záhy udomácnil téměř ve všech středoevropských zemích a byl postupně modernizován (*Willvonseder, Holste, Torbrügge* aj.). Doplňily se některé scházející symboly a význam jiných má v současnosti poněkud odlišnou platnost než jim dal původně P. Reinecke. Ovšem nikdo ze zmíněných autorů nikdy nevypracoval stupeň BC₃, který Todorovič běžně používá. Vyplýnula-li nutnost používání tohoto stupně ze samotného materiálu, bylo potřebné jej přesně kodifikovat. V opačném případě se jen zbytečně vnáší chaos do beztak již značně spletité chronologicko-terminologické situace.

Stupeň HA a HB Reineckovy doby halštatské precizoval H. Müller-Karpe. Ten však již od této koncepce upustil a aktivně se zasazuje o přijetí komparativního chronologicko-regionálního systému, jenž by byl aplikovatelný pro různé evropské oblasti a jeho jednotlivé regionální podoby by byly synchronizovatelné.

V závěrečné kapitole pracuje autor velmi často s absolutními daty, třebaže v synchronizační tabulce uvádí jediný pevný bod, a to rok 1230 před n. l. — velké stěhování národů doby bronzové. Absolutní data pro dobu bronzovou vypracovaná klasickými porovnávacími metodami se značně liší od dat, která v poslední době prosazují někteří autoři opírající se o kalibrovaná data C₁₄. Podle nich se počátek doby bronzové posouvá k rokům 2300—2200 před n. l., počátek střední doby bronzové (počátek stupně BB) přibližně k roku 1850 před n. l. a konec doby bronzové na přelom 8. a 7. století před n. l. Znamená to tedy, že jsou podstatně posunuty počátky starší a střední doby bronzové, zatím co konec střední doby bronzové a konec doby bronzové vůbec se datuje prakticky stejně jak byl určen dříve.

Todorovičovo datování počátečních fází žárového pohřebiště Karaburma až po velké stěhování národů plně koresponduje s dosud uváděnými absolutními daty pro toto období v jiných oblastech. K Todorovičové absolutní chronologii po roku 1230 před n. l. nelze zaujat nijaké stanovisko. Chronologická tabulka, srbochorvatský text, anglický text a běžně uznávaná absolutní data doby bronzové a doby halštatské jsou v rozporu. Tak např. třetí fáze pohřebiště končí ve stupni HB₂, avšak čtvrtá začíná až ve stupni HC. Kam patří stupeň HB₃ je nejasné. Třetí fázi zařazuje autor do období HA₁-HB₂ a datuje mezi

roky 1230—1000 před n. l. V jedné části anglické verze však v této souvislosti hovoří o stupních HA₁ a HA₂, což plně koresponduje s uváděnými absolutními daty. Absolutní datování čtvrté fáze, kterou zařadil do HC a HD, mezi roky 1000—850/750 před n. l. je také velmi nezvyklé.

Podobných nedůsledností bychom v chronologických a synchronizačních pasážích práce našli více. Zřejmě se z větší části jedná o tiskové chyby, které již v korektuře nebylo možno odstranit. Např. v srbochorvatské verzi se hovoří, že čtvrtá fáze pohřebiště Karaburma odpovídá fázim VIa, b i c (s. 156). Jedná se zřejmě o fáze systému Benac-Cović. Správně však mělo být IVa, b i c, jak je to ostatně uvedeno v anglickém (s. 158).

Škoda, že zmíněné odborné nedostatky spolu se špatnými terénními fotografiemi poněkud sníží vědeckou hodnotu knihy, která se stává nepostradatelnou pomůckou ke studiu popelnicových polí nejen v Jugoslávii, ale i na celém Balkánu, v Karpatské kotlině a ve střední Evropě vůbec.

Kniha ukázala, že vyčerpávající publikování velkých žárových pohřebišť z různých regionů Evropy umožní řešit nejen chronologické otázky pravěkého vývoje, ale může hodně říci o různých sociálně-ekonomických poměrech ve srovnatelných částech Evropy a v budoucnosti snad i pomůže vyřešit zatím nejasné problémy etnicity archeologických kultur doby bronzové.

Uáclav Furmánek

Johannes-Wolfgang Neugebauer: Böheimkirchen. Monographie des namengebenden Fundortes der Böheimkirchnergruppe der Veteřovkultury. Archaeologia Austriaca, 61/62, 1977, s. 31—207, 14 obrázkových tabulek.

Dolné Rakúsko, t. j. územie medzi Alpami a Dunajom, zohralo v pravekom vývoji strednej Európy klúčovú úlohu najmä v sprostredkúvaní vzťahov medzi juhovýchodnou a západnou Európou. Význam tohto územia sa zvýšil na sklonku staršej a na začiatku strednej doby bronzovej, keď diaľkový obchod — hlavne v dôsledku zvýšenej spotreby medi — dosiahol nebývalý rozsah na Morave, na Slovensku i v celej Karpatskej kotlinie a na dolnom Dunaji viedol k vzniku špecializovanej výroby. Obchod a výroba sa sústredovali v opevnených osadách, ktoré sa zakladali a budovali na strategicky dôležitých miestach. Zatiaľ čo spomenutý časový úsek bol na území Moravy, Slovenska, Maďarska — okrem Zadunajska — a k Maďarsku prilahajúcich častí Rumunska a Juhoslávie v minulých desaťročiach terénné i teoreticky pomerne dobre preskúmaný, terénný výskum Rakúska sa začal uskutočňovať v širšom meradle iba v poslednom čase. Preto o to vďačnejšie vďame prácu J.-U. Neugebauera, ktorý monografickou štúdiou o opevnenej osade v Böheimkirchene významne prispel k riešeniu celoeurópskej problematiky starší doby bronzovej.

Monografia pozostáva z pramennej časti, v ktorej autor okrem vlastných výskumov kriticky prehodnotil a publikoval staršie výskumy i zberový materiál. Z terénnej situácie vyplýva, že poloha Hochfeld v Böheimkirchene sa v ničom podstatne neliší od klasických ostrožných lokalít súvisejúcich veteřovskej a maďarovskej kultury a paralelných kultúr v Podunajsku a Potisi. Napriek tomu, že lokalita je sčasti zastavaná a výskum sa nemohol realizovať na väčších plo-

chách, o jej opevnení nict pochýb. Struktúra osídlenia so zvyškami pecí, nálezmi prepálenej omietky a kolovými jammami veľmi pripomína podobné zloženie sidlisk tej doby na Morave a na juhozápadnom Slovensku. Autor správne predpokladá nadzemné príbytky, s ktorými súvisia početné kultúrne jamy. Na druhej strane však nemožno súhlasiť s názorom o nepravidelných príbytkoch zapustených až 150–180 cm do pôdy. Podobný predpoklad už dávnejšie vyslovili aj iní rakúski bádatelia (*E. Benninger a R. Pittioni*) a vtedy sme proti nemu mali námitky.

Nálezový materiál z Böheimkirchenu je dobre analyzovaný a pozostáva predovšetkým z keramiky, ktorá má absolútnu prevahu. Pri rozbori keramiky sa autor metodicky opiera o práce *K. Tihelku a A. Točíka*; rozdelil ju do siedmich skupín, ktoré potom ďalej delí na podskupiny, resp. varianty. V skupine A (šálky) uvádzia 24 variantov, v skupine B (džbánky) 4, C (amfory) 17, D (amforovité a zásobnícové nádoby) 10, E (misy a misovité tvaru) 35, F (hrnce) 11 variantov a do skupiny G (zvláštne tvaru) zařaduje 11 rôznych tvarov.

Na základe rozboru keramiky sa *J.-W. Neugebauer* tiež snaží zdôvodniť samostatnú böhemickej kultúru skupinu v rámci vetešovskej kultúry. Na rozdiel od severnejšie rozšírenej vetešovskej kultúry, ktorá sa vyvíjala na únětickom podloží pod silným vplyvom maďarskej kultúry, böhemickej kultúrnej skupina vznikla na podloží domácej skupiny Unterwölbung. Podľa autora vetešovský zápas do podložia naposledy spomenutej skupiny sa uskutočnil až v klasickom stupni vetešovskej kultúry, t. j. keď už tento stupeň bol sformovaný. Preto v Böhemickej chýba starší, t. j. prechodný stupeň, ktorý je na vetešovských lokalitách severne od Dunaja preukázaný. Z toho vyplýva, že južne od Dunaja až po Alpy v čase, keď sa formovali karpatské kultúry — vrátane vetešovskej — skupina Unterwölbung ešte pretrvávala. Domnievam sa, že lokalita Böhemickej nemusí byť záväzná pre celú skupinu a zistenie prechodného stupňa je len otázkou budúcnosti. Na Morave i na Slovensku únětice-maďarsko-vetešovský prechodný stupeň chýba na viacerých lokalitách (Veselé, Budmerice, Boleráz, Nitra atď.), to však neznamená, že prechodný stupeň na celom tomto území chýba. Na formovanie kultúr v tomto období v Karpatskej kotline, ale i na západ a severozápad od nej, vplývali predovšetkým hospodársko-sociálne podmienky a ich zmeny, a preto vznik opevnených osád a deľba práce vyšieho stupňa neboli len dôsledkami kultúrneho zásahu.

V rozbori autor veľmi starostlivo sleduje vzťah böhemickej skupiny k vetešovskej a maďarskej kultúre. Zatiaľ čo okrem nepatrých odchýlok v pomere k vetešovskej kultúre nebaďa rozdiely, voči maďarskej kultúre a jej považskej skupine sa odlišnosti zväčšujú. Rozdiely medzi böhemickej kultúrou a klasickou maďarskou kultúrou sú podstatné a niektoré základné tvary keramiky chýbajú. V porovnaní s maďarskou kultúrou možno konštatovať to isté, čo platí aj o vzťahu maďarskej a vetešovskej kultúry. Úplne chýbajú charakteristické džbánky, niektoré amforovité tvaru a tiež v miskách sú dosť nápadne rozdiely.

Napriek tomu, že maďarská kultúra bola prostredníkom medzi juhovýchodom, resp. Karpatskou kotlinou a Rakúskom, okrem kultových nádob s nízkym valcovitým hrdlom, otvorom na pleciach a trňovitými výčnelkami na dne, kostenných bočníc zubadiel, hlinených koliesok s tuťaj-

kou a náustkov ostatné výrazné a charakteristické predmety v böhemickej skupine chýbajú. Mám na mysli prenosné piecky, pecové podložky, bochníkovité idoly, hrádky atď., ktoré patria k všeobecnému kultúrnemu imaniu kultúr staršej doby bronzovej od dolného Dunaja po juhozápadné Slovensko. Nápadná je zhoda böhemickej skupiny a maďarskej kultúry v plastickej, rytnej a inkrušovanej výzdobe. Treba spomenúť najmä zvislé pásy rytých linií na amforách a amforovitých nádobách. Táto charakteristická výzdoba neskorej hatvanskej kultúry je rozšírená v zadunajskej severopanónskej kultúre s inkrušovanou keramikou rovnako ako v maďarskej kultúre, a preto je na mieste otázka, odkiaľ sa dostala do böhemickej skupiny, resp. vetešovskej kultúry. Hoci zo sidliska v Böhemickej zatiaľ poznáme iba jeden fragment inkrušáciou zdobeného džbánka severopanónskej kultúry s inkrušovanou keramikou, predsa náznaky kontaktov oboch spomenutých kultúrnych celkov jestvujú. Z ďalších výzdobných prvkov sa treba ešte zmieniť o rôznych kombináciach kruhov, vlnoviek s inkrušovanými bodkami a rytých vetvičkovitých prvkov, ktoré sú dokladom blízkej príbuznosti obidvoch kultúr. Osobitnú kapitolu tvori plastická výzdoba, ktorá nemá predchadcu v únětickej kultúre, a preto ju treba odvodiť z maďarskej kultúry.

Svojrásnym prejavom böhemickej skupiny sú tvary keramiky a výzdoba, ktoré nachádzame v juhomenickej straubinskej kultúre. Sú to predovšetkým misky s podlhovastými otvormi pod okrajom, výzdoba odtlačkami zrnka na plastickom pásiaku na hrdlach amfor a hrncov, zvislé prstovanie a nízke tvaru amfor, ktoré sa neskôr stali vzorom pre amfory mohylových kultúr.

J.-W. Neugebauer rieši aj niektoré chronologické otázky. Na základe importov synchronizuje böhemickej skupiny so severopanónskou kultúrou s inkrušovanou keramikou a jej konečnú fázu datuje do stupňa BB₁. Ako jeden z hlavných dôkazov správnosti tohto datovania mu slúži uzavretá skupina nálezov z tzv. Kasagrandovej kultúrnej jamy, v ktorej sa našla bronzová ihlica s prevŕtaným zosilneným kričikom, hranenou ihľou a kóniekou hlavíčkou. Túto ihlicu autor synchronizuje s lochhamským horizontom v južnom Nemecku. Datovanie tohto typu ihlic, ktoré sú známe z uzavretých nálezových celkov severopanónskej kultúry s inkrušovanou keramikou (Uzsoki), najmä však z maďarskej kultúry (Majcichov, Nitriansky Hrádok), ukazuje na komplikovanú situáciu v datovaní kosziderského horizontu, predovšetkým jeho staršej fázy. Podľa našich kritérií tento typ ihlic patrí ešte do stupňa BA₃, do ktorého sme včlenili koniec stupňa BA₂ a začiatok stupňa BB₁ s tým, že vylučujeme tzv. prechodný stupeň, ktorý je časovo obmedzený na trvanie opevnených osád.

Autor sa dotýka problematiky tzv. *Litzenkeramik*, ktorá je tiež zastúpená v nálezoch z Böhemickej. Podľa slovenských nálezov z uzavretých celkov jej výskyt sa začína už v klasickej fáze maďarskej kultúry (Veselé, Nitriansky Hrádok) a trvá až do stupňa BB₁, t. j. do horizontu Dolný Peter. Napriek tomu, že spomenutá keramika sa na Slovensku podľa doterajších nálezov objavila prvako v severnej Juhoslávii, nemá pôvod na území böhemickej skupiny a maďarskej kultúry, ale prišla z juhu cez Burgenland. Zatiaľ čo v staršej, t. j. klasickej maďarskej fáze sa objavuje ako zásah (Veselé), v mladšej fá-

ze, t. j. v horizonte Dolný Peter, výzdoba „litzen“ je aj na takých tvaroch keramiky, ktoré sú domáceho pôvodu, konkrétnie na keramike maďarskej kultúry.

J.-W. Neugebauer sa okrajovo venuje aj problému hromadného nálezu keramiky z Mistelbachu a súhlasí s hodnotením, ktoré som publikoval v r. 1964 (*Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom, Bratislava 1964*). K tomu chcem podotknúť len toľko, že uvedený nález je klasickým príkladom situácie, ktorá sa vyvinula na strednom Dunaji na začiatku strednej doby bronzovej, keď sa na formovaní karpatskej a stredodunajskej mohylovej kultúry v zmenených ekonomických a sociálnych podmienkach podieľali všetky kultúry staršej doby bronzovej. Preto nemôžeme súhlasíť s niektorými maďarskými bádateľmi, ktorí pre juhozápadné Slovensko a prihlášené územie navrhujú výčleni v rámci maďarskej kultúry samostatnú skupinu Dolný Peter. Osobitým prejavom tejto skupiny má byť prežívanie maďarského podložia.

Proti niektorým záverom monografie J.-W. Neugebaueera máme námiestky, to však neuberá na závažnosti materiálu a výsledkov, ku ktorým autor dospel. Táto práca súčasne vyplňa v bádani staršej doby bronzovej medzeru, ktorá vznikla na území Rakúska po štúdiách moravských, maďarských a slovenských bádateľov. Je viac ako želateľné, aby bol čím skôr zverejnený aj ďalší materiál a závery rakúskych bádateľov z výskumu staršej a strednej doby bronzovej, napríklad z oblasti ūnětickej a najmä wieselburskej kultúry.

Anton Točík

Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est. Studia Archaeologica VI. Budapest 1977, 360 strán s obrázkami, obrázkovými a textovými tabuľkami, 4 plány. Zborník prác a štúdií, redig. István Érdelyi.

Zborník obsahuje príspevky sovietskych a maďarských bádateľov, vzťahujúce sa na problematiku pravlasti starých Maďarov. Otázkou genézy a postupného vývoja maďarského etnika sa zaoberá P. Veres (*Les antécédents de la conquête du pays par les Hongrois*, s. 283—308). Jeho názory na problém počiatkov staromaďarského etnika sa nelisia od výsledkov bádania sovietskeho vedca U. N. Černecova a ďalších. Najstarší predkovia starých Maďarov boli Ugrofíni, ktorí sa už v druhom tisícročí pred n. l. postupne rozšírili z Ázie do východoeurópskych lesostepných oblastí, kde sa stretli s Indoeurópanmi, od ktorých prevzali poľnohospodárstvo a chov dobytka. Na prelome druhého a prvého tisícročia pred n. l. došlo k rozštiepeniu veľkého ugrosínskeho zväzku a jeho južná skupina, ktorej príslušníkov autor považuje už za priamych predkov Maďarov, znova prešla k nomádzskemu spôsobu života. Tento ráz života si spomenutá skupina udržala až do veľkého pochodu a migrácie v dobe sfahovania národov, keď sa presunula z Ázie do južného Ruska a tam sa dostala pod nadvládu čiernomorského Kozarského kaganátu. Až v tomto období sa znova vrátila čiastočne k poľnohospodárstvu, kombinovanému s chovom dobytka. P. Veres na rozdiel od doteraz prevládajúceho názoru, podľa ktorého pochod starých Maďarov do Karpatskej kotliny bol dôsledkom tlaku Pečenechov, vyslovuje domnenku, že skutočnou príčinou tohto presunu bola zmena klímy; veľké suchá premenili úrodné kraje južného Ruska na polopúšť, ktorá neposkyto-

vala potravu stádam dobytka. Karpatská kotlina ideálne vyhovovala spôsobu života novoprišlého staromaďarského obyvateľstva.

Stúdie I. Fodora (*Où le dominicain Julien de Hongrie retrouve-t-il les Hongrois de l'Est?*, s. 9—20), L. Bendefyho (*Sources concernant les Hongrois orientaux aux archives du Vatican*, s. 253—270) a L. Tardyho (*Les cartes géographiques d'intérêt hongrois de Johannes Schöner et de ses successeurs dans le premier quart du XVIe siècle*, s. 271—278) z historického hľadiska dokazujú pretrvávanie maďarského etnika v južnom Rusku a východnej Európe v stredoveku. Ďalšie štúdie sú archeologické a odhliadnuc od článku I. Érdelyiho (*Les anciens Hongrois ont-ils été dans la région du Kouban?*, s. 249—252), ktorý upozorňuje na význam Kubáne pre otázku pravlasti Maďarov, sústreďujú sa na zhodnotenie rozsiahleho pohrebiska z 8.—11. stor. v Tankejevke (v Tatárskej autonómnej oblasti, južne od sútoku Kamy a Volgy) a menšieho pohrebiska z 9.—10. stor. v Novonikolskom, ktoré sa nachádza ešte južnejšie, nedaleko Volgogradu.

E. A. Chalikovová a E. P. Kazakov (*Le cimetière de Tankeevka*, s. 21—221) okrem vyčerpávajúceho úvodu so zhusteným vyhodnotením publikujú dokumentáciu 881 hrobov v Tankejevke spolu so 67 obrázkovými tabuľkami. Na ďalšie štúdium možno využiť podrobnej štatistiky vzťahujúce sa na pohrebný ritus a nálezy. Ide len o časť pohrebiska, ktoré malo podľa autorov približne 5000 hrobov. Ako vyplýva z plánu pohrebiska, odkrytá plocha ho zahŕňuje širokými sondami krízove, takže možno zistif jeho hranice i vývoj. Pohrebisko patrí podľa pohrebného rítu a hmotnej kultúry do pomerne známej lomovatovskej kultúry.

Autori sa podrobne zaoberajú pohrebným rítom. Hroby sú usporiadane v nepravidelných radoch vedľa seba, orientované približne v smere V-Z, mŕtví uložení vo vystretej polohe. Pohrebný rímus sa od začiatku pochovávania v 8. stor. až do jeho ukončenia v 9. stor. nemenil a okrem 56 mohamedánskych hrobov z 10. stor. (v juhovýchodnej časti pohrebiska) je svedectvom pohanskej viery. Pohrebný rímus ukazuje nielen vo všeobecných prejavoch, ale aj v detailoch analógie a zhody s pochovávaním na staromaďarských pohrebiskach v Karpatskej kotliny, vrátane juhozápadného Slovenska. Okrem bežných javov možno spomenúť hroby s výklenkom, ktoré poznáme z Bánova pri Nových Zámoch. Podobne je to aj s vkladaním zvyškov koňa (lebka a nohy) k noham mŕtveho, napr. na staromaďarskom pohrebisku v Prši. Takýchto hrobov sa našlo v Tankejevke 46. Autori považujú za kultové hroby tie, v ktorých boli lebky prikryté striebornými plechovými maskami. Analógie — hoci nepočetné — sú známe len zo staromaďarských pohrebisk v Maďarsku. Pochoevávanie v drevených obaloch je na pohrebisku v Tankejevke dosť hojné, zatiaľ čo v Karpatskej kotliny sa doposiaľ zistilo len výnimocne (Zemplín).

Pozoruhodné sú aj analógie v nálezovom inventári, ktorý je v porovnaní so staromaďarskými jazdeckými pohrebiskami v Karpatskej kotliny pomerne chudobný. Porovnávať možno najmä inventár z hrobov, v ktorých sa našli zvyšky koní, resp. konské kosti. Prekvapujú prevažne analógie v kovaniach, ktoré okrem Tankejevky na inom pohrebisku z údolia Kamy a z lomovatovskej kultúry zatiaľ nenachádzame. Ostatný inventár má výrazný charakter pohrebísk typu Polom-Lomovatovo; týka sa to naj-

mä ženských ozdôb, t. j. náušnic, prsteňov, korálikov a kovaní z odevu. Aj výstroj a výzbroj (súčiastky jazdeckých postrojov — uzdy, zbrane — fokoše, kopije, strelky) majú všeobecne východný nomádsky ráz. Na pohrebisku sa nezistili strmene. Veľmi početná bola v hroboch na kruhu točená i v rukách robená keramika. Má prevažne salto-sko-majacký charakter a ukazuje na veľmi silné vzťahy k bulharskej oblasti na Done a ďalej južnejšie k Sarkelu. Časť keramiky, najmä robenej v rukách, spolu s niektorými šperkami a úžitkovými predmetmi (kostené lyžice, prasleny a očieky) však úzko súvisí s kamskou a uralskou oblasťou, kde treba tiež hľadať pôvod populácie pochovanej na pohrebisku.

Podľa antropologického rozboru, ktorý urobila M. S. Akimovová (*Matériaux anthropologiques dans le cimetière de Tankeevka*, s. 223—236), populácia na pohrebisku v Tankejevke patrí k europidnému typu. Archeologickej rozbori však ukazuje, že ide o zmiešanú turko-ugorskú populáciu, ktorá prenikla pozdĺž Kamy do stredného Povolžia a tvorila podstatnú zložku povolžského Bulharska. Je úlohou ďalšieho archeologickeho bádania zistiť, do akej miery sa táto populácia podieľala na stvárvnaní staromaďarského kmeňového zväzu. Nepochybne — ako vyplýva z pohrebného rítu, kultových prejavov i hmotnej kultúry — medzi populáciou pochovanou na pohrebisku v Tankejevke a staromaďarskou populáciou bývalo nielen veľmi silné vzájomné ovplyvňovanie, ale zrejme došlo aj k vzájomnému premiešaniu.

Publikovanie výsledkov výskumu pohrebiska v Tankejevke je zásadným prínosom k riešeniu problematiky etnogenézy starých Maďarov a koreňov ich hmotnej i duchovnej kultúry. Tejto problematiky sa nepriamo dotýka aj A. S. Kománcsová (*Les sépultures nomades tardives du cimetière de Novonikolskoë*, s. 309—358). Ide o pohrebisko v Nikoľskom s dvoma časovými horizontmi — starším z 9.—10. stor. a mladším datovaným mincami z 13.—14. stor. Zo staršieho horizontu sú pozoruhodné nálezy zvyškov tkanín s rôznymi vzorkami a zvyšky obuvi. Drevené konské sedlá autorka porovnáva s kresbami nájdennými v strednej Ázii v Pendžikente. Na rozdiel od pohrebiska v Tankejevke, kde sa do hrobov dostávali len zvyšky koní, v Novonikolskom sú pod mohylami v hrobových jamách (často so stupňami) pochovaní jazdci s koňmi a s úplným výstrojom a výzbrojou. Podľa autorky sú na tomto nomádskom pohrebisku pochovaní príslušníci kmeňa Pečenechov.

Zvieracími kostami z pohrebiska v Tankejevke sa zaoberá A. G. Petrenko (*Ossements d'animaux dans les fouilles de Tankeevka*, s. 237—248).

Styri plány pripojené k publikácii poskytujú dobrý prehľad o celkovej situácii na pohrebisku a o obsahu hrobov. Zborník je doplnený geografickým indexom. Kniha je veľmi dobre a účelne graficky upravená.

Práce v zborníku ukazujú na správnu cestu, po ktorej kráča maďarská archeológia pri sledovaní problematiky súvisiacej s počiatkami a genézou najstarších národných dejín Maďarov. Táto cesta, ktorú orientoval na východ vo svojich prácach N. Fettich, našla realizáciu v širokej kooperácii maďarskej a sovietskej archeológie pri získavaní a zhodnocovaní archeologickej prameňov z územia, kde sa formovala staromaďarská populácia a jej kultúra pred príchodom do novej vlasti.

Anton Točík

Ďjakovskaja kultura. (Zborník.) Moskva 1974, 282 strán s obrázkami a obrázkovými tabuľkami v texte.

Zborník je venovaný problematike približne tisícročného úseku predslovanského osídlenia volžsko-ockej oblasti, ktorý reprezentuje ďjakovskú kultúru. Od prvých výskumov na konci minulého storočia sa nazhromaždil rozsiahly archeologickej materiál, ktorý je — popri početných čiastkových študiách — ucelenejšie spracovaný v tomto zborníku.

Napriek dlhodobej výskumnej aktivite a postupnému spracúvaniu problematiky ďjakovskej kultúry jestvuje v súvisi s ňou dodnes viaceru nevyriešených problémov zásadného významu. Autori jednotlivých príspevkov zaujmajú k nim odlišné stanoviská, pričom konečné zodpovedanie týchto otázok možno očakávať až od výsledkov ďalších výskumov, čo zdôrazňuje aj J. A. Krasnov v úvode (s. 3—6).

Zborník obsahuje tri príspevky:

K. A. Smirnov: Ďjakovskaja kultura (Materiálnaja kultura gorodišč mezdurečja Oki i Volgi), s. 7—89. Autor na základe súborného spracovania ďjakovských hradísk podáva ich komplexnú charakteristiku. Sleduje konštrukčný vývoj fortifikácie a zastúpenie typov sídliskových objektov v jednotlivých etapách vývoja ďjakovskej kultúry. Práca obsahuje aj analýzu predmetov hmotnej kultúry a v závere rieši otázky územného a chronologického vymedzenia ďjakovskej kultúry s prihliadnutím aj na sociálno-ekonomicke pomery.

I. G. Rozenfeldtová: Keramika ďjakovskej kultury (s. 90—197). Druhý príspevok je venovaný typologicko-štatistickému rozboru najpočetnejšej skupiny nálezov — keramike. Základom rozboru je inventár ščerbinského hradiska s celkovým počtom 123 255 nálezov. Vychádzajú z typologickej analýzy doplnenej rozborom výzdoby a s prihliadnutím k stratifikácii nálezov na hradisku vymedzila autorka obsahovú náplň dvoch vrstiev — spodnej a vrchnnej, a v každej z nich po dva horizonty. Zložité nálezové pomery však značne komplikujú celkovú situáciu. Problematickým sa však javí zachovanie spodnej vrstvy *in situ*, ako sa domnieva autorka (s. 98). Táto vrstva v centrálnej časti sídliskovej plochy úplne chýba a je doložená iba v jej okrajových, hlbšich partiách, avšak tu zrejme už v sekundárnej polohe, na čo dôrazne upozorňuje A. F. Dubynin (s. 199), autor nasledujúceho príspevku. Do rozboru nie sú zahrnuté nálezy z kultúrnych jám a kontrolných blokov, čo sice predstavuje iba 6 % z ich celkového počtu, no uzavreté nálezové celky by mohli poskytnúť istú oporu pri typologicko-chronologickej klasifikácii materiálu. Keramike ďjakovskej kultúry pripisuje autorka právom veľký význam aj pri územnom vymedzení kultúry, jej chronológii a v neposlednom rade aj z hľadiska určenia genetických, etnických a kultúrnych súvislostí. Článok je ilustrovaný inštruktívnymi grafmi percentuálneho zastúpenia jednotlivých typov keramiky a výzdoby, ako aj mapami rozšírenia ďjakovských hradísk v jednotlivých etapách vývoja.

A. F. Dubynin: Ščerbinskoje gorodišče (s. 198—281). V poslednom príspevku prezentuje autor výsledky komplexného výskumu jedného z najdôležitejších hradísk, na ktorom sú zachytené všetky vývojové etapy ďjakovskej kultúry. Prevládajúca koncentrácia nálezov vo vrstvách,

časté úpravy terénu a s tým súvisiace prestavby v sídliskovom areáli sú príčinou mimoriadne komplikovanej nálezovej situácie, čo si vyžiadalo prispôsobí aj postup odkryvky daným podmienkam. Plne sa tu osvedčila odkryvka po vrstvách vo vymedzených zónach pri súčasnom sledovaní početného zastúpenia jednotlivých druhov nálezov (vzájomná korelácia výskytu sieťovanej keramiky, kostenej a bronzovej industrie), čo poskytlo oporu i pri hľadaní chronologických súvislostí. V príspevku zhodnotil autor výsledky stratigráfických pozorovaní, charakter fortifikácie, sídliskové objekty a ich vývoj v jednotlivých etapách, ďalej podal rozbor nálezov hmotnej kultúry, hospodárskej i spoločenskej situácie a zároveň sa venoval aj otázkam datovania a etnických pomerov na hradisku.

Z príspevkov v zborníku vysvitá rozdielnosť prístupu jednotlivých autorov k niektorým zásadným otázkam džakovskej kultúry, z ktorých treba vyzdvihnuť najmä tri. Prvou z nich je otázka územného vymedzenia džakovskej kultúry. Podľa K. A. Smirnova je tu určujúcim kritériom rozšírenie sieťovanej keramiky, závaží džakovského typu a niektorých bronzových ozdôb, na ktorých sa opakuje výzdoba zo závažia. Rozšírenie prvých dvoch druhov nálezov sa však územne nekryje (pozri mapu na s. 195), z čoho vypĺňa, že treba brať do úvahy aj ostatné nálezy, teda celý komplex určujúcich príznakov, ako zdôraznila I. G. Rozenfeldtová. Podľa uvedenej autorky sú však rozdiely i v materiálnej náplni západnej a východnej oblasti džakovskej kultúry, čo umožňuje uvažovať aj o existencii dvoch kultúr v tomto priestore, pričom vzhľadom na nedostatočný výskum bude potrebné nadhodený problém sledovať a ďalej sa ním zaoberať.

Isté diferencie sa prejavujú aj v datovaní džakovskej kultúry, najmä v otázke jej záveru. Trojetapový vývoj podľa K. A. Smirnova (prvá etapa — 7.—6. až 3. stor. pred n. l., druhá — 3.—2. stor. pred n. l. až 2. stor. n. l., tretia — 2.—3. až 5.—6. stor. n. l.) prijima aj A. F. Dubynin pre ščerbinské hradisko. I. G. Rozenfeldtová však na základe výskytu niektorých mladších výrobkov (ozdoby s trapézovitými príveskami, sekery saltovského typu) vylučuje ďalšiu — štvrtú — etapu (6.—8. [10. ?] stor. n. l.). Nateraz iba sporadicky zistený výskyt týchto výrobkov a ich nedostatočná nadváznosť na ostatný nálezový materiál predbežne oslabujú zdôvodnenie existencie tohto neskorého vývojového stupňa.

Závažný je aj problém etnicity džakovskej kultúry, ktorý je najmä pre absenciu historických dokladov značne komplikovaný. K. A. Smirnov i A. F. Dubynin sa prikláňajú k názoru, že džakovská kultúra je etnickej ugrofínskej, s istým podielom baltských vplyvov v materiálnej kultúre. Odlišné stanovisko zastáva I. G. Rozenfeldtová, ktorá považuje za ugrofínske iba obyvateľstvo v prvej vývojovej etape, kým v neskorších etapách je podľa autorky obyvateľstvo zmiešané — baltsko-ugrofínske.

Niekteré stručne načrtnuté hlavné problémy v plnej šírke naznačujú zložitosť výskumu džakovskej kultúry. Symptomatickou črtou zborníka je podľa môjho názoru to, že sa v ňom stretli príspevky, ktoré poskytujú účelnú konfrontáciu názorov a vytvárajú živnú pôdu na prehľbenie diskusie a usmerňovanie ďalšieho bádania tohto úseku dejinného vývoja volžsko-ckej oblasti. Ilustrácie v zborníku poskytujú čitateľovi dobrý prehľad o materiálnej kultúre džakovských hradísk.

Peter Romsauer

Attila Kiss: Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567—829) in Hungary. Vol. 2. Budapest 1977, 174 strán, 71 obrázkov, 92 obrázkových tabuľiek.

Druhý diel série Pohrebiská z doby avarskej (567—829) v Maďarsku, ktorú vydáva Maďarská akadémia vied v anglickom jazyku, je venovaný archeologickým pamiatkam uvedeného obdobia z dnešnej župy Baranya, z lokalít patrícich do zbernej oblasti Janus Pannonius Múzeum v Pécs a Zrínyi Miklós Múzeum v Szigetvári. A. Kiss v práci publikuje 1200 hrobov zo 43 lokalít. Hroby boli odkryté prevažne počas záchranných výskumov v rokoch 1906—1968. Do tohto súhrnu autor nepojal tie pohrebiská zo spomenutého územia, ktoré už boli publikované alebo pripravené do tlače pred spracovaním tohto zväzku.

Po zozname skratiek použitých v texte a slovníku zvláštých výrazov (najmä chotárnych názvov miest, na ktorých sa pohrebiská nachádzajú) nasleduje úvod a po ňom v abecednom poradí lokality — bez ohľadu na veľkosť či dôležitosť pohrebiska. V jednotnom systéme opisov lokalít autor uvádzá polohu pohrebiska, história výskumu alebo spôsob získania nálezov. Potom nasleduje katalóg s krátkymi, ale výstižnými opismi nálezov a stručné zhrnutie poznatkov o spôsobe pochovávania, analýza hrobového inventára s datovaním, záver a zhrnujúca textová tabuľka zistených typov predmetov. Pri každej lokalite je uvedené miesto uloženia nálezov a literatúra (ak bola časť materiálu publikovaná). Na doplnenie údajov uvádzá autor aj číslo registra D. Csallány (Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest 1956), pod ktorým sa tam pohrebisko nachádza. Katalóg sprevádzajú výskyt z máp s vyznačením pohrebisk a ich plány.

Záverečná kapitola je náčrtom histórie osídlenia a etnickej pomerov v župe Baranya v dobe avarskej. Doplnená je mapou župy s vyznačenými lokalitami, prehľadou tabuľkou typov hrobových jám a ich úpravy, ako aj typov predmetov inventára z publikovaných lokalít a chronologickou tabuľkou. V závere práce sú skratky použitéj literatúry, bibliografia, index vecný, menný a geografický (indexy vyhotovila Á. Cs. Sósová), kreslené i fotografické tabuľky predmetov hrobového inventára.

Publikovanie pohrebísk zo 43 lokalít je významným príspevkom k štúdiu histórie kmeňov žijúcich v avarskej ríši — aj napriek tomu, že zo 43 lokalít má zásadný význam len 10 pohrebísk, ostatné sú ojediné hroby zistené záchrannými výskumami, resp. náhodne nájdené bez bližších nálezových okolností.

Územie dnešnej župy Baranya je juhovýchodnou časťou bývalej rímskej provincie Panónie, na východe ohraničenej Dunajom a na juhu riekom Drávou. Ide teda o tú časť Panónie, ktorá bola podľa viacerých autorov osídlená Avari najskôr. A. Kiss predpokladá, že na konci 6. a v prvej tretine 7. stor. nebolo toto územie Avarmi osídlené, malo však pre nich strategický význam a bolo pod ich kontrolou. Na druhej strane I. Kovrigová po zhodnotení niektorých druhov nálezov (okrúhlych strmeňov s vysokým uchom, zubadiel s kostennými bočnicami a strapcovitých kovani konských postrojov) príšla k záveru, že Avari už na začiatku 7. stor. prekročili Dunaj pri Dunaszecku (obec v župe Baranya) a začali osídľovať východnú časť Panónie pozdĺž rímskych ciest. Podľa toho by pravý breh Dunaja na území župy Baranya bol osídlený

najskôr, ale počet lokalít, ktoré A. Kiss datuje do najstaršej fázy doby avarskej, to nepotvrdzuje. Len dve lokality datuje autor na koniec 6. stor. a šesť lokalít do prvých dvoch tretín 7. stor., zatiaľ čo do poslednej tretiny 7. stor. datuje 18 lokalít a do 8. stor. 32 pohrebisk. Takýto neprimeraný pocet lokalít z jednotlivých období sa zdá nereálny vzhľadom na ich nízky pocet zo 7. stor. Analogická situácia vyplýva aj z tabuľky na str. 154 (poznámka 7), v ktorej autor porovnáva počet lokalít zo staršej (7. stor.) a mladšej (8. stor.) doby avarskej v župách Baranya, Heves a Borsod-Abaúj-Zemplén. Vo všetkých troch župách vyhľadáva veľký neprimeraný pocet lokalít zo 6. a 7. stor. v porovnaní s lokalitami z 8. a zo začiatku 9. stor., ktorých je omnoho viac. Tento stav nie je spôsobený nedostatočným výskumom, ale — podľa mňa — nedostatočne vypracovanou relativnou chronológiou. Reálnejšie by vyzeral spomenutý pomer, ak by autor začiatok liatej industrie (t. j. kovania s grifom, ktoré sú v rámci liatej industrie najstaršie) posunul k polovici 7. stor. Umožnuje mu to aj pohrebisko Romony I., na ktorom sa vo dvoch hroboch našli byzantské pracky z prvej polovice 7. stor. spolu s liatmi opaskovými garnitúrami zdobenými grifmi.

Aj keď autorovi treba priznať reálny pohľad na mnoho problémov súvisiacich s históriaou spoločnosti v dobe avarskej ríše (napr. etnické problémy), predsa nie vždy možno súhlasí s jeho závermi. Napríklad o hrnci z hrobu 56 v Pécsi-Kőztemető usudzuje, že ide o žitomírsky typ a na základe toho robí kultúrne i etnické závery. Prítomnosť východných Slovanov na tomto pohrebisku potvrdzujú podľa autora aj tri dvojhroby (jeden z nich, hrob 54, je trojhrob — pozn. Z. Č.), v ktorých žena bola pochovaná po ľavom boku muža. Odvoláva sa pritom na Pseudo-Mauríkiove záznamy o tom, že u východných Slovanov ženy nasledovali po smrti svojich mužov, lebo život pre ne už stratil zmysel.

Nechcem sa tu zaoberať problémom dvojhrobov na pohrebiskách zo 7.—8. stor., ktorému venovali pozornosť už viacerí bádatelia. Doteraz najreálnejšie vysvetlenie pochovania niekoľkých mŕtvych v tom istom hrobe je súčasná smrť viacerých jedincov, možno príslušníkov rodiny. Príčiny smrti mohli byť rôzne (infekčné choroby, otrava potravou a pod.). Na súčeských pohrebiskách sa stretávame s dvojhrobmi a trojhrobmi a nie sú v nich pochovaní iba jedinci rôzneho, ale i rovnakého pohlavia. Aj dñeľa pochované pri dvoch dospelých jedincoch v hrobe 54 v Pécsi-Kőztemető potvrdzuje, že tu pravdepodobne nejde o násilnú smrť ženy po smrti muža.

V záverečnej kapitole sa autor zaoberá osídlením župy Baranya v dobe avarskej z hľadiska relativnej chronológie a etnicity. Za podklad záverov mu slúžia predovšetkým archeologické pramene, ktorými overuje kusé historické správy.

Ako som už uviedla, A. Kiss predpokladá, že územie dnešnej župy Baranya nebolo osídlené Avarmi vo včasnej dobe avarskej, ale že tu bolo len niekoľko strážnych osád; obsadzovať ho začali až po roku 620. Podľa rozšírenia pamiatok liatej industrie A. Kiss súdi, že časti stredodunajskej kotliny, ktoré neboli obývané vo včasnej dobe avarskej, boli kolonizované v neskorej fáze.

V súvisu s touto problematikou sa autor dotýka otázky prichodu druhej vlny Avarov do Karpatskej kotliny na konci 7., resp. na začiatku 8. stor. Uvádzia však len názory dvoch skupín bádateľov, z ktorých jedna sa domnieva, že

hroby s liatou industriou patria novoprišlým nomádom, zatiaľ čo druhá skupina neuznáva druhú avarsú inváziu. A. Kiss nezaujíma žiadne stanovisko.

Etnické pomery boli podľa autora v časti Maďarskej nížiny, do ktorej patrí terajšia župa Baranya, veľmi zložité. Žila tu pestrá zmes etnických skupín, o ktorých sa A. Kiss zmieňuje veľmi opatrnne. Svoje názory uvádzia ako hypotézy, ktoré majú budúce výskumy potvrdiť, alebo vyvrátiť. Pochybujete totiž o tom, že archeologické pramene sú dosťatočné na určenie etnicity. Antropologické analýzy i lingvisticke pramene chýbajú.

Archeologické pamiatky nájdené na pohrebiskách zo 7. stor. v župe Baranya sú rôznej provenience. Okrem byzantských nachádzajú sa tu germánske i slovanské výrobky. Nie na poslednom mieste autor ráta s prežívajúcim pôvodným obyvateľstvom. S konečnými etnickými závermi navrhuje A. Kiss vyčkať do zverejnenia veľkých pohrebisk zo 7. stor. v Panónii, akými sú Csákberény-Előszállás, Pókaszepetk a iné.

Viac priestoru venuje autor etnickým problémom v súvisu s prežívaním avarskej etniky do príchodu staromaďarských kmeňov na dnešné územie župy Baranya. Z jeho záverov možno považovať za dôležité konštatovanie hiátu medzi neskoroavarškými hrobmi (z prvej polovice 9. stor.) a staromaďarskými hrobmi z doby arpaďovskej (z druhej polovice 10. stor.). Z tohto obdobia nie sú na území župy Baranya žiadne archeologické pamiatky. Pritom toto územie nemohlo byť neosídlené, lebo medzi rokmi 836 až 859 bol v Pécsy vysvätený kostol. Proti autorovej hypotéze, že Frankovia tu po porážke Avarov vytvorili „karolínsku“ kultúru, ktorá mala preniesť do príchodu starých Maďarov v polovici 10. stor. stojí absencia „karolínskych“ pamiatok v archeologických prameňoch. Autor ponúka aj druhú možnosť likvidovať existujúci hiát, a to revíziou datovania najmladších pamiatok z doby avarskej. Nepriamo sa prikláňa k tejto druhej možnosti, keď na záver práce vyslovuje teóriu, že územie dnešnej župy Baranya nebolo osídlené pospolitým staromaďarským ľudom, ale, ako dokladajú písomné pramene, bolo okupované Arpádcami. To znamená, že pôvodné obyvateľstvo sa dostalo podvládu staromaďarskej dynastie. Takýto záver predpokladá existenciu archeologických pamiatok z 9. a prvej polovice 10. stor., ale tie zo spomenutého územia chýbajú — ako vyplýva z údajov o náleزوach na pohrebiskách publikovaných v tejto práci.

Na záver treba A. Kissovi poďakovať za úsilie, ktoré musel vynaložiť na sústredenie záznamov o pohrebiskách a nálezoach z hrobov, aby mohli slúžiť na hlbšie poznanie jedného úseku dejín obyvateľov strednej Európy.

Zlata Čilinská

V. P. Darkevič: Chudožestvennyj metall Vostočka VIII—XIII vv. Proizvedenija vostočnoj torevtiki na territoriijevropskoy časti SSSR i Zauraľja. Moskva 1976, 195 strán, 37 obrázkov, 57 obrázkových tabuľiek.

Po vzniku arabského kalifátu sa národy východnej Európy dostali do tesného kontaktu s islamským svetom (Strednou Áziou, Iránom, Irakom, východným Stredomorím). Do sféry vplyvu arabského trhu sa dostali lovecké kmene severovýchodnej Európy, východnej a západnej Slovánskej a obyvateľstvo Škandinávie. Cez územie východných

Slovanov viedli suchozemské i vodné cesty spájajúce Európu s krajinami Ázie. V 9.—10. stor. malo v tomto obchode dôležité miesto striebro. Remeselníci-umeleci spracúvali striebro rôznymi technikami (odlievanie, tepanie, vytlačanie, rytie, inkrustácia, zlátanie, niello) a zhotovovali z neho rôzne úžitkové i ozdobné výrobky (misky, taniere, čaše, džbány, podnosy, fláše, svietniky, šperky). Zriedkavéjšie sa medzi týmito predmetmi vyskytli výrobky z bronzu.

Väčšina strieborných nádob bola objavená v európskej časti ZSSR vrátane oblasti Priuralska a samotného Uralu. Pre úplnosť autor začlenil do práce aj depaty zo Zauralska a dolného toku rieky Ob.

Práca zaberá časový úsek 8.—13. stor., z ktorého 8.—9. stor. je podľa autora obdobím prechodu od kultúry včasno-feudálnych miest a hradov ku kultúre obchodnícko-remeselnických miest a osád. Horná časová hranica je daná mongolským vpádom, ktorý priniesol kultúrne i ekonomické zmeny v živote napadnutých národov.

Prvú kapitolu venuje autor analýze materiálu. Každý predmet je zhodnotený z hľadiska geografického pôvodu, datovania, symboliky a obsahu vyobrazení. Tradicionalizmus, taký typický pre stredovekú kultúru, toto určovanie značne sfašoval (archaizmus kompozícií, syntéza rôznorodých prvkov), rovnako ako veľké vzdialenosť miest nálezu predmetov od centier ich výroby. Autor preto musel datovanie a geografický pôvod v mnohých prípadoch určovať nepriamo a zložitým spôsobom (analógie, technické a štýlistické rozbor).

V druhej kapitole podáva autor klasifikáciu nálezov. Vychádza zo základného delenia na dva veľké časové horizonty, a to: predmety z 8.—9. stor. a predmety z 10.—13. stor.

Ako prvú do obdobia 8.—9. stor. zaraďuje skupinu iránskych nádob zhotovených v sasanovských tradíciiach (s upresneným datovaním do konca 7. až prvej polovice 8. stor.). Predmety vznikali v čase obsadenia Iránu Arabmi, ktoré prinieslo politické a náboženské zmeny. Iránske obyvatelstvo vrátane feudálnej vrstvy zotrvavalo na starých hrdinských tradíciiach, ktoré prežili i nátlak novej viery — islamu. Pre sasanovské umelecké remeslo je typické kopírovanie veľmi starých motívov a obrazov. Umelci v 8. stor. napodobňovali neskorosasanovské vzory (tradičné tvary mís a džbánov, archaický repertoár vyobrazení). Symbolika námetov je spätá s náboženskými koncepciami zoroastrizmu (motívy levice s mláďatami, orol so zvieratom v pazúroch, grif). Teda sú to námety spojené s kozmológiou Avesty a kultmi plodnosti. Aj v 8. stor. po-kračuje neskorosasanovský štýl (ploché figúry, snaha o súvislé zapĺňanie plôch).

Druhú skupinu tvoria nádoby z východného Iránu a Strednej Ázie. Rozdeľujú sa na niekoľko skupín, z ktorých každá je spojená so zvláštnou školou. Nádoby zhotovené vo východnom Iráne, v Sogde, Sedmirieči a južnej Sibíri majú mnoho spoločných znakov. Medzi rôznymi skupinami predmetov z 8.—9. stor. nie je ostrá štýlistická hranica. Niektoré sú syntézou rôznorodých prvkov. Príčinou určitej unifikácie námetov, ikonografie a štýlu je vzájomná výmena kultúrnych hodnôt na „veľkej hodvábnej ceste“, ktorá prechádzala z Číny cez Strednú Áziu. V 8.—9. stor. umenie Iránu, Strednej Ázie a Číny nadviazalo najtesnejšie vzájomné kontakty a zahrnulo do svojej sféry aj lesné pásmo a stepi Sibíri. Znalosť čínskych výrobkov

vysvetluje infiltráciu tanského ornamentu od južnej Sibíri a východného Turkestanu až do Byzantskej ríše. Nálezy čínskych výrobkov zasa potvrdzujú stredoázijský vplyv na umelecké remeslo Číny v 7. až na začiatku 8. stor. V umení Strednej Ázie sa odráža aj jej spojenie s Byzantskou ríšou, ktoré sa stalo od 7. stor. regulárnym. Byzantský vplyv poznať na textile: do Strednej Ázie prichádzajú byzantské mince a bronzové predmety, stredoázijskí umelci spracúvajú námety „byzantskej antiky“ zo 6.—7. stor.

Vznik miestnych umeleckých centier v Strednej Ázii podmieňoval politický separatizmus a rôzne náboženské systémy (od zoroastrizmu až k nestoriánskemu kresťanstvu a budhizmu). Zjednocujúcim prvkom boli kulty, mýty a obrady (kult Dionýza, plodnosti, umierajúceho a vzkrieseného božstva, posmrtný život a ďalšie). K roľníckym kultom patrí napr. zobrazenie granátového stromu, panter je znakom Dionýza, fava predstavuje kult plodnosti, kôň kult vody. Inokedy zvieratá podľa súvetských názorov odrážajú kozmologické predstavy zoroastrizmu alebo slúžia na vteľovanie božstiev.

Trefou skupinou sú východoíránske (chorasanské) nádoby. Majú viaceré typické detaily: Šrafovanie horného okraja lístočkovitých útvarov, stočené lístky polpalmiet, Šrafovanie súči jí zvierat. Hlavným tvarom je miska. Kompozícia vyobrazení a námetov sú blízke sasanovským. Na prelome 8. a 9. stor. vzniká úloha dekoratívneho ornamentu. Táto skupina nádob je blízka umeleckému remeslu Sogdu a východných oblastí Strednej Ázie a je datovaná tanskými paralelami. Patrí k obdobiu prvých Abbasidovcov, ktorí boli známi svojou iránskou orientáciou. Tvorí sa tzv. pomerančový islam. Kultúra vstrebáva vplyvy helénske a „sasanovského klasiku“. V umení postupne dochádza k vytlačaniu predislamských epických a mytológických námetov čisto svetskými.

Dalšou skupinou sú sogdské nádoby. V polovici 7. stor. začína sa rozkvet sogdského remesla, obchodu a umenia. Sogdské umenie aktívne preberá prvky rôzneho pôvodu. Typickými prvkami ornamentu v 7. a 8. stor. sú lístočky s pozdĺžnou hranou, ktorá ich delí na dve plochy alebo palmety s „rozstrapkanými“ lístkami.

Vo východných oblastiach Strednej Ázie sa v 8.—9. stor. lokalizuje niekoľko skupín nádob. Oblasť stredného toku Syrdarje, Fergana a Sedmiriečia nepatrili kalifátu. Ich umenie bolo spojené s turko-sogdským osídlením alebo udržovalo predislamské motívy. Typické ornamenty sú napr. osemliškové rozety na dne nádob, tesne na seba nadvádzajúce lístky, palmety so stočenými lístkami a tepané medailóny.

Zvláštnu skupinu tvoria nestoriánske nádoby Sedmiriečia — výrobky kresfanských majstrov. Nestoriáni boli najvplyvnejšou kresfanskou sekou, rozšírenou v Sedmirieči a Strednej Ázii. Nestoriánske nádoby sa zhotovovali odlišnou technikou — odlievaním — a boli zdobené pomocou razidla a rydla. Zobrazené motívy odrážajú „hybridizáciu“ kresfanských, zoroastristických a svetských stredoázijských prvkov. Veľké obchodno-remeselnické centrá Sedmiriečia ležali na ceste, ktorá spájala Čínu so západnou Áziou, teda tam, kde boli dobré podmienky na miešanie prvkov rôznych kultúr.

Skupina chorezmískych misiek svedčí o existencii rozvinutej školy umeleckých remesiel na dolnom toku Amudarje. Vo výzdobe možno sledovať prechod od plochého zo-

brazovania k väčšej životnosti, postavy sú „telesnejšie“ a stávajú sa expresívnejšími. Vyobrazenia na chorezm-ských miskách predstavujú komplex dôležitý pre skúmanie predislamských kultov Strednej Ázie. Kult štvorrukej bohyne Anachity s rôznymi atribútmi (čaša, kvietok) a Sijavaša je veľmi starý, siaha ešte do obdobia chtonických predstáv. Tieto kulty prešli vývojom od štátia absolútneho fetišizmu (Veľká bohyňa ako univerzálné božstvo, Sijavaš označovaný rôznymi fetišmi) k štadiu animistickej mytológickej eneolitu (Veľká bohyňa dostáva ďalšie úlohy — je matkou všetkého žijúceho a rastúceho). V ďalšom stupni vývoja náboženských predstáv jediná bohyňa sa rozpadá na rad ženských božstiev s diferencovanými funkciemi. V epoce vzniku štátov sa na prvé miesto dostáva hrdina-polooboh, zakladateľ miest a dynastií (Sijavaš). A napokon upevnenie včasnofeudálnych systémov nesie so sebou náboženskú reštauráciu starého. Veľká bohyňa sa stáva veľiteľkou vesmíru — na jednu bohyňu sa preniesli atribúty niekoľkých bohýň. Sijavaš nadálej ostáva na čelnom mieste, stáva sa symbolom štátu.

Do druhého časového horizontu patria nádoby z 10.—13. stor. Autor do neho zaraďuje islamské striebro. Hoci v dôsledku migrácie majstrov a výrobkov jeden štýl sa rozšíril na veľké oblasti, možno vyčleniť niekoľko lokálnych škôl. Jedna z nich bola v Chorasane a Maveraňchare v 10. stor. V tomto období bol vo východnom Iráne najsilnejší štát Samanidov. Ich dvor sa stal mestom vzniku novoperzského jazyka a literatúry. V umeleckom remesle sa ešte zachovali sasánovské motívy (grif, vtáčiky s vetvičkami v zobáčikoch a pod.), ale ostatné prvky (palmety, lístočky) sa zhodovovali už vo včasnoislamskom štýle.

Irán a Stredná Ázia prešli v 11. až prvej polovici 13. stor. výraznými politickými zmenami. V 11. stor. sa štáty Strednej Ázie stali vazalmi Seldžukov. Vzniká nový štýl v umení. Nádoby sú obohatené o nové tvary (podnosy, úzke fláše, flakóny). Vo výzdobnej technike prevláda rytie. Reliéfné tepanie sa používa ďalej, rovnako ako niello. V ornamentike je charakteristické umiestňovanie obrázkov v úzkych pásoch, figúry majú samostatný význam a nespĺňajú s pozadím. Podľa niektorých detailov možno spresniť datovanie nádob (v 10. a na začiatku 11. stor. je pozadie hladké, v polovici 11. až na začiatku 12. stor. vyplnené rastlinnými motívmi, v druhej polovici 12. až v 13. stor. pokryté špirálovitými závitkami a od 12. stor. je sieťované).

Nálezy strieborných predmetov z 13. stor. z Malej Ázie a Kilíkie sú veľmi zriedkavé. Väčšina strieborných nádob bola pretavená do zliatkov pre mincovne. Zachovali sa hlavne kovové obklady kníh a reliktiáre. Typickými výzdobnými prvkami boli oblúčky a arménske nápisy.

Zo strieborných ozdob prevládajú pásové súpravy, ktoré svedčia o vysokom sociálnom postavení ich majiteľov. Autor datuje tieto súpravy do 11. stor.

V celkovom vývoji ornamentiky od 10. do 13. stor. možno pozorovať narastanie dôležitosti dekoratívnej výzdoby. Figúrky ľudí a zvierat už nezaberajú celú plochu, ale sú umiestnené do medailónov. Zmena v ornamentike zodpovedá zmenám v náboženstve (prechod k islamu). Definitívne miernu sasánovské prvky.

Bronzové a medené predmety sa vyskytujú veľmi zriedkavo, ich masová výroba nebola rozvinutá. V 12. a 13. stor. sa veľmi často používala inkrustácia bronzových

predmetov striebrom. Toto umenie vzniklo na severe Mezopotámie (Mosul), odkiaľ majstri v druhej polovici 13. stor. utekali pred Mongolmi a rozšírili obľubu bronzových nádob v Iráne, Sýrii a Egypte.

V tretej kapitole sa autor zaobráva cestami a príčinami východného umeleckého importu. V histórii stykov východnej Európy a Blízkeho a Stredného východu možno vyčleniť dve periody: 8.—10. stor. a 11.—13. stor. Prvá z nich spadá do doby zakladania feudálnych štátov na Rusi, druhá do včasného a rozvinutého feudalizmu. Lišia sa od seba intenzitou výmeny. Napr. 9.—10. stor. sa označuje ako „arabská períoda východoeurópskeho obchodu“. Základnými cestami, ktorými sa arabské výrobky dostávali na Rus, boli rieky Volga, Don a Donec. Na prelome 7. a 8. stor. sa na severnom Kaukaze, v Dagestane a na Ukrajine objavujú prvé východné strieborné nádoby, ktoré súvisia s obchodom a pochodmi Kozarov, ktorí kontrolovali dolný tok Donu. V bohatých kočovníckych hroboch z prelomu 7. a 8. stor. sa nachádzajú iránske strieborné nádoby.

Mapy nálezov umožňujú určiť cesty, ktorými sa umelecké výrobky dostávali do východnej Európy, Priuralska, na Kaukaz a do iných oblastí. Dôležitú úlohu v obchode mali rieky, suchozemské i morské cesty. Významná bola aj stará „hodvábná cesta“, ktorou sa vozili nielen čínske a sogdské hodváby, ale aj výrobky umeleckého remesla.

Obchod po veľkej volzskej ceste mal do 9. stor. sporadickej charakter. Väčšina sasánovských a byzantských nádob zo 6.—7. stor. sa dostala na Ural až v 9. stor. Rovnako aj arabské mince s kufickými nápismi sa k východným Slovanom dostávali až okolo roku 800 (do Škandinávie napr. až v 9. stor.). Začiatok obchodu arabských kupcov so severom spadá do druhej polovice 8. až prvej polovice 9. stor. Po obsadení Iránu a Strednej Ázie Arabmi nastávajú určité zmeny. Arabom sú sasánovské výrobky a ich symbolika cudzie. Sasánovské, stredoázijské a byzantské nádoby boli pretavované. Postupne sa začínajú importovať výrobky islamských umeleckých remeselníkov. Dopravovali sa hlavne na Ural. Obchod s východnou Európu dosahuje vrchol v polovici 10. stor., v čase najväčšieho rozkvetu islamskej kultúry. Obchod sa stal organizovaným. Na rozhraní 10. a 11. stor. obchod Rusi so štátmi Strednej Ázie ustáva pod vplyvom významných politických udalostí (pád samanidského štátu v 90. rokoch 10. stor., počítača Kozarského kaganátu Sviatoslavom v r. 965 a ďalej).

Veľká časť depotov minci a umeleckých predmetov sa nachádza v údoliach riek, pozdĺž ktorých sa rozprestierali sídla mestského a vidieckeho charakteru, a v mestach prechodov cez vodné toky.

Významnú úlohu v obchode Strednej Ázie s východnou Európu hrali Chorezm, mestá južného Prikaspicka, Kozarský kaganát, Volzske Bulharsko, Irak, Tabaristan, Arménsko, Chorasan, Čína a ďalšie krajininy. Rozvoj východného trhu bol prerušený mongolským vpádom.

Pri hodnotení významu obchodu s krajinami Strednej Ázie treba vychádzať z ekonomiky a sociálnej štruktúry spoločnosti obdobia včasného feudalizmu. Vidiecki i mestskí remeselníci pracovali na objednávku, a nie pre trh. V týchto podmienkach mal veľký význam diaľkový obchod, ktorým do východnej Európy plynulo mincové striebro a umelecké predmety. Striebro z diaľkového obchodu podnecovalo ruský trh a peňažný obrat. Časť minci bola samozrejme z obratu vyradená (mince sa používali

ako materiál na šperky), čo svedčí o nedostačujúcom rozvoji tovarovo-peňažného obratu v podmienkach naturálneho hospodárstva. V 12.—13. stor. sa súčasne so vzastom miest a rozšírením remesiel zvyšuje úloha vnútorného trhu.

Styky východných Slovanov s krajinami Strednej Ázie zahrnovali sférę ekonomickú (obchod) i politickú (diplomacia, vojny a pod.). Okrem islamizovaného Volžského Bulharska neboli vplyv islamského východu na duchovnú kultúru a umenie Rusi osobitne význačný. Prejavoval sa len v jednotlivých oblastiach kultúry (hra v šachy, preberanie ornamentálnych prvkov v architektúre a knižnej miniatúre). Išlo skôr o vplyv formálny než ideologický. Hovoriac o „orientalizmoch“ v umení Rusi, treba si uvedomiť, že tu často boli modelmi byzantské predmety, ktoré čerpali z ázijských tradícií.

Na záver knihy autor pripojil dva obsiahle dodatky. V prvom sa venuje niektorým skupinám európskeho umeleckého remesla v 9.—10. stor. Začiatky včasnofeudálnych štátov vo východnej a strednej Európe sú spojené so vznikom lokálnych umeleckých centier. Predmety zo zlata a striebra vyrábali domáci remeselníci, alebo sa dostávali do týchto štátov obchodom, prípadne ako vojná korisť.

Väčšina krajín včasnostredovekej Európy žila v relatívnej izolácii. Kontakty medzi oblasťami neboli pravidelné, z čoho vyplýva výrazná štýlistická rozdielnosť v umeleckých prejavoch.

V umeleckom remesle východnej a strednej Európy — rovnako ako v karolínskom — možno pozorovať východné prvky, ktoré sa obvykle pripisujú „sasánovským“ vplyvom. Pôvod východných čít sa však nedá pripisať len im. Išlo tu o oveľa zložitejší proces. V posledných rokoch sa ukázala dôležitosť umeleckých škôl Strednej Ázie. Prvky kultúr Blízkeho východu, Iránu, Strednej Ázie a Číny prichádzali do Európy v transformovanej podobe prostredníctvom stepných kočovníkov kozarskej oblasti alebo európskymi kópiami východných výrobkov. Východné vplyvy sa odražali v tvaroch nádob, technike i vo výzdobe (tepanie, plochý reliéf, rytie, puncované pozadie, zvieracie a rastlinné motívy).

Cez „stepný most“ a Byzantskú říšu prenikali východné motívy aj do karpatsko-dunajskej kotliny. V umeleckom remesle Veľkej Moravy dostali v 9. stor. svojráznu interpretáciu. K výzdobe veľkomoravských strieborných a bronzových gombíkov nachádza autor analógie v nádobe z nálezu v Klepikine. Sú to vtáci v štyroch medailónoch na puncovanom pozadí. Držadlo nádoby esovitého tvaru s palmetou je byzantský tvar. Vplyv byzantského umenia na umelecké remeslo Veľkej Moravy je známy (zlaté a strieborné šperky). Na striebornej nádobe z Tomskej gubernie je zobrazená scéna poľovníka s vtákom a jeleňom. Ozdobné stužky na šíji a trupe jeleňa majú analógiu na striebornej doštičke z hrobu v Želénkach (druhá polovica 9. stor.). Podobné sú aj kopytá a parohy jeleňa a stužky na krku vtáka. Šrafované stužky sa vyskytujú aj na nádobe z Rubleva. Do tohto umeleckého okruhu autor zaraduje aj niektoré strieborné nádoby zo Švédska (nález z Álvkarleby).

Uvedená skupina nádob vyniká schematizovaným štýlom rytých výzdob. V ornamentike sa vyskytujú prvky východné (sokolník, lev trhajúci jeleňa), byzantské (rastlinné motívy) i karolínske (akantové listy, meandrovité bordúry). Podľa autora pochádzajú z umeleckých dielni Veľkej Moravy.

Maďarskí bádatelia tak isto pripisujú východné prvky na umeleckých predmetoch z 10. stor. „neskorosasánovskému“ vplyvu. Miestni umelci prepracovali východné elementy tak radikálne, že ich prvotný prameň temer nemožno určiť. Podľa autora možno pramene maďarskej ornamentiky 10. stor. hľadať v umení eurázijských stepí 8.—9. stor. V tejto dobe maďarskí majstri mohli prijať iránske a stredoázijské motívy a prepracovať ich po svojom. Maďarskej produkcií autor pripisuje niekoľko strieborných misiek nájdených na Urale.

Známy poklad zlatých nádob z Nagyszentmiklósa pochádza z niekoľkých dielni na území Bulharského cárstva. Pri rozbore výzdoby nádob autor sleduje v ornamentike tradície sasánovské (prostredníctvom včasnoislamských verzií z 8.—9. stor.), stredoázijské v kontakte s tureckou stepou a včasnoabbasidské. Na „balkánskej skupine“ nádob badáva centrálnoázijské prvky, ktoré si Bulhari so sebou priniesli, obohatené prvky helenisticko-byzantskými, sasánovskými a včasnoislamskými.

Väčšina nálezisk nádob, ktoré boli vyrobené v 9.—10. stor. v karpatsko-dunajskej kotlinе a na Balkánskom polostrove, sa koncentruje v ZSSR na hornom toku Kamby a na dolnom toku Obu.

V druhej prílohe sa autor zaobráva problémom využitia východného striebra v oblasti Uralu. Strieborné nádoby z uralských depotov sú iránskeho, stredoázijského a byzantského pôvodu. Väčšina bádateľov ich na základe etnografických paralel a vyrytých šamanských obrázkov považuje za kultové predmety. Veľký počet nálezov však umožnil diferencovaný prístup k otázkam ich využívania. Časť slúžila rodovej šľachte a časť na šamanské účely. Druhotne vyryté obrázky na nádobách predstavujú ľudí i zvieratá. Autor ich datuje do 7.—8., 9.—10. a 11.—13. stor. Každej tejto chronologickej skupine zodpovedajú určité typy obrázkov.

Práca *U. P. Darkeviča* je dôležitá nielen z umeleckohistorického hľadiska. Je veľkým prínosom aj k osvetleniu sociálno-ekonomických, politických a kultúrnych vzťahov východnej Európy k štátom Ázie. Tak isto dôležitá je aj pre objasnenie vnútornej historicko-ekonomickej situácie oblastí a krajín, ktoré boli v spomenutých storočiach účastníkmi obchodu.

Viera Martererová

F. Fejér Mária — Huszár Lajos: Bibliographia Numismaticae Hungaricae. Budapest 1977, 322 strán, úvodný text latinský, anglický, nemecký a maďarský.

Do rúk numizmatikov a pre potreby celej historiografie sa dostáva neobyčajne osožná a záslužná práca — bibliografia maďarskej numizmatiky z pera autorskej dvojice *F. M. Fejérovej a L. Huszára*. Najmä vedecká autorita *L. Huszára*, ktorý celý svoj život zasvätil numizmatike, čo sa odraža v mimoriadne plodnej vedeckovýskumnej a publikácej činnosti, je zárukou, že aj toto jeho nové dielo predstavuje cenný vedecký prínos. Je to vlastne prvá súhrnná bibliografia maďarskej numizmatiky, týkajúca sa literatúry o dejinách peňazi, medailérstva, zberateľstva, a to problematiky od 11. stor. až do súčasnosti. Ako sa v úvode píše, ide o samostatný doplnok troch doteraz vydaných bibliografií *J. Bannera* a *I. Jakabffyho* „A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája . . .“ (Budapest

1954, 1961, 1968), v ktorých sa už rátalo s osobitným spracovaním numizmatickej bibliografie, a preto ju neobsahujú. Autori numizmatickej bibliografie však upozorňujú, že ich práca je tiež len časťou bibliografie tohto druhu a po nej sa pripravuje vydanie bibliografie antiekej numizmatiky.

V stručnom úvode sa vysvetľuje cieľ, pracovný postup a štruktúra práce. Cieľom bolo „zachytiť každú dostupnú správu o maďarských dejinách peňazí, medailérstve a zberaní mincín“, ako aj cudziu literatúru vzťahujúcu sa na Maďarsko. Pracovný postup zodpovedá všeobecnej praxi v spracúvaní bibliografie, niektoré odlišnosti sa bližšie vysvetľujú. Štruktúra práce okrem úvodu spočíva v rozdeleňi bibliografických údajov do 28 odborných skupín, záver tvorí menný register.

Jednotlivé skupiny bibliografických dát sa týkajú: I. — čiastkových bibliografií, II. — všeobecných numizmatických prác o dejinách maďarského mincovníctva, III. — predajných katalógov, v ktorých sa vyskytujú prevažne maďarské mince, IV. — súpisov nálezov mincí, V. — všeobecných prác o problematike stredovekého mincovníctva, VIII. — prác o problematike novovekého mincovníctva. Skupiny VI., VII., IX.—XII. zhrňujú údaje o mincovníctve jednotlivých časových úsekov v dejinách maďarského mincovníctva, neuplatňuje sa tu teda všeobecná historická periodizácia. V XIII. skupine je samostatne spracovaná bibliografia týkajúca sa mincovníctva počas protihabsburgských bojov za Františka II. Rákocziho, v XIV. skupine sedmohradské mincovníctvo, v XV. skupine slávonske a chorvátske mincovníctvo, v XVI. skupine sú sústredené údaje o razbe nádzových, súkromných a provinčných minci, o cudzích razbách pod maďarským vplyvom atď.

XVII. skupina obsahuje literatúru o papierových platidlach, XVIII.—XX. skupina práce o medailérstve, XXI. skupina o žetónoch a peňažných znakoch, XXII. skupina o vyznamenaniach. V XXIII. skupine sú údaje o zbierkach a zberateľstve, v XXIV. o verejných zbierkach. XXV. skupina je venovaná numizmatickým spoločnostiam, XXVI. výstavám a kongresom, XXVII. mincovej technike a reštaurovaniu, XXVIII. rôznym prácам, ktoré nie sú zaradené v predchádzajúcich skupinách.

Práca na zhromažďovaní bibliografických údajov sa začala v roku 1954 a skončila sa v roku 1973.

V závere autori poukazujú na niektoré ľahkosti i problémy vyplývajúce zo spracovania bibliografie a naznačujú budúce úlohy. Možno konštatovať, že práca predstavuje zavŕšenie tej etapy vývoja maďarského numizmatického bádania, ktorého publikánu produkciu zahrňuje, aby mu tak načrtla ďalší smer rozvoja. Akiste sa už stala vitanou a vysoko hodnotenou odbornou príručkou, ako to napokon dokumentujú aj doteraz publikované recenzie. Treba sa však ešte pozastaviť nad jednou skutočnosťou. V práci totiž chýba čo i len stručný náčrt historického pozadia, v ktorého rámci sa maďarská numizmatika rozvíjala, chýba v nej konštatovanie významných politických zmien v historickom vývoji Uhorska, z čoho by vyplynulo, že v dejinách mincovníctva bývalého uhorského štátu mali významnú rolu aj tie oblasti, v ktorých sa dnes rozvíja napr. socialistické Slovensko, že na osvetľovaní uhorského mincovníctva sa v súčasnosti podieľa i československá numizmatika a v jej rámci najmä numizmatické bádanie na Slovensku. Na druhej strane je však isté, že autori stáli pred nefáhou úlohou, keď chceli podať ucelený obraz bibli-

grafie maďarského mincovníctva od jeho vzniku až po súčasnosť. Nevyznieva však pravdivo, keď sa bez zdôvodnenia v bibliografii maďarskej numizmatiky uvádzajú napr. i niektoré práce o jednej z najvýznamnejších mincovní v Európe — v Kremnici, ktoré sa týkajú jej vývoja už aj mimo uhorského štátu, resp. jej súčasného napredovania (napr. *Kolektív*: Kremnická mincovňa — jej život v minulosti a v prítomnosti, Kremnica 1954; *Kolektív*: Kremnická štátна mincovňa 1328—1561—1961, Bratislava 1962), alebo práce takého druhu, ako súpis nálezov mincí zo Slovenska (*Hlinka, J. — Kraskovská, L. — Novák, J.*: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku, Bratislava 1968), ktoré vyjadrujú predovšetkým spoločensko-hospodárske pomery v jednotlivých historických obdobiah na slovenskom území a z toho vyplývajúce odlišnosti od celkového vývoja uhorského štátu. Okrem toho pre širší okruh — najmä zahraničných bádateľov — bolo viac ako nutné bližšie vysvetlenie geografickej polohy a štátnej príslušnosti numizmatických zbierok v mestách ako Igló (Spišská Nová Ves), Kassa (Košice), Léva (Levice), Pozsony (Bratislava) atď. (aj keď sa uvádzajú v závierkach so súčasným názvom), pretože iba zdôvodnenie, že „v čase publikovania správ o nich boli tieto uhorskými zbierkami, resp. že sa v nich sústredoval materiál s uhorskou tematikou“, nie je dostačujúce. Zbierky uhorských razieb možno predsa nájsť v múzeach na celom svete.

Zámer autorov podať ucelenú bibliografiu maďarskej numizmatiky vrátane literatúry, ktorá sa k nej úzko viaže, by bol teda vyznel oveľa objektívnejšie, keby bol prihľadal aj na uvedené skutočnosti. V takom prípade by bol zvýraznený aj podiel slovenskej numizmatiky na interpretácii uhorského stredovekého a novovekého mincovníctva, tohto významného činiteľa v hospodársko-spoločenských dejinách strednej Európy.

Eva Kolniková

Joachim Hahn: Aurignacien. Das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa. Fundamenta. Monographien zur Urgeschichte. Reihe A, Band 9. Köln-Wien 1977, 355 strán, 71 obrázkov, 187 obrázkových tabuliek, 5 máp, 16 tabeli.

Práca *J. Hahna* vznikla na základe štúdia nálezov, ktoré autor poznal väčšinou z autopsie. Do práce zahrnul materiály z územia NSR, NDR, Rakúska, ČSSR, Poľska, Maďarska, ZSSR, Rumunska a Bulharska — 112 nálezových súborov pochádzajúcich z jaskyň, otvorených sídlisk i povrchových zberov. Súbor aurignackých nálezov ponima ako „technokomplex“ a aurignacké nálezy (inventáre) skúma v 8 kapitolách z hľadiska času, priestoru i funkcie, pričom okrem hodnotenia typických nálezov nezabúda ani na interpretačné využitie nálezov odpadového materiálu.

Vzhľadom na to, že práca sa zaobera nálezmi z rozsiahlej geografickej oblasti, autor skúma najmä retušované nástroje a ostatné artefakty analyzuje iba v hrubých črtách. Vychádza z typologickej metódy *D. de Sonnevillovej-Bordesovej* a *G. Laplacea*. Analyzuje nástroje — čepelové škrabidlá, vyčnievajúce a kýlovité škrabidlá; rydlá rozlišuje podľa toho, či boli na zlomených alebo priodených čepeliach a tiež podľa rydlových úderov a retuše.

Značnú pozornosť venuje *J. Hahn* geochronologickému postaveniu aurignacienu v strednej Európe. Podáva podrobny prehľad stratigrafie jaskynných nálezov a porovnáva ju so stratigrafiou otvorených sídlisk. V jaskynných profiloch rozlišuje dva veľké sedimentačné cykly, ktorých horné horizonty obsahovali ostrohranné kamenné úlomky a mali hnedožltú farbu, spodné horizonty pozostávali z kamenistozemitých červeno-hnedožltých uložení. Medzi horizontmi sa obyčajne nachádza soliflukčná vrstva, obsahujúca premiestené a kryoturbáciou zlámané kamenné nástroje. Väčšina aurignackých jaskynných súborov sa nachádza v spodnom sedimentačnom horizonte alebo v soliflukčnej vrstve.

Otvorené sídliská v sprašových oblastiach ukazujú na podobnú dvojítu sedimentáciu. Paleolitickú stanicu Lommersum v NSR považuje autor za lokalitu, ktorá môže poskytnúť základy stratigrafie aurignacienu strednej Európy. Tamojšie spodné vrstvy IIc a IId patria podľa rozboru sedimentov, mäkkýšov a peľov do suchej studenej fázy a boli oddelené od vrstvy IIa a IIb so studenou vlnkou mierne zlepšenou klímom; dosvedčujú to vysoké percentá peľu stromovitej flóry. Ďalšia spráša vytvorila v suchých studených podmienkach. Táto séria sedimentov sa končí zvyškami hnedej pôdy, ktorú *J. Hahn* porovnáva s pôdou lokality Stillfried B. Horná vrstva I bola postihnutá silnou eróziou a potom kryoturbáciou. Vďaka tejto klimatickej následnosti poskytuje Lommersum jemnú stratigrafiu, ktorú možno porovnať s podobnou vo Francúzsku i v NDR (Aschersleben).

Údaje získané rádiokarbónovou metódou ukazujú, že v strednej Európe sa aurignacien rozvíjal pred 30 000 rokmi, t. j. pred vznikom pôdnho komplexu Stillfried B, alebo v interštadiáli Denekamp.

Údaje rádiokarbonových analýz z jaskyne Istállóskő nepovažuje *J. Hahn* za spoľahlivé, lebo vzorky boli odoberaté zo sedimentov zasiahnutých soliflukciou, teda kosti mohli pochádzať z omnoho starších jaskynných medveďov.

Autor poukazuje na výbornú stratigrafiu poslednej doby ľadovej podľa belgických a holandských lokalít. Tu došlo k jemnému členeniu staršieho i stredného würmu, v ktorých sú po tri interštadiály. V severnom Harzi a pri Halle sa vo würme rozlišuje nad eemským interštadiálom (R/W) až 11 interštadiálov. Škoda, že sa v týchto ideálnych profiloch aurignacien nevyskytol. Autor ináč správne konštatuje, že iba časť aurignackých súborov možno zaradiť do stratigraficky fixovanej klimatickej fázy, ostatné majú nepresnú alebo neistú pozíciu.

J. Hahn konštatuje všeobecne, že aurignacien nasleduje za mousterienom a že čiastočne predchádza gravettien. Nevylučuje jeho určitú súčasnosť so szeletienom, no vzácné údaje rozborov C_{14} ukazujú, že szeletien je všeobecne starší než aurignacien. Autor pritom neberie do úvahy szeletské lokality na Morave, ktoré sú dosť neskoro datované.

Autor preberá postupne geochronologické postavenie aurignacienu v jednotlivých štátach a piše, že rozličné údaje, ktoré kladú akrignacien východnej časti strednej Európy do obdobia predchádzajúceho aurignacienu strednej a západnej Európy (napr. spodná vrstva v Istállóskő), nie sú overené. Podobne je to podľa autora aj s datovaním Barce II, ktorej interštadiálny vek bol určený podľa uhlíkov z teplomilných stromovitých rastlin. Podľa neho drevné uhlíky, ktoré patria naozaj do aurignacienu, mohli pochádzať z miesta, kde vládla priaznivá mikroklima počas

studeného obdobia, ako ukazujú niektoré exempláre kamennej industrie so stopami premieslovania. Zabúda však na to, že uhlíky i kamenné artefakty v Barci pochádzajú z uzavretých objektov, ktoré spolu súvisia časovo v dobe obývania sídliskových jám a že premieslovanie nastalo neskôr, keď sa do jám dostávali ďalšie usadeniny, ktoré boli ešte neskôr premieslované soliflukciou.

Autorov rozbor fauny neučinuje na nejaký špecializovaný lov. Naopak, naznačuje, že fauna odráža do istej miery určité ekologicke zóny: na severe strednej Európy prevládali soby a kone, ku ktorým v horských oblastiach pribudol mamut a srstnatý nosorožec; na východe strednej Európy (Maďarsko, Bulharsko) sa lovili najmä kone a pri Čiernom mori prevládali bovidy.

V osobitnej kapitole sa autor venuje základným definíciam kamenných i kostených artefaktov podľa najnovších typologických aspektov.

Opis lokalít sa obmedzuje na niekoľko základných údajov a na sumárne uvedenie nálezov z NSR, NDR, Rakúska, Poľska, Maďarska, Rumunska, ZSSR a Bulharska.

Na rozbor nálezov využil autor hľavne čepele nepoužité na výrobu nástrojov. Analýzy ukázali, že čepele použité na výrobu nástrojov boli väčšie a širšie než neupravené nástroje. Škrabidlá sa vyrábali väčšinou z hrubších čepelí než rydlá a retušované čepele. Veľkosť čepelí použitých na nástroje nevaríruje ani podľa veku, ani podľa kultúr. Aj v hrúbke nástrojov sú malé rozdiely a v najmladších súboroch nálezov badaf jej ubúdanie.

Podobný test aplikovaný na dĺžku a hrúbku škrabadilových hľavic ukazuje odchýlky pri kýlovitých škrabadiľach. Vyčnievajúce škrabidlá majú priemerné hodnoty. Rozbor rečných hrán rydiel vyzkazuje menšie rozdiely v podskupinách tohto druhu nástrojov; tieto rozdiely sú o niečo väčšie než pri škrabadiľach.

Považujem za neúnosné robiť podľa výsledkov metrických testov rozsiahle závery, lebo tu treba vychádzať predovšetkým z toho, aký druh suroviny sa na rôznych paleolitických sídliskách používal. Ak totiž boli k dispozícii iba malé hrudky kamennej suroviny, celá industria bola drobná, z vhodnejšej suroviny sa mohli vyrábať nástroje rôznej veľkosti.

Väčšina čiastkových rozborov sa upriamila na škrabidlá a rydlá. Ich výsledky majú skôr priestorový, než časový význam. Napr. okolo moravského centra sa zoskupujú v koncentrickej súre škrabidlá z Nemecka a Dolného Rakúska. Zdá sa, že iba rydlá vyzkazujú časové zoskupenia. Súbory charakterizované prevahou hranových rydiel umiestnených na lavej hrane sú podľa výsledkov čiastkových rozborov dobre separované od hranových rydiel umiestnených na pravej hrane.

Rozbor frekvencie štýlu retuše ukazuje, že existuje bližšia príbuznosť medzi novými vrstvami tej istej lokality, než medzi vrstvou inej, blízko ležiacej lokality. Štýl retuše poukazuje na lokálne styky a regionálne zoskupenia; svedčí o tom autorov rozbor hlavných komponentov kamennej industrie.

Značnú pozornosť venuje *J. Hahn* spôsobu výroby kamenných nástrojov, pričom na základe skúseností *F. Bordesa* rozlišuje dva spôsoby odštepovalia polovýrobkov z jadier. Čepele a ústupy sa odvíjajú tvrdým otlačkom. Podľa autora jedinú výnimku tvoria nálezy z „preaurignacienu“ v Jabrude I (vrstva 15), kde sa čepele i ústupy zisťovali tvrdým odštepovalcom (obr. 33). Aurignacoidný sú-

bor z vrstvy 6 v Jabrude II má už obvyklú skladbu mladopaleolitických industrií.

Rozborom frekvencie tried nástrojov sa pri rozlošovaní aurignackých skupín nezistili ani priestorové, ani časové zoskupenia lokalít.

Ďalšia analýza sa týkala vzácnych typov alebo skupín nástrojov a ich kombinácií a poskytla aj priateľejšie výsledky. Podľa tej moravské lokality predstavujú pomerne homogénne stredisko, okolo ktorého sa zoskupovali nálezové súbory okolitých regiónov.

Z kostenej industrie autor analyzoval iba hroty, pretože boli najpočetnejšie. Rozmerové analýzy ukazujú určitú separáciu medzi dlhými a širokými hrotmi. Široké hroty majú väčšinu rozštiepenú bázu, dlhé zasa masívnejšie základne. Nezisťuje väčšie rozdiely medzi kostenými hrotmi z Vogelherdu V, jaskyne Istállskô a Dzeravej skaly, podobne ako medzi Dzeravou skalou a dvoma vrstvami v jaskyni Istállskô.

Porovnanie geograficky blízkych staníc medzi sebou na základe čiastkových rozborov ukazuje, že súbory s početnými kýlovými rydlami sa jasne odlišujú od súborov s malým počtom kýlových rydiel alebo bez týchto nástrojov. Podľa ich stratigráfickej pozície v recentnej správe autor predpokladá, že ide o recentnú fázu aurignacienu.

Autorov rozbor územného zoskupovania lokalít sa zakladá na absencii alebo prítomnosti určitých pomerne vzácnych nástrojových tried.

Obojstranne opracované nástroje sú podľa výsledkov rozboru vzácnejšie na západe než vo východnej časti strednej Európy a vo východnej Európe. Rozdielne je aj rozšírenie kýlových rydiel. Súbory s čepieľkami typu Dufour neukazujú priestorové zoskupenie.

Analýza nálezov podľa principiálnych koordinátov sa týka priestorových zoskupovaní. Skúma korelácie medzi frekvenciou tried nástrojov. Boli skúmané aj atribúty škrabadiel a rydiel, a to v najbohatších nálezových súboroch. Tieto zoskupenia korešpondovali viac podľa rydiel než podľa škrabadiel a mali skôr chronologický význam. Statistické rozby podľa metódy aplikovanej *Binfordovcami* na moustérien nepriniesli žiadne výsledky, a preto autor vychádzal z predpokladu, že frekvencie nástrojov a ich tried sú lepším ukazovateľom aktivity. Jeho interpretácia je založená na súboroch, ktoré obsahovali hlavne zbrane a iba relatívne malý počet iných nástrojov, teda zodpovedali inventárom krátkodobých loveckých staníc.

Chudobné nálezové súbory boli podľa autora veľmi podobné a vykazovali regionálne zoskupenia. Moravské lokality v okolí Brna tvorili podľa frekvencie typov a tried nástrojov jednu skupinu, podobne ako lokality vo Švábskej Jure, sústredené okolo Vogelherdu. Podobnosti nachádzajú aj medzi Langmannersdorffom A a B, medzi Senftenbergom a Getzersdorffom, kým Krems-Hundsteig a Willendorf II/4 boli od seba izolované.

Smerom na východ sú lokality chudobnejšie na nálezy, a preto nemohli poskytnúť údaje poukazujúce na regionálne zvláštnosti. Nálezové súbory s čepieľkami typu Dufour, hoci boli často regionálne zoskupené, sa navzájom veľmi odlišovali. Tak je to napr. v prípade lokality Tincova v Banáte a Krems-Hundsteig v Rakúsku, ktoré mali veľký počet čepieľok typu Dufour a hroty s okrajovou retušou. Nálezy typu Tincova sa však ohraničujú len na ojedinelé lokality viac-menej uzavretého charakteru, kým nálezy typu Krems-Hundsteig sú častejšie.

Autor sa zaobera aj problematikou aurignackých sídlisk a obydlí, o ktorých predpokladá, že mali ľahšie konštrukcie a označuje ich ako krátkodobé. Počet obyvateľov sídlisk určuje na základe minimálneho počtu lovnej zveri a spotreby kalórií na jednu osobu. Opiera sa pritom o národnopisné údaje. Podľa rozmerov obydlí predpokladá, že v jednom mohlo bývať 1–27 osôb. Obydlia v otvorenom teréne považuje podľa etnografických paralel za zimné, kým niektoré jaskynné stanice, ako Vogelherd a Hohlenstein-Stadel, za letné sídliská (nevylučuje v nich však ani zimný pobyt). Trvanie osídlenia posudzuje podľa veľkosti obydlí a množstva konzumovaného mäsa. Predpokladá, že za jeden mesiac sa pre jednu osobu vyrobili štyri nástroje a deväť väčších artefaktov (čepelí alebo ústupov).

Podľa štruktúry obydlí najväčších rozmerov *J. Hahn* predpokladá, že „lokálna skupina“ pozostávala z 20–30 osôb. Menšie obydlia obývali jednotky so zvláštnou aktivitou. Podľa národnopisných paralel väčšia územná jednotka tvorila kmeň so spoločným jazykom a pozostávala zo 100 až 500 osôb. Jeho údaje sa zhruba kryjú s pojmom rod a s etnokultúrnou oblasťou v zmysle definície sovietskych etnografov. Podľa hustoty sídlisk v jednotlivých oblastiach predpokladá autor pomerne malý akčný rádius aurignackých lovov (30 km). Opiera sa pritom o poznatky z lokalít v údolí Lohne a Ach v NSR, kde sa na výrobu pracovných nástrojov používala surovina z blízkeho okolia. Hoci tieto údolné systémy mali veľa spoločného, podľa autora išlo o odlišné skupiny, ktoré predstavovali dva spríbuznené regionálne zväzky.

Podľa počtu aurignackých nálezisk v strednej a východnej Európe možno podľa *J. Hahna* určiť popularizačnú hustotu; predpokladá 0,1–0,2 osoby na 1 km². Táto hustota podľa neho pripomína hustotu obyvateľstva v severnej Amerike, nebola však nižšia ako za polárnym kruhom.

Lokálne tradície sa podľa autora najviac odrážajú na náleziskách s viacnásobným osídlením. Možno to pozorovať na kamennej industrii a vo frekvencii nálezov. Lovecké oblasti ohraničuje *J. Hahn* podľa pôvodu kamennej suroviny a na vzdialejšie styky poukazuje na základe fosilií.

Podľa najčastejšieho výskytu škrabadiel, rydiel a iných nástrojov stanovil autor šesť zoskupení aurignacienu: Do skupiny A zaradil industrie zo Švábskej Jury, Moravy a Banátu (s podskupinou Vogelherd IV, V a Sirgenstein V na jednej strane a s podskupinou Hohlenstein-Stadel IV, Nová Dědina, Románešti-Dumbrăvița IIa a IIIa na strane druhej). Do skupiny B zaradil lokality Ripiceni-Izvor (horná vrstva), Želešice, Křepice, Stránská skála, Kechnec I, Barca I, 3. Skupina C je doložená na Morave a vo Švábskej Jure kýlovitými rydlami; patria do nej tieto lokality: Sirgenstein IV, Bockstein-Törle VI, Maloměřice-Borky II, Kohoutovice a Tvarožná. Podľa stratigráfickej polohy Sirgensteinu IV je skupina C mladšia ako skupina A. V Kohoutovicích je v rámci skupiny C doložený aj aurignaciens s bifaciálnymi nástrojmi. Do skupiny D patrí podľa *J. Hahna* industria z Dolného Rakúska (Getzersdorf, Senftenberg), Slovenska (Tibava) a Moravy (Maloměřice-Občiny a Žlutava). Pokladá ju za rôznorodú skupinu, v ktorej je zastúpený „obyčajný“ aurignaciens (Getzersdorf), aurignaciens s čepieľkami typu Dufour (Žlutava, Senftenberg) a aurignaciens s bifaciálnymi nástrojmi (Tibava, Maloměřice-Občiny). Skupinu E reprezentujú iba lokality Sirgenstein IV, Barca II a Bar-

ca I,2, vyznačujúce sa početnými driapadlami a zúbkovanými artefaktmi, o ktorých autor predpokladá, že vznikli kryogénnou činnosťou. Skupinu E považuje za staršiu než skupinu A, no približne súčasnú so skupinou C (na základe stratigrafickej polohy Sírgensteinu VI pod Sírgensteinom V). Do poslednej skupiny — F — radí autor náleziská, na ktorých sa zistilo viac než tretina čepieľok typu Dufour z celkového počtu nástrojov (Krems-Hundsteig, Siureň I,4, Kostenki I,3 a Muralovka).

Podľa celkovej aktivity rozlišuje *J. Hahn* v aurignaciene niekoľko komplexov. Rozoznáva tzv. obvyklú aktivitu, loveckú činnosť a špeciálnu aktivitu, ako kritérium pritom využíva hlavné ukazovatele špeciálnych druhov nástrojov.

K tzv. obyčajnému aurignacienu radí *Vogelherd* V a IV, *Sírgenstein* VI, V, IV a III, *Hohlenstein-Stadel* IV, *Wildscheuer* III, *Lommersum*, *Breitenbach*, *Ranis* 3, *Getzendorf*, *Willendorf* II,4, *Stránsku skálu*, *Barcu* II, *Barcu* I,2, *Tibavu*, *Calinești* II, *Românești-Dumbrăvița* IIab a IIIab; všetky patria k starším fázam. Ďalej rozlišuje aurignacienu s kýlovými rydlami (oblúkovité kanelované rydlá bez vrubu — viac než 7 %); radí sem lokality *Bockstein-Törle* VII a VI, *Langmannersdorf* B a C, *Maloměřice-Borky* II a *Kohoutovice*. K aurignacienu s čepieľkami so spodnou retušou typu Dufour (viac než 5 %) patria: *Krems-Hundsteig*, *Senftenberg*, *Žlutava*, *Tincova*, *Siureň* I,4, *Kostenki* I,3 a *Muralovka*. Túto skupinu a podobné náleziská podľa výskytu čepieľok typu Dufour už priznačil *J. Hahn* ako aurignacienu typu Dufour, *J. K. Kozłowski* ako aurignacienu typu Krems-Dufour a *J. Friedrich* ako kremsien. Ďalšiu skupinu tvorí aurignacienu s obojsmernou plošne opracovanými nástrojmi — vyše 3 % (*Křepice*, *Maloměřice-Občiny*, *Zelešice*, *Kechnec* I). Posledné tri skupiny označuje ako aurignacké stanice so špeciálnou aktivitou. Loveckú aktivitu dokladá autor na základe kostencích hrotov s rozštiepenou bázou i hrotmi tvaru pretiahnutých kosoštvtorec typu *Mladeč-Potočka* na lokalitách s výskytom uvedených kostencích nástrojov, ktoré sa pripisovali „olševienu“.

Antropologické nálezy v aurignaciene strednej Európy sú úplne ojedinelé a poskytujú iba málo informácií. Podobne je to aj s prejavmi umenia, ktoré sa takmer výlučne obmedzujú na jaskyne, kde mali lepšie podmienky na zachovanie. Aurignacké ozdoby sú odlišné od gravettských. Vyskytujú sa oválne závesky s hrubším prierezom, ktoré sa v gravettiene vyvýhali v ploché alebo slzovité tvaru. Za charakteristické ozdoby v aurignaciene strednej Európy považuje *J. Hahn* závesky s dvoma otvormi, známe zo stratigraficky istých pozícii vo *Vogelherde* a v *Geisskörsterle*. Rytiny sú okrem *Vogelherdu* a *Muralovky* (antropomorfna rytina) veľmi vzácne, podobne ako antropomorfne figúrky (mužská postava z lokality *Hohlenstein-Stadel* IV). Na rozdiel od gravettienu v aurignaciene chýbajú ženské figúrky. Dobre je však vyvinutá zvieracia plastika, odrážajúca loveckú aktivitu.

Problematike pôvodu a zániku aurignacienu strednej a východnej Európy venoval autor pomerne málo miesta. Súhlasne s *K. Uvalochom* a *H. Müllerom-Beckom* i s mojimi názormi konštatuje, že početné typy nástrojov sa vyskytovali už v technokomplexoch stredného paleolitu (podľa *K. Uvalochy* v tayaciene, levalloisiene a najnovšie i v micoquiene), ako aj v najstarších fázach mladšieho paleolitu v châtelperroniene a szeletiene (podľa *H. Müller-*

ra-Becka v jerzmanowiciene), preto sa mu aurignacienu javí ako logický výsledok vývoja týchto industrií. Ako príklady uvádza szeletien v Maďarsku (datovaný do W1—W2), lokality *Moravany-Dlhá* (W1—W2) a *Vlčkovce* (W1—2 = PK II), ako aj poľský szeletien (Dzierzysław, Kraków-Zwierzyniec), ktorý podľa autora patrí do skupiny moravského szeletienu.

Za predchodec aurignacienu označil *J. Hahn* v tejto i predchádzajúcich prácach industrie s listovitými hrotmi. Túto možnosť pôvodu aurignacienu možno akceptovať, treba však upozorniť na to, že v najstarších aurignackých industriach boli szeletské prvky najmenej početné a že sa rozvíjali až postupne v stredných a mladších fázach aurignacienu, hoci logicky by sa mal očakávať práve postupný úpadok nástrojov listovitých tvarov s obojstrannou plošnou retušou. Ináč považujeme za nepochybne, že kultúry listovitých hrotov mali pôvod v stredopaleolitických industriach.

Osobitý problém predstavuje tzv. preaurignacién Blízkeho východu (Jabrud 15), ktorý popri mladopaleolitickej charaktere industrie má až priveľa retušovaných ústupov, driapadiel, vrubov, zúbkovanych nástrojov a zlomkov pästných klinov. Z mladopaleolitickej nástrojov sú tu jednoduché škrabidlá na ústupoch, kýlovité a vyčnievajúce škrabidlá, najmä však rydlá. Autor naznačil, že takmer polovica nástrojov bola z čepeli, ktoré však neboli vyrobené mladopaleolitickej čepelovou technikou. Vyše 80 % čepeli má hladkú úderovú plochu a sú vyrobené priamym úderom, čo je charakteristický znak výroby v období stredného paleolitu. Hoci *J. Hahn* pripúšta, že preaurignacién bol predchodec mladšieho paleolitu, považuje preaurignackú industriu, ktorú *D. A. E. Garrodová* označila ako amudien, za zvláštnu fáciu aheulénu.

Pri odvodzovaní mladopaleolitickej kultúr zo stredopaleolitickej industrií sa *J. Hahn* opiera o poznatky *F. Bordesu*, ktoré sú podložené i experimentálne a svedčia o tom, že charakteristickým znakom mladšieho paleolitu je nástup čepeli vyrobených nepriamym úderom. Táto technika má korene v najmladších stredopaleolitickej industriach.

Takéto ponímanie pôvodu stredoeurópskeho aurignacienu sa do istej miery približuje k názoru *G. Laplacea*, ktoré vychádzajú zo štvorstupňového vývojového modelu aurignacienu. Podľa neho na počiatku vývoja aurignacienu bola fáza s pomalým vývojom (v dôsledku výrazného klimatického kolísania). Aj podľa *G. Laplacea* v strednej Európe ako substrát aurignacienu slúžili stredopaleolitickej industrie s listovitými hrotmi, z ktorých povstal szeletien so zmesou stredopaleolitickej a mladopaleolitickej elementov; z neho vo vrcholnom štadiu vznikli aurignacoidné industrie, ktoré sa neskôr výrazne špecializovali.

Doznievajúce fázy aurignacienu spadajú podľa *J. Hahna* do obdobia, keď bola mladšia fáza stredného würmu poznámená rôznymi periglaciálnymi javmi (Stillfried B — interstadiál Denekamp). Pokladá za pravdepodobné, že niektoré neskoroaurignacké nálezové súbory boli súčasné s gravettiennom a nevylučuje, že kamenná industria z Barce I,3 bola spojivom medzi oboma kultúrami. Pripúšta aj spojitosť medzi aurignaciénom typu Dufour a gravettiennom, na čo už dávnejšie poukázal *G. I. Grigorjev*.

Práca *J. Hahna* je bohatu ilustrovaná kresbami kamennej i kostenej industrie a doplnená štatistikami tabelami, grafmi i mapami. Tematika je odborne, včene i metodicky

veľmi dobre a účelne spracovaná i usporiadaná a kniha predstavuje významný prínos k štúdiu európskeho paleolitu.

Ladislav Bánesz

Nándor Kalicz — János Makkay: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Studia Archaeologica VII. Budapest 1977, 385 Seiten, 47 Abbildungen im Text, 189 Bildtafeln, 8 Karten.

Die viele Jahre vorbereitete und langerwartete Arbeit über die Bearbeitung der Kultur mit Linienbandkeramik aus der Großen Ungarischen Tiefebene gelangt durch das Verdienst von N. Kalicz und J. Makkay in Form einer repräsentativen Publikation in die Hände der Fachöffentlichkeit.

Der Umfang der Arbeit, aber insbesondere die breite thematische und chronologische Skala mit einer Menge primärer und detaillierter Probleme ermöglicht keine eingehende und gebührende Bewertung aller Teile der Publikation und aller ihrer positiven, strittigen und auch negativen Seiten. Dies würde eine weitere ausgedehnte Studie über dieses Thema erfordern. Außerdem hat die Arbeit eine lange Entstehungszeit, und noch länger dauerte es, bis sie den Herstellungsprozeß absolvierte, so daß auch die Autoren selbst heute, aufgrund der Entdeckungen seit dem J. 1970, etwa wohl viele Gedanken und Schlußfolgerungen anders formulieren würden. Die Zeit hat manche Probleme gelöst oder hat ihre Lösung in eine neue Position gerückt.

Gleich eingangs muß man sich jedoch zu der schwerwiegenden Frage äußern, welche die Autoren auf der ersten Seite des Kapitels Forschungsgeschichte berühren (S. 11). Es handelt sich um den eigentlichen Begriff „Linear-“ — oder „Linienbandkeramik“. Wie ich an anderen Stellen betonte, ist es meiner Ansicht nach nicht angebracht und unbegründet, die mitteleuropäische Linearkeramik, die sog. Notenkopfkeramik, terminologisch und inhaltlich mit der Linearerkeramik des Theißgebietes zu verknüpfen, die der Gegenstand der rezensierten Arbeit ist. Ich glaube, daß die mitteleuropäische Kultur mit Linearerkeramik mit der Linearerkeramik aus dem Theißgebiet nur gerade soviel Gemeinsamkeiten hat wie sie sie z. B. mit der Starčevo-Criš- oder mit der Vinča-Kultur hat. Es handelt sich um zwei diametral abweichende kulturgechichtliche Einheiten mit eigener Genese, Entwicklung und Beteiligung an der weiteren Entwicklung wie auch mit einer ganzen Reihe anderer divergenter Erscheinungen auf materiellem und geistigem Gebiet. Es verbinden sie nur einige formale Übereinstimmungen von untergeordneter Bedeutung. Eigentlich liegen nicht einmal Übereinstimmungen im wahren Sinn des Wortes vor, sondern nur eine ursprüngliche falsche Klassifikation und Nomenklatur, die durch das damalige bessere Kennen der mitteleuropäischen Linearerkeramik in der Darbietung F. Tompas beeinflußt und durch Generationen tradiert war.

Es wäre zweckmäßig, die Ansicht U. Miložićs zu berühren, mit welchem die Autoren in diesem Teil der Arbeit polemisieren. U. Miložić hatte im J. 1950 eigentlich recht, als er konstatierte, daß die östliche Verbreitungsgrenze der Linearerkeramik im Karpatenbecken die Do-

nau bildet. Aus dem Kontext seiner Arbeit geht klar hervor, daß er die mitteleuropäische Linearerkeramik mit dem charakteristischen Ornament aus Linien, ergänzt mit Grübchen in Form von Notenköpfen meinte. Sofern keine passendere Benennung für diese Kultur aus der Großen Ungarischen Tiefebene und den angrenzenden Gebieten gefunden wird, vielleicht eine von der Ornamentik unabhängige Benennung, sollte deshalb bei der Benennung der Linearerkeramik vom Typus Barca III, Tiszadob-Kapušany u. ä. grundsätzlich die Beifügung „Alföld“ hinzugefügt werden. Die Einführung einer neuen, vom Ornament unabhängigen Benennung wäre eine optimale Lösung der jetzigen Situation auf terminologischem Gebiet. Mit Ausnahme der Überschrift des Buches verwenden die Autoren in der Arbeit konsequent die Benennung Alföld-Linenbandkeramik, was ich für präzis und richtig halte. Sie hätten es auch im Titel des Buches tun sollen. Diskutabel ist jedoch die Verwendung der ungarischen Abkürzung AVK im deutschen Text der Publikation.

Aus der Überschrift der Hauptkapitel (Forschungsgeschichte, S. 11—17; Die Entstehung der Alföld-Linenbandkeramik — Die Szatmár-Gruppe, S. 18—29; Die Funde der frühen und späten Periode der Alföld-Linenbandkeramik, S. 33—37; Die Funde der späten Gruppen der Alföld-Linenbandkeramik, S. 38—92; Chronologie, S. 93—111; Die Lebensweise der Alföld-Linenbandkeramik-Kultur, S. 112—113; Zusammenfassung S. 114—117), die im weiteren detaillierter gegliedert sind, ersicht man die Struktur der Arbeit und die Themen, welchen die Autoren die größte Aufmerksamkeit gewidmet haben. Es ging ihnen vor allem um die morphologische und chronologische Klassifikation der einzelnen Perioden der Alföld-Linenbandkeramik und der einzelnen Gruppen.

Nach einer kurzen Übersicht der Entwicklung der Ansichten über die Entstehung und Entwicklung der Alföld-Linenbandkeramik seit der Zeit F. Tompas, in welcher sie zu den Ansichten einzelner Forscher Stellung genommen haben, folgen Kapitel über die einzelnen Gruppen im Theißgebiet. Selbständige ist vom Gesichtspunkt der Fundtypologie und der Chronologie die Szatmár-Gruppe ausgewertet. Die übrigen Gruppen sind ungefähr nach einheitlichem Schema bearbeitet: zuerst die Keramik und dann in einem selbständigen Kapitel über die Chronologie die zeitlichen und genetischen Beziehungen der einzelnen Gruppen. Dazwischen sind auch Kapitel über Siedlungen und Gräberfelder wie auch über Artefakte aus Stein, Knochen und Geweih. In einem selbständigen Kapitel sind auch anthropomorphe Darstellungen und Radiokarbondaten behandelt.

Einen wertvollen Teil der Arbeit bildet auch ein kurzgefaßter Katalog der 551 Fundstellen mit grundlegenden Angaben über die Lokalisierung der Fundstelle, die Art der Fundgewinnung, die Deponierung der Funde wie auch über die grundlegende Literatur. Der Katalog enthält keine Beschreibung, auch keine andere detailliertere Charakteristik des Materials. Hier ist der Leser auf die Abbildungen der Funde auf 189 Tafeln angewiesen. Es muß konstatiert werden, daß eine derart große Materialmenge in einer einzigen Publikation über das Neolithikum schon lange nicht veröffentlicht wurde.

Die Autoren waren sich offenbar dessen bewußt, daß weder im Katalog noch bei der Analyse des Materials und dessen chronologischer Einstufung bei der Klassifikation

der einzelnen Gruppen die Funde aus sämtlichen Gruppen nicht chronologisch bestimmt werden können. Angeschlossen ist an die Arbeit auch eine eingehende tabellarische Übersicht der Fundorte, in welcher die Autoren graphisch grundlegende chronologische Angaben zu den Funden aus den einzelnen Lokalitäten auch mit dem Vermerk von Keramikimporten ausgedrückt haben. Zur Vollständigkeit der Publikation trägt auch der Namen-, Sach- und Ortsregister wie auch die Konkordanzliste zu den gezeichneten und Phototafeln bei. Ähnlich wie der Großteil der archäologischen Publikationen des Akademieverlages in Budapest ist auch dieses Buch auf sehr gutem Papier mit optimaler Reproduktion der Phototafeln gedruckt.

Die Arbeit ist als Präsentation der Konzeption der Entwicklung des Neolithikums in der Großen Ungarischen Tiefebene aufzufassen. Die Autoren haben ein Schema der territorialen und chronologischen Gliederung des älteren und mittleren Neolithikums im Theißgebiet, abgesehen von der Starčevo-Criş-Kultur, dargeboten. In den Entwicklungsbeginn des Neolithikums auf dem Gebiet nördlich vom Bereich der Starčevo-Criş-Kultur, grob auf der geographischen Breite des Berettyó-Flusses, setzen N. Kalicz und J. Makkay die Szatmár-Gruppe an, die sie als Einheit aus dem Rahmen der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik aussondern. Nach der Szatmár-Gruppe folgt die Entwicklung der frühen Alföld-Linienbandkeramik und an sie schließt ihre Spätphase an. Einen Bruch in der Entwicklung der Alföld-Linienbandkeramik bedeutet nach Ansicht der Autoren die Entstehung der Tiszadob-Gruppe, zum definitiven Bruch kam es jedoch erst mit der Entstehung der Szakálhát-Gruppe und der Bükker Kultur.

Die Autoren meinen, daß es mit der Unterscheidung und Definierung der Szatmár-Gruppe zufriedenstellend gelungen ist, die Genese der Alföld-Linienbandkeramik zu lösen. Diese Gruppe schließen sie jedoch aus dem Rahmen der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik aus, ähnlich wie auch den Medina-Typus in Transdanubien aus dem Rahmen der dortigen Kultur mit Linienbandkeramik. Mit der Szatmár-Gruppe ist jedoch das Problem der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik (nach der Terminologie der Autoren die *frühe* Alföld-Linienbandkeramik) nicht konsequent gelöst. Die Autoren konstatieren, daß die frühe Alföld-Linienbandkeramik aus Nordungarn, also auch jene aus dem Verbreitungsgebiet der Szatmár-Gruppe, typologisch mit der Keramik aus jenem Gebiet identisch ist, wo vorher die Criş-Kultur war. Also auf zwei auch nach den Autoren diametral abweichenden Unterlagen entstand eine typologisch vollkommen übereinstimmende Keramik. Diesen Widerspruch erklären die Autoren nicht. Die Szatmár-Gruppe selbst scheint nach der Keramik nicht dermaßen in der Keramik monolithisch zu sein, daß man sie eindeutig als ein einziges kulturhistorisches Ganzes mit zwei Entwicklungsphasen auffassen könnte. Es handelt sich um typologisch und hauptsächlich ornamental ziemlich abweichende Keramikverbände. Die Unterschiede zwischen der älteren und jüngeren Phase überschreiten den gebräuchlichen Rahmen von Differenzen zwischen zwei Phasen einer Kultur oder Gruppe. Wenn wir in den Rahmen der Szatmár-Gruppe auch noch die Keramik aus Mehtelek reihen, die nach Ansicht der Autoren ebenfalls einen Platz im Rahmen der Szatmár-Gruppe haben sollte, steigert sich noch die Kompliziertheit dieser Klassifikationsprobleme. Neuestens betonte J. Korek (*Acta archaeol.*

ASH, 29, 1977) die Zugehörigkeit der Funde aus Mehtelek zur Szatmár-Gruppe, und als Szatmár II bezeichnete er die charakteristische bemalte Keramik aus dem Gebiet jenseits der Theiß. Es scheint, daß die Funde aus Mehtelek und auch das Material der Gruppe Szatmár I und II, wie es die Autoren präsentieren, und ebenfalls die von J. Korek (a. a. O.) publizierten Funde kaum ein kulturhistorisches Ganzes bilden, das man als Szatmár-Gruppe auffassen könnte. Die Tatsache, daß es sich um relativ verscheidenartige Denkmäler größtenteils auf demselben, vorderhand unvollständig umgrenzten Gebiet handelt, ruft die Notwendigkeit ihrer präziseren und differenzierteren chronologisch-typologischen wie auch kulturhistorischen Klassifikation hervor.

Die Funde aus Mehtelek sind einstweilen nicht eingehend publiziert und es ist nicht genügend klar, ob sie mit der Szatmár-Gruppe eine geschlossene Kultureinheit bilden. Die jüngere Szatmár-Gruppe, im Sinne der Klassifikation der Autoren wie auch nach der Gliederung J. Koreks, bildet meiner Ansicht nach ein vollkommen selbständiges kulturhistorisches Ganzes, das in vollem Ausmaß mit der Raškovce-Gruppe in der Ostslowakei übereinstimmt (J. Uizdal: *Zemplín v mladšej dobe kamennej*, 1973; S. Šíška, *Archeol. rozhledy*, 26, 1974, S. 3 und 4). Die ältere ritzverzierte und bemalte Keramik aus Kopčany (S. Šíška, a. a. O., Taf. I), die typologisch-chronologisch den klassischen Funden aus Raškovce und Kopčany vorangeht, bildet etwa das beste Gegenstück der jüngeren Phase der Szatmár-Gruppe nach der Klassifizierung von N. Kalicz und J. Makkay, und zusammen bilden sie eine Phase des heute bereits relativ gut bekannten Kulturrexplexes Raškovce (Sátoraljaújhely)—Esztár. Nur die ältere Phase der Szatmár-Gruppe wie auch das Material aus Mehtelek können mit der Starčevo-Criş-Kultur zeitgleich sein. Das Ritzornament auf der Keramik aus Tiszacsege (Taf. 8), die Formen und Bemalung der Keramik aus Rétközberencs (Taf. 9) wie auch das Ritzornament aus demselben Fundort (Taf. 12) und die Funde aus Ebes (Taf. 15) sind meiner Ansicht nach jünger als die Starčevo-Criş-Kultur und bereits mit der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik parallel. Ich glaube, daß die in die jüngere Phase der Szatmár-Gruppe gereihte ritzverzierte Keramik nicht außerhalb des Kontextes mit der Alföld-Linienbandkeramik gewertet werden darf, besonders wenn wir in Betracht ziehen, daß sich auf ihrer Basis später die bemalte Keramik der Raškovce- bzw. Esztár-Gruppe entwickeln sollte, für welche außer der Bemalung gerade das Fehlen des Ritzornamentes typisch ist. Hier bestehen offenbar Lücken in den gegenwärtigen Erkenntnissen und Konzeptionen. Diese Probleme werden sich erst nach weiteren Funden lösen lassen.

Nach dem Titel der Arbeit würde der Leser erwarten, daß den Schwerpunkt der Arbeit die klassische Alföld-Linienbandkeramik bilde. Hier präsentieren jedoch die Autoren verhältnismäßig wenige Funde aus einzelnen Fundverbänden verschiedener Fundorte. Das bezieht sich hauptsächlich auf die Frühstufe der Alföld-Linienbandkeramik. In einer Kapitelüberschrift (S. 30) sprechen die Autoren von einer frühen und späten Alföld-Linienbandkeramik als von zwei Bestandteilen einer Einheit, aber im Kapitel auf S. 93 nur noch von einer Frühstufe der Alföld-Linienbandkeramik. Der Unterschied und insbesondere die Grenze zwischen der älteren und späten Alföld-Linien-

bandkeramik sind nicht ausreichend klar. In dieser Beziehung herrschen offenbar Schwierigkeiten und die Autoren halten für die trennende Linie zwischen der frühen und späten Phase das Vorkommen von Keramikelementen der Tiszadob-Gruppe. Eine solche Gliederung wird in Zukunft etwa wohl nicht genügen. Unklar ist der Unterschied und die Bedeutung der Begriffe „jüngere“ und „späte“ Phase. Analog der Situation in der Westslowakei und in Transdanubien, wo in der Entwicklung der dortigen jüngeren Linearerkeramik mindestens zwei deutlich typologisch differenzierte Phasen unterscheidbar sind, wird es notwendig und möglich sein, auch im Theißgebiet noch vor der Entstehung der Tiszadob-Gruppe mindestens zwei selbständige Phasen der Alföld-Linienbandkeramik herauszgliedern. In der Ostslowakei und im ungarischen Theißgebiet wird es offenbar notwendig sein, erneut den Horizont der Gruppe Barca III zu beglaubigen und zu definieren, der relativ ausgeprägt und auf dem Großteil des Verbreitungsgebietes der Alföld-Linienbandkeramik vertreten sein sollte. Zwischen dem Horizont der Szatmár-Gruppe und der Tiszadob-Gruppe muß eine mehrphasige Entwicklung der klassischen Alföld-Linienbandkeramik existieren, einer solchen wie sie in der rezensierten Publikation die Funde aus Hortobágy und Tiszafüred repräsentieren (Taf. 17—21).

Beginnend mit der Tiszadob-Gruppe kommt es zur definitiven Differenzierung der Entwicklung im Theißgebiet im Verbreitungsraum der Alföld-Linienbandkeramik. Die Wurzeln dieser Differenzierung sind bereits im Verlauf der vorangehenden Entwicklung zu suchen. Die Tiszadob-Gruppe gliedert die Autoren in eine frühe und späte, und zwar auf Grundlage des Vorhandenseins von Alföld-Linienbandkeramik in der Frühphase und von Bükker Keramik in der Spätphase. Nach dieser Konzeption würde eigentlich eine selbständige Tiszadob-Gruppe ohne das Vorhandensein von Alföld- und von Bükker Keramik nicht existieren. Diese Situation wird man nur bei großen, flächenmäßig geführten Ausgrabungen beglaubigen können. Im Falle, wenn es nicht gelingen würde, die Existenz von Fundverbänden und Siedlungen nur mit Keramik vom Typus Tiszadob zu belegen, ist es nicht berechtigt, von einer selbständigen Tiszadob-Gruppe zu sprechen, sondern diese Denkmäler würden nur die Übergangsstufe zwischen der klassischen Alföld-Linienbandkeramik und der Bükker Kultur darstellen. Beim Beweisen der selbständigen Tiszadob-Gruppe müßte etwa von solchen Funden ausgegangen werden, wie es z. B. jene aus Kapušany oder Oros II sind (*J. Korek, Archaeol. Ert.*, 78, 1951, S. 68—72). In vielen Fundorten sind die Funde offenbar kontaminiert (Miskolc-Heizanlage, Tiszavasvári-Paptelekhát). Für authentische Verbände können nicht Funde gehalten werden, wie jene aus Balsa-Fecskepart (S. 120), aus der Höhle Budöspest oder aus Grube IIa von Tiszavasvári-Keresztfa, bei denen die sekundäre Vermengung sehr wahrscheinlich ist. Die angeführte Grube führt erneut zur Diskussion über die Entwicklung und Stratigraphie im Rahmen der großen Siedlungsgrube, wie es bei der erwähnten Grube der Fall ist. Auch von der Domica-Höhle ist bekannt, daß dort keine vertikale Stratigraphie festgestellt wurde, die Funde wurden aufgrund einer externen Information typologisch aufgegliedert. Was die Beziehung der Tiszadob-Gruppe und der Bükker Kultur betrifft, wäre die Definition notwendig, was Tiszadob-Traditionen in der Bükker Keramik

sind, was Tiszadob-Elemente sind und was in nicht letzter Reihe eine Kontaminierung ist. Nämlich, wenn die Bükker Kultur aus der Tiszadob-Gruppe entstand, was auf dem Gebiet westlich der Theiß die einzige Möglichkeit ist, dann können diese zwei Kultureinheiten nicht zeitgleich sein, weil beide dasselbe Verbreitungsgebiet haben.

In der Entwicklung der Bükker Kultur unterschieden die Autoren drei Phasen. In dieser Periodisierung fehlt eine detailliertere Begründung der einzelnen Phasen. Es scheint, als ob zwischen der Tiszadob-Gruppe und der I. Phase der Bükker Kultur noch eine alttümliche Phase von Bükker Keramik existieren müßte. Aus den zitierten Fundorten der I. Phase tragen die bereits voll entwickelten bükkerkeramischen Funde nur ganz allgemeine Elemente der Keramik der Tiszadob-Gruppe. Den Kontakt der Bükker Kultur mit der Lengyel-Kultur, der z. B. durch die Funde aus Asszód repräsentiert sei, halte ich für ausgeschlossen, damals konnte die Bükker Kultur nicht mehr existieren. Das Problem der III., der jüngsten Phase der Bükker Kultur beleuchten nicht einmal die neueren ungarischen Funde.

Zu einem bedeutenden Beitrag der rezensierten Arbeit gehört die Kartierung der Fundorte der Bükker Kultur, der Tiszadob- und der Szakálhát-Gruppe. Aus diesen Karten ergibt sich klar das identische Verbreitungsgebiet der Tiszadob-Gruppe und der Bükker Kultur, was vollkommen auch mit der Situation in der Ostslowakei korrespondiert (mit Ausnahme der Zips), und die beinahe absolute Ausschließung ihrer Areale mit dem Verbreitungsgebiet der Szakálhát-Gruppe. Alle drei Kultureinheiten mit der charakteristischen Ritzornamentik der Keramik, miteinbezogen die klassische Alföld-Linienbandkeramik, schließen sich territorial mit den Gruppen und der bemalten Keramik im Raum östlich der Theiß aus. Lediglich in der Lokalität Sátoraljaújhely und Kopčany im Zempliner Gebiet erscheint in demselben Raum und in demselben Fundort Bükker Keramik und Keramik vom Typus Raškovce (Sátoraljaújhely). Dies widerspricht teilweise der Situation jenseits der Theiß. Offenbar widerspiegeln sich hier örtliche abweichende chronologisch-genetische Beziehungen der erwähnten Kultureinheiten. Jedenfalls können mehrere Regionen in der Entwicklung der neolithischen Kulturen im Theißgebiet konstatiert werden, die ganz eindeutig sind: die Tiszadob-Bükker, die Szakálhát- und die Region mit bemalter Keramik vom Typus Esztár. Von dieser territorialen Differenzierung muß auch bei der Rekonstruktion der vorangehenden Entwicklung ausgegangen werden, und es müssen ähnliche Differenzen schon seit Beginn des Neolithikums im mittleren und oberen Theißgebiet gesucht werden. Die Autoren hätten dieser Problematik mehr Aufmerksamkeit widmen sollen, sicherlich hätten manche strittige Fragen andere Beleuchtung erhalten. Das gilt letzten Endes auch von der Problematik der Beziehungen der Starčevo-Cris-Kultur zur Szatmár-Gruppe, bzw. zu den Funden vom Typus Homorodul de Sus.

Eine besondere Stellung schrieben die Autoren der Szakálhát-Gruppe zu, die sich bereits grundsätzlich von der klassischen Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik unterscheidet, und sie widmeten ihr berechtigt größere Aufmerksamkeit. Doch ist die Frage angebracht, ob die Bükker Gruppe nicht den Rahmen der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik zumindest in dem Maße sprengt, wie besonders die herausgegliederte Szakálhát-Gruppe. Meiner An-

sicht nach müssen die Bükker Kultur (die Autoren verwenden grundsätzlich den Ausdruck Bükker Gruppe) und die Szakálhát-Gruppe als zwei kulturell gleichwertige Einheiten vollkommen aus dem Rahmen der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik ausgeschlossen werden, ähnlich wie aus dem Rahmen der Kultur mit Linearkeramik die Želiezovce-Gruppe herausgegliedert wird. Es sind drei typische selbständige Kultureinheiten aus dem jüngeren mittleren Neolithikum, die sich markant von der vorangehenden Entwicklung unterscheiden. Sie haben viele gemeinsame Eigenschaften, belegt sind ihre intensiven wechselseitigen Beziehungen und sie beteiligten sich auf analoge Weise jede in ihrem Gebiet an der nachfolgenden Entwicklung (namentlich die Szakálhát- und Želiezovce-Gruppe, von der Bükker Kultur kann dies vorderhand nicht gesagt werden).

Die gegenwärtigen Fundverbände der Szakálhát-Gruppe erlauben keine detaillierte Gliederung ihrer Keramik. Die von den Autoren angedeuteten drei Entwicklungsphasen sind nur theoretischer Art, mit konkreten Funden und typologischer Begründung sind sie nicht belegbar. Das Vorkommen von Fragmenten der Alföld-Linienbandkeramik allein in ungenügend stratifizierten Verbänden genügt nicht für eine Gliederung dieser Gruppe. Eine Entwicklungsphase muß auch einen eigenen formenkundlichen und insbesondere ornamentalen Inhalt aufweisen, der sich zumindest durch mehrere typische Elemente qualitativ von den übrigen Phasen unterscheidet. Unstrittig ist die Synchronisierung der Szakálhát-Gruppe mit der Želiezovce-Gruppe, die durch beidseitige Keramikimporte nachgewiesen ist. Weniger sicher und wenig wahrscheinlich ist die Parallelität der Szakálhát-Gruppe mit der jüngeren Linearkeramik in Transdanubien und in der Westslowakei. Der markanteste Beleg einer solchen Parallelität — das Fragment aus Visznek-Kecskedomb (Taf. 136: 5–8) — gehört mit größter Wahrscheinlichkeit bereits in die I. Stufe der Želiezovce-Gruppe. Die Funde aus der Westslowakei bestätigen einstweilen nicht die Parallelität der jüngeren Linearkeramik mit der Szakálhát-Gruppe oder der Bükker Kultur. Im Gegenteil, in der späten jüngeren Linearkeramik, in der Zeit knapp vor der Entstehung der Želiezovce-Gruppe, erschienen typische Funde der Tisza-dob-Gruppe und Elemente der jüngeren Alföld-Linienbandkeramik (Nitra, Štúrovo).

Aus der Westslowakei, und ich glaube auch aus Transdanubien, ist Keramikimport der Szakálhát-Gruppe im Milieu der jüngeren Linearkeramik nicht nachgewiesen, solehe begegnen immer nur in Begleitung von Želiezovce-Keramik. Manche Fragmente von Szakálhát-Keramik (Taf. 155: 8, 156: 11, 157: 4) mit der Applikation kleiner Grübchen auf Linien sind zweifellos örtliche Produkte. Nur die Scherbe aus Szentes-Kistöke müßte Import sein, doch ist sie nicht stratifiziert (S. 107, Anm. 296) und auf der Fundstelle kann auch ältere Besiedlung existieren. Beachtenswert ist in diesem Zusammenhang eine Scherbe aus Szeghalom-Kováčshalom (S. 108, Anm. 299) mit typischer Applikation von Notenkopfgrübchen. Nach der chronologischen Situation in Transdanubien und in der Westslowakei während der Existenz der zitierten Siedlung der Szakálhát-Gruppe sollte im mittleren Donaugebiet die jüngere Linearkeramik nicht mehr existieren. Die gegenständliche Scherbe gehört entweder zu einer bisher nicht festgestellten älteren Besiedlung der Lokalität oder

wurde sie aus irgendeinem Randgebiet der jüngeren Linearkeramik hierher importiert (aus Kleinpolen, Siebenbürgen), wo die jüngere Linearkeramik etwa länger bestand als im Karpatenbecken.

Diese Probleme beeinflussen jedoch nicht die grundständliche Synchronisierung der Szakálhát-Gruppe im Niveau von Vinča Bl. Sofern es sich um das punktgefüllte Band auf Keramik der Szakálhát-Gruppe handelt, hängt es zweifellos mit dem Vorkommen dieses Elementes auf Keramik der Vinča-Kultur zusammen, auf der mitteldonauländischen jüngeren Linearkeramik und der Želiezovce-Keramik gehört es zu Seltenheiten, bildet hier ein Fremdelement und konnte nicht von dort in die Szakálhát-Gruppe vermittelt worden sein. Die Entstehung der Szakálhát-Gruppe muß als grundsätzlicher Wandel in der Entwicklung des Theiß-Neolithikums gewertet werden und in ihrer Entstehung, genauso wie in der Entstehung der Bükker Kultur und der Želiezovce-Gruppe, muß ein unmittelbarer Widerhall der grundsätzlichen Kulturwandlungen in ganz Südosteuropa erblickt werden, die außer anderem durch die Entstehung mehrerer kleinerer regionaler Kultureinheiten charakterisiert sind.

Die Autoren berühren erneut das häufig erörterte Thema der Beziehungen der Szakálhát-Gruppe zu den Kulturen in Makedonien und Thessalien im Zusammenhang mit der bekannten, ähnlich verzierten Keramik. Diese Übereinstimmungen lassen sich sicherlich nicht leicht erklären, doch die Mittlerrolle der Vinča-Kultur würde ich ausschließen. Die Vermittlung der keramischen Verzierungselemente von der Kultur A durch die Kultur B in die Kultur C ist etwa nirgends in ähnlichen Ausmaß belegt. Für die Erklärung der Ähnlichkeit zwischen der Keramik der Dimini-Kultur und jener der Szakálhát-Gruppe werden andere Möglichkeiten gesucht werden müssen. Ein ähnliches Ritzornament in Kombinierung mit Rot- und Gelbmalung, wie es auf der Keramik der Szakálhát-Gruppe oder auch auf der Želiezovce-Keramik zu sehen ist, erscheint auch in Bulgarien in der Kalojanovec- und Marica-Kultur wie auch in der Westvariante der Marica-Kultur, bzw. in der Gradešnica-Kultur. In der Zeit der Szakálhát-Gruppe kulminiert auf der gesamten Balkanhalbinsel die Applikation des Ritzornamentes, und das Vorkommen eines solchen Ornamentes auf Keramik der Dimini-Kultur muß etwa wohl in diesem ganzbalkanischen Kontext beurteilt werden.

Die Idee über Kontakte der Szakálhát-Gruppe mit der Danilo-Kultur ist sicherlich verlockend, doch einstweilen kaum belegbar. Für einen Kontakt des Karpatenbeckens mit dem Adriaraum könnte vielleicht auch der Transport der Muscheln *Spondylus* g. aus der Adria zeugen, der auch in dieser Zeit fortgesetzt wurde. Die geritzten Schraffennuster auf der relativ dickwandigen Keramik aus Tarnabod und Visznek, also von der nordwestlichen Peripherie der Szakálhát-Gruppe, wird man eher mit einem Einfluß aus dem Bereich der mitteleuropäischen Kultur mit Linearkeramik verbinden müssen, wo ähnliche Ornamente gerade in der Gestaltungszeit der Želiezovce-Gruppe häufiger als anderswo begegnen.

Es ist bedauerlich, daß die Autoren nicht mehr Funde bringen, die die genetischen Beziehungen der Szakálhát-Gruppe zur Theiß-Kultur belegen, und daß sie diesen Beziehungen keine angemessene Aufmerksamkeit widmeten, weil es eigentlich die einzige, verhältnismäßig gut evi-

dente Kontinuität zwischen dem mittleren und jüngeren Neolithikum im Theißgebiet ist. Von der Situation in Transdanubien wie auch in der Westslowakei ausgehend, wo mehrere selbständige Abschnitte zwischen der Želiezovce-Gruppe und der klassischen Lengyel-Kultur belegt werden konnten, wie Prä-Lengyel und Proto-Lengyel (Bíňa-Bicske, Lužianky), muß eine ähnliche Evolution an der Grenze des mittleren und jüngeren Neolithikums auch im Theißgebiet vorausgesetzt und belegt werden. Gegenwärtig können, zumindest nach publizierten Funden, keine Funde oder Fundstellen im Theißgebiet aufgezählt werden, welche chronologisch mit Funden vom Typus Bíňa-Bicske oder Lužianky korrespondieren würden.

Beinahe schon ein Vierteljahrhundert wird von der Szilmeg-Gruppe gesprochen, der territorial vorderhand kleinsten Gruppe im Neolithikum des Karpatenbeckens, doch sind die Hauptprobleme ihrer Existenz nicht einmal in dieser Arbeit gelöst. Ihre Genese kennt man überhaupt nicht und eine detailliertere Gliederung ist kaum möglich. Nach Ansicht der Autoren sind Elemente dieser Gruppe in den Gruppen Tiszadob, Szakálhát, Esztár vorhanden und gewisse Elemente fehlen auch nicht in der Želiezovce-Gruppe. Ich glaube, daß man die Szilmeg-Gruppe am ehesten im Rahmen der Bükker Kultur beurteilen kann und muß. Eine solche Menge typischer dünnwandiger Bükker Keramik in einer anderen selbständigen Gruppe (außerdem, wie im Falle der Szilmeg-Gruppe, ohne eigene charakteristische dünnwandige Keramik) kann nicht als Import betrachtet werden. Es wäre interessant zu wissen, was für eine quantitative Beziehung zwischen der dick- und dünnwandigen Keramik in den Siedlungen der Bükker Kultur herrscht und wie sich diese Beziehung von den Verhältnissen der Bükker und Szilmeg-Keramik in den Siedlungen der Szilmeg-Gruppe unterscheidet. Die Tatsache, daß Elemente der Szilmeg-Gruppe in mehreren zeitgleichen Gruppen im ausgehenden mittleren Neolithikum vorhanden sind, spricht vielleicht gegen ihre totale Selbständigkeit und umgekehrt, gerade das Vorkommen solcher Elemente, wie die von innen aus der Gefäßwandung herausgedrückten Buckel und die rechtwinkligen Henkel in mehreren Kulturen, zeugt von der Universalität dieser Elemente in einem bestimmten umgrenzten Zeitabschnitt.

Wie ich schon seit längerem konstatiert habe (*J. Pavuk, Slov. archeol.*, 12, 1964, S. 21), sind Elemente der Keramik der Szilmeg-Gruppe in der Westslowakei nur im Horizont der letzten Stufe der Želiezovce-Gruppe fixierbar. Bei den bekannten Problemen mit der Definierung der Finalstufe der Bükker Kultur wäre es vielleicht tragbar, die Szilmeg-Gruppe gerade vom Aspekt ihrer Beziehung zum Schlussstadium der Bükker Kultur zu beurteilen. Man würde vielleicht auch keinen großen Fehler begehen, wenn diese Gruppe als Lokalgruppe betrachtet würde, möglicherweise auch als zeitlich limitierter Typus der Bükker Kultur (die gemeinsame dünnwandige verzierte Keramik ist ein allzu schwerwiegendes Argument für ihre enge, vielleicht an Identität grenzende Zusammenghörigkeit). Von chronologischer Sicht ist die Tatsache bedeutungsvoll, daß in Begleitung der Szilmeg-Keramik nur die klassische und jüngste Bükker Keramik aufscheint und vollkommen die sog. vorklassische Bükker Keramik mit häufiger Applizierung von Einstichen in der Ornamentik fehlt. Und dies sollte ihren jedweden Kontakt mit der Tiszadob-Gruppe

ausschließen, die der Entstehung der Bükker Gruppe mit größter Wahrscheinlichkeit in vollem Ausmaß voranging.

In der kurzen Zusammenfassung resümieren die Autoren die wichtigsten Erkenntnisse und nehmen Stellung zu den Problemen der Genese und Entwicklung der neolithischen Kulturen im Theißgebiet und im Karpatenbecken überhaupt. Sie kehren zu der mehrmals betonten These über drei Gruppen der mesolithischen Besiedlung zurück, welche die frühneolithische Entwicklung determinierten und in deren Gebiet drei selbständige Kulturen entstanden sein sollen: im unteren Theißgebiet und im Maros-Tal die Criș-Kultur, im oberen Theißgebiet die Kultur mit Alfold-Linienbandkeramik und in Transdanubien die Kultur mit älterer Linienbandkeramik. Diese Konzeption kann zwar in den archäologischen Funden der einzelnen Kulturen nicht belegt werden, doch ist dies vielleicht eine der möglichen Entstehungsarten der neolithischen Kulturen im Karpatenbecken. Es scheint jedoch, daß die Theißgebiet- und offenbar auch siebenbürgische Variante der Starčevo-Cris-Kultur, im oberen Theißgebiet die Kultur mit Algen entstand, und zwar als integraler Bestandteil des ganzen Komplexes Starčevo-Cris-Kremikovci-Karanovo. Die altertümliche Besiedlung in Gura Baciu și in Donja Branjevina läßt nämlich eine relativ frühe Besiedlung des ganzen südlichen Teiles des Karpatenbeckens annehmen, wahrscheinlich eine viel ältere als es beide Kulturen mit Linearkeramik sind, die sich im nördlichen Randgebiet der Starčevo-Cris-Kultur erstreckten. Eine diametral abweichende Entwicklung zu Beginn des Neolithikums, auch während seines ganzen Bestehens im Theißgebiet, im mittleren Donaugebiet und in großen Teilen Mitteleuropas sich selber gegenüber und gegenüber der Situation in Südosteuropa kann mit größter Wahrscheinlichkeit auf die örtlich differenzierten vorneolithischen Besiedlungen bezogen werden. Die relative Selbständigkeit des mitteleuropäischen Neolithikums gegenüber der Balkanhalbinsel während seines ganzen Bestehens indiziert eine starke örtliche, noch in der vorneolithischen Entwicklung wurzelnde Unterlage.

Den Mechanismus der Verbreitung der neolithischen Revolutionserrungenschaften analysieren die Autoren mit einer Immigrierung von Bevölkerungsteilen und bei der Gestaltung beider linearkeramischen Kulturen mit der Einwirkung der Starčevo-Cris-Kultur. Dies sind jedoch Probleme, zu denen die ungarische und tschechoslowakische Archäologie wird immerfort zurückkehren müssen. Umfangreichere Geländegrabungen bezüglich der ältesten neolithischen Besiedlung im ganzen Karpatenbecken sind in diesem Zusammenhang sehr erforderlich. Es muß objektiv eingestanden werden, daß die Funde, mit denen auf dem Gebiet der Genese der neolithischen Kulturen im Karpatenbecken operiert wird, aus einzelnen gelegentlich untersuchten Objekten stammen. Wir stecken immer noch in einer Situation, daß beinahe ein jedes neu entdeckte Objekt die bisherigen Erkenntnisse auf irgendeine Weise modifiziert. Außerdem kann ganz berechtigt angenommen werden, daß wir die Anfänge der Keramikproduktion im Gebiet beider Kulturen mit Linearkeramik vorherhand noch nicht kennen. Die neuesten Funde von klassischer Starčevo-Keramik in Transdanubien deuten ebenfalls vieles an.

N. Kalicz und *J. Makkay* haben durch das Zusammentragen und die Klassifizierung der großen Fundmenge aus

über 500 Fundstellen eine sehr verdienstvolle Arbeit geleistet. In übersichtlicher, aber ausreichend detaillierter Form präsentierten sie die wichtigsten Denkmäler der neolithischen Kulturen des Theißgebietes. Es wäre wünschenswert, daß auf ähnliche Weise wenigstens die wichtigsten Gebiete des europäischen Neolithikums bearbeitet würden. In dieser Richtung gebührt ihnen ein verdientes Prizmat. Die Lösung eines Problems öffnet jedoch den Weg zur Lösung weiterer.

Beim Abschluß der Rezension möchte ich noch eines erwähnen. Ich meine z. B. die Frage der Genese und Stellung der Gruppen mit bemalter Keramik vor Typus Esztár und Raškovce (Sátoraljaújhely). Es geht vor allem darum, ob diese Gruppen mit der charakteristisch bemalten Keramik ein organischer Teil der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik sind oder ob sie nicht eine ganz selbständige kulturhistorische Einheit mit Beziehungen zu jenem Teil des angrenzenden Siebenbürgens darstellen, der außerhalb der Sphäre der Vinča-Turdaş-Kultur lag. An den Anfang dieser Kultureinheit könnten die Denkmäler vom Typus Mehtelek und Homorodul de Sus angesetzt werden und als Einheit würden sie sich parallel mit der Kultur mit Alföld-Linienbandkeramik entwickeln, doch nur in geringer Abhängigkeit von ihr. Diesen Problemen müßte erhöhte Aufmerksamkeit geschenkt werden. Die ersten Schritte wurden bereits getan.

Einen schwerwiegenden Beitrag zu diesem Fragenkreis bedeuten die neuesten Ausgrabungen und Publikationen slowakischer und ungarischer Forscher (*J. Vizdal, S. Šiška, J. Korek*). Eines der positiven Ergebnisse aus der Ostslowakei halte ich meines Erachtens für notwendig, auch an dieser Stelle zu erwähnen. In Kopčany erfaßte S. Šiška (Archeol. Rozhl., 26, 1974, S. 9–10) Gräber mit typischer vorklassischer Bükker Keramik über einer Grube der Raškovce-Gruppe, womit ein überzeugender Beleg über die zeitliche Beziehung dieser beiden Kultureinheiten gegeben ist. Ich erwähne dies auch im Zusammenhang mit der interessanten Feststellung der Autoren, daß Keramik der Esztár-Gruppe zusammen mit Keramik der Szakálhát-

Gruppe nicht vorkommt. Gleichzeitig drängt sich die Frage auf, ob die Esztár-Gruppe, in Anbetracht ihrer engen Verwandtschaft und vielleicht auch Identität mit der Raškovce-Gruppe, in der Zeit der Szakálhát-Gruppe überhaupt noch existieren mußte und ob sie sich tatsächlich an der Entstehung der Herpály-Gruppe beteiligen konnte. Wenn sie an der Genese der Herpály-Gruppe tatsächlich beteiligt war, ist es unbedingt notwendig, in ihrer Entwicklung mehrere Stufen zu erarbeiten, die mit der Entwicklung minimal während des ganzen mittleren Neolithikums korrespondieren würden.

In dieser Rezension nahm ich mehr zu strittigen Fragen als zu jenen Stellung, mit denen wir mit den ungarischen Kollegen übereinstimmen. Die Aufzählung aller positiven Seiten, die in dieser Arbeit enthalten sind, würde allzuviel Platz einnehmen. Die Autoren standen vor der Aufgabe, in einem einzigen Buch ein gutes Dutzend verschiedenartiger Gruppen zu bearbeiten, von denen jede einer selbständigen Bearbeitung wert wäre. Die Aufgabe, welche sie schon seit längerem in Angriff genommen haben, erfüllten sie in ausreichendem Maße. Die kritischen Bemerkungen fasse ich als Weg zur Erreichung des gemeinsamen Ziels auf — zur Vertiefung der Kenntnisse über die Entstehung und Entwicklung der neolithischen Kulturen im Karpatenbecken.

Die Arbeit *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene* wird zu einem historischen Meilenstein in der Geschichte des Studiums des Neolithikums in Ungarn. Generationen von Forschern werden lange nach ihr greifen, so wie nach den bekannten Arbeiten F. Tompas und J. Banners. Weitere Gelände grabungen und die intensive Publikations tätigkeit beider Autoren ist eine Gewähr dafür, daß sie die in dieser Arbeit erreichten Ergebnisse weiter entfalten und so zum besseren Kennen der Anfänge und Entwicklung der alttümlichen bäuerlichen Kulturen in Mitteleuropa beitragen werden. Die langjährige Arbeit der Autoren brachte reife Früchte und nicht einmal die lange Entstehungszeit des Buches hat seinen Wert beeinträchtigt.

Juraj Pavúk

O B S A H

Juraj Bárta	
K problematike provenience surovin na výrobu štiepanej kamennej industrie v paleolite Slovenska	5
K проблематике происхождения сырья для производства колотых каменных изделий в период палеолита в Словакии	14
Zur Problematik der Provenienz der Rohstoffe zur Spaltindustrie-produktion im Paläolithikum der Slowakei	15
Viera Nemejcová - Pavúková	
Počiatky bolerázskej skupiny na Slovensku	17
Záчатки болеразской группы в Словакии	46
Die Anfänge der Boleráz-Gruppe in der Slowakei	51
Jozef Bátor a	
Ziarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena	57
Mогильники с трупосожжением лужицкой культуры в области Зволена	81
Brandgräberfeld der Lausitzer Kultur im Gebiet von Zvolen	84
Anton Točík - Jozef Paulík	
Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čápore	87
Курган позднего периода бронзы и могильник XI века в с. Чапор	121
Ein Hügelgrab aus der jüngeren Bronzezeit und ein Gräberfeld aus dem 11. Jahrhundert in Čápor	123
Sigrid Dušek	
Mineralogisch-archäologische Untersuchungen zur hallstattzeitlichen Drehscheibenkeramik der Südwestslowakei	125
Минералогическо-археологические исследования гальштатской гончарной керамики из Юго-Западной Словакии	138
Zlata Cilinská - Wanda Wolska	
Strukturálna a demografická analýza v časnohistorického pohrebiska v Želovciach	139
Структурный и демографический анализ ранненисторического могильника в с. Желовце	161
Strukturelle und demographische Analyse des frühgeschichtlichen Gräberfeldes in Želovce	164
Milan Hanuliak	
Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11.-14. storočí	167
Погребения под надгробными камнями в 11—14 вв.	184
Gräber unter Grabsteinen im 11.-14. Jahrhundert	185
Emanuel Opravil - Eva Hajnalová	
Beitrag zum Kennen von Stein-, Schalenobst und der Weinrebe	187
Вклад в познание костянковых и скорлуповатых плодов и лозы виноградной	198
Správy	
Člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Dekan šestdesiatročný (Bohuslav Chropovský)	199
K päťdesiatym narodeninám RNDr. Cyrila Ambrosa, CSc. (Bohuslav Chropovský)	201
Doc. PhDr. Radomír Pleiner, CSc., päťdesiatročný (Jozef Vladár)	202
Artémij Vladimirovič Arcichovskij (26. 12. 1902–17. 2. 1978) (Bořivoj Dostál)	205
Mezinárodní sympozium o lužické kultuře (Václav Furmanek)	207
Zasadanie československých archeológov (Mária Rejholecová – Peter Romsauer)	208
Valné zhromaždenie Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV (Stanislav Šiška)	209
Oslavy 25. výročia založenia Slovenskej akadémie vied (Václav Furmanek)	210
Konferencia o neolite juhozápadného Poľska (Juraj Pavúk)	212
Seminár „Kremnická mincovňa a metodológia numizmatického bádania“ (Eva Kolníková)	214
Recenzie	
Eva Lenneis: Siedlungsfunde aus Poigen und Frauenhofen bei Horn (Juraj Pavúk)	215
Jovan Todorović: Praistorijska Karaburma II – nekropolja bronzanog doba (Václav Furmanek)	218
Johannes-Wolfgang Neugebauer: Böheimkirchen. Monographie des namengebenden Fundortes der Böheimkirchengruppe der Věteřovkultur (Anton Točík)	220
Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est (Anton Točík)	222
Đjakovskaja kultura (Peter Romsauer)	223
Attila Kiss: Avar Cemeteries in County Barany (Zlata Cilinská)	224
V. P. Darkevič: Chudožestvennyj metall Vostoka VIII–XIII vv. Proizvedenija vostočnoj torevtiki na territorii evropejskoj časti SSSR i Zauralja (Viera Martererová)	225
F. Fejér Mária – Huszár Lajos: Bibliographia Numismatica Hungaricae (Eva Kolníková)	228
Joachim Hahn: Aurignacien. Das ältere Paleolithikum in Mittel- und Osteuropa (Ladislav Bánesz)	229
Nándor Kalicz – János Makkay: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene (Juraj Pavúk)	233

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68,
Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS,
N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XXVII, číslo 1

Vydalo v Bratislave roku 1979

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,-

Hlavný redaktor člen korešpondent SAV Bohuslav Chropovský

Technický redaktor Marián Škultéty

Prebal a väzbu navrhol Pavol Amena

Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijima PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer SÚTI 8/3

© Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1979

Cena viaz. Kčs 75,-